

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કંપનાશક્તિ અને પ્રશ્નણી	૧
૨.	ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ	૧૩
૩	મણિનિર્મલણ	૧૯
૪	ગુજરાતના પ્રાચીન રથ	૨૧
૫	કુદરતનું અવલોકન (વાર્તા)	૨૪
૬	જૂગોળના પ્રશ્નો	૨૫
૭	સને ૧૯૨૬ની ૪ કા પરીક્ષામાં જેડેલી છોકરીઓના કામની સમીક્ષાના	૨૭
૮.	સરકારી જાહેરખબરો... ..	૨૯
૯	ખાનગી જાહેરખબર	૩

શાળાપત્રના આલોકને સૂચના

આવી સર્વે શાલોકોને ખાતર આપવામાં આવે છે કે શાળાપત્ર સમીક્ષાના પત્ર-અનુદાર જે મેનેજરના સમક્ષે કરવામાં આવે છે તે હવેની એડિટરના નામે કરવા વિનંતિ છે

દેશીનામું (કાયમ રેકૉર્ડબુક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાય છે આનું સમય પ્રમાણે શાળા અને દુકાનોની સમાવરનો સુધારો કરવો છે. તદ્વિચિત્ર જેડેલી જેડેલી વિમા અને પોમન ઓરડર વિશે પુરી માહિતી તથા જુના મુદ્દાને ઉપયોગ નવા ૧૫ મનોમન દાખન કર્યા છે એકનાર વાચી જુના મુદ્દાને વિનંતિ છે. કિ. ૦-૧-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ ફરમા ૧૭ કમિસન માટે ૧૫ લખવો.

સુખર્ષ—એન એમ ત્રિપાઠી મુરત—ક ના ની કપનિ

લક્ષ્મ્ય—રેસર્ચ વર્ધન, શુક્રમેર

છગનલાલ લલિતભાઈ શાહ

વાયુનુક્રા એડિટર, પેપેમરોડ-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૯] જાન્યુઆરી, સને ૧૯૩૦ [અંક ૧

કલ્પનાશક્તિ અને કેળવણી

મનુષ્યની ઉન્નતિનો આધાર તેનામાં જાળક તરીકે રહેલી શક્તિઓનાં વિકાસ ઉપર હોય છે. જે વ્યક્તિની શક્તિનો વિકાસ તેના બચપણથીજ યોગ્ય રીતે થતો નથી તે આગળ જતા સમાજને ઉપયોગી નીવડતું નથી અને તે પોતાનો દિરસો સમાજની કે દેશની ઉન્નતિમાં બરાબર આપી શકતું નથી; એટલા માટે જાળકની કેળવણીમાં પહેલેથીજ તેનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તેને માટે યોગ્ય અને અનુકૂળ સંજોગો ઉભા કરવા જોઈએ. હાલમાં આપણા અભ્યાસક્રમમાં યાદશક્તિને અગ્રરથાન મળ્યું છે. વિચાર, કલ્પના, લાગણી, વિવેક, તથા ક્રિયાશક્તિ જેવી જાળકનામાં ઘણી શક્તિઓ હોય છે પણ તેનો સમપ્રમાણ વિકાસ થતો નથી, અને તેથી કલ્પનાશક્તિની ખીલવટ માટે કોઈ હેતુપૂર્વક પ્રયાસ થતો જોવામાં આવતો નથી. આ કારણને લીધે કલ્પનાશક્તિના વિકાસ માટે આપણે શું કરવું જોઈએ તેનો આપણે વિચાર કરીશું.

સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે મનુષ્યની ક્રિયાશક્તિમાં જે તદ્દાવન જોવામાં આવે છે તે તે વ્યક્તિની ધ્યાનશક્તિને લીધે હોય છે; કારણ કે જેનામાં મનની એકાગ્રતા ઓછી હોય છે તેનું કામ હલકા પ્રકારનું માલમ પડે છે, એ ઉપરથી માણસની ક્રિયાશક્તિના બેઠનું કારણ ધ્યાનશક્તિ છે; પણ એનાથી આગળ વધીને કહીએ કે તે ક્રિયાશક્તિનો

આધાર દર્શના ઉપર હોય છે અને શુદ્ધિની ખીલવટ દર્શનાશક્તિથી નિયમિત થાય છે તો તે યથાર્થ છે.

હવે દર્શનાશક્તિ શું છે તે જોઈએ. આપણા બધા જ્ઞાનનું મૂળ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન છે. જેટલા પ્રમાણમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાન વિશીળ અને ચોક્કસ હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં શુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે. બાળક જ્યારે કોઈ પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવે છે ત્યારે બાલ જગતના પદાર્થનો તેની ઇન્દ્રિયો સાથે સંબંધ થાય છે અને એને લીધે તેના મગજમાં રફૂરણો ઉત્પન્ન થાય છે. આવાં રફૂરણો એકત્રિત થવાથી જે છાપ ઉદભવે છે તેને આપણે પદાર્થ જ્ઞાન કહીએ છીએ. જેટલા પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષજ્ઞાન સુરેખ અને વધારે હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં દર્શનાનો વિકાસ થાય છે અને તેને લીધે વિચાર કે તર્કની ખીલવટ પણ થાય છે. આજ કારણથી બાળકના અભ્યાસક્રમમાં પદાર્થપાઠ તથા સૃષ્ટિજ્ઞાન જેવા વિષયો રાખવામાં આવ્યા છે; કારણ કે એવા વિષયોમાં બાળકને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઇન્દ્રિયોને વધારે પ્રમાણમાં કામે લગાડવાની જરૂર પડે છે. આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાશે કે જો બાળકને યોગ્ય શિક્ષણ આપું હોય તો તેમાં ત્રણ બાબતો પરત્વે ખાસ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે—

- (૧) ઇન્દ્રિયોની તાલીમ;
- (૨) દર્શનાશક્તિનો વિકાસ;
- (૩) વિચાર કે તર્કની ખીલવટ.

ઇન્દ્રિયજ્ઞાન એ જ્ઞાનરૂપી ઇમારતનો પાયો છે અને તેના ઉપર દર્શના અને તર્કદ્વારા મેળવેલા જ્ઞાનના બે મજલા-હલા કરવામાં આવે છે. આપણે 'કેરી' નો દાખલો લઈએ. બાળક જ્યારે 'કેરી' વિષે જ્ઞાન મેળવે છે ત્યારે પહેલાં ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા થાય છે. તેના રસાયણોના મારફત તે કેરીની સુવાળાશ તથા તેના વજનનું જ્ઞાન મેળવે છે. અકુરિન્દ્રિયદ્વારા તેના રંગ તથા આકારનું તે જ્ઞાન મેળવે છે; ઘ્રાણેન્દ્રિયદ્વારા તેની સુવાસનું જ્ઞાન મેળવે છે. આવી રીતે કેરીનું બેરોજર જ્ઞાન મેળવવા તે એક કરતાં વધારે ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરે છે. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે 'કેરી' ના જુદા જુદા સંસ્કારદ્વારા તેના મગજ ઉપર કેરીની સ્પષ્ટ અને સચોટ છાપ પડે છે. હવે જ્યારે 'કેરી' તેની સમક્ષ ન હોય ત્યારે 'કેરી' વિષે જે જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેનું ચિત્ર તેના મગજમાં ખડું થાય છે તે વખતે તેની દર્શનાની ક્રિયાદ્વારા તેનો ખ્યાલ તે મનમાં લાવી શકે છે એટલે ઇન્દ્રિય-વ્યાપારથી જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેણે મેળવેલું છે તે તેની દર્શનાશક્તિદ્વારા

સતેજ કરી રહે છે. આવા આભેદુજ્ઞ માનસચિત્ર કે ખ્યાલને આપણે 'કલ્પના' કહીએ છીએ. જાણક જેટલું અને તેટલું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયદ્વારા મેળવે છે પણ નાસ્તવિક રીતે જોનાં જગતમાં ઇન્દ્રિયોતું ક્ષેત્ર ઘણું ઓછું હોવાથી આપણું પ્રત્યક્ષજ્ઞાન અમુક સ્થાન કે કાળમાં ઘણું મર્યાદિત હોય છે; કારણ કે દૂરના પ્રદેશ તેમજ કાળનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મેળવવાનું અશક્ય હોય છે એટલે વસ્તુના અસામે જે ચિત્ર મગજમાં ખડું થાય છે તે કલ્પના છે. આ પ્રમાણે આપણને હરકોઈ પ્રસંગે કલ્પનાની ઘણી જરૂર પડે છે. તેના વિના જેટલું જોઈએ તેટલું જ્ઞાન મળી શકતુ નથી, કારણ કે ઇન્દ્રિય-વ્યાપારથી મેળવેલા જ્ઞાનની મદદથી કલ્પનાશક્તિ આપણા જ્ઞાનમાં પુરતી કરે છે એ ખાખત હવે સ્પષ્ટ થઈ હશે.

કલ્પનાશક્તિના બે પ્રકાર છે: (૧) એક તો જોને આપણે સ્મારક કલ્પના કહીએ તે અને (૨) ઉત્પાદક કલ્પના. આપણા મગજમાં જે વસ્તુનું ચિત્ર ખડું થાય છે તે જો કે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જેવું હોતું નથી તોપણ મૂળ પદાર્થજ્ઞાનને તે મગજનું હોય છે. આવી રીતે મનોપટ ઉપર રજુ થએલા ખ્યાલને આપણે યાદદસ્ત અથવા સ્મારક કલ્પના કહીએ છીએ. અનુભવેલી કે સાંભળેલી જાણતનાં જે ચિત્ર મનમાં ઉલ્ભવે છે તેમાથી વધારટ કરીને જે નવીન ઘટના ઘડવામાં આવે છે તેને ઉત્પાદકકલ્પના કહે છે. દા. કોઈએક વ્યક્તિ સાબરમતી નદી જોઈ ઘાઘ વખત પછી ધર જઈ તેનો જે ખ્યાલ મગજમાં લાવે તે સ્મારક કલ્પના છે; પણ તે ઉપરથી તેનું કંઈક અવનવું ચિત્ર દોરે તો તે ઉત્પાદક કલ્પના છે. તેનું ચિત્ર દોરતી વખતે સાબરમતીના અમુક દરિયાનો તે લાગ કરે છે અને તેમાં ખીજા ખ્યાલ ઉમેરીને નદીની તે એક અપૂર્વ રચનાને યોજી દાઢે છે. આ પ્રમાણે ખીજા પ્રકારની જે ઉત્પાદકકલ્પના છે તેમાં સર્જન છે. જાણક સર્જન વખતે પોતે કોઈ નવું તેમાં ઉમેરે છે. સ્મારક કલ્પના કરતા આ ઉત્પાદક કલ્પનામાં જાણકની સર્જનશક્તિ વિશેષ ભારમ પડે છે. જે જાણન મૂળ વસ્તુમાં હોતી નથી તે પોતાની રચનાત્મકશક્તિદ્વારા જાણક નવીન રીતે ઉપજાવી તે વસ્તુને નવા સ્વરૂપમાં જુએ છે. "જ્યા ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ" એ કહેવત કલ્પનાશક્તિનો પ્રભાવ સિદ્ધ કરે છે. મહાકવિ શેક્સપીયરે એક પ્રસંગે કહ્યું છે કે ગાંધ, ગ્રેમી અને કવિજનમાં એકજ પ્રકારની કલ્પનાશક્તિ હોય છે. ગાંધે માણસ ગમે તેવાં ભયંકર ચિત્ર મગજમાં ઉત્પન્ન કરે છે. ગ્રેમી મનુષ્ય તેના ગ્રેમપાત્રને સર્વાર્થ વ્યક્તિ તરીકે ગણે છે અને કવિ તેની પ્રજાન કલ્પનાદ્વારા શર્યામાંવી અમુક જાનની

સૃષ્ટિ સૃજે છે. આ શક્તિથીજ જીવનમાં આગળ જતાં મનુષ્યને સંસાર-પાત્રામા ફેરવે મળે છે. બાળશિક્ષણમાં વાર્તાચિત્ર, ચિત્રકામ, હસ્તઉદ્યોગ વગેરે વિષયોદ્વારા આ શક્તિનો વિકાસ કરવો જોઈએ. કેવળ યાદશક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી તેનામા સર્જન આવતું નથી અને સર્જન વિના જીવન યંત્રવત્ શુષ્ક થઈ જાય છે એ બાબત નિર્વિવાદ છે.

હવે બાળકનામાં જે તરંગશક્તિ છે તેનો કલ્પનાના વ્યવહાર સાથે કેવો સંબંધ છે તે જોઈએ. નિરંકુશ ખ્યાલ કરવાની શક્તિને તરંગ કહે છે કે જે વડે બાળક તેની મનોનૃપિ રચે છે. આ શક્તિથી તે તેના મનમાં અદ્ભુત જગત ઘડે છે અને અનુભવે છે. અવ્યવસ્થિત નિરંકુશ ખ્યાલ યા માનસચિત્રા સ્વપ્નસમાન છે. આપણા મનમાં સ્વપ્નાવસ્થામાં જે મનોરથ સૃષ્ટિ ખડી થાય છે તે કલ્પનાના સ્વચ્છંદી વ્યાપારનો પ્રભાવ છે. આપણી જન્યુત અવસ્થામાં અમંતુષ્ટ રહેલી ઇચ્છા, લાગણી તથા તર્કચિતર્ક વગેરે માનસનો નિરંકુશ વ્યાપાર યોગ્ય ઉત્તેજન મળે સ્વપ્નરૂપે પ્રદર્શિત થાય છે. જેમ સ્વપ્ન એ આ કલ્પના યા વિચારશક્તિના અવ્યવસ્થિત ક્રિયાનું પરિણામ છે, તેમ બાળકના શેષશક્તિ જેવા ખ્યાલો તે તરંગશક્તિનો વ્યાપાર છે. બાળકની બચપણની અવસ્થામા આ તરંગશક્તિનો વ્યાપાર નિરંકુશ હોય છે, પણ કલ્પનાની ક્રિયા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી નિયમિત થએલી હોય છે. તે અવ્યવસ્થિત વ્યાપારથી જગતના નિયમનો તદ્દન અનાદર કરી ક્રિયા કરતી નથી. બાળક સાત કે આઠ વર્ષનું થાય છે ત્યાંસુધી તેની કલ્પના-શક્તિ પ્રબળ હોય છે તેથી તે દરેક વસ્તુમાં તેની કલ્પના વડે સજીવા-રૂપણ કરે છે. મોટી ઉંમરના મનુષ્યને જે વસ્તુ નિર્જીવ જણાય છે તે વસ્તુ બાળકને ચેતનયુક્ત માલમ પડે છે. લાકડીનો ઘોડો, રેલગાડી, ટીંગલી, વગેરે તે જીવન સહિત માને છે. તે આસપાસની વસ્તુને પ્રબળ કલ્પનાના પ્રભાવે જીવંત ગણી તેની સાથે તેવો વ્યવહાર કરે છે અને તેમાં તે અતુલ આનંદ માને છે. બાળકની આ અવસ્થામા તેની વિશેષ અસર તેના વર્તન ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

ઘોડાં વર્ષ ઉપર બાળકની આ તરંગશક્તિ તેને લહેરી બનાવી તેને અવહેવાર કરે છે એવા લાગતી દૃષ્ટિથી વિકાસોએ તેની અવગણના કરી હતી, કારણ કે જે બાળક કેવળ તરંગી બની જાય તો વહેવાર જગતમાં તે પોતાનું જીવન સફળ કરી શકે નહિ. આ કારણને લીધે બાળકની તરંગશક્તિને દાબી દેવામાં ન આવે તો તે તરંગમય જીવન ગુજારે છે. કલ્પના-શક્તિમાં વિદાર કરવાની તેની શક્તિને લીધે તે દુનિયાના વહેવારકુદ્દાળ

મનુષ્યના સંબંધમાં આવતાં તેને આધ્યાત્મ શાષ છે અને તેથી તે નિરાશ અને છે. વિજ્ઞાનના વિશેષ વિકાસને લીધે આપણી દૃષ્ટિ વધારે વહેવાર હોવાથી આપી જતની કલ્પના બાળકના જીવનને નુકસાન કરે છે એવો મન એક વખત પ્રચલિત હતો; કારણ કે વિજ્ઞાન સિદ્ધાન્ત માંગે છે. તે વડે મનુષ્ય જગતના વહેવારની જુમિકા ઉપર રહે છે પણ તરંગ કે કલ્પનાનો વ્યાપાર તેને વહેવાર જુમિકા ઉપર આવતાં અટકાવે છે, તેથી એક એવી માન્યતા પ્રચલિત થઈ હતી કે કલ્પનાના વ્યાપારને ઉત્તેજન મળે નહિ એવું શિક્ષણ શાળામાં મળવું જોઈએ. પણ હાલમાં બાળમનોવિકાસનું જરાજર જ્ઞાન થયા પછી તેની કલ્પનાશક્તિ ઉપર જે નવીન પ્રકાશ પડ્યો છે તે એ છે કે કલ્પના એ તેના શુદ્ધવિકાસનું જરૂરી અંગ છે. વળી એ પણ હવે સ્વીકારવામાં આવે છે કે કલ્પનાનો વ્યાપાર અમુક અવસ્થા પર્વત પ્રજાગ્ર હોવાથી બાળકને તે હાનિકારક નથી, પણ યોગ્ય કેળવણીથી તેનું જરાજર પોષણ કરી તેનો વિકાસ કરવામાં આવે તો તેથી આગળ ઉપર તેને ધણો લાભ થાય છે. કલ્પનાશક્તિથી બાળક પોતાનું જીવન રસમય કરી શકે છે. જડ વસ્તુમાં ભ્યારે તે પોતાની તરંગશક્તિને લીધે ચેતન જુએ છે ત્યારે તેને તેમાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ રસવૃત્તિ જન્યુત થવાથી તે વસ્તુનું જ્ઞાન તેને આનંદ સાથે પ્રાપ્ત થાય છે.

બાળકની અવસ્થાના આપણે એ લાગ પારી શકીએ: ૧ થી ૩ વરસ સુધીની ઉંમર તે તેનું જયપાશુ છે, અને ૩ થી ૭ વરસની ઉંમર તે તેની બાળપણની અવસ્થા છે. તેની ત્રણથી સાત વરસની અવસ્થામાં તેની કલ્પનાશક્તિ ખડું જગજાન હોય છે; અને તેનો યોગ્ય વિકાસ કરવો જોઈએ એવો મન હાલમાં માનસશાસ્ત્રીઓએ સ્વીકાર્યો છે. આ અવસ્થામાં તે ખડું સુખી જણાય છે. આ આનંદ તે તેની મનોરથસૃષ્ટિનો છે. તે આપણને તેની પામેલી ઘઈ લેવાનો દક્ષ નથી. દરેકેઈ માનાપિતાને કે શિક્ષકને બાળકની આ અવસ્થાનો પરિચય તો હશે જ. નાનું બાળક ઘરમાં રમતું હોય છે ત્યારે તેની આ કલ્પનાશક્તિનો વારંવાર તેમને અનુભવ થાય છે, શિક્ષકને પણ અવલોકન કરવાથી તેની આ અવસ્થાનો અનુભવ શાળામાં થાય છે, તેથી તેની કલ્પનાશક્તિનો યોગ્ય વિકાસ કરવો એ શિક્ષકનું ઉપયોગી કર્તવ્ય થઈ પડે છે.

બાળક ભ્યારે માનાનું ગર્ભમાં રોય છે તે વખતે તે અનેક યુગોના મનુષ્યમતિ ઉપર પડેલા દારીરિક મંસ્કાર અનુભવનું જાય છે અને અનેક જાતના કેરકારો અનુભવિને પોતાની પૂર્વવસ્થાનું પુનરાવર્તન કરે છે એવું

શારીર શાસ્ત્રે સિદ્ધ કર્યું છે. તેવીજ રીતે તેના પૂર્વજ્ઞેએ અનુભવદ્વારા મેળવેલા જ્ઞાનનું ઘોઠું અથવા વધારે પુનરાવર્તન કરી તેનો યોગ્ય વિકાસ અમુક જામાનાના બળને અનુસરી તે કરે છે. બ્યારે મનુષ્ય અતિ પ્રાચીન કાળમાં જંગલી અવસ્થામાં હતો ત્યારે તેની કંઠપના ઘણી પ્રબળ અને નિરંકુશ હતી. શુદ્ધમાં કાટેશા ચિત્ર તથા કોતરકામ ઉપરથી તેમજ પ્રાચીન કાળનું સાહિત્ય ખાસ કરીને કાવ્ય તથા ધર્મના વિચાર ઉપરથી કંઠપનાનો વ્યાપાર કેવો ઉત્કટ હતો તે સદજ જણાઈ આવે છે. આવી જાતની પ્રખર કંઠપના-શક્તિનો વારસો બાળકને કુદરત તરફથી અમુક અવસ્થા સુધીનો મળેલો હોય છે.

આ ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે ઘણા જુના વખતના મનુષ્ય સાંધે બાળકનું આવી રીતનું મળતાપણું છે, તેથી જેમ પ્રાચીન કાળના મનુષ્યનો કંઠપનાવ્યાપાર નિરંકુશ રીતે થતો હતો તે નિયમને અનુસરી બાળકને સ્વતઃ કંઠપના કરવાનો અવકાશ અને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. ધૂળ કે રેતીમાં આકાર બનાવવા, ઝાડ ઉપર ચઢવું, પક્ષીને મારવું, રમત રમવી એવી અનેક પ્રેરણાઓ તેનામાં ઉદ્ભવે છે. તે બધું વરસના અનુભવનું પરિણામ છે. તેની સ્વતઃ ક્રિયાથી જે મુખ્ય અને આનંદ તેને ઉપજે છે તે તેમને લોગવવા દેવો જોઈએ, કારણ કે આવી રીતનો પ્રખર કંઠપનાવ્યાપાર ઘાડા વર્ષજ આવે છે. જેમ તેને કુદરતનો અનુભવ થતો જાય છે તેમ તે શક્તિ નિયમિત થતી જાય છે, તેથી તેનો ભય રાખી તેને દાબી દેવી તે અસ્વાભાવિક છે એ હવે સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

શાળામાં હવે કંઠપનાશક્તિનો કેવી રીતે વિકાસ કરવો એ બાળકનો વિચાર કરીએ. જે વાર્તામાં કંઠપનાનો પ્રદેશ વિસ્તૃત થતો હોય, જેમાં તેની રસશક્તિ ઉત્તેજિત થતી હોય, જેમાં તેને અપૂર્વ આનંદ પડતો હોય, અને જેમાં તેને કંઠપનાના ઘોડા દોડાવવાના ઘણા પ્રસંગો મળતા હોય એવી અદ્ભુત વાર્તાઓ બાળકને બધું ગમે છે. તેવી વાર્તાઓ સાંભળતી વખતે બાળક કેવળ નિશ્ચેષ્ટ એટલી રહેલું નથી પણ તેમાંના જે બનાવની હકીકત તે સાંભળે છે તેમાં તે તેની પ્રબળ કંઠપનાથી એતન રહે છે, અને તેથી તે દરેક પદાર્થને સજીવ ગણે છે, અને તેની કંઠપનાના પ્રભાવથી નવાં ચિત્ર તેને સૂઝે છે. આ કારણને લીધે તે તેવી અદ્ભુત વાતોમાં તક્ષીન બની જાય છે. આવી રસપૂર્ણ અદ્ભુત બનાવની વાર્તા કહીને બાળકની આગળ મનોરંજનસૃષ્ટિ ઉભી કરી તેને અનહદ આનંદ માણવાના પ્રસંગો શિક્ષકે આપવા જોઈએ.

આપણે ત્યાં વનમા કે નાળામા બાળ-ની શક્તિના ખોટા નિશાનને લીધે, અથવા બાળપણના અજ્ઞાનને લીધે તેની કલ્પનાશક્તિને દામી દેવામા આવે છે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તેની કલ્પનાશક્તિ કુદિત થવાથી તેનું બહિર્મય હવન પત્રી શુષ્ક અને યતનવર્થ જાય છે જે વ્યક્તિમા કલ્પના પ્રમળ દોષ છે તેજ નવીન ખ્યાલ ઉપજાવી મશેધન કરી શકે છે, પણ જે માણસ અમુક ગરકમા કામ કય જાય છે તેમના મજબૂતમા નવીન કલ્પના ઉદભવતી નથી જગતની મહાન વ્યક્તિઓમા કલ્પનાનો પ્રખર આપણે જોવામા આવે છે અને તેથીજ તેઓ મહત્તા પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે શાળામાનો દરો વિદ્યાર્થી ચિત્રકાર, કવિ, શિલ્પી કે સર્જક થઈ શકશે તે આપણે તે વખતે જાણુતા હોતા નથી બાળકમા શક્તિ બીજરૂપ હોય છે માટે તેની કલ્પનાશક્તિને દામી ઈ તેનો હોસ કરવો એ દેગને ભારે નુકસાન કરના જેવું છે. આપણા દેશમા મર્જન-શક્તિની જે મોગી ખામી હાલમા જોવામા આવે છે તેનું કારણ કલ્પના-શક્તિને જોઈતો અવકાશ અને ઉત્તેજન આપવામા આવતું નથી એ છે બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણના બાળકોને અદ્યુત વાર્તા સાંભળવાથી જે ખુબ આનંદ થાય છે તે તેમના અદેરા ઉપર થતા દેગકારથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે

શાળામા પણ વિષયોમા બાળખની કલ્પનાશક્તિને ઉત્તેજિત કરી નકાય એમ છે પ્રથમ આપણે ઇતિહાસનો દાખલો લઈએ જૂનકાળમા થએલા બનાવનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ઇતિહાસમા કલ્પનાથી આપણને મળે છે કલ્પના વડે તેમા આવતા અનેકવિધ પ્રમગનો આમે મ ચિતાર તેના મનમા ખડો થઈ જાય છે ચિનેદ્રારા તેની કલ્પના કઈકે ઉત્તેજિત થાય છે રસિક વર્ણનથી ઉપજાવેલા શબ્દચિત્રથી કે ઇતિહાસના પ્રમગને લગતા કાવ્યોના ગ્રસપૂર્વક ગાવાથી તેમની આગળ અતિદાસિક બીનાનો તાદશ ચિતાર કલ્પનાદાર ઉભો કરી શકીશુ કલ્પના વડેજ આપણે ઇતિહાસના પાત્રોને હવત બનાવી ગમીએ છીએ, અને બાળક એમને ચેતન્યુક્ત માને છે તે અમુક પ્રતજો આપે મ ખ્યાલ કલ્પનાથીજ અનભની શકે છે આ કારણને લીધે શિક્ષકે ઇતિહાસના પ્રાથમિક પાઠ પર્વટનદ્વારા રચાનિક અતિદાસિક બનાવના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી ગંભીર રીતે આપવા જોઈએ ઇતિહાસમા જૂતકાળના પ્રમગોનો ખ્યાલ ઉપજાવવા માટે ડગલે ડગલે આપણને કલ્પનાશક્તિની જરૂર પડે છે અમુક યુગનો સનોટ ખ્યાલ કલ્પનાશક્તિ વગર આપી શકીતોજ નથી જે માણસની કલ્પના છુટી છે

તેને ઇતિહાસના બનાવ ઘણા કુષ્ઠ લાગશે, કારણ કે તેમાં વર્ણવેલી જે બુખી-નીરસ બીનાઓ છે તેમાં કલ્પનાજ્ઞ ચેતન રૂઢી તેમને સંજ્ઞવ બનાવે છે. તીમ કલ્પનાને અભાવે વાચેવો ઇતિહાસ નીરસ લાગે છે. ભૂતકાળના બનાવનું ચિત્ર આપણા મન આગળ ખડું કરવું એ જોડે મુશ્કેલ છે તોપણ કલ્પના તેમાં આપણને મદદ કરે છે. 'પાસેથી આવે' એ જે કેળવણીનું ઉપયોગી મૂલ્ય છે તેનો ઉપયોગ કલ્પના વડેજ થઈ શકે છે. જેની કલ્પના મંદ છે તેને મન તો ઇતિહાસના બનાવ નિર્જીવ અને નીરસ લાગે છે, કલ્પનાજ્ઞ તેમાં ચેતન ઉપજાવી રસમય ખ્યાલ આપણી આગળ ખડો કરે છે. ભૂગોળમાં પણ બાળકોને જુદા જુદા દૂરના પ્રદેશની જાતભાલીતી મેળવવાનો અવકાશ હોતો નથી, તેથી તેમનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન આપવાને શું કરવું જોઈએ તે વિચારવા જેની બાબત છે. જેની રીતે ઇતિહાસમાં કાળગત બનાવો કલ્પના વડે સમજી શકાય છે તેમ ભૂગોળમાં દેશપરત્વની દક્રીકત પણ કલ્પનાના ચિત્ર સિવાય સ્પષ્ટ થઈ શકે એમ નથી. દેશની ભૂમિરચના-પહાડો, ગાંડી ખાણો, વિસ્તૃત મપાટ મેદાનો વગેરે ભૂગોળની અનેક બાબતો ઠાઈ ચોપડીમાં કે નકશા ઉપર તેના મૂળ સ્વરૂપમાં હોતી નથી તેનો ચિતાર તો રશિક વર્ણનથી આપી શકાય છે. મદરાસના રણનો ઉજ્જડ દેખાવ, કાળજી બળી નાળે એવો તે ઉપર વાતો સિંચુમ નાગનો ગરમ પવન, ત્યાં પાણીની પડતી હાડમારી, ગાંડની માથાઓ ચુધી ચાસતી લામી લાખી હારો, આ બધા દરેકનો સંગ્રહ ખ્યાલ રમિક વર્ણનદ્વારાજ આપી શકાય છે. એથી ઉપરું ગંગાના પ્રદેશ ઉપર આવેલા હરિઆણા મેદાનો, કાગોના ઘાટ જંગલની સમૃદ્ધિ, અમેરિકાના ગીચ પાણીનાં અગાધ સંગ્રામ, વગેરે પ્રાકૃતિક દેખાવનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ વર્ણનથી આપણે બાળકના મગજ ઉપર કલ્પનાની મદદથી ઉપજાવીએ છીએ. તેનીજ રીતે માણસની જુદી જુદી જાતો, વિદેશી પ્રાણીઓ, ઘોર અંધકારમય જંગલો, મોટી નદીઓ વગેરે દક્રીકતનો ગિદાકના શબ્દચિત્ર ઉપરથી બાળકના મગજમાં ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરવાનો છે, તેથી તેને ઇતિહાસની માફક ભૂગોળમાં પણ ડગલે ડગલે કલ્પનાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે. આ કારણને લીધે ગિદાકે આરંભમાં સ્થાનિક ભૂગોળ જગત પ્રત્યક્ષજ્ઞાનથી પાડી દુઘારથી જોઈએ કે જેની મદદથી તાત્કાલ કે પ્રાચીન ભૂગોળ તે સ્પષ્ટ ખ્યાલથી મમજી શકે. સાદિત્યમાં પણ તેનીજ વસ્તુચિત્રિ છે. મદિત્ય એ કલ્પનાચિત્રનો સમદ છે. પંડીગી તેમાં સામુદ્ર, કળાત્મક કે ક્રિયાત્મક ગાનમગિત્રો દારેલા હોય. કવિતામાં ખાસ કરીને આવા ચિત્ર કરીએ તેની કલ્પનાદાતા આપણી

આગળ રજુ કરેલાં હોય છે. જે વ્યક્તિની કલ્પના મંદ હોય છે તે વ્યર્થ રીતે કાવ્યનું રસપાન કરી શકતો નથી; કારણ કે તેને મન તો એ ગદ્ય જેવું જ હોય છે. કાવ્યમાં ઝોતપ્રોત ચએલું માધુર્ય તથા કોમળતા, અને રસવૃત્તિનો તે અનુભવ કરી શકતો નથી. સાહિત્યના રસારવાદ માટે તો કલ્પનાની ખાસ જરૂર છે, તેથી શિક્ષકે આ દૃષ્ટિથી કાવ્યશિક્ષણ આપવું જોઈએ અને તે વડે બાળકની કલ્પનાશક્તિનું પોષણ કરી તેનો યોગ્ય વિકાસ કરવો જોઈએ.

બાળક નાનું હોય છે સારે તેને વાર્તા ગમે છે. પછી એને પ્રવાસ અને સાહસનાં વર્ણન પ્રિય લાગે છે. યુવાવસ્થામાં નાટક, કાવ્ય અને નવલકથા તેને વાંચવાનો શોખ થાય છે. આ બધાં સાહિત્યમાં કલ્પના-ચિત્રનો અનુભવ થાય છે અને તે માનસચિત્રો તેના ઉપર વિશેષ અસર કરે છે, કારણ કે આપણા હૃદયનું પ્રેરક બળ વિચાર-કલ્પના છે, વર્ણન તો તેનું સ્થૂલ સ્વરૂપ છે.

સૃષ્ટિશાન, હસ્તઉદ્યોગ, ચિત્રકામ વગેરે વિષયોમાં બાળકની કલ્પના-શક્તિને ઉત્તેજવાના ધણા પ્રસંગો મળી આવે છે, તેનો લાભ શિક્ષકે અવસ્ય લેવો જોઈએ. ડૉ. મોન્ટેસોરિ કલ્પનાશક્તિને ઉત્તેજન આપવાની વિરુદ્ધ છે. તેમનું માનવું એવું છે કે વાસ્તવિક જગતમાં કલ્પનાને લીધે થતા ભ્રમથી બાળકને હાનિ પામી શકે છે. જે બાળક મનોરથચ્છિમાં કાળક્ષેપ કરે છે તે તરંગી થઈ જાય છે અને તેથી આસપાસની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ તેનું વર્તન થઈ શકતું નથી આ કારણથી તે અદ્યુત વાર્તા કહેવાની તરફેણમાં નથી; કારણ કે તેમના મન મુજબ કલ્પના એ કામ કરવાનો અભાવ બતાવે છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં તો એમ જણાય છે કે કલ્પના એ રમતની માફક કુદરતી વૃત્તિ છે અને તેથી તેનો નિરોધ કરવાને બદલે તેનો યોગ્ય વિકાસ કરવો જોઈએ એમ લાગે છે. કલ્પના વિના જ્ઞાનના કોઈપણ શ્રેણમાં સંશોધન થઈ શકતું નથી. મહા બુદ્ધિશાળી પુરુષમાં જે સત્યશોધનની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે તે તેમની કલ્પનાશક્તિને લીધે છે. નકલ દરવી એ કનિષ્ઠ બુદ્ધિની ક્રિયા છે, પણ રૂઢ કમમાં નવીન ફેરફાર તો કલ્પનાશીલ વ્યક્તિને જ મળે છે, તેથી બાળકની કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ ઉપર જણાવ્યા મુજબ કરવો જરૂરનો છે, કારણ કે જે પ્રજ્ઞમાં સર્જન-શક્તિ નથી તે અ-ય આગળ પડતી પ્રજ્ઞની ખોટી નકલ કરે છે તેથી તેની જ્ઞાનની સમૃદ્ધિમાં કંઈ વધારો થતો નથી. આવી રીતે બુદ્ધિબળ હલકું હોવાથી તેની આર્થિક શક્તિ પણ ઓછી હોય છે. ચિત્રકામમાં

આકાર અને રંગના લુદ્ધ લુદ્ધ દૃશ્ય બાળક પામે તેની સ્વતંત્ર શક્તિને ઉત્તેજિત કરીને દર્શાવવા જોઈએ. ચિત્રકળામાં સર્જનને ખૂબ અવકાશ છે.

આપણે ત્યાં શિક્ષક ઘણી નકામી સૂચના આપી તથા તેના કામમાં ડબલગીરી કરી તેની મર્જનશક્તિને દાબી દે છે. ખરી રીતે તો શિક્ષકે બહુજ થોડી સૂચના આપવી અને તેમને તેમની પ્રેરણા અનુસાર ચિત્રકામ કરવા દેવું જોઈએ. આ કળાનું ખાસ અગમ્ય તત્વરૂપના છે એ સ્પષ્ટ છે. તેથી બાળક મોટું થાય તેમ તેની કંપના સ્વચ્છિત અને નિયમિત થાય છે, પણ તે મંદ થઈ જાય નહિ તેની શિક્ષકે મંભાળ રાખવી જોઈએ. દેટલાડ શિક્ષકો ધારી જામન બંધી સમજવી જાય છે તેથી તેમની કંપનાને કંઈ અવકાશ મળતો નથી. મદ કંપનાશક્તિવાળા માણસનું હૃદય કંટાળે હોય છે તે સામા માણસના મનનું દુષ્કાર છે તેના અન્ય વિચાર કંપી શકતો નથી. તેમજ જે માણસો અમલદારી કરે છે તેમનું હૃદય પણ કંટાળે થઈ જાય છે અન્ય વ્યક્તિના મનમાં શા તર્કવિતર્ક થતા હશે તેનો ખ્યાલ તેને આવતો નથી; કારણ કે તેમની કંપના વહેવારના વિશેષ બળને લીધે કુંદિત થઈ ગઈ હોય છે. મનોગત્યમા મદાવધાનુસૂચ તો તેમને ક્યાંથી મળે !

હવે કંપના અને આપણા યુવન માથે કેવા મંઘ છે તે જોઈએ. કુદરતમાં અહોનિશ રેગદાર થતા જાય છે એ જાણત તો સ્પષ્ટ છે. આપણું યુવન દેવને લીધે સગળ થાય છે અને એની સત્તાથી કામ ત્વરાથી અને ચોક્કસ અને એ નિવિવાદ છે, પણ અમુક ગરુડમાં પડી જવાથી જુદામાં જડતા આવી જાય છે અને તેથી કુદરતના મત્સ્ય આપણે સમજી શકતા નથી. જે વ્યક્તિનું કંપનાશક્તિ વિશેષ હોય છે તે અવનવા વિચારથી તેમાં રહેલા સંતાનન મત્સ્યની જાણી કરી નકે છે, પણ જે માણસનું યુવન દુનિયાની ઉપાધિમાં મગ્નનુષ્ઠ રોય છે તે કુદરતમાં થતા ફેરફારનું ગદ્ય સમજી શકતો નથી તેમની દૃષ્ટિ તે જાળનને કોઈ પણ રીતે નિર્ણય કરી શકતી નથી, પણ જેમની કંપનાશક્તિ પ્રગમ રોય છે તે નીન ખ્યાલદારા સત્યનું શોધન કરી શકે છે. યુવનના હરકોઈ ક્ષેત્રમાં પ્રતિભાશીલ પુરુષ નવી રચના ઉપજાવે છે, અને વહેવારમાં જે જડતા આવતી જાય છે તે અટકાવી તેનો યથાર્થ આનંદ તે અનુભવે છે. જગતના જ્ઞાનની મમ્મદિમાં તથા વહેવારને લગતી જે જે મદાન શોધો થઈ છે તે પ્રતિભાશીલ પુરુષની કંપના છે. કુદરતના શુભ મત્સ્યની શોધ પ્રતિભા (જેમાં આત્માનો પ્રકાશ લાગે છે તે) વહેજ થઈ ગઈ છે. વહેવાર મનુષ્ય મંમાગના નુષ્ઠમાં ગર્ક થએલા રાજાની તેની જુદા માયાનો પડેલ ચીરી તેની

પાછળ રહેલા સત્યનો અનુભવ કરી શકતી નથી. ન્યુટને ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ શા ઉપરથી શોધી કાઢ્યો? ઝડ ઉપરથી કૃળ પડતાં તેને શી કલ્પના આવી હતી? જેમ કૃળ ઝડ ઉપરથી પડે છે તેમ ચંદ્રમા આકાશ-માંથી કેમ નથી પડતો? આવી કલ્પનાઓ તેના મનોપ્રદેશમાં બેઠી. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે સૃષ્ટિનો ગુરુત્વાકર્ષણનો મહાનિયમ તેણે શોધી કાઢ્યો. જેમ્સ વૉટે ચાલદાનીનું ઢાંકણું વરાળના બેશથી ઉઘડી પડતું બેયું અને તે વરાળના બેસમાંથી પેદા થએલી ગતિને સ્નાયુબળ સાથે સરખાવી તેણે કલ્પનાથી એન્જીનની શોધ કરી. તેવીજ રીતે દુનિયામાં ઉત્તમ કળાકારો, કવિઓ, શિલ્પીઓ કે ચિત્રકારો કલ્પનાપ્રદેશમાં ન્યારે ન્યારે વિહાર કરે છે ત્યારે ત્યારે તેઓ અબળમળી ભરેલા સંદેશા અને કૃતિઓ જગતની આગળ રણુ કરે છે. આ કારણને લીધે બાળકની પ્રથમ અવસ્થામાંથીજ કલ્પનાને ઉત્તેજન આપવું ઇષ્ટ છે; કારણ કે કલ્પના વડેજ એ બાળક વખતે જગતની કોઈ મહાન વ્યક્તિ પણ નીવડે.

કલ્પનાશક્તિ વળી વ્યક્તિ પરત્વે જુદી જુદી જાતની હોય છે. કેટલાકની ચક્ષુપ્રધાન કલ્પના હોય છે. તેને ચાક્ષુષ ચિત્રથી વિશેષ જ્ઞાન મળે છે. તેના મગજમાં આંખદ્વારા જે છાપ પડે છે તે સચોટ તથા સ્પષ્ટ હોય છે. જે માણસની ચાક્ષુષ કલ્પના પ્રબળ હોય છે તેની યાદદાસ્ત જબરદસ્ત હોય છે. આપણા જ્ઞાનનો મોટો ભાગ આંખદ્વારા મળેલી છાપનો હોય છે. બાળકની કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ હોય છે. મોટી ઉંમરના માણસ કરતાં સ્ત્રી અને બાળકની કલ્પના વધારે તીવ્ર હોય છે. વિજ્ઞાનવાદી (જેઓ બહુ તર્ક કરે છે)ની કલ્પના સાધારણ અનુભવ સાથે સરખાવતાં ઘણી મંદ માલમ પડે છે. બીજા કેટલાકની કર્ણાત્મક કલ્પના હોય છે એટલે જે કાનદ્વારા તેના મગજમાં સંસ્કાર પડે તોજ તેઓ તે જલદી સમજીને યાદ રાખી શકે છે. આંધળા માણસોમાં આવી જાતની શક્તિ બહુ પ્રબળ બેવામાં આવે છે, કારણ કે આંખની ખામીને લીધે તેમને તેના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. તેઓ શબ્દદ્વારા મગજમાં અમુક સ્પષ્ટ ચિત્રો ઉત્પન્ન કરી શકે છે. તેમજ કેટલાક સ્નાયુઓની હીલચાલદ્વારા મળેલી છાપનો ખ્યાલ લાવી શકે છે. એક માણસ ‘ગાય’ બોલે તે યાદ રાખી શકે છે. બીજો માણસ ‘ગાય’ શબ્દ સાંભળીને તે ખ્યાલ મગજમાં લાવે છે. ત્રીજો માણસ ‘ગાય’ ને પંખાળવાથી તેના મગજમાં જે છાપ પડી હોય તે યાદ લાવી તે સમજી શકે છે. આવી રીતે ત્રણ પ્રકારની કલ્પના બાળકનામાં બેવામાં આવે છે, તેથી તેના શિક્ષણમાં તે પ્રમાણે કલ્પનાનો ઉપયોગ

કરવામા આવે તો તેને સારો લાભ થાય એ નહીં છે. દા. સુતલેખનમાં ખાસ કરીને આખનો ઉપયોગ કરી શબ્દની શુદ્ધ છાપ તેના મગજમા પાડવામા આવે છે, પણ કેટલાક બાળક પાસે જે અધરા શબ્દની જોડણી કરીએ તો તે વધારે સમજી શકે છે અને બીજા કેટલાક પાસે તે જોડણી કા. પા. પર લખાવીએ તો તે વધારે મારી રીતે યાદ રાખી શકે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થી મુખ્યચિત્ર કરતી વખતે કે શાત વાચન કરતી વખતે હોર દર્શાવે છે. દિસાગ કરતી વખતે કેટલાક બાળકો આગળના વેદાનો ઉપયોગ કરી મંખ્યા ગણે છે આ રીત ચપળ માનસિક ક્રિયાને બાધ કરનારી છે તેથી શિક્ષકે તે દૂર કરી જોઈએ એક ચિત્રકાર તેના ગિખવે પ્રથમ પેન્સિલથી લવામા આકૃતિ કાઢવા કહેતો તેથી તેની આખ અને સ્નાયુનો સાથે ઉપયોગ થવાથી તે આકૃતિની છાપ તેના મગજ ઉપર સ્પષ્ટ પડતી. લાવમા આપણે બાળકને લવામા અમુક અક્ષર પ્રથમથી કાઢવા કહીએ છીએ કે જેથી તેની છાપ સુસ્પષ્ટ તેના મગજમા પડે દરેક શિક્ષકે જોયું હશે કે જે કેટલાક બાળક અમુક શબ્દની જોડણી આગળી વતી કરે તોય તેમને તે સારી રીતે યાદ રહે છે. લાલા ટ્રિજમેન કે હેલન ફેલર જેવા જન્મથી આધળા, બહેગ અને મૃગા હોય છે તેમના મગજમા આવી રીતે જુદી જુદી ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગથી જે મસ્કા પડે છે તે વડે જુદીની ક્રિયા ચાલે છે. જેની ચાતુર્ય કંપના પ્રબળ હોય છે તે વિદ્યાર્થી કવિતા બોલતી વખતે જાણે બીરી કટી તેની આખ આગળ જી સચેતી હોય એમ યાદ લાવી બોલે છે કેટલાક વિદ્યાર્થીને ઇતિહાસના પ્રશ્નો જવાબ લખતી વખતે કંઈ હકીકત યાદ ન આવતી હોય તો તે તેની સનમુખ તેના પાના સ્મરણપટ આગળ ખડા કરી તેમની બીના યાદ લાવી શકે છે. કાઈ બાળક દિસાગ કરતી વખતે મંખ્યાના ઉચ્ચારનો ગણકારો યાદ લાવી કામ કરે છે.

"કદીય વાકરી શીંગરી^૧ ડાવતી,^૨ મધુર ઘંટડી કંઠની ગાજતી,^૩ પચિક ઓદલુ^૪ તાગી નિરાતરે, સૂર્યગથા^૫ ભયની તજ આતરે," "જો દાંડિયું જોઈથી સામી ગણે નહિ, પાછે ફેરે પહોચતા એ ગણે અથડાઈ" તેની રીતે આ લીંગમાળી તેવા કંપનાચિત્ર મળી આવે છે. આવી રીતે અનુદૂળ મનોમય ચિત્રો ઉપગવવામા જે બાળકને મદદ કરવામા આવે તો તેથી તેને ધણો આનંદ થવાનો સંભવ છે. શિક્ષણમા કંપનાને કેટલું અગત્યનું

(૧) ચાતુર્ય (૨) ક્રિયાજન્ય (૩) કર્મજન્ય (૪) ચાતુર્ય (૫) ક્રિયાજન્ય.

સ્થાન મળવું જોઈએ તે હવે આપણે જોઈએ. શિક્ષકોએ બાળકોની આ શક્તિનો અવરોધ કરવાને બદલે તેનું પોષણ કરી તેને સમગ્ર બનાવવાની છે અને જો આ પ્રમાણે બાળકોનવણી આપવામાં આવશે તોજ તે કળદાયી નીવડશે અને તેથીજ કોઈ કોઈ મહાન વ્યક્તિઓ પેદા થઈ શકશે.

ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ

ટૂંકાંમાં કોલેજમાં લખવા આવનારાઓને એક ઉત્તમ તક મળે છે; કારણ કે તેઓને દરેક વિષય માતૃભાષામાં શીખવાનો હોય છે. જેઓ હાઇસ્કૂલ અથવા આર્ટ્સ કોલેજોમાં લખવા જાય છે તેમને તેમના વિષય શીખવામાં શક્તિનો ઘણો વ્યય કરવો પડે છે. તેમને પ્રથમ તો પારખી ભાષામાં દર્શાવેલા વિચાર સમજવા માટે તે ભાષાના શબ્દો સમજવામાં ઘણી શક્તિ ખર્ચી નાખવી પડે છે એટલુંજ નહિ પણ તે ભાષાદ્વારા વિષયનું શિક્ષણ મેળવવામાં તેમનો ઘણો વખત જાય છે; એટલે આપણી પોતાની ભાષાદ્વારા જેટલું શીખી શકીએ તેટલું પારખી ભાષાદ્વારા શીખી શકાતું નથી. સારે નમ્રીએ હાલમાં માતૃભાષાદ્વારા કેટલાક વિષયો શીખવાની જે હીલચાલ શરૂ થઈ છે તે ઘણી આવકારદાયક છે. માતૃભાષા એ આપણા પગ છે ને તેના ઉપર આપણે ઉભા રહેતાં શીખવું જોઈએ. આવી આપણે આપણા દેશને એક મોટો લાભ કરીએ છીએ. આપણે જ્ઞાનદરિદ્ર છીએ, તેમજ અર્થદરિદ્ર છીએ તેનાં કારણો તપાસીએ તો તેમાં આપણે આપણી ભાષા ખીસવી નથી તે એક છે. આપણામાં જે નિરાશા અત્યારે જોવામાં આવે છે તે ઉપલાં કારણોને લઈને છે.

આપણી ભાષાનો ઇતિહાસ છે પણ એ ઇતિહાસની દૃષ્ટિ આપણે કેળવી નથી. તેથી આપણે આપણી ભાષાનું ગૌરવ સમજી શકતા નથી. જો આપણે દરેક વસ્તુ ખરાબર તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજવી હોય તો આપણે તે વસ્તુના ઇતિહાસ પર નજર નાખવી જોઈએ. કમનસીબે શિક્ષકવર્ગમાં તેમજ શિષ્યવર્ગમાં આવી વૃત્તિ કેળવાઈ નથી. તેને લીધે આપણું જ્ઞાન કેવળ શુષ્ક થઈ જાય છે; અને પચ્ચીસ પચ્ચીસ વરસ સુધી શીખવતાં છતાં તે શિક્ષણમાં કોઈ પણ જાતનું ચેતન અથવા નવું

જ્ઞાન આનંદ નથી આપણી આમપાસ માલમ પડતી દરેક વસ્તુને
 ઇતિહાસ છે અને એ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ તે તે વસ્તુ આપણે જાણુની તથા
 સમજવી જોઈએ વસ્તુના વાસ્તવિક અભ્યાસ માટે તેના ઇતિહાસની પ્રથમ
 જરૂર પડે છે, એટલે દરેક શિક્ષકને ઇતિહાસનું જ્ઞાન પહેલું 'હોય જોઈએ
 કારણ કે ઇતિહાસ વિના વિદ્યાર્થીઓમાં કે પોતાનામાં સચોટ જ્ઞાન આની
 શકતુ નથી અને તેથી આપણુ જીવન નીરસ થઈ જાય છે. આપણે
 પહેલા જે વાર્તાઓ સાંભળીને હતા તેમાં પણ ગળાઓની શુદ્ધ વાર્તાઓ
 હતી. "એક હતો રાજા અને એક હતી રાણી," અથવા "એક હતો
 ચક્રવર્તી અને એક હતી ચક્રલી" આવી વાર્તાઓમાં પ્રજાનો ખરો ઇતિહાસ
 ક્યાંથી હોય ! આમાં રાજાની વાત પાછળ ઇતિહાસ ક્યા છે ! વાર્તાઓમાં
 જે લોકજીવનનો ઇતિહાસ દેવો જોઈએ તે આપણે આવી વાર્તાઓમાં
 જોઈ શકતા નથી વાસ્તવિક રીતે તો દેશના રીતરિવાજ, ભાષા, ગચ્ચરચીકુ,
 ધર્મ, સ્થાપત્ય, લખિતકળાઓ એ તમામ વસ્તુનો ઇતિહાસ છે. ઇતિહાસ
 શીખવનામાં ઐતિહાસિક નજરની ખુબ આવશ્યકતા છે. ખાલી ગળા-
 ઓના નામ, લડાઈઓના નામ શીખવવા એ તેનો કંઈ અર્થ નથી.
 ઇતિહાસ એટલે પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી સંસ્કૃતિ; પત્રી એ સંસ્કૃતિ
 ગમે તે બાબતમાં હોય. રાજધાનીના શહેરો, રાજ્યના કાયદા, રાજ્યવ્યવસ્થા,
 એ બધાની પાછળ પૂર્વની સંસ્કૃતિની છાપ પડેલી હોય છે જ્યાંસુધી ઇતિહાસ
 શીખવવામાં આની સંસ્કૃતિનો આપણે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કે ઇતિહાસ
 શિક્ષક સમક્ષ ન હોય ત્યાંસુધી તે વાસ્તવિક ઇતિહાસ શિક્ષણુજ નથી એમ
 કહી શકાય, અને એટલા માટે એવા પ્રકારની રસ વૃત્તિ કરવી જોઈએ જેને
 આપણે નહીં જાણત ગણીએ છીએ અને તેની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ તેની
 વસ્તુને પણ ઇતિહાસ છે આપણો પોતાક, આપણી રહેવાની રીતભાત, કપડાં
 ધોવાની કળા, હજમતની વિધિ, આચારવિચારની પરપરા, એ બધાનો
 ઇતિહાસ છે અને તેથી તેનું હાલનું સ્વરૂપ ધડાયુ છે. આની આની આપણી
 આસપાસની અનેક બાબતોને આપણે આવી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જોઈશું તો
 આપણી મમલ જાતે મદાન પ્રતો આવી ઉભા ગહેશે, વધારે લાભ તો એ
 થશે કે કમે કરીને આપણી ઐતિહાસિક જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થશે અને પત્રી
 તૃપ્ત થશે. ખીજી રીતે કહીએ તો જિજ્ઞાસા વધનાથી ઇતિહાસ જાણવાનું
 મન થશે. જિજ્ઞાસા ઇતિહાસની શોધ કંઈ છે. જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થનાથી
 આપણને ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું મળે છે, અને આપણે જે નવી
 શોધ કે રીતે તેજ ઇતિહાસશિક્ષણુનું ખરું રહસ્ય છે

આપણે ગુજરાતનો ઇતિહાસ ગ્રીષ્મીએ છીએ ત્યારે તે માત્ર એક તૈયાર કરેલા ભોજનની માફક સ્વીકારી લઈએ છીએ; પણ ગુજરાત દેશ એટલે શું, તેની સીમા હાલ છે તેટલી જુના વખતમાં હતી કે કેમ, વધારે હતી તો કયા સમયમાં અને કોણે વધારી હતી, ગુજરાતના હાલના રીતરિવાજ હાલની ભાષા, હાલનું સ્વાધ્યાય, હાલની રાજધાની અને તેનો ઇતિહાસ, એ બધું ગુજરાતના ઇતિહાસમાં અવસ્થા આવી જવું જોઈએ. આપણે પોતે ગુજરાતના વનની છીએ, તો આપણે અને ગુજરાતને કેવી રીતે સંબંધ થયો ? આપણે કયોથી આવ્યા ? એ બધું જાણવાની જરૂર છે. દાખલો લઈએ: આજે અંબાજી ગુજરાતમાં છે પણ તે પહેલાં એ કયા રાજ્યની સરહદમાં હતું તે જાણવાની જરૂર છે. હું ત્યાં ગયો હતો ત્યારે મારી સાથે પરિચયમાં આવેલાં માણસો સાથે વાતચીત કરતાં મને એમ માલમ પડ્યું હતું કે ગુજરાતની અને ત્યાંના લોકોની ભાષામાં કેટકે સમાનતા છે. આ સમાનતા હોવાનું શું કારણ હશે ? પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે આપણે ત્યાંથી આવ્યા હોઈશું કે અહીંથી નહીં લોકો ત્યાં લાંબા સમયથી રહેતા હશે ? અમદાવાદ અત્યારે ગુજરાતની રાજધાની છે પણ તે પહેલાં ગુજરાતની રાજધાની કઈ હતી ? આ પ્રશ્ન ગુજરાતના ઇતિહાસશિક્ષણમાં કેટલો જઘા અગત્યનો છે ! કારણકે એની પાછળ ઇતિહાસ સમાવેશો છે. અમદાવાદ અત્યારે રાજધાની છે પણ તે પહેલાં પાટણ હતું. વળી સાતમા સૈકામાં ગુજરાતની રાજધાની લિન્માલ હતું. જુએનસંગે તેની મુસાફરી દરમિયાન ગુજરાતનું વર્ણન કરેલું છે. ગુજરાત એટલે ગુર્જરાડ. આ ઉપરથી એમ તો સ્પષ્ટ રીતે સાબીત થાય છે કે એ દેશ ગુર્જર લોકોનો હોવો જોઈએ. એ લોકો ત્યાં આવી વસેલા હોવા જોઈએ અને તેમના નામ ઉપર આ દેશનું નામ ગુજરાત પડેલું હોવું જોઈએ. ગુર્જર લોકોની એક શાખા ભરુચમાં પણ હતી. એ વખતે ભરુચનો વ્યાપાર ઘણો હતો અને શહેર પણ આગાદ હતું, તેથી પરદેશીઓ ત્યાં આવી વસ્યા હતા; અને તેઓ જ્યારે ત્યાં વસ્યા ત્યારે તેમની પોતાની સંસ્કૃતિ પણ સાથે લાવ્યા. બ્રાહ્મણ, વાણીયા, રજપુત એ બધા ત્યાંની જાતિઓ હતી. હવે ગુર્જર અહીં આવી વસ્યા એટલે તેમના રીતરિવાજ, તેમની ધાર્મિક માન્યતા, તેમનું શુદ્ધિજન વગેરે તેમની સાથે આવ્યું અને પરિણામે નવી સંસ્કૃતિ ઉભી થઈ. લિન્માલ, પાટણ, વળી, વસ્ત્રવી, ભરુચ એ શહેરોમાં તેમનાં બંધાવેલાં મંદિરો ઘણાં ભવ્ય હશે એમ પરદેશી મુસાફરોના વર્ણન ઉપરથી તેમજ આગપાસનાં ખંડિઓના

ઉપરથી જણાઈ આવે છે. વળી તેમના વખતનાં મંદિરો, મકો, ચૈત્યોનું સ્થાપત્ય, તે પણ બીજી કોઈ સંસ્કૃતિના સંસ્કારના પરિણામ રૂપે છે. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ગુજરાત નામે અત્યારે પણ શહેર છે. ગુજરાતમાં આવ્યા પહેલાં ત્યાં તેઓ વસતા હતા એટલે ત્યાંની સંસ્કૃતિ તેઓએ લિન્ભાવ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં ફેલાવી. અત્યારે પણ જાલોર (જામ્બલીપુર) પાસે પ્રાચીન લબ્ય હિંદુ મંદિરો છે. તેના ખંડિએદો પ્રાચીન જાહોજલાલીનું ભાન કરાવે છે. વળી એ ગુજરાત હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા તે પહેલાં તેમનું વસતિસ્થાન લ્યોર્ગિઆ કે તેની આસપાસના પ્રદેશમાં હતું કે કેમ તે એક પ્રશ્ન છે. તેમની એક શાખા ધરાનમાં પણ હતી, અને પછી ઐતિહાસિક ક્રાન્તિઓને લીધે તેમને આ દેશમાં આવવું પડ્યું. આમ ગુજરાતમાં ઇતિહાસનો સંબંધ માત્ર એકજ પ્રજાના ઇતિહાસની પરંપરા જોઈએ છીએ ત્યારે આ તેમની સંસ્કૃતિનાં મૂળ ઘણે ઉડે-દૂરના પ્રદેશમાં નીકળતાં જણાય છે.

હવે આપણે ગુજરાતના બાદશાહોનો સમય લઈએ. દિલ્હીના મુસલમાન બાદશાહોનું રાજ્યપ્રકરણ લઈએ. તેમના મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં તેમના વતી રાજ કરતા હતા અને પછીથી તેઓએ સ્વતંત્ર થઈ ગુજરાતનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેઓ તેમની મૂળ સંસ્કૃતિ ભૂલી ગયા નહોતા. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંની લબ્ય ઇમારતોનું કળાવિધાન તેઓએ ત્યાં ઘણા લાંબા સમય સુધી જોયું હતું. તેમના ઉપર એ કળાની અસર થઈ હતી. વળી હિંદુ ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ, જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો અથવા તેમનાં સ્વરૂપથી પણ તેઓ પરિચિત હતા એટલે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી તેમના ઉપર હિંદી સંસ્કૃતિની અસર થઈ. એના પરિણામે ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલ્તાનોએ પણ તેમની શહેરરચના, ગદ બાંધવાની કળા, મસીદો બાંધવાની રીત, એ બધાંમાં હિંદુ સંસ્કૃતિની જે છાપ તેમના મગજમાં પડેલી હતી તે જણાઈ આવે છે; તે એટલે સુધી કે તેમની કેટલીક મસીદોમાં હિંદુમંદિરોના અખંડ પથરો અને નકસીદાર સલામંડપ ચણાવેલાં જોવામાં આવે છે. ખુદ અમદાવાદના સ્થાપત્યમાં એવી મસીદોના નમુના જોવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ મસીદોનો આકાર વગેરે હિંદુમંદિરોના આકારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે; અલગત એ ઉપરથી એમ કહેવા માગતો નથી કે તેઓએ આવા આકાર કરવામાં મંદિરની રચના આખીને આખી અનુકરણ કરી તેમની મસીદોમાં દાખલ કરી હોય. તેમની મસીદોમાં પણ તેમના મૂળપ્રદેશના સંસ્કાર પણ જોવામાં આવે છે. દા. તરીકે, તેમના મકાન પાસે બાગબગીચાની રીત, હોજૂવારા, એ બધું તેમની નૈસર્ગિક પરિસ્થિતિના સંસ્કાર છે.

એ તેમની ત્યાંની સંસ્કૃતિ. આ પ્રમાણે બીજો દાખલો લઈએ: હાલ ગુજરાતમાં બ્રાહ્મણ, વાણીયા-ઓસવાળ, ચોહાણ, રોડોડ વગેરે જે જાતો છે તેમનો પણ ઇતિહાસ છે. તેમનાં નામ ઉપરથી આપણે તેમનો ઇતિહાસ શોધી શકીએ. બ્રાહ્મણ જાતિમાં જે શ્રીમાળી, ઔદિચ્ય વગેરે જાતો છે. તેમાં શ્રીમાળી બ્રાહ્મણો મૂળ વનની શ્રીમાળ નામના શહેરના છે. લિન્માલ-શ્રીમાળ શહેર પણ એક વખત આબાદ હતું. લિન્માલ અને શ્રીમાળના રાજાઓએ આ જાતિઓને આશ્રય આપ્યો હતો. તેમને ત્યાં 'બોલાવી' તેઓએ તેમનું રક્ષણ કર્યું હતું. કવિ માધ જેવા મહા વિદ્વાન પુરુષો પણ આઠમી સદીમાં ત્યાં વસતા હતા. ઓસવાલ-એ નામ પણ ઓસિયા નામના ગામ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આમ આપણે જોઈશું તો ગુજરાતની સંસ્કૃતિને મારવાડ સાથે ઘણો નિકટ મંબંધ છે. નાતજાત, રીતજાત, રહેણી-કહેણી વગેરેનો સંબંધ એ દેશ સાથે છે, એટલે કે ગુજરાતની હાલની સંસ્કૃતિ મારવાડ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. મારવાડનાં મકાનો આપણાં ૨૦૦ વરસ પૂર્વેનાં જુનાં મકાનોનો નમુનો છે. મકાનમાં આગળ બેઠક, ચોક, અને પછી ઓરડો એવી તેની ઢળ છે. મારવાડના વનનીઓ ગુજરાતમાં પરદેશી લોકના ધસારાને લઈને આવ્યા. પ્રથમ શ્રીમાળી, પછી પોરવાડ અને પછી ઓસવાળ આવ્યા. શ્રીમાળીઓ અમદાવાદ, કાઠિયાવાડ, કચ્છ ને પાટણમાં; પોરવાડ અમદાવાદ, પાટણ અને વિરમગામમાં; અને ઓસવાળ પાટણપુર તરફ વસ્યા. આઠમા સૈકાના એક જન ગ્રંથમાં વર્ણન કર્યું છે કે લિન્માલમાં પુરતકોનું ઉંચું સાહિત્ય છે. ત્યાં ધાર્મિક હરિકાઈ પુષ્કળ ચાલતી હતી. તેમજ ત્યાં ઉત્તમ કારીગરીવાળાં મંદિરો પુષ્કળ હતાં. ધાર્મિક સ્પર્ધાને લીધે ધર્મને નામે ત્યાં અદ્વનક દ્રવ્ય ખર્ચાતું હતું. મારવાડની પ્રજા કળાકૌશલ્ય, લડાયકશક્તિ અને મંત્રણામાં પ્રવીણ હતી. પાટણના પ્રધાનો એની સાક્ષી પુરે છે. તેઓ જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં તેઓ પોતાની ત્રણ શક્તિ લેતા ગયા. વસ્તુપાળ અને તેજપાળનાં આણુનાં મંદિરો લિન્માલ અને અલોરનાં મંદિરોનું અનુકરણ છે. અલોરના મુવર્ણગિરિના મંદિરની રચના વસ્તુપાળના દેવળથી ઉતરે એમ નથી. હાલમાં જોધપુર રાજ્યમાં આવેલા અલોર (જાબાલીપુર)ની પાસે ગિરિદુર્ગ છે. પ્રથમ દરવાજો આવે છે, પછી ચઢવાનાં ૧૩૦૦ પગથીયાં છે, ત્યારબાદ મોટું મેદાન આવે છે જેમાં લગભગ ૨૫,૦૦૦ માણસો રહી શકે એવી ગોઠવણ છે. ત્રીજો દરવાજો રાજાનો મહેલ છે. ત્યાં હાલમાં ત્રણ જન મંદિર અને એક મસીદ છે. અહીંયાંનાં મંદિરો અને આણુના મંદિરો વિજયપ્રતિબિંબરૂપ ભાસે છે. સુંદર મંદિરો

મુસલમાનોએ તોડી નાખ્યાં છે. ગુજરાતનાં પાટણ વગેરે જુનાં શહેરો મારવાડના શહેરના અનુકરણરૂપ છે. મંદિરો, પોળો, શેરીઓ તથા મકાનોની રચના તેમજ શિલ્પકળા વગેરે મારવાડને લગતું જ છે. ગુજરાતના ઇતિહાસ લખનારે મારવાડી સાહિત્ય, રીતરિવાજો, સ્થાપત્ય વગેરે બાબતોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આજનું ગુજરાત સુધરેલું મારવાડ છે. મારવાડે જ્ઞાનસંપત્તિ પણ સાચવી છે. જૈન પ્રભુજીના તાડપત્રના લેખ હજી જેસલગીરમાં રક્ષિત છે. કેટલાક બૌદ્ધધર્મના પુસ્તકો જે ચીનમાં નથી મળતા તે ત્યાં છે. હિન્દુ માલ સાતમા સૈકામાં પૂર્ણ જહોજલાલીમા હતું. ત્યાંના રાજાઓના જુદા સિદ્ધા પ્રચલિત હતા. વર્મદાત નામના રાજાના સિદ્ધા ચાલતા હતા અને એ વખતે બ્રાહ્મણ, બૌદ્ધ, જૈન વગેરે ધર્મો એકી સાથે પ્રબળ હતા. હવે ગુજરાતનું આગમન ત્યાં થયું તે પહેલાં તેઓ ક્યાંથી આવ્યા હશે એ વાત આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. આમ પરંપરા શોધતાં શોધતાં ઇતિહાસનો પ્રદેશ આગળને આગળ વિસ્તૃત થતો જાય છે. આવી રીતનો ઇતિહાસ દરેક શિક્ષણના વિષયમાં જોવા જોઈએ. આપણે આપણે શિક્ષક તરીકે જે કામ કરીએ છીએ તેમાં વાસ્તવિક રીતે ઇતિહાસનું તત્ત્વ લાવતા નથી; એટલે શિક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓમાં જે જાતનું અભ્યાસમાં ચેતન આવવું જોઈએ તે દ્વારા શોધકૃત્તિ જાગવી જોઈએ. એમાંનું કાંઈ લાલના શિક્ષણમાં જોવામા આવતું નથી. ટ્રેનિંગ કેલેજના વિદ્યાર્થીઓ જુદા જુદા જિલ્લામાંથી આવે છે. તેમને ટ્રેનિંગ કેલેજમાં આવવાથી તેમની સામે એક ઉમદા તક ઉભી થાય છે. તેમને આ સારામાં સારી તક મળી છે. તેઓ પોતપોતાના વિષયમા આવી જતી કેળવે તો દેશને મોટો લાભ થાય તેમ છે. સ્વભાષાદ્વારા એ બધું કામ ઘણી સહેલાઈ થી અને થોડા વખતમાં થઈ શકે તેમ છે. મારી આશા છે કે અહીંથી તેઓ આવી રીતની તાલીમ લઈ જાય અને તેમના હાથ નીચેના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ તેમના શિક્ષણદ્વારા તેવી સ્પૃશ્ઠિ ઉત્પન્ન કરશે તોજ મારા આ લાપણનો હેતુ સફળ થયો ગણીશ. x

મૃદ્ધિનિરીક્ષણ

પક્ષીઓનું અવલોકન

એક સમયે સાંજના વખતમાં એક નિરાશના વિવાર્યાઓ એક મોટી નદીની રેતીમાં ફરવા ગયા હતા. નદીથી થોડા માઇલ દૂર દરીઓ હોવાથી દરીઓનું પાણી ભરતી વખતે નદીમાં આવતું હતું અને તે વખતે પાણીનું વહન વિરલ દિશામાં જણાતું હતું. દરીઓમાં ઓટ થયા બાદ નદીમાંથી પાણી ઓસરી જતું હતું. તે વખતે નદીમાં ફરવાની બહુ ગમત આવતી હતી. ભરતી વખતે દરીઓમાંથી માછલાં જેવા અનેક જીવંતુઓ નદીમાં તણાઈ આવતાં હતાં. તેમને પકડવા માછી લોકો અનેક જગ્યાએ જઈ પાંચી રાખતા હતા. પાણી ઓસરી ગયા બાદ તેમાંના કેટલાંક નદીની રેતીમાં રહી જતાં હતાં અને તેમને ઉપાડી જવા અનેક પક્ષીઓ આમ તેમ ઊડતાં જણાતાં હતાં.

રાજાના વિવાર્યાઓને આ પર્યટનમાં ભરતીઓટનો ખ્યાલ આવ્યો અને તે ઉપરાંત ભરતીઓટની અસર નદીમાં કેવા પ્રકારની થાય છે તે જાણવાનું મન્યું. પાણીમાં તરતી માછી લોકોની હોડીઓ, કિનારા પર માસથી ભરાતાં અને ફલવાનાં નાના મોટાં અનેક વહાણો અને વેપારી લોકોની પ્રવૃત્તિ જોના જોના તેઓ આગળ જતા હતા ત્યાં આકાશમાં ચકાવા લેતી એક મોટી સમજા નીચે ઉતરી આવી અને રેતીમાં પડેલા એક મોટા દરીઓઈ સાપને તેના પગનાં આંગળાં વડે પકડી પાછી ઊડી ગઈ. ઘણે ઉંચે ગયા બાદ તેણે સાપને જમીન પર પડેલો મૂક્યો. ઉંચેથી પડવાથી સાપ મરવા જેવો ચર્ધ મયો અને જમીન પર તડફડવા લાગ્યો. સમજાએ પાછા આકાશમાં ચકાવા લેવા માંડ્યા. ફરી પાછી એકદમ નીચે ઉતરી. સાપને ફરીથી તેણે આંગળાં વડે પકડ્યો. ફરીથી ઉંચે ચડી અને સાપને ફરીવાર જમીન પર પડેલો મૂક્યો. આ વખતે નીચે પડતાંની સાથેજ સાપ મરી ગયો. તેના મરી ગયા બાદ સમજા નીચે ઉતરી અને સાપને ખાવા લાગી. છોટરાઓએ દરથી સમજાનું નિરીક્ષણ કર્યું. તેની ટુંકી પાણી સખત ચાંચ, તીવ્ર પાણી બહુ દૂરથી જોઈ શકે તેવી આંખો, ટુંકી ગરદન, ટુંકા અને નડોરવાળાં આંગળાવાળા પગો અને ચિત્રચિત્ર બૂરા રંગવાળી પાંખોનું બહુ જાનિદાઈથી અવલોકન ચર્ધ ગમ્યું. પોતાના શિકારને પકડવાની તેની રીત અને આકાશમાંથી ચકાવા લઈ નીચે ઉતરવાની તેની પદ્ધતિ જોવાનો તેમને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળ્યો.

આમજી ચાનતા સંદેહ રંગવાળા, લાગી ડોક, વાળા પગ અને લાગી ચાચવાળા બગવા જેવા કેટલાક પક્ષીઓ ઝેરીમા ની ગએના માગવા, કરચના અને દરીઆઈ જતુઓને પકડના અને ખાઈ જતા નજરે પડ્યા ત્યાં જોઈએ ત્યાં સવગે યથે ત્રિમંત્રી ગોધમા ઉડના અનેક જાતના દરિયાઈ પક્ષીઓ નજરે પડના હતા જમીન પર ગહેતા, કાગડા, ગીવ, સમગી, ધુવડ, ચીમરી અને બાજ જેવા અનેક શિકારી પક્ષીઓને બાગમે-એ પ્રમગોપાન પ્રત્યક્ષ અનુભવદ્વારા નિદામ્યા હતા. આજે તેમને આ હિંસક દરિયાઈ પક્ષીઓને જોવાનો પ્રમંગ મળ્યો તેમનો આકાર, શિલા કંવાની રીત, એ રીતને અનુદૂળ થઈ પડે તેવા તેમના શરીરના અવયવો વગેરે જોવાનો પ્રમંગ મળ્યો.

આની જનના પચટનોદ્વારા જુદા જુદા પક્ષીઓને જોવાનો લાભ બાળકો લઈ શકે તો પક્ષીઓના અભ્યાસ માટે તેમના ગોખની તુલિ થઈ શકે અને તેમને યથે શિક્ષાપુદ્વારા ઘણું જાણવાનું મળે પક્ષીઓ અનેક પ્રકારના હોય છે આ પ્રકારોમા મામબદ્ધક અને વનસ્પતિબદ્ધક એવા બે મુખ્ય વિભાગો પારી શકાય માસબદ્ધક પક્ષીઓ વનસ્પતિને તુકસાન કરતા હવજતુઓને ખાઈ જાય ડ, ગદળી દૂર કંડે છે, અને ખેનગેમા ઉત્પન્ન થતા પાકને કે ફળફળાદિને તુકમાન કરતા નથી તેથી મનુષ્યોને તેઓ હાનિ-કારક ગણાતા નથી ખેતરામા ઉત્પન્ન થતા પાકને તુકમાન કરતા નાના જંતુઓને વીણી વીટીને ખાઈ જાયથી ખેડને વાગી વખત તેઓ મદદ કરે છે અને પાકને બચાવે છે તેથી ખેડુતોના તેઓ મિત્ર ગણી શકાય. તેમની ચાચ સખન હોય છે અને જે યથગમા તેમને ગહેરાનુ હોય તેને અનુદૂળ થઈ પડે તે મુજબ તેમના પગ અને શરીરની રચના હોય છે.

વનસ્પતિ લક્ષક પક્ષીઓ પાકને અને ફળફળાદિને અનેક રીતે તુક-સાન કરે છે તેમને દૂર કરવા ખેડુતોને ઘણી મહેનત કરવી પડે છે. તેથી આના પક્ષીઓ ખેડતના શત્રુ ગણાય છે આવા પક્ષીઓની પણ શરીર ગચના, તેમની ખાવાપીવાની અને રહેવાની પદ્ધતિને અનુદૂળ હોય છે અને અભ્યાસ કરના જેવી હોય છે.

પોપટ, મેના, કાયવ, અને જુનજુન જેવા પક્ષીઓ તેમના મનોહર અવાજને લીધે મનુષ્યોને પ્રિય લાગે છે અને ઘણા જણ તેને પાળે છે અને ઘરમા રાખે છે તેમની ખાસિયત પણ સૃષ્ટિનિરીક્ષણના અભ્યાસકને આનદનો વિષય થઈ પડે છે સૃષ્ટિનિરીક્ષણના અભ્યાસકર્મ પક્ષીઓનું અનુભવ તેમના કુદરતી નિવામગ્યાનમાજ દબુ જોઈએ તેમની શરીરગચના, ખાવાપીવાની

તથા રહેવાની પદ્ધતિ અને તેને અનુકૂળ થઈ પડે તે મુજબ તેમનાં આંગળાં, ચાંચ, પગ વગેરેની ઘટના અભ્યાસનો મુખ્ય વિષય ગણી શકાય. આ રચના પ્રમાણે તેમના લુદા લુદા પ્રકારે પાડી શકાય અને લુદા લુદા પ્રકારેની અસ્પર્શ સરખામણીથી નવું નવું ઘણું જાણવાનું મેળવી શકાય.

નિશાળમાં લણતાં જાળકોને સ્થાનિક પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે તો તેમને જ્ઞાન સાથે ઘન ગમન મળે છે. ઉત્સાહી શિક્ષકો હેતુપૂર્વક યોજેલાં પર્યટનોદ્વારા આવો અભ્યાસ કરાવે એ ઇચ્છવા જેવું છે. ચિત્રો, મોડેલો અને પાઠશાળામાં રાખેલાં પદ્ધતિઓના અવલોકન કરતાં છવતાં પદ્ધતિઓનું તેમના કુદરતી સ્થળોમાં કરેલું અવલોકન અને અવલોકન બાદ જાળકોએ હેતુપૂર્વક પાડેલા આ પદ્ધતિઓનાં ચિત્રો તેમને ઘણું વધારે અને સંગીત જ્ઞાન આપે છે. આ હેતુથી જ શાળાપત્રમાં પદ્ધતિઓના અવલોકન વિષે થોડીએક યોજનાઓ આપવામાં આવી છે. ઉત્સાહી શિક્ષકો આવી યોજનાઓદ્વારા પછી નિરીક્ષણનો વિષય રસિક બનાવી શકે છે અને પદ્ધતિઓ પ્રત્યે જાળકોનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

ગુજરાતનાં પ્રાચીન સ્થળ

(૬)

ભૂમિલિકા (ભૂમલી)—પોરબંદરથી વાયવ્યમાં જનકાના કુંગરાળ પ્રદેશમાં આ શહેર આવેલું છે. તેનું પ્રાચીન નામ ભૂમિલિકા હતું. એક વખત તે મોટા જળવાન રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર હતું. હાલમાં તો એ સ્થળે બધું ખડેર હાલતમાં જોવામાં આવે છે.

ચાર સેકા સુધી મેર જતના લોકોની રાજધાનીનું એ શહેર હતું. આ મેર લોકો પહેલાં કાઠિયાવાડના ઉત્તર પ્રદેશમાં રહેતા હતા અને તેમના સમકાલિન વસંતી રાજાઓ પણ તેમની દક્ષિણના પ્રદેશમાં રાજ્ય કરતા હતા. વસંતી વંશની પડતી યથા પછી મેર જનતિ જળવાન થઈ અને તેમની

સેના દક્ષિણ કાઠિઆવાડમાં વધી. તે વખતે તેમણે ભૂમિસ્થિકામાં રાજધાની સ્થાપી. આ શહેરમાં જૈનદેવ ઇ. સ. ૭૩૮ માં રાજ્ય કરતો હતો.

દસમા સૈકામાં જુનાગઢમાં જે વખતે આદીર રાજ્યની સ્થાપના થઈ ત્યારે ભૂમિસ્થિકાની પડતી શરૂ થઈ. જેઠવા રજપુતોએ તે શહેર છોડી ઈશ્વરગંધાર પાસે ત્રીનગરમાં રાજધાની કરી, પણ ઇ. સ. ૧૩૧૩ ની સાલ સુધી તે મજબૂત દિલ્લા રૂપે આગત્યનું શહેર રહ્યું હતું. એ સાલમાં સિંધ-મીથી મુસલમાન લોકો ત્યાં ચડી આવ્યા અને શહેરની પાલિકા ધર્મ.

દંતકથા એવી છે કે એ શહેરનો નાશ કોઈ એક કન્યાના આપથી થયો હતો. એ શહેરના રાજાને તે કન્યા જોડે લગ્ન કરવા મરજી હતી અને તેને પરણવા માટે રાજાએ ઘણા કૂર કર્મો કર્યા. આખરે તેમાં તે કન્યા નહિ અને તેનું શહેર આપથી નાશ પામ્યું.

દ્વારાવતી (દારકા)—હિંદુ પુરાણોની માન્યતા પ્રમાણે આ નગરી ધણી પ્રાચીન છે અને તેનો મંથન શ્રીકૃષ્ણના નામ સાથે છે. જરાત્રીવ્રતા પાછળ પડવાથી શ્રીકૃષ્ણે મથુરાનો ત્યાગ કરી સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ કર્યો અને દરીઆકિનારે દારકા નગરી સ્થાપી. શ્રીકૃષ્ણની દારકા દરીઆમાં ડૂબી ગઈ એવી દંતકથા છે. હાલ જે નગર છે તે માત્ર શેષ રૂપે કે અસલ નગરીના નામ સાથે મંથન ધરાવી પ્રખ્યાત થયું છે. સોનાની દારકા દરીઆમાં ડૂબી ગઈ એમાં કેટલુંક લૌગણિક સત્ય છે; કારણ એ અરસામાં કાઠિઆવાડના પશ્ચિમ કિનારે દરીઆનો ધસારો ઘણો હતો, એટલે તે શહેરનો નાશ એવા કારણથી મંભવે છે. દારકા ક્યારે સ્થપાયું તેની ચોક્કસ માહિતી મળતી નથી પણ ઇ. પૂ. ૩૦૦ પહેલાં તે સ્થપાયું હશે એમ માનવામાં આવે છે.

હાલ જે દારકા છે તે પહેલાના સમયમાં એટલું લોકપ્રિય જગ્યાનું સ્થળ નહિ હોય, કારણકે જગીરના ખતપત્રો કે એવી બીજી કોઈ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ જોવામાં આવતી નથી. તેમજ મુસલમાન લોકોના તેના ઉપર હુમલા પણ થયા નથી. એટલે એમ સાબીત થાય છે કે હાલનું દારકા હમણાના સમયમાં પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે.

સ્તંભતીર્થ (ખંભાવત-ખંભાત)—એ ખંભાતના અખાત ઉપર આવેલું છે. પુરાણોમાં તેને વિશે ઉલ્લેખ નથી. રાષ્ટ્રકૂટરાજ ગોવિંદ ત્રીજાની સંસ્કૃતિમાં સ્તંભતીર્થનો ઉલ્લેખ છે. તે પ્રદેશના ઇતિહાસની શરૂઆત ખંભાતી રાજાના ઈન્દ્રે સોલંકી વંશના સમય દરમિયાન થઈ હતી; પછીથી તે પ્રદેશને અણહિલપટ્ટણના રાજ્ય જોડે જોડી દેવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રમાણે રાજધાનીના

મથક તરીકે તેની અગત્ય ધરી ગઈ પણ તે તેજ અરસામાં વેપારી માલની આવજનનું કેન્દ્રસ્થાન હતું. આખા ગુર્જર રાજ્યનો માલ તે બંદરેથી જતો અને પરદેશથી તે બંદરે માલ આવતો એટલુંજ નહિ પણ આગ્રા, દિલ્હી જેવાં મથકો પણ એ રસ્તેથી માલ પરદેશ મોકલતા. શહેરમાં બહુ પૈસાદાર લોકો હતા. મુસલમાન વેપારીઓ પણ ત્યાં આવી વસ્યા હતા. શહેરમાં સુખનાં સાધનો પણ હતાં. આગબગીચા ઘણા હતા, તેમજ મુંદર તળાવો અને રનાનાગરો પણ હતાં. ગુજરાત જ્યારથી મુસલમાનોના હાથમાં ગયું ત્યારથી તેની પડતી શરૂ થઈ. અલખખાને તે શહેર ઉપર ચડાઈ કરી હુંટ ચલાવી. મલેકકાફૂર જે એક નામાંકિત સરદાર થઈ ગયો તે આ વખતે ખંભાતના મુસલમાન વેપારીના ઘરમાં ગુલામ તરીકે હતો. તેને અલખખાને અહીંથી દિલ્હી મોકલાવી દીધો હતો.

વટપદ્રપુર (વડોદરા)—૯ મા સૈકામાં આ શહેર માત્ર એક ગામડુંજ હતું. કંકરાજે તેની સનંદમાં એ ગામની ઉપજ એક બ્રાહ્મણને આપી હતી. પછીના ત્રણ સૈકા દરમિયાન તે આબાદ થતું ગયું અને શહેર બન્યું. આ સ્થળે કુમારપાળે ખંભાતથી લરુચ જતા વિસામો લીધો હતો. ૧૩ મા સૈકામાં તે વેપારનું મથક હતું. આ સ્થળના કેટલાક વેપારીઓએ પાટણમાં આદિત્યમંદિર બંધાવવાનું તમામ ખર્ચ આપ્યું હતું.

ચાંપનેર (ચાંપાનેર)—વનરાજના વખતમાં આ શહેર આપાએ સ્થાપ્યું હતું. અણહિલપુર પાટણના રાજના તાબામાં રહી અહીંના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા.

દર્મવતી (ડોહ)—લરુચથી ૪૦ માઈલ ઇશાનમાં અને વડોદરાથી અમિટોણમાં ૨૦ માઈલ દૂર આ સ્થળ આવેલું છે. સિદ્ધરાજના રાજ્યની સરહદના કિલ્લા રૂપે તે હતું, અને એથીજ ત્યાં વસતી પણ હીક હતી. ત્યાંનો કિલ્લો બંધાયો હશે ત્યારે મળજીત અને કારીગરીવાળો હશે એમ જણાય છે. પણ હાલમાં આખો કિલ્લો ભાગીતટી હાલતમાં છે. અણહિલપટણના પડ્યા પછી થોડા વખતમાજ મુસલમાન લોકોના તાબામાં આવ્યો અને ત્યાંના દેવળોનો નાશ થયો.

મરુકચ્છ (લરુચ)—આ શહેર ઘણુંજ પ્રાચીન છે. ભૃગુક્ષેત્ર એ તેનું પ્રાચીન નામ છે. જુના વખતમાં પણ તે ઘણું અગત્યનું શહેર હતું. કારણકે તે એક પ્રસિદ્ધ તીર્થ હતું અને બીજું તે એક મોટું બંદર હતું. આખા ઉત્તર હિંદનો માલ ત્યાંથી જતો. બાજી રાજાએ યજ્ઞ કર્યો હતો તેજ આ સ્થળ; એટલે તીર્થ તરીકે પણ તે પ્રસિદ્ધ હતું. ઇ. પૂ. આઠમા સૈકામાં

આખા ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો માન પડે । ખાતે અહીંથી જ્યાંય જતો અને ધ સના પહેલા સૈન્ય મુઘીમા તો એવું જુ તો પ્રમિદિમા આવ્યું હતું કે ડાણુ ન જેવા દૂર પ્રેમભાથી પણ એ બદ્ધેથી માલ બાબિનોત વગેરે સ્થળે જતો આ'મા સૈન્ય મુઘી તેનો વેપાર આપાદ રહ્યો પત્રી ગારખ ચાગીઆઓનો ભય વધી પડવાથી વેપાર મદ પડી ગયો

કુદરતનું અવલોકન-(વાર્તા)

અરોહલાધની ખડાઈ

અમારી નિરાશતા જગીઆમા એક અરોહ (આશોપાધવ) અને પીપજો પામેપામે રહે છે અરોહ ઉંચી ડોક રાખી પીપજોને કહેવા લાગ્યો, “ અયા એ પીપજા, તુ કેવો બોડામટ થઈ ગયો, મારા લાણી ને, હું કેવો લીયોજમ છું લોખિ તો મૂખાં છે કે તને વૃક્ષોમા શ્રેષ્ઠ નહે છે હું હમેના પાદડાથી રોબી રહું છું, પણ લોહિ કેના આધના છે કે મારી જાણા નેતાજ નથી । ”

અરોહની કશસ પીપજાના માલજવામા આવી અને ધડીભર નિરાશ થઈ તેનાથી બોલી જવાયુ “ ખરે, મારા પાદડા બધાજ ખરી નય છે અને આ અરોહ તો કેવો લીયોજમ રહે છે । ” અરોહ કહ્યું, “ માટેજ લોહિ તને મોગે કરે છે તે બોટ મોગે તો જુ છું ”

આ પ્રમાણે અરોહલાઈ તો જના ને ત્યા પોતાના વખાણુ વ્યંજન કરે જેમ જેમ પોતાના વખાણુ કરતો જાય તેમ તેમ બધા તેનો નિરસકાર કરવા લાગ્યા

એ દિવસ માધ મહીનામા ઘણા ઝાડોના પાદડા ખરી ગયા અને તે બોડા દેખાવા લાગ્યા ત્યારે અરોહભઈ બોલ્યા, “ અરે, મૂખાંઓ, તમને તો કોણ કપાજા નહે । તમે કેવા બેડાજ દેખાઓ છો । કેવા કદમ્બા થઈ ગયા છો - મારી માફ કેમ લીયાજમ નેતા નથી ? ”

પીપજો બોલ્યો, “ અરે દિવ, અમારા નગીમમા આવુ સાલજ વાનુંજ વખેલું । ”

અરોહ પાસેજ એ- નાનો મોગરાનો છોડ હતો તેના નીચે પગ મગ્ગર કરતું હતું એ-એક આવી પડયું તે એટલો ખરો ખીજા કે થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો જગ દમ ખાગે અને શાંતિ વળી ત્યારે આખ ઉવાડી જેવા તાગે તો ન હતું જુ કે ન હતો ગશસ એ તો હતું અરોહલાઈનું

એક મરી ગયેલું પાંદડું! થોડા વખત પછી વળી મોગરાએ અશોકભાઈનું આલું બીજું પાંદડું ખરી જતું અને ધૂળમાં રગદોળાતું જોયું. પછી તો રોજ મોગરા એવાં અશોકભાઈના પાંદડાં પડતાં લુએ. મોગરાએ તો બાળ્યું કે કાસે અશોકભાઈ બોડામટ થઈ જવાના. પણ તેનું ધારવું બોડું પડ્યું.

અશોક પર તેણે નવાં નવા પાંદડાં આવતા જોયાં. જુની જાંઘ અને નવાં આવે એટલે અશોકભાઈ તો લીલાજ દેખાય. આ બીના નાના મોગરા સિવાય બીજાં કોઈએ નહોતી જોઈ. બીજાં તો સૂર્યનો તકકો ને પવનજ જે જે કરે, તેમને તો જાન પર જોવાની નવરાશે નહિ.

એક દિવસ અશોકભાઈ તો બહાર નીકળી બહુજ મોટા અવાજે બોલવા લાગ્યા “તમે બધાં ઝાડયાંઓ કેવા નમાલા છો! છે તમારામાં મારા જેવી મોટાઈ?”

પેલા મોગરાથી આ વાત સાંખી શકાઈ નહિ તેથી તે બોલી બહો “અશોકભાઈ, જણી તમારી શેખી, એડી મારવી જવા દો. તમારાં પાંદડાં ક્યાં છે તેનાં તે! બીજા મારા ભાઈઓનાં પાંદડાં ખરી જાય છે તેમ તમારાં-એ ખરી જાય છે. બધાંનાં-એકી વખતે ખરી જાય છે, તમારાં એક પછી એક ખરે છે, એટલુંજ ને! તમારાંએ પાંદડાં ખરી જાય છે તો ખરાંને!”

પીપળાએ, ચંપાએ, બદામે, લીમડાએ અને બીજાં બધાં ઝાડાએ અશોક અને મોગરાનો આ અવાજ સાંભળ્યો. તેઓની નજર અશોક-ભાઈના થડ આગળ જમીન પર પડી તો ત્યાં અશોકભાઈના પાંદડાંનાં મુડાંનાં ઢગે ઢગ જોયા. તોએ અશોકભાઈ દીલા ન પડ્યા. મીયાં પડ્યા પણ તંગડી ઉઘી. તે તો બોલ્યા હું તો અશોક તે અશોકજ.

વ. દ. દેશાઈ

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

છ માસિક-પરીક્ષા, બીજું વર્ષ, ભૂગોળ

૧. જુની અને નવી દુનીઆની જુમિરચનાનાં ખાસ તરવો જણાવો.
૨. નીચેના સમુદ્રો અને અખાતો સાથે ક્યા ક્યા દેશોને ગંબંધ છે. મેક્સિકો, હાસન, પ્રસિદ્ધિક, જૂમખ્ય સમુદ્ર અને કાજો સમુદ્ર.
૩. ઉત્તર અમેરિકામા ૪૦ હ. અ. લઈ એક ઈંચે દશાકમ્મર પુટના રહેત્યા રેખા દોરી તે દેશની ઉચાઈ નીચાઈ જણાવો.

- ૪ યુરોપ અને અમેરિકા એ બે દેશોમાં નીચેનાં લક્ષણવાળા દેશો જણાવો:-
 અ, ખારેમાસના વરસાદનો પ્રદેશ; વ, વરસાદ વિનાના પ્રદેશો; ક, શિયાળાના વરસાદના પ્રદેશો.
- ૫ યુરોપ અને અમેરિકામાં શિયાળા અને ઉનાળાના ઉષ્ણતામાનમાં કયા કયા પ્રદેશોમાં વધારે ફેરફાર જોવામાં આવે છે, અથવા ખીલકુલ જોવામાં આવતો નથી તે કારણો આપી જણાવો.
- ૬ હિંદુસ્તાનનો તકશો દોરી તેમાં નીચેની હકીકત જણાવો:-
 દરીઆનું પાણી એક હજાર ફુટ ઉંચે ચડે તો ભૂચરના કેવી જણાશે તેની ઓળખાવો સમજાવો આપો.
- ૭ ધોરણ સાતમાં યુરોપના જળ મર્ગોનો પાઠ આપવો છે, તો કાળા પાટીઆની વાસ્તવિક નોંધ પરિણામે કેવી હોવી જોઈએ તેનો નમુનો આપો.
- ૮ જે પ્રદેશોમાં નીચેના વાયુઓ વાતા હોય તે પ્રદેશોના નામ આપો.
 (૧) ઇશાની વાયુઓ, (૨) નિરંતર વાતા પવનો, (૩) શાંત વાયુઓ, (૪) મોસમી પવનો.
- તા. ક, સવાલ ૭ મો ફરજિયાત છે; બાકીના સાતમાંથી ગમે તે ૭ ના જવાબ આપો.

૭ માસિક પરીક્ષા

પહેલું વર્ષ

ભૂગોળ

૧. યુરોપ એ એશિઆનો એક વિભાગ છે તેની સામીતીઓ આપો. આગોડવાની દૃષ્ટિએ તેને એશિઆનો વિભાગ ગણવામાં શો બાધ છે તે સમજાવો.
૨. અ. નીચેના દેશોનો કિનારો કયા સમુદ્રો સામે છે તે જણાવો.
 બ્રાઝિલ દીપકંથ, જર્મની, કોરિઆ, હિંદી ચીન અને હિંદુસ્તાન.
 વ. ભૂમધ્ય સમુદ્ર, બાલ્ટિક સમુદ્ર અને પેસિફિક મહાસાગરમાં અગત્યના ટાપુઓ જણાવી તેના વિષે રાજકીય, આર્થિક કે ભૂમિરચનાની દૃષ્ટિએ વિવેચન કરો.
૩. ૭૫° પૂર્વ રેખાંશ ઉપર જમીનનો ખૂંડ પાડતા તેની ૧ ઇંચ = ૧૦,૦૦૦ ફુટ ઉંચાઈ પ્રમાણે રહેલો રેખાકૃતિ દોરી જમીન રચનાનો ખ્યાલ આપો.

૪. એશિયા-યુરોપમાં નીચેના લક્ષણવાળા પ્રદેશો જણાવો:—

અ. અનિશ્ચય વસ્તીવાળા

બ. છેક વસ્તીવાળા વિનાના

ક. મોસમી વાયુઓના પ્રદેશ

ઢ. નિરંતર વાતા વાયુઓના પ્રદેશ

૫. હિંદુસ્તાનનો નકશો દોરી તેમાં નીચેની હકીકત પૂરો:—

અ. સૌથી વધારે વસ્તીવાળો પ્રદેશ

બ. સૌથી ઓછી વસ્તીવાળો પ્રદેશ

ક. લાહોર, કરાચી, દિલ્લી, કલકત્તા, મુંબઈ અને મદ્રાસ એ શહેરોને અગત્યના રેલ્વેમાર્ગથી જોડો.

૬. દૂધન, ડા-મુખ, ગંગા, સિંધુ, પાંચેશ્યાંગ, એ પાંચ નદીની ઉપયોગિતા જણાવો-વિવેચન કરો.

૭. મુંબઈ ઇલાકાની આબોહવા ધોરણ ૪ માં શીખવવાની છે તેની ફક્ત કાળા ખાદીઓની વાસ્તવિક નોંધનો નમુનો આપો.

દીપ-સાતમો સત્તાવ ફરજિઆત છે; બાકીના છમાથી ગમે તે પાંચના ઉત્તર આપો.

સને ૧૯૨૯ ની વર્નાક્યુલર કાઉન્સિલ પરીક્ષામાં ખેડેલી છોકરીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા—આ વખતે આ વિષયમાં ઉમેદવારોએ સંતોષકારક કામ કર્યું છે, પણ વ્યાકરણમાં ક્યાંય જણાતી હતી.

મુખપાઠ—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું. જેટલાક ઉમેદવારો કવિના સારા રાગમાં માર્ચ શક્યા નહોતા, તેમજ કવિનાનું વિવરણ બરાબર નહોતું. કાષ્ઠલવાચન એકંદર દીક્ર હતું.

નિર્બંધ અને શ્રુતલેખન—પણા ઉમેદવારો યોગ્ય રીતે નિર્બંધ લખી શક્યા નહોતા. 'નવરાત્રિના તહેવારો' ઉપર પણા ઉમેદવારોએ નિર્બંધ લખ્યો હતો પણ તે સંપૂર્ણ નહોતો. આ તહેવાર વિશે હિંદુ છોકરીઓને પુરતી માહિતી નહોતી. જ્યાં સ્થળોમાથી જે ઉમેદવારોએ 'યાનાનું વર્ણન' એ વિષય ઉપર નિર્બંધ લખ્યો હતો તેમાંના ઘણાએ વર્ણન કરવાને બદલે 'યાત્રા' વિશે નિર્બંધ લખ્યો હતો. જોકેલીની ક્યારા દેગે સ્થળના ઉમેદવારોમાં જોવામાં આવી હતી. આ વિષય વધારે સારી રીતે શીખવવાની જરૂર છે. શ્રુતલેખનમાં જોડાયા બૂરો થાય છે.

ગણિત અને દેશીનામું—કામમાં એકંદર જોતાં સુધારો માલમ પડે છે. બહુ સહેલા નહિ પણ સુદ્ધિની કમોટી ચાપ તેવા દાખલા ગણવાનો મદાવરો કરાવવો જોઈએ. ચક્રવર્તિ અને સાદા વ્યાખ્યાનો ફરકે તેઓ બરાબર સમજ્યા નહોતા. અપૂર્ણાંશ અને દશાશનો તફાવત સમજવામાં આવ્યો નહોતો. પાછળના અભ્યાસક્રમનું પુનરાવર્તન કરેલું જણાતું નહોતું. દેશીનામામા ઉમેદવારો ઘણા કાચા હતા. ખાતાવહી કેમ લખવી તેનું તેમને જ્ઞાન નહોતું અને ઉધાર લાવેલા માલની નોંધ કરતાં આવડતું નહોતું. ગોધરા મધ્યસ્થળના ઉમેદવારોનું કામ સૌથી સાફ હતું.

ઘટિહાસ-ભૂગોળઃ ઘટિહાસ—ઉમેદવારો બનાવો વિષે ગુચવાઈ ગયા હતા અને જવાબમા નકામી ખાજતો લખી નાખી હતી. પ્લાસીના સુદની વિગત ક્લૌંટક વિગ્રહમા બેળવી રીધા હતી. ઉમેદવારો પ્રશ્નના જવાબ ટુંકી રીતે આપે એવી રીતે તેમને ટેવ પાડવી જોઈએ.

ભૂગોળ—ઉમેદવારોનું આ વિષયમાં કામ મંતોપકારક હતું. મોહન-જોડેરો કયા છે તેની કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને ખબર નહોતી. ઘણા ઉમેદવારોએ ખેતીની નીપજને બદલે ઔદ્યોગિક પેદાશની નોંધ કરી હતી અને તે પણ ગમે તેમ કરી હતી. રેલ્વે માર્ગ નકશામાં દોરી બતાવવા જોઈએ અને ભૂગોળ ગ્રીષ્મતી વખતે રૂપરેષા નકશાનો ઉપયોગ પુષ્ટળ પ્રમાણમાં થવો જોઈએ. શિક્ષકોએ હેતુભાષા હેતુની નવીન પદ્ધતિથી વાકેફ રહેવું જોઈએ.

આરોગ્ય—સિદ્ધાંતોના ખ્યાલ રાખ્યા વિના ઉમેદવારોએ આ વિષયમા ગમે તેમ જવાબ આપી દીધા હતા. ‘ખાળકની મંલાળ’ અને ‘ગ્રહ-આરોગ્ય’ને લગતા પ્રશ્નોના ઉત્તર સાધારણ મંતોપકારક હતા. પણ ખોરાકને લગતા જવાબ તેઓ આંખી ચકયા નહોતા. આરોગ્યના મૂળ સિદ્ધાંતો અને જીવનની પરિસ્થિતિ, એ બંને વચ્ચેનો મંબંધ સ્પષ્ટ કરવામા આવે તો છાત્રોએ ચોગ્ય રીતે જવાબ આપી શકશે.

સૌચકામ—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. ઘણા છાત્રોનાં વેતરવાનું અને સીવવાનું કામ કાચું માલમ પડતું હતું.

મૃદિજ્ઞાન—ઘણા ઉમેદવારોએ નિરીક્ષા કરી નથી. પ્રશ્નના ઉત્તર ધરધાપૂર્વક નહોતા તેમ તે નિબંધની માફક આપવામાં આવ્યા હતા.

ચિત્રકામ—કામ એકંદર મંતોપકારક હતું. પદાર્થચિત્ર અને સ્મરિ-કથાશ જોવામાં આવી હતી.

સંગીત—એકંદર ફીક.

સરકારી જાહેરખબર

(૧)

ફેળવણીખાતું

જાહેર મુંબઈ તા. ૨૩ મી મે ૧૯૨૯.

નં. ૪૩૪૮.-તા. ૩૦ મી જુન સને ૧૯૨૮ ની સરકારી જાહેરખબર નં. ૪૩૪૮ થી છોકરાઓ માટેની ઉર્ફ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના નક્કી કરેલા અને તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના સરકારી નોટિફિકેશન નં. ૪૩૪૮ પ્રમાણે સુધારેલા વિકલ્પે અભ્યાસક્રમના જુદા જુદા મુખ્ય અને પેટા વિષયો માટે નીચે પ્રમાણે મુલ્ય નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

૧.

મુંબઈ ઈલાકાની (સિંધ સિવાયની) છોકરાઓ માટેની પ્રાથમિક ઉર્ફ-મુજરાની શાળાનો અભ્યાસક્રમ:—

ખાજવર્ગ

આ વર્ગમાં આખા વર્ગની સામગ્રી પરીક્ષા લેવામાં આવશે પણ ખાજકોની વ્યક્તિગત પરીક્ષા લેવામાં આવશે નહિ.

ધોરણ ૧ છું

પહેલો વિષય:—વાચન અને સમજૂતી (ઉર્ફ).	સાચમા ગાનું ...	૧૦૦
બીજો વિષય:—લેખન	૧૦૦
ત્રીજો વિષય:—	...	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) ભૂમિતિ	૨૫

ચોથો વિષય:—કુદરતનો અભ્યાસ અને શાળાનું આગકામ,		
પદાર્થપાઠો, ચિત્રકામ વગેરે	૧૦૦
પાંચમો વિષય (અનિષ્ક):—ગિરજાની ભાષાનું વાચન તથા લેખન...	...	૧૦૦

ધોરણ ૨ છું

પહેલો વિષય:—ઉર્ફ	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજૂતી	૭૫
(બ) મુખપાઠ અને કવિનાની સમજૂતી	૨૫
બીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) મુન લેખન	૫૦
(બ) કૌશિ કદાવરી	૫૦

ત્રીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) ભૂમિતિ	૨૫
ચોથો વિષય:—ભૂગોળ	૧૦૦
પાચમો વિષય:—કુદરતનો અભ્યાસ અને સાળાનું બાગકામ, પદાર્થપાઠો, ચિત્રકામ વગેરે	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય (ઐચ્છિક) —જિજ્ઞાસાની ભાષા	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજુતી	૭૫
(બ) લેખન	૨૫

ધોરણ ૩ થી

પહેલો વિષય:—ઉર્દુ	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજુતી	૭૫
(બ) મુખપાઠ અને કવિનાની મમજુતી	૨૫
બીજો વિષય —	૧૦૦
(અ) શ્રુતલેખન	૫૦
(બ) કૌપિ કઢાવતી...	૫૦
ત્રીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) ભૂમિતિ	૨૫
ચોથો વિષય —ભૂગોળ	૧૦૦
પાચમો વિષય —કુદરતનો અભ્યાસ અને સાળાનું બાગકામ, પદાર્થપાઠો, અને ચિત્રકામ વગેરે	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય —(ઐચ્છિક) —જિજ્ઞાસાની ભાષા	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજુતી	૫૦
(બ) શ્રુતલેખન	૩૦
(ક) કૌપિ કઢાવતી...	૨૦

ધોરણ ૪ થી

પહેલો વિષય —ઉર્દુ	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજુતી	૭૦
(બ) મુખપાઠ અને કવિનાની મમજુતી	૩૦

બીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) શ્રુતલેખન	૫૦
(બ) કોપિ કદાવરી	૫૦
ત્રીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) ભૂમિતિ	૨૫
ચોથો વિષય:—	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦

પાંચમો વિષય:—કુદરતનો અભ્યાસ અને સાબીતું બાગકામ,
પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ વગેરે ... ૧૦૦

છઠ્ઠો વિષય (ઐચ્છિક):—નિવ્ધાની ભાષા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન અને વાતચીત	૬૦
(બ) શ્રુતલેખન	૨૫
(ક) કોપિ કદાવરી...	૧૫

ધોરણ ૫ માં

પહેલો વિષય:—ઉર્દુ	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન અને વ્યાકરણ	૬૦
(બ) મુખપાઠ અને કેવિનાની સમજાવટી	૨૦
(ક) હક્તલેખોનું વાચન	૨૦
બીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) શ્રુતલેખન	૫૦
(બ) કોપિ કદાવરી	૫૦
ત્રીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) મુખગણિત	૨૫
ચોથો વિષય:—	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦

પાંચમો વિષય:—કુદરતનો અભ્યાસ અને સાબીતું બાગકામ,
પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ વગેરે ... ૧૦૦

છટ્ટો વિષય (ઐત્ચિક) — જિજ્ઞાસી ભાષા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વચન અને વાતચીત	૬૦
(બ) શ્રુતલેખન	૨૫
(ક) ડોપિ કદાવલી	૧૫

ધોરણ ૬ કે

પહેલો વિષય: — ઉર્દુ	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન અને વ્યાકરણ	૬૦
(બ) મુખપાઠ અને કવિતાની સમજૂતી	૨૦
(ક) હસ્તલેખોનું વાચન	૨૦

બીજો વિષય: —	૧૦૦
(અ) નિબંધ	૬૦
(બ) અક્ષર	૪૦

ત્રીજો વિષય: —	૧૦૦
(અ) ગણિત	૪૦
(બ) ભૂમિતિ	૩૦
(ક) દેશીનામુ	૩૦

ચોથો વિષય: —	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦

પાંચમો વિષય: — વિજ્ઞાનના મૂળતત્ત્વો અને ચિત્રકામ	૧૦૦
--	-----	-----	-----

છટ્ટો વિષય (ઐત્ચિક) — જિજ્ઞાસી ભાષા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન, વ્યાકરણ અને વાતચીત	૬૦
(બ) શ્રુતલેખન	૨૫
(ક) ડોપિ કદાવલી...	૧૫

ધોરણ ૭ મું

પહેલો વિષય: — ઉર્દુ	૧૦૦
(અ) સમજૂતી માધે વાચન, વ્યાકરણ	૬૦
(બ) મુખપાઠ અને કવિતાની સમજૂતી	૨૦
(ક) હસ્તલેખોનું વાચન	૨૦

ખીન્ને વિષય—	૧૦૦
(અ) નિબંધ	૬૦
(બ) આક્ષર	૪૦
ત્રીન્ને વિષય—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૫૦
(બ) ભૂમિતિ	૨૫
(ક) દેશીનામુ	૨૫
ચોથો વિષય—	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦
પાંચમો વિષય—આરોગ્યશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનના મૂળતત્ત્વો	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય—ચિત્રકામ	૧૦૦
સાતમો વિષય (એમ્પ્રિક) —જિલ્લાની લાપ્તા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન, વ્યાકરણ અને વાનચીત	૬૦
(બ) નિબંધ	૪૦

૨.

મુખર્ષી ઇલાકાની (મિધ સિવાયની) છોકરાઓ માટેની પ્રાથમિક ગુજરાતી-ઉર્દુ શાળાઓના અભ્યાસક્રમ —

બાળવર્ગ

આ વર્ગમાં આખા વર્ગની સામગ્રી પરીક્ષા લેવામાં આવશે પણ બાળકોની વ્યક્તિગત પરીક્ષા લેવામાં આવશે નહિ.

ધોરણ ૧ થી ૩

પહેલો વિષય — જિલ્લાની લાપ્તા ભાવપૂર્વક વાચન, સાથમાં

ગાતું

ખીન્ને વિષય — લેખન	૧૦૦
ત્રીન્ને વિષય —	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) ભૂમિતિ	૨૫

ચોથો વિષય — કુદરતનો અભ્યાસ અને ગાળાનું બાળકામ,

પદાર્થપ્રતિ અને ચિત્રકામ વગેરે

પાંચમો વિષય — ઉર્દુ	૧૦૦
---------------------	-----	-----	-----	-----

ધોરણ ૨ છું

પહેલો વિષય.—ગુજરાતી ગદ્યનું ભાવપૂર્વક વાચન, કવિતા અને મુખપાઠ	૧૦૦
બીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) શ્રુતલેખન	૫૦
(ખ) કૌપિ કદાવરી...	૫૦
ત્રીજો વિષય:—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(ખ) ભૂમિતિ	૨૫
ચોથો વિષય :—ભૂગોળ	૧૦૦
પાંચમો વિષય —કુદરતનો અભ્યાસ અને શાળાનું બાગકામ, પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ વગેરે...	૧૦૦
છઠ્ઠા વિષય :—ઉર્દુ	૧૦૦

ધોરણ ૩ છું

પહેલો વિષય :—જિજ્ઞાસી ભાષા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન	૭૫
(ખ) મુખપાઠ અને કવિતાની સમજૂતી	૨૫
બીજો વિષય :—	૧૦૦
(અ) શ્રુતલેખન	૫૦
(ખ) કૌપિ કદાવરી	૫૦
ત્રીજો વિષય :—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(ખ) ભૂમિતિ	૨૫
ચોથો વિષય :—ભૂગોળ	૧૦૦
પાંચમો વિષય :—કુદરતનો અભ્યાસ અને શાળાનું બાગકામ, પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ વગેરે...	૧૦૦
છઠ્ઠા વિષય :—ઉર્દુ	૧૦૦

ધોરણ ૪ છું

પહેલો વિષય :—જિજ્ઞાસી ભાષા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન, આકરણ	૫૦

(ખ) મુખપાઠ અને કવિતાની સમજૂતી	૨૫
(ક) હસ્તલેખોનું વાચન વગેરે	૨૫
ખીજો વિષય :—	૧૦૦
(અ) શ્રુતલેખન	૫૦
(બ) કૌપિ કઢાવવી	૫૦
ત્રીજો વિષય :—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) ભૂમિતિ	૨૫
ચોથો વિષય :—	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦
પાંચમો વિષય :—કુદરતનો અભ્યાસ અને શાળાનું આગકામ,			
પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ વગેરે...	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય :—ઉર્દુ	૧૦૦
ધોરણ ૫ થી ૬			
પહેલો વિષય :—નિઃશ્વાતી ભાષા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન, વ્યાકરણ	૫૦
(બ) હસ્તલેખોનું વાચન	૨૫
(ક) મુખપાઠ અને કવિતાની સમજૂતી	૨૫
ખીજો વિષય :—	૧૦૦
(અ) શ્રુતલેખન	૫૦
(બ) કૌપિ કઢાવવી	૫૦
ત્રીજો વિષય :—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૭૫
(બ) મુખગણિત	૨૫
ચોથો વિષય :—	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦
પાંચમો વિષય :—કુદરતનો અભ્યાસ અને શાળાનું આગકામ,			
પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ વગેરે...	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય :—ઉર્દુ	૧૦૦

ધોરણ ૬

પહેલો વિષય:—જિજ્ઞાસી ભાષા	૧૦૦
(અ) ભાવપૂર્વક વાચન, વ્યાકરણ	૫૦
(બ) હસ્તલેખોનું વાચન	૨૫
(ક) મુખપાઠ અને કવિતાની સમજૂતી	૨૫
બીજો વિષય —	૧૦૦
(અ) નિબંધ	૬૦
(બ) અક્ષર	૪૦
ત્રીજો વિષય —	૧૦૦
(અ) ગણિત	૪૦
(બ) ભૂમિતિ	૩૦
(ક) દેશીનામુ	૩૦
ચોથો વિષય —	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦
પાંચમો વિષય —વિદ્યાનના મૂળતત્ત્વો અને ચિત્રકામ	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય —ઉદ્કૃ	૧૦૦

ધોરણ ૭

પહેલો વિષય —જિજ્ઞાસી ભાષા	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજૂતી, વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ	૫૦
(બ) હસ્તલેખોનું વાચન	૨૫
(ક) મુખપાઠ અને કવિતાની સમજૂતી, ઇતિહાસ.	૨૫
બીજો વિષય —	૧૦૦
(અ) નિબંધ	૬૦
(બ) અક્ષર	૪૦
ત્રીજો વિષય :—	૧૦૦
(અ) ગણિત	૫૦
(બ) ભૂમિતિ	૨૫
(ક) દેશીનામુ	૨૫
ચોથો વિષય —	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	૫૦
(બ) ભૂગોળ	૫૦

પાઝમો વિષય - આગેવળગારુ અને વિજ્ઞાનના મૂળનત્વો	...	૧૦૦
છટ્ટો વિષય — પ્રોધગ	...	૧૦૦
સાતમો વિષય :—ઉદ્ધ	...	૧૦૦

મુખર્ધ સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રેડ ડિપાર્ટમેન્ટ)

આર. બી. યુએન્ટ

આફિસિએટિંગ સેક્રેટરિ ટુ ગવર્નેન્ટ

તા. ૩૦ મી જુન સને ૧૯૨૮ ના કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબર નંબર ૪૩૪૮ થી છોકરાઓ માટેની ઉદ્ધ પ્રાથમિક શાળા માટે મંજુર કરેલા અને તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ના સરકારી જાહેરખબર નં. ૪૩૪૮ થી સુધારેલા વિકલ્પે અભ્યાસક્રમમા નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે તે સર્વેની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યો છે.—

મુખર્ધ ઇલાકા (સિંધ સિવાય)મા ઉદ્ધ-ચુગરાતી છોકરાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાઓના અભ્યાસક્રમમા સુધારો.—

ધોરણ ૭ મું

ચોથો વિષય.—

(અ) પેટા વિષયની બીજી લીટીમા “ સિટિઝન આફ ઈન્ડિયા ” પ્રમાણે એ શબ્દોને બદલે “ હિંદુસ્તાનમા ” શબ્દ રાખવો,

૨

મુખર્ધ ઇલાકા (સિંધ સિવાય)મા ચુગરાતી-ઉદ્ધ છોકરાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના અભ્યાસક્રમમા સુધારો.—

ધોરણ ૭ મું

ચોથો વિષય—

(અ) પેટા વિષયની બીજી લીટીમા “ સિટિઝન આફ ઈન્ડિયાના ચુગરાતી ભાષાતમા જણાવ્યા પ્રમાણે ” એ શબ્દોને બદલે “ હિંદુસ્તાનમા ” શબ્દ રાખવો.

મુખર્ધ સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રેડ ડિપાર્ટમેન્ટ)

આર. બી. યુએન્ટ

આફિસિએટિંગ સેક્રેટરિ ટુ ગવર્નેન્ટ

(ઉ. બા. ના રે. એ ઇ માહેનના, હુગ નં. ૮૯૩૦, તા. ૧૮-૧૦-૧૯૨૯ નાજા કરેલી સચવાનુમાર)

ગામડામાં ખેતીવાડી અભ્યાસક્રમવાળા વર્ગોના ઉદ્દેશ અને હેતુ

મુંબઈ ઇલાકામાં ૧ કરોડ, અને ૯૨ લાખની વસ્તી છે, અને આમાંના ૧ કરોડ અને ૫૪ લાખ એટલે ૮૦ ટકા ખેતી કરી ગુજરાત અલાવે છે. તેમાંના ઘણા ગરીબ તથા અજ્ઞાન છે. દરેક બાળક વાંચતાં લખતા અને આકડા ગણતાં શીખે માટે અને તેટલા ગામડાંમાં સરકારે નિશાળો પુરી પાડવા પ્રયાસ કર્યા છે. પરંતુ બહુ મોટા ભાગ બાળવર્ગ કે પહેલા ધોરણ સુધીજ લાગે છે; વળી જેટલા ૪થા ધોરણ સુધી પહોંચે છે તે નિશાળ છોડી દે છે અને પરિણામે જે લખ્યા હોય તે બૂલી જાય છે. આ બહુ ઇચ્છવાન્તેજ નથી; કેમકે વધારે નહિ લખે તો તેઓ તેમનાં માથાપ જેવાં અભણ રહેશે, લખેલી કે છાપેલી બાબત વાચી નહિ શકે, આંકડા ઉઠેલી નહિ શકે અને તેથી વેપારીઓ કે લેણદારો તેમને ઉતરશે.

૨. ગામડામાં રહેનાર ઘણા લોકો કહે છે કે અમારા છોકરાને વધારે અભ્યાસ કરાવવો નથી. અમારા પાકની દેખરેખ રાખે તો બસ છે. નિશાળમાં નકામી બાબતો લખવામાં વખત ગુમાવે નહિ તેમજ જે ખીર્જ મોટાં શહેરોમાં ખોરાક અને રહેઠાણ ખરાબ તેમજ બહુ ખર્ચાળ હોય છે અને છોકરાઓ માદા પડે છે કે મરી જાય છે તેવા મોટાં શહેરોમાં મોકલવાથી વખત બગડે છે.

સરકાર આ વાત સ્વીકારે છે. ગામડાના છોકરાઓ નકામી બાબતો શીખે અને પોતાનાં માથાપના ખેતરોના કામમાંથી જતા રહે એમ સરકારની ઇચ્છા નથી. તેઓ તેમનાં માથાપ કરતાં ખેતીના કામમાં વધારે કુશળ અને અને ખેતરોમાં વધારે પાક ઉત્પન્ન કરે એજ હેતુ છે. વળી આ વર્ગોદાર ગામડાના લોકોની જરૂરિયાતોને ખામ બંધમેસતું શિક્ષણ આપવાનો હેતુ છે. આવા પ્રકારના શિક્ષણથી બાળકો ગ્રામ્યજીવનને માટે લાયક બનશે અને જનમહેનતના કામમાં મોટા ભાગનાં શીખશે.

(ઉ. ભા. ના ગે. એ. ઇ. શાંદેજના દુક્રમ નં. ૧૦૬૨૩, તા. ૩-૧૨-૧૯૨૬ નામાં કરેલી સૂચનાનુસાર.) /

(૨)

સને ૧૯૨૯ માં લેવામાં આવેલી છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર
ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
સુરત-સેન્ટર			૩૧	લીલાળાણી પટેલ	૩૦૨
૧	મણીભાઈ નિચાભાઈ નાયક	૩૯૭	૩૧	ત્રીણાભાઈ ખંડુભાઈ દેસાઈ	૩૦૪
૨	ગુલાબભાઈ રણછોડજી દેસાઈ	૩૭૦	૩૩	અક્ષયભાઈ મણીભાઈ દેસાઈ	૩૦૧
૩	જીવણ કુકીર પટેલ	૩૬૦	૩૪	નરોત્તમભાઈ પરાગજી પટેલ	૩૦૦
૪	દયા ગોવન પટેલ	૩૫૧	૩૪	પરભુગીર જાલગીર દુલારવાળા	૩૦૦
૫	ડાહ્યાભાઈ હસેજીભાઈ પટેલ	૩૪૬	૩૬	જગન ગોપાળ પટેલ	૨૯૮
૬	મહેશચંદ જયકૃષ્ણ શુક્લ	૩૪૪	૩૬	પરભુભાઈ માધવભાઈ પટેલ	૨૯૮
૭	જગન જીવણ પટેલ	૩૪૧	૩૮	ઠાટભાઈ દાણિપસ દેસાઈ	૨૯૭
૮	જયચંદ પરભુભાઈ શાહ	૩૩૧	૩૯	મગનલાલ કાળાભાઈ નાયક	૨૯૬
૯	અખલદાસ ઉમરભાઈ વહેરા	૩૩૧	૪૦	મહેરખાન મેહતાખાન પઠાણ	૨૯૫
૧૦	ભાના રાધા પટેલ	૩૨૫	૪૧	માવજી રામજી સુરતી	૨૯૪
૧૦	ત્રીણા રામા ગામીટ	૩૨૫	૪૧	પરભુભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૯૪
૧૨	ધીરુભાઈ ત્રીણાભાઈ મહેતા	૩૨૪	૪૩	નાગર ત્રીણા પટેલ	૨૯૩
૧૩	વલ્લભ રણછોડ આપાનેરી	૩૨૨	૪૪	વલ્લભભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૨૯૨
૧૪	મગનભાઈ દુલ્લભભાઈ ગોડા	૩૧૯	૪૫	જગા કીકા પટેલ	૨૯૧
૧૫	ત્રીણાભાઈ દેવાભાઈ પટેલ	૩૧૮	૪૫	મગનભાઈ પ્રતાપભાઈ નાયક	૨૯૧
૧૫	જસવત્સિંહ કુકીરસિંહ ખાગેડ	૩૧૮	૪૭	રેવાભાઈ ભગવાનજી નાયક	૨૯૦
૧૫	શીમજી બાબર પટેલ	૩૧૮	૪૭	મોરારજી લાલુભાઈ મિસ્ત્રી	૨૯૦
૧૮	રાધા મકન પટેલ	૩૧૭	૪૭	પરભુ ડાહ્યા પટેલ	૨૯૦
૧૯	ભાઈદાસ નાયાલાલ શ્રાફ	૩૧૬	૫૦	ગણીભાઈ ગુલાબભાઈ નાયક	૨૮૯
૨૦	રાસરામ આત્મારામ મહેતા	૩૧૫	૫૧	જીયા ઘેડીયા પટેલ	૨૮૮
૨૧	ગાપુભાઈ વલ્લભભાઈ નાયક	૩૧૪	૫૧	જગનલાલ પ્રસાદદાસ	૨૮૮
૨૨	નારણજી નાગરજી દેસાઈ	૩૧૩	કાસદવાળા		૨૮૮
૨૩	માલુભાઈ ઘેવાભાઈ રાવળ	૩૧૨	૫૧	રાજુરામ ભાનુશંકર જોષીકર	૨૮૮
૨૩	દુલ્લભભાઈ રામભાઈ દેસાઈ	૩૧૨	૫૪	ભુવા વલ્લભ પટેલ	૨૮૭
૨૩	જયચંદ લક્ષ્મીચંદ શાહ	૩૧૨	૫૫	અંબેવાલ દુર્લભભાઈ નાયક	૨૮૬
૨૬	શીમા ગધા પટેલ	૩૦૭	૫૫	ભનીયા છીખડ પટેલ	૨૮૬
૨૭	મરણ મોરાર પટેલ	૩૦૬	૫૫	જગનલાલ કુંવરજી વરી	૨૮૬
૨૭	રણછોડજી નાયુભાઈ મહેતા	૩૦૬	૫૫	જટારશંકર પ્રાણુશંકર ત્રિવેદી	૨૮૬
૨૯	કિતમરામ દનિકિશ લડ	૩૦૫	૫૫	મગનલાલ દુર્લભભાઈ દેસાઈ	૨૮૬
૩૦	નાગર દુષળ પટેલ	૩૦૪	૫૫	કિમીઆજંદ ગામીરાકર	૨૮૬
				જોષીકર	૨૮૬

૬૧	આવાલાઈ ઘેડીઆનાઈ પટેલ	૨૮૫	૯૮૬	પતભાઈ ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ	૨૬૬
૬૧	નરસિંહભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૮૫	૯૮	નરસિંહભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૩	છોટુભાઈ નિમ્જાભાઈ નાયક	૨૮૪	૧૦૧	વીરસિંહ ડાહ્યાભાઈ સોલંકી	૨૬૫
૬૩	નુરખાન મનસુખખાન પઠાણ	૨૮૪	૧૦૧	ગોપાળભાઈ દરિયાઈ પટેલ	૨૬૫
૬૫	પ્રભુભાઈ દેવળભાઈ પટેલ	૨૮૩	૧૦૩	જયંતિલાલ ભટ્ટશંકર શુક્લ	૨૬૪
૬૬	બીખાભાઈ મણીભાઈ દેસાઈ	૨૮૨	૧૦૩	વાલભાઈ મંછારામ જરીવાળા	૨૬૪
૬૬	નાગરજી ગુલાબભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૦૩	નવનીતરામ મંછારામ વ્યાસ	૨૬૪
૬૬	રત્ના માવજી પટેલ	૨૮૨	૧૦૬	દરિયાઈ દુર્લભભાઈ પટેલ	૨૬૩
૬૯	આજમ ધર્મભાઈ પટેલ	૨૮૧	૧૦૬	જગનજી નારણજી દેસાઈ	૨૬૩
૬૯	ઉકાભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૨૮૧	૧૦૬	લક્ષ્મી બારીક ટંડેલ	૨૬૩
૭૧	રામા હીરા પટેલ	૨૮૦	૧૦૬	મગન સોમા પટેલ	૨૬૩
૭૨	ભગવાનસિંહ છીતાભાઈ મેઢાત	૨૭૯	૧૦૬	મગનલાલ માવજીભાઈ પટેલ	૨૬૩
૭૩	મગનલાલ બીમભાઈ નાયક	૨૭૯	૧૦૬	પ્રાણજીવન ઘેલાભાઈ ઉમરીગર	૨૬૧
૭૩	મહમદ ધર્મભાઈ પટેલ	૨૭૮	૧૦૬	રતિલાલ મૂળગંઢર ગુજરાતી	૨૬૩
૭૫	ડાહ્યાભાઈ જગજીવન પટેલ	૨૭૭	૧૧૩	નિમ્જાભાઈ રણછોડજી દેમાઈ	૨૬૨
૭૫	મોડાભાઈ અમરાભાઈ		૧૧૪	મીરધરજીવ મોતીલાલ પટેલ	૨૬૧
	બામરીઆ	૨૭૭	૧૧૪	જસમનભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૬૧
૭૫	રતનજી દુર્લભભાઈ પટેલ	૨૭૭	૧૧૪	જીવજી છીઆભાઈ પટેલ	૨૬૧
૭૮	મગનલાલ કમનજી નાયક	૨૭૬	૧૧૪	મગનલાલ ખંડુભાઈ નાયક	૨૬૧
૭૯	પરબુ વેસ્તા પટેલ	૨૭૫	૧૧૪	દુસેધનમીઆ ફેલુમીઆ મલેક	૨૬૧
૭૯	પુનમચંદ પોચાભાઈ રેવાવાલા	૨૭૫	૧૧૯	છોટુભાઈ નારણજી દેસાઈ	૨૬૦
૮૧	માખર ડાહ્યા પટેલ	૨૭૪	૧૧૯	દોલનરાય કીકાભાઈ દેસાઈ	૨૬૦
૮૧	જય નિલાલ અંગેલાલ દેસાઈ	૨૭૪	૧૧૯	નાગર પરસોત પટેલ	૨૬૦
૮૩	અમરનલાલ દયાળજી દેસાઈ	૨૭૩	૧૧૯	નરસિંહ નારણ મિસ્ત્રી	૨૬૦
૮૮	સુનીલલ ઝવેરચંદ ગાદ	૨૭૩	૧૧૯	રતિલાલ નાગરજી દેસાઈ	૨૬૦
૮૩	ઉત્તમરામ દયારામ ખારવા	૨૭૩	૧૨૪	રતિલાલ અમરતલાલ શાહ	૨૫૯
૮૬	જમનાદાસ નરોત્તમદાસ મોદી	૨૭૦	૧૨૪	વલ્લભભાઈ દાળાભાઈ પટેલ	૨૫૯
૮૬	બાગેસાહેબ મંગલે સાહેબ		૧૨૬	પ્રેમાભાઈ ગાવાભાઈ પટેલ	૨૫૮
	કાદરી	૨૭૦	૧૨૬	ઉકાભાઈ નાગરજી પટેલ	૨૫૮
૮૮	છીઆ મોરાર પટેલ	૨૬૯	૧૨૮	છોટુ મોરાર પટેલ	૨૫૭
૮૮	કીકાભાઈ વસનજી પટેલ	૨૬૯	૧૨૮	મગનભાઈ ડાહ્યાભાઈ નાયક	૨૫૭
૮૮	મોદન રણછોડ વાળદ	૨૬૯	૧૩૦	બાણુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ છોવાળા	૨૫૬
૮૮	નટવરલાલ બાળકૃષ્ણ પંડ્યા	૨૬૯	૧૩૦	જયમણિશંકર ગોવિંદરામ	
૯૨	ગોમાનસિંહ મકનભાઈ દોડીઆ	૨૬૮		વ્યાસ	૨૫૬
૯૨	છોટુભાઈ બુલાભાઈ નાયક	૨૬૭	૧૩૨	છોટુભાઈ દેવળરામ ભટ્ટ	૨૫૫
૯૨	છોટુભાઈ દયાળજી દેસાઈ	૨૬૭	૧૩૨	દેવજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૫૫
૯૨	છોટુભાઈ પરમજી દેસાઈ	૨૬૭	૧૩૨	પ્રતાપસિંહ નાયાભાઈ પરમાર	૨૫૫
૯૩	સાવબઈ અંબેલાલ દેમાઈ	૨૬૭	૧૩૫	બાપુભાઈ રતનલાલ બાગુજી	૨૫૪
૯૩	રવવા ગોમળા મોધરી	૨૬૭	૧૩૫	બાળા બીખા પટેલ	૨૫૪
૯૮	કીમાભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૬૬	૧૩૫	ગણા પરમાત્મ પટેલ	૨૫૪

૧૩૫	મગનલાલ બીખાભાઈ દેસાઈ	૨૫૪	૧૭૧	જગાભાઈ કસનજી પટેલ	૨૪૩
૧૩૫	મણીઆ રાધા ગોલા	૨૫૪	૧૭૧	કિંકાભાઈ સુખાભાઈ પટેલ	૨૪૩
૧૪૦	સુતીલાલ મગનલાલ પટેલ	૨૫૩	૧૭૭	નાનુભાઈ વસનજી નાયક	૨૪૨
૧૪૦	ગાલાભાઈ જગનલાલ રાઠ	૨૫૩	૧૭૭	કોકરદાસ અંબારામ	
૧૪૦	કવિઃ ધનજીભાઈ ખિસ્તી	૨૫૩		પલસણાવાળા	૨૪૨
૧૪૦	રીમખાન જીવેખાન પડાણુ	૨૫૩	૧૭૮	દયાળભાઈ મોરારજી પટેલ	૨૪૧
૧૪૪	બીખાભાઈ નાયુભાઈ નાયક	૨૫૨	૧૮૦	દુભાઈ અમયાભાઈ પટેલ	૨૪૦
૧૪૫	ભગવાનસિંહ પરમાત્તમ પરમાર	૨૫૧	૧૮૦	મગારામ ગોપાળ લાડ	૨૪૦
૧૪૫	ગમીચનરામ દક્ષપનરામ		૧૮૦	મગનભાઈ ગોવિંદજી તળાવીઆ	૨૪૦
	ઉપાધ્યાય	૨૫૧	૧૮૨	જનાભાઈ સુધાભાઈ દુબળા	૨૩૯
૧૪૫	સોમા ભગા પટેલ	૧૫૧	૧૮૩	કીતારામ કલ્હનજી પટેલ	૨૩૯
૧૪૫	કેંકા દરિ પટેલ	૨૫૧	૧૮૩	કાળા નાના પટેલ	૨૩૮
૧૪૫	કેત્તમરામ ઘેલાભાઈ ઘાણીવાળા	૨૫૧	૧૮૬	લગચાનજી બીખાભાઈ નાયક	૨૩૮
૧૫૦	માહુભાઈ હરગોવિંદલાલ		૧૮૬	ચંપકલાલ મૂળચંદ કાપડીઆ	૨૩૮
	કેળાવાળા	૨૫૦	૧૮૬	મગનલાલ ગોપાળજી દેસાઈ	૨૩૮
૧૫૦	ગીઆ લાક્ષા પટેલ	૨૫૦	૧૮૬	મકનભાઈ ડાદરાભાઈ સુથાર	૨૩૮
૧૫૦	ગાલાભાઈ નારજીજી પટેલ	૨૫૦	૧૮૦	બીખુભાઈ દયાળજી નાયક	૨૩૬
૧૫૦	રજીવન શંકર પટેલ	૨૫૦	૧૮૧	કાલાભાઈ નાયુભાઈ નાયક	૨૨૫
૧૫૦	મગનલાલ સુલાખભાઈ નાયક	૨૫૦	૧૮૧	દાસનરામ છોડુભાઈ દેસાઈ	૨૩૫
૧૫૫	જીવજીભાઈ જોગીભાઈ પટેલ	૧૪૯	૧૮૧	ગીણાભાઈ વસનજી નાયક	૨૩૫
૧૫૫	નર્મદાશંકર મનમુખરામ		૧૮૧	મગનલાલ કલ્યાણુ પટેલ	૨૩૫
	અધ્યાય	૨૪૮	૧૮૧	રામભાઈ ભાણાભાઈ પટેલ	૨૩૫
૧૫૫	વિસરામ ગોવિંદ મચ્છી	૨૪૮	૧૮૧	કરીમગીઆ રેહમનગીઆ	
૧૫૮	જગનભાઈ નાયુભાઈ નાયક	૨૪૮		મચ્છી	૨૩૫
૧૫૮	નાનુભાઈ દુર્લભરામ શુક્ત	૨૪૮	૧૮૭	જગનલાલ બીખાભાઈ પટેલ	૨૩૪
૧૫૮	રજીવજીભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	૨૪૮	૧૮૭	ચેલા છોડુ પટેલ	૨૩૪
૧૬૧	ગાલાભાઈ નાયુભાઈ ધનગર	૨૪૭	૧૮૭	અનુલકરીમ ફરીમગીઆ	
૧૬૧	દાઝભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૨૪૭		મનમુર	૨૩૪
૧૬૧	મણીભાઈ સુલાખભાઈ પટેલ	૨૪૭	૨૦૦	ગાલાભાઈ જોયરભાઈ પટેલ	૨૩૩
૧૬૪	સુલાખભાઈ ગાલાભાઈ નાયક	૨૪૬	૨૦૦	કેશવભાઈ સુખાભાઈ મિસ્ત્રી	૨૩૩
૧૬૪	જીવજીભાઈ ગોપાલ પટેલ	૨૪૬	૨૦૨	ગોપાળભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	૨૩૨
૧૬૬	ભગવતીશંકર કેશવરામ પાઠક	૨૪૫	૨૦૨	કેશવભાઈ કિંકાભાઈ પટેલ	૨૩૨
૧૬૬	પુષ્પવદન લરિલરશંકર શુક્ત	૨૪૫	૨૦૨	પરમાનંદ જોશંકર શુક્ત	૨૩૨
૧૬૬	રામજીજી દાઝભાઈ નાયક	૨૪૫	૨૦૨	વનગાળી બીખા લાડ	૨૩૨
૧૬૯	ગાલાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૪	૨૦૨	મદમદખાન વહેદખાન પડાણુ	૨૩૨
૧૬૯	નાનુભાઈ વસનજી દેસાઈ	૨૪૪	૨૦૭	કીકા લક્ષ્ય પટેલ	૨૩૧
૧૭૧	સુતીલાલ દયાળુ ગેસુરીઆ	૨૪૩	૨૦૭	મગનભાઈ પરજીભાઈ પટેલ	૨૩૧
૧૭૧	ગાલાભાઈ પરમાત્તમભાઈ પટેલ	૨૪૩	૨૦૭	સિતલાલ અંબારામ જોશી	૨૩૧
૧૭૧	દયાળજી મકનજી નાયક	૨૪૩	૨૧૦	બીમભાઈ ખંડુભાઈ નાયક	૨૩૦
૧૭૧	દરિ મોડા પટેલ	૩૪૩	૨૧૦	દક્ષિણભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૨૩૦

અમદાવાદ જિલ્લો

પાટડી	મિ. હીરાભાઈ રણછોડભાઈ દેસાઈએ	૩-૦-૦૦	વાર્ષિક પરીક્ષાના મેળા-વડા વખતે પતાસાં બહેંચ્યાં
	મિ. પરસોતમ હાંમલલાલ પટેલ	૬-૦-૦૦	પતાસાં બહેંચ્યાં
	મિ. હરજીવન ડાળાએ	૩-૦-૦૦	"
	મિ. હીરાભાઈ રણછોડભાઈ દેસાઈએ	૧૦-૦-૦૦	નવા મકાનની ઓસરીને લાદી જડાવાના ઉધ-રાણામા આપ્યા
	મિ. દેસાઈ ગોરધનભાઈએ	૫-૦-૦૦	"
	શ્રી કેશવજી હંસરાજ	૫-૦-૦૦	"
	મિ. ગિરધરલાલ ધનેશ્વર	૫-૦-૦૦	"
	મિ. હુસેનખા બાદરખાં મુખીએ	૫-૦-૦૦	"
	મિ. ગિરધરલાલ ધનેશ્વર જોશીએ	૩-૦-૦૦	પતાસાં બહેંચ્યાં
સેજપુર	મિ. મણીલાલ જીવાભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦૦	રફલ જમાડી
રોજકા	મિ. માલુભાઈ રામસંજ વાળાએ	૨-૧૦-૦૦	પતાસાં બહેંચ્યાં
ફતેપુર	મિ. મણીલાલ મગનલાલ મહેતાએ	૨૫-૦-૦૦	રફલ જમાડી
નરોધ	દુર્ગાદેવીએ	૧૦૦-૦-૦૦	બંને રફલો જમાડી
	મિ. હરિભાઈ ધોરીદાસ પટેલ	૧૦૦-૦-૦૦	"
વલાદ	મીરાલીના શા. અંબાલાલ કચરાભાઈએ	૬-૦-૦૦	પતાસાં બહેંચ્યાં
	મહીસાના વ્યાસ રણછોડ રત્નેશ્વર તથા વ્યાસ ગીરધર કાળીદાસ તથા વ્યાસ કુલશંકર રત્ની-શંકર	૩૦-૦-૦૦	જર્મનસીલ્વરના પ્યાલા તથા પતાસાં બહેંચ્યાં
પીલુદરા ધનામા	મિ. સુનીલાલ આત્મારામે ગામલોકીએ	૧૦-૦-૦૦	રફલ જમાડી
	વૈદ્ય પ્રભુરામ રામભટ્ટ	૪૦-૦-૦૦	ફકમાં આપ્યા
	હકર નાનજી નરજી	૧૫-૦-૦૦	પડિઆળ આપ્યું
		૧૨-૦-૦૦	૧૯૨૯ ના ઓપ્રલધી ૧૯૩૦ ના માર્ચ સુ-ધીની શી આપી

તમામ જાતની ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી

ટેક્સ્ટ બુકો વેચનાર

અને તે પર

ભરપૂર કમિશન આપનાર

સ્કૂલોમાં ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો જેમકે ઇંગ્લીશ ફર્સ્ટ સ્ટેન્ડર્ડથી મેટ્રિક સુધીની તેમજ ગુજરાતી બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીની તમામ જાતની ટેક્સ્ટ બુકો તેમજ તમામ જાતની કૉપિ બુક્સો જેમકે કૉપિ પોપટલાલકૃત ૧ થી ૫ નંબર, લેખનકળા કૉપી ૧ થી ૬ નંબર, ભગતની કૉપી, ૧ થી ૫, મિડલ, સ્કૂલ કૉપિ ૧ થી ૩ નંબર, મેઠગિલન ગુજરાતી કૉપિ ૧ થી ૭ નંબર તેમજ ઇંગ્લીશ લૉન્ગ મેન્ટ મોર્ડન કૉપિ બુક્સ ફર્સ્ટથી ટુવેલ્થ નંબર, વેરી ફોર્સ્ટ કૉપિ ફર્સ્ટથી નાઈન નંબર સુધીની જુદી જુદી જાતની ડ્રોઇંગ બુકો, બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીની ચીત્રેશી તેમજ મમરી ડ્રોઇંગ બુકો નં. ૧ થી ૩ તથા દોરી તથા રંગીન ડ્રોઇંગ બુકો, ગ્રાફોટ બુક, જુદી જુદી જાતની એક્સસર્સીઝો, જુદી જુદી જાતના કાગળના રીમો, ધોરણની નોટો ધોરણ ૧ થી ૭ સુધીની જુદા જુદા કર્તાઓની, નકશા ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી નકશા, કાગળ ઉપર તથા લુગડા ઉપર ગુજરાત, મુંબઈ ઇલાકો, હિન્દુસ્તાન એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા, પૃથ્વી દરેક નાના તથા મોટા નકશાઓ-તે સિવાય પ્લોટીંગપેડ, પેનસીલ, હોલર, પથરપેન કુટપટ્ટી, વૉર્નિશવાળી તથા હલકી કંપાસ બોક્ષ. કલર બોક્ષ રંગની ડબ્બીઓ (કાગળની ડબ્બી) પેસ્ટલ, રબ્બર પેનસીલના ડાઘા કાઢવા માટેનાં તથા શાહીના ડાઘા કાઢવા માટેનાં, લાલ તથા જડ્યુ શાહીની ટિકડીઓ, સ્ટીલો, ગુજરાતી કલ્પનાં પાનાં તથા એ.બી. સી.ડી.નાં પાનાં તથા બોર્ડ ઉપર તથા વર્ણમાલાનો નકશો ડ્રોઇંગ પેપર વગેરે વગેરે બુક્સો પર ભરપૂર કમિશન આપનાર પર તમારો ઝોરડર નીચેનાં સ્થળે મોકલશે. ટેક્સ્ટ બુકના વ્યાપારી.

રાણછોડલાલ મોતીલાલ બુકસેલર

રીઝીરોડ-અમદાવાદ.

વડા બુલાસા માટે ટેક્સ્ટ બુક્સો "સચિપત" મફત મંગાવી લો.

ગુજરાતી એટલાસ

સુદર ૨૦૧૧ નકશા

પુસ્તક સંગ્રહની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

એતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘુ પછી ભૌગોલિક થએલા

દેશકારો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

ઠાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર

શાળાના પરીક્ષાનાં બંધાય વિષ-

યો વિસ્તારથી અને સરળ

પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ

સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

ગુની ઘરેડથી લખાએલા અશુદ્ધ

પુસ્તકો ખરીદના કરતાં આ

પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા

વર્ષે પાસ કરી શકશો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

શાળાના પરીક્ષા માટે

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલાઈ છે.

તે પદ્ધતિ પ્રમાણે શાળાના પરી-

ક્ષામાં બેસનાર ઠાકરા તેમજ

કન્યાઓને ઉપયોગી થઈ શકે,

તેથી ઇતિહાસ આ એકજ છે.

આમાં ઠાકરા તેમજ કન્યાઓના

સવાલો આપવામાં આવ્યા છે.

આ જાતનું કોઈપણ ગુની ઘરે-

ડથી લખાએલું પુસ્તક ખરીદી

પેસા બગાડવા કરતાં આજ

પુસ્તક ખરીદવું એ પાસ થવા

માટે ઉત્તમ છે. કિ. ૦-૧૧-૦.

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

શાળાના શિક્ષકો

તમારી પરીક્ષા આવી પડેથી ખરું ને ?

કહો ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને મુક્ત છે ?

શુદ્ધિના પેસા બચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે જાણવું છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે જાણવું છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બધાની હા કહેવી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દગ્ગાર પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

કિ. રૂ. ૨-૧૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચરોડ, અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કેળવણી અને સૂચન	૫૩
૨	લંડનની કેળવણી મંજૂરી કેટલીક બાજુવા બેગ માંડીતી ...	૭૮
૩	કવિતા મોટે કરવાની સહેલી ગીત... ..	૮૩
૪	સૃષ્ટિનિર્મીત... ..	૮૬
૫	હતિદાસમા નરીન દષ્ટિ	૯૦
૬	પ્રશ્નો કેવા હોવા બેઈએ	૯૧
૭	ગણિત મંજૂરી કેટલીક વહેવાર સૂચનાઓ	૯૪
૮	કાબજો ઉત્તર	૧૦૧
૯	નિર્મલશિક્ષણ ધોરણ બીજી	૧૦૨
૧૦	સરકારી જનકલ્યાણમંડળ	૧૦૫
૧૧	ધનામપત્રક	૧૧૦
૧૨	ખાનગી જનકલ્યાણમંડળ... ..	૧૫

શાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના

આથી સર્વે ગ્રાહકોને ખબર આપવામા આવે છે કે શાળાપત્ર મંજૂરીનો પત્રવ્યવહાર જે મેનેજરના સરનામે કરવામા આવે છે તે દલેથી ઓડિટરના નામે કરવા વિનંતિ છે

દેશીનામું (કાયમ ટેકુટપ્પક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે આપણા અને દુહીઓની લખાવટનો સુધારો થયો છે. તદ્વિપરિણ બે કો, શેરો, વિમા અને પોમપ ઓરડર વિશે પુરી માંડીતી તથા જુના મનોમત્ત ઉપગત નવા ૧૬ મનોમત્ત દાખલ કર્યા છે એક વાર વાંચી તુલના કરવા વિનંતિ છે. કિં. ૦-૬-૦ મોડેજ ૦-૨-૦ કરમા ૧૭ કમિગન માટે પત્ર લખવો.

મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી મુરત—ક. ના ની કપતિ

ભરૂચ—દેસાઈ અધર્મ, શુકસેવક.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ ગાદ
વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેટેમરોડ-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૯]

માર્ચ, સંવત ૧૯૩૦

[અંક ૩

કેળવણી અને સૂચન

શિક્ષકનું કર્તવ્ય બાળકના મનમાં જુદા જુદા વિષયોદ્વારા અમુક જાતના વિચાર ઉપજાવવાનું છે. તે જે વિચાર પ્રદર્શ કરે છે તેનો વહેલો-મેડો ઘણુંખડે અમલ થાય છે. જે શિક્ષક તેના મન ઉપર સારા સંસ્કાર પાડે તો તેનું સાઈ ચારિત્ર ઘડાય છે. આવી રીતે વિદ્યાર્થીના ચારિત્રના ઘડતરનો આધાર મુખ્યત્વે વિચાર ઉપર રહેલો છે; તેથી સચોટ અને સખળ અસર થાય એવા વિચાર તેના મગજમાં કેવી રીતે ઉપજાવવા એ આવશ્યક જાણવાની જરૂર છે.

મન એ તીવ્ર સંસ્કારગ્રાહક વસ્તુ છે. બાળકના મન ઉપર જાણ્યે અજાણ્યે તેની આસપાસના સંબંધોની તેમજ માણસના સહવાસની અસર થાય છે. જે સંસ્કારને આ પ્રમાણે પરોક્ષ રીતે તે પ્રદર્શ કરે છે તેને લીધે તેનું માનસ ઘડાય છે. ખાસ કરીને માનવસહવાસની તેના ઉપર વિશેષ અસર થાય છે. તે જે કંઈ જુએ છે, સાંભળે છે, તથા સ્પર્શ કરે છે તે બધાંની અસર તેના મન ઉપર થાય છે પણ તેના કરતા તેના બાઈ-બેન, ભાઈબંધ, તથા શિક્ષકની અસર વિશેષ થાય છે. સામા માણસનું મન પ્રખળ હોય છે તેની આપણા મન ઉપર ભારે અસર થાય છે. આ પ્રમાણે મનની સુકુમાર અને ગ્રાહકશક્તિને લીધે તેમાં વારંવાર ફેરફાર થાય છે. જે વિચાર પ્રખળ હોય છે તે કૃતિમાં આવે છે, તેથી વક્તા, ઉપદેશક,

નાટ્યકાર, સુધારક તથા શિક્ષક અન્ય મનુષ્ય ઉપર લાપણુ કે વ્યાખ્યાન-
દ્વારા અમુક જાતના વિચાર ઠસાવે છે અને તેને લીધે લોકો તે પ્રમાણે
અનુકરણ કરે છે. પ્રત્યક્ષ બોધ આપી સામા માણસનું અમુક માનસ ઘડ-
વાનો રિવાજ સાધારણ છે. એક માણસ ણીજ માણસને આપી રીતે સમ-
જાવે છે. સાધારણ જનસમૂહને તેના મન મુજબ વર્તવાને લાપણુદ્વારા આગ્રહ
કરે છે. ધર્મના ઉપદેશકો પણ વ્યાખ્યાનથી સાંભળનારનું મન ફેરવવાને માટે
બોધ કરે છે.

કાંઈ માણસને અમુક કામ કરવાનું કહેવાથી યા તેનો હુકમ આપ-
વાથી તેને તે કામ કરવાનું ગમતું નથી. તેનામાં જે અહંતા છે તેને જાણે
કે કંઈ આદાત થયો હોય તેમ તેને તે બાબત પસંદ પડતી નથી. પણ
જો તેજ બાબત આડકતરી રીતે કહેવામાં આવે યા તે સંબંધી સૂચન
કરવામાં આવે તો તે હોસથી તે કામ કરે છે તે એમ જાણે છે કે હું તે
કામ મારી મેલે કરું છું. ખરી રીતે તો જે સૂચન તેને થોડા વખત ઉપર
કરવામાં આવ્યું હતું તેજ મનમાં વિચારણે પરિણમી કાર્યના પ્રદેશમાં
દેખા દે છે. આ કારણને લીધે નીતિશિક્ષણમાં પ્રત્યક્ષ બોધને બદલે દષ્ટાંત
ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે જે બાબતનો આપણને પ્રત્યક્ષ
અનુભવ થાય છે તે કરવાને આપણું મન કુદરતી રીતે પ્રેરાય છે. દેખ દેખે
અને શીખ શીખે એ કહેવનું તાત્પર્ય ઉપર જનાવેલા નિયમ મુજબ છે;
કારણકે વિદ્યાર્થીનામાં ખાસ કરીને નવ વરસ સુધીના બાળકમાં નકલ કર-
વાની પ્રેરણા ઘણી પ્રબળ હોય છે તેથી જો તેની આગળ કાંઈપણ બાબતનો
ઉત્તમ નમુનો મૂકવામાં આવે તો તેથી તેને વિશેષ લાલ થવાનો સંભવ
છે. બાળક જે કંઈ જુએ છે અને સાંભળે છે તેના સંસ્કાર તેના મગજમાં
ભરાઈ રહે છે અને અમુક અનુકૂળ સંજોગો હોવા થવાથી તેનો અમલ
થાય છે. આ કારણને લીધે બાળકેજનવણીમાં માબાપ તથા શિક્ષકના ચરિત્ર-
ને ઘણુંજ ઉપયોગી ગણવામાં આવ્યું છે. તેમના સહવાસથી એટલે તેમની
ચહેરોકહેણીથી તેના મન ઉપર સતત અસર થયાં કરે છે અને જ્યારે
તે સંસ્કાર વધારે દઢીભૂત થાય છે ત્યારે તે ફિનિશ્નું રૂપ ધારણ કરે છે. વળી
નાનપણમાં પડેલા મંસ્કાર સ્થાયી હોય છે તેથી પ્રત્યક્ષ ઉપદેશના કરતાં
ઉપદેશકના ચરિત્રની અસર વધારે મહત્વની ગણવામાં આવી છે.

વિદ્યાર્થીને અમુક કામ કરનાનો વારંવાર બોધ આપી આગ્રહ કરવો
એ ખરી રીતે દુર્જાયક નીવડતો નથી. તેનું ખરૂં કારણ તેની અસિમતા

છે. તેને લીધે તે વિચારનો અમલ કરવાનું તેને મન થતું નથી. ચારિત્રની આડકતરી અસરને લીધે તેના મન ઉપર વારંવાર અમુક પ્રકારની અસર થયે જાય છે. જ્યારે અમુક વિગારની આવી ધરાણી અસર થાય છે ત્યારે તેને સૂચન કહે છે; એટલે તે પ્રમાણે કરવાનું તેને આડકતરી રીતે સૂચવવામાં આવે છે. જાળકના મગજ ઉપર સૂચનની આ પ્રમાણે અહોનિશ અસર થયે જાય છે અને તે પ્રમાણે તેનું ચારિત્ર ધકાય છે. કેટલાક માણસની ટેવ ખીજને હુકમ કરીને, ધમકી આપીને તથા ખીવરાખીને કામ કરાવવાની હોય છે. જો તે પ્રમાણેજ કામ થાય છે તો તે વેદરૂપજ હોય છે; કારણકે કામ કરનાર જગજગતીથીજ કામ કરે છે. વળી કેટલાક માણસો આડકતરી રીતે અમુક કામ કરવાને માટે સૂચન કરે છે તેથી તે વાત સામા માણસને ગળે ઉતરે છે અને પછી તે પ્રમાણે તેનો અમલ થાય છે. જ્યારે કોઈ સરકાર મગજ ઉપર પડે છે ત્યારે કોઈપણ રીતે તે બહાર પ્રદર્શિત થવાને પ્રયત્ન કરે છે. શરીરનાં જુદાં જુદાં અંગોદ્વારા તેનો આવિર્ભાવ થાય છે. આંખ, મોં, હાથ વગેરે ઇન્દ્રિયોદ્વારા તે બહાર જણાઈ આવે છે. જો ખીજે વિચાર તેનો પ્રતિબંધ કરે તો તેનો અમલ થઈ શકતો નથી. દા. કેટલાક છોકરાનો દાખરો ખોટો પડ્યો અને તેમનો એક કા. પા. પર હિસાબ ગણે છે; તે વખતે તે મોટી જૂઠ્ઠા કરે છે. આ વખતે શિક્ષકને તે સુધારવાનું મન થાય છે, પણ ખીજ છોકરા પાસે તે જૂઠ્ઠા સુધરાવવી જોઈએ. ખીજ વિચારથી પ્રયમનો વિચાર દબાઈ જાય છે, અને તેથી કૃતિ રૂપે જણાતો નથી. પરસ્પર વિરુદ્ધ વિચારના આવા કલહને લીધે આપણા વિચારનો અમલ થઈ શકતો નથી, પણ જ્યારે અમુક વિચારના વિશેષ વેગને લીધે તેના વિચારનું કંઈ ચાલતું નથી ત્યારે તે કૃતિરૂપે બહાર જણાઈ આવે છે તેથી મગજ ઉપર જે સચોટ છાપ પડે છે તેનો વિરોધ કરનાર અન્ય વિચાર હોય નહિ તો તેની અસર ઝટ જણાઈ આવે છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકને જે કંઈ જાગત જાગક પાસે કરાવવી હોય તે એવી સચોટ અને દઢ રીતે તેના મન ઉપર દસાવવી કે તેને તે કરવાની તરત હેંસ થાય. જ્યારે અમુક વિચારની છાપ સચોટ પડે છે ત્યારે તેને અટકાવનાર વિચાર દબાઈ જાય છે અને તેજ વિચાર આપણા મગજમાં તરવરે છે અને પછી ક્રિયારૂપે તે અનુભવાય છે.

કોઈપણ જાહોશ વક્તાના લાપલુથી તેણે ધારેલા અમુક વિચારનોજ આપણે વિચાર કરીએ છીએ; કારણકે તેના વિરુદ્ધ વિચારો વાગ્ધારાના નોસથી દબાઈ જાય છે અને તેથી પ્રજા વિચારનો માર્ગ સરળ થઈ જાય.

છે. આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશક, વ્યાખ્યાનકર્તા તથા શિક્ષકે વારંવાર એકેજ વિચારને દૃઢ કરી તેનો અમલ કરવાને આગ્રહ કરે છે, પણ તેમાં એક દોષ એ જણાય છે કે સાંભળનાર માણસને આવી રીતનો પ્રત્યક્ષ બોધ પર્મદ પડતો નથી અને તેથી તેમાં તેને કંટાળો આવે છે; પણ જો તેજ વિચાર આડકતરી રીતે તેના મગજમાં પ્રવેશ કરે છે, એટલે કે ઉપર જણાવ્યા મુજબ સૂચનદ્વારા તે ગ્રહણ થાય છે તો તેનો અમલ બરાબર થાય છે, કારણકે તેવે પ્રસંગે તેને પોતાનોજ વિચાર ગણીને તે કામ કરે છે. શિક્ષકે સૂચનનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ તે હવે જોઈએ.

જો શિક્ષક પ્રભાવશાળી હોય છે તે જો કહે છે તેની બાબતના મન ઉપર સચોટ છાપ પડે છે; કારણકે તે જો કંઈ શીખવે છે તે તેના ઉપરની શ્રદ્ધા અને પ્રેમને લીધે સૂચનરૂપે તેના મનમાં ઝટ દાખલ થાય છે. કોઈપણ કામ કરતી વખતે જુદા જુદા વિચારનો જો કલક થાય છે અને તેને લીધે જો સંકેપવિકેપ થાય છે તે ઉપર જણાવેલી સૂચનની ક્રિયામાં હોતો નથી. સૂચનમાં અન્ય વિચારને શાંત કરવામાં આવ્યા હોય છે. સાંભળનાર માણસનામાં તેની સારાસારતાનો ચિવેક કરવાની શક્તિ રહેલી હોતી નથી; આ કારણને લીધે સૂચનરૂપ વિચાર સરળ રીતે ક્રિયારૂપે બહાર જણાય છે. બપોરે બાહોશ શિક્ષકને કંઈપણ કામ કરાવવું હોય છે ત્યારે તે બાબતના મગના બીજા વિચારને શાંત કરીને તે અમુક બાબત કરવાનું સૂચન કરે છે. તમારે સારા અક્ષર કાઢવા, હિસાબ રીત પ્રમાણે ગણવા, મગન, તારે વખતસર આવવું, તમે હવે વાત કરતા નહિ; આ પ્રમાણે હુકમરૂપે કહેવાને બદલે જો બીજા છોકરાનું સાફ લખાણ વખાણવામાં આવે અને તે ઉપર ગંદું લખનાર છોકરાનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે, તેને તેનું કરવાનું કહેવામાં ન આવે, તેમજ બરાબર રીત પ્રમાણે કરેલા હિસાબ તરફ બીજા છોકરાનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે, તો તેમને તે કરવાનું આપોઆપ મન થાય છે. કેટલીક વખત અમુક છોકરાને હિસાબ અથવા લાગે છે, પણ જો શિક્ષક તેને કહે કે આ હિસાબ સહેલો છે, એમાં કંઈ બહુ કરવાનું નથી, તો આ પ્રમાણે તેને સૂચન કરવાથી તે કરવાને છોકરાને ઉત્સાહ મળે છે. જેમ મા છોકરાને કડવી દવા પાતી વખતે ચાખીને કહે છે કે તે કંઈ કડવી લાગતી નથી, અને તેથી પછી છોકરું તે પી જાય છે, તેમ શિક્ષકે મંદ અને પાછળ પડેલા છોકરાને તેની શક્તિમાં વિશ્વાસ બેસે એવી રીતે ગીડું બોલીને તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. છોકરાને વારંવાર કપકો દેવાથી તે નોકર થઈ જાય છે. ધીમે ધીમે સૂચનદ્વારા તેમને પ્રોત્સાહન કરવા જોઈએ, કે જેથી તેમને

બરાબર કામ કરવાનું મન થાય. કેટલાક લોકો છોકરાને મૂર્ખ, ઠાંઠ, ઘોઆ જેવો, એમ કહી તેના મગજમાં તેની જાણ પાડી તેને નિરુત્સાહી કરે છે. અમુક બાળન છોકરાને આવડશેજ નહિ એ કહેવામાં મોટો દોષ છે. કેટલાકને હિસાબ આવડતા હોતા નથી, કેટલાક કવિતા મોટે કરી શકતા નથી તથા કેટલાકને જુગોળ ઉપર કંટાળો આવે છે; આવે પણ તે શિક્ષક તેવા વિદ્યાર્થીને એ સખ્દ ઉત્તેજનના કહે તો તેમનામાં તેલું કામ કરવાનો વિશ્વાસ પેદા થાય છે, અને પછી ખંતથી તે કામ તેઓ કરી શકે છે. તેમની જિજ્ઞાસા સતેજ કરવાને અને તેઓ ચીનટથી કામ બરાબર કરી શકે તે માટે તેમના કામનાં વખાણ કરી તથા શાબાશી આપી તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ. કેટલાક શિક્ષકો વાર્તા, ઇતિહાસ અને વાચનના પાઠમાંથી બોધ કાઢીને તે વિદ્યાર્થીના મન ઉપર દસાવે છે. આવી રીતે પ્રત્યક્ષ બોધ આપવાની રીત ખાલીભરેલી છે. જે બાળક આડકતરી રીતે બાળકના મગજમાં સૂચનરૂપે પ્રવેશ કરે છે તે વધારે દુર્લભ નીવડે છે. તાણી-તૂમીને બોધ ખેંચીને છોકરાને તે શીખવવાથી કંટાળો આવે છે. કેટલીક વખત તો તેમને ઉલટી રીતે કામ કરવાનું મન થાય છે, પણ જ્યારે સૂચનરૂપે અમુક વિચારની જાણ તેના મગજમાં પડે છે ત્યારે તેનો અમર સદજ થાય છે, તેથી કેટલાક શિક્ષકો વાર્તા કહી પછી બાળકો પાને વાર્તા ફરીથી કહેવડાવતા નથી તેમજ તે ઉપરથી અમુક બાળન કરવાનું તેમને કહેતા પણ નથી. જે બાળક સસિક રીતે કહેવી વાર્તા ખ્યાનપૂર્વક સાંભળે અને તેમાં તે તત્ત્વીન થાય તોજ ખરું વાર્તાશિક્ષણ ગણાય છે. આવી રીતે વિચારની જાણ તેના મગજ ઉપર પડે છે તે બીજા પ્રસંગે કિયારૂપ આપો-આપ પ્રદર્શિત થાય છે. ઉપર જણાવેલા કારણને લીધે પ્રસક્ત બોધ દસાવવાનો આગ્રહ શિક્ષકે રાખવો નહિ.

દેવી રીતે સૂચન આપવું એ એક કળા છે. કેટલાક માણસોમાં આવી કુદરતી ખાસિયત હોય છે. તેમની મુખમુદ્રા, તેમનો અવાજ, આંખને અમકારો તથા અંગના અભિનય સામા માણસના ઉપર તરત પ્રભાવ પાડી તેને આંજી નાખે છે. વળી જે તેના પ્રત્યે પ્રથમથી શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ હોય તો તેના કહેવાની અસર તેમના મન ઉપર અજળ થાય છે. જે જે બાળન કહેવામાં આવે તે બધી તેઓ ગળી જાય છે અને તે પ્રમાણે કરવાને તેઓ તત્પર થાય છે. ધર્મની અધિ શ્રદ્ધાનું મૂળ ઉપર જણાવેલું માનસ છે. તેવા પ્રસંગે તેમના મનમાં કેટલેક વિરુદ્ધ વિચાર ઉદ્ભવતો નથી અને તેમને તે મંબંધી કંઈ વિતર્ક કરવો પડતો નથી તેથી તેઓ તે વિચારનો તરત

નાં પુસ્તકોમાં જે જે વાંચ્યું હોય તેને લગતાં સ્થળોને વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષ ખ્યાલ આપવા શિક્ષકો અને તેમને બહાર ફરવા લઈ જાય છે. કેટલીક વખત શિક્ષકો લાખા પર્યટનની યોજના પણ કરે છે અને તે વખતે દરીઆકાંઠે ગામડામાં તેમનો પડાવ પંદર પંદર દિવસ મુખી રહે છે. આવી શાળાની લાવના નીચે પ્રમાણે વર્ણવેલી રસિક હકીકત ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

આ શાળામાં લ્લેઓ આદર્શ અને વિશાળ દૃષ્ટિ જોવામાં આવે છે અને તે ખાસ કરીને રમતગમતમાં માલમ પડે છે. વળી તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓમાં સારી દળતમળત થાય છે તેથી માખાપ અને વિદ્યાર્થીઓને આનંદ થાય છે અને તેને માટે માન ઉપજે છે. આ ઉપરાંત છોકરીઓની રીતભાત અને વર્તનમાં ખાસ તકાવત માલમ પડે છે. તેમનામાં જોઈતી સખ્યતા અને અદમ માલમ પડે છે. છોકરાઓને શાળાના કામમાં ખૂબ આનંદ પડે છે. કેટલાક ગરીબ કુટુંબના છોકરાઓની ઉમદા રીતભાત માલમ પડે છે. છોકરાઓમાં શાળાનું ગૌરવ વિશેષ જણાઈ આવે છે. તેઓ શાળાની બ્યવસ્થાને લગતી બધી જવાબદારી પોતાને માથે લે છે અને નાના ગુનાની શિક્ષા તેમનું મંડળ કરે છે. શાળાનું વાતાવરણ ઉત્તમ છે. તેઓમાં ચપળતા અને કામ કરવાનો ઉત્સાહ તથા મોટેરા તરફનો સહભાવ અને સહકાર વખાણના જેવા છે. જ્યારે શિક્ષક બીજા કામમાં રોકાએલા હોય છે ત્યારે તેઓ સમજીને તેમનું કામ સારી રીતે કરે છે તેમને સ્વતંત્રતા અને સાથે સાથે જવાબદારીનો અનુભવ મળવાથી જાતે શિક્ષણ મેળવવાને માટે તેમનામાં ઉત્સાહ અને ખંત જોવામાં આવે છે. બાળવર્ગમાં બાળકની તંદુરસ્તીને અને તેના કુદરતી વિકાસમાં અડચણ પડે તેવા પ્રતિબંધો દૂર કરવામાં આવ્યા છે. બીજું સખ્યતા, આઝાદીનના તથા આત્મસંયમનો ગુણ તેમનામાં જોવામાં આવે છે; તેની સાથે દરેક અવધવને ચપળ બનાવી તથા લાયકે કસરત આપી તેઓ ઉપયોગી કામ કરે તેવી તાલીમ તેમને આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત લેખન, વાચન અને સંખ્યાનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

સામાજિક પ્રશ્નો પણ પ્રાથમિક શાળામાં ઉકેલવામાં આવે છે. આ શાળાઓ કેળવણીનાં પ્રાથમિક તત્ત્વોનું જ્ઞાન આપે છે એટલુંજ નહિ પણ લંડનની નવી નવી જે જે જરૂરિયાતો બિબી થાય તે, તેમજ ઘણા વખતથી બાળકોની જે જે જરૂરિયાતો પુરી ન પડી હોય તે પુરી પાડવાનાં પ્રયોગસ્થાનો એ શાળાઓ છે.

વળી પ્રાથમિક શાળા અને માધ્યમિક શાળાઓ એ બેની સાંકળરૂપે એક વચક્ષા વર્ગની બીજી શાળા પણ હોય છે. આવી શાળા પહેલવહેલી લંડનની કાઉન્ટી કાઉન્સિલે રચાવી હતી. લંડનની પ્રાથમિક શાળાઓમાંથી સુંદી કાઢેલા વિદ્યાર્થીઓને આવી એક રથાનિક શાળામાં દર વરસે મોકલવામાં આવે છે. ત્યાં એ વિદ્યાર્થીઓ ચાર કે પાંચ વરસ સુધી ધંધાની એવી જાતની તાલીમ મેળવી તેનાર થાય છે કે ૧૪ કે ૧૫ વરસની તેમની ઉંમર થાય કે તરતજ તેઓ ધંધે વળગી શકે છે. ખાસ ધંધાનું પણ સામાન્ય શિક્ષણ ત્યાં આપવામાં આવે છે, પણ અભ્યાસક્રમમાંજ વ્યાપારી કે ઔદ્યોગિક લક્ષ્ય બિંદુ રાખી તેની જાતની ગોઠવણ કરવામાં આવેલી હોય છે. આ ગોઠવણ માખાપોની મરજી પ્રમાણે કે આસપાસના સંજોગો પ્રમાણે કરેલી હોય છે. પ્રાથમિક શાળાના વિષયો કરતાં આ શાળામાં, જે વિષયો શીખવવામાં આવે છે તે વધારે ચિદિગ્યાતા ક્રમના હોય છે. હસ્ત-ઉદ્યોગ પણ વધારે ચિદિગ્યાતા હોય છે અને ચાલુ જમાનાની એક લાપા-સામાન્ય રીતે ફ્રેંચ લાપાનું અને વેપારી વિષયોનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, અને શિક્ષકોને ખાસ પસંદ કરી રોકવામાં આવે છે.

૧૧ વરસની ઉંમરનાં બાળકો થાય ત્યારે તેમને મધ્યશાળામાં દાખલ કરવા માટે તેમની પસંદગી કરવામાં આવે છે, અને કેટલેક દરજ્જે ઉતરતા વર્ગની કાઉન્ટી પરીક્ષાનું ધોરણ રાખીને તેમજ કેટલેક અંશે શાળામાં બાળકોના અભ્યાસ તેમજ તેની ચાલુગતની તોંધ હોય તે ધ્યાનમાં રાખીને તેમની પસંદગી કરવામાં આવે છે. જે બાળકો અભ્યાસમાં સારાં નીવડે એવાં હોય અને જેમને નાણાંની મદદની જરૂર પડે એમ હોય તેવાં બાળકોને તેઓ ૧૪ વરસની ઉંમર પછી પણ શાળામાં રહી શકે એવા હેતુથી ધણી સ્કોલ-શિપો આપવામાં આવે છે.

અત્યારે પણ લંડનમાં શાળાનાં બાળકોની સામાજિક ઉત્કૃષ્ટતા પરત્વે જેટલો વિચાર ચલાવવામાં આવે છે તેમજ તે ઉપર જેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે તે પણ સંપૂર્ણ નથી. બાળકોની સંભાળને લગતી જે જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમાં આવા પત્તોનો સમાવેશ ધર્મ નથી. લંડનની દરેક પ્રાથમિક શાળામાં ઐત્તિહિક કામ કરનારાઓની 'શાળાની સંભાળ' રાખનારી એક સમિતિ હોય છે અને તે કામ કરનારાઓ બાળકોના કલ્યાણમાં રસ લે છે.

૫૦૦૦ ઉપરાંત સ્ત્રીપુરુષો પોતાની નવરાશનો અમુક વખત લંડનની કાઉન્ટી કાઉન્સિલ સાથે આ કામમાં સહકાર કરવામાં જાળે છે અને લંડનની શાળાના છોકરા અને છોકરીઓની તંદુરસ્તી અને સામાજિક કલ્યાણ

સંબંધી દરેક બાબતમાં પોતાનો હિસ્સો આપે છે. આ સંભાળ રાખવાનું કામકાજ ખાસ રૂઢાનિક ઓફિસો રાખી ચલાવવામાં આવે છે, અને કામકાજને માટે કાપગી પગારદાર અમલદારો તેમજ કલાકો રાખેલા છે. અગ્નિચક્ર કામ કરનારાઓ બહારની સેવા ઉકાવે છે. તેઓ માળાપોને મળે છે તેમજ બાળકોને મદદ કરી શકે એવી ધરિષ્ટતાઓ કે એજન્સિઓ હોય ત્યાં તેઓ વારંવાર જાય છે.

શાળામાં રહે તેટલા સમય દરમિયાન દરેક બાળકની જોછામાં જોછી ત્રણ વખત શારીરિક તપાસ કરવામાં આવે છે. પહેલી તપાસ બાળક દાખલ થાય કે તરતજ કરવામાં આવે છે. બીજી તપાસ આઠ વરસે કે પછી જરા ગોડી લેવામાં આવે છે અને ત્રીજી તપાસ બાળકની ૧૨ વરસની ઉંમરે લેવામાં આવે છે. વળી જરૂર પડે ત્યારે ખાસ દાકતરી તપાસ કરવાની પણ ગોઠવણ કરેલી હોય છે. શાળાના દાકતરોએ, દાતના દાકતરોએ અને શાળાની નર્સોએ તેમની આવડત અને ખંતીજાપણાથી ઉત્તમોત્તમ સેવા બજાવી છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે આઠ વરસની ઉંમરના બાળકે જે વિદ્યાર્થીઓ છે તેઓ આજથી ૨૦ વરસ ઉપર તેમનીજ ઉંમરના વિદ્યાર્થીના કરતાં અડધો ઈંચ ઊંચા થયા છે, અને તેમનું વજન ઊંઠે રતલ વધ્યું છે. ઊંચાઈના વધારા કરતાં વજનમાં જે વધારો છે તે વધારે સૂચક છે. શાળાના દાકતરો અને નર્સો પ્રત્યે બાળકોનાં માળાપોનું મિત્રાચારીભર્યું વલણ હોવાથી શારીરિક સ્વચ્છતાનું ધોરણ પણ ઝડપથી સુધરતું જાય છે.

દર વર્ષે ૨,૦૦,૦૦૦ બાળકોની તપાસ દાંતના દાકતરો કરે છે અને તેમાંથી ૧૦,૦૦૦ બાળકોના દાંતની સારવાર કરવામાં આવે છે. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે ૧૯૧૩-૧૯૨૨ સુધીનાં ૯ વરસમાં ૧૫ ટકા નોટલો સુધારો થયો છે. શાળાની તળીગી વ્યવસ્થા ઉપરાંત બીજા આંખ, કાન, ગળું, એ અવયવોના રોગોના તેમજ સૂચ્ય વગેરે દરોજના ખાસ દાકતરો મદદ કરે છે, તેમજ શારીરિક કે માનસિક નિર્બળતાના ખાસ અભ્યાસકો હોય તે જેમના ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ તેવાં બાળકોને ખાસ મદદ કરે છે. એ પ્રમાણે શરીર અને મન એ બંનેનું સંપૂર્ણ રીતે આગ્રહ્ય હોય એવો આદર્શ અનુભવાય છે. ખેડખાંપણપાળાં બાળકોને માટે ખુદશા મેદાનની શાળાઓ કાઢવામાં આવી છે, અને તેમાં લડનની કાઉન્ટીની શાળાનાં અગ્રકન બાળકો ભણવા આવે છે. લડનના બાગચાગીયા તેમજ રમનગમનના મેદાનો પણ આવી શાળાઓ માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે

છે. દર વર્ગે ૭,૦૦૦ જાણકોને દાકનરોની લક્ષ્મણથી આવી શ.જામાં શિક્ષણ લેવા મોકલવામાં આવે છે અને તેથી નેમની તંદુરસ્તી અને શક્તિમાં ધણો સુધારો થાય છે.

કવિતા મોઢે કરવાની સહેલી રીત

વિદ્યાર્થીઓએ કવિતા મોઢે કરવી એ ધણો જીનો રિવાજ છે. અહિં વાડીઆમાં અમુક દિવસે વર્ગના બધા છોકરાઓ વારાફરતી કવિતા બોલી જાય છે. કવિનાના મુખપાકથી તેમની યાદશક્તિ કેળવાય છે, નેમનો શબ્દ ભંડોળ વધે છે. અમુક ચેષ્ટાથી કવિના બોલવાથી તેનો ખરેખરો રસાસ્વાદ અનુભવાય છે. વળી તેમને સંગીતનું જ્ઞાન થાય છે. સારી કવિતામાંથી અમુક અર્થસૂચક અને સુંદર શબ્દો તેમને યાદ રહે છે. આ ઉપરાંત સારી રીતે કવિના ગાવાથી સાંભળનારને આનંદ થાય છે.

સાધારણ રીતે છોકરાંઓને જે કવિતા મોઢે કરવાની હોય છે તે તેઓ વારંવાર ગોળે છે. ત્યાંમુઘી તેમને તે યાદ રહે નહિ ત્યાંમુઘી તે બોલ્યાં કરે છે. કવિના મોઢે કરવાની આ રીતમાં વખન વધારે જાય છે અને છોકરાંને ધણી વખન કંટાળો આવે છે, તેથી કેટલાક અનુભવ પછી કવિતા મોઢે કરવાની રીતમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ તો જે કવિતાની લીટીઓ મોઢે કરવાની હોય તેનું કાચન તથા સમજીતી થએલી હાંવી લેઈએ. એટલે શિક્ષકે તેના બાવાર્યના ઉલટમુલટ પ્રશ્નો પૂછીને તેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. ધારો કે ત્રીજી ચોપડીના ૩૧ માં પાઠમાં ‘પંખીઓનો આનંદ’ એ મંજંધી કવિનાનો મુખપાક કરવાનો છે, તો પ્રથમ શિક્ષકે નીચે પ્રમાણે તે મંજંધી સવાલ છોકરાંને પૂછવા લેઈએ.

શું કોને છે ? કળીઓ શું કરે છે ? પવન શું જુઝાવે છે ? પાન કોણ કોણ જુઝાવે છે ? મનોદર પંખીઓ શું કરે છે ? કેવાં પંખીઓ ઉડે છે ? મનોદર પંખીઓ ઉડતી વખતે શું કરે છે ? કોણ સુંદર ગાન ગાતાં ગાનાં ઉડે છે ? પંખીઓ કેવું ગાન ગાય છે ? ગાન ગાતાં ખીન્નું શું કરે છે ? કોનું ધ્યાન ધરે છે ? વનમાં તેઓ શું કરે છે ? ત્યાં તેઓ કેવી રીતે ફરે છે ? વનમાં આનંદ કોણુ કરે છે ? ત્યાં કવોદ કોણુ કરે છે ? મંપથી કોણુ રહે છે ? શેનો પડો તેઓ બોલે છે ? પ્રીનનો પડો કોણુ બોલે છે ? પંખીઓ રોજ કેવાં માલમ પડે છે ? રોજ સુખીઓ કોણુ જણાય છે ?

ઉપર જણાવ્યા મુજબ એક તૂકના સવાલ જુદી જુદી રીતે પૃથ-
વાથી વિદ્યાર્થીને તેના અર્થ જરાબર સમજાય છે. આ પ્રમાણે આખી
કવિતા સ્પષ્ટ સમજાવ્યા પછી તે મોઢે કંગાવવામાં આવે તો તે થોડા
વખતમાં તેઓ તૈયાર કરી શકશે.

કવિતાના મુખપાઠમાં બીજી બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે
જો કવિતા ટુંકી હોય તો તે આખી કવિતા છોકરાને મોઢે કરવા આપવી.
જો બહુ લાંબી હોય તો તેના બે ભાગ પાડવા, પણ એકીસાથે બધી તેણે
વાંચવી નેહઈએ. સાધારણ રીતે ચાર પાંચ લીટી મોઢે કરવાનો પ્રયત્ન કર-
વામાં આવે છે. આ રીત અસાચીય છે; કારણ કે કવિતાની બધી કંઠીઓ
તેમજ લીટીઓ સંબંધ-જોડાએલી હોય છે અને ન્યારે તે ગોખવામાં
આવે છે ત્યારે તેમનો તે પ્રમાણનો મંમંધ મગજમાં દહ થાય છે. ઘણી
વખત જે કવિતા આપણે લાંબા વખત ઉપર યાદ કરેલી હોય છે તે ભૂલી
ગયા હોઈએ છીએ; પણ જો તેમાંની એક લીટી યાદ આવી જાય છે તો
બાકીની લીટીઓ સાકળના અંકોડાની માફક એકબીજાના સંબંધમાં હોવાથી
તરત યાદ આવી શકે છે. આપણામાના દરેકને આવો અનુભવ થોડો કે
વધારે થયો હશે. તે ઉપરથી આપણે એ સમજવાનું છે કે એક વિદ્યાર્થી
આખી કવિતા મોઢે કરવાનું કહેવું નેહઈએ. દર વખતે કંકડે કંકડે
લીટીઓ મોઢે કરવી તેના કરતા આખી કવિતા તેટલાજ વખતમાં વાંચ-
વાથી સારો લાભ થાય છે. ‘ પંખીઓનો આનંદ ’ એ કવિતામાં ૧૮
લીટીઓ છે. જો તેમાંથી દરેકજ છોકરાને છ લીટીઓ ગોખવા આપવામાં
આવે તો તે ત્રણ દિવસમાં તે કવિતા તેને જોટલી યાદ રહેશે તેના કરતાં
જો દરેકજ બધી લીટીઓ તે વાંચી જાય તો તેને ઉપર જણાવેલા કારણને
લીધે તેટલાજ વખતમાં વધારે યાદ રહેશે. કવિતા કંકડે કંકડે ગોખવાથી વધારે
વખત જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તે રીત કંઈક અંશે કંટાળો બરેલી છે. આ
બાબત સ્પષ્ટ કરવાને એક બીજો દાખલો લઈએ. એક પાઠમાં ૩૦ વાક્યો છે.
અનામનો છોકરો દસ દસ વાક્યો ૨૦ મિનિટ વાંચે છે, એમ ત્રણ દિવસમાં
૬૦ મિનિટ સુધી ૩૦ વાક્યો તે વાંચે છે. જ ૧૦ વાક્ય દરેકજ ૧૨ વખત વાંચે
છે એટલે તે ૧૨૦ વાક્યો વાંચે છે, તેથી બધા મળીને ત્રણ દિવસમાં ૩૬૦
વાક્યો વાંચે છે. જ નામનો છોકરો ૩૦ વાક્યો ૪ વખત વાંચે છે, એટલે
તે એક દિવસમાં ૧૨૦ વાક્યો વાંચે છે; તેથી તે ત્રણ દિવસમાં જ ના
જોટલાંજ બધા મળી વાક્યો વાંચે છે, પણ તે વધારે વાક્યો યાદ રાખી શકે છે.

ત્રીજી બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે કોઈપણ કવિતા કે પાઠનો

કહે. પહેલે દિવસે વધારે વાર વાંચવો જોઈએ. ધારો કે તે પહેલે દિવસે દસ વખત વાંચવામાં આવ્યો હોય, તો બીજે દિવસે તે આઠ વખત વાંચવો, ત્રીજે દિવસે છ વખત, એમ દિનપ્રતિદિન ઓછા ફેરા વાંચવાથી સારો લાભ થાય છે. એક કે બે દિવસ બહુ ફેરા વાંચવાથી જોઈતો લાભ થતો નથી કારણ કે મગજને જે વિગત મળે છે તે દરમિયાન વાંચેલી લીટીઓનો સંબંધ આપોઆપ આપણને ખબર ન પડે તેવી રીતે મનમાં જોડાય છે અને તેથી તે આપણને જલદી યાદ રહી જાય છે. જે કોઈ વિદ્યાર્થી રાત્રે દસેક લીટી વાંચે છ વખત વાંચીને સૂઈ જાય અને જે સવારમાં થોડો વખત તે વાંચે તો તેને તે તરત યાદ રહી જશે, કારણ કે રાત્રીનાં સમયમાં મગજની કુદરતી ક્રિયાથી તે લીટીઓનો અસ્પષ્ટ સંબંધ જોડાઈ ગયો હોય છે.

કવિતા મોટે કરવામાં ચોથી બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે જે વખતે બાળકો લીટીઓ વાંચીને ગોખતા હોય, ત્યારે તેમનું ધ્યાન એકાગ્ર હોવું જોઈએ કારણ કે ચિત્ત એકાગ્ર હોય છે ત્યારે મગજમાં છાપ સચોટ અને દૃઢ પડે છે, તેથી તે તરત યાદ રહી શકે છે. ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ યાદી ગએલા હોય છે ત્યારે કવિતા ગોખે છે તેથી તેમને વધારે વખત લાગે છે. વળી સમસ્ત વગર વારંવાર ગોખવાથી ઘણા વખત નકામો જાય છે, કારણ કે સંબંધ રૂઢિત કોઈપણ બાબત મગજમાં રહી શકતી નથી. જે બાબત સમજપૂર્વક ધ્યાનથી વાંચવામાં આવે છે તેની છાપ મગજમાં બેઠી પડે છે અને તેથી તે યાદ રહી જાય છે. વળી મગજની પ્રવૃત્તિ મર્યાદિત હોય છે અને વારંવાર ગોખવાથી તેને વિશેષ શ્રમ પડે છે, તેથી જરૂર કરતાં વધારે ગોખવાથી વખત ખર્ચે છે એટલું જ નહિ, પણ મગજને નુકસાન થાય છે. જેમ દૂધના પ્યાલામાં અમુક પ્રમાણમાં ખાંડ નાખવાથી તે તેમાં સમાઈ જાય છે, પણ જ્યારે તે વધી જાય છે ત્યારે દૂધ નીચે જઈકાઈ જાય છે, કારણકે દૂધ તેની પ્રાદેક શક્તિ રહી નથી. તેવીજ રીતે નીરસ રીતે આંક, કવિતા કે કોઈ બીજું બાબત બહુ વખત ગોખવાથી જોઈતા પ્રમાણમાં ફાયદો નથી; કારણ કે મગજને જેટલું પ્રવૃત્તિ કરવાનું હોય છે તે તે ધારણ કરી લે છે, પણ પછીથી વધારે છાપ તે પ્રદાન કરી શકતું નથી. ઉપર પ્રમાણે જતાવેલી ચાર બાબતો શિક્ષકવર્ગે ધ્યાનમાં રાખી કોઈપણ બાબત યાદ કરાવવા હોકરાઓ પાસે પ્રયાસ કરાવશે તો જરૂર તેમને લાભ થશે.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

કુદરતના અભ્યાસમાં સૌથી વધારે આકર્ષક અને ઉપયોગી વિષય વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને પ્રાણીઓનું અવલોકન ગણાય. શાળાના વિદ્યાર્થીઓનો આ વિષયમાં કેટલે અંશે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકાય અને જુદી જુદી યુક્તિઓદ્વારા આ શિક્ષણ કેવી રીતે રસિક કરી શકાય તે સંબંધી અત્યાર-સુધીમાં કેટલીક ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

સંજોગો અનુકૂળ હોય તો દરેક શાળામાં ખગીયાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે એ બહુ ધ્વજ્જવા યોગ્ય ગણાય. ખાળકોને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળે અને શિક્ષકોને સરળતા થાય.

શાળાના ખાગ સંબંધી થોડી ઉપયોગી બાબતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે:

(૧) ખગીયાની જમીન સપાટ નોંધજો. ઢાળ હોય તો દક્ષિણ તરફ સારો જેથી ઉત્તરનો પવન નડે નહિ.

(૨) જમીન ફરતી વાડ નોંધજો, જેથી દોર વગેરે ખગીયાને નુકસાન કરે નહિ.

(૩) જમીન પર એક કુટ ખોદાણ કરવું. તેમાં જરૂર મુજબ બેજ અને ખાતર નોંધજો.

(૪) નાઇટ્રોજનવાળું ખાતર છોડને જલદી બેઝવામાં મદદ કરે છે અને તેને તંદુરસ્ત જીવન આપે છે. પોટાશવાળું ખાતર છોડને મજબુત બનાવે છે અને સુંદર ફળફૂલ આપે છે. ફોસ્ફરસ છોડની વૃદ્ધિ કરે છે અને તેને સુંદર રંગ આપે છે. ચૂનો વનસ્પતિજન્ય ખોરાક છુટો કરી આપે છે, જમીનમાં વનસ્પતિને અનુકૂળ ખાતર ન હોય તો તેનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકતો નથી. ગામડાંઓમાં અનુકૂળ ખાતર મેળવવાની મુશ્કેલી નડતી નથી.

(૫) ખગીયાની જમીન અનુકૂળતાએ માર્ચથી મે માસ સુધીમાં ખેડાવી નોંધજો કે જેથી વરસાદ આવતા વાવવાનું કામ શરૂ થાય.

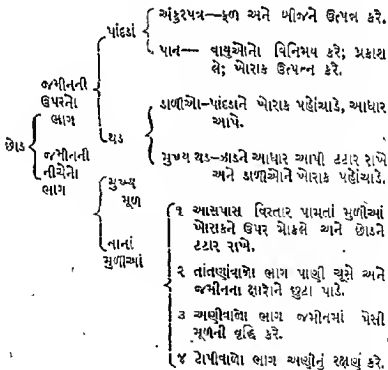
(૬) ખીજ જમીનમાં બહુ લોંડાં ન નાખવાં પણુ છુટાં છુટાં અને સરખે અંતરે નાખવાં.

(૭) જમીન બેજવાળા રાખવી. છોડને બહુ પાણી ન પિવરાવવું. વરસાદનું પાણી ભરાઈ ન રહે તેની સંભાળ રાખવી.

(૮) રોપાઓને જરૂર પ્રમાણે પ્રકાશ અને છાંયડો આપવાની વ્યવસ્થા કરવી.

(૯) મુળાઓને પ્રકાશ કે તાપ માફક આવતો નથી, એટલે છોડવાને ઉખેડી એક જગ્યાએથી ખીજ જગ્યાએ રોપવાનો હોય તો તે કામ વાંદળાં હોય તે દિવસે કરવું. રાજાના બાગનું સમગ્ર કામકાજ બાળકોજ કરે અને છોડવાઓના વિકાસની વખતોવખત નોંધ લેતાં રહે એ ખાસ ધ્યાનવા યોગ્ય બાબત ગણાય.

નીચેની બાબતો તેમના ધ્યાનમાં આવે એ દૃષ્ટિથી અવલોકન થવું જોઈ એ:—

વનસ્પતિના વિકાસ અને વૃદ્ધિ ઉપરથી તથા ખોરાક અને યોગ્ય સંભાળને લીધે તેના પર થતી અસરથી તેનામાં ચૈતન્ય અને લાગણી છે તે સમજી શકાય છે. આ ઉપરથી સજીવ અને નિર્જીવ પદાર્થોમાં રહેલા તફાવત વિશે જુદા જુદા પ્રસંગે વાતચીતદ્વારા બાળકોનું ધ્યાન દોરવામાં આવે તો તેમને આનંદ પડશે.

સજીવ અને નિર્જીવ પદાર્થોમાં રહેલો તફાવત:—

(૧) સ્ફૂર્તિ—સજીવ પદાર્થોની સ્ફૂર્તિ સ્વયં આતર ગ્રેરણાથી થાય છે અને બહારનાં ઉત્તેજક તત્ત્વોની તેમના પર અસર થાય છે. નિર્જીવ પદાર્થોમાં તેમ બનતું નથી.

(૨) વૃદ્ધિ—સજીવ પદાર્થોને રસાયણિક તત્ત્વોવાળો ખોરાક મળે તો તેની વૃદ્ધિ થાય છે. ખોરાકમાં લીધેલા આ રસાયણિક તત્ત્વોનું દર્શાતર કરી સજીવ પદાર્થો પોતાનો વિકાસ સાધે છે.

નિર્જીવ પદાર્થમાં આવો વિકાસ કે વૃદ્ધિ થતાં નથી.

(૩) સજીવ પદાર્થને જીવન માટે પ્રાણવાયુની જરૂર પડે છે. નિર્જીવ સજીવને પ્રાણવાયુની જરૂર હોતી નથી.

(૪) સજીવ પદાર્થો પોતાની ગંતનિદ્વારા તેમનો વંશ દેશી રાખવા પ્રયાસ કરે છે. નિર્જીવ પદાર્થો આમ બનતું નથી.

વનસ્પતિશાસ્ત્રના અભ્યાસની સાથે સાથેજ પોતાના દેશનાં પરિચિત પ્રાણીઓનો અભ્યાસ પણ બાળકોને કરાવવો જોઈએ કારણકે વનસ્પતિ-શાસ્ત્રના જોડતોજ અગત્યનો અને ઉપયોગી પ્રાણીશાસ્ત્રનો વિષય ગણાય છે અને શાળાના અભ્યાસક્રમમાં તેનું સ્થાન પણ તેટલીજ અગત્ય ધરાવે છે.

પ્રાણીશાસ્ત્રના વિષયમાં પશુઓ, પક્ષીઓ, જીવજંતુઓ અને જંગલચરોનો સમાવેશ થાય છે. પોતાના દેશમાં થતાં પ્રાણીઓનો અભ્યાસ બાળકોને માટે આવશ્યક હોવાથી શાળાના અભ્યાસક્રમમાં તેને યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

જે રીતે વનસ્પતિશાસ્ત્રનો અભ્યાસ શાળાના મકાનમાં બેસીને કરી શકાતો નથી પણ બગીચામાં કે પર્ચટનદ્વારા કરવો પડે છે, તે મુજબ પ્રાણી-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ પ્રાણીઓના સહવાસમાં આવી તેમના પ્રત્યક્ષ અવલોકન-થીજ કરવો જોઈએ. જુદી જુદી વનનાં પ્રાણીઓના નિકટ સહવાસમાં નહું તે કેટલીક વખત ઘણું મુશ્કેલ છે તેથી પ્રાણીશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં

મુસ્કેલીઓ પડે છે, પણ શાળાનાં બાળકો પોતાના ગામમાંનાં અથવા દેશનાં પરિચિત અને મહેદ્દાઈથી જાળખી શકાય તેવાંજ પ્રાણીઓનો અભ્યાસ કરે તો ચાલી શકે.

વનસ્પતિસૃષ્ટિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં કેટલુંક સામ્ય અને કેટલીક ભિન્નતા છે તે અત્રે દર્શાવવામાં આવે છે.

વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં સામ્ય:—

(૧) બન્નેનું શરીરબંધારણ અમુક પ્રકારનાં (Cells) પિંડોનું બનેલું હોય છે.

(૨) બન્ને ખોરાક લે છે, તેને પચાવે છે અને તેમાંથી (protoplasm) જીવનરસ બનાવે છે.

(૩) બન્ને શ્વાસમાં પ્રાણવાયુ લે છે અને નિઃશ્વાસમાં કાર્બોનિક એસિડ નામનો ઝેરી વાયુ બહાર કાઢે છે.

(૪) બન્ને સંતતિદ્વારા પોતાની વૃદ્ધિ કરી શકે છે.

ભિન્નતા:—

પ્રાણી સૃષ્ટિ

વનસ્પતિ સૃષ્ટિ

(૧) સંપૂર્ણ ઔચિત્ક ગતિ હોય છે

(૧) નોંધતા પ્રમાણમાં ઔચિત્ક ગતિ હોતી નથી.

(૨) ખોરાકમાં નક્કર પદાર્થો લઈ શકે છે, આ પદાર્થો અનેક તત્ત્વોનાં મિશ્રણ હોઈ શકે.

(૨) ખોરાકમાં નક્કર પદાર્થો લઈ ન શકે. સામાન્ય રીતે પ્રવાહી કે વાયુમય ખોરાક લે.

(૩) સાકર અથવા મેંદાનાં રૂપમાં કારબનની જરૂર પડે.

(૩) પ્રવાહી સ્વરૂપમાં અથવા વાયુ સ્વરૂપમાં કારબનની જરૂર પડે.

(૪) શરીરમાં લાલ રંગ ઉત્પન્ન કરે તેવા પદાર્થ હોય.

(૪) શરીરમાં લીલો રંગ ઉત્પન્ન કરે તેવા પદાર્થ હોય.

(૫) મિશ્ર પદાર્થો જે છુટા પાટી સાદા સ્વરૂપમાં લાવી શકે.

(૫) સાદા પદાર્થોમાંથી મિશ્ર પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે.

(૬) સમૂહમાં કાર્ય કરવાની શક્તિ હોય.

(૬) સમૂહમાં કાર્ય કરવાની શક્તિ ન હોય.

પ્રે. રા. દ્રેતિમ દેવેજ,
અમદાવાદ.

} મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

ઇતિહાસમાં નવીન દષ્ટિ

યુરોપીયું મહાન વિગ્રહ પછી માનવ જાતિના માનસમાં એક મોટો ફેરફાર થતો માલમ પડે છે. દુનિયાની દરેક પ્રજાએ સુલેહસંપત્તી રહેવું, અને યુદ્ધ એ આપણી જંગલી અવસ્થાનું શેષ ચિહ્ન છે, એવો મત જગતનાં કેટલાક સાત્ત્વિક ભુદિના મનુષ્યો આગ્રહપૂર્વક માને છે. મનુષ્ય જાતિની સંસ્કૃતિ એટલે ધર્મજ્ઞાન, સારિત્ય, કાયદાકાનુન, હુનરકળા, દ્રવ્ય વગેરે મુખના સાધન એ કોઈ અમુક પ્રજાની માલકી નથી. ખરી રીતે તો માનવ સુધારો એ દુનિયાની બધી પ્રજાના જાણે અજાણે કરેલા સદ્કારનું ફળ છે. જગતની દરેક પ્રજાની કંઈક ખાસાત્મક હોય છે, અને તેથી તે સુધારાના ભંડોળમાં કંઈક વિશેષ વસ્તુ આપી તેમાં ઉમેરો કરે છે. પ્રજાનું વ્યક્તિત્વ તેની સંસ્કૃતિમાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. સંસ્કૃતિનો આત્મા અમુક ભાવનાથી પોષાય છે. આર્થ લોકોએ અવ્યાત્મભાવ, મજ્જિતે ધર્મ, ગ્રીસે સૌંદર્ય, જુડીઆએ ભવ્યતા (નૈતિક), રોમે વ્યવસ્થા અને રાજવહીવટ, જનમંડળના સુધારામાં આપેલા તત્ત્વો છે. હાલમાં ઇંગ્લાંડનું રાજકીય શાણપણ, જર્મનિનું તત્ત્વજ્ઞાન અને સંગીન અને ક્લાસની વિચારની સુરેખતા તથા પદ્મસિત્ય વખણાય છે.

આવી રીતે દરેક પ્રજા પોતાનું વ્યક્તિત્વ તેની સંસ્કૃતિમાં દર્શાવે છે, અને તેથી તેનો લાભ સમગ્ર મનુષ્ય જાતિને માટે છે. જે વસ્તુસ્થિતિ આવી હોય તો દરેક પ્રજાને જીવવાનો એટલુંજ નહિ પણ તેના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરવાનો હક છે; બદલે જનતાના હિતની દૃષ્ટિથી તે જરૂરનું પણ છે. જગતની પ્રગતિ અને તેનું કલ્યાણ એ હવે જીવનનું ધ્યેય હોવું જોઈએ. અત્યારમુધી દરેક પ્રજાએ તેની રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા ખીલવવાને માટે પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેને અંગે રાગ, દ્રેષ અને અહંકારના મનોભાવથી પૃથ્વી લોહીથી ખરડાએલી રહેલી છે. રાષ્ટ્રવજ વારંવાર યુદ્ધનું કારણ થઈ પડ્યું છે. જુના વખતમાં એજ ભાવનાએ અનેક પ્રજાનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. હવે તો દરેક પ્રજાનો ઉત્તમ વિકાસ થવો જોઈએ અને એક પ્રજા અને બીજી પ્રજા વચ્ચે ભાઈચારાની લાંગણી વધવી જોઈએ. ન્યાતજાત કે રંગ તથા ધર્મ અને વર્ગના ભેદ કાઢી નાખવા જોઈએ અને તેને બદલે આંતર રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો પ્રચાર થવો જોઈએ. પ્રજાના આંતર કલહ તથા ભેદભાવ મટાડવા માટે ‘પ્રેમ’ એ મહામંત્ર છે. આપણે સર્વ એકજ જાતિનાં પ્રાણી છીએ, મનુ-

ધો છીએ અને એકજ પ્રભુનાં બાળકો છીએ. સર્વનું સુખ અસ્પર્શનાં સંબંધથી નિર્ણીત થાય છે, એ વિચાર સર્વત્ર ફેલાવો જોઈએ. ઇતિહાસનો અભ્યાસથી માનવ પ્રેમ વધવો જોઈએ. તેનો અભ્યાસ સહકારની દ્રષ્ટિથી થવો જોઈએ. રાજાઓ વચ્ચે થએલા યુધ્ધો, અમીર વર્ગની ખટપટ અને તેમણે કરેલા ખંડ, વિદેશી વિજેતાએ કરેલી કતલ અને દેશની યએલી ખાનાખરાબી, તેમજ કૂરતા, વિશ્વાસઘાત, નીચ સ્વાર્થમયતા, દેશદ્રોહ, અને લોભ, હરિદ્રાઈ, જેની વૃત્તિઓનો મોટા સ્વરૂપમાં ખ્યાલ ઇતિહાસમાં વિદ્યાર્થીને મળે છે. તે દષ્ટિકોણ ફેરવી જુદી દષ્ટિથીજ તેનો અભ્યાસ થવો જોઈએ. માનવ પ્રેમ અને તેની સેવા એ ખરી સત્તા અને અધિકાર છે એવી ભાવના વિદ્યાર્થી અને યુવાન વર્ગમાં ફેલાવવી જોઈએ. આ પ્રમાણે ઇતિહાસનો અભ્યાસ સહકારની દ્રષ્ટિથી થવો જોઈએ. જગતની જુદી જુદી પ્રજાએ મનુષ્યના સુખ માટે શું શું કર્યું છે તેનો ઇતિહાસ ઉછરતી પ્રજાએ જાણવો જોઈએ. વળી જનમંડળનો હાલનો દરજ્જો તેની મૂળ સ્થિતિ-માંથી ઈર્ષ ઈર્ષ શોધાને લીધે પ્રાપ્ત થયો છે તેનું સચોટ વર્ણન વિદ્યાર્થીવર્ગે વાંચવું જોઈએ. યુવાન વિદ્યાર્થીની લાગણી અને ઉત્સાહનો ઉપયોગ કરી ભાઈચારાની ભાવના તેમના હૃદયમાં દઢ કરવી જોઈએ કે જેથી આગળ ઉપર તેઓ જગતમાં મુશ્કેલસંપ રાખવા પ્રેરાય.

એકખીજની જોડે કાપાકાપી અને મારામારી કરી સવોંપરિ સત્તા મોગવવી એવો જે વિચાર ઇતિહાસમાં માલમ પડે છે તેને જંગલી ભાવના કહે છે તે તેને બદલે દવે દૌડુંબિંક ભાવના પ્રચલિત થતી જાય છે. એટલે આપણે બધાં એકજ કુટુંબની વ્યક્તિઓ છીએ એવો વિચાર, યુરોપ-અમેરિકાની વિદ્યાર્થીઓ અને શાળાઓમાં વધારે ને વધારે ફેલાતો જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ ખીજ પ્રજાની ખરી સ્થિતિ જાણે અને તે પ્રજા પ્રત્યે તેને સમભાવ ઉત્પન્ન થાય તે હેતુથી ઇતિહાસનું શિક્ષણ આપવા કેટલાક પ્રયાસો થયા છે. ઇતિહાસનો અભ્યાસ આવી જનસેવાને માટે સહકારની દ્રષ્ટિથી કરવો એ હાલનો પ્રચલિત થતો વિચાર છે.

પ્રશ્નો કેવા હોવા જોઈએ.

જમીનમાં કસ ભાવવાને ખેતીના કામમાં હજારની જેટલી જરૂર છે તેથી પણ વધારે જરૂર કેળવણીમાં પ્રશ્નોની છે. શિક્ષણશાસ્ત્રનો એક સિદ્ધાંત એ છે કે “શિક્ષકે જેમ અને તેમ થોડું બોલવું પણ સચક પ્રશ્નોદ્વારા બાળકો

પાસેથી વધારે હકીકત કઢાવવી.” સૂચક પ્રશ્નો કેવી રીતે પૂછવા અને નોંધતી હકીકત બાળકો પાસેથી કેવી રીતે કઢાવવી તે બાબત બીનઅનુભવી શિક્ષકને ધણી અધરી થઈ પડે છે. પ્રશ્ન પૂછતાં પહેલાં શિક્ષકે વિચાર કરવો નોંધ એ કે હું જે બાબતનો પ્રશ્ન પૂછું તે બાબત સિવાય ગમે તેમ પ્રશ્નો પૂછીશ તો નોંધતી હકીકત મને બાળક તરફથી મળશે નહિ. કેટલીક વાર તો જે બાળકો તે પ્રશ્ન ન સમજ્યા હોય તો આડોઅવળો જવાબ આપે છે. એમાં વખતનો વ્યય થાય છે. એવે વખતે શિક્ષકે બહુજ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે, કારણકે પ્રશ્નો વડેજ ચોખ્ખું શિક્ષણ આપી શકાય છે. જે શિક્ષકને સારા પ્રશ્નો પૂછતાં આવડે છે તે શિક્ષણ-શાસ્ત્રની કળા બાણ છે એમ ખરેખર કહી શકાય.

પ્રશ્નો પૂછવા એ એક કળા છે; અને તે અનુભવથી પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રશ્નો કેવા હોવા નોંધ એ તે નીચેના કેટલાક દાખલાઓ ઉપરથી સમજાશે. ધારો કે ચોથી ચોપડીના સાતમા પાઠમાંની ‘આજ અને કાલ’ વિષેની કવિતામાંથી પહેલી બે તૂક શીખવવી છે. એ લીટીઓનો અર્થ સમજાવતાં પહેલાં એ લીટીઓનું ઓછામાં ઓછું ૩-૪ વાર વાચન થએલું હોવુંજ નોંધ એ. વાચન કરાવ્યા પછી જેટલી તૂકો વાંચી હોય તેમાંથી પ્રશ્નો પૂછી કવિના મુખ્ય વિચારો શા શા છે તે શોધાવી કા. પા. પર લખી કઢાવવા, અને વિચારો હોય તેની દૃઢ છાપ ઉત્પન્ન કરવી. પછી જરૂર જણાય તે મુખ્ય પંક્તિઓના અન્વય અને શબ્દાર્થદ્વારા સ્પષ્ટ અર્થ કઢાવવો. આવી રીતે તાત્પર્યથી કઢાવવામાં વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ કામમાં આવે નહિ; પરંતુ સૂચક પ્રશ્નો જે પૂછવામાં આવે તો બાળકો વિચાર કરી સંબંધ બાણી શકશે. પ્રથમની લીટીઓને અન્વય સમજાવવાને નીચેના પ્રશ્નો હોવા નોંધ એ:—

(૧) રસ્તામાં શું વેચું ?	જ. ફૂલ
(૨) શેનાં ફૂલ ?	જ. ગુલાબનાં
(૩) એ ફૂલ કોણે વેચ્યાં ?	જ. નસીબે
(૪) નસીબે ફૂલ કેવી રીતે વેચ્યાં ?	જ. હસતે મોંડે

ઉપરના પ્રશ્નો ઉપરથી સમજાશે કે જે બાબત કઢાવવાની છે તે સિવાય બાળકો કોઈ બીજો જવાબ આપશે નહિ. એ બે લીટીમાંથી ફૂલ શબ્દ કઢાવવો છે તો ઉપસોજ પ્રશ્ન પૂછી શકાય. પણ તેને બદલે “રસ્તામાં શું હવું ?” અગર “રસ્તામાં શું હોય ?” આવો પ્રશ્ન ન પૂછી શકાય.

બાળકો આનો જવાબ “ ફૂલ ” આપશે નહિ. રસ્તામાં તો ગમે તે હોય ગાડું હોય અને માણસો પણ હોય. આ પ્રશ્નમાં ઘણા જવાબ સમાયેલા છે. જે પ્રશ્નના જવાબ અનેક આવતા હોય તે પ્રશ્ન ‘ વ્યાપક પ્રશ્ન ’ કહેવાય છે. ‘ રસ્તામાં શું હોય ? ’ આ પ્રશ્ન વ્યાપક છે એ સ્પષ્ટ છે. એક શિક્ષકને ‘ દેડકા ’ શબ્દ કદાવવો છે. હવે તે શિક્ષક પૂછે કે “ તળાવમાં શું હોય ? ” આ પ્રશ્ન તદ્દન વ્યાપક છે. એના અનેક જવાબો વિદ્યાર્થીઓ આપશે. કાઠિ કહેશે કે તળાવમાં લીલ હોય, ઘોવાની શિલા હોય. પાણી હોય, કમળ હોય, બગલાં હોય. આ જવાબો જોઈ ખરા છે, પરંતુ તે શિક્ષકને તેની દૃષ્ટિએ ખોટા લાગે છે. એનું કારણ એ છે કે તેને ‘ દેડકા ’ એ શબ્દ કદાવવો છે. એવા વ્યાપક પ્રશ્નો કેટલા ગુચ્છવણીરેલા અને કાળક્ષેપ કરનારા છે તેની ખાતરી થશે. એવા વ્યાપક પ્રશ્નને બદલે “ ચોમાસાના વખતમાં, ડૂંડું ડૂંડું કાણ અવાજ કરે છે ? ” એવા પ્રશ્ન પૂછવાથી બાળકો સહેલાઈથી જ મુદ્દાસર ઉત્તર આપી શકશે.

કાઠિ કાઠિ શિક્ષકને બહુ લાંબા પ્રશ્નો પૂછવાની ટેવ હોય છે. એ બીલકુલ ધમ્મવાન્નેજ નથી. લાંબા પ્રશ્નો બાળકના મનમાં ઝટ ઉતરી શકતા નથી, અને તેથી તેઓ ફરીથી પૂછ પૂછ કરે છે. આ બધાનો ઉપાય એજ કે શિક્ષકે જેમ અને તેમ હુંકા અને ઝટ સમજી શકાય તેવા સરળ પ્રશ્નો પૂછવા. લાંબા પ્રશ્નો કેટલા હાનિકારક હોય છે તેનો એક દાખલો લઈએ. “ નસીબે હસતે મોઢે ગુલાબનાં ફૂલ રસ્તામાં વેચી છે તો તેમને આપણે ક્યારે વીણી લઈશું ? ” પ્રથમ આ પ્રશ્ન તો બાળકોને યાદજ નહિ રહે; તેથી શિક્ષકને એવા પ્રશ્નનું સ્વરૂપ બદલવાની ફરજ પડે છે. સવાલ સ્પષ્ટ અને સાદો ભાષામાં પૂછવાથી વિદ્યાર્થીને ઘણો લાભ થાય છે.

પ્રશ્નો એવા પૂછવા જોઈએ કે બાળકોને વિચાર કરવાની ટેવ પડે. જેમાં વિચાર કરવાનો હોય નહિ તે પ્રશ્નજ કહેવાય નહિ. જેમાં ‘ હા ’ કે ‘ ના ’ નો જવાબ આવતો હોય એવા પ્રશ્નોમા વિચાર કરવાનો હોતો નથી દા. તરીકે ફૂલ ગુલાબનાં હતાં કે ? હા. નસીબે ગુલાબનાં ફૂલ, રસ્તામાં વેચેલાં, નહિ વાર ? હા, રસ્તામાં વેચેલાં. એવા નિર્માત્મ્ય પ્રશ્નોથી બાળકોને વિચાર કરવાની ટેવ પડતી નથી. એથી ઉલટું, એવા પ્રશ્નોથી બાળકોની શુદ્ધિ જડ થઈ જાય છે. હંમેશાં વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ કેળવાય તેમજ તેમના મગજને થ્રમ પહોંચે એવા પ્રશ્નો પૂછવા. ‘ તે ગુલાબનાં ફૂલ આપણે ક્યારે વીણી લેવાં ? ’ ‘ કેવી રીતે તે વીણી લેવાં ? ’ આ સવાલોમાં, બાળકોને વિચાર કરવો પડે છે.

કેટલીક વાર ન પૂછી શકાય એવા પ્રશ્નો પૂછવાથી બાળકોને કંટાળો ઉપજે છે. શબ્દનો અર્થ સમજાવવાનો હોય તે વખતે કેટલાક શિક્ષકો એવા પ્રશ્નો પૂછે છે. કેટલાકને એકે એક સહેલા તેમજ અથરા શબ્દોના પર્યાય ભાગવાની ટેવ હોય છે. દા.તરીકે, ‘કૂવ એટલે શું?’ ‘ગુલાબ એટલે શું?’ એવા પ્રશ્નોના જવાબ હોર્મ શકેજ નહિ. કદાચ શિક્ષક જવાબ આપે તો વ્યાખ્યાઓમાં આપી શકે, કે ‘મુંદર પાંખડીવાળી થતી છોડવા પરની એક વસ્તુ, જેને આપણે કૂલ કહીએ છીએ તે.’ ‘ગુલાબનો છોડ એટલે કાટાવાળો અને જેની ઉપર મુંદર ફૂલો ઉગેલાં હોય તેવો છોડ.’ આના જેવી લાંબી વ્યાખ્યાઓ બાળકો પામે ગોખાવતી કંઈજ જરૂરની નથી. બાળકો તે શબ્દના અર્થ સમજે એટલે બસ. ‘ગુલાબ’ અને તેનું ‘કૂલ’ એ શબ્દો શીખવવા હોય તો શિક્ષકે ગુલાબનો છોડ અને તેનું ફૂલ પ્રત્યક્ષ બતાવી અથવા તેનું ચિત્ર બતાવી તેનો ખ્યાલ આપવો જોઈએ.

ઉપરના વિવેચન ઉપરથી નીચેના મુદ્દાઓ તારવેલા છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે. (૧) પ્રશ્ન સ્પષ્ટ અને સરળ હોવા જોઈએ. (૨) સવાલ હુંકા અને મુદ્દાસર હોવા જોઈએ. લાંબા પ્રશ્નો પૂછવા નહિ, તેમજ વ્યાપક પ્રશ્નો પણ પૂછવા જોઈએ નહિ. (૩) ‘હા’ કે ‘ના’ નો જવાબ આપે એવા પ્રશ્નો ઘણુંકરીને ન પૂછવા; અને પૂછવા પડે તો બીજો સવાલ પૂછી તેનું કારણ માગવું. (૪) ઘણા સહેલા શબ્દોના પર્યાય ભાગવા નહિ.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ, } રોકાસર:—
તા. ૫-૨-૩૦ અમદાવાદ. } ગોવિંદજી ભાણુભાઈ ચાંપાનેરી

ગણિત સંબંધી કેટલીક વહેવારૂ સૂચનાઓ

ઘણા શિક્ષકોને ગણિતશિક્ષણનો ઉદ્દેશ શા છે તેની જોઈતી માહિતી નહિ હોવાથી ગણિત શીખવતી વખતે તેઓ અગત્યની બાબતો ઉપર લક્ષ આપના નથી. બાળકો પોતે ચુકિતપુરઃસર વિચાર કરી શકે એ ગણિતશાસ્ત્રનો મુખ્ય હેતુ છે. દિસાજ કરતી વખતે જે ક્રમિક પગથીયાં લેવામાં આવે છે તેનો અરુપરક્ષ મંત્રેષ ધ્યાનમાં રાખી તે ઉપરથી શું પરિણામ આવે છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિચારપૂર્વક તેમના મગજમાં આવશે જોઈએ. ઘણી વર્ષન વિદ્યાર્થીઓ યંત્રવત્ દાખલા કરે છે, પ્રશ્ન તે કિયાને અંજે તેમણે જે

વિચાર કરવો જોઈએ તે તેઓ કરતા નથી, તેથી ગણિતશિક્ષણનો હેતુ (તર્કશક્તિની ખીલવટ) છે તે સ્પષ્ટ થતો નથી.

વળી વિદ્યાર્થીઓની માનસિક ક્રિયા ઝડપથી અને ચોક્કસ રીતે થાય તેવી જાતનું શિક્ષણ તેમને મળવું જોઈએ. તેઓ બહુ વખત લઈને દાખલો ખરો કરે, તેમજ તરતજ દાખલો કરી લાવે પણ તે ખોટો હોય તે ધરજવા જોગ નથી. જેમ બને તેમ તેમનું મગજ જલદીથી પણ ખરાબર રીતે કામ કરે તે મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી મુખ્યગણિતના દાખલા પૂછવામાં આવે છે; પણ ન્યારે હિસાબ કરવામાં આવે છે ત્યારે આ બાબત ધ્યાનમાં રહેતી નથી.

ત્રીજી બાબત પદ્ધતિસર અને ક્રમપૂર્વક હિસાબ કરવાની ટેવ છે. હિસાબ કરતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ જે લખે તે ખરાબર પગથીઆવાર ગોડવેલું હોવું જોઈએ અને તે સંબંધી તેમણે ખરાબર સમજણ પાડવી જોઈએ. ઘણી વખત ગમે તેમ આંકડા મૂકેલા હોય છે, તેમજ તે શું છે તે પણ સમજાતું નથી; આ પ્રમાણે હિસાબ કરવાની રીત અવસ્થિત અને સફાઈબંધ નહિ હોવાથી તેથી રીતે કામ કરવાની તેમને ટેવ પડે છે અને પરિણામે પાછળથી વહેવારમાં તેવી ખામીઓ તેમનામાં જોવામાં આવે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ ગણિતશિક્ષણના ત્રણ ઉદ્દેશો છે:

(૧) તર્ક કે વિચાર કરવાની તાલીમ; (૨) ચોક્કસ અને ત્વરિત માનસિક ક્રિયા; (૩) વ્યવસ્થા અને ક્રમપૂર્વક કામ.

ગણિતશિક્ષણનો આ હેતુ સ્પષ્ટ થાય તે માટે નીચે પ્રમાણે કેટલીક સૂચનાઓ આપવામાં આવે છે. બાળવર્ગમાં સંખ્યાનું જ્ઞાન જુદી જુદી જાતની વસ્તુઓ વડે આપવું. સાદી મંજવા અમૂર્ત હોવાથી છોકરા ખરાબર સમજી શકતાં નથી. જે પ્રથમ પ્રત્યક્ષ વસ્તુદ્વારા સંખ્યા સીખવવામાં આવે છે તો આગળ ઉપર તેમને સાદી સંખ્યાનો ખ્યાલ ખરાબર આવે છે. જે ૫ લખોટામાં ૪ લખોટા નાખીએ તો બધા મળી કેટલા થાય ? ૫ લખોટામાંથી ૩ લખોટા લઈ લેવામાં આવે તો કેટલા રહે ? કોઈપણ વસ્તુની મદદથી તેમની પાસે સંખ્યાના સરવાળા તથા બાદબાકીનો વિશેષ મહાવરો કરાવવો જોઈએ. તેમની પાસે લખોટા કે મણકા ગણાવવા જોઈએ. આ પ્રમાણે આરંભમાં વસ્તુદ્વારા મંજવાજ્ઞાન આપવાની ખાસ જરૂર છે. તેમજ ઘણા મહાવરાની પણ જરૂર છે.

ખીજાં ધોરણોમાં ન્યારે કોઈ નવી રીત સીખવવાની હોય ત્યારે વસ્તુ

તથા આકૃતિનો ઉપયોગ કરવાથી તે બાળક બાળકો ઝટ સમજી શકે છે. દા. અપૂર્ણાકનો ખ્યાલ વસ્તુના કે લીટીના સરખા ભાગ કરી આપી શકાય છે. ટુંકામાં ઘણી બાબતો વસ્તુ, આકાર કે આકૃતિ વડે સ્પષ્ટ કરી શકાય છે. કુટ, વાર, વગેરે બાબતો વિશે શીખવતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ પોતે અમુક અંતર માપીને તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ મેળવે એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વસ્તુની મદદથી ક્રિયા કરીને નવી બાળક શીખવ્યા પછી તેને લગતા સહેલા ઘણા દાખલા મોડેથીજ કરાવવા જોઈએ. દા. ૪૦ ફેરીમાંથી પાંચ પાંચ ફેરી કેટલા છોકરાને આપી શકાશે ? ૬૩ કાગળ છે અને દરેક છોકરાને સાત સાત આપવામાં આવે તો કેટલા છોકરાને મળી શકશે ? ૧૨૮ જામફળ છે અને દરેક છોકરાને તે આઠ આઠ આપવામાં આવે તો કેટલા છોકરાને તે મળી શકશે ? ૧૪૪ ટીકડી છે અને દરેકને નવ નવ આપવામાં આવે તો કેટલા છોકરાને તે મળશે ?

બાળના હિસાબ શીખવવાને નીચે મુજબ મુખ્યગણિત કરાવવું જોઈએ.

૩. ૨૦૦ નું ૩ ટકા લેખે ૧ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?
૩. ૩૦૦ નું ૪ ટકા લેખે ૨ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?
૩. ૨૦૦ નું ૫ ટકા લેખે ૨ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?
૩. ૩૦૦ નું ૩ ટકા લેખે ૨ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?
૩. ૪૦૦ નું ૬ ટકા લેખે ૩ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?
૩. ૪૫૦ નું ૪ ટકા લેખે ૪ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?
૩. ૫૫૦ નું ૪ ટકા લેખે ૩ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?
૩. ૬૦૦ નું ૪૧ ટકા લેખે ૨ વર્ષનું બ્યાજ કેટલું ?

ઉપર જણાવેલા દાખલા મોડે થઈ શકે એવા છે. પહેલી જાતના દાખલા સહેલા ભાગાકારના છે અને બીજી જાતના દાખલા બાળના છે. તે પ્રમાણે બ્યાજ, મુદ્દલ, ટકા, વગેરે બાબતોના સહેલા દાખલા ક્રમપૂર્વક લેવા જોઈએ અને વિદ્યાર્થીઓ જાતે જલ્દીથી કરી શકે તેવી ટેવ તેમને પાડવી જોઈએ. આ પ્રમાણે નિયમ સમજ્યા પછી અથરા દાખલા રહેટમાં લખાવવા. આવી રીતે કોઈપણ જાતના દાખલાનો મદાવરો થઈ શકે. કહેવાનો મુદ્દો એ છે કે બાળકો નાના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, કે ભાગાકાર કરતી વખતે રહેટ કે નોટમાં તે સંખ્યા સૂચી તેનો જવાબ કાઢે છે, તે બરાબર નથી. કેટલાંક બાળકો આંગળીના વેદાનો ઉપયોગ કરે છે તે સંભવ જતાં અટકાવવું જોઈએ. ટુંકી સંખ્યાના સરવાળા, બાદબાકી વગેરે

તો મોઢે આવડવાંજ નોઈ એ અને તેવાં મનોમનો કાઈ શિક્ષકે તેમને ત્વરાથી કામ કરવાનો મહાવરો કરાવવો. દરરોજ દિસાંજ કરાવના પકેલાં દશેક મિનિટ ને શિક્ષક ઉપર મુજબ મુખ્યગણિત કરશે તો તેના કામમાં ઘણો ફેર થોડા વખતમાંજ જણાશે. મુખ્યગણિત અડવાડીઆમાં અમુક વખતેજ થવું નોઈ એ એમ નહિ પણ કોઈપણ જાતના દાખલા કરતી વખતે પ્રથમ તેનો ઉપયોગ થવો નોઈ એ. ધોરણની શક્તિ પ્રમાણે શિક્ષકે કોઈ કોઈ વખત નીચે પ્રમાણે કા. પા. પર લખી મહાવરો કરાવવો:—

$$\begin{array}{llll} ૭+૪-૨=? & ૮+૫-૩=? & ૧૨+૭-૬=? & ૧૮+૧૨-૮=? \\ ૨૧+૧૨-૧૧=? & ૧૨-૬+૮=? & ૧૪-૫+૧૦=? & ૧૭-૧૧+૧૪=? \\ ૨૧-૧૪+૧૮=? & ૭\times ૮+૮\div ૨=? & ૧૪\times ૮+૧૮\div ૩=? & ૧૮\times ૧૨+૨૪\div ૪=? \\ ૩૦\times ૧૩-૨૫\div ૫=? & ૩૨\times ૨૦+૧૬\div ૮=? & & \end{array}$$

આ પ્રમાણે કા. પા. પર લખી લેખાની માફક તરત જવાબ આપવાની રેવ પાડવાથી તેમની કામ કરવાની શક્તિમાં જરૂર સુધારો થશે.

એક માણસે રૂ. ૧૭ આપી એક મેજ લીધું તો તેણે ૧૨ મેજનું શું આપ્યું હશે ?

$$\begin{array}{rcl} \text{આવો દાખલો,} & ૧૭ & \text{આવી રીતે લખી કરવાની જરૂર નથી.} \\ & \times ૧૨ & \\ & \hline & ૩૪ & \\ & ૧૭\times & \\ & \hline & ૨૦૪ & \end{array}$$

જાળકે તે મોઢે કરી તેનો જવાબ રૂ. ૨૦૪ મૂકવો નોઈ એ. તેવી રીતે એક ઘડિઆળની કિંમત રૂ. ૨૫ જેસે તો ૧૯ ઘડિઆળની કિંમત શી ? તેને માટે લાંબો ગુણાકાર કર્યા સિવાય મોઢેથી તે ગણી ફક્ત જવાબ મૂકવો નોઈ એ, અથવા તેથી પણ વધારે ટુંકી રીતે ૧૯ પા કેટલા યાવ, એમ ગણી રૂ. ૪૭૫ તેનો જવાબ મૂકવો નોઈ એ. આવી રીતે લાગાકાર પણ ટુંકી રીતે કરવાથી ઘણો વખત બચે છે. વિદ્યાર્થીઓ જે બાબતો મોઢેથી કરી શકે તેને માટે જુદાં જુદાં પગથીઆં મૂકી તેમને હિસાબ કરવા દેવા નોઈ એ મંહિ.

$$\begin{array}{r}
 ૧૪૩ \div ૧૩ \\
 ૧૩ \overline{) ૧૪૩ (૧૧} \\
 \underline{૧૩} \\
 ૧૩ \\
 \underline{૧૩} \\
 ૦૦
 \end{array}$$

માટે જવાબ ૧૧

તેને બદલે $૧૪૩ \div ૧૩ = ૧૧$ એમ લખવું લોઈએ. એક માણસ પામે ૫૨૫ કેરી છે તે દરેકને ૧૫ કેરી આપે છે, તો કેટલાં માણસને તે કેરી આપી શકશે ?

$$\begin{array}{r}
 ૧૫ \overline{) ૫૨૫ (૩૫} \\
 \underline{૪૫} \\
 ૭૫ \\
 \underline{૭૫} \\
 ૦૦
 \end{array}$$

માટે $૫૨૫ \div ૧૫$

$$\text{એટલે } \frac{૫૨૫}{૧૫} = ૩૫ \text{ માણસને }$$

એક ટોપીની કિંમત રૂ. ૩-૧૫-૯ પાઈ છે તો ૨૪ ટોપીની કિંમત શું ?

$$\begin{array}{r}
 ૩. \text{ આ. પાઈ} \\
 ૩ \quad ૧૫ \quad ૯ \\
 \times ૨૪ \\
 \hline
 ૭૨ \quad ૭૨૦ \quad ૨૧૬ \\
 ૨૩ \quad ૧૮ \quad \hline
 ૬૫ \quad ૩૭૮ \\
 \hline
 ૧૦
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૩. \text{ આ. પાઈ} \\
 ૬૫ \quad ૧૦ \quad ૦
 \end{array}$$

આને બદલે એક ટોપીના રૂ. ૪ કિંમત ગણી ૨૪ ટોપીની કિંમત રૂ. ૯૬ આવે, પણ દિમાબમાં દર ટોપીએ ૩ પાઈ વધારે ગણી છે તેથી ૨૪ ટોપીની એ લેખે ચતી કિંમત ૦-૬-૦ બાદ કરવાથી રૂ. ૯૫-૧૦-૦ આવે છે. આવી ટુંટી અને સરળ સુકિતથી કામ કરવાની રેવ પાડવી.

એક ચોપટીની કિંમત ૦-૩-૬ બેમે તો ૨૫ ચોપટીનું શું બેસશે ?
આવા દાખલામાં ૬ પાઈ \times ૨૫ ચોપટી = ૧૫૦ પાઈ છોકરાં મૂકે છે.
આમાં બંને વિશેષ મંજ્યા હોવાથી 'પાઈ' \times ચોપટીનો ગુણાકાર થઈ
શકે નહિ, પણ તેને બદલે

પાઈ

૬ \times ૨૫ (સાદી મંજ્યા) = ૧૫૦ પાઈ ગણી શકાય.

તેવીજ રીતે આના માટે પણ સમજવું.

૩. આ.

૮ ૬ ના આના કરો. આ દાખલામાં બે ૩. ૮ \times ૧૬ = ૧૨૮
મૂકવામાં આવે તો તે બધા રૂપીઆ થાય છે, પણ એક રૂપીઆના ૧૬
આના છે, તેથી આના ૧૬ \times ૮ = ૧૨૮ આના આવે છે. માટે ૧૨૮ + ૬
= ૧૩૪ આના જવાબ.

૧૨ આના ૨ પાઈની પાઈ કેટલી થાય ?

એક આનાની ૧૨ પાઈ મળે છે તેથી પાઈ ૧૨ \times ૧૨ = ૧૪૪ પાઈ
અને ૨ પાઈ હતી, તેથી બધી મળી ૧૪૬ પાઈ થાય છે. આવી રીતે
ગુણક ઠોઈ વિશેષ સંખ્યા નથી, પણ અમુક ગણા કરનાર સાદી સંખ્યા છે,
એમ બતાવવાની જરૂર છે.

૩૩ \div ૫ ના ૨૩ ને સાદું રૂપ આપો.

$$૩૩ = ૩૦ \mid \frac{૫}{૩૩} \times \frac{૩૩}{૩૩} = \frac{૨૦}{૩૩} \mid$$

$$\frac{૧૪}{૩૩} \times \frac{૩૩}{૩૩} = \frac{૩}{૩૩}, \text{ આવી રીતે નહિ, પણ}$$

$$૩૩ \div ૫ \text{ ના } ૨૩ = ૩૦ \div ૩૩ \times ૮૪ = \frac{૩૦}{૩૩} \div \frac{૩૦}{૩૩} = \frac{૧૪}{૩૩} \times$$

$$\frac{૩૩}{૩૩} = \frac{૩}{૩૩} = ૧૩ \text{ જવાબ, આમ આજો દાખલો સાથે ગણવો.}$$

વળી આવી રીતે અપૂર્ણાંક સાથે લેવાથી કામ સરળ થાય છે.

$$\begin{aligned} \text{દા. } ૩\frac{૩}{૩૩} + ૫\frac{૩}{૩૩} - ૨\frac{૩}{૩૩} &= ૩ + ૫ - ૨ + \frac{૩}{૩૩} + \frac{૩}{૩૩} - \frac{૩}{૩૩} = \\ &= ૬ + \frac{૩}{૩૩} - \frac{૩}{૩૩} \\ &= ૬ + \frac{૩}{૩૩} - \frac{૩}{૩૩} \\ &= ૬ \text{ જવાબ} \end{aligned}$$

૩. આ. પાઈ

૩૨ ૫ ૪ ને સાદા અપૂર્ણાંકનું રૂપ આપો.

$$\frac{3}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{3}{8} = \frac{3 \times 1}{4 \times 2} = \frac{3}{8} = \frac{3}{8}; \text{ આ ગણિતના}$$

નિયમ મુજબ બરાબર નથી.

ખની રીતે તે આ પ્રમાણે ગણવો જોઈએ:

$$\frac{3}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{3}{8}, \quad 3 \div 4 = \frac{3}{4} = \frac{3 \times 1}{4 \times 2} = \frac{3}{8}, \quad \frac{3}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{3}{8},$$

$$\frac{3}{8} + 32 = 32\frac{3}{8} = \frac{259}{8} \text{ રૂપીઆ.}$$

ઉપર કરતા પણ વધારે સહેલી રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

$$\begin{array}{r} ૩. \text{ આ. પા.} \\ = ૩૨ \quad ૫ \quad ૪ \cdot \frac{૧}{૨} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૩}{૮} \text{ આ.} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{આ.} \\ = ૩૨. \frac{૫}{૮} = \frac{૨૫૯}{૮}; \quad \frac{૩}{૪} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૩}{૮} \text{ ર.} \\ = ૩૨\frac{૩}{૮} \text{ ર.} \\ = \frac{૨૫૯}{૮} \text{ ર.} \end{array}$$

૬ ખુરસીના રૂ. ૪૮ એમે તો ૨૭ ખુરસીનું શું એમે ?

આવા દાખલા આરંભમાં એકમપદ્ધતિથી કરવામાં આવે છે.

$$\begin{array}{r} \text{ખુ.} \quad \text{ખુ.} \quad \text{રૂ.} \quad \text{રૂ.} \\ ૬ : ૧ :: ૪૮ : ૮. \\ ૧ : ૨૭ :: ૮ : ૨૧૬. \end{array}$$

માટે જ્યાં ૩૧૬ રૂપીઆ ૨૧૬ (૨૭ ખુરસીની કિંમત).

આ દાખલામાં એકમપદ્ધતિથી એક ખુરસીની કિંમત પ્રથમ કાઢી છે. પછી ૨૭ ખુરસીની કિંમત શોધી કાઢી છે. એવી રીતે ૩ ખુરસીને પણ એકમ તરીકે લેવાથી નીચે મુજબ દિસાળ થઈ શકે:—

$$\begin{array}{r} \text{ખુ.} \quad \text{ખુ.} \quad \text{રૂ.} \quad \text{રૂ.} \\ ૬ : ૩ :: ૪૮ : ૨૪ \end{array}$$

$$૩ : ૨૭ :: ૨૪ : ૨૧૬. \quad (૨૪ \times \frac{૨૭}{૩} = ૨૧૬ \text{ રૂ.})$$

જ્યાં ૨૧૬ રૂપીઆ

૩. ૧૫૦૦ ની લોન ખરીદવાથી વાર્ષિક આવક રૂ. ૪૫ થાય તો વ્યાજનો દર શો ?

૧. લોન ૨. લોન ૩. વ્યાજ

$$(૧) \quad ૧૫૦૦ : ૧૦૦ :: \frac{૪૫ \times ૧૦૦}{૧૦૦} = ૩$$

(2) $2400 : 706 :: 84. \frac{2400 \times 800}{8000} = 3$

ઉપરની જેઠી રીતો ઠીક નથી, પણ ખરી રીતે તો આ પ્રમાણે દાખલો
ગણવો જોઈએ:

३. लेन ३. लेन ३. व्याज ३. व्याज

$$2400 : 200 :: 84 : 3$$

$\frac{x^3}{x^2} \times \frac{x^2}{x} \times \frac{x}{x} = 3$, अथवा बंधारे साठे $\frac{x^3}{x^2} \times \frac{x^2}{x^2} \times \frac{x}{x} = 3$ ३. ओटले

दुःखमां $\times 3 = 3$ इपीया.

ઉપર પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ ભૂખ કરે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે 'પ્રમાણ'નો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેમના મગજમાં હોતો નથી. પ્રમાણના પહેલા અને બીજા પદ વચ્ચે જોવા મંમથ છે તેવા સંબંધ ત્રીજા અને ચોથા વચ્ચે છે. અહીંયા ત્રણ પદ આપેલાં છે તે ઉપરથી ચોથું પદ શોધી કાઢવાનું છે. ત્રિરાશિના દષ્ટાંશમાં બીજા અને ત્રીજા પદનો ગુણાકાર પહેલા અને ચોથા પદના ગુણાકારની બરાબર છે; તેથી બીજા અને ત્રીજા પદનો ગુણાકાર 'કેરી' તેને પહેલા પદે ભાગવાથી ચોથું પદ નીકળે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પ્રમાણના આવા : એટપકાને બરાબરનું ચિહ્ન સમજીને તે લખે છે, પણ તેમ લખવું જોઈએ નહિ. એ તો ભાગ્યાના ચિહ્નનું ટુંક રૂપ છે, અને : : એ બરાબરના = ચિહ્નનું ટુંકું સ્વરૂપ છે. લીટીઓના આગળના અને પાછળના છેડા બતાવી તે દર્શાવાય છે.

શા. પ. ૧૦-૧૧, પા. ૪૨૭, કાન્યનો ઉત્તર

पुसंततिलः।

प्यास प्रभु गहन श्री गति तादरी ते,

પારિ ચત્વરું અવનિર્ધા હરી આપજે જો;

શ્રુતે તપો જસધિથી તનયા : યઈ જે,

પાઈ સમીર ગગને ચઢતો ' લઈ તે.

બહાલા પતિ સહ શી બાળકી લાડતી ત્યા,

આવે ફરી અવનિએ થઈ વારિ એ જ્યા;

બન્ને વધુવર દિવાંકરથી ચંચેલા,

માતા પિતા વિષય ગુણ ચક્રી ભરેલા.

તા. ૧૬-૨-૩૦
રત્નેશ્વર સ્ટ્રીટ—રાદેર

છાત્રાલલ એમ. ઉપાધ્યાય

ધોરણ બી.

વિષય—નિબંધ—(પાઠ ૨૮ માના પહેલા અંકો પરિચ્છેદનો સાર)

હેતુ—પાઠ બાપામા વિચારો દર્શાવવાની રેવ પાડવાનો, અને સ્મરણ—

શકિત કેળવવાનો

સાહિત્ય—કા. પા, ચાક, કસ્ટર, ચોપડી, ગ્રાણીનો નકશો.

પાઠનું ગાન—૨૮ મો પાઠ વાંચી ગયા છે.

શિક્ષક—રતનશી પુ. અમડા, હેડમાસ્ટર
તારીખ—૨૩-૧-૧૯૩૦
વખત—૨૦ મિનિટ

પાઠના વિભાગ	પાઠના સુદ્ધ	શિક્ષણલેખી	કળા પાઠીઆની નોંધ
૧. આગમ.	પાછલા ગાનમાંથી પ્રશ્નો	<p>થોડાએક ગ્રાણીના નામ બોલો હવે થોડા ચોપડા ગ્રાણીના નામ બોલો. એક એવું ચોપડું ગ્રાણી છે, કે જે કુતરાને મળતું આવે છે, જગવમાં રહે છે અને હમણાં રાત્રે ઘણી ટીકિઆરી કરે છે, તેનું નામ કહેા. ગ્રાણીના નકશામાંથી શિયાળ શોધાવવું. હવે કહેવ, કે તમારી બીજી ચોપડીમાં શિયાળ વિશે કેટલાંયો પાઠ છે ?</p>	
૨. પાઠનો સુખ્ય વિષય	૧. પાઠનું વાચન એક શિયાળ...	<p>હવે ૨૮ મો પાઠ કાઢવો. ચોપડી બર્સબર પકડી. છોકરાને કહેવું. કે જો પાઠમાંથી હં થોડાં</p>	

- ૧ એક...
- ૨ તે ઘણા દિવસથી...
- ૩ એક વખત...
- ૪ તેથી...
- ૫ ત્યાં...
- ૬ તે બધા...
- ૭ તેમણે...
- ૮ સિઆળ...

હવે સુકરર કહેવો ભાગ યોગ્ય જગ્યાએ આટકી-
ને લાવપૂર્વક વાગી સંભળાવવો. જરૂર પડે તો
ફરીનાર વાગી બતાવવો.

હવે છોકરાને કહેવું, કે તમારે એકેક વાક્ય
જોલવાનું છે. છોકરે જોલતો, કે એક સિઆળ હતું.
કા.પા. પર 'એક' શબ્દ લખવો. હવે બીજાને આ-
ગળ જોલવા કહેવું. તે એટલું જોલે, કે વાધ બન-
વાની ઇચ્છા રાખતું હતું; તો કહેવું કે હવે: કાઈ
આ વાક્યને મોકુ ફરો એમ ફરીને "મણા દિવસથી"
એ ઉમેરાવવું. કા.પા. પર 'તે ઘણા દિવસથી' એટલું
લખવું. એ પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે બીજાં વાક્યો
જોલાવવા.

એક વખત તે ઘણું જુગ્મુ થયું, તેથી પાસેના
સહેકમા ગયું. ત્યાં તે કુતરાની નજરે પડ્યું. તે બધા
લસતા લસતા તેની પાસે આવ્યા. તેમણે તેને
જમકાં પથ્થુ ભર્યા. સિઆળ ઘણું ગભરાયું.

હવે પહેલા ચમ્દોની મદદથી વાક્ય જોલવા
કહેવું. છોકરે જોલજો, કે એક સિઆળ હતું. જૂલ
ફરે તો કાઈ બીજાં, પાસે મુધરાવવી. એમ બધાં

૨. છોકરા પાસે વાક્યો
જોલાવવા, મુધરાવવા
અને આરંભના શ-
બ્દો કા. પા. પર
લખવા.

૩. દરેક વાક્યના કા.
પા. પરના પહેલા
શબ્દ પરથી ફરીને
વાક્યો જોલાવવાં.

૪. ખાલી જગાએ ચો-
ગ્ય શબ્દો મુકાવવા.

વાક્યોનું કરવું.

હવે કા.પા. ને ફેરવી નાખવું, અને તેની બીજી
આલુએ નોંધમાં જણાવ્યા પ્રમાણે લખ્યુ હોય તે
વર્ગ સામે ધરવું. હાકરાને કહેવું કે, જે વાક્યો તમે
હમણા બોલી ગયા તેજ વાક્યો કા.પા. પર લખ્યા
છે, પણ વચ્ચે વચ્ચે કાઈ કાઈ શબ્દો છોડી દીધા
છે. એ છોડેલી જગાએ કયા શબ્દો મૂકવા જોઈએ
તે મુકાવો. પછી એકેક બોલાવીને લખતા જવું.
જેમકે શિઆળ, વાધ, બૂખું, પાસેના, નજરે, પાસે,
પણ, ધણું.

૫. આપાચવળા શબ્દો
આપી વાક્યો ગોઠ-
વાવવા.

હવે કા.પા. પર જણાવ્યા છે તે શબ્દો આપા-
ચવળા લખવા અને તેને ગ્રાહીને વાક્ય બોલાવવા
કહેવું. શબ્દો રહી જાય તો પ્યાન ખેંચવું.

૬. અધુરાં વાક્યો પુરાં
કરાવવાં.

હવે નીચેનાં વાક્યો એક પછી એક બોલવાં
અને તે બાળકો પામે પુરાં કરાવવાં.

૧. તે પામેના શહેરમા ગયું, કેમકે.....
૨. શિઆળ ધણું ગભરાયું, કેમકે.....
૧. કમસર વાક્યો બોલાવવા.
૨. છોડી દીધેલા શબ્દ મુકાવવા.

પુનરાવર્તનના પ્રશ્નો

એક વખત તે...જુખું થયું.

એક...હતું. તે ઘણા દિવસથી
...જનવાની મુશ્કેલી ગખતું હતું.
એક વખતે તે ધણું...થયુ, તેથી
શહેરમાં ગયુ. ત્યાં તે કુતરાની...
પડયું. તે બધા ભસતાં ભસતા
તેની...આવ્યા. તેમણે તેને બચકા
...ભર્યા. શિઆળ...ગભરાયું.

હતું, શિઆળ, એક.
પાસેના, ગયુ શહેરમાં, તે.

એક વખત તે...જુખું થયું.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૧૧૫૨

ઇ. મ. ૧૯૩૧ ની સાવમા યનારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે.—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય—કન્યાવાચનમાળા પુસ્તકે ડગ્લના સંઘળા પાઠો

પદ્ય—કન્યાવાચનમાળા પુસ્તકે ડગ્લમાથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦ પાઠો

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ઉર્દુ)—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૨૬ ની ખીજ આવૃત્તિ)—પાઠો: ૧, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૧૨, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૩, ૨૪, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૬, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૮૭ અને ૪૮ (બધા ચળા ૨૮ પાઠો)

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૨૬ ની ખીજ આવૃત્તિ)—પાઠો: ૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦

ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગોડવાણી
સાહેબની એફિસ, અમદાવાદ,
તા. ૧૪-૧૨-૧૯૨૬. } એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. માહેબના તા. ૨-૧-૧૯૩૦ ના પત્ર નં. ૧૧૬૬૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

સરકારી ઠરાવ નં. એસ-૬૮/૧૩-ડી

પુના, ૧૭ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૯

વિષય:—પ્રાથમિક શાળા.—ગણિતશિક્ષણમાં સુધારો—

સરકારી જાહેરખબર ઈ. ડી. નં. ૨૪૪૪ તા. ૨૭ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ ના મા જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રથમ પ્રાથમિક શાળાના પહેલા ચાર ઘેરણુ માટેના ગણિતનો અભ્યાસક્રમ જે હાલ પ્રસિદ્ધ થયો છે તેમાં બાળવર્ગમાં ભૂમિતિના અભ્યાસક્રમ સંબંધી નીચેની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખવી:—

પેટા વિષય જે 'ટ્રેસીંગ' એ વિષયમાં દેખાવ શબ્દને બદલે 'ઉપલી સપાટી' એ શબ્દો મૂકવા અને આ પેટા વિષય નીચે પ્રમાણે વાચવો:—

(૨) ટ્રેસિંગ—કાળા પાટીઆ ઉપર કે પાટી ઉપર આ પદાર્થોની ઉપલી સપાટી ટ્રેસ કરી ચીતરવી.

૨. બાળકો હાથમા પેન્સિલ કે ચાક પકડી શકે એવી સ્થિતિમાં આવે કે તરતજ તેઓ પદાર્થ ચીનરવા પ્રયત્ન કરે છે અને સાધારણ રીતે વર્તુલ અથવા તો ચોરસ આકૃતિઓ તેઓ પહેલવહેલી કાઢવા માંડે છે.

બાળકોનું જે આ સ્વાભાવિક વલણ છે તેને યોગ્ય રસ્તે દોરી તેનો વિકાસ કરવો અને જુદા જુદા પદાર્થો તેમાં જણાવવામાં આવ્યા હોય તેમની વચ્ચે શો તફાવત છે તેનો સાદો ખ્યાલ સમજવા બાળકોને મદદ કરવી એ બાળન ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

આ ઉમરના બાળકો ધન પદાર્થો જરાજર ચીનરી શકે એવી આશા તેમની પાસેથી રાખી શકાય નહિ.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૪-૧-૧૯૩૦ ના પત્ર નં. ૧૧૭૮૧ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

ઉત્તર ભાગમાં છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

નં. ૧૨૨૬૪

સને ૧૯૩૧ ની સાલમા લેવામાં આવનારી છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચે જણાવેલા પાઠો પસંદ કરવામાં આવ્યા છે:—

ગુજરાતી

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (ઉત્કલી આદિતિ) ગદ્યપદના સઘળા પાઠો

મુખપાઠ—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (ઉત્કલી આદિતિ):—

૭, ૧૧, ૧૫, ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૪૦, ૪૪ અને ૫૩ એ પાઠોની કવિનાઓમાંથી ૩૦૦ લીટીઓ

ઉર્દુ—વર્નાક્યુલર

પહેલો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ ની બીજી આવૃત્તિ).—

પાઠો સવળા ગદ્ય પાઠો

પદ—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ ની ખીજ આવૃત્તિ):—

પાઠો ૩, ૯, ૨૦, ૨૩, ૨૯ અને ૩૫.

છટો વિષય—(ઐરિછક)—

કેળવણીખાતાની પાચમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ) —

પાઠો—૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૧, ૨૨, ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૯, ૫૨, ૫૭, ૫૯, ૬૧, ૬૪ અને ૭૨ (બધા મળી ૨૦ પાઠો)

વર્નાક્યુ-૨-ઉર્દુ

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાઠો—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૨, ૧૪, ૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૬, ૪૯, ૫૦, ૫૪, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬ અને ૭૩ (બધા મળી ૩૫ પાઠો)

પદ—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાઠો ૧૫, ૧૯, ૨૮, ૩૨ અને ૪૪.

છટો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ ની ખીજ આવૃત્તિ):—

પાઠો: ૧, ૪, ૫, ૭, ૧૧, ૧૨, ૧૪, ૧૫, ૧૯, ૨૧, ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૩૧ અને ૪૩.

પદ—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ ની ખીજ આવૃત્તિ) —

પાઠો. ૨, ૬, ૧૩, ૧૬, ૧૭, ૨૩ અને ૨૬.

ઉ. ભા. ના મે. એન્ડ્યુ. ઇ. } (અગ્રેજીમા સહી) કે. જી. ગીડવાડી
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ, }
તા. ૧૫-૧-૧૯૩૦. } એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્ડ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩૦-૧-૧૯૩૦ ના પત્ર નં. ૧૩૦૭૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

નંબર	પુસ્તકનું નામ	પ્રંયકર્તાનું નામ	પ્રકટ કર્તા દેશુક્રોચરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે
૧.	વિદ્યુત્તાનતા રદવા માટે સુધારેલાં એકપાસ	કલકત્તા ક્ષાનિ આર્ટ્સ કોલેજ	મિ. બો. શકરાવ, વાડેકર મિલ્ડીંગ, ગીરગામ, મુંબઈ.	૧-૦-૦	જિનામ અત લાયબ્રરી
૨.	મખાલી-નખાનોત	મિ. ને. એમ. ચતુરજી, બી. એસ ત્રી એચ. ટી. ટીચર્સ પ્રેમિંગ કોલેજ, દેવરાજાદ (ડિકન)			"
૩.	બીધાર્ધ-ટી-ટીનાળ	લારો કેમીસ્ટ્રી, હેડમિસ્ટ્રી, મ્યુનિ. ગર્લ્સ સ્કૂલ, કાનપુર.	મિ. રામધણ અગરવાળા, ૨૧૬. કતારોડ, અલાહાબાદ.	૧-૮-૦	"
૪.	આત્માસ	ખાનસાહેબ લાલ મહમદ ગુલામ હુસેનખાન.		૧-૦-૦	"
૫.	મુશીર-ખાતીન	ખાનસાહેબ મોલ્લી, મીરજી મુસ્તાન અહમદ.		૦-૧૨-૦	"
૬.	કુઓ-હરક મના	ગ્રો. ફીરાજુદીન મુરાદ		૧-૦-૦	"
૭.		ખાશુ કાસીશદ ચરણ ચતુરજી, ભાપાતરકર્તા હકીમ અહમદ શુભ, બી. એ.	લારેલ-મરાયાઅત પંજબ, લાહોર	૦-૮-૦	"
૮.	માહે-આબમ	મોલ્લી રસુલ-ખાઈશી દેવલપી.		૦-૧૧-૩	"
૯.	તેદ-પીલ-કિવ-કવાઈદ	મિ. જલાલુદીન અહમદ બદરી.	એસર્સ બદરી બ્રધર્સ.	"	"
૧૦.	ઉર્દુ-ખત-ઓ-પીતાળત	એમ. ફીરાજુદીન એન્ડ સન્સ.		૦-૧૨-૦	"
૧૧.	બગીચા	મિ. એમ. શાહ વલીયમ્મની	એમેનર અખબર-એ-તાલીમ લાહોર.	૦-૪-૦	"

ઈનામપત્રક

ખેડા-જિલ્લો.

ગામ તાલુકો.	નામ.	કિંમત.	હેતુ.
સણુલી	શાહ કેશવલાલ પુનભાઈ એ	૨૭-૧૨-૦	સ્કૂલ જમાડી પુસ્તકો તથા પતાસા બહે'ચ્યા.
વણસોલી	બાબરભાઈ જવરભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	જર્મન સિદ્ધવરના ખાલા તથા મિઠાઈ બહે'વી.
માછીએલ	મિ સોમાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગોપાલપુરા	મિ. જગજીવન મુળજી કંકરે	" "
સેવાડીઆ	મિ. જોરાભાઈ કુલુભાઈ એ	૨૧-૦-૦	" "
મહમદપુરા	કોન્ટ્રાક્ટર રાજમલમાણેકજી એ	૧૦-૦-૦	પુસ્તકો બહે'ચ્યા.
	સણુજીના પા. પુનભાઈ	૬-૪-૦	કન્યાશાળામા જર્મનના ખાલા
	શંકરભાઈ એ	૧-૦-૦	પતાસા બહે'ચ્યા.
		૫-૦-૦	ગંગેશ વિદ્યાર્થીની
			ગોપડી તથા રમેટો આપવા સાથે નિશાળમા આપ્યા.
ગોપાલપુરા	પા. ઝવેરભાઈ રણછોડભાઈ એ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગોલેલ	પટેલ અણુભાઈ મથુરભાઈ એ	૫-૦-૦	ખાલણુ સિવાયના છોકરા જમાડ્યાં.
	પટેલ કાળીદાસ મુળજીભાઈ એ	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	સુધાર ધનજી ખુશાવભાઈ એ	૧૨-૦-૦	" "
પાળજ	પા મથુરભાઈ રણછોડભાઈ એ	૧૦૦-૦-૦	નવે સ્કૂલ જમાડી.
ખાધવી	પટેલ મથુરભાઈ બાબરભાઈ એ	૧૦૦-૦-૦	" "
સામરખા	બારેઆ કુવા મુણુએ	૫-૦-૦	પતાસા બહે'ચ્યા.
	વોરા કાભાઈ બાપને	૫-૦-૦	" "
	પા રણછોડ ઇશ્વરભાઈ એ	૫-૦-૦	" "
પાળજ	પા. સોમાભાઈ મથુરભાઈ એ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલની પરખમા અખા અને દર વર અપવા કણુવ કર્યું છે.
મહીઆતજ	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર તગ્દુથી	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. તંબાજીભાઈ ધનજીભાઈ એ	૪-૧૨-૦	મિઠાઈ બહે'ચ્યા.
	પા. દેગાઈભાઈ નાગરદામે	૩-૮-૦	" "
	વાળદ કુવાભાઈ છગનભાઈ એ		" "

સાદાનાપુરા	પા. નરસીભાઈ માધવભાઈ	૧૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
નાણુબ	પટેલ મુંગભાઈ મયુરભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
પોપાવાડા	આસ ગણુપતરામ આદિતરામે	૧૦-૦-૦	"
	મહંત ગરીબદાસજી ગોપી- દાસજીએ	૧૦-૦-૦	"
સીંગવાવ	પા. રેવંદાસ જીભાઈભાઈએ	૨૩-૧૧-૦	"
જાનીઆ	દક્ષર જેઠાભાઈ કુબેરદાસે	૭-૮-૦	"
લીંખાસી	પા. કલ્યાણુભાઈ વદાલાભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
	પા. મુંગભાઈ શંકરભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
અલીદરા	પા. વહેરીભાઈ જુલાભાઈએ	૭૫-૦-૦	"
	પા. બીખાભાઈ રણછોડ- ભાઈએ	૭૫-૦-૦	"
કરમસદ	પટેલગોરધનભાઈ ઝવેરભાઈએ	૨૫૦-૦-૦	બંને રૂઢો જમાડી.
વજાસણ	પા. કુલાભાઈ મુળજીભાઈએ	૫૪-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
	પા. શંકરભાઈ મકનદામે	૫૦-૦-૦	"
	પા. જેઠાભાઈ દાદાભાઈએ	૫૦-૦-૦	"
	પા. મોતીભાઈ હરીભાઈએ	૪૫-૦-૦	"
	પા. મોતીભાઈ અણુભાઈએ	૫૫-૦-૦	"
	પા. જેમરભાઈ નરોતમે	૫૦-૦-૦	"
	ભાઈ જીખાએ	૪૫-૦-૦	"
	શાહ મુનિલાલ ભાઈજીએ	૫૫-૦-૦	"
	જુહાર મોરાર ઝવેર	૫૫-૦-૦	"
	પા. વાધજી દાજીભાઈએ	૮-૦-૦	દૂધ પાયુ.
	પા. મુળજી દાદાભાઈએ	૮-૦-૦	"
	જુહાર અમૃતલાલ મોતીભાઈએ	૮-૦-૦	"
	પા. ધુળાભાઈ બેદરભાઈએ	૮-૦-૦	"
નડિઆદ	મિ. છોટાભાઈ ખાજુરભાઈએ	૧૮-૦-૦	કન્યાશાળા નં. ૩ માં
		૨-૦-૦	પિતળનાં પચાલાં
			નથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સણુદ્રા	મિ. ગણુપતરામ આદિતરામ દવેએ	૫-૦-૦	ચોપડીઓતથા સાકર વહેંચી.
મહુધા	હીવાન બહાદુર હરિલાલ દેશા- ધભાઈ દેશાઈએ	૧૦૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં મંગેર આપ્યો.
દેવકોવણસોલ	મુધાર ખુશાલ બીખાએ	૧૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
સીંગળાવ	મિ. રેવંદાસ જીભાઈ પટેલે	૨૪-૦-૦	"
	મિ. શાંમળભાઈ ભાજીભાઈએ	૨૨-૦-૦	"
	મિ. જેઠાલાલ હરજીવનદાસ દાક્ષે	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
સણુલી	કલ્લાલના, શાહ ગોરધનદાસ કાળાદાસે	૭-૮-૦	પિતળનાં પચાલાંતથા
		૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઇસલાવ	પા. દારકાંદાસ શંકરભાઈએ	૧૫-૦-૦	કળીના લાકુ વહેંચ્યાં.

ધસણાવ	પા. ટુલાભાઈ ગીરધરભાઈએ	૧૨—૦—૦	
	પા. બાવાજી દેશાઈભાઈએ	૧૫—૦—૦	
	પા. ટુલાભાઈ લક્ષ્મણભાઈએ	૪૦—૦—૦	વાકુ જમાડયા.
	મુણાવના પા. ગીરધરભાઈ તળશીભાઈએ	૯—૦—૦	કન્યાઓને જર્મન સિલવરના પ્યાવા રકાળી વહેંચ્યા.
પાળજ	મિ. ખોડાભાઈ માધવદાસે	૧૦—૦—૦	મને રફૂલો જમાડી નાકુ વહેંચ્યા.
જીતપુરા	ભાનેરના શા. મગનલાલ જોડાભાઈ એ	૨૫—૦—૦	રફૂલ જમાડી.
	પા. લક્ષ્મણભાઈ મહીજીભાઈએ	૧૩—૦—૦	"
	પા. સોમાભાઈ ગોપાળભાઈએ	૧૫—૦—૦	"
	પા. ચતુરભાઈ દેશાઈભાઈએ	૧૫—૦—૦	"
	પા. દાર્થીભાઈ રણજોડભાઈએ	૧૫—૦—૦	"
પાળજ	પા. શનાભાઈ રામદાસે	૧૦૦—૦—૦	મને રફૂલો જમાડી.
પરીએજ	મિ. હરગોવિંદ કાળીદાસે	૨૦—૦—૦	રફૂલ જમાડી.
ગામડી	પા. ઝવેરભાઈ બાવાજીએ	૩૫—૦—૦	મને રફૂલો જમાડી.
"	પા. સોમાભાઈ નરસિંહભાઈએ	૪૫—૦—૦	
		૨—૦—૦	પનાસા વહેંચ્યા.
	મોવંડી ધૂળસીંગ હરદેવસીંગે	૨—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી.
નવાગામ	પા. આશાભાઈ ઉમેદભાઈએ	૨૦—૦—૦	રફૂલ જમાડી.
	પા. મરઘાભાઈ બાવાભાઈએ	૨૦—૦—૦	
પંડેળા	પેટલાદના ગેઠશ્રી રમણલાલ દેશવવાલે	૫૦—૦—૦	ગરીબ છોકરાઓને ચોપડીઓ, શિક્ષણ તથા વ્યાયામ સાદિ-લ્યો લાવવા સાર આપ્યા.
		૧૦—૦—૦	ગરીબ બાળકોને કપડા લાવવા સાર આપ્યા.
	પા. બકોરભાઈ ગીરધરભાઈએ	૧૫૦—૦—૦	રફૂલ જમાડી.
	પા. લક્ષ્મણભાઈ કીશાભાઈએ	૧૫૦—૦—૦	
	કવાલ કાન્તિલાલ ભીમાભાઈએ	૫—૦—૦	એશિઆખંડનો નકશો આપ્યો.
	ગામલોકો તરફથી	૧૩—૦—૦	સીમેન્ટની કાચળાઓ ખેસવા સાર આપી.
	શા. મનોરદાસ મુરયોત્તમદાસે	૭—૮—૦	મુળ્ય ઇલાકાનો તથા ગુજરાતનો નકશો લાવવા સાર આપ્યા.

ગામ લોકો તરફથી	૬-૦-૦	પૃથ્વીનો તથા હિંદુ- સ્તાનનો નકશો લા- વવા સાર આપ્યા.
અમદાવાદના એક ગૃહસ્થે	૬-૧૦-૦	તોવની દવા આપી.
પા. ગોપાળભાઈ તુળસીદામે	૫૦-૦-૦	ગરીબને કપડાં તૈયાર, કરાવી આપ્યા.
ચાજના પટેલ ભાઈલાલ અવેરભાઈએ	૧૭-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્ત- ળના પ્યાલા તથા
ઝોડના પટેલ શનાભાઈ અવેરભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસા બહેંચ્યા.
જીતપરાના ઠાસીભાઈ ઢાજ ભાઈએ	૫-૦-૦	પિત્તળના પવાલા બહેંચ્યા.
આકલાવના સુથાર સોમાભાઈ જેઠાભાઈએ	૧૫-૦-૦	જર્મનના રકાબી પ્યાલા બહેંચ્યા.
શાહ દામોદર ગીરધરદાસે	૪૫-૦-૦	રૂફ જમાડી.
નડિઆદના પટેલ ડાહ્યાભાઈ અવેરભાઈએ	૧૦-૦-૦	માળાઓને જર્મન- નના પ્યાલા તથા છોકરાઓને પતાસા બહેંચ્યા.
પા. ઠાસીભાઈ ઢાજભાઈએ	૧૦-૪-૦	રૂફ જમાડી.
પા. દેસાઈભાઈ મુનદામે	૧૧-૭-૦	"
ગોર ગીરજશંકર ભાઈશંકરે	૩૦-૦-૦	મે દિવસ સુધી રૂફ જમાડી.
ગોલીસપટેલ હરખાભાઈ નાથાભાઈએ	૪-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી.
ચાગાના પટેલ રામભાઈ બાપુજીએ	૧૩-૦-૦	કન્યાઓને જર્મનના પ્યાલા તથા પતાસા બહેંચ્યા.
મિ. ગોરધન મગનલાલ પંડ્યાએ	૭-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી તથા દૂધ પાચુ,
પા. લલ્લુભાઈ બાપુજીએ	૬૦-૦-૦	રૂફ જમાડી
શાહ ગોરધન જેઠાભાઈએ	૨૫-૦-૦	
કકર બાઈ નાચીએ	૧૦-૦-૦	ઝાકડીઓને વાચવના કકડા,
"	૮-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી
અમદાવાદના અવેરી મોદન- લાલ મગનલાલે	૧-૦-૦	પરબમા આપ્યો.
	૧૫-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી.

ખેડવા	કદલાલના ત્રવાડી મગનલાલ કેવળરામે	૩-૦-૦	પતાસાં બહેન્યાં.
	ભાજળના પટેલ દાસભાઈએ	૨-૦-૦	
અબરપુરા	નડિઆદના પટેલ નરસિંહભાઈ દરિભાઈએ	૨૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિળના પાસાં બહેન્યાં.
સોનીપુર	રફલ કમિટીના મેમ્બરોએ તથા દરબાર સાહેબે તથા કાઠારી-આના દરબાર સાહેબે	પતાસાં બહેન્યાં.
સીંગલાવ	મિ. મંગળભાઈ બોગાલાઈ પટેલે	૨૨-૧૧-૦	રફલ જમાડી.
	મિ. બાવાજીભાઈ લીખાલાઈ પટેલે	૨૪-૧૩-૦	" "
	દહેમીના મિ. શંકરભાઈ ડુલાભાઈ એ	૧૬-૧૪-૦	પાસા તથા ઓઢા ઓ કન્યાશાળામાં બહેન્યાં.
	આકલાવના મિ. મોમાભાઈ શંકરભાઈએ	૧૭-૧૪-૦	પાસા બહેન્યાં.
રધવાણુજ ખેડવા	રાડોડ અમરસીંગ સલતાનસીંગ અમદાવાદના ઝવેરી મોહનલાલ મગનલાલે	૧૮-૦-૦ ૩૫-૦-૦	રફલ જમાડી. કન્યાવર્ગમાં જાનના પાસા ત મિહાઈ બહેન્યાં.
	કદલાલના મિ. મગનલાલ કેવળરામ ત્રવાડીએ	૨૦-૦-૦	પિત્તળના પાસાત પનાસાં બહેન્યાં.
બલીઆ ખેડવા	ભાજળના પટેલ દાસભાઈએ બારીઆ નાયાજી દામાજીએ	૨૦-૦-૦ ૫-૦-૦	" "
	ગામ લોકો તરફથી મુદાર શંકર ઇચ્છાભાઈએ	૫૫-૦-૦	બેને રફલો જમાડી.
	પા. નરસિંહભાઈ જવાલાઈએ	૬૦-૦-૦	"
સીદ્દેજ	પટેલ મૂળજીભાઈ લલ્લુભાઈએ	૧૭-૦-૦	પેંડા, કળીના લ તથા દૂધ પાણું.
જેસરવા	પા. મોતીભાઈ પ્રબુદાસે	૩૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
	પા. શંકરભાઈ જેસીંગભાઈએ	૨૦-૦-૦	મિહાઈ જમાડી.
	પા. છોટાભાઈ મુરગાર્જાઈએ	૨૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
	પા. મલીજીભાઈ બહેચરભાઈએ	૩-૦-૦	તાસાં બહેન્યાં.
ગામડી દહેમી	પગી ઘેલાભાઈ દાદાભાઈએ	૩૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
	પા. ખેડાભાઈ લાલદાએ	૬૫-૦-૦	રફલ જમાડી.
	અદારસાના પટેલ મોમાભાઈ ચતુરભાઈએ	૪૨-૦-૦	પાસા તથા વાયદ ના કદડા બહેન્યાં.
	નિસરાયાના પા. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈએ	૩૦-૦-૦	પાસા બહેન્યાં.

વાસણા	અલ્લીદાના અને ચકલામી વિભાગના ફાળદારમિ મગ- નલાલ નાગેશ્વર જોષીએ	૨૯-૬-૬૬	પિત્તળના ૧ વાડકા વહેંચ્યા.
રૂ	આલ્લીદાના પટેલ મોતીભાઈ આશાભાઈએ	૮-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા ત- થા પતાસા વહેંચ્યા.
	પનાણના પટેલ હિમેદભાઈ વાઘજીભાઈએ	૧૨-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા ત- થા પતાસા વહેંચ્યા.
	હળદરવાસના પંડયા ભાઈશ કર અનોપરામે	૩-૦-૦	ફંડમા આપ્યા.
	મિ. ભોગીયાલ મોતીલાલ દક્કરે	૫-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
અંમાવ	પા. નારણભાઈ ટાપીભાઈએ તથા પા. નાથાભાઈ દરિભાઈએ તથા મિ. કાળીદામ મથુરભાઈએ ગોળજના વાળદ નાથાભાઈ જેઠાભાઈએ	૧૫-૦-૦	પરખ માટે સીમેટની ટાકી બંધાવી આપી.
	દાસમના પા. બુવાભાઈ ગમ જીભાઈએ તથા તરછેયાના પટેલ તળસીભાઈ નરોત્તમદાસે	૯-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા વહેંચ્યા.
૭		૭-૮-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા
વાસણા	ભાદરણના પા. જીવાભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
કઠવાલ	પટેલ દેશાઈભાઈ કદાનદાસે	૩૫-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા છો- કરાઓને વહેંચ્યા.
નવાગામ	ગ. સ્વ. જેન જીમા પા શીવા ભાઈ જીજીભાઈના પુત્રીએ	૬-૦-૦	કન્યાઓને ઓઢણી- ઓ વહેંચી છે.
૩૬૯	રખારી મેવા જીવરાજે	૨૦-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
રૂ	આઈ કાશી શાહ પરજીવનદાસ ધરદાસની વિધવાએ	૨૫૧-૦-૦	ત્રણે રૂંદો જમાડી
	સદર બાઈની ઉત્તર ક્રિયા વખતે રૂંદે વીવા જમીન આપી છે તેની ઉપજમાથી	૨૦-૦-૦	રૂંદ જમાડી.
દેધલી	મિ. મધુકર્ણદે જોવાભાઈ શાહે	૩૦-૦-૦	"
		૪૫-૦-૦	"
		૩૦૦-૦-૦	પરખ ખાતે ખરચવા.
વડચલ	પા. જોમંગભાઈ મથુરભાઈએ	૩૧-૦-૦	ફૂલ જમાડી તથા દૂધ પાણુ.
મરખેજ	થા અમૃતલાલ ભોગીનાતે	૩૫-૦-૦	ગેને રૂંદો જમાડી.
રૂ	શાહ જેઠાલાલ નયુભાઈએ	૧૨-૦-૦	રૂંદ જમાડી.
		૧૫-૪-૦	છોકરા તથા છોક- રીઓને પુરતક ધ- નામ તરીકે વહેંચ્યા.

અલિદરા	પા. ભાઈલાલ નાયાભાઈએ	૭૧-૦-૦	મને સ્કૂલો જમાડી.
ગાજણા	પંડયા બેચરલાલ શંકરલાલ	૧૮-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
માધીએલ	સાધુ પગ્માનંદ હરિદાસના ક્રિયા ખર્ચમાં ગામ તરફથી બેટાસીના પરમાર ભાઈએ	"
દેયલી	પુરોહિત દયારામ અનોપરામે	૧૦-૦-૦	ખાલા તથા મિદાઈ વહેંચી.
મહોબેલ	શા. મણીલાલ મનસુખભાઈએ	૩-૪-૮	છાકરાઓને નિશાળ- માં ચાલતી ટેક- સ્ટ છુટા વહેંચી.
	શા. મનસુખ કાળીદાસે	૧૨-૦-૦	પિત્તળના ખાલા તથા મિદાઈ વહેંચી.
	શા. છુટાભાઈ જોરાભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
	શા. મણીલાલ મનસુખભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
	શા. મનસુખભાઈ કાળીદાસે	૨૧-૦-૦	પરખમાં આપ્યા તથા
		૫-૦-૦	મિદાઈ તથા પરખ- માં આપ્યા.
પરીએજ	પા. છુટાભાઈ જોરાભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
બદરપુર	મિ. રામાજી ધીરાજીએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	શાહ અખાલાલ હરગોવિંદદાસે	૧૦-૦-૦	પિત્તળના ખાલા તથા પતાસા વહેંચ્યાં.
ખાધલી	સંભવાના પટેલ નાયાભાઈ વાગજીભાઈએ	૧૬-૦-૦	પિત્તળના નાના ડબ્બા વહેંચ્યા.
ખુટજ	પરમાર જીણાજી બહેચરજીએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
પીપલગ	કોટવાળ વાધા ચુર્ણા " મોતી લખા " દુવા ભાઈજી " મોતી ઘેમા	૭૫-૦-૦	"
મલીઆતજ	પોલીસપટેલ હરખાભાઈ નાયાભાઈએ	૪-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
પીપળાવ	મિ. દેવશંકર હરગોવિંદ પંડયાએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. દાજીભાઈ જાલાઈએ	૧૦૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. બાબરભાઈ ભાઈજીભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	"
	પા. બાબરભાઈ ઇશ્વરદાસ જામણીનાએ	૪-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
	જેશી લલ્લુભાઈ ત્રિભોવનદાસે	૩-૦-૦	"
	પા. રણજીભાઈ ખેડાભાઈએ	૩-૦-૦	"
	આશુદેના પા. મોતીભાઈ ખુદાલભાઈએ	૪-૦-૦	"
	પા. કાળીદાસ લલ્લુભાઈએ	૩-૦-૦	"
	પા. શંકરભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨-૦-૦	સેવમમરા વહેંચ્યાં.

	પા. રણછોડભાઈ ધુલાભાઈએ	૪—૦—૦	હૂધ પાથું.
	પા. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈએ	૪—૦—૦	"
	પા. કીસાભાઈ ભાઈજીભાઈએ	૪—૦—૦	"
	પા. ડાલાભાઈ ધર્મચરભાઈએ	૩—૦—૦	પતાસા બ્હે'ચ્યા.
	નદીઆદના કેસારાના મંચ તરફથી	૧૪—૦—૦	પરખ માટે વાસણ આપ્યાં.
ખુંટળ	સુતાર મોમાભાઈ. રૂઢનાથભાઈએ	૨૫—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
નડિઆદ	મિ. રસિકલાલ મોતીલાલ ન્યસવાલે	૭૫—૦—૦	મ્યુનિ. શાળા નં. ૪ મા "બાળપુરતકાલય" આપવા. સારૂ આપ્યા તથા મિઠાઈ બ્હે'ચી.
અબુપુરા નવાશામ	પા. મોતીભાઈ રણછોડભાઈએ	૪૦—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
	ભટ્ટ માણીલાલ જમનાશંકરે	૨૦—૦—૦	"
	ધી. કૃષ્ણ રામસિ દયોર ફેક્ટરી દા. પા. હરિભાઈ કાશીભાઈ તથા શા. મોતીલાલ માણેકલાલે	૨૦—૦—૦	"
વીજા	સોડપુરના પટેલ વાઘજીભાઈ સોમાભાઈએ	૩૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં ઓદ-છીઆ બ્હે'ચી.
વડનાલ	આચાર્યશ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી વિહારીલાલજીએ	૩—૦—૦	ઊકરાનેપતાસાવેચ્યાં
મરીડા વાસણ	ચૌહાણ હેમાજી જેરાજીએ	૩—૮—૦	પતાસા બ્હે'ચ્યાં.
	પા. સોમાભાઈ રણછોડદાસે	૨૫—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
	પા. મંગળજી સખીદાસે તથા બીજા ત્રણ ગૃહસ્થોએ	૩૫—૦—૦	પતાસા બ્હે'ચ્યાં
કનીજ	આઈ જમના પટેલ વીક્રમજીએ	૭—૦—૦	પતાસા બ્હે'ચ્યાં
હમરાલ	ભગવાનદાસની બહેન પા. ગંડુભાઈ મધુલાલજી. તથા તેમના વેવાઈ પા. મયુરભાઈએ	૧૬—૦—૦	પાણી પાવા સારૂ પરખ જેસાડી.
	પા. સુનિવાલ મલુદાસે	૧૮—૦—૦	કન્યાઓને ઓદછી-ઓ બ્હે'ચી તથા
ચિખોદા	પાર્શ્વ મંગળજી ગમીરજીએ	૨—૦—૦	પતાસા બ્હે'ચ્યાં,
	મિ. મોતીભાઈ ગોદળભાઈજીન નાનાભાઈએ	રૂઢ જમાડી.
	મિ. સોમાભાઈ	"
	આઈ હીરા કાશીભાઈ હરિલા-	૧૨૫—૦—૦	"
	કની વિધવાએ	૧૨૫—૦—૦	"
	મિ. ખદેચરભાઈ આદરભાઈએ	૨૬—૦—૦	ખડિઆળમેટઆપ્યું.

ચિખોદ્રા	મિ. અંબાલાલ શંકરાભાઈએ	૬૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં યાજ્ઞી- ઓ તથા પતાસા ઠહેર્યા.
	મિ. ઝવેરભાઈ નહેરુભાઈએ	૫—૦—૦	"
	મિ. શતાભાઈ માધવદાસે	૭—૦—૦	"
	મિ. મનોરભાઈ કાસીભાઈએ	૭—૦—૦	"
૦	મિ. પુરુષોત્તમ શિવાભાઈએ	૫—૦—૦	"
	"	૧૦૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં ઓઢ- ણીઓ ઠહેર્યા.
	મિ. આશાભાઈ વલ્લભાઈએ	૫—૦—૦	પતાસા ઠહેર્યા
	ગામના સદગૃહસ્થો	૧૫—૦—૦	મિઠાઈ ઠહેર્યા
ખાનકુવા	પા. કાલાઈ હરખજીએ	૩૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. કિશોરભાઈ ધર્મદાસે	૪૦—૦—૦	"
	પા. પુલાભાઈ ધિરીભાઈએ	૩૫—૦—૦	"
	પીઠના મહાત્માશ્રી વલ્લભદા- સજીએ	૫૧—૦—૦	કપાટ એક લેટર્યા. ચુ તથા ઓઢણી- ઓ કન્યાશાળામાં ઠહેર્યા તથા પતા- સા ઠહેર્યા
	ઓઢના પા. શતાભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૧૦—૦—૦	જર્મનના રકાખી ખાલા તથા પતાસા ૩ ૧૧ રોકડા ઠહેર્યા.
દેવરડા	મિ. હનાભાઈ પુલાભાઈએ	૩—૦—૦	રવેટા ઠહેર્યા
	ગ્રામયોગ નરકથી	૨૦—૦—૦	ખાવા તથા ચવાણું ઠહેર્યા
	મિ. હિંદુભાઈ નાનાભાઈએ	૨૧—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ભાદરણીયા પા. ખડેરભાઈ બેચરભાઈએ	૧૫—૦—૦	ખાવા તથા પતાસા ઠહેર્યા
	પા. મોતીભાઈ ખાખરભાઈએ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ગામલોઃ તરકથી	૬—૦—૦	જલેબી ઠહેર્યા.
	સુરકુવાના પા. શતાભાઈ કરસનદાએ	૨૧—૦—૦	પિત્તળના ખાવા ત- થા પતાસા ઠહેર્યા
કુમરાય	વણેટવાના મુખી પા. ગજાભાઈ દારકાદાએ	૪—૦—૦	જર્મનના રકાખી ખાવા ઠહેર્યા
	કુજરાયના શહેરી મગનલાલ ધર્મજીએ	૭—૦—૦	કન્યાશાળામાં પિત્ત- ળના ખાવાઠહેર્યા.
કેરાળાવી	આકલાલના સુતા મનોરભાઈ ધ્યારાએ	૩૮—૦—૦	જર્મનના ખાલા ૨ કાખીઓ તથા
		૨—૦—૦	પતાસા ઠહેર્યા.

અલીદરો
રસુલપુર

પા. કાળીદાસ શંકરભાઈએ
સિદ્ધજીના પા. મોતીભાઈ શંકર
ભાઈએ તથા પા. લલુભાઈ
બાપુજીએ

૭૨-૦-૦-૦ અને રકૂલો જમાડી.
૧૨-૦-૦-૦ પિત્તળના પ્યાલા ત-
થા પતાસા બહેચ્યા.

ભાનેર

રૂઢણના શાહ દારકાદાસ
મોરારદાસે
સાસ્તાપુર શાહ માણેકલાલ
લલુભાઈએ

૫-૦-૦-૦ પરબમા આપ્યા.
૨-૦-૦-૦ પતાસા બહેચ્યા.
૫-૦-૦-૦ પરબમા આપ્યા.

પા. મગમદાસ ભાઈજીએ
ધસનપુરના પા. જોધતારામ
બાપુજીદાસે

૨-૦-૦-૦ પતાસા બહેચ્યા.
૫૫-૦-૦-૦ રકૂલ જમાડી
૨૫-૦-૦-૦ પિત્તળના પ્યાલા
બહેચ્યા.

સિદ્ધજી

જાણસોના પા. પુરુષોત્તમ
રણછોડભાઈની વિધવાએ

૧-૦-૦-૦ પરબમા આપ્યા.
૩-૮-૦-૦ પરબ માટે તાબાનો
ધડો ન. ૧ આપ્યો.

પા. રૂઢીરભાઈ મયુરભાઈ,
રકૂલમારતર સાસ્તાપુરનાએ

૭૫-૦-૦-૦ રકૂલ જમાડી
૨૬-૦-૦-૦ જર્મનસીલ્કગના પ્યા
લા તથા મિઠાઈ
બહેચી તથા રૂ. ૬ મા
રૂ. ૫) આપ્યા

પા. ખુશાલભાઈ શુભાલાઈ
સવાલનાએ

૨૪-૦-૦-૦ ફોડીએને પિત્તળના
પ્યાલા રકૂલની આ-
પ્યા તથા બાળકોને
મિઠાઈ બહેચી.

પા. રામજી પા. રાનાલાઈ
કહાનદાસની વીધવાએ
હિરના પા. રણછોડ મયુર-
ભાઈએ

૧૧-૦-૦-૦ રૂ. ૬ મા આપ્યા
૭૫-૦-૦-૦ રકૂલ જમાડી
૧૫-૦-૦-૦ કન્યાએને જર્મનના
પ્યાલા બહેચ્યા અ-
ને બાળકોને મિ-
ઠાઈ બહેચી

માણલાલ બારોટ શ્રીના
મહેતાલની દીકરીએ

૫-૪-૦-૦ રૂ. ૫ પાપુ.

પગી ધગમા હીરાજીએ
મહોડા મહારસીંગ સવાલાઈએ
કાટણના ગોહેલ શુભાલાઈ
દીપાલાઈએ તથા રજપુત
હોમનસંગ શુભતસૂએ

૨૫-૦-૦-૦ રકૂલ જમાડી.
૭૫-૦-૦-૦ અને રકૂલો જમાડી.
૧૬-૦-૦-૦ પિત્તળ તથા જર્મન-
ના પવાલા તથા
પતાસા બહેચ્યા.

રૂઢણ -
અલીદરો
કહાનવાડી

દરેક ઘરમાં રાખવા લાયક સાંજવર્તમાનમાં પ્રસિદ્ધ થતી

સાદી શિખામણુ

પુસ્તક ૧ થી ૭

પ્રથમ ભાગનો રા. ૧) ને સારખાદ દરેકના રા. ૨) પોષ્ટેજ ભુદં.
પાકું પુકું સોનેરી નામ સાથે લેવા યોગ્યમા.

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ

પાટણુ-(ઉત્તર ગુજરાત.)

જાહેરખબર.

અમદાવાદની ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલની વિદ્યાર્થીની, માલતી મનહરરામ મહેતાને આપેલી એન. પી. વકીલ સ્કોલર્શિપ રદ કરવામા આવે છે અને તેમને બદલે તે સ્કોલર્શિપ તેજ શાળાની વિદ્યાર્થીની માણિક. પી. ભાવનગરીને આપવામા આવે છે.

અમદાવાદ

sd/ Mulchand A. Shah.

તા. ૫મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૦.

પ્રમુખ,
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

શાળાપયોગી ફોટોક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ ગુણગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિધા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સવળા જાણીના જીવેચરોને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેમર્સ એમ. બી. શાહની કંપની
કે. પાનકાર નાકે—મુ અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડડના માજી કે. એ. ઇ. મ. કપડવાળ.

ગુજરાતી એટલાસ

સુંદર રંગીન ૨૪ નકશા

પુસ્તક ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપગત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક થએલા
ફેરફારો સાથે આ છેડવામાં
હેલ્થો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર
ફાઇનલ પરીક્ષાના બંધાય
વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ
પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
જુની ધરેડથી લખાએલાં અશુદ્ધ
પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ
વર્ષે પાસ કરી શકશો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું.

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલાઈ છે.

તે પદ્ધતિ પ્રમાણે ફાઇનલ પરી-
ક્ષામાં બેસનાર છોકરા તેમજ
કન્યાઓને ઉપયોગી થઈ શકે,
તેવો ઇતિહાસ આ એકજ છે.
આમાં છોકરા તેમજ કન્યાઓના
સવાલો આપવામાં આવ્યા છે.
આ જાતનું કોઈપણ જુની ધરે-
ડથી લખાએલું પુસ્તક ખરીદી
પેમા બગાડવા કરતાં આજ
પુસ્તક ખરીદવું એ પાસ થવા
માટે ઉત્તમ છે. કિ. ૦-૧૧-૦.

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

ફાઇનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પડેલી ખરું ને ?

કહો ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને મુશ્કે છે ?

ધ્યયનના પૈસા બચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે જાણવું છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે જાણવું છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બજારની 'હા' કહેવી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ ફળદાર પુસ્તક
જરૂર મંગાવો.

કિ. રૂ. ૧-૨૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

તમામ જાતની ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી

ટેક્સ્ટ બુકો વેચનાર

અને તે પર

ભરપૂર કમિશન આપનાર

રફલોમા ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો જેમકે ઇંગ્લિશ ફર્સ્ટ સ્ટેન્ડર્ડથી મેટ્રિક સુધીની તેમજ ગુજરાતી બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીની તમામ જાતની ટેક્સ્ટ બુકો તેમજ તમામ જાતની કૉપિ બુક્સો જેમકે કૉપિ ચોપટલાલકૃત ૧ થી ૫ નંબર, લેખનકળા કૉપી ૧ ૬ નંબર, ભગતની કૉપી ૧ થી ૫ મિડલ, રફલ કૉપિ ૧ થી ૩ નંબર, મેકમિલન ગુજરાતી કૉપિ ૧ થી ૭ નંબર તેમજ ઇંગ્લિશ લૉન્ગ મેન્સ મોર્ડન કૉપિ બુક્સ ફર્સ્ટથી ટુવેલ્થ નંબર, વેરી ફાસ્ટ કૉપિ ફર્સ્ટથી નાઇન નંબર સુધીની જુદી જુદી જાતની ડ્રોઇંગ બુકો, બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીની ચીત્રેશી તેમજ મેમરી ડ્રોઇંગ બુકો નં. ૧ થી ૩ તથા કોરી તથા રંગીન ડ્રોઇંગ બુકો, આફનોટ બુક, જુદી જુદી જાતની એક્સસાઇઝો, જુદી જુદી જાતના કાગળના રીમો, ધોરણની નોટો ધોરણ ૧ થી ૭ સુધીની જુદા જુદા ક્લાસોની, નકશા ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી નકશા, કાગળ ઉપર તથા લુગડા ઉપર ગુજરાત, મુગ્ધ ધણકો, હિન્દુસ્તાન એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા, પૃથ્વી દરેક નાના તથા મોટા નકશાઓ—તે સિવાય બ્રૉડવોર્થપેડ, પેન્નિંગ, હોલ્ડર, પત્થરપેન, ક્રુટપટ્ટી, વૉર્નરશવાળી તથા હલકી કંપાસમેક્ષ. કલર બોક્ષ રંગીની ડબ્બીઓ (કાગળની ડબ્બી) પેસ્ટલ, ગ્લેસર પેનસીલના ડાયા કાઢવા માટેના તથા ચાલીના ડાયા કાઢવા માટેના, લ ૫ તથા બ્લુ ગાલીની ટિક્કડીઓ, ઝીરો, ગુજરાતી કક્કાનાં પાના તથા એ. બી. સી. ટી. ના પાના તથા બોર્ડ ઉપર તથા વલુમાવાનો નકશો ડ્રોઇંગ પેપર વગેરે વગેરે બુક્સો પર ભરપૂર કમિશન આપનાર પર તમારો ઓરડર નીચેના રથજે મોકલજો. ટેક્સ્ટ બુકના વ્યાપારી.

રણછોડલાલ મોતીલાલ બુકસેલર

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

વધુ ખુલાસા માટે ટેક્સ્ટ બુક્સોનું “અધિપત્ર” મૂકત મંગાવી લો.

—કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપંચાગી પાઠ્ય પુસ્તકો—

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ એથા ધોરણના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ

(હિંદુસ્તાનના સામાન્ય વર્ણન સાથે) કિંમત ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ
મુજબ,

(એશિયા ખંડના સામાન્ય વર્ણન સાથે) કિંમત ૦-૫-૦

કર્તા:—પ્રીતમરાય ત્રજરાય દેસાઈ, બી. એ; એસ. ટી. સી. ડી.

[હાલની ભૂગોળોમા નકશાની ખામી કેટલે દરજ્જે હોય છે, તે માટે
ભૂગોળો:—શાળાપત્ર, ડિસેમ્બર, ૧૯૨૬. પૃષ્ઠ ૪૬૪. પરંતુ ઉપરની ભૂગોળોમાં
એ ખામીઓ દૂર કરવાના હેતુથી નવીન ટપાના અને ઉપયોગી નકશા
પુરતી મંથામાં મૂકવામાં આવેલા છે.]

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ (રાજ્ય બંધારણ સાથે)
કિં. ૦-૧૪-૦

કર્તા:—મગનલાલ માળેકલાલ ઘોળકીઆ, બી. એ; બી. ટી.

[પ્રાથમિક શાળાના ઉપમા'વર્ગો માટે, વર્નાક્યુલર પ્રાર્થના પરીક્ષાના
નેમજ દેનિંગ કોલેજના અભ્યાસકો માટે, અને એ. વી રફ્ફોના નીચલા
ત્રણ વર્ગો માટે આ પુસ્તક અને ઉપયોગી છે. તેમાંનાં રાજ્યબંધારણનાં
પ્રકરણો વિદ્યાર્થીઓ માટે અનેક રીતે માર્ગદર્શક છે. હુંક સમયમાં તેની
ચાર આવૃત્તિઓ થઈ છે, એ તેની લોકપ્રિયતાની સાબીતી છે. પૃષ્ઠ ૩૩૫.]

વ્યાપાર વિજ્ઞાન અને દેશીનામું કિંમત ૦-૬-૦

કર્તા:—હુર્ગાશંકર શિવગોકર યાજ્ઞિક, પ્રિન્સિપાલ, યાજ્ઞિક કોલેજ
ઓફ કોમર્સ.

[આધુનિક સમયમાં માત્ર દેશીનામું જાણવું એટલુંજ પુરતું નથી.
એથી કરીને દેશીનામનાં મૂળસ્ત્રોતો સાથે એન્ટિક, પ્રિમો, ઇન્કમટેક્સ,
નુંડીપની આદિ ઉપયોગી વિષયોને આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું
છે. મુજરાનના દરેક નાગરિકને ખાસ જાણવા જેટી અનેક જાણતો આ
પુસ્તકમાંથી મળી આવે એમ છે.]

રતનપોળને વાંકે,

પ્રકાશક,

અમદાવાદ.

} ધી ગુંજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટ બુક તરીકે
અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને આજબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
કોળણ { દરેક નંબરની કિંમત એ આના } પાનાં

મામ્ય, મ્યુનિસિપલ, ટોક્સબોર્ડ, જાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં આ
પુસતકગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્ર
વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, જેની લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રમાં
વિનંતિ કરીએ છીએ હપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અં
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાં
થોથ રીતે તપાસી તેના અદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોથ ઇન્સાફ આપશો
૨૫ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપ
વામાં આવશે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત
નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની ંટીલ પેને
બાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડઝન બારની કિં. રૂ. ૧૫
મુંબઈ-હાથિભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.
અમદાવાદ-ચંડુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીપો-રીચીરોડ.
ગાંધરા-એમ વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ ખજાર.

બહેરખખરના નવા ભાવ

આથી તમામ છુકસેલરોને ખખર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦
ના બ-યુઆગિથી બહેરખખરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ
ગમવામાં આવ્યા છે

બહેરખખરના દર

મુદત	એક પાન	અડધુ પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૦ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

બહેરખખર

બાળસાહિત્ય લખવાના કામમાં જે શિક્ષકો રસ ધરાવતા હોય, અને
જેમને તે પ્રકારના સાહિત્યનો ગદ્યપદ્યના લેખનનો મહાવરો અને શોખ
હોય તેઓ પોતે કઈ સરને કામ કરવા રાજ છે, તેમને નીચે જુલાવેલ
ટેકાણે લખવા ભવામણ છે. એ બાગનું નમુનાનું કામ સામેલ કરી મોક-
લવા ભલામણ છે.

ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બાળકની ધ્યાનસક્તિ	૧૧૭
૨	ગોખલપદ્ધતિ	૧૨૦
૩	ભૂલી જવું એટલે શું	૧૨૨
૪	સારો શિક્ષક	૧૨૪
૫	મોપાગ બદલો આગોકનો એટ લેખ	૧૨૫
૬	નૅશનિરીક્ષણ	૧૨૬
૭	કામ્બીરનું વર્ણન	૧૨૮
૮	મો અને દાનની મંબાળ... ..	૧૩૧
૯	બાળકને ધીનગરમો નહિ... ..	૧૩૫
૧૦	શિક્ષકનો ધર્મ	૧૩૫
૧૧	હિંદુતાનના કેટલાક પ્રાચીન શબ્દો... ..	૧૩૭
૧૨	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયકેરી માટે મળુ થએલા પુસ્તકો	૧૪૦
૧૩	ઇનામપત્ર	૧૪૩
૧૪	ખાનગી ગણેશપ્રસર	૨૦

શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીને સરળ અને રસિક લાગે એવાં
ખાસ ઉપયોગી વ્યાકરણ.

- ૧ નવીન વ્યાકરણ લાગ ૧ ધો. ૪ માટે દિ મત ૦-૩-૦
૨ નવીન વ્યાકરણ લાગ ૨ ધો. ૫ અને ૬ માટે ,, ૦-૫-૦
૩ નવીન વ્યાકરણ લાગ ૩ ધો. ૭ માટે ,, ૦-૮-૦

લેખક—મૃ. હી. ચોકસી. એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ-અમદાવાદ.

શાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના

-આથી સર્વે ગ્રાહકોને ખબર આપવામા આવે છે કે શાળાપત્ર સંબંધીત પત્રવ્યવહાર જે મેનેજરના સરનામે કરવામા આવે છે તે હવેથી એડિટરના નામે કરવા વિનંતિ છે

ગુજરાત સાઠાપત્ર

પુસ્તક ૬૯] એપ્રિલ, સને ૧૯૩૦ [અંક ૪

બાળકની ધ્યાનશક્તિ

બાળકના મગજમા ઇન્દ્રિયોદ્વારા જુદી જુદી ઢાપ પડે છે, ત્યારે ઇન્દ્રિયો બરાબર જાગ્રત હોય છે ત્યારે તે ઢાપ વધારે સ્પષ્ટ અને સ્થાયી હોય છે; તેથી તેને મારે બાળકે તેના ઉપર લક્ષ આપવું જોઈએ. જે બદારના પદાર્થ કે બનાવની ઢાપ તેના મગજ ઉપર પડે, પણ તેનું ચિત્ત ખીજે કેકાણે હોય તો તેની અસર તેના ઉપર થતી નથી. ત્યારે બાળક એક ચિત્તથી અમુક વસ્તુ જુએ છે કે સાંભળે છે, ત્યારે તેના મેરકાર તેના મગજ ઉપર દર રીતે પડે છે અને તે તેને ફરીથી ઝટ યાદ લાવી શકે છે. આવી રીતે નવીન જ્ઞાન મેળવવામાં ચિત્તની એકાગ્રતા એ બાળન ધણી જરૂરની છે; કારણકે જ્ઞાન મેળવવામાં ધ્યાનશક્તિ વગર કંઈ પણ થઈ શકતું નથી. જેટલા પ્રમાણમાં બાળકનું ધ્યાન એકાગ્ર તેટલા પ્રમાણમાં તે ચિત્ત દર્શને જલદી જ્ઞાન અદભુત કરે છે.

કોઈ શિક્ષક અવજ સવાલ કરશે કે 'ધ્યાન' એટલે શું? 'ધ્યાન' શબ્દ બોલવાથી તેનો અર્થ સમજાનો નથી; પણ તે સંબંધી જરા જોડે વિચાર કરીશું તો જણાશે કે ધ્યાન એ એક મનની અગત્યની શક્તિ છે. જ્ઞાન મેળવવાના દરેક પ્રસંગે તેની જરૂર છે. તે વગર મગજ કંઈ પણ ઢાપ અદભુત કરી શકતું નથી; તેમજ તેથી તે ઢાપ ધારણ કરી શકતું

પણ નથી. જ્યારે બાળક નારંગી જુએ છે ત્યારે તેના રંગથી આકર્ષાઈ તે નિહાળવા માટે છે. તે વખતે તેનું ધ્યાન તે તરફ કામ કરે છે, પણ તરતજ કંઈ અવનવો અવાજ થતા બીજા બાળુએ તે લક્ષ આપે છે. જે બાળક બાલ્ય ખેંચાણુ ને લીધે નારંગીનો રંગ તપાસતું હતું તે હવે અવાજ સાંભળવાને માટે ધ્યાન આપે છે. આવી રીતે નાનાં બાળકો બહુ થોડો વખત ધ્યાન આપી શકે છે. જ્યારે તે એકીવખતે થોડો સમય ધ્યાન આપે છે ત્યારે તે થાકી જાય છે, એટલે તેનું લક્ષ બીજું કામ કરવા તરફ દોડે છે. બાળકની ધ્યાનશક્તિ ઓછી હોવાને લીધે તે પોતે તેની મરજીમુજબ ધ્યાન આપી શકતું નથી; પણ જેમ જેમ મન ઉપર તેનો કાબુ વધતો જાય છે તેમ તેમ તેની ઇચ્છા મુજબ તે વધારે ધ્યાન આપી શકે છે.

બાળક પોતે તરફી લઈ ધ્યાન આપે તેને માટે શિક્ષકે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે વર્ગના ઓરડા ખાસે વાળું કે નગારું વાગતું હોય છે તો નાનાં બાળકોનું લક્ષ તે તરફ ખેંચાય છે. પાઠમાંથી ચિત્ત કાઢી તેઓ કુદરતી રીતે તે તરફ આકર્ષાય છે, પણ પાચમા કે છઠ્ઠા ધોરણનો વિદ્યાર્થી પાઠ વાચતો હશે તો તે તેના ચિત્તને તે તરફ જવા દેશે નહિ. જેમ જેમ વિદ્યાર્થીની ઇચ્છાશક્તિ દૃઢ થાય છે તેમ તેમ તે વધારે ધ્યાન આપી શકે છે.

બાળકનું ધ્યાન થોડાજ વખત ચિત્ત દર્શને એકીવખતે કામ કરી શકે છે, એ બાબત દરેક શિક્ષકે યાદ રાખવાની છે, કારણકે છાત્રાઓને એકજ વિષય-ગણિત કે ભૂગોળ લાગે. વખત સુધી શીખવવાથી તેમને કંટાળો આવે છે તે દરેક શિક્ષક જાણતો હશે. કંટાળો એ શિક્ષણનો મહાદોષ છે. પણ કંટાળો એટલે શું એ જાણવાની જરૂર છે. જ્યારે મગજ અમુક વખત સુધી કામ કરી થાકી જાય છે ત્યારે તેને વધારે વખત કામ કરવું ગમતું નથી, અથવા જ્યારે શિક્ષક જાણેલી બાબત ફરી ફરીને તેજ રૂપમાં શીખવે છે ત્યારે નવીનતાના અભાવે બાળકો ધ્યાન આપતા નથી. માટે કાળજીવાળા શિક્ષકે બાળકને ક્યારે થાક લાગે છે અથવા જે બાબત તે શીખવે છે તે વિદ્યાર્થીને રસ પડે એવી છેકે કેમ તે બરાબર જાણવું જોઈએ. જ્યારે વિષયમાં કંઈક નવીનતા હોય છે ત્યારે સાધારણ રીતે દરેક માણસ ને તે જાણવાનું મન થાય છે. આવી રીતે બાળકના મનની તત્પરતા હોય છે ત્યારે તે વધારે ધ્યાન આપે છે. જો રસ જામે છે તો સાફ ધ્યાન આપી શકાય છે અને જો ધ્યાન બરાબર અચાય છે તો વિષય બરાબર સમજાય છે અને તેથી તે સારી રીતે યાદ રહી શકે છે. બાળકની ધ્યાન-શક્તિના માપના માનના અભાવે કેટલાક શિક્ષકો ઘણા લાંબા પાઠ આપે

છે અને છોકરાંને પરાણે તે શીખવવા પ્રયત્ન કરે છે; તેથી છોકરાં કંટાળે છે. જો કે બાપ દયાળુને લીધે તેઓ લાંબો વખત કામ કરે છે તોપણ તેનું નેર્ષનું પરિણામ આવતું નથી. જ્યારે બાળક ધ્યાન આપી વાંચે છે કે દાખલા ગણે છે ત્યારે તેની મગજની શક્તિનો વ્યય થાય છે. જો નેર્ષતા પ્રમાણમાં નવીન શક્તિની પુરતી થતી નથી તો તે યાદી જાય છે. કામ કરવાથી થાક લાગે છે એટલે જે છવજીઓ આપણા શરીરમાં વપરાઈ જવાથી (જેમ ફટાકડા ફેડ્યા પછી જોખાં રહે છે તેમ) શરીરમાં નકામા પદાર્થ તરીકે રહે છે અને જો તે મહિન પદાર્થ કાઢી નાખવામાં આવતો નથી તો તેમાંથી એક ઝેરી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે. તેને લીધે આપણને થાક લાગે છે અને તેથી આપણને કામ કરવાનો કંટાળો આવે છે, એટલે બરાબર કામ થયું નેર્ષએ તે ચર્ષ સકતું નથી. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખી શિક્ષકે કામ કરતું નેર્ષએ. વળી બાળક કેટલું ધ્યાન બરાબર આપી શકે છે તે નીચેની દષ્ટિકા ઉપરથી સમજાશે.

ઉંમર	મિનિટ
૫-૭	૧૫
૭-૧૦	૨૦
૧૦-૧૨	૨૫
૧૨-૧૫	૩૦
૧૫-૧૮	૪૦

ફૂંકામાં નાના છોકરાંના પાઠ ૨૦ મિનિટ અને મોટા છોકરાંના ૩૦ કે ૪૦ મિનિટથી વધારે લાંબા હોવા નેર્ષએ નહિ. જો વધારે વખત તેમને ધ્યાન આપવાનું કહેવામાં આવે છે તો તેઓ ધ્યાન આપવાનો ટાંગ કરે છે અને તેથી બેલક રહેવાની તેમને ટેવ પડે છે. થાકને લીધે મગજ યાદી જાય છે તેથી ધ્યાન આપી સકાતું નથી એ બાબત અગાઉ કહેવામાં આવી છે. નાનાં છોકરાં યોગ્ય વખતમા યાદી જાય છે માટે તેમના પાઠ ફૂંકા રાખવા નેર્ષએ. વળી તેમને બેએક પાઠ પછી થોડો આરામ આપવો નેર્ષએ. જ્યારે મગજ તાજું હોય છે ત્યારે વધારે કામ થાય છે કારણકે તે વખતે ધ્યાન રિયર રહી શકે છે.

જો બાળકએ એક સરસ વાનાં સાંજનો દરો તો તેના મનમાં તે સંબંધી વિચાર આવ્યા કરશે એટલે પછી તરતજ જો વાચન શરૂ કરવામાં આવે તો તેનું મગજ જે મનેદર વિચારો તેના મગજમાં રમ્યાં કરતા દરો

તેને લીધે બરાબર ધ્યાન આપી શકશે નહિ. આ કારણે લીધે વાતો પછી ચિત્રકામ કે ગીત લેવામાં આવે તો કંઈ હરકત નથી.

જો બાળકો બરાબર ઉંઘે છે અને થોડું કામ કર્યા પછી તેમને થોડો આરામ મળે છે તો તેઓ ધ્યાન આપી શકે છે. વળી પાઠ પણ એકજ વિષયને લગતા રાખવાને બદલે ફેરવવા જોઈએ. વાચન પછી ગણિત આવવું જોઈએ નહિ; જો ત્યારપછી કવિતા, કૌપિ કે ચિત્રકામ આવે તો બહુ સારૂ. તેને લીધે મગજને કંઈક આરામ મળે છે અને બીજા અથવા વિષય શીખવા તે વધારે તત્પર થાય છે. વર્ગ કે વર્ગની બહાર ચતો અવાજ, વર્ગની અંદર આવતું હવાગળવાળું, બાળકની તંદુરસ્તી તથા મગજની સ્થિતિ (જાંઘ, બૂખ વગેરે) તથા શિક્ષકની શિક્ષણશૈલી, તેને અવાજ તેમજ પ્રસંગને અનુસરતી તેની એટલા-આ બાજનો ઉપર તેના ધ્યાનનો આધાર છે. કોઈપણ કામ સારૂ કરવાને ચિત્તની એકાગ્રતાની બહુ જરૂર છે એ સર્વ કોઈ સ્વીકારશે; પણ નાનાં છોકરાને તેના ગમ્મ ઉપરાંત ધ્યાન આપવાની ટેવ પાડવી એ તેને હાનિકારક છે. કોઈ પણ બાળક છ વય પહેલાં સ્થિર ચિત્તથી કામ કરી શકતું નથી; તેથી તે અવસ્થામાં લાગ્યા વખત સુધી તેમને એસાડી રાખી ૫૦ કે ૬૦ મિનિટ સુધી શીખવ્યા કર્યાંથી વખતનો દુર્વ્યય થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેથી તેને ખોરી ટેવ પડે છે, અને વખતે તેના મગજને નુકસાન પણ થાય છે. બાળકનું મન બહુ ચંચળ છે તે કોઈ ના કહી શકે એમ નથી. તેમજ તેને કંઈને કંઈ કામ કરવાનું મન થાય છે એ પણ સમજી શકાય એમ છે, તેથી બાળકની ધ્યાનશક્તિ લક્ષમાં રાખી શિક્ષકે તેના કામની યોજના કરવી જોઈએ.

ગોખાણુપટ્ટી

જો બાળકને આપણને અનુભવ થયો હોય છે તેને ફરીથી યાદ લાવવાની જરૂર પડે છે. જો તે આપણે ફરીથી યાદ નહિ કરી શકીએ તો તે અનુભવ નકામો થઈ પડે છે. આપણે શીખતા જઈએ અને સાથે સાથે ભૂલતા જઈએ તો આપણા જ્ઞાનમાં કંઈ પણ સુધારો કે પ્રગતિ થઈ શકે નહિ. આ કારણે લીધે જે બાળકનું આપણને પહેલાં જ્ઞાન થયું હોય તે મગજમાં મોજુદ રહેવું જોઈએ અને બ્યારે તેની જરૂર પડે ત્યારે તે આપણને યાદ આવવું જોઈએ. આ કારણે લીધે યાદગતશક્તિને સારી

ગીતે કેળવવાની જગ્યા છે સસાગના દેગ્ર પ્રસંગે આપણને અમુક વસ્તુ યાદ નાવવાની જરૂર પડે છે અને તે યાદ ન આવે તો આપણે તેને લીધે ગુચવાઈ જવાથી કેઈ કંઈ શકના નથી આ કારણે લીધે યાદદારતાની આવી જરૂરિયાતને બીજે શાળામાં તે ઉપર સારું ધ્યાન અપાય છે પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીને કેટલું યાદ રહે છે તે મુખ્યત્વે તપાસવામાં આવે છે. જો ગારી યાદદારતાને લીધે તે ગરમ જગ્યા આવે છે તો તે પરીક્ષામાં પાસ થાય છે. જો તેની યાદશક્તિ ઝાંઝી ટોપ છે તો તે નાપાસ થાય છે આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી શાળામાં શીખવેલી બાબતો યાદ રખાવવા પ્રયત્ન થાય છે તેમાં કેઈ ખોટું નથી એ કારણસર ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે. આ અંગે યાદદારતા અને વિચારશક્તિને કળા માટે કેવું સ્થાન આપવું એ વિષય ચર્ચાનો નથી, પણ યાદદારતાનો ખરો હેતુ નહિ સમજવાથી યા વગર સમજણે ટેટલાં ગિલ્લો પાડે ગોખાવે છે તે સર્વથી વિચાર કરવાનો છે

બાળક મમત્ત્વા વગર મોટે કમના વિષય ગોખે છે તે ગોખલુપત્રી કહેવાય છે આવી ગીતે યાત્રિક ગીતે વિદ્યાર્થીઓ ગોખીને યાદ રાખે તે ઇચ્છના યોગ્ય નથી, કારણકે તે માખત તેઓ જનની બ્રહ્મ જાય છે બાળકની યાદશક્તિ અગિયાર વરસ સુધી ત્રીસ ટોપ ૭ બ્યારે તેની વિચારશક્તિ (કાર્યકારણના મગધ II) ૧૧ને ૭ ત્યાર તેની મગધશક્તિ કમી થાય છે. બાળક અમુક બાબત જટિલ યાદ ગીતે જ છે પણ તે અમમત્તા દોતા નથી મોટા માણસો તે સમજી શકે છે પણ મગધ યાદ ગાંધી શક્તા નથી

ધારે કે એ શિક્ષક દાનનો ગીતો કોકના પાગે પાડે ગાયે છે તેઓ તે વારવાર વાંચીને પાડે કરે જીને શિક્ષક તે ગીતોની ગીતે થયા છે તેની સમજણ આપી ગોખાવે છે પહેલા શિક્ષકના કરતા બીજા શિક્ષકના માળકો જનની યાદ રાખી શકશે એ અપેક્ષા છે. પણ ત્રીજો શિક્ષક તે ઘડીઓ તેના વિદ્યાર્થીને ફક્ત ૨૦ મિનિટ યાદ કરવાનું કહે છે અને પછી તેને માત્રમ પડે કે છોકરાએ લગભગ ૫૦ ટકા કામ કર્યું છે, તો તેને પાછું ૩૦ મિનિટ છોકરાને બરાબર કડકકાટ ઘડીઓ યાદ રહે તે માટે ગોખાવવાની જરૂર વાગે કે આપણે ધી વખત મગધની ધ્યાનશક્તિનો વિચાર કરી કમર કામ કરીએ ત્રીજો નો નીચે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીને બીજા ૩૦ મિનિટ ગોખાવવાનું જારી રાખે અને પછી તપાસ કરે કે તેણે શું પાછું આપ્યું, તો તેને જણાવે કે હવે છોકરાઓએ ફક્ત ૨૫ ટકા જેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું છે પ્રથમ ૨૦ મિનિટમાં ૫૦ ટકા પરિણામ

આશ્ચર્ય; પણ બાકીની ૩૦ મિનિટમાં ફક્ત ૨૦ ટકાનો લાભ થયો છે. ખરી રીતે તેને દોઢો લાભ થયો જોઈએ, પણ તેને બદલે ઘણો ઓછો લાભ થયો છે. તેનું કારણ એ છે કે વિદ્યાર્થીની ધ્યાનશક્તિ ઓછી થઈ જવાથી તેઓ પરાણે ગોખતા હતા. તેની છાપ મગજ ઉપર જોઈએ તેવી પડી નહિ. જો તેજ શિક્ષકે વચ્ચે ૧૦ મિનિટનો આરામ આપ્યો હોત તો બાકીની ૨૦ મિનિટમાં તેના વિદ્યાર્થી ૪૦ ટકા વધારે તે ધડીઓ યાદ રાખી શકત.

ઉપરનું વિવેચન કરવાની મતલબ એ છે કે સમજ્યા વગરનું કંઈ પણ ગોખવાનું વિદ્યાર્થીને નુકસાનકર્તા છે. તેમજ ઘણો લાંબો વખત કવિતા કે આંક ગોખાવવાથી જોઈતું પરિણામ આવતું નથી. મહેનતનું પરિણામ તો આવે પણ વખત અને મહેનતના પ્રમાણમાં તે હોતું નથી. જો શિક્ષક-વર્ગ કોઈપણ બાબત ગોખાવતી વખતે આ બાબત ધ્યાનમાં રાખશે તો વિદ્યાર્થીનો વખત તેમજ તેની શક્તિનો નુકામો બચી જાય. જે જમાનામાં આપણે રહીએ છીએ તેમાં બધું વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી થાય છે. યાદ રાખવાનું કામ જે જીવનના દરેક પ્રમંગે ઘણું અગત્યનું છે તે પણ ચોક્કસ અને ફળદાયી રીત પ્રમાણે થવું જોઈએ. વગર સમજે ગોખવાથી તેમજ લાંબો વખત નીરસ રીતે ગોખવાથી શું પરિણામ આવે છે તે ઉપર શિક્ષકવર્ગનું લક્ષ્ય ખેંચવાનો આ લઘુ લેખનો હેતુ છે. આ રથને શાસ્ત્રીય રીતે યાદ કરવાની શૈલીનો વિચાર મોકુફ રાખ્યો છે.

ભૂલી જવું એટલે શું.

આપણી ઇન્દ્રિયોદ્વારા બાહ્ય જગતના પદાર્થ તથા ફેરફારની આપણા મગજ ઉપર છાપ પડે છે. તે છાપ મગજ ગ્રહણ કરે છે. જો તે સંસ્કાર દૃઢ અને વારંવાર પડે છે તો તે મગજમાં ખરાબર રહી શકે છે. પ્રથમની શક્તિને ગ્રહણ કરે છે. બીજાને ધારણ કરેલામાં આવે છે. જેવી મગજની સ્થિતિ હોય છે તે ઉપર ગ્રહણશક્તિનો આધાર છે; અને તેને લીધેજ તે દ્રવીય યાદ આવી શકે છે. આવી રીતે યાદદાસ્તનો આધાર ગ્રહણ તેમજ ધારણશક્તિ ઉપર છે. જે જે બાબતનો આપણને અનુભવ થાય છે તે બધી બાબતો આપણે યાદ લાવી શકતા નથી. તેમાની ઘણી યાદ લાવવા પ્રયત્ન કરીએ તોપણ આપણને તે યાદ આવી શકતી નથી. મનની આવી સ્થિતિને વિસ્મરણ તથા ભૂલી જવું એમ કહે છે. વળી લાંબા

વખત ઉપર અનુભવેલી બાળન આપણને યાદ આવતી નથી. શું તે બધું આપણે ભૂલી ગયા છીએ? આ સવાલનો જવાબ એજ છે કે જે કંઈ વસ્તુ કે બતાવતી છાપ આપણા મગજ ઉપર પડે છે, તે તદ્દન ભૂંસાઈ જતી નથી, પણ તે મંદ અવસ્થામાં મગજમાં પડી રહે છે. ફોનોગ્રાફની ચૂડી ઉપર જે છાપ પડી હોય છે તેને ગ્રામનું જ્યાંક ઘર્ષણ થતાં તે બત્રન યઈ અમુક લાપણ કે કવિતારૂપે આપણે સાંભળી શકીએ છીએ. આપણને આંખે બેતાં તે છાપનાં ચિહ્નો જણાતાં નથી પણ તેને ઉત્તેજક મળતાં તે જાગ્રત થાય છે; તેથીજ રીતે મગજમાં જે અસંખ્ય સંસ્કારો પડે જાય છે તે બે સુસ્પષ્ટ અને દૃઢ હોય છે તો આપણે તેને જલદીથી યાદ લાવી શકીએ છીએ; બે તે મંદ કે આછા હોય છે તો તેને યાદ લાવવા વધારે મુશ્કેલી પડે છે. ખરી રીતે તો તે સંસ્કારનો નાશ થતો નથી, પણ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં તે પડી રહે છે, તેથી આ ઉપરથી સમજાશે કે ભૂલી જવું એટલે અમુક વિષયની છાપ જતી રહી છે એમ જણવાનું નથી. જરૂર પડે ભૂલી ગએલી કેટલી બધી બાબતો આપણને યાદ આવે છે તે સર્વ કોઈ એ અનુભવી હશે. જ્યારે મગજ યાદી ગયું હોય છે અને આપણે તરંગને વશ થઈએ છીએ ત્યારે આપણી નજર આગળ સિનેમાની ફિલ્મ માફક લાંબા વખત ઉપર અનુભવેલા કે ભૂલી ગએલા વિચારની દરમાળા આવે જાય છે. આપણા બાળપણના છુના રથજે જતાં કેટલા બધા વિચારનો સમૂહ આપણા મગજમાં તરવરે છે! આ બધુ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરે છે કે કોઈપણ સંસ્કારનો ખરી રીતે નાશ થતો નથી પણ મનના એક ખુણામાં જાણે નબારાઈ રહ્યા હોય એમ આપણને લાગે છે. જ્યારે તેને અનુકૂળ સંજોગો મળી આવે છે ત્યારે તે બાબતનું ચિત્ત તેના મૂળ સ્વરૂપમાં આપણી આગળ ખડું યાય છે.

ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકે સીખવેલા પાઠ સંજોગો પૂછેલા સવાલનો જવાબ આપી શકતા નથી. તે ઉપરથી તેઓ તદ્દન ભૂતી ગયા છે એ ધારવું શૂરબરેલું છે. તે બાબતનું જ્ઞાન તેના મગજમાં મોજુદ છે; પણ અમુક અનુકૂળ સંજોગોના અભાવે તેને તે યાદ આવી શકતું નથી. વળી વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા વખતે એમ ધારે છે કે અમુક વિષય અને કંઈ દંભ બરાબર આવડેનો નથી, અને તેથી તે ગભરાય છે ખરી રીતે તો તે વિષયનું જ્ઞાન તેના મનની ઊંડી ગુફામાં મોજુદ હોય છે. ફક્ત મનની સપાટી ઉપર તે આવતું જણાતું નથી. પણ પરીક્ષાના સમયે તે વિચારની અસ્ખલિત પરેપરા બેઠીને વિદ્યાર્થીને પણ આશ્ચર્ય યાય છે કે આ બધો વિચારપ્રવાહ ક્યાંથી વહે છે.

બૂલી જવું તે શું છે તથા ખરીરીતે મનનું તે તરફ કેવું વલણ હોય છે તે આપણે જોઈ ગયા. હવે બૂલી જવાની કેટલી જરૂર છે તે જોઈએ. જે જે બાબતનો આપણને અનુભવ થાય તે બધી યાદ રાખવાની જરૂર નથી. જે તેમ થાય તો મગજને કેટલો બધો ભાર પડે ! કોઈપણ વિષયનો અભ્યાસ કર્યા પછી આપણે તેના મૂળ મુદ્દા યાદ રાખીએ અને તેને લગતી વિગતો બૂલી જઈએ એવી કુદરતની ઇચ્છા છે. જે બધી ઝીણી ઝીણી બાબતો યાદ રાખીએ તો આપણા મનમાં ઘણો ગુંચવાડો થાય અને ધારેલું કામ થઈ શકે નહિ. આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી સારા અભ્યાસકો મુખ્ય મુદ્દા તારવીને તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપે છે, તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી વિગતો બૂલી જાય છે, પણ જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તે પણ મૂળભૂત વિચારને યાદ લાવવાથી તેની સાથે ખેંચાઈને યાદ આવે છે. આ કારણને લીધે 'શિક્ષક વર્ગ' જોઈ શકશે કે કા. પાત્રી તોંધ એ પાત્રનો અગત્યનો મુદ્દો છે. તેના ઉપર તે શીખવેલા વિષયની હકીકત યાદ લાવવાનો આધાર છે. વળી શિક્ષકે મુખ્ય બાબત અને ઝીણી હકીકતને વિવેક રાખી શીખવવી. કોઈપણ વિષયની બધી બાબતો એક સરખી ઉપયોગી હોતી નથી, તેથી તેના મુખ્ય મુદ્દાઓ યાદ રાખવાને માટે વિદ્યાર્થીવર્ગને કહેવું કે જેથી તેના મગજ ઉપર નકારો બેળે ત્રણ નહિ અને અગત્યની બાબતો સરળ રીતે તે યાદ રાખી શકે.

સારો શિક્ષક

- ૧ તે વિદ્યાર્થીને તેમના અભિપ્રાય દર્શાવવા ઉત્તેજન આપે છે.
- ૨ તે હકીકતના પ્રશ્નને બદલે વિચાર કરવાના પ્રશ્ન પૂછે છે.
- ૩ તે માહિતી આપવાને બદલે તેમને વિચાર કરતાં શીખવે છે.
- ૪ તે પાઠ્ય પુસ્તકને લદ્દન વળગી રહેતો નથી.
- ૫ તે વ્યાખ્યાન આપી શીખવતો નથી.
- ૬ તે સારા વિદ્યાર્થીને બહુ સલાહ પૂછતો નથી.
- ૭ તે વિદ્યાર્થીને બીજા પુસ્તકો વાંચવાનું કહે છે.
- ૮ તે વ્યક્તિગત મુશ્કેલી સોંધી કાઢે છે.
- ૯ તે વિદ્યાર્થીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતો નથી, પણ સૂચક પ્રશ્નો પડે ઉત્તર કદાચે છે.
- ૧૦ તે બધા વિદ્યાર્થીને લગભગ કામ કરવાનું કહે છે.

- ૧૧ તે વિદ્યાર્થીને કામ વહેંચી આપે છે.
- ૧૨ તે વિદ્યાર્થીના કામની કદર કરી ઉત્તેજન આપે છે.
- ૧૩ તે પાછળ પડેલા વિદ્યાર્થીને સહેલું ને રસિક કામ સોંપે છે.
- ૧૪ તે વિદ્યાર્થીના કામની પ્રશંસા કરે છે.
- ૧૫ તે વસ્તુપ્રદર્શન કરે છે.

સોપારા બંદરનો અશોકનો એક લેખ

મુંબઈ શહેરે આજે પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનની રાણી કહેવાય છે; પણ તેની જાહોજલાલી, ૧૬૬૨માં એ અસલનો નાનો ટાપુ ઇંગ્લાંડના રાજા ખીજ આલ્ફને લગ્નની પહેરામણીમાં પોર્ટુગીઝ રાજાએ આપ્યા પછીજ શરૂ થઈ છે અને તે આજે હિંદુ પંડિત શહેર અને આગેવાન બાકું થઈ પડ્યું છે. પણ આગળ એ હજાર વર્ષ ઉપર તેનાથી ૩૫ માઇલ દૂર સોપારા જે વસંધની નજીક આવેલું છે તે આ પશ્ચિમ દિનારાનું મુખ્ય બંદર હતું, અને તેનો રામ તેમજ ખીજ દેશ સાથે મોટો વેપાર ચાલતો હતો. આ કારણે લીધે હિન્દુસ્તાનના મહાન રાજા અશોક જે ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજી સદીમાં થઈ ગયા તેમણે જે કેટલીક મણનરીની જગાઓએ પોતાના જીવ-ધ્યાના પ્રચાર માટેના લેખોના સ્તંભો મેલ્યા હતા, તેવો આ પશ્ચિમ તરફ એક સ્તંભ હાલના કાઠિયાવાડમાં જુનાગઢ ખાતે અને ખીજે સોપારા બંદરે મેલ્યો હતો. સોપારા એ તે વેળાના લાટ પ્રદેશનું મુખ્ય મથક હતું. તેની જાહોજલાલી આજે કશી રહી નથી. એ બંદરને કંઈક અંશે પાછળથી આપણા સંતાન જંદર જે પણ તેનાથી ઝાઝું દૂર નથી તેણે તોડ્યું અને તે પણ હવે પટી ભાગ્યું છે. મરાઠુર સોપારા જંદર એટલું જુનું છે કે તે વિંડ ખાસ મહાભારતમાં ઇસારાઓ મળે છે. એવા એક અસલ પ્રખ્યાત મથકને રાજા અશોકે પોતાના દવાધર્મના ફેલાવા માટેના સ્તંભ મેલવાને પસંદ કર્યું તે નવાઈ જેવું નથી. બરફે એ સ્તંભનું લાંબું અસ્તિત્વ એ મુંબઈની નજીકના એ બંદરની આગલી વિખ્યાતિની આજે જીવંતી જગતી ગવાહી પુરી પાડે છે.

અશોકના અનેક સ્તંભો સેંકડો વરસ થયાં શોધકોની નજર તજે ખુલા થતા ગયા, પણ આજે અરધી સદી ઉપરજ આ સોપારાનો સ્તંભ પંડિત ભંગવાનસાલ ઈદરજ બંદરમાં ગાબ્યાં હતા. પણ ત્યારપછી એ પાન તદ્દન બગાઈ ગઈ હતી; કારણકે સ્તંભનો કશો નિશાની સોપારા

ગામમાં રહી નહિ અને જે સ્તંભનો ટુકડો વખતનાં મોજાંઓથી બચવા પામ્યો તે પણ અત્રે મુખર્જિના ખોળામાં નવા 'પ્રિન્સ ઓફ વેસ્ટ મ્યુઝિયમ'ના કોઈક ખુણાને શોભાવવા લાગ્યો.

અશોકનો આખો લેખ તો જુનાગઢ લણી ગીરનાર તરફ જળવાઈ રહેલો છે. તેનો એકજ ટુકડો સોપારા લણીના અશોકના પહારી લેખમાંનો બચી રહેલો છે, જે અત્રેના 'પ્રિન્સ ઓફ વેસ્ટ મ્યુઝિયમ' મધ્યે લાવી રાખવામાં આવેલો હતો, અને તે સાથે રાજ્ય અશોકનું આખું ફરમાન શું હતું તે પણ ગીરનારના લેખને આધારે જાતાવામાં આવ્યું છે. તમામ લેખ દશ લીટીનો હતો, જેમાની પહેલી ચાર લીટી તો સોપારા મધ્યેના ટુકડા-માથી વખતના ઘસારાને લીધે ગુમ થઈ છે અને બાકીના ભાગમાં ઘણાક શબ્દો પણ ગુમ થયેલા છે. આ લેખ પાલી લાપાની માતા અસલી બ્રહ્મી લાપામાં લખાએલો છે. તેનો તરજુગો ગુજરાતીમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

“લાભો વખત થયા રાજ્યો માત્ર મોજની મુસાફરીઓ કરતા, જેમાં દક્ષ તેઓનો હેતુ શિકાર અને રમતગમતનો હતો. એટલા માટે દશ વરસ ઉપર માઠીપર આવેલા રાજ્ય પીઆદારી (અશોક) જે દેવતાઓનો વક્ષાલો છે અને જેણે ખડ તાન મેળવ્યું છે તેણે ધાર્મિક મુસાફરીની શક્તિ પહેલ કહાડી. આ મુસાફરી મંગે એમ બન્યું છે કે (શિકારની ઘાતકી મોજને બદલે) બ્રાહ્મણોની મુલાકાત લઈ તેમને તથા બૌદ્ધ સાધુઓને દક્ષિણ આપવી. જુઠાઓની મુલાકાત લેવી, સાંતાની બંટો આપવી, કાયદા તેમજ રૈયતની સંભાળ લેવી, ધાર્મિક ફરમાનોની સમજણ આપી અને ધર્મ સંબંધી હાનત કેવી છે તેની ખબરો મેળવવી. આ રીતે આ ધાર્મિક મુસાફરી રાજ્ય પીઆદારી જે દેવતાઓનો માનીતો છે તેને રાજના બીજા ભાગો મધ્યે ઘણું મોજનું કારણ થઈ પડે છે.”

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

આંખાનું અવલોકન

સૃષ્ટિનિરીક્ષણના પાઠમાં હેતુપૂર્વક અવલોકન માટે ચોક્કસ ક્રમ ચોજવામાં આવે તો કામમાં ઘણી સરળતા થાય અને બાળકોને સંગીન જ્ઞાન મળી શકે. વનસ્પતિના અવલોકન માટે નીચેના ક્રમથી સંતોષકારક પરિણામ જણાય છે અને દરેક છોડ માટે થોડા ઘણા ફેરફાર સાથે તે અનુકૂળ જણાય છે.

અવલોકનની વસ્તુ

- (૧) મૂળ—તેનો પ્રકાર અને કંઈ કરવાની પદ્ધતિ
- (૨) થડ—તેની જાલ, આંતર રચના અને ઉપયોગ
- (૩) પાન—તેનો આકાર, નસોની ગુંથણ અને ઉપયોગ
- (૪) ફૂલ—ખાણ અને આંતર રચના અને કર્તવ્ય
- (૫) ફળ—ઉત્પન્ન થવાની રીત, રચના અને કાર્ય
- (૬) ખીજ—આકાર અને ફળીકરણની રીત

આ ક્રમ કેવીરીતે ઉપયોગમાં લેવો તે દર્શાવવા આપણે આંખાતું નિરીક્ષણ કરીએ અને શું શું જણાય છે તે તપાસીએ.

આંખો

મૂળ-થડ-પાંદડાં અને ખીજની રચના ઉપરથી આ વૃક્ષ દ્વિફળ વનસ્પતિના વર્ગમાં આવે છે.

મૂળ:—આંખાનાં મુળીઆં જમીનમાં ઘણા વિસ્તારમાં ફેલાંએલાં હોય છે. કદ ઉપરથી તે બે જાતનાં જણાય છે. જડાં મુળીઆં જમીનમાં ઊંડે ઉતરી વૃક્ષને મજબુત આધાર આપે છે. જાલથી તે ઢંકાએલા હોવાથી તેમનાથી પાણી ચૂસી શકાતું નથી. ખાજુએ આવેલાં નાનાં મુળીઆં પાણી એકઠું કરી પોષણક્રિયામાં મદદ કરે છે.

આંખાની ઉપર પાંદડાંઓની બનેલી છત્રીના જેવી સુંદર ઘટા હોય છે, તેથી વરસાદના વખતમાં આખા વૃક્ષ ઉપર પડેલું પાણી આ ઘટા-દ્વારા ખાજુ પર પડે છે અને ત્યાં આવેલાં નાનાં મુળીઆં ત્વરાથી તે એકઠું કરવા માંડે છે.

થડ:—આંખાનો છોડ નાનો હોય ત્યારે તેના થડ ઉપર પાતળી જાલ લાગેલી જણાય છે; ધીમે ધીમે છોડ મોટો થાય છે તેમ તેમ થડ અંદરથી વૃદ્ધિ પામે છે. જાલ તેટલાજ પ્રમાણમાં વિસ્તાર પામી શકતી ન હોવાથી તરડાવા માંડે છે. થડનો ફરતો, તેના કાષ્ઠભાગનું રક્ષણ કરવા, હવા અને પાણી દરકત કરી ન શકે તેવા છુચ જેવા રજકણોનો ચર બંધાય છે. આવો થર વખતોવખત તરડાઈને તૂટતો જાય છે અને નવો થર બંધાય છે. આવા થરની અંદરના ભાગમાં આંતર જાલ આવેલી હોય છે અને તેની અંદર ગોળ કુંડાળાવાળો કાષ્ઠભાગ હોય છે.

પાંદડાં:—આંખાનાં પાંદડાં લાંબાં અને સાંકડા કદનાં હોય છે. ઝાડ ઉપર તે એવી રીતે ગોઠવાઈ જાય છે કે દરેક પાનને સૂર્યનો પ્રકાશ મળી

શકે અને નીચેના ભાગમાં મુંદર છાંયડો પડે. પાંદડાંના અણીવાળા ભાગદ્વારા વરસાદનું સઘળું પાણી નીચે ચાલ્યું જાય છે. નસોની ગુંથણીથી પાન સૂર્યનો પ્રકાશ લેવા પ્રસરાએલું રહી શકે છે અને કમાન જેવા, નરમ છતાં મજબુત દીંટાની મદદથી પવનના સપાટા વખતે આમ તેમ વળીને પાન પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. પાંદડાંની ઉપર ચામડાના જેવું સખત પડ હોય છે તેથી અંદર રહેલું પાણી વધારે પ્રમાણમાં હિડી જતું નથી. પાંદડાંની ઉપરનો ચળકાટવાળો ભાગ સૂર્યના વધારે પડતા પ્રકાશને પાછો ફેંકે છે. પાંદડાના નીચેના ભાગમાં આવેલી રૂવારી ભેંઈતા પ્રમાણમાં બેજ સાચવી રાખે છે અને વૃક્ષના મુળીઆએને ઠંડક આપે છે.

આંખાની ઘટા ખાર મહીના લીલા પાંદડાંઓથી છવાઈ રહેલી જણાય છે. બીજાં વૃક્ષોની જેમ પાનખર ઋતુમાં તેનાં પાંદડાં એકી સાથે ખરી પડતાં નથી, પણ એકેક ડાળા પરનાં પાન વારાફરતી ખરવા માંડે છે અને ત્યાં નવાં પાન આવતાં જાય છે, એટલે કોઈપણ વખતે આંખાનું ઝાડ પાંદડાં વિનાનું જણાતું નથી. ખારે મહીના તેનાં મુળીઆને ઠંડક મળે છે, અને રસ્તે જનાર આવનારને તે શાંતિ આપે છે. આંખાનાં નવાં પાન એક-દમ વધીને મોટાં થાય છે. સૂર્યનો તાપ તેમને તુકસાન ન કરે એ હેતુથી તે બિલાં લટકતાં રહે છે અને મજબુત બને ત્યારેજ આડાં ગોઠવાય છે. શરૂઆતમાં તે લાલ રંગનાં હોય છે અને પાછળથી તે લીલા રંગનાં બને છે.

જાન્યુઆરિથી માર્ચ મુઘીમાં આંખાને ફૂલ (ખોર) આવે છે. પાંચ વજ્રપત્રથી ફૂલનું રક્ષણ થાય છે. ફૂલને પાંચ પાંખડી હોય છે. પાંખડીની અંદર પાંચ પુકેસર અને એક સ્ત્રીકેસર હોય છે. પાંચ પુકેસરમાંથી ફક્ત એકજ વિકાસ પામે છે. આંખાને પુષ્કળ ફૂલ આવે છે અને મધુપાનથી લોભાતાં જંતુઓની મદદથી ફળીકરણ થાય છે.

ફળ:—દબ્બરો ફૂલોમાંથી ફક્ત ચોડાંનેજ ફળ આવે છે. આમાંનાં બધાં ફળોને વૃક્ષ પોષણ આપી શકતું નથી, એટલે જ ફળમાંથી ફક્ત એકનેજ તે પોષણ આપે છે, અને બીજાને ખેરવી નાખે છે.

ફળ પાકે તોજ બિગવા લાયક બીજ જંધાય, એટલે શરૂઆતમાં આંખે પોતાનાં ફળમાં ખટાશ મૂકે છે, તેથી પક્ષીઓ તેને તુકસાન કરે નહિ પાકેલું ફળ વૃક્ષની નીચે ખરી પડે અને તેના બીજ વૃક્ષની આસપાસ ભીંગ નીકળે તો નવા છોડને પૂરતા પ્રમાણમાં પોષણ મળે નહિ એટલે આવી

જાતની વૃદ્ધિને અટકાવવા કુદરતે આસ ગોઠવણ કરેલી હોય છે. પાકેલાં ફળમાં મીઠો રસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી લોકો તે ફળોને લઈ જાય છે અને તેનાં ખીજતે વૃક્ષથી દૂરની જગ્યાએ જવાનું મળે છે. ત્યાં અનુકૂળ સંજોગો મળતાં તે ઊગી નીકળે છે.

આંખાનું ફળ (કેરી) કેવું હોય છે તેથી કોઈ અજાણ નથી. ફળની કુદરતી સખત છાલ, અંદર રહેલો રસવાળો લાગ, ખીજતું રક્ષણ કરવા તેના ફરતું સખત છોડું અને તેની ઉપર આવેલા ફંવાં જેવા રેમા પોતાની સંતતિ ટકાવી રાખવા આંખો કેવી મુક્તિઓ યોજે છે તેનો ખ્યાલ આપે છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ, }

મનસુખરામ મણિરાંકર દિવેદી

કાશ્મીરનું વર્ણન

આ દેશ દુનિયાના સુંદર દેશોમાંનો એક દેશ છે. માટે એને “દિવનો બાગ” એમ કહેવામાં આવે છે. એ દેશમાં જવા માટે દિલ્હી “જઈ નાથ” વેસ્ટર્ન રેલ્વેમાં મુસાફરી કરવી પડે છે. દિલ્હીથી કાશ્મીરની રાજધાની શ્રીનગર જવા માટે બે રસ્તા છે, તે પૈકી એક દિલ્હીથી રાવળપીંડી જઈ ત્યાંથી મોટરકાર મારફતે શ્રીનગર જવાય છે, અને બીજો દિલ્હીથી વઝિરગાદા સ્ટેશને આવવું પડે છે, અને ત્યાં ગાડી બદલવી પડે છે. બીજી ગાડીમાં બેસી જમ્મુ ઉતરવું પડે છે, અને ત્યાંથી મોટરકારમાં બેસી શ્રીનગર જવાય છે.

જમ્મુ શહેર હિમાલયની તળેટીમાં રાવી નદીના કાંઠા ઉપર વસેલું છે. નદીની એક બાજુ ગામ અને બીજી બાજુ સ્ટેશન છે. નદી ઉપર એક મૂલતો પુલ બાંધેલો છે, તે ઓળંગી વ્યવહાર થઈ શકે છે. ગામ બહુ સુંદર અને સ્વચ્છ છે. ઘરો પાકા બાંધેલાં છે. અહીંયાં એક રાજવાડો છે, અને કાશ્મીરમાં ઠંડીના દિવસમાં યુષ્કળ ઠંડી પડવાને લીધે ત્યાં કાશ્મીરના રાજાનો વધમાં પાંચ હ મહીના મુકામ રહે છે; જમ્મુ અને કાશ્મીર એ બન્ને સંસ્થાન કાશ્મીરના રાજાના કબજામાં છે. ત્યાંનાં ગેઝેટના પોશાક પંજાબી લોકો જેવાજ છે. પુરુષો શરીરે સફરો તથા માથા ફેંટા બાંધે છે, તેમ સ્ત્રીઓના પણ પહેરવેશ એવોજ છે. ફેલ ઉપર એક ઉપરણા જેવું શરબો લેવા માટે રાખે છે.

જામનુથી ૧૦ માઈન ઉપર ઉત્તમપુર નાગડુ ગામ છે, ત્યાં જતા
રસ્તામાં પાણીઓ જેવા એક પછી એક ખેતરો આવેલા છે મહકની
એક બાજુ નદી અને બીજી બાજુ ઉંચો ડુંગર આવી ગહેલા છે

ઉદામપુર એ એક મોટું ગામ છે ત્યાંથી આગળ જઈએ તો પાણીના
ઝરાઓ ન્યા ત્યાં લેવામાં આવે છે આગળ રામવન નામનું શહેર આવે છે
આ શહેર શ્રીનગરથી ૧૦૬ માઈન દૂર છે અહીંથી ચિનામ નદી ઉપર એક
ઝૂનતો પૂન બાધવામાં આવ્યો છે. હિમાનથ ઉપરથી દેવદાર, સાગ, વગેરે
ઝાડો તોડી નાવી તેના પાણીઆ પાડવા માટે અહીં વણા કારખાના છે
કારખાના પાણીની સમિતી ચલાવવામાં આવે છે અહીંથી તૈયાર પાણીઆ
ઉપર છાપ માગી ચિનામ નદીમાં છોડી મૂકવામાં આવે છે, તે વહેતા
વહેતા વચીગબાદ જાય છે, અને ત્યાં આગળ તેમને કાઢી લેવામાં આવે છે,
ચિનામ નદી હિમાનથમાંથી નીકળતી હોવાને લીધે ઉનાળામાં પણ પૂર
આવે છે ત્યાંથી આગળ જતા દમ્પિયા નામનું ગામ આવે છે એ ગામ
ડુંગર ઉપર વસેલું છે જમ્મુ મધ્યાનનો ગરીબ લોકો માગીના વરમાં ગદ
છે ઠાપગનો ભાગ સપાટ રોય છે અને તેના ઉપર માગી પાથરવામાં આવવામાં
આવે છે વસ્તી મુસનમાં ની છે, અને ઉડુ મિશ્રિન હિંદી ભાષા બોલે
છે તેઓ શરીરે આશકન છે અને પ્રવાગીઓને ખામ મદદ કરે છે ગમ
વનથી દમ્પિયા મુમારે ૩૩ માઈન છે દમ્પિયા ૮૧૦ ધરોનું ગામડું છે
પીરપજલ નામના બગડના ડુંગરની તળેલીમાં આવેલું છે તેથી ત્યાં હટી
સખત પડે છે અહીંથી કાસ્મીર પ્રાંતમાં જવા માટે એક પગમ્તો
તથા એક મહક છે ફગર ૧૧૪૦૦ રૂટ ઉંચો છે પુષ્કળ હટી પડે છે
એના શિખર ઉપર બગ પથગઈ ગહે છે શિખર ઉપર ચઢી આજુમાજુ
નજર મીએ તો મરે ધોળી સફેદ જમીન માનમ પડે છે એના શિખર
ઉપરથી બીજી બાજુ આવેલો કાસ્મીર પ્રાંત નજરે પડે છે

શકાય છે. કાસ્મીરમાં મેં મહીનામાં વરસાદ પડે છે અને આપણા કરતાં ટાઢ પણ વધારે પડે છે. કાસ્મીરના બ્રાહ્મણોને પંડિત કહે છે. ત્યાં સેંકડે ૧૦ હિંદુની વસ્તી છે અને તે ઘણે ભાગે બ્રાહ્મણ છે અને બાકીની વસ્તી મુસલમાનની છે. ત્યાંના બ્રાહ્મણો માંસ ખાય છે. જન્મતી વખતે બીજી વખત પીરસવાની પદ્ધતિ નથી; તેમજ મેમાનના આદરસત્કારમાં પ્રથમ ઓઢવાને માટે કપડું તથા તાપવાને માટે એક સગડી આપવામાં આવે છે, જેને કાસ્મીરમાં કાંગરી કહે છે. થોડી મુદતથીજ એ લોકો ચા પીવા લાગ્યા છે; અગાઉ ચા પીતા નહોતા. શિઆળામાં ત્યાંની જમીન ૨ થો ૪ ટુટ વરસના ચરધી ઢંકાર્દી ગાય છે. ટાઢના દિવસોમાં ૧૫ મહીનો શાળા ખંધ રહે છે અહીં બધે પાણીજ પાણી હોવાને લીધે ઘર બે તથા મજાનાંજ ખાંધવામાં આવે છે અને તેમાં નીચેનો લાગ ફક્ત સામાન મૂકવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે.

સ્કૅલર ચંપકલાલ નગીનદાસ ઓઝા

મેં અને દાંતની સંભાળ

આપણા શરીરના અનેક અવયવોમાં પાચનક્રિયાના અવયવો અગત્ય. નું કામ કરે છે. તે અવયવોમાં દાંત, મો, જઠર, પિત્તાશય, આંતરડાં, પેનક્રિયાસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, પણ શરૂઆત દાંતથીજ થાય છે. જે આ શરૂઆતના લાગતી પુરી માવજત કરી સ્વચ્છ ન રાખી શકાય તો ઉપર જણાવેલા દરેક અવયવની મહેનત નિષ્ફળ નીવડે છે.

દાંત બે પ્રકારના હોય છે: એક દૂધીયા ને બીજા સ્થાયી દાંત. સામાન્ય વર્ગની માન્યતા છે કે દાંતની શરૂઆત જન્મ થયા બાદ થાય છે, પણ તે માન્યતા બુલભરેલી છે. બાળક ગર્ભાશયમાં ચાર માસનું થાય છે સ્થાયીજ તેની શરૂઆત થાય છે. ફક્ત એટલુંજ બને છે કે જન્મ વખતે ને ત્યારબાદ થોડા સમય સુધી પેદાની બહાર તે નીકળેલા હોતા નથી. દાંત બંધાવામાં મુખ્ય મદદ દૂધ આપે છે, કારણ દાંત બનવામાં જે સુનાના દ્વારની જરૂર હોય છે તે તેમાંથી ઘણો મળે છે. આ દરમિયાન ગર્ભના સમયથી જે દૂધ માતાને ખોરાક નિમિત્તે આપવામાં આવે તથા બાળકના જન્મબાદ માતાને તેમજ બાળકને જે દૂધ અપાય તે સ્વચ્છ તેમજ સારી જાનનું હોય તે આમ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે.

જો દાંત સ્વચ્છ ન હોય તો જો ખોરાકને તેની મદદથી ચાવવામાં આવે તેમાં વિપક્વ દાખલ થાય ને તે લોહી બનવાને લાયક રહેતો નથી. આવી સ્થિતિમાં મોં તે મોંની ગરજ નહિ સારતાં એક બાળકુંડીની ગરજ સારવારૂપ બને છે.

ઉપર જણાવેલા દૂધીઆ તેમજ સ્થાયી દાંત જન્મ બાદ કેટલી મુદતે કયા નીકળી આવે છે તે નીચે મુજબ છે:—

૮ માસ:—જો દૂધીઆ: નીચેના પેદાના આગળના (કાપનાર)

૧૪ „ :—બાર „ : આઠ આગળના (કાપનાર) ને ચાર દાદો.

૨૦ „ :—સોળ „ : આઠ આગળના, ચાર દાદો અને ચાર અણીદાર.

૩ વર્ષે:—વીસ „ : આઠ આગળના, આઠ દાદો અને ચાર અણીદાર

૬ વર્ષે:—વીસ દૂધીઆ ને ચાર સ્થાયી દાદો.

૧૩ „ :—૨૮ સ્થાયી દાંત.

૬ થી ૧૩ વર્ષના સમયમાં દૂધીઆ દાંત પડતા બંધ છે ને તે જગો પર સ્થાયી આવતા બંધ છે.

દાંત સારા ધાટીલા બને અને સરખી રીતે એક બીજા સાથે ગોઠવાય તે માટે માતાએ તેના પેદાંની જન્મથીજ સારી સંભાળ રાખવી જોઈએ. દાંત નીકળવાના સમયમાં બાળકને અનેક પીડાઓ સહન કરવી પડે છે; જેની કે, તાવ, ઝાડા, આંખ દુખવા આવવી વગેરે. આવી પીડા દાંત નીકળવાના કારણરૂપ છે, એ જૂલભરેલી માન્યતા ચાલે છે. જો બાળકના ગેદાં દરેક વખત ધાવ્યા બાદ (માતાનું દૂધ મળતું હોય તો) યા તો દૂધ પીધા બાદ પાણીથી ભોજવેલા કોટન પુકથી સાફ કરવામાં આવે તો તે પીડાઓ થવા પામતી નથી. જો આ પ્રમાણે ન કરવામાં આવે તો દૂધનાં કેટલાંક કણો પેદા પર ચોંટી રહે, જેને પરિણામે ‘જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે ને તે દૂધ સાથે જઠરમાં જતાં ઉપર જણાવેલી પીડાઓનું મૂળ થઈ પડે છે. બીજું, પેદાંની અંદરની બાજુમાં તૈયાર થએલા દાંત બહાર નીકળવાને ઉત્સુક હોય છે તે સમયે તે સ્થળના જાનતંતુઓ બહુજ આલાક બને છે ને વળવળાટ એણે કરવા ભેજવાળો પોચો કકડો બાળકનાં પેદા પર ફેરવેલો જોઈએ. આ પ્રમાણે ન કરવામાં આવવાથી બાળક બહુજ રડે છે ને માતાને દુઃખી કરે છે. અણ્યુ માતાઓ અફીણની ગોળા આપી બાળકને શાન્ત કરે છે. ભણેલ માતાઓ તેમને રખરની ધાવણ ચૂસવાને આપે છે, યા તો બાળકો અંશુકો ચૂસે છે. આથી આગતા ઉપરના તેમજ નીચેના દાંત એકબીજા પર અંધમેસતા બનના નથી પણ તેમની વચમાં

ગાળ્યું પડે છે. જેને પરિણામે બાળક નાકદ્વારા શ્વાસ ન લેતાં મોંથી શ્વાસ લે છે. શ્વાસ લેવાની આ કુદરત વિરુદ્ધની ટેવને પરિણામે મોટી ઉંમરે બાળકને ગળામા ચોળાઆ, નાકના શ્વાસના રસ્તામાં મસા વગેરે થાય છે. જે બાળકો માટે ઉપર જણાવેલા કૃત્રિમ ઉપાય લેવામાં આવતા નથી પણ જરૂરી સાવચેતી લેવામાં આવે છે તેમનામાં દાંત આવવાની ક્રિયા તદ્દન સામાન્ય અને સ્વાભાવિક થાય છે ને બાળકો અનેક પીડાથી પીડાતાં નથી.

બ્યારે વીસ દાંત બાળકને નીકળ્યા હોય ત્યારે તેને સાધારણ કઠણ ખોરાક આપવાની જરૂર છે. તદ્દન પેચિયો ખોરાક જે આપવામાં આવે તો દાંતને તેમજ પેદાને પુરતી કસરત મળતી નથી. કઠણ ખોરાક આવવાની ટેવના પરિણામે પેદાના સ્નાયુઓ મે ટા થાય, જેથી બાકીના બીજા દાંત નીકળવામાં પુરતી સવક મળે; ઉપરાંત મગજનું રક્ષણ કરનાર ખોપરી પણ મોટી બને છે જેથી મગજના વિકાસને પુરતી સરળતા થઈ પડે છે.

તેર વર્ષની ઉંમરે સ્થાયી દાંત ધણાખરા આવી જાય છે. આ પ્રસંગે કોઈપણ જાતનો ખોરાક લીધા બાદ મો જરાબર સાફ કરવું જોઈએ. આ વખતના દાંતની રચના ગેરી હોય છે કે ઉપરના જડબાનો એક દાંત નીચેના જડબાના બેની સાથે સંબંધ રાખે છે. જેના પરિણામે જે એકાદ દાંત પડી જાય તોપણ બીજાને થોડોઘણો આવવામાં મદદરૂપ છે.

દાંતની રચના:—ઉપરનો ચળકતો ભાગ ધનેમલના નામે ઓળખાય છે, જે બહુ સખત હોય છે. તેની નીચે ડેન્ટાઇન નામનો ભાગ આવેલો છે, જેમાં ઘાનતંતુનો સમૂહ હોય છે ને તેની નીચે મધ્યમાં માવો રહેલો છે. આ માવો પણ ઘાનતંતુ તથા કેરાવાદિનીઓથી ભરપૂર હોય છે.

ચાવતી વખતે ખોરાકમાં ચુંક લગે છે. આ ચુંક મોતી બંને બાજુમાં ત્રણ ત્રણ આવી રહેલી ગઢિમાંથી આવે છે. આ ચુંકમાં હજારે દૃઢ ભાગ પાણી અને બાકીના બીજા ક્ષારો હોય છે. આ ચુંકમાંના ક્ષારો રાતના સમયે દાંતની બાજુમાં જતા થાય છે, જે સવારમાં જરાબર સાફ કરવામાં ન આવે તો ધીમે ધીમે પેદામાં પગમેસારો કરે છે, તેમજ દાંતના બહારના ભાગપર છારીરૂપે રહે છે. આ છારી વગેરે જંતુને ઉછરવા અનુકૂળ સ્થાન થઈ પડે છે. ઉછરેલ જંતુઓ ધીમે ધીમે દાંતના મૂળે પહોંચી જાય છે, તે ઉપરાંત ચુંકમાંથી ઉત્પન્ન થતો લેક્ટિકએસિડ દાંતના ધનેમલના ભાગને ઓગાળી નાખે છે ને ડેન્ટાઇન સુધી જંતુઓ તથા એસિડ પોતાનો અમલ મેળવે છે. તે રિયલિંગા ઘાનતંતુને અસર થાય છે. માથાસને પીડા થાય

છે તેના અટકાવ કરવા તેણે દાંતના દાકતર પામે બળોલમાં સિમેન્ટ પુરાવવો, વગેરે આપતા ઉપાય લેવા જોઈએ; પણ જો સડો આગળને આગળ વધતો જાય તો તે માવાને કહોતરાવે છે ને આખરે તે મૂળ આગળ ગુમકું આપ છે જેની પીડા અસહ્ય થઈ પડે છે ને તે સમયમાં દાંત કઢાવી નાખવો ને દરદ મટાડવું તેટલોજ ઉપાય હાથમાં રહે છે.

ગમે તે કોઈ દાંતની નીચે થએલું ગુમકું આજુબાજુના દાંતમાં પરા-વર્તી ક્રિયાના પરિણામે પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, માટે દાંત કઢાવતાં પહેલાં 'ક્ષ' કિરણોની મદદથી ખાનરી કરી લેવી કે ગુમકું કયા દાંત તળે આવેલું છે, જેથી દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર દાંતને કઢાવી શકાય. આ જાતના સડાને 'ક્રિસિસ ઓફ ધી રીથ'-દાંતનો સડો કહેવામાં આવે છે.

કેટલાક પ્રમંગોએ કાન દુઃખે છે, આખ દુઃખવા આવે છે, માથું પણ દુઃખે છે, જેનું નિવારણ કરવા અનેક ઉપચારો કરવામાં આવે પણ તે મટતું નથી, કારણકે તેના જ્ઞાનતંત્રોએના આ ગુમકા નજીકના જ્ઞાનતંત્રો સાથે સંબંધ હોય છે, એટલે ન્યાસુધી આ દરદ નાશુદ ન થાય ત્યાંસુધી ઉપર જણાવેલા દરદનો જ્ઞાન ગમે તેવા ઉપચાર કરવા છતાં આવતો નથી.

ધણા પ્રમંગે દાંત સારી સ્થિતિમાં હોય તેમ જણાય છે પણ તે વખતે પેદા લેડિટક એસિડ તેમજ જંતુઓના પરિણામે સડી ગયાં હોય છે. ન્યા પેદું દબાવવામાં આવે કે તરત સહેજ પડે નીકળી આવે છે. આ જાતના દરદને 'પાયોરીયા' કહેવામાં આવે છે. ન્યારે ન્યારે ખોરાક અવાય (પેદું દબાય) ત્યારે આ પડે ખોરાક સાથે ભળે છે, જે પાચનક્રિયાના અવ-યવોના કામને ખલેલ પહોંચાડે છે તેમજ જાડનો બંધકાય, ડિસ્પેશીઆ (બદ-દાજી), મંધી વા, પેટનો દુઃખાવો વગેરે દરદો ઉપરિચિત કરે છે.

છારી દાંતની બાજુમાં બાજ્યાની સરખાતે લગભગ બાર વર્ષે શરૂ થાય છે, પણ તેની જુરી અસરો લગભગ ચાલીશ વર્ષની ઉંમરે જણાવા માંડે છે. આ છારી દૂર કરવામાં અનેક જાતના દૂધચક્ષ વાપરવામાં આવે છે, પણ તેમાંનું અપરું ન વાપરતા ખુણાખાચાણું (મધ્યમાં ઉપસેલું) વાપરવું સલાહભરેલું છે, કારણકે તે દાંતની દરેક બળોલમાં જઈ દાંતને ખરાબર સાફ કરે છે. સૌથી સરસ લીલું દાંતણ છે, કારણ તેના જેવા જોઈએ તેવા કૂચો થઈ શકે, ઉપરાંત તેમાંથી નીકળી આવના રસો, છારી વગેરેને નાશુદ કરે છે. દાંતણ ચા તો અસ નાંતની ચારે બાજુ સારી રીતે ધસવું જોઈએ.

ટુંકમાં બાળક અવસ્થામાં માતાએ દાંતની સંભાળ રાખવાની જરૂર છે ને મોટી ઉંમરે વ્યક્તિગત રાત્રિ સૂતી વખતે તેમજ સવારમાં ઉઠતાંની સાથેજ દાંત સાફ કરવા જોઈ એ. દાંતની મજબુતી તેથી પેતાંની મજબુતી; માટે કાણુ ખોરાકનો ઉપયોગ કરવો. બહુજ ગરમ તેમજ બહુજ ઠંડો તથા મરીમશાકાવાળો ખોરાક દાંતને નુકસાનકારક થઈ પડે છે. સાદો ખોરાક ધમ્મજવા જોગ છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

(મિ. વી. એસ. તોરોના બાપણ ઉપરથી)

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ.

મનુભાઈ મહુકેચંદ પરીખ

બાળકને બીવરાવશો નહિ

ભૂતથી બાળકને ન બીવરાવો.

બાહ્યાઉથી ન બીવરાવો.

સિંદવાધથી ન બીવરાવો.

દેહકાથી ન બીવરાવો.

થોંટથપાટથી ન બીવરાવો.

સિપાઈથી ન બીવરાવો.

બાપા બાથી ન બીવરાવો.

ભલા થઈને બાળકને ન બીવરાવો.

બીકથી બાળક કરકણ થાય.

બીકથી બાળક નામરદ થાય.

બીકથી બાળક હિંમત ખુએ.

બીકથી બાળક પાછું પડે.

બીકથી બાળક શક્તિ ખુએ.

બીકથી બાળક દારી જાય.

બીકથી બાળક નાસી જાય.

બીકથી બાળક જન ખુએ.

બાળકને કદા ન બીવરાવો.

બીક લગાડી ન બીવરાવો; વાતો કરીને ન બીવરાવો;

ન બીવરાવો, ન બીવરાવો, બાળકને લાઈ ન બીવરાવો.

શિક્ષકનો ધર્મ

(વસ્તંતિલકા છંદ)

ન્હાની કુસુમ કળીઓ તુજ પાસ આવે,
વિકાસ તું, નહિજ ધાક વડે દબાવે;
ફૂલો પ્રફુલ્લ કરવા કર યતન સારો,
સંભાળ શિક્ષક ભલા શુભ ધર્મ તારો—૧

આ બાળ પુષ્પ મરિ બેદ વિશે બુદ્ધા મા,
 રાગે પરાગ બર તું પ્રિય દુલકામાં;
 જેના રૂડા પરિમલે પમરે - દબરો,
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—૨
 પ્રારંભમાં નીરખજે બહુ ગ્રીણું સાંખી,
 લેજે કુટેવ બધી શાન્તપણેથી સાંખી;
 ધીમે ધીમે તજવવા કર બોધ સારો,
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—૩
 જાણી સ્વભાવ . પરિપુરણ બાળકોનો,
 તું આપનાર બન બાળનણા હકોનો;
 સ્વતંત્રકામની સ્વયંરૂર્તિ જગાડનારો,
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—૪
 બાળો તબાં હૃદય છે મૃદુ મીણુ જેવાં,
 તું જાપ પાઠ કિમ્બા શુભોત્તીજ તેમાં;
 જેથી મળે સુજનમા સનકાર સાગે,
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—
 વ્યાયામથી શરીર સુદૃઢ ને નીરોગી,
 તું જાળના કર નગી, બહુ ઉપયોગી;
 જેથી બને જનનમા ધણું ઇવનારો,
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—૬
 આગોત્રસાર શિશુવર્તનની સુઆગે,
 તું બાંધ બાંધ પ્રિય પ્રેમનણાજ પાગે;
 વાત્સલ્યમાં પ્રનિદિને દરીને વધારો,
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—૭
 ગીના તણા વચનને દૃઢ યાદ રાખી,
 કર્તવ્યનિષ્ઠ બનજે સિધર ચિત્ત રાખી;
 “છે કર્મમાં, નદિ ફળે અધિકાર તારો”
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—૮
 રાખી સદા ચરણની શુભ નીતિ રીતી,
 સુધારી બાળ બહુ મેળવ લોક પ્રીતિ;
 ના યા ભણા કર્મ રીતે કર્મ તું અકારો,
 મંભાળ શિક્ષક ભણા શુભ ધર્મ તારો—૯

શિક્ષાડ તું વિવિધ આજ્ઞત કર્મદ્વારા,
 વેવાર કુશળ બને લણુનાર તારા;
 નિરૂપયોગી સમજો તજીને લવારો,
 સંભાળ શિક્ષક ભલા શુભ ધર્મ તારો—૧૦ .
 જો રંચ હોય તુજને નિજદેશ પ્રીતિ,
 તો છોડ છોડ જવદી અવળીજ રીતી;
 હિદારની સુભગ આવી ધરાવનારો,
 સંભાળ શિક્ષક ભલા શુભ ધર્મ તારો—૧૧
 હમ્મેશ થોડું પણ સંગીત યાન આપી,
 દીધેલ ભચું નિત્ય જોઈ લહે તું માપી;
 એ રીત નિત્ય ગ્રહજો કરવા વધારો,
 સંભાળ શિક્ષક ભલા શુભ ધર્મ તારો—૧૨
 વધતો જતો જરૂર આગળ આ જમાનો,
 યા તું તયાર નિત્ય પાઠ શિખી સમાનો;
 છોડી જુની ઘરડનો સમજો પસારો,
 સંભાળ શિક્ષક ભલા શુભ ધર્મ તારો—૧૩
 એવું ભણાવ ભણતા રસપૂર્ણ આવે,
 એવું ભણાવ ભણીને ભણવું દીપાવે;
 વિશુદ્ધ પ્રેમ સહચાર બતાવનારો,
 સંભાળ શિક્ષક ભલા શુભ ધર્મ તારો—૧૪
 એવું ભણાવ ભણવું ઉપયોગી થાયે,
 છોડે નિશાળ તદ્દપિ ભણતો જણ્યે;
 વિઘાતણું વ્યસન ઉત્તમ પાડનારો,
 સંભાળ શિક્ષક ભલા શુભ ધર્મ તારો—૧૫

પીતામ્બર નારાયણ જોશી હેડમાસ્ટર, તા. સ્કૂલ બખરા

હિંદુસ્તાનનાં કેટલાંક પ્રાચીન શહેર

હિંદુસ્તાનની કુદરતી સીમા જોના ઉત્તરે હિમાલય, પૂર્વમાં આસામ અને બ્રહ્મદેશના પવતી, દક્ષિણે ડુસમુદ્ર અને પશ્ચિમે સિંધુ નદી આવેલાં

છે. પણ પ્રાચીન ઇતિહાસ જોતાં હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમ સીમા વખતોવખત બદલાયા કરી છે. હિંદુસ્તાનના બળવાન સમ્રાટો તે સીમા વધારી અફઘાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાન લઈ ગયા છે એવા દાખલા ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. તેમ પરદેશી પડોશી રાજ્યોએ પણ પોતાના રાજ્યને વિસ્તાર કરી એથી ઉલટું એ પશ્ચિમની સરહદને ટુંકાવી પણ નાખી છે. અત્યારે પણ ઐતિહાસિક અને રાજકીય દૃષ્ટિથી જોતાં સિંધુસીમા વાસ્તવિક રીતે જેવા અર્થમાં આપણે સમજીએ છીએ તેવા અર્થમાં રહી નથી. સિંધુ નદીને જમણે કાંઠે વાયવ્ય સરહદના પ્રાંતોથી હિંદુસ્તાનની સરહદમાં વધારો થયો છે. બ્રિટિશ બલુચિસ્તાન જોતાં રાજકીય સરહદ ત્યાં સુધી ફેલાઈ છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

જુના ઇતિહાસકારોનો પણ આ મત છે. હાલના અફઘાનિસ્તાનનો ઘણો ભાગ હિંદુસ્તાનનોજ ભાગ ગણાતો હતો અને કાબુલ નદી એ તેની છેલ્લી સરહદની નદી ગણાતી હતી. સ્ટ્રેબો કહે છે કે હિંદુઓના કબજામાં સિંધુ કાંઠે આવેલા ધરાની દેશો પણ હતા. પણ મહાન સિકંદરે તેમની પાસેથી એ પ્રદેશો લઈ ત્યાં પોતાનાં ત્રણ થાણાં સ્થાપ્યાં હતાં. પછી સેલ્યુકસ નિકાટરે ચંદ્રકેતુને પાછાં સોંપ્યાં. ઇ. સ. ત્રીજા અને ચોથા સૈકામાં હિંદુસ્તાનના કબજામાં આ કાબુલ નદીનો પ્રવેશ હતો. ઇ. સ. ૧૦૦ સુધી હિંદુ રાજ્યોની ત્યાં સત્તા હશે એમ ગ્રીક અને ઇન્ડો-સિથિયન લોકોના સિદ્ધાંતમાં હિંદી ભાષાની છાપ ઉપરથી માલમ પડે છે. છઠ્ઠા સૈકામાં ઘોળા દ્વારા લોકોના સિદ્ધાંતમાં પણ તેવીજ ભાષા માલમ પડે છે. ૧૦મા સૈકામાં કાબુલ નદીનો પ્રદેશ બ્રાહ્મણ રાજાના કબજામાં હતો, અને આ રાજાની સત્તાને અંત મહમદ ગીઝનીના વખતમાં આવ્યો. ગીઝની વંશના રાજાના અમલ દરમિયાન જ્યારે ત્યાંના લોકોએ મુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર્યો ત્યારે તેઓએ મૂર્તિપૂજક બૈદ્ધ લોકોને ત્યાંથી હાંપી કાઢ્યા અને તેમની સાથે હિંદી સંસ્કૃતિ પણ ત્યાંથી ગઈ.

કાઓઝુ-અફઘાનિસ્તાન:—ઇ. પૂ. તેમજ ઇ. સ પછી કેટલાએક સૈકાઓ સુધી ઉત્તર હિંદના પ્રાંતોમાં આખા અફઘાનિસ્તાનનો સમાવેશ થતો હતો. પશ્ચિમે તેની સરહદ બમીયન અને કંદહાર સુધી અને દક્ષિણે બોલન થાટ સુધી હતી. એ આખા પ્રદેશના ૧૦ વિભાગ કરવામાં આવ્યા હતા. અને ઇ. પૂ. બીજા સૈકામાં તે પ્રદેશ પાર્થિયન, હિંદુ અને સિથિયન લોકો વચ્ચે વહેંચાઈ ગયો હતો. કંદહાર પાર્થિયન લોકોના કબજામાં

હતું. સ્વાત, પેશાવર અને બાતુ હિંદુઓના કબજામાં, અને કાબુલ, ગીઝની, જલાલાબાદ સિથિઅન લોકોના કબજામાં હતાં.

કોદીન-કાબુલ:—સંસ્કૃતમાં તે હિર્વર્યાન નામથી ઓળખાતું. સિકંદરની છત પહેલાં તે અફઘાનિસ્તાનનું રાજધાનીનુંજ શહેર હતું, અને ૧૦ મા સૈકા સુધી તો અફઘાનિસ્તાનના બાદશાહ ત્યાંજ તખ્તેનશીન થતા. સાતમા સૈકામાં ત્યાં તુર્ક બાદશાહ રાજ કરતો હતો અને દેશની ભાષા ગીઝની પ્રદેશ કરતાં જુદી હતી. વેદમાં કાબુલ નદીને કુલા તરીકે જણાવેલી છે.

અરચોશિઆ-ગીઝની:—સાતમા સૈકામાં ગીઝનીનો રાજા બૌદ્ધ ધર્મી હતો. મધ્ય-પ્રજા અફઘાન હતી. આ સમયમાં ગીઝની આબાદ શહેર હતું અને તેને ચારે બાજુ મજબુત કિલ્લેબંદી હતી.

મૂળથી આ શહેર મજબુત કિલ્લેબંદીવાળા શહેર તરીકે ઇતિહાસમાં જાણીતું છે. ધરાનો લોકોએ તેને ‘ગઝ’-એટલે ‘તીબેરી’ એવું નામ આપ્યું છે.

નગરહાર-જલાલાબાદ:—જલાલાબાદ પ્રદેશની પશ્ચિમે જલદક-બાદ, પૂર્વમાં અમરબાદ, ઉત્તરમાં કાબુલ નદી અને દક્ષિણે સરેહ કોહના ડુંગરાઓ છે. રાજધાની નગરહાર હાલ ન્યા જલાલાબાદ છે ત્યાંથી પશ્ચિમે બે ગામલ દૂર બેગ્રામ ગામ છે ત્યાં હતી. ચીના યાત્રાશુઓ તેને દિલ્લો કહેતા. શુદ્ધતાં ચૈત્યો ત્યાં બેવામાં આવે છે. આ શહેર પહેલાં ઘણું આબાદ હશે એમ આસપાસ આવી રહેલાં ખંડિએરો ઉપરથી માલમ પડે છે. પાંચમા સૈકામાં તે સ્વતંત્ર પ્રદેશ હતો. ઇ. સ. ૬૩૦ માં ત્યાં કોર્ષ રાજા કરતો નહોતો, અને એ પ્રદેશ તાબાનો મુલક ચર્ષ ગયો હતો. ત્યારપછી બાહણુ રાજાને કબજે અને પછી ગીઝની વંશના રાજાઓને કબજે તે આવ્યો.

ગાંધાર-પરધાર-પેશાવર:—ચીના યાત્રાશુઓ આ પ્રદેશ સિંધુની પશ્ચિમે આવેલો ગણે છે. પેશાવર પ્રાંત ૧૩૩ મા. ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબો અને ૧૦ મા. પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળો છે. આ પ્રદેશની સીમા-ઉત્તરે સ્વાતની ટેકરીઓ, પૂર્વે સિંધુ, દક્ષિણે કાલાબાંજની ટેકરીઓ, પશ્ચિમે લખવાન અને જલાલબાદ. આ પ્રદેશ પ્રાચીન હિંદુસ્તાનનો અદ્યતન ઐતિહાસિક પ્રદેશ છે. સિકંદરનાં પરાક્રમે અને શુદ્ધ ભગવાન વિષેની દંતકથાઓનો આ પ્રદેશ છે, આ પ્રદેશની જુની રાજધાની પુષ્કળાવતી નામે નગરી હતી અને શીરામ-ચંદ્રચના લાર્ષ હારતના પુત્ર પુષ્કરે તે વસાવી હતી.

પાઠ્ય પુસ્તક, ઇનામ અને લાયકેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી, મંજૂર એલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્યકર્તા	અકટકર્તા (ટેકાળા સહિત)	(૧) ન દોઢ કિમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામા આવી છે	રિમાર્ક
૧	ત્રિવિજય ખોટા વાંતો	મિ. નટવરનાથ વિમાન-ગાડિય ગાદિયામ દિર સુરત	૦-૪-૦	૦-૪-૦	ઇનામ અને વિદ્યા-પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે	
૨	અસિપાર્થ દાદા	"	"	૦-૨-૬	"	"
૩	કમળિદાન	"	"	૦-૫-૦	"	"
૪	શંખા ભાના પરાક્રમે	દંસા મહેતા	આનંદન કાર્યોલય વડોદરા	૧-૦-૦ (કામળનુપુરુષ)	ઇનામ અને વિદ્યા-પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે	
૫	ખગેટરે એમ્પ દંડિન્ડ્યા	પ્રોફે. સી. વક્રીય અને લોગમેન્સ ગ્રીન એન કે. ડો. એન. થુચી	મુખર્જી	૧-૩-૦ (લુગમનુપુરુષ)	"	"
૬	દેશનાપત્રો	મિ. વક્ત્રસદાસ અક્ષક	મિ. બાલુભાઈ કરસનદાસ નારાયણમ, સુરત.	૦-૬-૦	ઇનામ અને લાયકેરી	"
૭	લગ્નગદ્યન કાઠિઆવાડ દેશની વાર્તા ભાગ બીજો	ગુજરાત વર્નામ્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.	૦-૮-૦	"	"
૮	રાત્રી રીખવેલે	મિ. ડી. ટી. શાહ	મિ. ડી. ટી. શાહ, બાલ અંયાવલી કાર્યોલય, અમદાવાદ.	૦-૧-૩	વિદ્યાર્થીની લાયકેરી	"

ધનામપત્રક
ખેડા-જિલ્લો

ગામ તાલુકો	નામ	કિંમત	હેતુ
સિદ્ધજી	ભાઈ ગલાબ ગારાડ શીવાભાઈ મહેતાળની દીકરીએ	૫૩-૦-૦	નાબાનો દેગડો એક તથા ટેરીઓ બેઠેંચી.
દેવરડા	ભદરણીયા પા. બકેરભાઈ બેચરભાઈએ	૧૫-૦-૦	પિત્તળના ખાલા તથા પતાસા બેઠેંચ્યા.
	પા. મોતીભાઈ બાબરભાઈએ	૨૦-૦-૦	રૂદા જમાડી.
	ગામલોક તરફથી	૬-૦-૦	જલેબી બેઠેંચી
કેસરા	શીંગાલીના પટેલ મંગળભાઈ ઝવેરભાઈએ	૭-૦-૦	પિત્તળના ખાલા બેઠેંચ્યા.
રતુનપુર	સિદ્ધજીના પા. ચતુરભાઈ જીવાભાઈએ	૭-૦-૦	જર્મનના ખાલા તથા પતાસા બેઠેંચ્યા
પેટીએજ	લાળપરાના પા. ગજરાજભાઈ વેણીદાસે તથા મોરજના પા. રણછોડભાઈ કદાનદામે	૧૦-૦-૦	પિત્તળના " "
મવાણા-જીપડી	શા. તલકચંદ ગુલાબજી દે	૮-૦-૦	મિઠાઈ બેઠેંચી.
મેજપુર	શાહ સુનિલાલ દયસુખભાઈએ	૮૦-૦-૦	રૂદા જમાડી.
	સુખી પા. ભાઈલાલભાઈ દાદાભાઈએ	૪૫-૦-૦	બાને રૂદો જમાડી.
સામેલ	માણ મહેતાજી બહેચરભાઈ હાથીભાઈએ	૧૫-૦-૦	રૂદા જમાડી.
પીપલગ	નામલોકોએ	૧૦૦-૦-૦	મધા રકાઉટોને જમાડ્યા.
સિદ્ધજી	રીણાવના પા. ભીખાભાઈ રણછોડભાઈએ	૩-૦-૦	મિઠાઈ બેઠેંચી.
		૨૦-૦-૦	કેન્થાએને પિત્તળના કદાબીખાલા બેઠેંચ્યા.
		૭-૦-૦	ફંડમા આપ્યા.
ગામડી	પા. મોતીભાઈ ગરજભાઈએ	૩૮-૦-૦	રૂદા જમાડી.
	પગી વેલાભાઈ દાદાભાઈએ	૩૫-૦-૦	" "
નાનીખડોલ	ખૂંટજના પા. શંકરભાઈ અમયાભાઈએ	૩૦-૦-૦	જર્મનસીલ્વરના ખાલા તથા મિઠાઈબેઠેંચી.
	કેલાના ગાહ માણેકલાલ બોગીલાલે	૩૦-૦-૦	" "
	મીંવાલીના પા. નારણભાઈ મેતીભાઈએ	૪૦-૦-૦	" " તથા પરખમા આપ્યા.
	" પા.ઝવેરભાઈ બુદાભાઈએ	૪૦-૦-૦	" " "

સીંધાલીના પા. ઝવેરભાઈ દલા-	૪૦—૦—૦	જર્મન સીલ્વરના પ્યા-
ભાઈએ તોરણીઆના પા. લગ-	૩૨—૦—૦	લા તથા મિકાઈ બ્લેચી
વાનભાઈ તળસીભાઈએ		તથા પરખમાં આપ્યા.
પા. જેઠાભાઈ ભુલાભાઈએ	૨૪—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી તથા
		કેરી બ્લેચી.
પા. બાબરભાઈ રણછોડભાઈએ	૨૧—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
પા. નરસિંહભાઈ મયુરભાઈએ	૧૩—૦—૦	પેંડો બ્લેચી.
પા. રમણભાઈ નાગજીભાઈ માર-	૧૧—૦—૦	ફંડમાં આપ્યા.
ફત પા. મુળજીભાઈ		
લલ્લુભાઈએ		
નડિઆદના પા. રતિલાલ	૫—૦—૦	”
કશીભાઈએ		
ચૌદાણુ હેમાજી જેરાજીએ	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
મારતર બહેચરભાઈ દરિસંગ	૩—૦—૦	પતાસાં બ્લેચી.
તથા જાસડીઆ ઉદેસિંહ		
ચાચસિંહે		
રાસનોલના રાવજી બીખાલાલ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ તથા કન્યાઓ
દરજીવને		શાળામાં પ્યાલા તથા
		પતાસાં બ્લેચી.
અરજપુરાના રાવજી પરસોત્તમ	૫—૦—૦	ઊકરાને પતાસા તથા
જેઠાલાલે		કન્યાઓને પ્યાલા
		બ્લેચી.
ચક્રવાસીના પદાણુ ઉમરાવખાન	૫—૦—૦	ફું સ્કૂલમાં પતાસાં
દાજીકરમીખાને		બ્લેચી.
	૧૨—૦—૦	કન્યાઓમાં પિત-
		ળના પ્યાલા બ્લેચી.
	૧૮—૦—૦	ધડિઆળ બેટઆધું.
રામના મુવાડના પા. લવાન-	૧૪—૦—૦	કન્યાઓને જર્મન-
ભાઈ એધવદાએ		સીલ્વરના પ્યાલા
		તથા ઊકરાઓને
		પતાસાં બ્લેચી.
ઝીલોડના પા. નાયાભાઈ	૮—૦—૦	પિતળના પ્યાલા
માનાભાઈએ		બ્લેચી.
” શીવાભાઈ મુંબભાઈએ	૮—૦—૦	”
પા. શીવા ધેલાભાઈએ	૧૮—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
શા. લલ્લુ લાલચંદની બેન	૧૮—૦—૦	”
પારવનીએ		
પા. કુલાભાઈ રણછોડભાઈએ	૧૮—૦—૦	”
સામરખાના પા. રાંકરભાઈ	૨૫—૦—૦	જર્મનના પ્યાલ
વીણભાઈએ		બ્લેચી.

લાળજ

પા. ભુલાભાઈ નાયાભાઈ એ	૧૫—૦—૦	કન્યાશાળા જમાડી.
પા. લલ્લુભાઈ બાપુભાઈ એ	૧૫—૦—૦	"
દેસાઈ હરિલાલ અમયાભાઈ એ	૨૦—૦—૦	"
મહેમદાવાદના ભટ પ્રભુલાલ દલપતરામે	૧૮—૦—૦	"
દેસાઈ હરિલાલ અમયાભાઈ એ	૪—૦—૦	કન્યાશાળામાં પિત- ળની વાડકાઓ ઘેર્યા.
પેલીસપટેલ ભટ્ટાભાઈ હર્ષિભાઈ એ	૨૨—૦—૦	" તથા કન્યા- શાળા જમાડી.
પટેલ ડુલાભાઈ ત્રીકમભાઈ એ	૧૫—૦—૦	કન્યાશાળા જમાડી
નડિઆદના પટેલ ઈશ્વરભાઈ વેળીભાઈ એ તથા ડુલાભાઈ બાળરભાઈ એ	૪૪—૦—૦	જમીનની ચાળીઓ ઘેર્યા.
સામરખાના પટેલ છોટાભાઈ શંકરભાઈ એ	૧૯—૦—૦	પિતળના રકાળી ચાલા ઘેર્યા.
પટેલ ભાઈજીભાઈ મુનદાસે	૧૫—૦—૦	કન્યાશાળા જમાડી.
રાવજી ડુલાભાઈ શીભાઈ એ	૧૫—૦—૦	"
નંદાસીના પા. ચતુરભાઈ શંકરભાઈ એ	૨૫—૦—૦	જમીનના રકાળી ચાલા ઘેર્યા.
પટેલ છોટાભાઈ બાગરભાઈ તથા પટેલ હનુમાનભાઈ બાગરભાઈ એ	૧૯—૦—૦	પિતળના " "
ચક્રવાસીના પદાણુ હિમરાવખા હાજકરમીખા	૧૩-૧૦-૦	પિતળના ચાલા ત- થા પતાસા ઘેર્યા ૩. ૧ ઘડિઆળમાં આપ્યો.
૨૬ નડિઆદના પા. સોમાભાઈ શંકરભાઈ એ	૮—૦—૦	કન્યાઓને પિતળના ચાલા તથા પતાસા ઘેર્યા
૨૭ ડા. પોપટ ઝવેરના મરણનિમિત્તે સિદ્ધનના પા. ચતુરભાઈ ગલાભાઈ એ	૪૦—૦—૦	શુદ્ધ જમાડી
૨૮	૧૫—૦—૦	જમીનના ચાલા ર- કાળી તથા પતાસા ઘેર્યા
૨૯ માતરના લવાર ગીધર વણારશીએ	૨૫—૦—૦	જમીનના ચાલા છોકરા છોકરીઓને ઘેર્યા તથા પ- તાસા ઘેર્યા
અડાસ	...	શુદ્ધ જમાડી

અડીદરા	નડિઆદના પટેલ વિઠ્ઠલભાઈ ગોવિંદભાઈએ - મેળાવણ વખતે	૪-૪-૦૦	મુખ્ય સફલના વિદ્યા- ર્થીઓને ઝેડકા ધ. નામમાં આપ્યા.
	"	૫-૧૨-૦૦	કન્યાશાળાની બાળા- ઓને જર્મનના ધ્યાલા ગરબો મા- નારને વહેંચ્યા.
કોમીઅલ	કોમોના પા. કુમેરભાઈ વર- જલાઈએ	૧-૦-૦૦	પનાસા વહેંચ્યા.
		૧૨-૦-૦૦	ધ્યાલા રકાબી છોક- રાઓને પનાસાં સાથે વહેંચ્યા.
	પીપરીઆના પા. ગોકળભાઈ તાપીનમે	૧૨-૦-૦૦	"
ગોપાલપુરા	પા. લક્ષ્મીભાઈ દાગુલાઈએ	૨૧-૦-૦૦	રૂઝ જમાડી
	સુધાર મંગળ ગણેશભાઈએ	૩૧-૦-૦૦	"
	સામરખાના પા. બાગર હરિભાઈએ	૧૧-૦-૦૦	ઠાકરાં પિત્તળના તથા છોકરીઓને જર્મનના ધ્યાલા વહેંચ્યા.
	મેડવાના પા. શીખાભાઈ પુત્રભાઈએ	૧૫-૦-૦૦	જર્મનના રકાબો ધ્યાલા વહેંચ્યા.
	પા. શંકરભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૨૧-૦-૦૦	રૂઝ જમાડી.
	સાદ અંબાલાલ નાથાલાલે તથા	૫-૦-૦૦	પરબ ખેસાડી.
	પા. વાવડ દારીલાઈએ તથા		પિત્તળના ધ્યાલા પા- ણી પીવા સાથે આપ્યા.
	પા. રાનાલાઈ આશાલાઈએ		
રાસનોલ	પા. શંકરભાઈ દરખાઈભાઈએ	૪૦-૦-૦૦	રૂઝ જમાડી.
	પગી અવેર લાલાએ	૨૫-૦-૦૦	"
	કુંજરાવના પા. ભાઈલાલ મોતીલાઈએ	૪૫-૦-૦૦	"
	ગોર ગણપતરામ સેવકરામે	૪૫-૦-૦૦	"
	કાનનારીના પટીઆર અરી- સીંગ કાલાઈ તથા બીમસીંગ ભાનનસીંગ	૪૦-૦-૦૦	પિત્તળની વાડકીઓ તથા પનાસાં વહેંચ્યા.
	આરસીપના પા. ધોરીભાઈ મયુરભાઈએ	૪૫-૦-૦૦	જર્મનના ધ્યાલાનથ પનાસાં વહેંચ્યા.
	શીલીના પા. મંગળભાઈ ગર- મભાઈ તથા પા. તખીભાઈ બાપુભાઈએ	૬૦-૦-૦૦	પિત્તળના રકાબો ધ્યાલા તથા પના- સા વહેંચ્યા.

મરોઝના પા. દીમાભાઈ	૩૬—૦-૦	પિતળના પ્યાલા ત-
ગોપાળભાઈએ	"	યા પતાસાં બહે'ચ્યાં.
લવાલના હુદાર કેશવ મૂળજીએ	૩૦—૦-૦	"
પા. મોતીભાઈ દાસીભાઈએ	૪૦—૦-૦	રફલ જમાડી.
વાળંદ આઈ મુરજે	૬—૦-૦	મિઠાઈ બહે'ચી.
મિ. દાભઈ પુંજીએ	૬—૦-૦	"
પા. બીખાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૬—૦-૦	"
પા. ગોપાળભાઈ દારકાંદસ		
તથા પા. અંબાલાલ તળ-		
શીભાઈ તથા પા. શંકર-	૧૨—૦-૦	રફલ જમાડી.
ભાઈ પુંજીભાઈ તથા પા.		
આશાભાઈ નારણભાઈ તથા		
પા. ગીરધરભાઈ દારકાંદસે		
પા. જોડાભાઈ જૂલાભાઈએ	૮૨-૧૦-૦	પેંડા બહે'ચ્યાં.
દેવસંકર જીવરામ ત્રીવેદીની		
મારફતે		
મુચાર ધનજીભાઈ ખુસાલદાસે	૧૩—૦-૦	રફલ જમાડી.
પા. દાસીભાઈ આપુજીએ	૧૬૦—૦-૦	દરક રફલો જમાડી.
જાઈ હેતા પટેલ ગોતમ મક-	૨૫—૦-૦	જમાઈમીના પાર-
તદામની વિધવાએ		જાને દિવસે રફલ
		જમાડી.
શા. ગોરંધન જોડાભાઈએ	૫—૦-૦	કળીનાલાલ જમાડમા.
પા. સોમાભાઈ ગોપાળભાઈએ	૧૫—૮-૦	રફલ જમાડી.
શાદ ગોદનલાલ વરજીવને	૧૦—૦-૦	કળીનાલાલ જમાડમા.
શાદ શંકરલાલ લલ્લપુભાઈએ	૧૦—૦-૦	"
ગામ લેકિએ.	૬૦૦૦-૦-૦	રફલ માટે નવું મકાન
		જમાડ્યું.
"	૧૨૬—૦-૦	વારણુ કરી રફલ
		જમાડી.
ગામ લોદિએ રામજી મંદિ-	૩૦—૦-૦	રફલ જમાડી.
રમાં અંકિત મૂર્તિને પૂનઃ		
નવી સ્થાપન કરતી વખતે		
શાદ ગીરધરલાલ જગનવાને	૧૨—૦-૦	"
મે. દાકોર સાહેબ નદારસિ-	૧૫—૦-૦	પતાસાં તથા પેસા
દજી મહેરામણસિદજી તરફથી		બહે'ચ્યાં.
કનકાપુરાના નિવેતી ગીરજન-	૬—૦-૦	મિઠાઈ બહે'ચી.
શંકર અંબાલાલે		
પા. મંગળભાઈ ગોતીભાઈએ	૨—૦-૦	"
મારનર જોડાંકર ગોવિંદરામે	૩—૦-૦	" તથા

કુમરાવ	ગુતાવના પટેલ નાગરભાઈ	૪૦—૦—૦	જર્મનના રકાબી
	જીજીભાઈએ	૨—૦—૦	ધ્યાના બહેન્યાનથા
હમીદપુરા	પા. ખોડાભાઈ ટુલાભાઈએ	...	પતાસા બહેન્યા.
	બેચરીના પા. જેમંગ જીવા-ભાઈએ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. સનાભાઈ કશનદાસ	...	"
	તથા પા. ખુશાલભાઈ ત્રીક-મભાઈ તથા પા. લક્ષ્મીદાસ કશનદાસે	...	"
હેરજલવાડા	પા. દેસાઈભાઈ જુલાભાઈએ	...	"
	મિ. ભાઈલાલભાઈ પરશો-તમદાસ ઠાકરે	૮—૦—૦ ૨—૦—૦	પિત્તળના ધ્યાલા ત-થા પતાસા બહેન્યા.
પંડોલી	પા. ધૂળાભાઈ મૂળજીભાઈએ	૧૫૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	સોની છોટાભાઈ લલ્લુભાઈએ	૧૫૦—૦—૦	"
	પા. મોતીલાઈ કશનદાસે	૧૫૦—૦—૦	"
	ગરાસીઆ ખાવમંગ જીવાજીએ	૧૫૦—૦—૦	"
	પા. લલ્લુભાઈ પુત્રભાઈએ	૧૫૦—૦—૦	"
	ગોર જીલાઈ ઉત્તમરામે	૫૦—૦—૦	મિઠાઈ બહેન્યા.
	પા. ગોપાળજીભાઈ દાથીભાઈએ	૪૦—૦—૦	"
	પા. નાથાભાઈ નરોત્તમે.	૫—૦—૦	આપામ સાધન માટે આપ્યા.
	પા. જીવાભાઈ મયુરભાઈએ	૫—૦—૦	"
કેવળીવલ્લભેલ ચુલેય મેજપુર વડતાલ ગામઠી	આરેયા માવસંગ ડાહ્યાભાઈએ	૧૪—૮—૬	સ્કૂલ જમાડી.
	ગામ લોકોએ	૯૦—૦—૦	ખંને સ્કૂલ જમાડી.
	પા. અંબાલાલ કાળિદાસે	૪૫—૦—૦	"
	પગી જેઠાલ બીખાએ	૫૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. હરિભાઈ કલ્યાણભાઈએ	૩૦—૦—૦	"

ભરૂચ જિલ્લો

વાવલી	પા. દેસાઈભાઈ કુબેરદાસે	૪૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ગડાડ તથા કાગેવાની ગત તરફથી	૨૬—૬—૬	જર્મનની રકાબીએ બહેન્યા.
ગોબ્બગ	મિ. મનીજીભાઈ પરાગદાસે	૩—૦—૦	સાકર બહેન્યા.
	ગામના ગૃહસ્થોએ	૧૮—૮—૦	ધરીઆળ આપ્યું.
	પા. ખુશનસંગ વજ્રેમંગે	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. પરભાતસંગ ધીરભાઈએ	૨૧—૮—૦	"
	પા. જેમંગ ધીરભાઈએ	૨૦—૦—૦	"
	ત્રિણી રૂપા ગીરધરે	૧૬—૮—૦	"

મિ. બકારલાઈ અદેસંગે	૧૦—૦—૦	કલાસ જમાડ્યો.
મિ. નાદાલાઈ અદેસંગે	૧૪—૦—૦	"
મોની નાયુલાઈ જગજીવને		
મિ. પરબતસંગે જીવસંગે		
મિ. નારસંગે અદેસંગે		
મિ. રાયજીલાઈ જોડાએ	૧૭—૦—૦	"
મિ. ડાલાલાઈ નાદાએ		
મિ. રતનસંગે દીપસંગે		
મિ સોની નાયુલાઈ જગ- જીવને મિ રાયજી જોડાએ	૧—૦—૦	દર શુક્રવારે ચાણા , બહેએ છે.
બાઈ સોના પા. નરેતમ દરલાઈની વિધવાએ	૩૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
ગામ લોકો તરફથી	૪—૦—૦	નાયચાલાઈનીના ખેલ દેખાડવાની સમવડ કરી તેના ખર્ચના આપ્યા.
મિ. નાનલાઈ જાવાલાઈ બારીયા	૧૫—૦—૦	રફલ જમાડી તથા પતાસાં બહે'ચ્યા.
મિ. છોટાલાઈ રાંદરલાઈ પટેલ ટેલ પદાડસંગે આવસંગે	૧—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યા.
મદારાજ ભગવાનજી પાના- નંદજીએ	૧૦—૦—૦	કલાસ જમાડ્યો.
	૫—૦—૦	કિવનાઈન બહે'ચ્યું.
	૨—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યા.
રણા નાયલાઈ બહેચરલાઈએ	૫—૦—૦	ચણા બહે'ચ્યા.
	૨—૦—૦	બાળપોથી તથા સ્વેચે બહે'ચી.
જંજુસરના હકર જગજીવ- નદાસ વિઠ્ઠલદાએ	૫—૦—૦	ગોકરને કિવનાઈન આપવા માટે આપ્યા.
ગામના આગેવાનોએ	૫—૦—૦	
ગામના પેલીસ તથા ઉમરાલ પટેલો	૫—૦—૦	દિરોતેશન" કેના દિ- સે પતાસાં બહે'ચ્યા.
પા. નાયાભાઈ મધરલાઈએ	૪૦—૦—૦	રફલ જમાડી
પા. લક્ષુભાઈ દરલાઈએ	૧૫—૦—૦	"
સો. જો. મેખર રાજ ખુમા- નસિદ અમેસિદજીએ	૬—૦—૦	મમ કે'ચ્યાએને રોટ ગરીબ વિદા-
	૨—૦—૦	ચાંને આપી. ગરીબ વિદાર્થની
	૭—૦—૦	કપડાં આપ્યા.
	૫—૦—૦	સાકર બહે'ચી.

કોમળા	પા. વિઠ્ઠલભાઈ કલ્પાનદાસે	૨૧—૦—૦	ગોપરીઓ તથા રથેટા બહેની
	પા. મિશ્રભાઈ વરદયાભાઈએ		
	પા. રાજભાઈ સેખીદાસે	૨—૦—૦	મિશ્રાઈ બહેની.
	જોશી રવિચંદ્ર મનમુખરાએ		
ભગ્ય	મિ. શેઠ દારાશા રતનજી	૨—૫—૦	કોમળા ગુજરાતી નાઇટરફલના ગરીબ વિદ્યાર્થીની ગોપરીઓ તથા રથેટા બહેની.
	દોમાવાવાએ		
મીમંગ્યા	પા. દમાઈભાઈ ઝઝભાઈએ	૧૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
	પા. રાંદેર ગીરધરે	૧૫—૦—૦	"
	મિ. ધનુષ્ય લખમીદાસે	૧૫—૦—૦	
	મિ. મોહનભાઈ બાપુએ	૨—૪—૦	મિશ્રાઈ બહેની.
બુવા	વીરસદના અમીન શીવાભાઈ	૧૨—૦—૦	કન્યાઓને પિતૃ-જના ખાલા બહેન્યા.
	લલ્લુભાઈએ		
	"	૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીની લાયબે-રીમાં આપ્યા.
	વીરસદના બહેન હીરાવદમી	૫—૦—૦	કન્યાઓને પુસ્તકો ખરીદ માટે આપ્યા.
	મોતીભાઈએ		
	નળાના પા. ગઢરભાઈ	૧૮—૦—૦	કન્યાઓને જર્મનના ખાલા રકાખી આપ્યા.
	પ્રમુદાસે		
	"	૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીની લાયબે-રીમાં આપ્યા.
	ભાવતીના પા. લક્ષ્મીદાસ	૧૬—૦—૦	કન્યાઓને પિતૃજના નાટ આપ્યા.
	નરિભાઈએ		
	"	૩—૦—૦	વિદ્યાર્થીની લાયબે-રીમાં તથા પરચમા
	"	૩—૦—૦	વાસણ લાયવા સાથે આપ્યા.
માતર કારેલી	ગજેરાના પા. પુરુષોત્તમ	૧૮—૦—૦	કન્યાઓને જર્મનના ખાલા રકાખી આપ્યા.
	મુળજીભાઈ		
	"	૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીની લાયબે-રીમાં આપ્યા.
	પા. નરોત્તમજી કાલજીએ	૨૫—૦—૦	નિરાશખી આપ્યાં અને પરચમેસાડી.
	પટેલ ભગવાન હનુરે	૪૦—૦—૦	મને રફલો જમાડી.
	લીધારના શાહ ધનજીશાહે	૫૦—૦—૦	સાહેર તથા ખાલ રકાખી બહેન્યા.
	અમનાઇદાસે		
	તાબોઈના શાહ મીનામરદાસે	૪૦—૦—૦	માહેર તથા જર્મનના ખાલા ખાલી બહેન્યા.
	મીરવડાએ		

કારેલી કાવા	પા. રણુછોડલાઇ વરુનુ. ધએ મિ. મેધરાજ અભેસિહે હેડમાસ્તર હનનાવ મેવા લાઇએ	૫૦-૦-૦ રૂડા જમાડી ૧-૪-૦ પનાસા બહેંચા. ૪-૦-૦ પુસ્તકો બહેંચા. - ૧-૦-૦ મિઠાઇ બહેંચી.
કેલોદ	મિ. માધવસ મેધરાજ અભેસિહે પા. લલ્લુભાઇ આશાભાઇએ મિ. પુલાભાઇ દાણભાઇએ મિ. વિઠ્ઠલભાઇ રણુછોડલાઇ પટેલ	૧૫-૦-૦ રૂડા જમાડી. ૧-૦-૦ સાકર બહેંચી. ૧-૦-૦ " ૨૦-૦-૦ રૂડા જમાડી. ૨૦-૦-૦ કન્યાઓ માટે ધ- નામ આપ્યાં. ૧-૮-૦ છોડરામાથી જે પહેલે નંબરે પાસ થાય તેને લેખ આપવાનો. ૧-૦-૦ કન્યામાથી પાસ થાય તેને કાયનો કાબડો આપવો.
દાસોદ	મેની જેઠાલાઇ ધરજારમે મિ. નટવરલાઇ રણુએડે મેની નાથુભાઇ દરગોવને જેઠ ધરજારમે મેધારામે મેની ગોરધનદાસ કાળીદામે આકીના મુદરથોએ	૧૬-૦-૦ રકાઉટમા આપ્યા. ૫-૦-૦ " ૩-૦-૦ " ૫-૦-૦ " ૬-૦-૦ "
અણખી	મેની રણુછોડલાઇ મોતી- લાઇએ રાજઅંટોળ નાથાભાઇ તયા મેતીભાઇ આશાભાઇ પટેલે આઇ લક્ષ્મી મીઠાભાઇ ભી- ખાની વિધવાએ પા. આશાભાઇ મનોરભાઇએ હેડમાસ્તર હીરાલાઇ ધરજારમે વિગેદના દંકર છોટાલાઇ મેતીલાલે સારસાના દંકર રણુછોડલાઇ જીભાઇએ કિમેગના પા. સામળભાઇ બાલુભાઇએ	૬-૦-૦ બંને રૂડોમા મિઠાઇ બહેંચી. ૩-૦-૦ મુખ્ય રૂડામાં મિઠાઇ બહેંચી. ૨-૦-૦ બંને રૂડામાં મિઠાઇ બહેંચી. ૧૫-૦-૦ બંને રૂડો જમાડી. ૪૭-૮-૦ " ૩૦-૦-૦ પિત્તળની વાડકીઓ મિઠાઇ સાથે બંને રૂડોમા બહેંચી. ૩-૦-૦ " ૮-૮-૦ કન્યાશાળામાં પિત્ત- ળની વાડકીઓ બહેંચી.

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિરાળગાં દેક્સ્ટ બૂક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને ગાળગોષ્ઠી છ નંબરમાં } ચોથીક
દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાનાં
ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલમોર્ટ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે ગાળકો અને ગ્રંથકો માં સારા અને સુદર બોધપ્રદ
વાળાં માટે પ્રસિદ્ધ થઈ છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમે નમ્રતાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિધાતા ઉપાયકો, આશાપકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રમપૂર્વક આગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
ચોખ્ખી રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષય અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.
૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ રકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે. રેકિંગ અને રફ્ટે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત
તુ કે મેઈલનથી આગળતુ ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને ખંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
ખાત્ર મગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હાલખારની કિં. રૂ. ૧૫
મુંબઈ-હાદિઆમાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ.

કાલકાઢેવી માતાના મહિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાના-મેમર્સ એસ. ખી. શાહની કંપની,
ગોધરા-એમ. વડીલ બ્રધર્સ, સરાફ ખજાર.

દેશીનામું (કાયમ દેક્સ્ટબૂક)

પુત્રક ઉત્તમ મનાએલું છે. આ તુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુદીઓની
૧૨૦નાં સુધારો કરીએ છે. તરફપરાન બે કો, ગેરો, વિમા અને પોમલ
ઓગર વિગે પુરી માહિતી તથા જુના મનોચત્ર ઉપરાંત નવા ૧૬ મનોચત્ર
પ્રાપ્ય થયાં છે. એક વાર વાંચી લેના કરતા વિનંતિ છે. કિં. ૦-૬-૦૦
પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ દરમાં ૧૭ કમિશન માટે પત્ર લખવો.

મુંબઈ-એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત-ક. ના ની કંપની

ભરૂચ-દેસાઈ બ્રધર્સ, જુકસેનર.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયુમુક્તા એડિસ, પેયસરોડ-વડોદરા.

જલ્દેરખખર

ખાળસાહિત્ય લખવાના કામમાં જે ગ્રંથકો રસ ધરાવના હોય, અને
જેમને તે પ્રકારના સાહિત્યનો મલ્લપવના લેખનનો મર્ફવરો અને શાખ
હોય તેઓ પોતે કંઈ સમ્મેલિત કરતા રાજ છે તેમને નીચે જણાવેલ
કેકાણે ખાયા બનામણ જે, એ બામનનું નનુનાતુ કામ સામેલ કરી મોક-
લના બનામણ છે.

ધી ગુજરાત એડીએન્ડ જુકડીયા-અમદાવાદ.

વાપરો !! અનંત અને ભોગવણીકૃત ઉત્તમ પુસ્તકો વાપરો !!

અર્થા પુસ્તકો ખગડાની સક્રિયતા વિકાસ થાય તેમ, કમિટી ગીતો,

અભ્યાસક્રમની દ્રષ્ટિમાં સંખ્યાને તેજા કર્યા છે.

વપનાર એએ એકે અવાજે વખાણા છે.

જનુન કલાકાના મરકાગી કેળવણીખાતાએ અને x પશ્ચિમદિશ એજન્સિયે

ટેકસ્ટ-બુક તરીકે મજબૂર કર્યા છે.

ક્રમિક ગણિતો

૧. કુમારગણિત ભાગ પહેલો (૧૭ આણતિ) x ૩	૦-૧-૦
૨. " ભાગ બીજો (") x ૩	૦-૮-૦
૩. કન્યા ગણિત ભાગ પહેલો (૧૭ આણતિ) ૩	૦-૮-૦
૪. " ભાગ બીજો (") ૩	૦-૧૦-૦
૫. કન્યાગણિત ભાગ બીજાનો વચાગો. ૪	૦-૫-૦

૧૯૨૮ના નવા અગ્ર મુદ્રા પ્રમાણે તૈયાર કર્યા

૬. કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ (૧૭ ધોગણુ મુદ્રા) ૩	૦-૧-૦
૭. " ભાગ પહેલો ઘ (નવા ધોગણુ મારે) ૩	૦-૩-૬

ક્રમિક ભૂમિતિ.

૮. ક્રમિક ભૂમિતિ ભાગ પહેલો (૧૭ ધોગણુ મુદ્રા) ૩	૦-૨-૦
૯. " ભાગ બીજો (નવા ધોગણુ મારે) ૩	૦-૨-૦
૧૦. કુમાર ભૂમિતિ (પશ્ચિમદિશ એજન્સિયની સાથાએ મારે) ૨.	૦-૨-૦

૦૧૧. સરલ બાળપોથી.

[નવમી આણતિ ૦-૨-૦]

સામગ્રી નકરે મા માટે કમિશન નીચેના કોઈએક સાથનાએ નામે

વહાણમાર્ફ તુ. ભોગવણી,
સાકડીગેરી, દેવજીપોળ,
અમદાવાદ.

રતનશી પુ. અનંત.
ટ્રેનિંગ કોલેજ,
બોરમન.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	તાળામી આગકતો ચાક	૧૪૬
૨	આગકતી મંડતાના અને તેના પાઠ્ય શ્રેણીના કારણો ...	૧૫૧
૩	વરવપાત્ર અને તેજપાત્ર	૧૫૪
૪	પાઠ્યની દકીકત	૧૫૭
૫	પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર	૧૫૯
૬	સુનાનો ઉપયોગી શિક્ષાવર્ગો	૧૬૨
૭	આર્નલ્ડપર્થન-ઉત્તર ગુજરાત	૧૬૩
૮	નૃસિંહનિરીક્ષણ	૧૭૦
૯	ગેડા બિલ્ડનાનું કેળવણીપ્રદર્શન	૧૭૩
૧૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણીમાં વિશિષ્ટ ફેરફાર કેરવાની સૂચનાઓ	૧૭
૧૧	હનામપાત્ર	૧૮
૧૨	ખાનગી જાહેરખાનગી	૩

ફક્તજાડનાં બીઆં

જે શિક્ષકોને ફક્તજાડના બીઆં જોઈ એ તેમણે શાળાપત્રના એડિટર
પ્રે. મે. ટ્રેનિંગ કૉલેજ, અમદાવાદ, એ સગનામે અડધા આનાની
રિક્કિટ બીડીને મંગારી લેવા તંત્રી.

“ જોઈ એ છે ”

“ હિ આશુ પત્રાલાન પુરનચદ બૈન હાઈસ્કૂલ-ગુખર્ષ માટે થડ ધર
“ ટ્રેન્ડ ગુજરાતી શિક્ષકો. ઉમેદવારોએ આસ મામકાત, ઉમર, અનુભવ
“ અપેક્ષિતવેતન, વગેરે માહિતી વિખિત ચરજદારા આપતી. અનુભવ અને
“ લાવકાતને ગોખ વેતન મળી શકશે સર્વિશિક્ષકની નકલ સાથે વખો
“ પ્રિન્સિપલ, તાળાકાટો, પાલ્લોણી, મુખર્ષ હ.”

ગુજરાત શાળાપત્ર

પ્રસ્તાવ ૬૯] મે-જુન, સને ૧૯૩૦ [અંક ૫-૬]

શાખામાં બાળકનો થાક

એમ કહેવાય છે કે જો વિદ્યાર્થી આખો દિવસ કામ કરે અને કંઈ નહિ તો તે જગ જોવા થઈ જાય છે. આ વચન સત્યજ છે. બાળકમાં મુસ્તી આવે છે તેનું મુખ્ય કારણ 'થાંક' છે, "અને એટલા માટે બાળા અધિકારીઓએ આ બાબત ઉપર લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. પહેલાં પાંચે બાળનર ઝોપું હતું અથવા લોકોનો માત્ર ઘોડોકજી ભાગ ઘોડું ભણતો હોયે આ વિષય ઉપરિચિત થયો નહોતો. કાલગાં બાળનર વધી પડ્યું છે, પચોતી સંખ્યા પણ ઘણીજ વધી ગઈ છે, તેમજ લોકો ઘણાં બાળકોને રાજામાં પહેલાં ભણાવા ગોકલ છે એટલે વર્ગમાં જુદા જુદા સ્વભાવનાં અને શક્તિનાં, તેમજ કુદરતી આજીવતા શુદ્ધિબળના બાળકો એક વર્ગમાં મેલામાં આવે છે. વળી બાળનર ઉપકાં કાગળોને વર્ગને વધી પડ્યું છે તેથી બાળકના મગજ ઉપર પણ બોલને ઘણો વધી પડ્યો છે.

શાળામાં બાળકોના મગજને થાક લાગે છે અને 'શાક' નો બપોરે યોગ્ય છે. થાક દૂર કરવા શિક્ષકો કે અધિકારીઓ તરફથી આરોગ્યની દ્રષ્ટિએ ઉપાય લેવામાં આવે છે.

પહેલાં તે બાળકનાં માણસો રમવાના સમયને ફેક્ટ ગણતાં, પણ
ખત એ સામાન્ય રીતે દરેક વિદ્યાર્થીની તાંદુરસ્તી બને કદાચ માટે વાસ્તવ

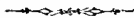
ચાકની પ્રતિક્રિયા રૂપે બીજી બાબત એ છે કે બાળકનું કામ બદલવું નોઈએ. આમ કરવાથી બીજાં તંતુચક્ર કામમાં આવે છે એટલે પહેલાંના જ્ઞાનતંતુઓને આરામ મળે છે. આ પછી એક જાતનો આરામ છે. જો થાક જેમ બને તેમ ઓછો લાગે એવું કરવું હોય તો તેને માટે શિક્ષણ આપવાની સૌથી સરસ રીત તો એ છે કે મગજની મહેનત ન પડે એવા વિષયો લીધા પછી અમુક પ્રકારની અંગકસરતો આવવી નોઈએ.

૧૧ વરસની નીચેનાં બાળકો માટે દરરોજનું ચાર કલાકનું કામ પુરતું છે. ૧૬ વરસની અંદરનાં બાળકો એક ચિત્તે આશરે ૩૦ મિનિટ કામ બરાબર કરી શકે છે. બાળકની આવી રીતની ધ્યાન વગરની રિથિતિ એ મગજનો થાક દૂર કરવાનો કુદરતી ઇલાજ છે, કારણકે જ્યારે મગજ અતિશય થાકી જાય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીનું મન એકાગ્ર રહી શકતું નથી અને મગજ કોઈ નવીન વિચાર પ્રદેશમાં વિદ્યાર કરે છે. ઓજ કારણથી વર્ગમાં જ્યારે ધ્યાન વગરની રિથિતિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેને યુન્દારૂપે ન ગણતાં બાળકોનાં મગજને થાક પહોંચે છે એવું સમજી લેવું નોઈએ. માથું નીચું નાખી દેવું, શરીર ઢીલું થવું, આમતેમ ફરતી આંખો, અગાસાં, વર્ગમાં બાળકને આવતી ઊંઘ તેમજ સતપતાટ વગેરે ચાકનાં બીજાં ચિહ્નો શિક્ષકને જાણીત ત્યારે તેમને એમ સમજવું કે બાળક થાકી ગયું છે. ગણિત, કસરત તથા વિદેશી ભાષાના વિષયોમાં બાળકને જાણી

થાક લાગી જાય છે પણ ઇતિદાસ, સ્વભાષા, સૃષ્ટિજ્ઞાન, કવિતા, પદાર્થપાઠે જેવા વિષયો શીખવામાં આછો થાક લાગે છે.

દરેક શાળાના અધિકારીએ 'થાક' પરત્વે બહુ લક્ષ્ય રાખવાનું છે. કેઈ-પણ બાળકને તેના ગળ ઉપરાંત કામ આપવું જોઈએ નહિ; નહિતો પરિણામ એ આવે છે કે જો બાળક પસંદગી કામ કરી લાવે તો તેના મગજને જરૂર હાનિ પહોંચેલી હોય છે. વળી એથી કાંઈ વધારે લાભ પ્રાપ્ત થશે નહિ; કારણકે થાકેલા મગજવાળું બાળક તાજા મગજવાળા બાળક જેટલું કામ કરી શકતું નથી. વળી તેના શરીરને જરૂર નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. વિદ્યાર્થીએ આખો દિવસ શાળામાં કામ કર્યું હોય અને તે જો રાત્રે બે ત્રણ કલાક વધારાનું કામ કરે તો બીજો દિવસ સવારે તે તાજા મગજથી કામ કરી શકતો જ નથી. ઘેર અભ્યાસ કરવાનું કામ વધારાનું આપવામાં આવે તો તે એવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે તેને તે પુનરાવૃત્તિરૂપ લાગે અથવા તો તેની કલ્પનાશક્તિ કે સર્જનશક્તિનો તેમાં ઉપયોગ થાય. આમ કરવાથી બાળકનું કામ બદલાશે અને તેથી તેને થાક પણ આછો લાગશે.

બાળકની પાસે વધારે કામ કરાવવાથી ઘણું જાંલીર પરિણામ ઘણી વખત આવે છે અને ભવિષ્યમાં તેને ભારે નુકસાન થાય છે, માટે જે માઆપો અથવા શિક્ષકો બાળકનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે તેમણે તો થાકનાં શરૂઆતનાં ચિહ્નો જણાવાં લાગે કે બાળકની તંદુરસ્તી માટે ધણી કાળજી રાખવી જોઈએ અને તે પ્રમાણે બાળકના કામની ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

બાળકની મંદતાનાં અને તેના પાછળ રહેવાનાં કારણો

એકજ વર્ગમાં જેટલાં બાળકો જણનાં હોય તેટલાં બધાંએ એક સરખી શક્તિવાળાં હોતાં નથી. કેઈ મૂઢ તો કેઈ અસાધારણ બુદ્ધિવાળું હોય છે. બાળકની જુદી જુદી શક્તિઓ તથા પ્રકૃતિઓ તપાસીએ તો બાળકના ત્રણ વર્ગ પડી શકે તેમ છે. (૧) આછી મગજ શક્તિવાળાં, (૨) અસાધારણ બુદ્ધિવાળાં, (૩) મંદ હાલમાં વર્ગશિક્ષણ આપતી વખતે બધાં બાળકોમાં સરખી શક્તિ છે અથવા તેઓની પ્રકૃતિ પણ એકજ છે એમ ધારી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. પણ જેમ તૈયાર કરેલી રસોઈ બધાંજ માણસોને એક સરખી અનુકૂળ આવતી નથી, અથવા તો જેમ એક સામાન્ય માગ રાખી તૈયાર કરેલાં કપડા બધાંજ માણસોને બંધગેસતાં થતાં નથી

તેમ એવી રીતનું શિક્ષણ પણ બધાં બાળકોને અતુલ્ય આવડું નથી, તેથી તે પુરેપુરી રીતે સફળ થતું નથી; કારણકે મંદ અથવા સુસ્ત પ્રકૃતિના બાળકને તેવા શિક્ષણથી ફાયદો થશે નહિ. સામાન્ય બાળકો કરતાં આવી મંદ બાળકોને માટે શિક્ષણની યોજના તેના વ્યક્તિત્વને ધ્યાનમાં રાખી ઘડાવી જોઈએ, અને એ યોજનાદ્વારા તેની મગજશક્તિનો બીજી શકે તેટલો વિકાસ કરવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ તે વિકાસ તેનામાં સ્વતઃ પ્રગટ થવો જોઈએ. બાળકનો વિકાસ સ્વતઃ થાય તોજ લવિષ્યમાં તે ઉપયોગી નાગરિક થઈ શકશે. જે જનસમાજને બાળકને લવિષ્યમાં ઉપયોગી થઈ પડવાનું છે તેજ જનસમાજ બાળકમાં કંઈ પણ દોષ રહી ગયા હશે તો તેના તરફ ધ્યાની નજરથી જોશે નહિ પણ તેની ટીકા કરવા મંડી જશે; એટલે બાળકની લવિષ્યની ઉપયોગિતાનો આધાર તેની નાનપણમાં મળતી કેળવણી ઉપરજ રહેલો છે.

• વર્ગમાંનાં બાળકોમાં કેટલાંક બાળકો મંદ હોય છે પણ તેમનામાં એ મંદતા શાથી આવે છે તે જોઈએ. મંદતા એટલે શુદ્ધિનો અપૂર્ણ વિકાસ એવો સામાન્ય અર્થ લઈ શકાય. સામાન્ય રીતે જે ઉંમરે બાળકમાં શુદ્ધિનો જેટલો વિકાસ થવો જોઈએ તેટલો જો તે ઉંમરે તેનામાં ન થયો હોય તો તે બાળકને આપણે મંદ અથવા કમગણ્યવાળો કહીએ છીએ.

શુદ્ધિ એ મનની એક વૃત્તિ છે અને તે કેટલેક અંશે કુદરતી છે. જો કે આસપાસના સંજોગોથી બાળકની શુદ્ધિમાં આપણે કંઈક ફેરફાર કરી કરી શકીએ છીએ ખરા, પણ એ શુદ્ધિજન કુદરતી હોવાથી તે બદલના સંજોગોથી ઉત્પન્ન કરી શકાતું નથી. હવે આસપાસના સંજોગોથી શુદ્ધિમાં જે ફેરફારો થાય છે તે મગજની ક્રિયાઓમાં થતા ફેરફારોને લીધે છે. શુદ્ધિનો જે સ્વતઃ વ્યાપારજે તેમાં આસપાસના સંજોગો તેની આડે આવે છે, અને તેને લીધે આવા ફેરફારો ઉત્પન્ન થાય છે. આ ફેરફારો નીચે પ્રમાણે છે:—

(અ) વૃત્તિઓનો ફેરફાર—જાણ દબાણથી ચતાં ફેરફાર. દા. તરીકે, બીકથી ઘણી વખત માણસની ચેષ્ટા-ક્રિયા અથવા વિચારો સદંતર બંધ થઈ જાય છે. તેવીજ રીતે કોઈ વગેરે બીજા મનોભાવો વિશે પણ સમજવાનું છે. હું બીજાં બધાં બાળકો કરતાં ઘણાજ પછાત છું અથવા તો બીજાં બાળકોની શુદ્ધિ આગળ મારી શુદ્ધિ કંઈ દિસાજમાં નથી, એવી દદ લાગણી બાળકનામાં ઉદ્ભવે ત્યારે તે બાળક મંદ પડી જાય છે, કારણકે મૂળમાં તે મંદ હોય, અને વળી તેનામાં આવી લાગણી દદ થાય

ત્યારે તેનામાં શુદ્ધિ હોય તેના પણુ જોઈએ તેટલો ઉપયોગ તે બાળક કરી શકતું નથી.

(બ) બાળકની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાની તકનો અભાવ. બાળકમાં સામાન્ય જે શક્તિ હોય તેનો પણુ ઉપયોગ કરવાની જો તક આપવામાં ન આવે તો ખીજી શક્તિઓની માફક તે અનુકૂળ સંજોગોના અભાવે દબાઈ જાય છે. જે બાળકનાં વડીલો તેની હદ ઉપરાંત સંભાળ રાખે છે અને એથી જે બાળકને તેની શક્તિની અજમાએશ કરવાની તક મળતી નથી અથવા જે બાળકને માળાપો કે શિક્ષકો તરફથી યાંત્રિક રીતે કામ કર્યેજ નવાનું સોંપવામાં આવ્યું હોય છે અને જેને છૂટથી સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ અને અખતરા કરવાની કંઈ નક આપવામાં આવતી નથી તે બાળક મૂર્ખજ રહે છે.

(ક) શારીરિક સ્થિતિ—માંદગી, યાક, બૂખ, ઊંઘ ન આવવી વગેરે કારણોને લઈને શુદ્ધિવ્યાપાર મંદ થઈ જવાનો સંભવ રહે છે.

૨. શુદ્ધિથી છુટી છુટી વસ્તુઓનો પરસ્પર સંબંધ સમજાય છે. દરેક વસ્તુને સંબંધપૂર્વક જોવાથી નવા સંજોગોને અનુસરતું વર્તન શુદ્ધિપૂર્વક થઈ શકાય છે. શુદ્ધિવાળો માણસ એક વસ્તુનો સંબંધ ખીજી વસ્તુ પરત્વે જોઈ શકે છે, તેનામાં નવી વસ્તુ સમજવાની શક્તિ આવે છે, કારણકે તેને પોતાને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તેનો સંબંધ નવા જ્ઞાન સાથે તે જોડી શકે છે. તેની પાસે એક કોયડો ઉકેલવાનો આવ્યો હોય તો તે ઉકેલી શકે છે કારણ કે તે કોયડો કેવી રીતે ઉકેલવો તે તે પહેલેથી જોઈ શકે છે. દાખલો લઈએ: એક પાટીઆનાં જુદા જુદા ખાનાંમાં જુદા જુદા આકારો તેને ગોઠવવાના છે. આ વખતે તેના મનમાં નીચે પ્રમાણે યટના થશે:—

(અ) આકારો અને ખાનાં પૃથક્ પૃથક્ જોશે:—

(બ) પછી તે બે વચ્ચેનો સંબંધ સમજશે.

- આમ બે મનોવ્યાપારો થશે. આ બેમાંથી એકમાં ખામી હશે તો કાર્ય પુરેપુરું સફળ થશે નહિ. મંદ બાળક ગમે તે ખાનામાં ગમે તે આકાર ગોઠવી સંતોષ માનશે, અથવા સંતોષ નહિ માને તોપણ તેની આગળ જે કાર્ય છે તે તે સફળ કરી શકશે નહિ. શુદ્ધિવાળું બાળક આ કામ તરત કરી નાખશે. આવું શું કારણ? બંને બાળકો વસ્તુઓનું પૃથક્પણું જુએ છે, બંને પોતાનું કામ સમજે છે, પણ શુદ્ધિવાળું બાળકજ બે જુદી વસ્તુઓનો સંબંધ યથાયોગ્ય જોડી શકશે, અને તે પ્રમાણે સંબંધ સમજી કાર્ય પાર વિતારશે.

રાખતો હતો. તે સમયે ખંભાત ગુજરાતનું મુખ્ય બંદર હતું. લાટ દેશના રાજાઓ પાસેથી વીરધવલે તે પડાવી લીધું હતું. વસ્તુપાલને આ ખંભાતનો સુબો નીમવામાં આવ્યો. તેના સમયમાં બંદરથી ધણી ઉત્તરિ થઈ. પ્રજા-ધન અને સુખમાં ખૂબ વૃદ્ધિ કરતી હતી. ત્યારે વીરધવલ મારવાડના રાજાઓના ઉપદ્રવોને શાંત કરવામાં ચેંકાયેલો હતો ત્યારે લઠવાના રાજાએ ખંભાત પાછું મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તે સમયે વસ્તુપાલે જાતે સુદે ચડી-ને તેને નસાડી મૂક્યો. વસ્તુપાલ મહાન રાજનીતિજ્ઞ હતો. તે સમયે દિલ્હીમાં અલ્તમશ (સને ૧૨૧૧-૧૨૩૬) નામના બાદશાહનું રાજ્ય હતું; તે આખા ભારતવર્ષ ઉપર મુસલમાની રાજ્ય વિસ્તારવાનો ઇરાદો રાખતો હતો. એક દિવસે વસ્તુપાલના સાંભળવામાં આવ્યું કે દિલ્હીના બાદશાહની સેના મેવાડ, મારવાડ અને ગુજરાત પર આક્રમણ કરવાને ચાલી આવે છે, તેજ સમયે વીરધવલના જુના રાત્ર સિંહાનાએ (સને ૧૧૬૯-૧૨૪૭) દેવ-ગિરિના રાજા શંખ જે ખંભાત લેવાની કાશીશ કરી રહ્યા હતા તેની સાથે મૈત્રિ કરી લીધી. એ સમય વીરધવલને માટે ધણો લયાનક હતો. વસ્તુપાલે ચતુરાઈથી શંખને પોતાના પક્ષમાં લઈ લીધો એટલે સિંહાનાને પોતાનું આક્રમણ બંધ કરવું પડ્યું, અને વસ્તુપાલે મારવાડના રાજાઓ સાથે પણ સંધિ કરી લીધી. મેવાડનો રાજા જૈત્રસિંહ તેની સાથે નહોતો મળ્યો તોપણ વસ્તુપાલે આ સર્વેની મદદથી આજુ પર પોતાનો અડો જમાવ્યો. તે એવા ઇરાદાથી કે મુસલમાનોની સેના આવે તો ત્યાંથી મારી પાછી કઢાય. વસ્તુપાલનું જોર જોઈને દિલ્હીની સેના પાછી ફરી ગઈ, એટલે વસ્તુપાલે વિચાર્યું કે દિલ્હીના બાદશાહ સાથે મૈત્રિ કરી લેવામાં લાભ રહેલો છે. એક પ્રસંગે દિલ્હીના બાદશાહના ગુરુ ખંભાત યઈને મજ્જા-શરીફની યાત્રાએ જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં ચાચીઆ-લૂંટારાઓએ તેમનાં જહાજ લૂંટી-લીધાં. તે વખતે વસ્તુપાલે તે લૂંટારાઓને પકડાવી આપ્યા, અને બંધી સંપત્તિ બચાવી લઈને તેના માલિકને મોંઘી દીધી. તે ઉપરથી કૃતજ્ઞ મુસલમાન ગુરુએ બાદશાહ અલ્તમશની પાસે વસ્તુપાલની ભારે પ્રશંસા કરી. તેથી બાદશાહે વસ્તુપાલને દિલ્હી તોડાવ્યો. તે સમયે વસ્તુ-પાલ પોતાના જૈનધર્મી મિત્ર પુનાદને ઘેર રહ્યા હતા.

બાદશાહ સાથે વીરધવલને મૈત્રિ કરાવી દીધી. સને ૧૨૨૧ માં આગ્રે-વાની લઈને શેત્રુંજય અને ગીરનારની યાત્રા માટે તેણે એક મોટો સંઘ કાઢ્યો. તેમાં વસ્તુપાલે યાત્રીઓને નિમંત્રણ કર્યું. તેણે જોજન, ગૌપધિ, આરામ અને ગાડીઓ વગેરેનો સઘળો પ્રબંધ યાત્રીઓ પાસેથી પાઈ પણ લીધો

વિના કંથો હતો. તેના સંધમાં એકવીસ હજાર શ્વેતાંબરી અને ત્રણસો દિગંબરી હતા. આ ઉપરથી જણાય છે કે તે સમયે શ્વેતાંબરી દિગંબરીઓમાં આજના જેવો કટુ નહિ પણ સારો પ્રેમભાવ હતો. સાથે એક હજાર ઘોડેસ્વાર, સાતસો ઉંટસ્વાર, અને ચાર સેનાપતિ હતા. ‘વિવેક વિકાસ’ના કર્તા શ્રે. સાધુ જિનદત્તસુરી પણ આ સંધની સાથે હતા. શેત્રુંજય પર્વતની તળેટીમાં ડેરા-તંબુ નાખીને ઘણી ભક્તિથી સર્વેએ યાત્રા કરી. તે પછી મંચે ગીરનારજીની યાત્રા કરી અને પ્રભાસપાટણ યર્ધને સંઘ ધોળકે પહોંચ્યો.

વસ્તુપાલ અને તેજપાલ બન્ને ભાઈ મોટા ધર્મોત્તમા હતા. તેમણે પોતાનું ધણુંખણું દ્રવ્ય મંદિરો, ઔષધશાળા, ઉપાશ્રય વગેરે બંધાવવામાં ખર્ચ્યું. મોટા મોટા કુશળ કારીગરોને એકઠા કર્યા. તેમાં એક સોમનદેવ નામનો શિલ્પકાર ધણો ચતુર-પ્રવીણ હતો. તેણેજ પોતાની કારીગરીથી આણુપર પ્રસિદ્ધ જૈનમંદિરો બાંધ્યાં છે. આ મંદિર વિમળશાના મંદિરની આણુમાં છે. તેનું નિર્માણકાર્ય સને ૧૨૩૦ માં પૂર્ણ થયું હતું. આ મંદિર બંધાવવામાં તેજપાલે ધણો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો; અને તે મંદિર પોતાના મોટા ભાઈ હુનિંગના સ્મરણાર્થે બંધાવ્યું હતું. મૂળ નાયક શ્રીનેમિનાથજીને બિરાજમાન કર્યા છે. આ મંદિર અદ્ભુત કારીગરીવાળું છે. તેની મુંદરતા અને કોતરકામની ધીરજપૂર્વક કરેલી મહેનત હુનિયામાં અપૂર્વ છે. સને ૧૨૩૧ માં વસ્તુપાલે ગીરનાર પર્વતપર અને શેત્રુંજય પર્વતપર નેમિનાથ ભગવાનના મંદિર બંધાવ્યાં.

વસ્તુપાલ સારો કવિ પણ હતો. મેરુતુંગ આચાર્યે તેની પ્રશંસા કરી છે. એની પ્રસિદ્ધ કવિતા “નરનારાયણાનંદ” છે. એમાં અર્જુન અને કૃષ્ણની મિત્રતાનું, તેમની ગીરનાર યાત્રાનું તથા સુભદ્રા અને અર્જુનના પ્રેમનું વર્ણન છે. તે બીજા વિદ્વાનો અને કવિઓને પણ ઉદાર આશ્રય આપતો હતો. મોગેશ્વરે વસ્તુપાલની પ્રશંસામાં “કીર્તિ કૌમુદી” નામના મુંદર કાવ્યની રચના કરી છે, તથા કવિ અગ્નિસિંહે પ્રાકૃત સંકીર્તન કાવ્યમાં વસ્તુપાલના ધર્મભાવનો મહિમા ગા્યો છે. વસ્તુપાલની પ્રેરણાથી શ્રે. મુનિ નરસંદ-મુરિએ કથારત્નસાગર અને તેમના શિષ્ય નરેન્દ્ર પ્રેમે અલંકારમહોદધિ નામના મંથો લખ્યા છે, તથા ઉલ્લાસે વસ્તુપાલની પ્રશંસામાં ધર્મોબુદ્ધ નામનું કાવ્ય બનાવ્યું છે. રાજા વીરધવજનું મૃત્યુ સને ૧૨૩૬ માં થયું. એ એટલો બધો પ્રજાપ્રિય રાજા હતો કે તેના મરણથી પ્રજાને ધણોજ

શોક થયો. સને ૧૨૪૦ માં વસ્તુપાલે ફરી શેતુંજયની યાત્રા માટે પ્રયાણ કર્યું; પરંતુ માર્ગમાં જ બિમાર પડીને અકેવલીયા ગામમાં શેકાયો. તે વખતે તેનો એકનો એક પુત્ર જૈત્રસિંહ તથા તેનો બાઈ તેજપાલ સેવા કરતા હતા. સં. ૧૨૬૧ ના માઘ શુદ્ધ ૫ સને ૧૨૪૦ ને દિને વસ્તુપાલે શરીર મૂક્યું. તેની દાહક્રિયા શેતુંજયના પહાડપર કરવામાં આવી. ત્યાજ તેજપાલે વિમલદેવજીનું મંદિર બંધાવી દીધું. તેજપાલ પોતાના મૃત્યુપર્યંત મંત્રીનું કાર્ય કરતો રહ્યો હતો.

મણિલાલ કેશવલાલ પરીખ

પાટણની હકીકત

પાટણ એક અલૌકિક શહેર છે. એની પ્રાચીનતા અને પ્રભુતાનાં ગીત ગવાય છે. આજથી બારસેં-તેરસેં વર્ષની વાત છે. પંચાસરની પડતી પછી વનરાજે ઇ. સ. ૭૪૨ માં પોતાના મદદગાર અણહીલ ભરવાડનું નામ ચિરસ્થાયી રહે તે માટે નગર વસાવ્યું તેને અણહીલપુર પાટણ કહ્યું. પાટણ એટલે પતન-પતન એટલે શહેર જ. ધન્ય છે એવા પ્રાતઃસ્મરણીય રાજાઓને કે જેમણે પોતાનાં નામ ગૌણ રાખી પોતાના સલાહકાર-મિત્રો-ગરીબ માણસોનાં નામ અમર કર્યા છે. એ પાટણનું વર્ણન મરહુમ નંદ-શંકરે કરણ્યેલામાં કર્યું છે. એ વાંચતાં એમાં લેશ માત્ર અતિશયોકિત નહિ હોય એમ લાગે છે. આજના મુંબઈ, કચકતા, અમદાવાદ, સુરત જેતાં પાટણની જાહોજલાલીનો મૂર્ચ મધ્યાન્હના આકાશમાં રજપુતોના વખતમાં તપતો હશે. એ વનરાજના મન ઉપર સંસ્કાર પાડનાર જૈન મુનિ શીલગુણસુરિ હતા એમ ઇતિહાસ કહે છે. અર્થાત્ જૈન ધર્મનું શાસન ગુજરાતમાં આવડાઓના આવતાં પહેલાં શરૂ થઈ ગયેલું હોવું જોઈએ. આંખો વાળીએ અને શ્રીદેવી પણ જૈન ધર્મનાં અનુયાયીઓ હતાં. વિદ્વાન નરસિંહરાવે પાટણના અવશેષ જોઈ કાળની ગતિનો પ્રભાવ જણાવતાં તેમની કુસુમભાળામાં અશ્રુ પાડ્યાં છે. સુધારક કનૈયાલાલ મુનશીએ પાટણની પ્રભુતા અને ગુજરાતનો નાથ એ ત્રથોમા (જૈન ધર્મ સંબંધી કેટલીક હકીકતો બાદ કરતાં) પાટણ શહેરની પ્રૌઢતાનું ચિત્ર આબેહૂબ આલેખ્યું છે. સનાતન ધર્મવિશ્વંબીજોએ પણ પાટણમાં પોતાની ઊંડી જાપ બેસાડી

વિખ્યાત પાટણનાં પટોળાંની કિંમત આજે નથી પણ તેનો પણ વખત હતો. કુંભારકામ હજી પણ એજ સ્થિતિમાં નામ ટકાવી રાખી શક્યું છે. પાટણનાં લોખંડનાં નાણુક હથિયારો પણ દેશ વિદેશ વિખ્યાત છે જ. આ નિદ્રતા, પ્રાચીનતા, વ્યાપાર, ઉદ્યોગ, રાજ્યશાસન, ધર્મશાસન વગેરે માટે પ્રખ્યાત થએલું અને હજી પણ પ્રખ્યાત રહેલું પાટણ ભાંગ્યું ભાંગ્યું પણ ભરુચની માફક આપને સદર્પ આવકાર આપે એ આપ એટલીજ લાગણીથી ઝીલશે એવી મને આશા છે. પાટણે સમર્થ નરરીરોની પરંપરા પેદા કરી છે. ખારસેં વર્ષના ઇતિહાસનાં પાના ઉચલાવતાં તો યાદી ઘણી-જ મોટી થાય-ખડ્ગધારી રજપુતો, નૈષ્ઠિક મંન્યાસીઓ, જૈન સાધુઓ, મુસ્લિમ ઓલિઆ તથા ફકીરો, વિદ્વાનો, મુત્સદ્દીઓ, વ્યાપારીઓ, ઝવેરી-ઓ અને કારીગરોની આ જન્મભૂમિમાં રતો પાકે એમાં શું આશ્ચર્ય? સ્થાપત્ય-શાસ્ત્રના નમુનાઓ પાટણમાં ઠેર ઠેર જોવા મળશે, ચિત્રકામની સંપૂર્ણ કારી-ગીરી અહીં ઉપલબ્ધ થશે. વૈદ્યો પણ સારા સારા જડશે. પાશ્ચાત્ય સુધારા-ના ચળકાટથી આકર્ષાઈ, પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ જીવન ગાળવા, કેળવણી લેવા, દાન કરવા પ્રભુએ તત્પરતા બતાવી છે. પાટણ જમાનાની સાથે સાથે પડ્યું પડ્યું પણ આગળ ચાલતું રહ્યું છે. શ્રીમંત દામાજીરાવ ગાયકવાડે સોનગઢથી ચાલું ઉઠાવી વડોદરામાં રાજધાની કરી તેને બદલે તેઓ ઉત્તર તરફથી આવ્યા હોત ને પાટણને પ્રાચીન રાજધાની તરીકે કબૂલ રાખી તેનો ઉદ્ધાર કર્યો હોત-અરે છેવટે રજપુતાના માળવા રેલ્વે પાટણ થઈ ગઈ હોત-કહી પ્રાંતનું મધ્યવર્તી સ્ટેશન પાટણ થયું હોત તો આજે જે આપણને જરા ખેદ થાય છે તે થવા વખત ન જ આવત.

મણિલાલ લલ્લુભાઈ પરીખ

પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર

ચણા વર્ષો પહેલાં સિન્દિલી સહેરમાં મ્યુરિલો નામનો એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર થઈ ગયો. તેની ચિત્રશાળામાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ચિત્રકામ શીખવા માટે આવતા હતા. તેના શિષ્યને શીખવની વખતે કોઈ કોઈ વખતે તેનું એકાદું બીજું ચિત્ર અધુરું રહેતું હતું. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ કે સવારે એક અધુરું રહેલું ચિત્ર સારી રીતે પુરું થએલું જોયું. આ વાત પર મ્યુરિલોએ ઘણીજ તપાસ કરી, પરંતુ તે ચિત્ર પુરું કરનારી વ્યક્તિનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

એક દિવસે સવારે મ્યુરિલો અને તેના શિષ્યો ચિત્રશાળામાં આવ્યા અને તેણે નિયમ પ્રમાણે કામ કરવા માટે આરંભ કર્યો. એટલામાં મ્યુરિલોની નજર આગળના દિવસે અપૂર્ણ રહેલા એક દેવના ચિત્ર તરફ ગઈ. તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, કારણ કે એ ચિત્ર એટલા સુંદર રંગથી રંગેલું હતું કે મ્યુરિલોને પણ લાગ્યું કે કદાચ તેને પણ તેવું રંગીત ચિત્ર આવડશે નહિ. મ્યુરિલોને તેના શિષ્ય પર વહેમ આવ્યો, અને તેણે તે બધાને એકઠા કરીને ચિત્ર તરફ આગળી બતાવીને પૂછ્યું, ઈશ્વરને સાક્ષી રાખીને બોલો, કે તમારા પૈત્રી આ ચિત્ર કોણે રંગ્યું છે ? પરંતુ બધાના તરફથી નકારનો જવાબ આવ્યો. જેણે આ ચિત્ર રંગ્યું છે, તે એક દિવસ તમો, સર્વેનો ગુરુ થશે. મ્યુરિલો બોલ્યો એટલામાં તેના ગુલામ અંદર આવ્યો, તેણે જોઈને મ્યુરિલોએ પૂછ્યું, સખાસૂટિન રાત્રે ચિત્રશાળામાં કોણ હોય છે !

મહારાજ, આપના ગરીબ ચાકર સિવાય કોણ હોઈ શકે ! સખાસૂટિને નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો.

સાંઈ, ત્યારે આજ રાત્રે આ ઝોરડાની અંદર બંધાઈ, અને ચિત્ર કોણ રંગે છે, તે મને ખબર આપજો, પરંતુ એ વાત તું ભૂલી ગયો, તો તને પચાસ ફટકા મારવાની શિક્ષા થશે. ધણીને લોકમ સાંભળી સખાસૂટિને તેને માથું નમાવ્યું, અને તે તેના કાગ પર જતો રહ્યો.

ધણીના કલા પ્રમાણે સખાસૂટિને રાત્રે પોતાનું બિઝાનું તે ઝોરડાની અંદર નાખ્યું, અને ત્રણ વાગ્યા સુધી સારી બંધ લીધી. ત્રણના ટકોરા થતાંજ તે બેઠ્યો, અને જુદા જુદા રંગની પેટી તથા કુંચીઓ લઈને અધુરા રહેલા ચિત્ર તરફ ગયો અને પોતેજ બળકવા લાગ્યો કે છ વાગ્યા સુધી મારો વખત છે, અને પછી મારા ધણીનો છે. એટલું બોલી તેણે ચિત્ર રંગવાની શરૂઆત કરી. ત્રણ કલાક સુધી તે ચિત્ર રંગતો હતો. બ્યારે તેણે છના ટકોરા માંભળ્યા ત્યારે તે પોતેજ બોલ્યો, અરે, વખત તો થઈ ગયો, પરંતુ કંઈ શીકર નહિ, દમણાજ પુર થઈ જશે. તે પછી સુમારે સાત વાગ્યા સુધી તે ચિત્ર રંગતો હતો.

આ વખતે સૂર્યનાં કિરણોએ તે ઝોરડાની અંદર પ્રવેશ કર્યો હતો. દરરોજના નિયમ પ્રમાણે મ્યુરિલો અને તેના શિષ્યો અંદર આવ્યા. તેઓ અંદર આવવાના અવાજથી સખાસૂટિને પાછળ જોયું તો તેના ધણીને અને શિષ્યોને જોયા. પત્રી તે એકદમ બેઠીને ધણીને નમ્યો અને નીચે માથું

રાખીને ઉભો રહ્યો. ને વખતે મ્યુરિલોએ તેને પૂછ્યું, સખાસ્ટિન કયા ગુરુ પાસેથી આવું ચિત્રકામ શીખ્યો ! સખાસ્ટિને નમ્રપણાથી જવાબ આપ્યો કે મહારાજ, આપના સિવાય બીજો કોણ હોય ?

મ્યુરિલોએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું “ શું, તું ?

“ હા, મહારાજ.

મેં તો તને કોઈ દિવસ શીખવ્યું હોય એવું ધ્યાનમાં નથી. હા, એ વાત ખરી છે. પરંતુ તમે આ શિષ્યોને શીખવો છે તે વખતે હું ધ્યાન દર્શાવેલો નેઈને શીખ્યો. આ સાંભળી મ્યુરિલો તેના શિષ્ય તરફ હસીને બોલ્યો, મારા પ્રિય શિષ્યો, આ તરુણ માણસને શિક્ષા કરવી કે બક્ષીસ આપવી ?

એકે કહ્યું, કપડા આપો, બીજાએ કહ્યું, પૈસા આપો, એવી રીતે દરેક જણે જુદી જુદી વસ્તુઓ આપવાની કહી. પરંતુ તેની અંદર એક જણાએ ઉત્તમ બક્ષીસ આપવાનું કહ્યું.

તેણે સખાસ્ટિનને કહ્યું:—સખાસ્ટિન, ગુરુ આજે તારા પર ખૂબ યયા છે, મારે દવે ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત થવા વિનંતિ કરે. આ સાંભળી સખાસ્ટિન તેના ધણી આગળ દીવણુ ટેકવીને બોલ્યો, મહારાજ, બક્ષીસ આપવાની હોય તો મારા પિતાને ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત કરો. સખાસ્ટિનમાં પ્રિયપ્રેમ નેઈ મ્યુરિલોના અંતઃકરણમાં દયા આવી, અને તે બોલ્યો, તારી ચિત્ર રંગવાની હોશિયારી અને હૃદિ બતાવે છે; તારી માગણી તારા મોટા અંતઃકરણની સાક્ષી આપે છે.

આજથી તારા પિતાને તો શું, પણ તને ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે.

તું દવે મારો ગુલામ નથી પણ મારો હોકરો છે. પછી તે પોતેજ બોલવા લાગ્યો, હે બાળ્યસાળી મ્યુરિલો, તેં એકલા ઉત્તમ ચિત્ર દાટ્યાં નહિ, પણ એક ઉત્તમ હોશિયાર ચિત્રકાર પણ તૈયાર કર્યો.

મ્યુરિલો અને સખાસ્ટિનનાં કાઢેલાં મુંદર ચિત્રો હજી મુખી ઘટાલી દેસની અંદર જોવાને મળશે.

સ્કોલર ગુલાબરાય હરિરાવ દેશમુખ

યુવાનોને ઉપયોગી શિક્ષાવચનો

(૧) તમે હજી ખીનઅનુભવી છો. આવી અવસ્થામાં તમારી જાતને તેમજ દુનીઆને તમે કંઈ ઉપયોગી નથી.

(૨) ઝાડમાથી કાપી કાઢેલાં તાંબાં ઇમારતી લાંકડાની માફક, તમે હજી અનુભવથી ઘડાયા નથી, તમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકાય એમ નથી, તમારા માર્ગની દિશા હજી નક્કી થઈ નથી; જ્યારે તમે કામથી અને અનુભવથી ઘડાશે ત્યારે તમારામાં યોગ્યતા આવશે.

(૩) તમે હજી દુનીઆનો ટાલતડકો જોયો નથી. જીવનના કલહ તમે હજી અનુભવ્યા નથી.

(૪) આ ઉંમરે તમારા ઉપર દુનીઆદારીનો જોગો અને તેની સાથે જોખમદારી લાદવામાં આવે તો તમે તે સહન કરી શકશો નહિ.

(૫) અસાધારણ કામ કરવાની શક્તિ તમારામાં માત્ર અનુભવથીજ આવી શકશે. અમારે જેની જરૂર છે તે આપવાની તમારામાં શક્તિ આવે અને કાર્યનો સતત પ્રવાહ ચાલુ રાખવા તેમજ હંમેશાં તૈયાર રહેવા ને ચારિત્ર ઘડાવા માટે કેટલાક દુઃખના પ્રસંગોમાંથી તમારે પસાર થવું જોઈએ. તેમાથી તેનો અનુભવ થાય નહિ ત્યાં સુધી તમારું જીવન માત્ર કલ્પનામય બની રહેશે.

(૬) તમે તમારું જાવિ કેવું ઘડશો તે તો માત્ર એક કલ્પના છે—તમારી પરિસ્થિતિજ એ એક મોટી શરણ છે—તે તમારું જીવન ઘડશે.

(૭) લવિષ્યમાં તમારો કાર્યપ્રદેશ શો છે? તમારું ચિત્તવેલું કાર્ય તમે સિદ્ધ કરી શકશો એવી સચોટ ધારણા માટે તમારી પાસે સખળ કારણો ક્યાં ક્યા છે?

(૮) ધીરજ રાખો—ઉતાવળ ન કરો—વિચાર કરો—તમારા જીવનના વિધાતા તમે પોતેજ છો. તમારી જાવિ કાચ-ઘટના માટે તમારે જાતે નિર્ણય કરવો પડશે—તમે પોતે વિધાતા બનો.

(૯) આખું વિશ્વ તમારી સામે ખડું છે. દરેક વેપારમાં, દરેક કાર્યમાં, દરેક ધંધામાં, તમારી સર્જનશક્તિને મંપૂર્ણ અવકાશ છે.

(૧૦) ઉતાવળે આંખા પાકે નહિ. જ્યારે જ્યારે તમારી મનોવૃત્તિ બદલાય, તમારી પ્રવૃત્તિ બદલાય, ત્યારે તે દરેક પ્રસંગે તમારે ફરીથી શીખવું પડશે અને ફરીથી કમાણી કરવી પડશે. તેમ કરવાથી તમારી શક્તિ, વિચારો અને વખત જેનો તમે સદુપયોગ નહિ કરો શક્યા દો તે બધું વ્યર્થ જશે.

(૧૧) તમારી જ્યાંસુધી નિશ્ચયાત્મક શુદ્ધિ ન થાય ત્યાંસુધીજ તમે બીજાની શિખામણુ સાંભળો અને માનો.

(૧૨) જ્યારે તમારી પોતાની ખાતરી થાય ત્યારે જે કાર્યક્ષેત્ર તમને સૌથી વધારે અનુકૂળ હોય, તમારી પ્રકૃતિને તેમજ તમારી સાધન સંપત્તિ-ને યોગ્ય હોય અને તે જ્યારે તમે પસંદ કરો ત્યારેજ તમે તે વિષે કાયમની ઘટના કરી શકશો.

(૧૩) સીધા રસ્તાનાં તમામ કાર્યોમા વિજય મળે છે-સત્યનો જય છે.

(૧૪) કાળજી, ઉત્સાહ અને અંતઃકરણપૂર્વક કામ કરનાર જે વસ્તુ મેળવવા ઇચ્છે છે તે તે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

(૧૫) ધંધા કરતાં ચારિત્ર વધારે અગત્યનું છે, અને તમારી જાતે પસંદ કરેલો ધંધોજ તમને સૌથી વધારે લાભદાયી થશે.

(૧૬) તમારું વ્યક્તિત્વ તમારી શુદ્ધિ અને તમારા આવેશો એજ તમારા ધંધાને ઉત્તમ બનાવશે.

(૧૭) ખંત અને હેતુપુરઃસર કાર્યોજના હોય તો નિષ્ફળતા આવેજ નહિ (નિરાશ થવાનો પ્રસંગજ ન આવે).

(૧૮) તમારામાં ધીરજ અને ખંતીલાપણું હોય, તમે સાધન સંપન્ન હો તેમજ તમે કામમાં પુરતી સંલાજ રાખતા હો, સાથે સાથે દ્વિમતવાન હો તો ગમે તેવે રથજે ગમે તેવાં વિકટ કાર્ય કરી પાર ઉતરશો.

(૧૯) એક કુમળો છાંડ હોય અને તેને જો મૃજા ધાત્રવા અનુકૂળ જગ્યા મળી હોય તો તે એક ઉત્તમ વૃક્ષરૂપે પરિણમશે. જો તમારામાં કાંઈક વાંક હશે ને જો તમે આકૃતથી બીટા હશો-જો તમારું મનોભાવ ઇચ્છા શક્તિને વશ થતું હશે-જો સખત મહેનત મજુરીની બીટકથી તમારો ઉત્સાહ નષ્ટ થતો હશે તો આવેલી તક જતી રહેશે. વેળા વીત્યા પછી કંઈ કરી શકશો નહિ.

આનંદપર્વટન-ઉત્તર ગુજરાત

તા. ૨૮-૨-૩૦ ને શુક્રવારે જવાનું નક્કી થયું. સવારનો કોલેજનો સમય ક્યારે પસાર થાય ને સંઘ ઉપડે તે જોવા સૌ ટમટમી રહ્યા. આખરે તે સમય પહોંચ્યો, અને અમારો પર્વટન મારે અધીરો બનેલો. સંઘ કેટલીક યોગ્ય મૂલ્યના મેળવી, તૈયાર થઈ, અંકાર નીકળ્યો. થોડી

વારમાં અમે સ્ટેશન પર જઈ પહોંચ્યા અને તારંગા જવા ગાડીમાં બેઠા.

હવે અમારો પ્રવાસ શરૂ થયો. બરાબર ક. ૩-૪૦ મિનિટે અમારી ટ્રેન ઉપડી અને અમને દૂર ને દૂર લઈ જવા લાગી. વખતઝડપ હતી. ચોમાસુ પાક તો લેવાઈ ગયા હતા, તેથી સૃષ્ટિશાળા નેઈએ તેવી દેખાતી ન હતી, તેમ છતાં કેટલાક મહેનતુ ખેડુતોએ શ્રમ લઈ કુવાના પાણીથી ઘઉંને જીવાર વાવ્યા હતાં અને કોઈ કોઈ ખેતરમાં વેણો દેખાતી હતી. ઝાડના પાન ખરી પડેલા જણાતાં હતા અને તેમની જગા નવી કુંપળોએ લીધી હતી. આ નેઈ અમારા મનમાં નીચેની તૂફ યાદ આવી:—

“પીપળ પાન ખરતાં ઢરતી કુંપળામાં

મુજ વીતી તુજ વીતશે ધીરી બાપુડીમાં.”

ખરેખર, સૃષ્ટિમાં એક બાબત નાશ તો ખીજી બાબત ઉદ્ભવ ચાલ્યાજ કરે છે, એટલે જીવંત જીવ રહેતાં નવું તૈયાર થાય છે. આ ક્રિયા સંતત ચાલ્યા કરે છે અને તે પ્રજુતી અનંત શક્તિનો ખ્યાલ આપણને આપે છે.

રસ્તે ચાલતા એક પછી એક લગભગ પંદર સ્ટેશન વટાવી છેવટ રાત્રે ૧૦૧ વાગે અમે તારંગા સ્ટેશને ઉતર્યા.

મેસાણાથી રંગાના સ્ટેશનની વચ્ચે સૂર્યોત્થાન નેથો. ઝાડોની ઘટા વચ્ચે અમારી સાથે સંતાકુકડી રમતા સૂર્યનાં મુવર્ણુ ફિરણો નેવાથી અમને ઘણોજ આનંદ થયો. છેવટે આ ગયો, આ ગયો, કરતાં કરતાંમાં તો ‘સૂર્ય’ સંતાઈ ગયો, કક્કા રહ્યા તેનો રાતો પ્રકાશ અને તે ધણુ થોડા સમય માટે.

. ટ્રેનમાંથી નીચે ઉતરી સ્ટેશન પરજ મુકામ નાખ્યો. ધર્મશાળાની તપાસ કરી પણ અમને ધર્મશાળા કરનાં સ્ટેશન પર રાત્રી પસાર કરવી યોગ્ય જણાયાથી ત્યાંજ મુકામ કર્યો. નારતો કરી રાત્રી વાર્તાવિનોદમાં કાઢી. પછી સવારમાં તારંગાના ફુંગર પર ચઢવા તૈયાર થયા. સ્ટેશન પર જે નાની હોટલો છે. આ જંધી ગાયકવાડ સરકારને તામે છે.

સવાર પડતાંજ ટેકરીઓ દેખાવા લાગી હતી અને તે ટેકરીઓ નેવાં સર્વે અધીરા બન્યા હતા, તેથી તે તરફ જવા લાગ્યા. જે લાઈઓએ કદી પર્વત નેથોજ ન હતો તેમને આ ફુંગરાઓ નેઈ ઘણુંજ આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. પર્વતના ગગનચુંબી કાળા શિલાશૃંગ જાણે કોઈ મહાન મગર-મચ્છો મો પહોળું કરી ખેંચી રહ્યા હોય તેવાં લાગતા. વળી ખીજા પણ પથરો પરથી નવનવા આકાર કલ્પતા ચોતાના મનને પુષ્ટિ આપતા અપાવતા આગળ વધ્યા જતા હતા. આ વખતે નરસિંહરાવભાઈનું કાવ્ય મારી દષ્ટિ સમીપ તરવા લાગ્યું.

“ પેલું બકરી કેડે બાળ, વિપ્રુદું માટીથી આ કાળ
ઉભું ઉંચ ગિરિને શૃંગ, કાંઈ નહિ એની સંગ
ઉગળું બરફ સમ સોહાય, પાછળ શિલા સ્થામ જણાય
નીચે ધાડ ઝાડી ધોર, માહી સાવજેનો શોર ! ”

આ રીતે અનેક નવનવા તરંગો કરતા ગિરિકંદરા નિહાળતા બાકા-
ટેકરા ચડતા ઉતરતા પર્વતપર ચઢવા લાગ્યા. આશરે દોઢેક માઇલ રસ્તો
સાધારણ સપાટ છે, પણ પછીથી ચઢાણ શરૂ થાય છે. અમેને જોવાની
તાલાવેલી લાગેલી એટલે કાંઈ ગણીએ તેમ ન હતા. કેટલાક ભાઈ તો ખૂબ
ખૂબ આગળ વધી ગયા જે નીચેથી જોતા અમને તો નાના બાળક જેવા
જણાતા હતા. છેવટે સર્વે જણ તારંગા પાસે આવી પહોંચ્યા.

તારંગા એ અતિ રમણીય જગ્યા છે. ત્યાં જૈન લોકોના બે દેરાસર
છે. એક દિગંબર જૈનોનું ને બીજું શ્વેતાંબર જૈનોનું. દરેક મંદિર પાસે
ધર્મશાળાઓ છે, ત્યાં રસોઈ માટે જોઈતા વાસણો પુરાં, પાકવામાં આવે
છે. શ્વેતાંબર જૈનની ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો, ત્યાં રસોઈની તૈયારી કર-
વાની ગોઠવણ કરી અમે જોવા માટે બહાર નીકળ્યા.

તારંગાણની એક બાજુએ સિદ્ધશિલા ટુક છે. જૈનો તેને સિદ્ધક્ષેત્રના
નામથી ઝાળખે છે. આના ઉપર નાના મોટા ચાર દહેરાં છે, એકમાં
દિગંબરની મોટી મૂર્તિ છે તેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૨૧ માં થયાનો લેખ છે. આ
મૂર્તિ આદિનાથની કહેવાય છે. આ દેરાસર ઉંચામાં ઉંચા શિખરપર
બાંધેલું છે. ચઢાણ એકંદર ઉભું છે. ચઢતી વખત ઘણોજ આનંદ આવે
છે. ત્યાંથી ઉતરી તારંગાણનાં મુખ્ય મોટા દેરાસરો જોયાં. મૂર્તિને આંખ
અને કપાળમાં સ્ફટિક જડેલાં હોય છે. આ મૂર્તિઓ આપણી જુની
શિલ્પકળાના નમુના છે. ત્યાંથી શ્વેતાંબર દેરાસર પણ જોયું. પછી તેનો
ઇતિહાસ જોળવાની ઇચ્છાથી તેના કારભારીને મળ્યા, પણ કાંઈ ખાતરી-
લાયક હકીકત મળી નહિ. ફક્ત એટલું જણાયું કે કુમારપાળે આ દહેરાનો
પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો છે. પછી કોટશિલા જોવા ચાલ્યા. આ પણ ઉંચા શિખર
પર છે; પણ સિદ્ધશિલા ટુક કરતાં અહીં કંઈક વધારે રણિઆમણું
લાગે છે. તલેટીમાં એક નાનકડું તળાવ છે, પાસે વિશાળ કુવો, બાગ
વગેરે દ્રષ્ટિએ પરી આનંદજનક દેખાવ ખડો થાય છે. વળી આ પર્વત
ઉપર જવાનો ચઢાવ એક ઠેકણે એટલો સીધો છે કે આપણા જુના કુટુંબી-
ઓની (વાંદરા) માફક ચઢવું પડે છે. ત્યાંથી એક મોટી શિલાની નીચેથી
પગથીઆં કોરી કાઢી ઉપર જવાનો રસ્તો કર્યો છે. આના ઉપર પણ ચાર

દહેરા છે. તેમાંના એક દેહરા પાસે તો અગારી બનાવી સુંદર લાંબી જડ-વામાં આવી છે. આ ઠેકાણેથી ખસવાનું મન પણ થતું નથી. વળી દૂર દૂર સાબરમતી નદી નીકળે છે તેનું નિર્મળ જળ સૂર્યના તાપથી એવું ચળકતું હતું કે તે સામે જોવાનું પણ નહિ. આ સર્વ દ્રશ્ય જોઈ અમારાથી સહજ ખોલાઈ ગયું કે આ પ્રવાસનું બધું ખરચ અહીં આગળજ વસુલ થઈ ગયું. સાથે સાથે ઈશ્વરની અગાધ શક્તિનું જ્ઞાન થયું. આ પર્વતોની શિલાઓની ગોઠવણ જોઈ અમને અતિ અન્યમ્ની લાગી.

દરેક પથર જુદો જુદો છતાં તે બધા એવી રીતે ગોઠવાયેલા હતા કે તે આખો ડુંગરોજ દેખાતો. એવા મોટા ડુંગરના ડુંગર અમારી દષ્ટિએ પડતા હતા. તેથી એમજ લાગતું કે અમે પર્વતો વચ્ચે ઘેરાઈ ગયા છીએ. ટેકરી પરથી દૂર દૂર દષ્ટિ કરતાં આજુની ગિરિમાળા આકાશમાં મળેલી દેખાય છે. આ સર્વ દ્રશ્ય જોઈ કુદરતના શુભ ગાતા ગાતા અમે નીચે ઉતરવા લાગ્યા. ઉત્તરતી વખતે ચઢતી વખત કરતાં અમને અડધો વખત પણ ન લાગ્યો.

પગી થોડો વખત આરામ લઈ તારંગાણથી મુકામ પર આવવા પ્રયાણ કર્યું. ચઢ્યા હતા તેજ રસ્તે પાછા વળતા વાઘનો શિકાર કરવાની જગા, દરવાજાનો કોટ વગેરે જોઈ પાછા વળવા લાગ્યા. રસ્તે ચાલતાં તોરણ માતાને દહેરે જવાનું પાટીઉં વાચવામાં આવ્યું. એક ભીંસની મદદથી તે રસ્તે આગળ વધ્યા. રસ્તામા ફક્ત દડનોજ બનેલો ડુંગર ઉતરવાનો આવ્યો. ત્યાં એવી મઝા આવી કે આખો ડુંગર ફક્ત એ કે ત્રણ મિનિટમાંજ ઉતરી ગયા. છેવટે ઝાડોની સુદર ઘટામા કુવો દેખાયો. જગા ઘણી રગિઆમણી હતી. ત્યાંથી આશરે ૪૦ પગથીઆ ચઢી તોરણ માતાને દહેરે ગયા. દહેરે નાનું છે. પામે બીજું દહેરું છે. તેમા જૈન દેવાલયના જેવી અસહના વખતની સાત આઠ મૂર્તિઓ મૂકેલી છે; પણ આ મૂર્તિઓ દરવાજા માફક ગુફા કોતરી તેમાં પથરાયેલી છે. ત્યાંથી તોરણ માતાએ ગયા. માતાની ગોડી મૂર્તિ જોઈ તેની પાછળ એક ગુફાનું દાર દેખાયું, તે જોવા જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ; પણ અંદર દૂર દૂર અજવાળું નાખી જોયું પણ કંઈ જણાયું નહિ તેથી પાછા વળ્યા. પછી સવારે પ્રથમ દેખાયેલી ટેકરી ને પશ્ચિમ દિશા ઉપર આધાર રાખી અમારો રસ્તો શોધવા આગળ વધ્યા. ભીંસ સાધારણ રસ્તો બતાવી ચાલ્યો ગયો. છેવટે અમારા મિત્રોની વાતોનો અવાજ અમારા કણપટપર અથડાયો ને ખરા રસ્તે આવવાની ખાતરી થઈ. બધાને અમે જોયેલી ગુફાનું વર્ણન કહેતા કહેતા મુકામ પર આવ્યા. પર્વત ચઢીને થાક્યા

હતા, તેથી બધાને ભરનિદ્રા આવી ગઈ અને રાત્ર કેટલી વારમાં પસાર થઈ
લે પણ જાણી શક્યા નહિ. આ વખતે ભૂખ ન લાગે ભાખરો ઉંઘ ન
લાગે પાથરો, એ કહેવત યાદ આવી તેમજ ભૂખ કંઠીને લાગવાથી
રસોઈ પણ સ્વાદિષ્ટ લાગી.

તા. ૨-૩-૩૦ ના સવારના ૫-૩૦ મિનિટે ટ્રેન ઉપડી ત્યારે હર્ષ-
નાદ સાથે અમારો સંઘ પાટણ ચાલ્યો. પાટણ જવા મેસાણાથી ટ્રેન
બદલવી પડે છે. ત્યાં અમારે લગભગ અર્ધો કલાક થોભવાનું હોવાથી અમે
મેસાણા જોવા ગયા. નવું જાણવાની જિજ્ઞાસાથી તે જોવા ગયા. ત્યાં જૈન
લોકોની વસ્તી છે. ગામમાં જૈન મંદિર ઘણુંજ સરસ કારીગરીવાળું છે;
તે ઉપરાંત ત્યાંનું પોસ્ટવર્કસ જોવા જેવું છે. ત્યાંથી ઉત્તરમાં રાજમહેલ
આવે છે. તે સમાચારવા ગાયકવાડે બંધાવ્યો છે. હાલ ત્યાં કચેરી રાખવામાં
આવી છે. તેની બાંધણી તાજમહાલને કંઈક અનુસરતી હોય તેમ જણાય
છે. પછી અમે ગાડીમાં બેસી પાટણ આવ્યા. ત્યાંના પંડ્યા આશ્રમના
અધ્યક્ષ અમને તેડવા સ્ટેશન પર આવ્યા હતા. તેમની મદદથી અમે પાટણ
જોવા નીકળ્યા. હવે અમારા સર્વના મનમાં નરસિંહરાવભાઈની સહસ્રલિંગના
કોઠાપરથી લખેલી કવિતા રમવા લાગી અને તે સર્વ જોવાની જિજ્ઞાસા
હવે હવે વધવા લાગી. પ્રથમ અમે કાંજકા માતાના દહેરામાં ગયા. દહેરા-
ની આજુબાજુ કોટ છે. કોટમાં કુમારપાળની માતાને મીનજદેવીની ભત્રિજી
પ્રસન્નકુમારીએ મુંઝવત મહેતાને દીપેલી બૂલથાપતી વાત અમને કહેવામાં
આવી. ત્યાં સાથે બાવાનો આશ્રમ છે તે જોયો. ત્યાં બહાર એક ગોખમાં
પાટણને શ્રાપ આપનાર બાવા ધુંધળામલનું પુતળું ચૂકેલું છે. ત્યાંથી ભદ્ર-
કાળાથી પુરાણી મૂર્તિનાં દર્શન કરી અમે રાણીવાવને રસ્તે પડ્યા.

કડી યાદ આવી:—“ અહીંયાં રાણીવાવ તણાં આ હાડ પડેલા ”
ખરેખર, આ કેડાણે ફક્ત હાડકાના ખોખાની માફક રાણીવાવના ઘોડાજ
પથર વળગેલા છે. વાવમાં હજુ પાણી છે અને તે ઉઠાંડીઆ પર દવા તરીકે
લોટા વાપરે છે. આ વાવ બીમદેવની રાણીએ બંધાવેલી કહેવાય છે. હાલ
તેનો પથર વડે નવાં પાટણમાં ત્યાંની આજુબાજુના કેટલાક ગામના જાગીર-
દાર ત્રિકમભાઈ બારોટે બીજી વાવ બંધાવી છે તે જોવા લાયક છે. ત્યાંથી
પશ્ચિમ દિશા તરફ આગળ વધતાં સહસ્રલિંગ તળાવની પાળ ભગવાવસ્થામાં
દેખાય છે. વચમાં એક ટેકરા પર જીર્ણ મહેલનાં અવશેષ દેખાય છે. જુના-
ગઢની લડાઈ વખતે રાણુકને મારે તે બંધાવવામાં આવ્યો હતો એમ કહે-
વાય છે. તે પછી પાળ ઓળંગી પાછલી બાજુએ મીરખાનો રોજને છે તે

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

સાદાં અને સંયુક્ત ફૂલો

વનસ્પતિના અવસોદનમાં ફૂલોનો અભ્યાસ ઘણો મહત્વનો વિષય ગણાય છે. ફૂલો બે પ્રકારનાં હોય છે: નનમનીઆ, જૂષ, ધતુરો, તમાકુ, મધુમાલતી, ચંપો, બારમાસી, કરેણુ, વગેરે જાતના ફૂલો સાદાં ફૂલો કહેવાય છે. આવાં ફૂલોની રચના સામાન્ય રીતે સાદા પ્રકારની હોય છે. વજ, પાંખડીઓ, શ્રીકેસર અને યુકેસર વગેરેની મંખ્યા નિશ્ચિત હોય છે અને ખુલ્લી આંખે ફૂલની અંદરના ભાગો સ્પષ્ટ દેખી શકાય છે.

હળારીગલ, મુરજમુખી, ત્રીનીઆ, ડેઇઝી વગેરે જાતના ફૂલો મંયુક્ત ફૂલો કહેવાય છે. છોડ ઉપર આવેલા આવા ફૂલો વ્યક્તિગત તપાસવામાં આવે તો આપણને એકજ ફૂલ જણાય પણ તેનું બારીક અવસોદન કરવામાં આવે તો એક ફૂલમાં અનેક ફૂલોનો સમૂહ નજરે પડે છે. મંયુક્ત ફૂલોના અભ્યાસ માટે આપણે પ્રથમ હળારીગલનું અવસોદન કરીએ.

હળારીગલ

મૂળ:—આ છોડનાં મુગીઆં પુંજમુખ હોઈ જમીનમાં જાડુ ઉડાં ઉતરતાં નથી અને જમીનની ઉપરના ભાગમાં આમતેમ પથરાઈ રહેલાં

હોય છે. મુળીઆના છેડાઓ પર આવેલા બારીક તાંતણા મારીને સખત રીતે પકડી રાખે છે એટલે પચનના સપાટાથી છોડ ઉખરી જતો નથી; છતાં આંચકા મારી તેને ઉખેડવામાં આવે તો જમીનમાંથી તે સહેલાઈથી ઉખરી જાય છે.

ચક્ર:—હજારીનું ચક્ર પોચા મધ્યાશુ હોય છે. સુકાર્ધ ગએલા છોડનું ચક્ર તપાસીએ તો તે પોલી નળીના જેવું જણાય છે અને અંદરના ગર્ભને દખાવવામાં આવે તો તેનો બૂકો ચર્ધ જાય છે.

પાન:—હજારીનાં પાંદડાં ઘણાં નાના કદનાં હોય છે. તાપ અને પ્રકાશ સઘળાં પાનને એક સરખી રીતે મળી શકે એટલા માટે છોડ પર એક બીજને આડે ન આવે એવી રીતે તે ગોઠવાયેલાં હોય છે. છોડ પર પાણી પડે તો પાંદડાંઓ ઉપર ચર્ધને તે સહેલાઈથી જમીન પર ડળી પડે છે.

ફૂલ:—હજારીના ફૂલનું છોડું ઘણું લાંબું હોય છે. ખાલાના જેવા આકારનું, લીલા રંગનું વજ, અંદર રહેલી અનેક પાંખડીઓનું રક્ષણ કરે છે. અંદર રહેલી સેંઠડો પાંખડીઓ ફૂલના ઉપરના ભાગને ગોટાના જેવા આકાર આપે છે. આવી પાંખડીઓવાળો એટો સામાન્ય દષ્ટિએ એકજ ફૂલ જણાય છે, પણ ખરી રીતે દરેક પાંખડી સ્વતંત્ર ફૂલ હોય છે.

ફૂલની અંદરનો ભાગ:—હજારીના ફૂલને ઉજું ચીરીએ અને પછી તપાસીએ તો આ પાંખડીઓ મધ્યગા આવેલા સામાન્ય પાનમાં એકડી થયેલી જણાય છે. દરેક પાંખડી સ્વતંત્ર ફૂલ હોય છે અને તે દરેકને સંયુક્ત પાંચ પાંખડીઓ હોય છે. આમને છેડે નળી જેવું હોય છે અને તેની નીચે સ્વતંત્ર વજ હોય છે. અંદરના ઢાઈ પણ ફૂલને ચીરીને તપાસીએ તો મધ્યમાં એક પોલી નળી જણાય છે. આ નળીમાં પુકેસર અને ઓકેસરના તંતુઓ હોય છે. પોલી નળીમાં આવેલા પુકેસરના પરાગ-કોષ ઉપર આવેલી પરાગરજને બહાર ધકેલી કાઢીને ઓકેસરનો તંતુ બહાર નીકળે છે અને તેનો ઉપરનો ભાગ ચાપીઆના આકારનો જણાય છે. એકજ ફૂલના પુકેસરના પરાગરજનો ઓકેસરની નલિકામાં આવેલા રસ સાથે સંબંધ ન થાય એટલા માટે ઓકેસરની નળી સૌથી વધારે લંબે આવ્યા બાદ ખીલવા માંડે છે.

હજારીનું બીજશય કનિષ્ઠ પ્રકારનું હોય છે. સુરજમુખીનું ફૂલ પણ હજારીના કુટુંબનુંજ હોઈ, સંયુક્ત ફૂલોના અભ્યાસ સુરજમુખીના ફૂલના અભ્યાસથી વધારે સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.

સુરજમુખી

સુરજમુખીના મુળીઆં હજારીના મુળીઆની જેમ પુંજમૂળ હોય છે.

તેનું થક પણ પોલી નળીના જેવું અને અંદરના ભાગમાં પોચા ગર્ભવાણુ હોય છે. થડની ઉપરના ભાગમાં પાંદડા રહુ આકારમાં એવા ક્રમમાં ગોઠવાએલાં હોય છે કે દરેક પાનને પ્રકાશ એકસરખો મળી શકે. દરેક ડાળીના અને થડના છેડે એક ફૂલ ઉગે છે. ફૂલને પુષ્કળ પ્રકાશ મળી શકે એ હેતુથી જે દિશામાં સૂર્ય હોય તે દિશામાં તે ફૂલો ફરે છે અને તેથી જ આપ્યા છોડને સુરજમુખીનો છોડ કહેવામાં આવે છે.

ફૂલને તપાસવામાં આવે તો તેના બે મુખ્ય વિભાગો નજરે પડે છે. મધ્યમાં આવેલો ગોટો અને તેની ફરતી પીળા રંગની જીલના આકારની પાખડીઓ તેના મુખ્ય વિભાગો છે. પીળા રંગની દરેક પાંખડી સ્વતંત્ર ફૂલ હોય છે. તેમાં પુકેસર કે સ્ત્રીકેસર હોતાં નથી, પણ તે ફક્ત જીવડાં-ઓને આકર્ષવાનું જ કામ કરે છે.

મધ્યમાં આવેલો ગોટો અનેક સ્વતંત્ર ફૂલોનો સમૂહ હોય છે. ફૂલને ઉછું ચીરીને તપાસીએ તો આ સવળા નાનાં નાનાં ફૂલો એક સામાન્ય પાત્રમાં ચોટેલાં જણાય છે. મધ્યમાં રહેલા ફૂલો બંધ નળીઓનાં જેવાં લાગે છે. તેમની ફરતાં આવેલા ફૂલો રહેજ વિકાસ પામેલાં જણાય છે. તેમની ફરતાં આવેલાં બીજાં પૂર્ણ વિકાસ પામેલા હોય છે અને છેડાપરનાં નાનાં પામતાં જણાય છે. દરેક ફૂલ પોલી નળીના આકારનું હોય છે. આ નળીમાં પાંચ પુકેસરના તંતુઓ અને એક સ્ત્રીકેસરની નલિકા હોય છે. પરાગ-કોષ અંદરના ભાગમાં જ ખીલે છે અને સ્ત્રીકેસરની નલિકા પરાગરજને નળીની બહાર ધકેલી કાઢ્યા બાદ ચીપીઆના આકારમાં ખીલે છે.

સુરજમુખીનું ફળ મજબુત ઢાંકણવાળું હોય છે. અંદરના ભાગમાં એક બીજ હોય છે. પવનનો સપાટો આવે તો ફળ ખરી પડે છે.

સુરજમુખીના છોડનું મૂળ વતન દક્ષિણ અમેરિકા છે. હાલમાં તે અનેક દેશોમાં નજરે પડે છે. આબોહવા અને રચણના ફેરફારને લીધે હાલમાં તેની ઘણી જાતો નજરે પડે છે. છોડની માવજત લેવામાં આવે તો તે નવ ફુટ સુધી ઉંચો વધી શકે છે. તેના બીજમાંથી તેલ નીકળે છે. રશિયા અને બાલ્કન પ્રદેશોમાં તેલ મેળવવાના હેતુથી તેને પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉગાડવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં તે ફેણુઆરીથી જૂન સુધીમાં બહુ સારી રીતે વિકાસ પામે છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,

અમદાવાદ.

મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

ખેડા જિલ્લાનું કેળવણીપ્રદર્શન

વિદ્યાનતે યોગે માણસ જાતની મંસ્કૃતિએ રૂપ બદલ્યું છે, વિધિભાવના ઉત્પન્ન થઈ છે, અને જનમમાજ અને તેની મંસ્કૃતિનું ક્ષેત્રરૂળ વધ્યું છે. વિચારોની આપણે થવાથી માન્યમંસ્કૃતિ દિવસે દિવસે નવું સ્વરૂપ લેતી જાય છે અને એ મંસ્કૃતિના મૂળતત્ત્વરૂપે - કેળવણીએ પણ નવું સ્વરૂપ પકડ્યું છે અને પરિણામે નવો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો છે.

‘આપણું જીવનું સારું કે પરદેશી નવું સારું’ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ હજી મુશ્કેલી કરી શક્યા નથી.

વધ્વી જાતી અને વિસ્તારવાળા દેશો તેમજ પરદેશી પ્રજાવિકામાંથી આપણને યોગ્ય એવી અને સસ્તી ને સહેલી પડે તેવી પ્રજાવિકાદ્વારા કેળવણીને આગળ વધારવા યત્ન કરવામાં આવે છે અને વારંવાર ભરાતાં પ્રદર્શન આ જાગત પુરવાર કરે છે. ‘પ્રદર્શનમાં દરેક નિશાળના નમુનાઓ મંજૂરી જોડવામાં આવે છે. તે જોવાથી શિક્ષકોને સરખામણી કરવાનું મળે છે. તેમજ પોતાની જાણમાં ન હોય તેવી નવી શક્તિઓ શિખવવાની જાણી આવે છે. દરેક દરેક વિષય સાહિત્યથી કેટલો સચોટ, સહેલાઈથી અને ટુંક સમયમાં શીખવી શકાય છે, તે જાગત પ્રત્યક્ષ સાબિત્ય છે. પ્રદર્શનદ્વારા સીધી અને આડકતરી રીતે સમજાવી શકાય છે કે દરેક શિક્ષક ધારે તે ખર્ચ અને ધીરજથી પોતાના હાથ નીચેના છોકરાઓને સચોટ જ્ઞાન સહેલાઈથી આપી શકે છે. વળી વસ્તુદ્વારા આપેલું જ્ઞાન હાથ અને આંખનો ઉપયોગ થવાથી માત્ર નતે પોપટીઈ ન થતા ચિરકાળ ટકે છે.

આવું પ્રદર્શન ચિજોદ્રા ગામે મો. એન્ડયુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુરના પ્રમુખપણા નીચે તા. ૨૪-૧૧-૨૯ ના રોજ ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. શિક્ષકો સારી મંજૂરમાં હાજર થયેલા હતા તેજ જાતાવી આપે છે કે તેમને પોતાના કામમાં રસ છે અને શિક્ષણની સારી અને સચોટ રીત શોધી તેને અમલમાં મૂકવા આતુર છે.

પ્રદર્શન ચિયવવાર જોડવામાં આવેલું હતું એટલે દરેક વિષય કેમ શિખવવો તે જોનારને સ્પષ્ટ સમજાઈ જતું. વળી આધાર વિષયોની ઘાટી પણ નમુનાઓથી ઉકેલાતી. નમુનાઓની જનાવટમાં અને નકશાઓના આવેખન-માં સવળા શક્તિઓ સરખી રીતે કેળવાય છે તેનું પણ જ્ઞાન મળું હતું.

મણિતઃ—સંખ્યાગણતરી અને સંખ્યાવાચન' શિખવવામાં મદદગાર નકશા બહુ સુંદર હતા. આની મદદથી બાળક હોંસથી શીખે અને સચોટ જ્ઞાન તેને થાય એમ નકશા જોનારનેજ ખાતરી થાય. મણુકા, કાગળનાં દુકડા વગેરેનો ઉપયોગ કર્યો હતો. આંકના પાડા, અપૂર્ણાંક, દશાંશ, સરવાળા, બાદબાકી વગેરે શિખવવાને માટે પણ નકશા અને નમુનાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે એ સ્પષ્ટ થતું હતું.

ભાષા:—ચિત્રવાચન કરાવ્યા બાદ લેખી વાચન કરાવવાની રીત પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી હતી. વાર્તાચિત્રો સુંદર હતાં. આ પદ્ધતિ ખાસ કરીને બાળકની નજરને કેળવે છે. તે આનંદથી વાર્તા શીખીને બાળક સંધરે છે. ચિત્રોમાં રંગ પુરી બાળકને આકર્ષવામાં ઠીક ખૂબીવાપરી હતી. શરૂઆતનું ચિત્રવાચન કરવા દરેકજની વપરાશની વસ્તુઓનાં નામ વંચાવવાં, ત્યારબાદ દરેકજ ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓનાં નામ, અવયવોનાં નામ, સર્ગાસંગ્રંથીઓનાં નામ, ખોરાકની વસ્તુ, વાસણુ વગેરેનાં નામ વંચાવ્યા બાદ આગલા શબ્દોના વાચન ઉપર લેવાની યોજના સારી ધડી હતી.

બ્યાકરણશુદ્ધિ:—ટક્ક સાદું બનાવ્યું હતું. વિષય આરસિક છે પણ તે ધણીજ ઉપયોગી છે, અને તે શીખવાને માટે આવા કંઈક પ્રયત્નો થાય તોજ શીખવામાં અને શિખવવામાં સરળતા થાય.

ઇતિહાસ:—વાર્તાઓ અને તેને લગતાં તમામ ચિત્રો હતાં. મોટાં મુદ્દલેત્રો, વિગ્રહો અને તેનાં પરિણામ, ઐતિહાસિક સ્થળો, લઙ્કાઈનાં ચિત્રો, ગ્રામીન અને અર્વાચીન રાજકીય વિભાગોના નકશા સારા પ્રમાણમાં હતાં. અંગ્રેજોનું રાજ્ય ધીમે ધીમે કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામતું ગયું તે પણ જુદા જુદા સમયના નકશા આપી સમજાવ્યું હતું. ઐતિહાસિક મહાપુરુષોનાં ચિત્રો, ઐતિહાસિક મકાનોનાં ચિત્રો વગેરે સારાં હતાં.

બૂગોળ:—આમાં તો કહેવું જ શું? આખો વિષય નકશાઓદ્વારા પ્રત્યક્ષ કરેલો હતો. વિભાગો, વસ્તી, પેદાશ, વનસ્પતિ, જનાવરો, ખનિજો, સરોવરો, રેલ્વે, ધર્મ, પશુઓ, પક્ષીઓ, દેશી-રાજ્યો, વેપારી માર્ગો, જુનાં માર્ગો, નહેરો, આકાશદર્શન, ગ્રહો, સૂર્યમાળા, સર્વના નકશા જુદા જુદાં હતાં. આ રીતે આ વિષય શિખવવામાં આવે તો શીખનારમાંથી ભાષ્યેજ કોઈ વિદ્યાર્થીને અણગમો થાય.

પદાર્થપાઠ:—આને માટે તો નકશા ન થાય તેટલાં ઓછા. પ્રદર્શનમાં પણ એટલાં નકશા હતા કે તે સિવાયનો વધારાનો નકશો કરવો હોય તો કેવો કરવો તે જોનારની કલ્પનામાં પણ ન આવે.

વાચનમાળાના ત્રીજા ભાગના તમામ પાકોને લગતા નકશા બનાવેલા હતા. ઘણાગરા નકશા નવી જાતના અને ઘાંકીના વાચનમાળામાં આપેલા ગોટા પ્રમાણમાં અને રંગીન બનાવ્યા હતા.

ચિત્રકામ, અને વિજ્ઞાનને લગતાં ચિત્રો તથા નકશા ઉપરાંત માટી-કામ, મુતારકામ, વણકરનું કામ, વગેરેનાં પણ સારા પ્રમાણમાં નમુના રજુ કરવામાં આવ્યા હતા.

સીવણ, મુંથણ, ભરત:—કન્યાશાળાઓનું આ કામ પણ સારા પ્રમાણમાં હતું. ડેટલાક નમુના તો બેશક એવા હતા કે હાથની કારીગરી છે કે કેમ તેને માટે શંકા થાય. આ બતાવી આપે છે કે કન્યાશાળાઓ આમાં હીક રસ લેતી થઈ છે, અને લોકો કન્યાશાળાઓમાં મદદ કરે છે.

ફૂલ, ગરબા, રમત અને સંવાદ તથા રાસ વગેરે કાર્યબોજનાથી પ્રદર્શનમાં વધારે આનંદ ફેલાઈ રહ્યો હતો અને તે દરેક કાર્યની શિક્ષણ-દષ્ટિએ ડેટલી જરૂર છે તે પણ સ્પષ્ટ માલમ પડી આવતું હતું. કન્યાશાળાની બાળાઓએ ગરબા ગાયા તે પણ બેશક મધુર હતા. સાથે સાથે નરધાં તથા હારમોનિયમ પણ હીક તાલ પુરતા હતા.

વ્યવસ્થા:—પ્રદર્શનની વ્યવસ્થા દરેક પ્રકારે ઉત્તમ હતી. રકાઢિટોએ પોતાની કરજ મંપૂર્ણ બજાવી હતી. વીરસદના આસિસ્ટન્ટ આદર્શ રકાઢિટ તરીકે સર્વની નજરે તરી આવતા હતા. પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવેલા નમુનાઓ માટે ધનામ આપવામાં આવ્યું હતું. જેની યાદી છેડે આપી છે. પ્રદર્શનમાં આવનાર માણસો માટે ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ કરવામાં આવી હતી, અને તેને માટે ચિખોદા સ્ટ્રક્ચના હેડમાસ્ટર તેમજ તેમના મદદનીશ શિક્ષકોનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવો ઘટે છે.

ઉપગ્રંહાર:—શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ ઉપરાંત પ્રદર્શન જેવા કેળવણીમાં રસ લેતા જિલ્લાના ગૃહસ્થો, ડિરિટ્રક્ટ અને તાલુકા બોર્ડના સભા-સદ્યો અને આલુબાલુના ગામોના માણસો આવ્યાં હતાં. ચિખોદા ગામના આમાલગૃહે મેળાવડામાં સચારથી સાંજ સુધી હાજરી આપી હતી. સાંજના વખતમાં આલુબાલુના ગામડાઓના હદ ઉપરાંત માણસો આવેલા હતા. જેથી વ્યાખ્યાનકારોને પોતાના કાર્યમાં ઘણો શ્રમ લેવો પડ્યો હતો. સમયના પ્રમાણમાં ઘણું કામ થયું હતું.

માણેકલાલ લોખાનાથ પંડ્યા
હેડમાસ્ટર, મુણાવ

ધનામે મેળવનારની યાદી

૧. શાતાબેન નાથાભાઈ સારસા કન્યાશાળા	(ભરતકામ)
૨. વીરસદ "	(ભરતકામ)
૩. મણીબેન મોમાભાઈ પીપવાદ "	(ભરતકામ)
૪. સવિતાબેન હરીલાલ ઠાસરા "	(ગુંથણકામ)
૫. અંબાબેન મોમાભાઈ સારસા "	"
૬. મણીબેન મંગળભાઈ યામણા "	"
૭. દીવાળાબેન ગુમાળ કરમસદ "	(સોયકામ)
૮. સવિતાબેન ગોરધન વીરસદ "	"
૯. રઈબાબેન ઝમણ કરમસદ "	"
૧૦. મણીલાલ હરગોવન ખભોલજ	(ચિત્રકામ)
૧૧. પ્રભાત જીવાળ ઠાસરા	
૧૨. કમળાબેન આશાભાઈ કરમસદ કન્યાશાળા	(સીમેંટ)
૧૩. કૃષ્ણભાઈ નાથાભાઈ ચિખોદ્રા મુખ્યસ્કૂલ	(માટીકામ)
૧૪. વિદ્યાબેન રામભાઈ કરમસદ કન્યાશાળા	(ટોપલીકામ)
૧૫. સોમાભાઈ મગનભાઈ રંગાધપુરા	(સુથારીકામ)
૧૬. મ. ર. હુદાર કાસરા	(હુદારીકામ)
૧૭. લખાભાઈ ગઢજીભાઈ ઉત્તરસંડા	(રાપમેકીંગ)
૧૮. લો. બો. નિશાળ તોરણા	હવદીધાટનું યુદ્ધ
૧૯. " સિદ્ધજી	એરંડાની જદિ
૨૦. " ધુણાદ્રા	સલવાન સાવિત્રી
૨૧. " બેડવા	શરીરના લાગો
૨૨. " કન્યાશાળા દાઓવ	વાટવો
૨૩. " " ગાના	આરીનું કામ
૨૪. " " ચિખોદ્રા	કેલીસ્થેનિક ફ્રીલ
૨૫. " નિશાળ યામણા	રકાઉટની ગારી
૨૬. " " ખાનકુવા	નિશાળનો નમુનો
૨૭. " કન્યા. વીરસદ	ચક્ર
૨૮. માતંગ બંગી સ્કૂલ	સુપરુ
૨૯. લો. બો. નિશાળ નિસરાયા	વાચનભાગ
૩૦. તાતુકા સ્કૂલ ચિખોદ્રા	
૩૧. લો. બો. નિશાળ ગાના	ભૂમિતિના આકારો
૩૨. " " ભરોડા	વાર્તાચિત્રો

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણીમાં વિશાળ ફેરફાર કરવાની સૂચનાઓ

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણીનો અભ્યાસક્રમ તપાસી તેને એકત્ર કરવા સારૂ યોગ્ય સુધારા સૂચવવા મુંઝઈ સરકારે મી. હેરકેયના પ્રમુખપદે એક કમિટી નીમી હતી. આ કમિટીએ કેટલીક કેળવણીની સંસ્થાઓ તથા કેટલાક કેળવણીકારોને તપાસી પોતાનો રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો છે અને તે હવે બહાર પડ્યો છે. આ કમિટીએ કરેલી ભલામણો પૈકી કેટલીક અગત્યની ભલામણો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૨) હાલમાં શાળાની કેળવણી પ્રાથમિક શાળાઓ, મિડલ સ્કૂલો અને હાઇસ્કૂલો એમ ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવી છે. આ ત્રણ વિભાગોને માટે નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ કેટલોક અંશે નિશાળો અને એક-બીજા સાથે સંબંધ વગરનો હોવાથી એના એ વિષયો કેટલીક વાર બે કે ત્રણ વખત વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં આવે છે, માટે આવી જાતના વિભાગો કાઢી નાખી એક સામટો સળંગ ક્રમિક અભ્યાસક્રમ દસ વર્ષનો રાખવો. તેની વહેંચણી એકથી દસ ધોરણો, એ મુજબ કરવી અને આ દસે વર્ષનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષાદ્વારાજ આપવું. હાલ થોડા વખતને માટે દસને બદલે અગ્રીઆર વર્ષનો અભ્યાસક્રમ રાખવો પણ

(૨) આ અભ્યાસક્રમ અગ્રીઆર વર્ષને બદલે દસ વર્ષનો રાખવાનો છે એવો અંતિમ હેતુ ધ્યાનમાં રાખવો અને બાળવર્ગ કાઢી નાખવો અને બાળવર્ગ તથા પહેલા ધોરણનો અભ્યાસક્રમ એકજ વર્ષમાં પુરો કરી નાખવો. જે શાળાઓ અત્યારે પણ તે મુજબ કરવા માગતી હોય તેમને તેમ કરવા દેવું; પરંતુ અત્યારની પરિસ્થિતિમાં બાળવર્ગને એકદમ નાબૂદ કરવો એ ઇષ્ટ નથી, કારણકે હાલમાં બાળવર્ગ તથા પહેલા ધોરણનો અભ્યાસ નીચે જણાવેલા કારણોને લીધે એક વર્ષ માં થઈ શકે એમ લાગતું નથી:—

અ. એકજ શિક્ષકવાળા ઘણી શાળાઓ છે.

બ. બધા શિક્ષકો ટ્રેન્ડ હોતા નથી.

ક. હાલની વર્નાક્યુલર શાળાઓની પરીક્ષા પાસ કરી ટ્રેન્ડ થએલા શિક્ષકોમાં પણ જોઈએ તેટલી યોગ્યતા માલમ પડતી નથી.

ડ. બાળવર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓ ગમે તે વખતે દાખલ થતા હોવાથી બધા વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ સાંધે ચાલી રાકતો નહિ હોવાથી શિક્ષકોને માથે અસહ્ય જોખમો આવી પડે છે.

૩. વાચન શિખવવાની પદ્ધતિ કૃત્રિમ અને અરસિક હોવાથી તે શિખવવામાં ઘણો સમય ગાળવો પડે છે.

આ મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાને કમિટીએ નીચે મુજબ લાલાગણો કરી છે:—

(અ) એકજ શિક્ષકવાળી શાળાઓ નાણુદ દરવી અને દરેક શાળામાં ૩૫ માં કમી એ શિક્ષકો રાખવા.

(બ) પ્રાથમિક શાળાઓમાં બધાજ શિક્ષકો ટ્રેન્ડ રાખવા, એક પણ શિક્ષક કમીમાં કમી એક વર્ષની ટ્રેનિંગ લીધા વગરનો રાખવો નહિ.

(ક) માત્ર વર્નિક્યુલર દાખલનાં પરીક્ષામાં પાસ થઈ ટ્રેન્ડ થએલા શિક્ષકોની સંખ્યામાં ધીમે ધીમે ઘટાડો કર્યો જવો અને પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરેલા કે અંડરગ્રેજ્યુએટ શિક્ષકો દાખલ કરી તેમને ટ્રેન્ડ કરી પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો બનાવવા. સિંધમાં હાલમાં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ થએલા શિક્ષકો પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મળી શકે એમ નહિ હોવાથી ત્યાં ટ્રેનિંગ કોલેજનું શિક્ષણ જેને બદલે ત્રણ વર્ષનું રાખવું.

(ડ) બાળવર્ગમાં વર્ષમાં એકજ વખત એટલે વર્ષની શરૂઆતમાંજ વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવા.

(ક) બાળવર્ગમાં વાર્તાઓદ્વારા વાચન શિખવવાની પદ્ધતિ દાખલ કરવી.

(૩) હાલના કાયદા મુજબ પ્રાથમિક શાળાનાં માત્ર ચાર ધોરણો ફરજિયાત કેળવણી માટે જરૂરી ગણવામાં આવ્યા છે. અને ફરજિયાત કેળવણી માટે ઉમ્મરની હદ અગીઆર વર્ષની કરવામાં આવી છે તે ફરવી નાખી સાત ધોરણ ફરજિયાત કેળવણી માટે જરૂરી ગણવા અને ફરજિયાત કેળવણી માટે ઉમ્મરની હદ, તેર કે ચૌદ વર્ષની ઠરાવવી.

(૪) હાલમાં જે અભ્યાસ દેગી લાપાના રાતમાં ધોરણને અંતે અથવા અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણને અંતે પુરા ચાલે છે તેનો સમાવેશ પ્રાથમિક શિક્ષણમાળ કરવો.

(૫) બાળવર્ગ તથા દસ, ધોરણના સળંગ અને ક્રમિક અભ્યાસક્રમમાં અંગ્રેજીનું શિક્ષણ પાંચમા ધોરણથી શરૂ કરવું.

(૬) અંગ્રેજી શિક્ષણ મેટ્રિકમાં પાસ થઈ પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ટ્રેનિંગ લીએલા શિક્ષકને ફોર્મનું નહિ પણ અંગ્રેજી શિખવવાની ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં શિક્ષણ લઈ આવેલો શિક્ષકોનેજ સોંપવું.

(૭) સળંગ અને ક્રમિક અભ્યાસક્રમ જે દસ ધોરણો સુધીનો નક્કી કરવામાં આવેલો છે તે પૈકી બાળવર્ગ તથા પહેલા સાત ધોરણોની

લીટીઓને માથે નાખવી. આથી હાલના પહેલા ત્રણ અગ્રણી વારણા ૧૮-૧૯ વવાની જવાબદારી પણ મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને લોકસંમોડોને માથે આવશે. જે ખાનગી શાળાઓમાં આ ધોરણે શિખવાતા હશે તે શાળાઓને ગ્રાંટ આપવાની જવાબદારી પણ સ્થાનિક મંડળોને માથેજ નાખવામાં આવશે.

(૮) આવી જાતની બંધી શાળાઓમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ દાખલ કરવાની જરૂર નથી. આ શાળાઓ અંગ્રેજીવાળા અને અંગ્રેજી વગરની એમ બે જાતની રહેશે. જે શાળાઓમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવામાં આવતું નહિ હશે તે શાળાઓમાં અંગ્રેજીને બદલે ધંધાઓનું શિક્ષણ ફરજિયાત રાખવામાં આવવું જોઈએ.

(૯) પહેલાં ત્રણ અંગ્રેજી ધોરણો ગ્રીખવતી હાલની મિકલ સંસ્થો નાબુદ કરવી.

(૧૦) હાલમાં લેવાતી વર્ગીકયુક્ત દાખલના જેવી પરીક્ષા અંગ્રેજી સાથે અથવા તેા અંગ્રેજી વગરની એમ બે પ્રકારની રાખવી. આ પરીક્ષા સાતમા ધોરણની આખરે લેવી અને તેને પ્રાથમિક શાળાંત પરીક્ષા એ નામ આપવું.

(૧૧) આ પરીક્ષા સ્થાનિક કમિટીએ લેવી.

(૧૨) સહેરા તથા ગામડાંઓની શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં ફેર રાખવો નહિ, પણ ગામડાંની શાળાઓમાં જે ઔદ્યોગિક અને વ્યાવસાયિક શિક્ષણ દાખલ કરવામાં આવે તે સ્થાનિક વાતાવરણને બંધ બેસતું અને સ્થાનિક પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થાય એવું રાખવું અને તેટલા માટે પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના શિક્ષકોને તાલીમ આપના માટેની સંસ્થાઓ સહેરા ઉપરાંત ગામડાંઓમાં પણ રાખવી.

(૧૩) છોકરાઓ અને છોકરીઓના અભ્યાસક્રમમાં ખીસકુલ તફાવત રાખવો નહિ. પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં એક ધોરણ ઉમેરવું. છોકરાઓ તથા છોકરીઓ માટે એકજ પ્રાથમિક શાળાંત પરીક્ષા રાખવી. આમ કર્યાથી બીઓ માટેની ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં પહેલા વર્ષની પરીક્ષા માટેના અભ્યાસક્રમ પુરો કરવાને બે વર્ષો રાખેલાં છે તે થટાડી એક વર્ષનો અભ્યાસક્રમ રાખી શકાશે, માટે તેમ કરવું.

(૧૪) હાઈસ્કૂલોના અભ્યાસક્રમ માત્ર ત્રણ વર્ષનો રાખવો અને તેનાં ધોરણોનાં નામ ધોરણ આઠ, નવ અને દસ એમ રાખવાં.

(૧૫) હાઈસ્કૂલોનું શિક્ષણ તેમ હાઈસ્કૂલની શાળાંત પરીક્ષા અંગ્રેજી શિવાય બીજા બધા વિષયોમાં માતૃભાષામાં રાખવું. ગણિત અને વિજ્ઞાનના

પારિભાષિક શબ્દો અંગ્રેજીમાં છે તેમને તેમ જ્યાં પ્રચલિત દેશી ભાષામાં શબ્દો ના હોય ત્યાં રહેવા દેવા. દેશી ભાષામાં અધરા અને આડંબરી ન સમજાય તેવા શબ્દો જનાવવા નહિ. આ બાબતની આગ્રહપૂર્વક લક્ષ્યમણ યુનિવર્સિટીને પણ કરવી.

(૧૫) હાલનો હાઇસ્કૂલ શાળાંત પરીક્ષા માટેનો અંગ્રેજી અભ્યાસક્રમ અધરો માત્રમ પડે છે તે સહેલો કરવો અને શાળાઓમાં અંગ્રેજી ભાષાનું સાહિત્ય શિખવવાનો યોજ્ય રાખવો નહિ. વ્યાવહારિક ઉપયોગમાં આવે એટલું અંગ્રેજી વિદ્યાર્થી લખી, વાંચી તથા સમજી શકે તેટલું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન શાળાંત પરીક્ષાને માટે પુરતું સમજવું.

(૧૬) ડિરેક્ટર મેથડ (પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ) થી અંગ્રેજી શીખવવું અને આ પદ્ધતિથી અંગ્રેજી શીખરી શકે એવા શિક્ષકો મોટી સંખ્યામાં ટ્રેન્ડ થાય તેવી જોગવાઈ કરવી.

(૧૭) અંગ્રગણિતનો અભ્યાસક્રમ હાલના કરતાં વધારે સહેલો કરવો. માત્ર વ્યવહારમાં જરૂરનું હોય એટલુંજ અંગ્રગણિત શીખવવું. વિદ્યાવિદ્યાસ કે તરંગ માટે અંગ્રગણિત શીખવવું નહિ. દાખલાઓ કૃત્રિમ અને અધરા ન અસાવવા તેમ ન પૂછવા પણ તદ્દન વ્યાવહારિક અને સહેલા દાખલા શિખવવા અને પૂછવા. અંગ્રગણિતનો અભ્યાસ પહેલાં સાત ધોરણોમાંજ પુરો કરી દેવો. હાઇસ્કૂલોમાં એટલે છેલ્લા ત્રણ ધોરણોમાં અંગ્રગણિતનો વિષય બીજકુલ રાખવો નહિ, તેમ હાઇસ્કૂલની શાળાંત પરીક્ષામાં અંગ્રગણિતની પરીક્ષા રાખવી નહિ. પહેલા સાત ધોરણોમાંથી તેમ પ્રાથમિક શાળાંત પરીક્ષામાંથી બુમિતિનાં સિદ્ધાંતોનો વિષય તદ્દન કાઢી નાખવો. પહેલા સાત ધોરણોમાં માત્ર આકૃતિઓ દોરવા પુરતીજ બુમિતિ રાખવી. પ્રાથમિક શાળાંત પરીક્ષામાં આ વિષયની પરીક્ષા લેવી નહિ.

(૧૮) પહેલાં ચાર ધોરણોમાં સાલો અને વિગનોવાલો સજંગ ઇન્દિયાસ શીખવવો નહિ, પણ માત્ર પ્રાંતના ઇન્દિયાસની વાતોઓ શિખવવી. પાંચ, છ અને સાત ધોરણોમાં હિંદુસ્તાનનો ઇન્દિયાસ શિખરવો અને એજ ધોરણોમાં તે પુરો કરી દેવો. છેલ્લાં ત્રણ ધોરણોમાં ફરી પાછો હિંદુસ્તાનનો ઇન્દિયાસ શિખવવાની જરૂર નથી. હાઇસ્કૂલની શાળાંત પરીક્ષામાં હિંદુસ્તાનના ઇન્દિયાસની પરીક્ષા લેવાની જરૂર નથી.

(૧૯) હાઇસ્કૂલ શાળાંત પરીક્ષાને માટે હાલ જે વિજ્ઞાનનો વિષય રાખેલો છે તે એ સ્વરૂપમાંથી કાઢી નાખી શાળાંત પરીક્ષા માટે માત્ર વિજ્ઞાનનાં મૂળનિષ્ઠાનું જ્ઞાન પુરતું છે અને તેટલાનીજ પરીક્ષા લેવી.

(૨૦) શાળાંત પરીક્ષામાં કાંતો માતૃભાષા અથવા તેને બદલે સંસ્કૃત,

એરેબિક, લેટિન એવી એકાદ સંસ્કારી ભાષા અથવા તો ફ્રેન્ચ, જર્મન એવી એકાદ અર્થોચીન યુરોપીઅન ભાષા રાખવામાં આવેલી છે તે બંધ કરવું. માતૃભાષાનો અભ્યાસ દસે ધોરણોમાં તેમ જ બે શાળાંત પરીક્ષાઓમાં ફરજિયાત રાખવો અને હાઇસ્કૂલની શાળાંત પરીક્ષા માટે રાખેલા ઐશ્વિક વિષયોમાં સંસ્કારી ભાષા અથવા અર્થોચીન યુરોપીઅન ભાષાને સ્થાન આપવું.

(૨૧) પહેલા સાત ધોરણોમાં સંગીતનો વિષય ફરજિયાત રાખવો અને છેલ્લાં ત્રણ ધોરણોમાં તે ઐશ્વિક રાખવો.

(૨૨) પ્રાથમિક તેમ માધ્યમિક શાળાની પરીક્ષાઓ માટે સ્ત્રી પુત્ર બે માટે ફરજિયાત વિષયો એકસરખા રાખવા. ઐશ્વિક વિષયોમાં જોને લગતા કેટલાક ખાસ વિષયો રાખવા પણ સ્ત્રીઓએ એજ વિ-
શે લેવા એવી તેમને દ્રશ્ય પાડવી નહિ.

(૨૩) અભ્યાસની સરકારી વાચનમાળા મંત્રાપકારક નથી. તેમાં ઇતિ-
હાસ, ભૂગોળ, વિજ્ઞાન વગેરેના પાઠો છે તે વાચનમાળાના પુસ્તકોમાંથી હી નાખવા. આ વિષયો જુદાં પાઠ્ય પુસ્તકોદ્ધારણ શિખવવા. સોફો-
સોલતા હોય એવી સ્વાભાવિક ભાષા તથા શૈલીમાં નવી વાચનમાળા તૈયાર
કરાવવી. આ નવી વાચનમાળા તૈયાર કરવામાં પ્રાત્યાર તદ્દન હક્કાયદી
કમિટીઓ નીમવી. પ્રથમ અંગ્રેજીમાં પાઠો લખી તેના તરજુમાં કરાવી જુદી
જુદી ભાષાની વાચનમાળામાં પાઠો લખાવવા નહિ પણ દરેક ભાષામાં
સ્વનંત્ર પાઠો લખાવવા. છોકરાઓ તથા છોકરીઓ માટે હક્કાયદી વાચનમાળા
રાખવી. વર્ગ બાળકો અડપથી આનંદ અને રસથી વાંચી શકે, એવી વાર્તાઓના
અડપથી વાચનને માટે દરેક ભાષામાં પુસ્તકો તૈયાર કરાવવા અને વાચનમાળા
ઉપરાંત આ પુસ્તકોનું વાચન પણ શાળાઓમાં ફરજિયાત હાખસ કરવું.

(૨૪) માધ્યમિક શાળાઓનાં હોડમાસ્તરોને તેમ સ્થાનિક મંડળોનાં
સ્કૂલખોડોને અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવાની તથા પાઠ્ય પુસ્તકો પર્મદ કર-
વાની સત્તા આપવી.

(૨૫) પ્રાથમિક એટલે પહેલાં સાત ધોરણોમાં ચિત્રકામ, હસ્તકામ,
બાગકામ વગેરે વિષયોનું શિક્ષણ ફરજિયાત રાખવું. છેલ્લાં ત્રણ ધોરણોમાં
કેટલુંક હસ્તકામ તેમ ઔદ્યોગિક વિષયોનું શિક્ષણ ફરજિયાત રાખવું અને
બાકીનું બીજા કેટલાક સંસ્કારી વિષયો સાથે ઐશ્વિક રાખવું. સ્ત્રીઓ
માટે હસ્તકામમાં ફરજિયાત વિષયોમાં સીવણ તથા કાંતવાનું રાખવું.

(૨૬) હાલની એગ્રિકલ્ચરલ બાયસ શાળાઓમાં અને હાઇસ્કૂલની
શાળાંત પરીક્ષામાં એકાદ ધંધાધારી વિષય ફરજિયાત રાખવો. તેમની
સંખ્યામાં વધારો કરવો.

બાળકોને ન મારીએ

બાળકો તો નાના છે. આપણાથી બળવાન નથી. આપણી સામે થઈ શકે એમ નથી. મારીએ તો રહીને બેઠી રહેશે; કુસકા ભરના સૂઈ જશે; ભૂખ્યા તરમ્યા સૂઈ જશે.

નબળાને મારવામા શી વડાઈ ?
અશક્તને મારવામા શી બડાદુરી ?
પરાધીનને મારવામા શી દુશિયાઈ ?
પૂઝ બોલીને સમજાવી પણ ન શકે
તેને મારવામા શી ગેખાઈ ?

મારવાથી કશું નહિ વળે.
મારવાથી અક્કન નથી આવતી.
મારવાથી યાદ નથી રહેતું.
મારવાથી કુટેન નથી ભુલાવતી.
મારવાથી હાપગુ નથી આવતું.

પણ

મારવાથી બાળકનું શરીર ખરાય.
મારવાથી બાળક મારખાડે યાય.
મારવાથી બાળક મારકણું યાય.
મારવાથી બાળક બીકણું યાય.

મારવાથી બાળક જૂઠું બોયે.
મારવાથી બાળક ભૂઈ યાય.
મારવાથી બાળકનું અપમાન યાય.
મારવાથી બાળક લુચ્ચું યાય.

તમારા બાળકને કંઠી પણ ન મારશો.

ઇનામપત્રક

લક્ષ્ય જિલ્લો

ગામનું નામ	નામ	કિંમત	હેતુ
દણુખી રોધ	પા. ત્રીભોવનભાઈ નાથાભાઈએ ગામલોકોએ પરીક્ષા વખતે	૬૦-૦-૦ ૪-૦-૦	મને સ્કૂલો જમાડી. ઇનામ તથા પતાસા બહેન્યા.
ઉબેર	પટેલ શંકરભાઈ લલિતભાઈએ તથા દાસાઈ અમ્મી	૧૫-૦-૦ ૫૦-૦-૦ ૧૫-૦-૦ ૫૦-૦-૦	કન્યાશાળા જમાડી. મને સ્કૂલો જમાડી. કન્યાશાળા જમાડી. મને સ્કૂલો જમાડી.
દોરા	મિ. ઈશ્વરભાઈ દયાળભાઈએ બોની નરસિંહ વિકરણે	૩૫-૦-૦ ૨-૩-૦	મિહાઈ બહેન્યા.
વતીયા	પા. રણુકોડ ગુલાબભાઈએ ગામલોકો તરફથી	૩-૦-૦ ૧૪-૦-૦	મને સ્કૂલોમાં મિહાઈ બહેન્યા કન્યાશાળામાં ઘડિઆળ બેટ આપ્યું.
	તરસોડા સ્ટેટના રાજકુમારશ્રી બેંગલુરુમિલિટ સાહેબે	૫-૦-૦	દરેક સ્કૂલોમાં સાકર બહેન્યા.

જામીયામ	મિ. ઝીલાલાઈ ખુશાવખાઈ સોલંકીએ	૨૧-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
	મિ. ધુળા ઝીલા નીખાલાઈ જારેયાએ	૧૭-૦-૦	"
તવરાબેટ	મિ. જરેરખાઈ ખુન્તલાઈ ધાંગીએ	૧૭-૦-૦	રૂઢ જમાડી તથા છે સામેને પિત્તળના જ બેડે
ચંકલેશ્વર	મે. હકીરચી લગવાનસિદહ ખુશાવસિદહએ	૨૫-૦-૦	છાકરાને જર્મન સીલ્વર ખાલા તથા મિ બેડે
વાવલી	ચોલીસ પટેલ નાચાલાઈ હાંસ જીભાઈએ	૩-૦-૦	પનામાં બેડેઆં.
વજનાદ	મિ. લાચજીભાઈ સોમભાઈએ	૧૧-૦-૦	પિત્તળના ખાલા પેડા બેડે
સરગોણ	મે. એન્સુકેચનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે એચી. બાયસકવા- સની મુચકાત હાઈ	૫-૦-૦	મિતીસિદહ જર્સીગલા તેમના કામ બદલ નામ આ
હાંમેટ	મિ. હકીરલાલ પ્રાણુવલદાસ દેસાઈએ	૨૬-૦-૦	સ્કાઉટ સાર ચીટ જે આને જે રંગી એ. ચીને મળી
અમનપુર	મિ. દરિલાઈ બુધરલાઈ પટેલ ગંજેરાનો પા. લક્ષુભાઈ દેસા- ઈભાઈએ	૩૦-૦-૦ ૩-૦-૦	રૂઢ જમાડી. મિદાઈ તથા કન્યાએ પિત્તળના ખાલા વહેર
રાવલી	લિયાચનના પા. માધવદાસ મનોરલાઈએ તથા જોગણના પા. ગુલાબલાઈ કાકાલાઈએ	૨૫-૦-૦	જર્મનની રકાળીએ. બેડે
મોંધણા	મિ. મણીલાલ મગનલાલ ત્રિવેદીએ	૧૦-૦-૦	મને રફલોમાં મિદાઈ બેડે
દીવા	મિ. નરેનમ નારણ તથા મિ. દીપર્મમ જયમલ તથા મિ. પ્રશોત્તમ લગવાને	૫-૮-૦	કન્યાસાળામાં ધડિયા આ
હાંમેટ	મિ. લક્ષુભાઈ નરેનમ મોનીએ મિ. બાલુભાઈ પરમેતમ એડે દરકીચન જમનાદાસ શેઠના હંડમાંથી	૫-૦-૦ ૫-૦-૦ ૫-૦-૦	પરખમાં આપ્યા. ગરીબને ખુન્તક બેડે "
નોખાર આગોદ	ગામ લોકોએ હજર. બાઈ કાશી તે હજર માએદલાલ જગજીવની	૫૨-૦-૦ ૧૫-૦-૦ ૩૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી. પેડા બેડેઆં. જાનુ વખત રૂઢ જમા

ધામજી	મેન ધનખાઓ	૧૫—૦—૦	જર્મનના પ્યાલા બહે'ચી.
કામલા	પા. મીઠાભાઈ વરધભાઈએ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ઉમેર	દણખીના પા. લલુભાઈ	૧૨—૮—૦	કન્યાશાળામાં જર્મનના પ્યાલા બહે'ચી.
દરવાડા	જેમંગભાઈ ધનજીએ	૮—૦—૦	કન્યાશાળામાં મિઠાઈ બહે'ચી.
મેંગપુર	દરબારમાથી લાલખા સાહેબ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
આમોદ	પા. જોર્જિ દરબારમાથી ખાનખી	૫—૦—૦	પાણીની પરખમા આપ્યા.
	નવરંગખાનજી મુજરખાનજીએ	૮—૦—૦	પતાસાં બહે'ચી.
માતર	ગેડ હીરાલાલ પ્રેમજીભાઈએ	૨૫—૦—૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
અમનપુર	ગજેરાના પા. ગીલાભાઈ	૩—૮—૦	કન્યાશાળામાં જર્મનના પ્યાલા બહે'ચી.
અંદાડા	હીરાભાઈએ		
સામેર	મં. રવ. બીખી ખેને	૩૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. નરોત્તમ ખેચરભાઈએ	૨૫—૦—૦	"
	પા. રેવાશંકર કુમેરભાઈએ	૨૫—૦—૦	"
વડવા	પોલીસ પટેલ હીરાભાઈ બહેરે	૧૦—૦—૦	"
	પટેલ મંગળ જેસંગે	૧૦—૦—૦	"
	ગજ ચંદ્રસંગ તામસંગે	૧૦—૦—૦	"
	રાજ મૂળજી રૂપસંગે	૧૦—૦—૦	"
દસોદ	અંગ્રેજી નિગાળના હેડમાસ્ટર	૨૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં ધડિઆળ
	રેવાભાઈ જગનપાલે		બેટ આપ્યું.
ઉચ્છદ	મિ. ગણપતરામ મહીધરજી દાકરે	૩૬—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
મનાડ	શાહ ભાઈદામ નરોત્તમદામે	૧૫—૦—૦	"
અભોર	ગાગના આગેવાનોએ	૧૬—૦—૦	મેગા કરી સ્કૂલને ધડિઆળ લાવી આપ્યું.
કાંવા	મેગળ રહેમતુલ્લા અબ્દુલ્લા	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	તથા પા. મંથરભાઈ રણજીભાઈએ		
કેશન	પટેલ રણજી મંથરભાઈએ	૧૫—૦—૦	"
	પટેલ મનોરભાઈ દયાજીએ	૧૫—૦—૦	"
મનાડ	પા. સુરમંગ વજેરંગે	૧૫—૦—૦	"
	સાળંદ ભાઈજી મોરારે	૧૫—૮—૮	" તથા ખેનો બહે'ચી.
કંમના	પા. બચાનભાઈ મંથરભાઈએ	૨૦—૦—૦	મિઠાઈ બહે'ચી તથા વિચાર્યોએ જમાડયા.
	ગજ પરજનમિત્ર એગરસિંહે	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	રાવડાના રૂપીય ટેડ લગભગ અમળાએ	૫—૮—૦	ગંભીર સ્કૂલ જમાડી.

ગુરત જિલ્લો

અગ્રામા	ગામ લોહાની મિત્રમંડળ ક- મિટિના સભ્યો તરફથી શા. ડાલાભાઈ વીરચંદના લગ્નો- ત્સવ કુંડમાથી	૬-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
અડવા	આસિ. ભારતર મિ. અંબે- લાલ મકનજી વશીએ	૨-૦-૦	અંત્યજ કલાસમાં પતાસાં વહેંચ્યા.
બેરતાન	શ્રીખાભાઈ બહેચરભાઈ પટેલે	૧૭-૦-૦	પડિઆળ બેટ આપ્યું.
અડાબજી	શેઠ કેપુશર કાવસજી અડા- બજીઆ તથા પટેલ કસ- નભાઈ રવાભાઈએ	૩૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
"	"	૧૧-૦-૦	એશિઆ, યુરોપ અને હિંદુ- સ્તાનનો નકશો આપ્યો છે.
"	"	૪-૪-૦	યુરોપખંડનો નકશો કન્યા- શાળામા આપ્યો.
આટ	મિ. મંગાભાઈ શુધાભાઈએ	૧૦-૦-૦	સાકર વહેંચી.
ઉમરા	માજી હેડમાસ્તર ગણુપતરામ મદરામે	૫૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
દાડી	દેસાઈ કુંવરજી ગાડાભાઈએ	-૮-૦-૦	પડિઆળ બેટ આપ્યું.
ધમડાચી	રફલકમિટિના મેમ્બર મિ વસનજી ડાલાભાઈએ	૫-૦-૦	કન્યાશાળામા ગરીબ છા- ત્રીઓને પહેરવાના કપડા આપ્યા.
વાયોડ	મિ ભગવતલાલ લક્ષ્મુદામે	૩-૮-૦	મંતે રફલોમા સાકર વહેંચી.
વેનુ	ધનામદાર સાહેબ મેધક અ- મીનુનીન સાહેબે	૧૫-૦-૦	બરશી વહેંચી
લદેલી	મિ. ભીમભાઈ મોહનભાઈ દેસાઈએ	૫-૦-૦	મંતે રફલોમા પતાસાં વહેંચ્યા.
મોગાર	મજીરદાર હુમેનમીયા શુડા- મીયાએ	૫-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
બેરતાન	પટેલ જીવણજી હરખજી તથા હીરાભાઈ ભૂધરભાઈ પટેલે	૪-૦-૦	સાકર વહેંચી.
મોર	આમ્ય સુધારક કમિટીએ	૨૭-૦-૦	મિઠાઈનું જમણ આપ્યું.
અડાબજી	શેર પાલણુજી એદવજી પચ્ચાને	૩૦-૧૩-૦	કન્યાશાળામા બરશી વહેંચી.
કછોલી	ગામ તરફથી	૮-૧-૩	પિત્તળનું બેડું તથા પ્યાવા આપ્યા.
		૧૮-૯-૯	પુસ્તકો વહેંચ્યા.
		૮-૪-૦	પવાયા કન્યાશાળામા વહેંચ્યા.
		૨-૨-૬	અંત્યજ રફલમા પુસ્તકો વહેંચ્યા.
		૧૦-૦-૦	ત્રણે રફલોમા પતાસા વહેંચ્યા.

કહોલી	પારેળ ત્રિભોવનદાસ લક્ષ્મી- દાસ કુચેદનાએ	૪-૮-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળામાં સાકર વહેંચી.
મુનસાડ	પટેલ પરભુભાઈ મોરારજીએ	૧૦-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	શા. શાપુરજી કુંવરજીએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ડીડાલી	પટેલ રણછોડ માવજીએ	૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
પનાર	જી. રાવચંદ રતનાજીએ	૮-૦-૦	કન્યાઓ માટે વાડકા આપ્યા.
	ગામના ગૃહસ્થોએ	૮-૦-૦	સ્કૂલમાં ચાલતાં પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	મિ. ઈશ્વરરામ નરસેરામે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ભાટપુર	મિ. બદાલાભાઈ કુંવરજીએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. ડાલાભાઈ કેમુરજી પટેલે	૨-૮-૦	"
કમાલજોડ	પેન્શનર મારતર હરિભાઈ વલ્લભરામે	૪-૦-૦	કન્યાશાળામાં વાડકીઓ તથા કાંસડીઓ વહેંચી.
ચઢવાસણ સુખા	ગામના સર્ગસ્થરોએ	...	સ્કૂલ જમાવી.
દેગામ	શા. વીરચંદ હીરાચંદે રા. ૨૦૦) અનામત મૂક્યા અને બ્યાજમાંથી દરેક સ્કૂલોમાં ઈનામ વહેંચવાનાં	૭-૮-૦	દરેક સ્કૂલોમાં ઈનામ વહેંચ્યાં.
સાલેજ	મિ. લખુભાઈ ભગવાનજી દેસાઈએ	૨૧-૦-૦	નિશાળમાં પાટલી નં. ૮ બેટ આપી.
ધમડાચી	મિ. ધીરજીલાલ ગુલાબભાઈ તથા મિ. મેલતભાઈ નીજા- ભાઈ તરફથી	૧૦-૦-૦	કાલીપરજના વિદ્યાર્થી- ઓને ચોપડીઓ વહેંચી.
રોગવી	શા. નગીનલાલ મગનલાલની જન્મ તિથિએ કેમંબાના રહીશ મિ. મેનજીભાઈ રથુનાયજીએ	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
કહોલી	ગામલોક તરફથી	૫-૦-૦	મને સ્કૂલોમાં પતામાં વહેંચ્યાં.
	અંબેલીના પટેલ અંડુભાઈ વસનજીએ	૨-૮-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં "
ભાટપુર	મિ. બદાલાભાઈ કુંવરજીએ	૨-૦-૦	વાવટા તથા કાડ જોડ લાવવા સારૂ આપ્યા.
	ગામવેદીએ	૬૦-૦-૦	વાપિકે મેળાવડો કરી ઈ- નામ વહેંચ્યાં.
	મેસર્સ છોરાલાલ વાગીદાસ તન્નાએ	૪-૧૪-૨	ગ્રામિક કંડમાંથી ઈનામ વહેંચ્યાં.
	મિ. મગનલાલ નારણભાઈ પટેલે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

લાટપુર	મિ. લવજી છીમાએ	૧-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
	મિ. છીમાભાઈ-ભુલાભાઈએ	૧-૮-૦	રેવડી વહેંચી.
	દરજી ઘેસા ડાલાએ	૧-૪-૦	સાકર વહેંચી.
બંરોળોધન	મિ. નાથુભાઈ ગોવિંદજી પરેલે	૧-૦-૦	"
	મિ. શંકરભાઈ નરોત્તમ મોદીએ	૨-૦-૦	ધડિયાળી રીપેર કરાવવા સાથે આપ્યા.
ફલુસવાડા	ધનીભેન કુંવરજી પરેલે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યા.
હુકવાડા	મિ. મગનલાલ ભગવાને	૩૫-૦-૦	ધડિયાળી ભેટ આપ્યું.
		૧૦-૮-૦	પિત્તળનો દેગડો લાકણા માથે તથા લોટી વગેરે પરબમા આપ્યા.
વેડ	ગામલોકીએ	૧૮-૧૦-૦	નવા કાપાસ માટે જોઈતા સારિલો કાવવા સાથે આપ્યા.
ગોગવી	મિ. કરસનદાસ જેસીગલાઈ દેસાઈ	૫-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
	રીટાપડ કુટુંબકાસ સમજાવ્યું અમદાવાદનાં		
દેસુ	મુખ્યધિકારી શેઠ પેત્રનજી ડો-સાલાઈ માર્કર તરફથી	૩૦-૦-૦	શાગોપંગાગી પુસ્તકોં વહેંચ્યા.
	ગામના સદગૃહસ્થોને દરેક દીનબાઈ સોરાળજી માર્કર પ્રાઈઝ ફંડગાથી	૬-૧૫-૧૦	સાતમા ધોરણુમા પહેલા નંબર પાસ થનાર વિ-દ્યાર્થીને ધનામ આપ્યું.
જુહારી	ગામલોકી તરફથી	...	કે-થાયાળામા ધડિયાળી ન. ૧, મેચો નં. ૧, તથા કપડું, દોરા વગેરે મળ્યાં છે.
વેડ	મિ. રામા જગાએ	૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
કમાલજોડ	મિ. દેવશંકર દરિશંકર દવેએ	૪-૦-૦	સાકર વહેંચી.
કતારગામ	રિટાપડ ડેપુટી પોલીટીકલ એજન્ટ મિ. સી જી. મહેતાએ	૩૫-૦-૦	દરેક ગ્રુપોમા મગજ વહેંચ્યા.
દિવેદ	મિ. ખંડુભાઈ વલ્લભભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસા તથા પેનો વહેંચી.

પંચમહાલ-ગાધરા,

ધણસરવાવ	હકકર બીજોવનદાસરંધનાયજીએ	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પ-તાસાં વહેંચ્યાં.
અંબાળા	પટેલ બાજીભાઈ જગાભાઈએ	૨૧-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
મોડવા	મે. સગીર દહિરસાહેબે	૧૪-૦-૦	ચોપડીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

વાંકાનેર	માઈ દિવાળી લલ્લુભાઈ બહે- ચરણાઈ પાડકની વિધવાએ	૨૭-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
વીરપુર	નાડાસિનેર રેટના નામદાર નવાજ સાહેબે	૩૦-૦-૦	કાઉટને મેળાવડામાં આપ્યા.
	"	૧૫-૦-૦	શાલગીરાના દરબારમાં આપ્યા.
	"	૧૫-૦-૦	શાલગીરાના દિવસે ભો. જન આપ્યું.
નારણપગીના -મુવાડા	શાહ માણેકજીવ પગથોતમદામે	૩-૬-૦	ચોપડીએ આપી.
	"	૨-૦-૦	સાકર બહેચી.
ડેરાલ	મેધી શંકરજીવ ઉત્તમરામે	૧૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પ્યાલા તથા પનાસાં બહેચ્યાં.
વોરા	શાહ મોહનજીવ આપુલાઈએ	૫-૦-૦	સાકર બહેચી.
		૬-૪-૦	ટોપીએ બહેચી.
મંતરામપુર	કોન્ડાકર ગેડ ડોસાંજીઈ અમનસાહે	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં કપડા તથા
	લીવાન સાહેબનાં પત્ની ઈચ્છા- બાઈ નિચાલાઈ દેસાઈએ	૨-૦-૦	પતામાં બહેચ્યા.
		૧-૦-૦	પનાસાં બહેચ્યાં.
સમા	પટેલ દિમતસિંગ દરિલાઈ આવડાની આગેવાની હેઠળ	૯-૪-૦	પુસ્તકો, કપડાં તથા મિ- દાઈ બહેચાઈ.
અગડોળ	પટેલ જીવાભાઈ આપુજીએ	૨૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
	દરિદાસજી સાધુએ	૨-૦-૦	જયેશી બહેચી.
માંડવા	આદોદના શેઠ મોહનજીવ માણેકજીવે	૧૨-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળની પ્યાલા બહેચ્યાં.
વોરા	મે. હાકોર સાહેબે	૧૨-૧૦-૬	પુસ્તકો બહેચ્યાં.
		૨-૦-૦	મિદાઈ બહેચી.
સજીસોલી	હાકોર માધવસિંહ ટેશરીસીંગે પોતાની દીકરીને પુત્ર પ્રમ- વવાથી તથા તેના સસરાના માણસ તરફથી	૫-૦-૦	સાકર બહેચી.
		૫-૦-૦	પનાસાં બહેચ્યાં.
સજીમોલી વચનપુરા	શેઠ ગરબાદાસ વલ્લભદામે નારના પટેલ ગોરબનલાઈ " મરવાલાઈએ	૪૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
		૭-૦-૦	રકબી પ્યાલા તથા પ- તાસાં કન્યાઓને બહેચ્યાં.
	"	૨-૦-૦	પતાસાં છોકરાઓને બહેચ્યાં.
મહેભોલ	શ્રી મહારાજ શ્રી રામસિંહજી નંદારસિંહજી તરફથી	૭૫-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડાં તથા કપડાં તથા ધનગ બહેચ્યાં.

એરાલ	હાકેર સાહેબ લારનસિદ્ધ તરફથી	૭૫—૦—૦	છાકરાને રમાલ એને ચોળીના તથા પતાસાં બહે ધાલા બહે'ચ્યા. સાકર બહે'ચી.
કુંવરપુરા	મિ. મધુરભાઈ હોટાભાઈએ	૨૦—૦—૦	
ભીચોડીઆ	મે. હાકેર સાહેબશ્રી મોટાબાવા સોમબાવા ને ત્યાં ચોડાસર રોટના કુમારશ્રી ફતેસિદ્ધ પરેંગલા વેમળે	૭—૦—૦	
રસ્તમપુરા	શેઠ બમનજી અરદેશર દલાલ તરફથી	૮—૦—૦	"
લીમડીઆ	શેઠ લીલાચંદ કુબેરદામે	૪—૦—૦	હડિઆળના ફંડમાં
		૨—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યા.
		૧—૦—૦	પરખમાં આપ્યા.
	સાતેડાના ચાલ જેઠાલાલ મણ્ડચંદે	૫—૦—૦	હડિઆળના ફંડમાં
		૨—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યા.
		૧—૦—૦	પરખમાં આપ્યા.
વાંકાનેર	પા. શંકરભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૨૭—૮—૦	રફલ જમાડી.
રતનપુર	ચાલ દલસુખભાઈ મગનલાલે	૭—૦—૦	કન્યાશાળાની છાકરી રેખ તથા પતાસાં
વસનપુરા	પા. ગોરધનભાઈ મરવાભાઈએ	૫—૦—૦	કન્યાશાળામાં રકાબી લા બહે'ચ્યા.
		૨—૦—૦	છાકરાએને પતાસાં
ચહેગ	મે. કાઝી સાહેબે તથા ધાંચી પંચ તરફથી	૧૦—૦—૦	ઉર્દુ સ્કૂલમાં કુટ તા તાસાં બહે'ચ્યા.
	પોલીસ જમાદાર ભુરેખાં મદમદખાંએ	૨—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યા.
મંતરામપુર	શેઠ મદાસુખભાઈ કરમચંદે	૮—૮—૦	"
		૭—૦—૦	પરખમાં આપ્યા.
નંદેરીઆ	પટેલ મોતીભાઈ નીકમભાઈએ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
		૧—૦—૦	સાકર બહે'ચી.
વાંકાનેર	પટેલ સુનિલાય હરિભાઈએ	૨૩—૪—૦	સ્કૂલ જમાડી.
કોવડમ	પ્રગ્નપત લે'બજાભાઈકુબેર- ભાઈએ	૨૫—૦—૦	"
નુશાળ	પટેલ બાપુ આવાએ તથા પટેલ દોલા જોગાએ તથા મિ. બાબુકા આવાએ	૨૦—૦—૦	"
સહેરા	મિ. ધનસુખરામ મેવડરામ મુખ્યે		
રતનપુર- રેલીઆ	મદારાજશ્રી મોતીરામે		

તમામ જાતની ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી :

ટેક્સ્ટ બુકો વેચનાર

અને તે પર

ભરપૂર કમિશન આપનાર

સ્કૂલોમાં વ્યાજતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો જેમકે ઈંગ્લિશ ફર્સ્ટ સેન્ડર્સથી મેટ્રિક સુધીની તેમજ ગુજરાતી બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીની તમામ જાતની ટેક્સ્ટ બુકો તેમજ તમામ જાતની કૌપિ બુક્સો જેમકે કૌપિ પોપટલાલકૃત ૧ થી ૫ નંબર, લેખનકળા કૌપિ ૧ થી ૬ નંબર, ભગતની કૌપિ ૧ થી ૫ નિહલ, સ્કૂલ કૌપિ ૧ થી ૩ નંબર, મેકમિશન ગુજરાતી કૌપિ ૧ થી ૭ નંબર તેમજ ઈંગ્લિશ લૅન્ગ મેન્સ મોડર્ન કૌપિ બુક્સ ફર્સ્ટથી હુવેલ્સ નંબર, વેરી ફોર્ટર કૌપિ ફર્સ્ટથી નાઇન નંબર સુધીની જુદી જુદી જાતની ગ્રોઈંગ બુકો, બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીની ગ્રીસી તેમજ મૅગરી ગ્રોઈંગ બુકો નં. ૧ થી ૩ તથા કેરી તથા રંગીન ગ્રોઈંગ બુકો, ટ્રાફોટ બુક, જુદી જુદી જાતની એક્સસાઇઝો, જુદી જુદી જાતના કામજના રીમો, ધોરણની નોટો ધોરણ ૧ થી ૭ સુધીની જુદા જુદા કર્તાઓની, નકશા ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી નકશા, કાગળ ઉપર તથા હુમકા ઉપર ગુજરાત, મુજબ ઠલાકો, હિન્દુસ્તાન એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા, પૃથ્વી દરેક નાના તથા મોટા નકશાઓ-તે મિલાઈ બ્લૉટીંગપેડ, પેન્સિલ, હોલ્ડર, પાથરપેન, પ્રુટપટ્ટી, વૉર્નિંગવાળા તથા હલકી કંપાસબોક્ષ. કપર બોક્ષ રંગની ડબ્બીઓ (કાગળની ડબ્બી) ચેસ્ટલ, રબ્બર પેનમીનના ડાઘા કાઢવા માટેનાં તથા ચાહીના ડાઘા કાઢવા માટેના, લાલ તથા જાંબુ ચાહીની ટિક્કડીઓ, સ્ટીલો, ગુજરાતી કલ્કાના પાના તથા એ. બી. સી. ડી. ના પાના તથા બોર્ડ ઉપર તથા વજામાવાનો નકસો ગ્રોઈંગ પેપર વગેરે વગેરે બુક્સો પર ભરપૂર કમિશન આપનાર પર તમારો જોરડો નીચેનાં રથને મોકલજો. ટેક્સ્ટ બુકના વ્યાપારી.

રણછોડલાલ મોતીલાલ બુકસેલર

રીચીરોડ-અમદાવાદ.

વધુ ખુલાસા માટે ટેક્સ્ટ બુક્સોનું "સુચિપત્ર" મફત મંગાવી લો

અર્થાં પુરનકે બાળકાની શક્તિનો વિનાશ થાય તેમ, કમિક ગીતે,
અભ્યાસક્રમની હદ લક્ષ્યમાં ગણીને તપાસે વર્ધા છે.
વાપરનારાઓએ એકે અવાજે વખાણ્યો છે

*મુગર્ષ ઇનાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ અને x પશ્ચિમદિંદ એન્જનિસએ

ટેકસ્ટ-બુક તરીકે મંજૂર કર્યો છે.

ક્રમિક ગણિતો

- *૧. કુમારગણિત ભાગ પહેલો (ત્રીજી આવૃત્તિ) x રૂ. ૦-૬-૦
- *૨. " ભાગ બીજો (" ") x રૂ. ૦-૮-૦
- *૩. કન્યા ગણિત ભાગ પહેલો (ત્રીજી આવૃત્તિ) રૂ. ૦-૮-૦
- *૪. " ભાગ બીજો (" ") રૂ. ૦-૧૦-૦
- *૫. કન્યાગણિત ભાગ બીજાનો પધાગે, રૂ. ૦-૫-૦

૧૯૨૮ના નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે તેવાઃ કહેવા

- ૬. કુમારગણિત ભાગ પહેલો ઝ (ત્રીજી ધોરણ સુધી) રૂ. ૦-૬-૦
- ૭. " ભાગ પહેલો ચ (નાથા ધોરણ માટે) રૂ. ૦-૩-૬

ક્રમિક ભૂમિતિ

- ૮. ક્રમિક ભૂમિતિ ભાગ પહેલો (ત્રીજી ધોરણ સુધી) રૂ. ૦-૨-૦
- ૯. " ભાગ બીજો (ચોથા ધોરણ માટે) રૂ. ૦-૨-૦
- ૧૦. કુમાર ભૂમિતિ (પશ્ચિમદિંદ એન્જનિસની શાળાઓ માટે) રૂ. ૦-૨-૦

*૧૧. સરલ બાળપોથી

[નવમી આવૃત્તિ રૂ. ૦-૧-૦]

સામગ્રી નકલોમાં માર્ક કમિશન. નીચેના પ્રાઈએક શીઘ્રતાએ લખે.

રાહ્યાભાઈ છુ. ભોજાળી,	રતનશી પુ. અનરા,
સાકરીચેરી, દેવજીપોળ,	દેવિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.	જોરસદ.

મુખર્ષી ઇનાકાના કે ૧૫-૧૧ ખાત ને પ્રાથ-
મિ- શાળાઓમાં શિક્ષકોના હવેળા
મં ૨ મં ૧૭૭ કરે

તૈયાર છે ! તૈયાર છે !

નમ્ર - ૧૦૫૨૬૩૦ને અનુસરીને ન શ્રી
દિગ્ધી ચોખ્ખાએ

સરળ બાળઅંકગણિત
(ચોથા ધોણુ મુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેમવાલા પટવા,
બી એ. એલ. ટી. સી. બી.
અને

વગનજી દયાળજી દેમાઈ એમ. બી. બી.
હેડમાસ્ટર પ્રે સૂચ પ્રે સ ટ્રેનિંગ
મેળે, અમદાવાદ
કિમત ૦-૮-૦

તૈયાર છે ! તૈયાર છે !

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે પાઠ્ય ધવાનું
ગહેલમાં સહેલું માનન.

ફિંદનો સરળ ઇતિહાસ.

કિમત ૦-૧૨-૦

પરીક્ષાની પતિ બદલાઈ છે તે
પદ્ધતિ પ્રમાણે ઇનલ પરીક્ષામાં પ્રેર-
ના છોડી તેમજ મન્યાઓને એકદમ
અનુકૂળ પડે તેને આ ઇતિહાસ છે
આ ૧૧ છાક્રોમાં તે જ કન્યાઓના સવાલ
ઓપચરમાં મળ્યા છે અને વધારામાં
પિના તથા નમ્ર એ પદ્ય, પ્રાપ્તમાં
આવી છે જે આવી વાંતના બીજા
પ્રોપિયલ દિગ્ધી (મા ગ્રામન નદિ પરે
કા ૧૫ પાન અલ અને સર્વ જાતેમાં
૨ મ સાપરવાના અલેલા જે ક્રેક રીતે
અ તે બનતા બીજા ઇતિહાસ કરતા
આ અગ્રીવનો છે નટે તરર મંગળી
આવી કર

તૈયાર છે ! તૈયાર છે !

નવી મુધારેથી આવૃત્તિ

મુખર્ષી ઇનાકાના સરકારી ઇળવણી
ખાતાએ ટેક્ટીયુ-તરીકે મં ૧૭૭ કરે

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદામ ધનજીભાઈ પટેલ.

મુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌહાની
એમ. સ્વ

હેડમાસ્ટર પ્રે સ ટ્રેનિંગ મેળે, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિમત રૂ ૧-૦-૦

તા ૬-૧૧-૧૧ આવૃત્તિ કિમત ૦-૮-૦
વાળી જાણે તે વળા તે મળશે

જાહેરખબર.

અમારે જાણોપયોગી પુસ્તકો
(ટેક્ટીયુક તરીકે મં ૧૭૭ થાય
તેનાં) નેમજ બાળસાહિત્ય
લખાવવા વિચાર છે, તે આ
સબધી જ લેખકો ગોખ ધન-
વની હોય તેઓ કઈ સરને કાન
કરવાને ખુશી છે તથા કયા
વિષયનો શોખ ધરાવે છે. તેમણે
નીચેના સન્નામે લખવા ખાસ
નિનિ છે

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ૬૯]

[અંક ૭]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ, સને ૧૯૩૦

“ તમારા જમાનામાં તમારા સુખસુવર્ણને પ્રગતિમાન માણુપત્રી
જરૂર પડે છે. દુનિયા આજના પુરોગામી, અને તેથી આપણા બાપ-
દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા નાનુનો ઉત્તમ ગણાતો હતો
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મુલ્ય પછી
મત્સ્યના દંડ અને ધીમા વિકારને લીધે વધારે લાલચ મળેલા લોકો
લાલચના કપડાં વધારે મારી ચોગતા થઈ કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (૧ ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
શુભલભાઈ હીસલાલ ચોટસી, એમ. એ
હેડમાસ્ટર પ્રેમજી દર્શિજ કોચેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “કાયમત ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છાનલાલે છાપ્યું
સલાયત નંદ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ભૂગોળમા નવીન દષ્ટિ ...	૧૮૯
૨	શબ્દના અર્થ ...	૧૯૬
૩	ખાંતી સમગ્રણ ...	૨૦૦
૪	નિમ્ન મંત્રની પ્રતીક સૂચના ..	૨૦૨
૫	ભાષાનો અને અવરોધનો પ્રિકાન થાય તેવા મનોવત્ત ..	૨૦૬
૬	ઇતિહાસ-એક અખનરો ...	૨૦૮
૭	બાળકની તાલીમ ...	૨૧૦
૮	કેળવણી પર્યાન ...	૨૧૪
૯	પુગો માટેની વતીકુશર ટ્રેનિંગ મંરથાઓ માટેના ધારા ...	૨૧૬
૧૦	પુરુષો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ મંરથાઓ માટેનો અબ્રાસક્રમ	૨૨૦
૧૧	નવરોજીય પેશનજી વધીન સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષા ...	૨૩૪
૧૨	વાઈયપુતક, ઇનામ અને લાયબેરી માટે સગકારી ખાતા તરફથી મજુર થએના પુસ્તકોનો વાદી ...	૨૩૫
૧૩	સગકારી જાહેરખબરો ...	૨૩૮
૧૪	ખાનગી જાહેરખબરો ...	૩૬

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી તમામ જીલ્લેસરોને ખબર આપવામા આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામા આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

• મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માન	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૯]

જુલાઈ સને ૧૯૩૦

[અંક ૭

ભૂગોળમાં નવીન દષ્ટિ

ભૂગોળશિક્ષણના હેતુમાં અને તે શીખવવાની રીતમાં થોડાએક વરસ થયા થયા મહત્વના ફેરફાર થયા છે. જેની રીતે ખેતી, વૈદક, ધર્મનેરી ખાતું-એમની દષ્ટિમાં અને જ્ઞાનમાં ફેરફાર થવાથી તે શાસ્ત્રની કોટિમાં આવ્યા છે, તેનીજ રીતે ભૂગોળ પણ હવે એક શાસ્ત્ર તરીકે ગણાય છે. ન્યારે કોઈપણ વિષયનું જ્ઞાન છુટ્ટુછવાયુ અન્યવસ્થિત હોય છે ત્યારે તેને 'શાસ્ત્ર' તરીકે ગણવામાં આવતું નથી, પણ ન્યારે તે હકીકતને કાર્યકારણના નિયમથી સંકલિત કરી વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે ત્યારે તેને 'શાસ્ત્ર'ની કોટિમાં ગણવામાં આવે છે. આ નિયમ મુજબ ખગોળ, ભૂસ્તર અને વનસ્પતિશાસ્ત્રો થયા છે ભૂગોળના વિષયને પણ હાલમાં શાસ્ત્ર તરીકે ગણવામાં આવે છે, કારણકે તેમાંના બનાવ અને હકીકતનો ખુનાસો ધીમે ધીમે કાર્યકારણના લાવથી કરવામાં આવે છે. આ દષ્ટિને અનુસરી ભૂગોળના પુસ્તકો તેમજ તે શીખવવાની રીતમાં મોટો ફેરફાર થયો છે ન્યામુધી ભૂગોળશિક્ષણમાં કાર્યકારણનો વિચાર કરવામાં આવે નહિ ત્યામુધી તે શાસ્ત્રીય ગણવામાં આવે નહિ, તેથી શિક્ષકવર્ગે ભૂગોળ શીખવતી વખતે આ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં અમુક દેશમાં કોઈ બાબત અમુક પ્રકારની થાય છે તેનું શું કારણ હશે તે શોધીને વિદ્યાર્થીને

ખતાવવાની કાળજી શિક્ષક રાખે નહિ તો તે શુષ્ક અને કટાણાજરણ લાગે તેમાં નવાઈ નથી.

આ પ્રમાણે કાર્યકારણના વિચારની સાથે બીજાં એ વિચારો હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણની શૈલીમાં જોવામાં આવે છે. એક તો એ છે કે ભૂગોળની જે જે બાબતો છે તે બધી વિદ્યાર્થીએ શીખવાની જરૂર નથી, પણ જે હકીકત મનુષ્યજાતિને ઉપયોગી હોય તેનો તેવી દૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ વિચારને માનુષ્યતત્ત્વ કહે છે; કારણકે મનુષ્યના સુખ અને સગવડની દૃષ્ટિથી ભૂગોળની બીનાઓનો અભ્યાસ થવો જોઈએ એવો વિચાર હાલમાં વધારે પ્રચલિત થતો જાય છે.

ત્રીજી બાબત એ છે કે ભૂગોળશિક્ષણમાં છુટીછવાઈ બાબતો કહેવી જોઈએ નહિ, એટલુંજ નહિ પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ મનુષ્યના ઉપયોગની દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી તેની આસપાસના સંજોગોને અનુસરી તેનું રસિક વર્ણન ચિત્રો સાથે કરવું જોઈએ. આ ભૂગોળનો વર્ણનાત્મક ભાગ છે. ત્યારે કોઈપણ પ્રદેશનું રેસપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવે છે ત્યારે વાંચનારને તેથી આનંદ થાય છે અને તે બાબત તેને સારી પેઢે યાદ રહી જાય છે. આવી રીતે ભૂગોળની નવીન દૃષ્ટિમાં હાલમાં ત્રણ વિચાર માલમ પડે છે: (૧) કાર્યકારણ, (૨) માનુષ્યતત્ત્વ, (૩) વર્ણનાત્મક હકીકત. હવે આ બાબતનું કંઈક વિશેષ વિવેચન કરીશું.

નાના બાળકની પૃથ્થક સુદૃઢ પ્રેરાએલા સવાલો આપણે બધાએ સાંભળ્યા હશે. તેમાં ખાસ બાબત એ હોય છે કે અમુક બાબત અમુક પ્રકારની શા કારણથી થાય છે એનો ખુલાસો તેઓ પ્રશ્ન પૂછી માગે છે. ત્યારે તેની આવી સહજ જિજ્ઞાસા સંતુષ્ટ થાય છે ત્યારે તેને આનંદ થાય છે. તેવીજ રીતે ભૂગોળશિક્ષણમાં અનેક હકીકત સંબંધ રૂઢિત અવ્યવસ્થિત રૂપમાં જોવામાં આવે છે, પણ તેના હાલના સ્વરૂપનું કંઈ કારણ તો હોવું જોઈએ એમ આપણે દર રીતે માનીએ છીએ. કોઈપણ બાબત કારણ સિવાય બનતી નથી એવો સર્વમાન્ય વિચાર આપણી સુદ્ધિમાં કુદરતી રીતે જોવામાં આવે છે. જે તે બાબતનો ખુલાસો આપણા અજ્ઞાનને લીધે આપણે કરી શકીએ નહિ તો એ ભુદી વાત છે; પણ તેનાં અમુક કારણ તો હોવાંજ જોઈએ એવો મંઝમ વિશ્વાસ દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં હોય છે. ત્યારે વસ્તુસ્થિતિ આવી છે ત્યારે ભૂગોળશિક્ષણમાં તેનો ઉપયોગ જેટલો બને તેટલો કેમ કરવો

આ વિચારને અનુસરી હાલમાં ભૂગોળના વિષયનું નિરૂપણ પ્રથમના કરતાં જુદી રીતે કરવામાં આવે છે. પ્રથમ તો અમુક ખંડ કે દેશની આબોહવાને અનુસરી તેના પ્રદેશ-ભાગ પાડવામાં આવે છે. જે અમુક પ્રદેશમાં અમુક પ્રકારની જમીન હોય તથા ઠંડી ગરમી અને વરસાદ પડતો હોય તો તે ભાગની વનસ્પતિ, પ્રાણી, મનુષ્યની આસિયત, વેપારરાજગાર વગેરેનું સ્વરૂપ અમુક પ્રકારનું નિર્ણયિત થાય છે, તેથી જે કોઈ પ્રદેશની ભૂમિરચના તથા તેની આબોહવા વિધાર્થી જાણતા હોય તો તેને લીધે ત્યાં કેવા પ્રકારની વનસ્પતિ, પ્રાણી, ખેતી, ખનીજ, ધંધોરાજગાર તથા રાજકીય ધરના હોઈ શકે તે તેઓ કાર્યકારણના વિચારને અનુસરી જાણી શકે અને તેથી અરાજક સમજી શકે. આ વિચાર વધારે સ્પષ્ટ અને દૃઢ કરવાને આપણે કેટલાંક દૃષ્ટાંતો લઈશું, અને તે મનમાં સુધી આપણા ઇલાકાની ભૂગોળને લગતાં.

હાલમાં ભૂગોળની ચોપડીમાં મુંબઈ ઇલાકાના ભાગ-સિંધ, ઉત્તર, મધ્ય અને દક્ષિણ વિભાગ એ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે, પણ આ તો રાજકીય વિભાગ છે. ખરી રીતે તો અમુક ભાગની આબોહવાતે અનુસરી તેના પ્રદેશના ભાગ પાડવા જોઈએ; કારણકે અમુક પ્રદેશની ભૂમિરચના અને આબોહવા જે અમુક પ્રકારની હોય તો તેનું ભૌગોલિક સ્વરૂપ અમુક પ્રકારનું હોવુંજ જોઈએ એવા દૃઢ વિચાર કાર્યકારણના નિયમ મુજબ થાય છે; તેથી મુંબઈ ઇલાકાના પ્રદેશ આ પ્રમાણે હોવા જોઈએ: સિંધ, ગુજરાત (કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને તળ ગુજરાત), કોંકણપટ્ટી (કેંકે ગોવાસુધી જેમાં દક્ષિણ વિભાગના કેટલાક જિલ્લા પણ આવે છે), મહારાષ્ટ્ર અને કાનડા. આ દરેક વિભાગની અમુક પ્રકારની આબોહવા છે અને તેથી તેને જુદા જુદા પ્રદેશ તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. સિંધની આબોહવામાં ગુજરાત કરતાં વિશેષ તદાવન છે અને ગુજરાત કરતાં કોંકણપટ્ટીમાં ખાસ બેઢ જોવામાં આવે છે અને તેના કરતાં મહારાષ્ટ્રની આબોહવા જુદી છે આથી રીતે ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રદેશવાર ભૂગોળ શીખવવાથી વિદ્યાર્થીના મનમાં કાર્યકારણની છાપ વધારે સ્પષ્ટ અને દૃઢ પડશે. દા. જે રણને પ્રદેશ હોય છે ત્યાં જમીનતળ રેતીવાળું હોવાથી તે ખેતીને અનુકૂળ નથી. તેમજ વરસાદની ઘણી તાણથી પણ ખેતી થઈ શકે નહિ. જ્યાં માણસને ખાવાનું અને પાણી મળે નહિ ત્યાં રહેવાનું કેણુ પસંદ કરે ? આ કારણને લીધે રણના પ્રદેશમાં વસ્તી ઘણી ઓછી હોય છે અને તે વધારે પ્રમાણમાં જ્યાં પાણીની સવડ હોય છે ત્યાં જોવામાં આવે છે. રણપ્રદેશમાં તો લોકો ઘણી મુશ્કેલીથી ખેતી કરી તેમનું ગુજરાન પરાણે કરે છે. નાડપાનની અંજતને લીધે રસાળ પ્રદેશમાં જોવામાં

તેની હવા સમઘાત છે. પુના કરતાં કાકણમાં ઉનાળામાં વધારે ગરમી લા છે, કારણ કે ત્યાં બેજ વધારે હોય છે, વળી પુના ઉંચે સ્થળે આવે છે. આવી રીતે જુદાં જુદાં સ્થળની આબોહવાના તફાવતનાં કારણો આ શકાય છે અને તેથી વિદ્યાર્થીને ભૂગોળશિક્ષણમાં રસ પડે છે. જે પ્રમાણે આબોહવાનાં કારણો આપી શકાય છે તે પ્રમાણે કોઈ શહેર કે ગામનું ધંધોરોજગાર તથા તેના હુન્નરઉદ્યોગનાં પણ કારણો આપી શકાય. અમુક શહેર શાથી વધારે આબાદ થાય છે તેનાં કારણોમાં તેની દરીઆ કે નદ કિનારાની સ્થિતિ, રસાળ જમીન, અને તેથી થતી ખેતી અને ધંધોરોજગાર અમુક ખનીજ સાઈ નીકળતું હોય તો તેને લગતાં કારખાનાં નીકળે અમુક જાતનો પાક સારો થતો હોય તો તેને લગતો હુન્નરઉદ્યોગ સારો આસે, તથા રાજકીય, લશ્કરી, કે ધાર્મિક દૃષ્ટિથી તેની ઉપયોગિતા—આ કારણોને લીધે શહેરો આબાદ થાય છે અને તે કારણો દૂર થતાં તેની ધીમે ધીમે પડતી આવે છે. જુના વખતના ખંભાત, સુરત, બરુચ, ધોધા, પાટણ, અને હાલના વખતના કરાંચી, અમદાવાદ, મુંબઈ વગેરે. આવી રીતે શહેરની જાહોજલાલીનાં કારણો આપી શકાય છે.

ભૂગોળશિક્ષણમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ જેમ અને તેમ વધારે કાર્ય-કારણનો વિચાર કરી શીખવવામાં આવે તો શિક્ષણશેલી શાસ્ત્રીય હોવાથી વિદ્યાર્થીને આનંદ વધારે થાય છે, કારણ કે તેને લીધે તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થાય છે અને તેથી તેઓ વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજે છે; નહિતો તેમને તે બાબતો ગોખાગોખીને યાદ રાખવી પડે છે, અને પરીક્ષા પછી તરતજ તેઓ ભૂલી જાય છે. આ કારણને લીધે તેમની વિચારશક્તિનો વિકાસ થતો નથી અને ભૂગોળશિક્ષણનો જે ખાસ હેતુ છે તે કળાભૂત થતો નથી. હજુ ભૂગોળશિક્ષણમાં જોઈતો સુધારો થયો નથી તેનું મુખ્ય કારણ ઉપર જણાવેલી દૃષ્ટિનો અભાવ છે. ચોડાંક વરસથી છોકરા તેમજ છોકરીઓની વર્નાક્યુલર શાષનલ પરીક્ષાની શૈલીમાં જે ફેર જોવામાં આવે છે તે આજ દૃષ્ટિને અનુસરી થયો છે. આ પત્રની અંદર વારંવાર ભૂગોળને લગતા જુદી જુદી પરીક્ષાના સવાલો છાપવામાં આવ્યા છે, જે શિક્ષકોએ તે સવાલ વાંચી વિચાર કર્યો હશે તેમને ખાતરી થઈ હશે કે ઉપર જણાવેલી ભૂગોળશિક્ષણની દૃષ્ટિ તેમાં મુખ્યત્વે જોવામાં આવે છે.

ભૂગોળશિક્ષણમાં કાર્યકારણનો ભાવ કેવી રીતે તે વિષયને રસિક

ગણાતું નથી, પણ પૃથ્વી એ મનુષ્યનું રહેઠાણ છે એ વિચારને અનુસરી ભૂગોળની દષ્ટિમાં મોટો ફેર માલમ પડે છે. ભૂગોળમાં જે બાબત મનુષ્યને ઉપયોગી નથી અથવા જેમાં તેણે કંઈ ફેરફાર કર્યો નથી તેની બાબતો વિદ્યાર્થીને શીખવવાથી શો લાભ છે એમ સહજ સવાલ થાય છે. પર્વત, નદી કે ભૂશિર અને ખેટની નામાવળા ગોખવાથી બાળકને શો ફાયદો થાય છે તે સમજાતું નથી, પણ તેને બદલે જે નદી, પર્વત કે ખેટ માણસના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તેને લગતી બાબત જાણવાથી છોકરાને રસ પડે છે. નદીમાં પૂર આવવાથી ખેતી સારી થાય છે, તેમાંથી નહેરો ખોદી કાઢી ખેતી માટે પાણી પુર પાડવામાં આવે છે. તેના ઉપર પૂલ બાંધવાથી વગર અડચણે મુસાફરી થઈ શકે છે. પર્વતમાંથી સોનું, રૂપ, ત્રાણ વગેરે ખનીજ નીકળે છે. તે દેશનું રક્ષણ કરી ઇતિહાસનું સ્વરૂપ જુદી જાતનું બંધે છે. મનુષ્ય-જાતિને ઉપયોગી બાબતો આમ જાણવાથી છોકરાને શિક્ષણ રસિક લાગે છે અને તેથી તેમને તે વિષય જલદીથી માદ રહી શકે છે. ભૂગોળશિક્ષણમાં આ પ્રમાણે મનુષ્ય દષ્ટિ બ્યાનમાં રાખવાથી નકામી વિગતો ગોખવાની જરૂર રહેતી નથી. જેટલી હકીકત મનુષ્યના લાભ ઉપર અસર કરે છે તેટલીજ હકીકત જાણવાથી તેને તેમાં રસ પડે છે. ભૂગોળશિક્ષણમાં માનુષ્ય દષ્ટિ રાખવાથી તેમાં એક મોટો ફેરફાર થાય છે. તેમાંથી નિરુપયોગી ખીનાઓ બાતલ કરવામાં આવે છે, તેથી થોડી પણ જરૂરી બાબત ઉપર લક્ષ આપવાથી વિદ્યાર્થીને ગોખાવાની જરૂર રહેતી નથી. વળી તે ખીનાઓ મનુષ્યને લગતી હોવાથી તેમાં સાધારણ રીતે રસ પણ સારો પડે છે. આ વિચારને અનુસરી ભૂગોળશિક્ષણની શૈલી રાખવાથી તે વિષય નીરસ અને કંટાળાભરેલો લાગશે નહિ.

ભૂગોળશિક્ષણમાં ત્રીજી બાબત બ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે જે બાબત છોકરાંઓને શીખવવાની છે તે કેવળ નામ તરીકે શીખવવાને બદલે તેને લગતી રસિક હકીકત કહેવી જોઈએ. તે સંબંધી જુદી જુદી બાબતો કહેવાથી તે બાબતનો સંબંધ તે હકીકત સાથે જોડાય છે અને તેથી તેને યાદ રાખવાનું કામ સહેલું થાય છે. ફક્ત નામ ગોખવાથી કંટાળો આવે છે. જે જિલ્લા કે પ્રાંતનાં ગામ શીખવવાનાં હોય તો બધાં ગામ કે શહેર શીખવવાની જરૂર નથી, પણ જે ઉપયોગી હોય અને જેના સંબંધમાં રસિક વર્ણન થઈ શકે તેમ હોય તેવી બાબતો લેવી જોઈએ. આ હેતુ ધ્યાનમાં કરવાને માટે શિક્ષકનામાં ગાનસામગ્રી સારી હોવી જોઈએ. તેનામાં નવું નવું જાણવાની ઇચ્છા હોવી જોઈએ, તેમ ભૂગોળને લગતી ચોપડીઓ-ખાસ

કરીને મુસાફરીને લગતી વાંચવી જોઈએ. શહેર કે ગામની હકીકત વિશેષ પ્રમાણમાં આપવાની જરૂર ઉપરાંત નાના બાળકોની જિજ્ઞાસા સતેજ કરવાને તેમજ તેમને વધારે માહિતી આપી તે વિષયમાં રસ લેતા કરવાને કોઈપણ પ્રાંત કે ભાગનું યાન, ત્યાંના લોકનો સ્વભાવ, તેમનાં ખાનપાન, તેમની રહેણીકરણી, પહેરવેશ, રમતગમત, ઐતિહાસિક મકાન વગેરે જે ખાસ જાણવા લાયક બાબત હોય તેનું રસપૂર્વક વર્ણન કરવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ આપણી જોડે મુસાફરી કરતા હોય તેવો તાદ્દશ ચિતાર તેમના મનમાં ખડો થવો જોઈએ. તેમની કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરી શિક્ષકે તેમને તેમાં તલ્લીન કરવા જોઈએ, અને તે સંબંધી વધારે જાણવાને માટે તેમની ઇચ્છા જાગ્રત કરવી જોઈએ. આવી રીતે વર્ણનાત્મક શૈલીથી ગામની ભૂગોળ છોકરાંઓને ખીજ ધોરણમાં શીખવવામાં આવે તો તેમને તે વિષયમાં રસ પડશે અને આગળ ઉપર નવું શીખવાને માટે તેમને મન થશે.

શબ્દના અર્થ

પાઠના વાચનનો મુખ્ય હેતુ તેનો અર્થ સમજવાનો છે. આ કારણને લીધે છોકરાંઓને પાઠ વાંચી ગયા બાદ તેમાં આવના અધરા શબ્દના અર્થ સમજાવવામાં આવે છે; પણ શબ્દાચરો શો ખાસ ઉદ્દેશ છે તથા તે કેવી રીતે પાર પાડવો જોઈએ એ બાબતમાં કેટલાક દોષ જોવામાં આવ્યા છે તે નીચે જતાવવામાં આવ્યા છે:—

છોકરાં પાઠની જે હકીકત વાંચે તે તેમણે અત્યંત સમજી જોઈએ; નહિતો વાચન ગમે તેવું સરળ હોય તોપણ તે નકાર્યું નીવડે છે, કારણકે જે ઊપેક્ષી કે ધ્વજેક્ષી બાબત વાંચવામાં આવે છે તેનો હેતુ તેનો શો અર્થ થાય છે તે સમજવાનો છે. વાંચેલી હકીકત સરળ રીતે સમજાય તેને માટે તેમાં આવના અધરા શબ્દ છોકરાંઓએ સમજવા જોઈએ. ત્યારે તેઓ નવીન શબ્દના અર્થ જાણતા નથી ત્યારે તેઓ વાક્યનો અર્થ મદદ કરી શકતા નથી અને તેને લીધે વાચનનો હેતુ સફળ થતો નથી. આ કારણને લીધે અધરા શબ્દ કે શબ્દસમૂહના અર્થ વિદ્યાર્થીએ જાણવાની ખાસ જરૂર છે અને તેથી વાચન થઈ રહ્યા પછી કદાચ શબ્દો સમજાવવામાં આવે છે. આવી રીતે અધરા શબ્દોના અર્થ જાણ્યા પછી પાઠની હકીકત સરળ રીતે સમજાય છે. દા. ધારો કે ચોથી ચોપડીના પાદ ૪ નું

વાચન થઈ ગયું છે. હવે શિક્ષક વિદ્યાર્થીને અધરા શબ્દના અર્થ સમજાવે :
 છે:—‘વનવાસ’ એટલે શું ? છોકરાઓ કહે છે, કે ‘વનમાં જવું’, ‘વનમાં
 વસવું’, ‘વનમાં રહેવું’, ‘જંગલનો વાસ’ વગેરે. ‘વનવાસ’ એ પદ નામ.
 હોવાથી તેનો પર્યાય અથવા તેનો અર્થ સમજાવનાર શબ્દસમૂહ તેવા અધિકારવાળા
 પદમાં હોવો જોઈએ; તેથી ‘વનવાસ’ એટલે ‘વનમાં રહેવું તે’ અથવા ‘વનમાં
 વસવું તે’. આ પ્રમાણે દરેક પદનો અર્થ તેજ પદમાં સમજાવવો જોઈએ.
 ‘વિવેકી’ એટલે ‘સારી રીતભાત’ નહિ પણ ‘સારી રીતભાતવાળો’.
 એમ કહેવું જોઈએ.

ખીજી બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે જે અધરા શબ્દ સમ-
 જાવવાનો હોય તે વાક્યના સંબંધમાં હોવો જોઈએ; કારણકે તેને લીધે તે
 શબ્દનો અર્થ વહેશે. રપટ માય છે. નિરાળા—એકલા શબ્દોના અર્થ સમજ-
 વામાં વધારે વાર લાગે છે, પણ જ્યારે તેને વાક્યમાં વાપરવામાં આવે છે
 ત્યારે તેના પૂર્વપર સંબંધને લીધે તે વહેશે સમજી શકાય છે. વળી વાક્યના
 સંબંધ વગર કેઈપણ શબ્દનો અર્થ યતો નથી. ત્યારે તે વાક્યમાં
 વપરાયેલો હોય છે ત્યારે તે સંબંધને અનુસરી તેનો અમુક અર્થ જાણવામાં
 આવે છે. આ નિયમ પ્રમાણે એકજ શબ્દના જુદા જુદા અર્થ થાય છે,
 તેથી જે અધરા શબ્દ સમજાવવાનો હોય તે વાક્યના સંબંધમાં અવસ્થા હોવો
 જોઈએ. દા. દશરથે રામચંદ્રજીને વનવાસ ભોગવવા કહ્યું; રામચંદ્રજીએ ચૌદ
 વરસ વનવાસ કર્યો; હવે વનવાસ એટલે શું ? આ પ્રમાણે વાક્યમાં
 આવતા શબ્દોના પૂર્વપર સંબંધને લીધે નવા શબ્દનો અર્થ તરત
 રપટ થાય છે.

ત્રીજી બાબત એ છે કે જે ‘શબ્દ’ સમજાવવાનો હોય તેના કરતાં
 તેનો પર્યાય કે બીજો શબ્દ વધારે અધરા હોવો જોઈએ નહિ. દા. દશરથે
 રામચંદ્રજીને વનવાસ ભોગવવા હુકમ કર્યો. ‘હુકમ’ એટલે ‘આજ્ઞા’, અથવા
 ‘હુકમ કર્યો’ એટલે ‘આજ્ઞા કરી’ એ શબ્દનો અર્થ અર્થોર્થ છે, કારણકે
 છોકરાને ‘હુકમ’ કરતાં ‘આજ્ઞા’ શબ્દ વધારે અધરા લાગે છે. આવી રીતે
 અમુક શબ્દનો અર્થ વધારે અધરા શબ્દથી સમજાવવો એ જૂલભરેલું છે.
 આ દોષ યવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે શિક્ષક એમ ધારે છે કે જેટલા
 બને તેટલા શબ્દના પર્યાય આપવા એક શબ્દને બદલે બીજો શબ્દ આપવાથી
 બને જો તે વધારે અધરા હોય તો ખાસ કરીને તેનો અર્થ રપટ થતો
 નથી. બાળક તેથી ગુંચવાય છે અને તેવા આપેલા પર્યાય વગર સમજે
 ગોખી નાખે છે અને ત્યારે તે પૂછવામાં આવે છે ત્યારે કડકડાટ તે બોલી

જાય છે. જે શબ્દ સહેલા હોય તે સમજાવવાની બીજકુલ જરૂર નથી. છોકરાંઓ તેના અર્થ સમજે છે ખરાં પણ તેઓ બોલીને સમજાવી શકતાં નથી. તે ઉપરથી તેમને કંઈ આવડતું નથી એમ ધારવું એ ભૂલભરેલું છે. 'વનમાં ઘણાં ઘણાં દુઃખ પડે છે' આ વાક્યમાં 'દુઃખ' શબ્દ માટે બીજો શબ્દ મૂકવાની કે વધારે શબ્દસમૂહથી તે સમજાવવાની બીજકુલ જરૂર નથી. દરેક માણસ દુઃખ શું છે તે જાણે છે, પણ તે ભાવનું પૃથક્કરણ કરી સમજાવી શકાતું નથી, તેથી આવા સાદા શબ્દના અર્થ પૂછવા નહિ. છોકરાંઓ તે સંજ્ઞા કંઈક સમજે એ તેમને માટે બસ છે. આગળ ઉપર અનુભવ અને જ્ઞાનથી તેઓ વધારે સમજી શકશે. આ બાબત ધ્યાનમાં નહિ હોવાથી ઘણા શિક્ષકો નીચતાં ધોરણમાં આવા સરળ શબ્દના અર્થ પૂછવામાં ઘણો વખત ઠાકે છે; પણ તેથી છોકરાંને કંટાળો આવે છે. નીચલાં ધોરણમાં જો કોઈ શબ્દ સમજાવવો હોય તો તે સંજ્ઞા દ્વિયા કરીને અથવા વિશેષ સમજાવીથી તેના કંઈ ખ્યાલ આપવો, પણ તે સંજ્ઞા વધારે જાગ્ર ઉતરવું નહિ. દા. 'જંગલમાં અવાજ ચલાથી સસડું ચમક્યું' આમાં 'ચમક્યું' એટલે 'ભડક્યું' એમ સમજાવવાને બદલે 'ચમકવાનું' કેવી રીતે થાય છે તેની ક્રિયા કરી તે શબ્દ સમજાવવો.

વળા 'દુઃખ' શબ્દનો અર્થ પૂછવાને બદલે 'વનવાસ ભોગવવાનો દુઃખ કયો' અથવા 'દુઃખ કયો' એનો અર્થ સમજાવવામાં આવે તો સાદે, કારણકે 'દુઃખ કયો' એટલે 'અમુક કરવાનું કહ્યું' એવું કહેવાથી અર્થ સારી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે અને પછી 'વનવાસ ભોગવવાનો દુઃખ કયો' એ બધા શબ્દોનો અર્થ સમજાવવો જોઈએ. સંજ્ઞા રહિત-નિરાળા શબ્દ અર્થહીન થાય છે, એ બાબત અગતિ સમજાવી છે. 'સંઘાતે' એટલે 'સાથે' એમ સમજાવવાને બદલે 'હું પણ તમારી મેઘાતે આવીશ' એટલે 'હું પણ તમારી સાથે વનમાં આવીશ' એ સમજાવી વધારે સચોટ છે.

કેટલીક વખત શબ્દના બરાબર સચોટ અર્થવાળા શબ્દો મળ્યા આવતા નથી, તેથી શિક્ષકો તેના શબ્દ આપવાને ઘણી મહેનત કરે છે. એક શબ્દ કે શબ્દસમૂહને બદલે તેના જેવા શબ્દ કે શબ્દસમૂહથી તેનો અર્થ સરળ થાય તો હીક, નહિતો તેને મળતા અર્થના શબ્દથી તેની સમજાવી કરવી જોઈએ. દા. 'વસિષ્ઠ, તપિએ કંકેયીને કહ્યું, કે આ તો ઘણો અધર્મ કહેવાય'. અહીંના અધર્મને માટે 'ધર્મ' નહિ તે' એવું કહેવાને બદલે 'અનીતિ' કહેવાથી અર્થ સમજાય છે. આવી રીતે પુરેપુરા સચોટ શબ્દને બદલે તેના જેવા અર્થવાળા બીજા શબ્દની સમજાવીથી ચાલી શકે છે.

જેવી રીતે કોઈ વ્યક્તિનો ચેહરો ખીજના જેવો બરાબર હોતો નથી તેવીજ રીતે કોઈ શબ્દનો પુરેપુરા અર્થવાળો ખીજો શબ્દ હોતોજ નથી, પણ તેના જેવા અર્થવાળા સહેલા શબ્દોથી તેનો અર્થ સરળ રીતે સમજાય છે.

ખીજ બાબત શબ્દાર્થની બાબતમાં ધ્યાન રાખવાની એ છે કે જો કે શિક્ષકે દાખલાની મદદથી શબ્દાર્થ સચોટ રીતે વિદ્યાર્થીને સમજાવ્યા હોય તોપણ તે તેમને બરાબર આવડે છે કે નહિ, તે જોવા માટે એક પગલું આગળ વધવાની જરૂર છે. નવીન અથવા શબ્દ શિક્ષકે કા. પા. પર લખી વિદ્યાર્થીઓને ગમે તેવા તેમના પોતાના વાક્યમાં તે વાપરવા કહેવું જોઈએ, અથવા દરેક શબ્દ છુટો છુટો દાખલ દરેક વિદ્યાર્થીને તેનું પોતાનું વાક્ય રચેટમાં લખી લાવવા કહેવું. પછી શિક્ષકે તે વાક્ય તેમને બોલી જવા કહેવું. જો તેઓ શબ્દાર્થ બરાબર સમજ્યા હશે તો તેઓએ પોતાના શબ્દનો ઉપયોગ કરી તેને વાક્યમાં વાપર્યો હશે. દા. (૧) 'તેના ઉપર પ્રભુનો એકાએક ક્રોધ થયો.' (૨) 'રાજાને વહેમ આવવાથી પ્રધાન ઉપર તેનો ભારે ક્રોધ થયો.' (૩) 'પ્રજાના સમાચાર સાંભળી જ્યોતિષજીને દુરમનના લક્ષર ઉપર ધણો ક્રોધ થયો.' પહેલા વાક્યમાં ધણો શબ્દો પાઠમાના છે. ખીજું વાક્ય વાર્તામાંથી છોકરાએ વાદ રાખેલું લખ્યું છે. ત્રીજું વાક્ય છોકરાએ પોતાનું બનાવ્યું તેથી તે બરાબર સમજ્યો છે એમ કહી શકાય. ધણી વખત છોકરાઓ ચોપડીમાંનાં વાક્યમાં સહેજ ફેરફાર કરી તેવાંજ વાક્યો લખી લાવે છે કે બોલી જાય છે. દરેક વિદ્યાર્થીએ જીવનના જુદા જુદા પ્રસંગને અનુસરતાં વાક્યો બનાવી તેમાં નવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો. આને લીધે તેની કલ્પના શોધક શક્તિને ઉત્તેજન મળે છે.

વળી નવા શીખવેલા શબ્દો બરાબર સમજ્યા છે કે કેમ તેની કસોટી માટે વૂટક વાક્યો રચી બોલી જગામાં અમુક શબ્દ મુકાવવાનો પ્રયોગ પણ કરવાથી બાળકોને રસ પડે છે. જો તે સંબંધી હરિકાઈ કરવામાં આવે તો તેમને વિશેષ આનંદ થાય છે. દા. (૧) છોકરાના (વિજેગ)થી મા ધણી ખૂંટવા લાગી. (૨) પિતાનાં ગુસ્સાવાળાં વચન સાંભળી કુંવર (મેશુદ) ચર્ધ ભોંય પડ્યો. (૩) આપણે મહેમનનો સારો (આદરસત્કાર) કરવો જોઈએ. આ ઉપરાંત જે શબ્દો સમજાવ્યા હોય તેના જેવા અર્થવાળા શબ્દોને બદલે તે શબ્દો મુકાવવાને માટે વાક્યો કા. પા. પર લખવાં અને તે અમુક શબ્દ નીચે લીટી દોરી હોય તેને ડેકાણે સમજાવેલા શબ્દોમાંથી યથાર્થ શબ્દને થોડા વખત પછી ત્યાં મુકાવવાનાં મનોમત્નો કરવાં. દા. (૧) પ્રતાપનો ટેક
આગ્રહ

વખાણવા લાયક છે. (૧) સદામા પૈસા જવાથી $\frac{\text{ખરાબ ખરત}}{\text{પાયમાલ}}$ થયો. (૩) તે

પોતાને વતન $\frac{\text{સુખરૂપ}}{\text{દેમકુશળ}}$ પહોંચ્યો નહિ. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે શબ્દો સમજાવવાથી છોકરાને સમજણ ખરાબર પડશે એટલુંજ નહિ પણ તેમને લાંબા ઉપરનો કાણુ ધીમે ધીમે વધતો જશે અને છેવટે નિર્બંધશિક્ષણ વખતે તેમની લાપાશક્તિ સારી ખીચેલી માવમ પડશે.

પાઠની સમજણ

જે શિક્ષકોએ બાળવર્ગ શીખવ્યો હશે તેમને સારી પેઠે યાદ હશે કે ધણું બાળકો બાળપોથીના વાક્યો કડકડાટ વાંચી જાય છે. કેટલીક વખત તે વાક્યમાં આવના શબ્દો તેઓ ઓળખ્યા વગર યંત્રવત્ વાંચે છે. તેમની પહેલાંના છોકરાએ વાંચેલું હોય તે તેઓ યાદ રાખી આવી રીતે પાઠ ધણી સરળ રીતે વાંચી શકે છે. ખરું જોના તેઓ લુદા લુદા શબ્દો રપટ ઓળખી શકતાં નથી, તેથી તેમના વાચનની કસોટી માટે શિક્ષકે કા. પા. પર વાક્યો લખવાં અને ચોપડીમાં આપેલા શબ્દોના ક્રમમાં ફેરફાર કરી તેમની પાસે તે વંચાવવું. કોઈ કોઈ વખત લખેલા વાક્યમાંના અમુક શબ્દોનુંજ વાચન કરાવવું. વાચનની આવી શૈલીથી બાળકોને લખેલું વાચતી વખતે વિચાર કરવાની ટેવ પડશે, તેમજ તેનો શો અર્થ થાય છે તે સમજવાને માટે જાતે તેમને પ્રયત્ન કરવો પડશે. આ પ્રમાણે વાચન કરાવવાથી તેનું વાચન સરળ અને સમજપૂર્વક થશે. કોઈ કોઈ વખત તેના ભાવાર્થ સંબંધી પ્રશ્ન પૂછવાની જરૂર છે, પણ તેવા સવાલ સહેલા હોવા જોઈએ. પહેલા, બીજા અને ઉપલા ધોરણમાં બાળકો પાઠ વાંચી રહે ત્યારે તેના ભાવાર્થના સવાલ શિક્ષકે પૂછવા અને બાળકોએ પોતાના શબ્દોમાં તેના જવાબ આપવા જોઈએ. છૂટક, છૂટક સવાલ પૂછ્યા પછી આખા ફક્કા કે પાઠની મતલબ સંબંધપૂર્વક બાળક પાસે બોલાવવી. બનતા સુધી તે તેના પોતાના શબ્દોમાં પાઠનો સાર કહી જાય તે વધારે ઇચ્છવા જોગ છે. ઘણી વખત બાળકો ચોપડીમાંનાં વાક્યો કડકડાટ બોલી જાય છે. તેમની આ ટેવ ઉપર જણાવ્યા મુજબ સુધારવાની જરૂર છે. જે પાઠ બરાબર સમજવામાં આવ્યો હોય છે તે વિધાર્થીઓ તેનો ભાવાર્થ ખરાબર રીતે કહી જાય છે જેમ જેમ છોકરાને

આવી ટેવ પાડીશું તેમ તેમ તેની ભાષાશક્તિનો સારો વિકાસ થશે અને આખરે તેનું પરિણામ અગ્નયખી પગાડે એવું આવશે; કારણકે દરેક વિદ્યાર્થીને પોતાના વિચાર સંબંધપૂર્વક જણાવતાં આવડે, એ ભાષાશિક્ષણનો ખાસ ઉદ્દેશ છે. આવી રીતે વિચારને સરળ અને સચોટ ભાષામાં પ્રદર્શિત કરવાના બે પ્રકાર છે: એક ઉપર જણાવ્યા મુજબ પાઠનો સાર કહી જવાની ટેવ અને બીજો તે વિચારને યોગ્ય શબ્દોદ્વાર અથવા લેખનદ્વારા જણાવવા તે પણ પ્રથમ તો દરેક વિદ્યાર્થીને સારી રીતે વાતચીત કરતા તથા અમુક વિષય સંબંધી સળંગ બોલતાં આવડવું જોઈએ. ભાષાશિક્ષણનો આ ઉદ્દેશ દરેક શિક્ષકે પ્યાતમાં રાખવો જોઈએ અને તે દૃષ્ટિથી અમુક વરસમાં વિદ્યાર્થીને ભાષા-જ્ઞાન કેટલું મળ્યું છે તેની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

પાઠની પાછી સમજ માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેનો સાર કહેવ-ડાવવો એટલુંજ નહિ પણ પ્રસંગોપાત તે સ્વેચ્છા કે નોટબુકમાં લખાવવો જોઈએ. છોકરાંને બોલતા આવડે પણ બરાબર લખતા આવડે નહિ; તેથી તેમને આ પ્રમાણે લખવાની ટેવ પાડવાથી ઉપજા ધોરણમાં નિબંધ વખતે જે અડચણ પડે છે તે દૂર થઈ શકશે. ખરી રીતે આ પણ એક જાતનો નિબંધજ છે અથવા તેનો આરંભ છે એમ સ્પષ્ટ કહી શકાય. વળી શિક્ષકે પાઠના ભાવાર્થ સંબંધી જે સવાલ પૂછવા તે તેના પોતાના શબ્દોમાં તથા જુદી રચનાવાળાં વાક્યોમાં પૂછવાથી તેમના જ્ઞાનની ખરી કસોટી થાય છે. પ્રથમ તો બાળકો જરા મુશ્કેલીથી પણ જેમ જેમ તેમને જાતે વિચાર કરી જવાબ આપવાની ટેવ પડશે તેમ તેમ તેઓ શિક્ષકના પ્રશ્નોના તરત જવાબ આપી શકશે. પાઠનો અર્થ બાળકો બરાબર સમજ્યા છે કે કેમ, તેને માટે આવી રીતે જુદી જુદી યુક્તિ કરવાની જરૂર છે. કોઈ કોઈ વખત વાંચેલા પાઠ સંબંધી પાચેક પ્રશ્ન શિક્ષક કા. પા. પર લખે અને પછી તેના જવાબ વિદ્યાર્થીને સ્વેચ્છામાં લખી લાવવા કહે, તો તેમને વાંચતી વખતે નિચાર કરવાની ટેવ પડશે. પ્રશ્ન સરળ અને વિશાળ હોય તો ફીક, કારણ કે તેમને તેનો ભાવાર્થ લખવાનો છે. કેટલીક વખત ઘણા દુર્કા જવાબ આપે તેવા મુદ્દાસર સવાલ પૂછવાની પણ જરૂર છે:—

નીચેના સવાલના જવાબ તમારા શબ્દોમાં લખો:—

(૧) ફરી વેપારીને જાંટ સંબંધી શું કહ્યું ?

(૨) પછી વેપારી અને ફરી વચ્ચે શી વાતચીત થઈ ?

(૩) બ્યારે રાજા તેને સજા કરતો હતો ત્યારે તેણે શું કહ્યું હતું ?

(૪) આ વાત ઉપરથી, તમે શું શીખ્યા ?

(વાચનમાળા ૪, પાઠ ૯).

આવી રીતે પ્રસંગોપાત પ્રયોગ કરવાથી વિદ્યાર્થીને પણ તેના કામમાં રસ પડશે અને તેમનું વાચન સમજપૂર્વક થશે.

નિબંધ સંબંધી કેટલીક સૂચના

આપણે ત્યાં છોકરા તથા છોકરીઓ શાળામાં છ કે સાત વરસ ગાળે છે, પણ ન્યારે તેમના છેલ્લા વર્ષની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે ત્યારે તેમનું ભાષાશાસ્ત્ર એટલું બધું ઓછું અને દોષવાળું હોય છે કે કોઈપણ વિચારશીલ પુરપત્રે સહજ સવાલ થાય કે શાળામાં છ કે સાત વરસ સુધી વિદ્યાર્થી શિક્ષણ લે અને તેને એક ટુંકો શુદ્ધ કાગળ કે ૨૦-૨૫ લીટીનો મુદ્દાસર નિબંધ લખતાં આવડે નહિ, તેમજ કોઈ જાણીતી બાબત સંબંધી ૧૦ કે ૧૨ વાક્યો બોલતાં અચકાચ તેનું શું કારણ હશે. આ વસ્તુસ્થિતિ સંબંધી દરેક શિક્ષકે ખૂબ વિચાર કરવાની જરૂર છે. બધા વિષયોનું આધારભૂત ભાષાશાસ્ત્ર છે. ભાષાના આગ્રા વિકાસ સાથે સાહિત્યના શોખની વાત કરવી એ હસવા જેવું છે. બીજા દેશો કે ત્યાં કેળવણી શાસ્ત્રીય અને સંગીન રીતે આપવામાં આવે છે ત્યાંનાં બાળકોનું ભાષાશાસ્ત્ર આપણને વિસ્મય પડે તેવું હોય છે. દસ કે અગિયાર વરસના છોકરાઓ તેમનાં પાઠ્ય પુસ્તકોના અભ્યાસ ઉપરાંત શાળામાં કે બહાર ફાટતું પુસ્તકો વાંચીને તેમની જ્ઞાનની સામગ્રીમાં ઘણો વધારો કરે છે. વળી તેમની વિચારશક્તિ અને રસવૃત્તિ ખીણવવાને પણ તેની સાથે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. તેનું એક શુભ ફળ એ જોવામાં આવે છે કે તે વિદ્યાર્થીઓને તેમના દેશના સાક્ષરો અને વિદ્વાનો સારી પેઢે જાણીતા હોય છે. તેઓ શેફરિપઅર અને મિલ્ટન જેવા કવિઓનાં કાવ્યોનું આસ્વાદન કરી તેના ખરા રસનું પાન કરે છે અને તેથી તેમની સાહિત્ય તરફની રુચિ નાનપણમાંથી જ ખીણેલી માલમ પડે છે. આ વિશાળ પ્રશ્નનું અત્રે અવલોકન કે ચર્ચા કરવાને બદલે અત્રે ફક્ત ભાષા શિક્ષણના એક અતિ ઉપયોગી અંગ સંબંધી કેટલીક વહેવાર સૂચના આપીશું.

ભાષાશિક્ષણની ખરી કસોટી વિદ્યાર્થીનો બોલવાની કે વાદવિવાદ કરવાની શક્તિ છે. તેના કરતાં એ અમુક વિષય સંબંધી તે તેના વિચાર કેવી રીતે પ્રદર્શિત કરી શકે છે તે વધારે અગત્યની બાબત છે. કોઈપણ વિષય સંબંધી સંબંધપૂર્વક શુદ્ધ અને યોગ્ય ભાષામાં વિચાર જણાવવા

તેને આપણે નિબંધ (નિ+બંધ, નિ=પાસે બંધ=બાંધવું; વિચારોને પાસે પાસે બાંધવા તે) કહીએ છીએ. ગમે તેમ બોલવું કે લખવું તેને નિબંધ કહી શકાય નહિ; પણ જ્યારે અમુક બાબતને લગતા સંબંધપૂર્વક વિચાર બોલી કે લખીને જણાવવામાં આવે તો તેને નિબંધ કહી શકાય. સારા ભાષાશિક્ષણનું ફળ વિદ્યાર્થીના નિબંધમાં જણાઈ આવે છે. જે નિબંધલેખન સાફ માલમ પડે તો આપણે જાણી શકીએ છીએ કે ભાષાશિક્ષણ સાફ આપવામાં આવ્યું છે. આ કારણને લીધે નિબંધ એ ભાષાશિક્ષણનું ઘણું અગત્યનું અંગ ગણાય છે.

નિબંધમાં બે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે: (૧) વિચાર અને (૨) ભાષા. જે કે વિચાર અને ભાષાને ગાઢ સંબંધ છે તોપણ આ બંને તરફ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. વિચાર એ ભાષાનું પ્રેરક બળ છે. જેવા વિચાર તેવી ભાષા આપણે જોઈએ છીએ. વિચારમાં વેગ અને ઓગસ હોય તો ભાષામાં કુદરતી રીતે તેવા યુક્તો જણાઈ આવે છે. વળી વિચાર પ્રૌઢ અને ગંભીર હોય પણ ભાષા નરમ અને જોસ વિનાની હોય તો લેખકનું લખાણ ગૌરવવાળું હોતું નથી. આ કારણને લીધે વિચાર અને ભાષા બંને બાબતો સુધારવાને શિક્ષકે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

કુકામાં વિચારની વિપુલતા અને તેનું બળ વધારવા શિક્ષકે વિદ્યાર્થીનું અવલોકન, વાચન અને મનનશક્તિના વિકાસ માટે જોઈતાં ઉત્તેજન અને સગવડ આપવાં જોઈએ. વિદ્યાર્થીની ભાષા શુદ્ધ, સરળ અને મુદ્દાસર થાય તે માટે શિક્ષકે સાહિત્યના સારા નમુના તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચી તેનો બરાબર અભ્યાસ કરવા કહેવું જોઈએ. કોઈપણ માણસ સારા નમુના સિવાય તેના કામમાં સુધારો કરી શકતો નથી. જે આદર્શ તેના આગળ મૂકવામાં આવે છે તેને પહોંચવાને માટે તે ઉત્સાહથી પ્રયત્ન કરે છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકે સાહિત્યના સારા લખાણ તરફ વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન ખેંચવું એટલુંજ નહિ પણ જે કોઈ વિદ્યાર્થીના સારા નિબંધ હોય તે તેમની સમક્ષ વાંચી સંભળાવવો અને તેમાંના સારા મુદ્દા સંબંધી ખુલ્લા દીલથી ચર્ચા કરવી જોઈએ.

હાલની નિબંધલેખનની રૂઢિમાં બે મુખ્ય દોષ છે: એક તો નીચલા વર્ગથી નિબંધની શરૂઆત થવાને બદલે પાંચમા ધોરણથી તેનો આરંભ થાય છે. આ ઉપરથી ચોથા ધોરણના અને બીજા નીચલા વર્ગના શિક્ષકના મનમાં એવો વિચાર દૃઢ થયો હોય છે કે તેમને તો ભાષાના વિકાસ માટે મુખ્ય કે લેખી નિબંધનો કંઈ ઉપયોગ કરવાનો નથી. આપણા શિક્ષકવર્ગની આવી માન્યતામાં ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. જ્યારથી બાળક શિક્ષક સાથે બોલે કે

વાતચીત કરે ત્યારથી નિબંધની શરૂઆત થાય છે. બ્યારે બ્યારે બાળકના બોલવામાં કે લખવામાં (કોઈપણ વિષય સંબંધી) ભૂલ થાય ત્યારે ત્યારે શિક્ષકે તે સુધારવી. આવી રીતે બાળાની શુદ્ધિ એ નિબંધના આરંભરૂપ છે. વિદ્યાર્થી સંબંધપૂર્વક જે કંઈ બોલે અથવા લખે તે નિબંધજ છે એમ આપણે જાણવું જોઈએ. પદાર્થપાઠની નોંધ, વાચનપાઠનો સાર, વાર્તાસેખન, ચિત્ર સંબંધી વાતચીત અને તેનું લેખન, ઇતિહાસના કોઈ બનાવનો સંબંધપૂર્વક અહેવાલ, ભૂગોળમાં કોઈ મોટી નદીનું વર્ણન, સ્મૃતિસ્થાનમાં કોઈ છોડ કે પ્રાણીનો ક્રમવાર ઇતિહાસ—આ બધાં નિબંધશિક્ષણનાં સાધનો છે. તેનો આપણે જેટલો ઉપયોગ કરીએ તેટલો ઓછો છે. આવાં સાધનો નીચલા વર્ગમાં પણ મળી આવે છે, તેથી જે શિક્ષકને બાળાશિક્ષણ સારું આપવું છે તેને તો તે માટે અનેક પ્રસંગો મળી આવે તેમ છે. હવે તેથી એમ કહેવું કે ઉપલાં ધોરણોમાંજ નિબંધશિક્ષણ થાય એ એક ભૂલભરેલો વિચાર છે તે સદજ જણાઈ આવશે.

નિબંધશિક્ષણ સંબંધી બીજી ખોટી માન્યતા એ છે કે જે શિક્ષક અમુક વિષયના મુદ્દાની ચર્ચા કરી જાય અને તે મુદ્દા વિદ્યાર્થીઓ તેમની નોટબુકમાં લખી લઈને બીજી વખતે તેનો વિસ્તાર કરી નિબંધ લખી લાવે તો નિબંધશિક્ષણ સફળ થાય. આ શૈલીમાં મોટો દોષ એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ જે નિબંધ લખે તે તેમનો પોતાનો નથી. તેમાં નથી તેમના વિચાર કે નથી તેમની ભાષા. નિબંધચર્ચામાં ઘણી બાબતો શિક્ષક કહી જાય છે અને તેના મુદ્દાની તારવણી પણ તે કરે છે અને તે વિદ્યાર્થીની લખાવવામાં આવે છે. બ્યારે બીજે પ્રસંગે વિદ્યાર્થીઓ નિબંધ લખે છે ત્યારે તેજ વિચાર અને ભાષાનું પ્રદર્શન તેઓ કરે છે. આ તો એક નુકસાનકારક નકલ છે. આ પ્રમાણે ઘણા વિદ્યાર્થીના વિચાર અને ભાષામાં મળનાપણું હોય છે તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યું તેજ છે. આવી રીતનું નિબંધલેખન એક જાતની નકલ હોવાથી વિદ્યાર્થીને કંઈ ફાયદો થતો નથી. જે બાબત શીખવામાં વિદ્યાર્થીના મગજને કંઈ તસદી પડે નહિ, એટલે કે તેને જાતે વિચાર કરવાનો અવકાશ મળે નહિ તેમાં તેને કંઈ લાભ થતો નથી. ખરી રીતે તો શિક્ષકે થોડા દિવસ અગાઉ વિદ્યાર્થીને કહેવું જોઈએ કે ગયા અઠવાડીયામાં આપણે તળાવ ઉપર પર્યટન કરવા ગયા હતા તે વખતે જે જે તમારા જોવામાં આવ્યું હોય તેનું વર્ણન તમારે કરવાનું છે. હવે તેઓ જાને વિચાર કરશે કે કેવી રીતે વર્ણન કરવું જોઈએ અને ક્યા ક્યા મુદ્દા સંબંધી લખવાનું છે તેનું જાન તેમને થશે. પ્રથમ તો તેમને સુખ્ય મુદ્દા બેગા કરવા પડશે.

અને પછી ત્યારે નિબંધ લખવાનું શરૂ થશે ત્યારે તેઓ તેની મદદથી-
પર્ચેટનોને અહેવાલ લખવા માંડશે. તેમના અંતરમાં જે ભૂમિ કે વિચાર-
આવશે તે પ્રમાણે તેઓ તે વિષે નિબંધ લખશે. આવા નિબંધમાં વિચાર
અને લાખા પણ તેમનીજ આવશે. પ્રથમ પ્રયાસે તેઓ ગમે તેવું લખે તેની
હરકત નહિ. મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે તેમના હૃદયમાં જે વિચારનો આવેશ હોય
તે તેમણે તેમની પોતાની લાખામાં પ્રદર્શિત કરવો જોઈએ. તેઓના નિબંધમાં
પ્રથમ ગમે તેટલી ભૂલો હોય પણ તે તેમનો પોતાનો નિબંધ છે અને તેમાં
તેમનું વ્યક્તિત્વ જાહેર થયું છે. તેમણે તેમના વિચાર સ્વતંત્ર રીતે પ્રદર્શિત
કર્તા છે. આ લાલ જેવો તેવો નથી. આવી રીતે વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો
નિબંધ લખી રહે એટલે શિક્ષકે તે તપાસવો જોઈએ. બધી ભૂલો જાતે
સુધારી દેવી નહિ, પણ તે ખતાવવા અમુક ચિહ્ન મૂકવું. ન્યા વાક્યરચના
બહુ ભૂલભરેલી કે કડંગી હોય ત્યાં તે તેણે સુધારવી. બધા નિબંધ તપાસ્યા
પછી જે સામાન્ય ભૂલો હોય તેની તથા નિબંધના વર્ણન તથા મુદ્દા સંબંધી
શિક્ષકે એક પિરિઅડ વિદ્યાર્થી સાથે ચર્ચા કરવી. તે ભૂલો વિદ્યાર્થી જાતે
શોધી કાઢે તેને માટે કાળજી રાખવી. જોડણીની કે વાક્યરચનાની ભૂલો
કા. પા. પર વિદ્યાર્થી પાસે સુધારાવરી અને બીજા વિદ્યાર્થીઓએ જાતે તે
ભૂલો તેમની નોટબુકમાં કે હાંશીઆમાં સુધારવી. આરંભમાં નિબંધચર્ચામાં
વધારે વખત જશે પણ તેનો લાભ વિદ્યાર્થીને આગળ ઉપર મળશે. આવી
રીતે જેમ જેમ વિદ્યાર્થીઓ પેતિ નિબંધ લખશે તેમ તેમ તેનું લખાણ
સુધરશે અને વરસ આખરે તેમાં અખચમી ભરેલો ફેરફાર માલમ પડશે.
શિક્ષકે પોતાની નોટબુકમાં વિદ્યાર્થીઓ જે શબ્દના પ્રયોગમાં કે તેની જોડણી-
માં વારંવાર ભૂલ કરે તેની ખાસ નોંધ રાખવી અને પ્રસંગોપાત તે ઉપર
તેમનું ધ્યાન ખેંચવું. નિબંધશિક્ષણમાં ખાસ જોવાનું એ છે કે વિદ્યાર્થીના
કામમાં દિવસે દિવસે સુધારો માલમ પડે છે કે કેમ. એક વિદ્યાર્થી ૨૫
નિબંધ લખે પણ છેલ્લો નિબંધ પહેલા કે બીજા જેવા હોય તે તેને તેથી
કંઈ લાભ થતો નથી. હંમેશા શિક્ષકની દૃષ્ટિ વિદ્યાર્થીની પ્રગતિ, કેટલી-
શાય છે તે ઉપર ખાસ હોવી જોઈએ.

નિબંધશિક્ષણની બીજી એક બાજત ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર
છે. નિબંધલેખનમાં વિદ્યાર્થીને વિચાર તેમજ લાખાની મુસ્કેલી એક સાથે
નડવી જોઈએ નહિ. શરૂઆતના વિષય ધણી પરિચિત તથા સહેલા હોવા
જોઈએ. વિદ્યાર્થીને તેમાં વિચાર કરવાનો બહુ હોય નહિ અને તેથી તે લાખા
સુધારવા તરફ વધારે ધ્યાન આપી શકે તેવી યોજના થવી જોઈએ. પાઠની

મતલબ, પદાર્થપાઠની નોંધ, ઇતિહાસનો સાર, અમુક દેખાવનું વર્ણન, વાર્તાનો સાર, ચિત્રચેખન, કહેલી વાર્તાની ટુંકી નોંધ, એ આરંભના વિષય તરીકે તેમને ઠીક પડશે. જેમ જેમ તેની શક્તિ વધે તેમ નિબંધનો વિષય બદલવો જોઈએ. ત્રીજા ચોથા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીને કલ્પિત વાર્તા લખવાને ઉત્તેજન આપવું. પાંચમા કે છઠ્ઠા ધોરણના વિદ્યાર્થીને કોઈવખત કલ્પિત સંવાદ લખવાને કહેવું, અથવા નદી કે આંખાની આત્મકથા-જાણે નદી કે આંખો કહેતો હોય તેવા વિષયનો પ્રયોગ કરવો. બનતાં સુધી ઉપદ્રાં ધોરણમાં વર્ણનાત્મક વિષય લેવા. દા. પોલીસની ફરજ, રેલ્વે મુસાફરી, નદીમાં આવેલી રેલ, વડ, ચોમાસામાં ખેતરનો દેખાવ વગેરે. વળી તેમને એક કરતાં વધારે વિષયો લખવા આપવા અને તેમાંથી તેમની પસંદગીના વિષય ઉપર તેઓ લખે એમ તેમને સૂચના આપવી. આવી રીતે તેમની કલ્પના અને સર્જન શક્તિને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. જે નિબંધમાં લેખકનું વ્યક્તિત્વ જણાય નહિ તે નકામો છે. જે વિદ્યાર્થીના લેખનમાં વિવિધતા અને સર્જન હોય તેમને ઉત્તેજન આપવું. નિબંધશિક્ષણમાં સુધારો થાય તેને માટે શિક્ષકે પોતે એકાદ નિબંધ લખીને નમુનારૂપે બતાવવો. સારો નિબંધ વર્ગસમક્ષ વાંચી તેમને હંચા આદર્શ તરફ દોરવાની બાબત અગાઉ કહી છે. સારા પુસ્તકોમાંથી કોઈ કોઈ વખત શિષ્ટ લખાણ ઉપદ્રાં ધોરણમાં વાંચી બતાવવું. શિક્ષકનું વાચન આકર્ષક નીવડે તેને માટે તેણે પ્રયત્ન તૈયારી કરી યોગ્ય અવાજ અને અભિનયથી વાંચવું જોઈએ. ‘ત્રેવડ ત્રીજો ભાઈ છે’, ‘ઈશ્વર’ જેવા કાલુ વિષયો લેવા નહિ. છેક ઉપદ્રાં ધોરણમાં કોઈ વખત વિચારાત્મક નિબંધ લેવો, પણ સામાન્ય રીતે તો વર્ણનાત્મક, કથનાત્મક કે કલ્પનાત્મક વિષય લેવા. વિદ્યાર્થીએ તેની નોટબુકમાં જે જૂથોની યાદી કરી હોય તે તરફ તેનું ધ્યાન કોઈ કોઈ વખત ખેંચવું તથા શિક્ષકે વારંવાર જૂથો યતી હોય એવા અધરા શબ્દોની એક યાદી વર્ગમાં ભીંત ઉપર મૂકવી.

ભાષાનો અને અવલોકનનો વિકાસ થાય તેવાં મનોચત્ર,
(ધોરણ ૨)

- (ક) ૧. તમારા ઘરના જુદા જુદા ભાગનાં નામ લખો.
૨. ઘરનાં બારણાં કોણ બનાવે છે ?
૩. ભીંત કોણ ચણે છે ?
૪. તે ચણવાને માટે શું શું જોઈએ ?

- (સ્વ) ૧. અહીંઆંથી પેલું તળાવ કેટલું દૂર છે ?
 ૨. તળાવની અંદર ક્યાં ક્યાં ગ્રાણી હોય છે ?
 ૩. તળાવને કાંઈ જે ઝાડ હિંગ્યા હોય તેનાં નામ લખો.
 ૪. તેના ઉપર ક્યાં ક્યાં ફળ થાય છે ?
 ૫. ઉનાળામાં આંખા ઉપર કયું પક્ષી બોલે છે ?
 ૬. સામે પેલી વાડ છે તેનું ચિત્ર દોરો.
 ૭. તે શેની બનેલી છે ?
 ૮. તે કોણે બનાવી છે ?
 ૯. વાડમાંથી ખેતરમાં શી રીતે જવાય છે ?
- (ગ) ૧. ગામને સીમાડે ખેતરમાં તમે કયા કયા છોડ જોયા છે
 ૨. ખેતરમાં કોણુ કામ કરે છે ?
 ૩. હળના જુદા જુદા ભાગનાં નામ આપો.
 ૪. બળદનું ચિત્ર કાઢો.
 ૫. જ્યાં બળદને બાધે છે તેને શું કહે છે ?
 ૬. કઈ કઈ જાતનું ધાસ તમે જોયું છે ?
 ૭. અનાજના છોડ કાપી જે જગ્યાએ તેનાએ છે તેને શું કહે છે ?
 ૮. તેમાંથી અનાજ કેવી રીતે કાઢવામાં આવે છે ?
 ૯. સાઈ અનાજ ક્યારે પાકે છે ?
- (ઘ) ૧. રોડના ઉપર ક્યાં ક્યાં માણસો કામ કરે છે ?
 ૨. ગાડી આવવાની હોય છે ત્યારે શી નિશાની થાય છે ?
 ૩. તેનું તમે ચિત્ર કાઢો.
 ૪. રેલ્વે ગાડી શાથી ચાલે છે ?
 ૫. તે કેવી રીતે નદી ઓળંગે છે ?
 ૬. કોઈ ભય વખતે તમારે ગાડી ઉભી રાખવી હોય તો તમે શું કરશો ?
 ૭. ગાડી ઉભી રહે છે ત્યારે રોડના ઉપર તમે શું શું જુઓ છો ?
 ૮. રેલ્વે એન્જિન ચલાવનારને શું કહે છે ?
 ૯. રેલ્વે ગાડીના છેલ્લા ડબ્બા કોણુ હોય છે ?

ઇતિહાસ-એક અખતરો

ઇતિહાસમા મુખ્યત્વે કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, કારણકે જે ઐતિહાસિક ખીનાઓ સમજાવવામાં આવે છે તેના તાદ્દશ ખ્યાલ માટે કલ્પનાશક્તિના વ્યાપારની જરૂર છે. જે બાબત આપણી સમક્ષ નથી અને ભૂતકાળમા થઈ ગઈ છે તેના ખ્યાલ માટે ખાસ કલ્પનાશક્તિની આવશ્યકતા છે; નહિતો તેની કંઈપણ સમજણ પડે નહિ અને ભુદ્ધિ કેવળ વર્તમાન કાળની બાબતમા મશગુલ થઈ રહે. ખરી રીતે ભૂતકાળમા બનેલા બનાવનો કલ્પનાદ્વારા મગજમાં ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરી અને જાણે કે તે ખીના આપણી નજર આગળ બનતી હોય એવો અનુભવ કરાવનાર વિષય ઇતિહાસ છે. આ કારણને લીધે જે શિક્ષકની કલ્પનાશક્તિ તીવ્ર હોય છે તે તેની મદદથી ઇતિહાસના બનાવનો સચોટ ખ્યાલ લાવી શકે છે અને ભૂતકાળની નિર્જીવ ખીનામાં તે ચેતનરેડી શકે છે. આ કારણથી ઇતિહાસશિક્ષણમા શિક્ષકે હંમેશાં વિદ્યાર્થીની કલ્પનાશક્તિ સતેજ કરવી જોઈએ અને અમુક કાળના બનાવનો તેમને આગ્રેદુખ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. આ પ્રમાણે ઇતિહાસ શીખરવામાં આવે તોજ તે વિષય રસિક અને બોધકારક થઈ પડે છે.

થોડા વખત ઉપર ચોથા ધોરણમા મહમુદ ગીઝનીની સોમનાથ ઉપર ચડાઈ, એ વિષે જે શિક્ષકોએ તે વર્ગની જે ટુંકડી પાઠીને પાઠ આપ્યો હતો. અ નામના શિક્ષકે ઇતિહાસનો અચ્છો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેને તે વિષયનાં ફાલતુ પુસ્તકો વાચવાનો શોખ હતો એટલે તેનું ઇતિહાસનું જ્ઞાન સાફ હતું. તે અનુભવી પણ થોડી તાલીમ લીધેલો શિક્ષક હતો. તેણે મહમુદ ગીઝનીની ખીજ સ્વારીનું પુનરાવર્તન કર્યું અને પછી રસિક રીતે સોમનાથ ઉપરની ચડાઈનું વર્ણન કર્યું. વિદ્યાર્થીઓએ તેનો અહેવાલ રસપૂર્વક સાંભળ્યો. પછી શિક્ષકે તેને લગતા કેટલાક પ્રશ્ન પૂછ્યા, અને કા. પા. ઉપર તેની ટુંકી નોંધ લખી. આ પ્રમાણે કામ કરવાથી તેને સંતોષ થયો જણાયો.

જ નામનો શિક્ષક સારી તાલીમ પામેલો હતો અને ઇતિહાસનું તેનું જ્ઞાન રીક હતું. કેટલાક વખતથી તે ઇતિહાસ શીખવતો હતો એટલે તેણે થઈ ગએલા પાઠનું પ્રથમ પુનરાવર્તન કરી તેમનું મન જાગ્રત કર્યું. પછી તેણે કા. પા. પર અધ્યાનિરતાનના થોડા ભાગનો અને દિલ્લો નકશો ઝડપથી

કાઢ્યો અને સ્લેટમાં તેણે જોખું કાઢવા વિદ્યાર્થીઓને સૂચના આપી. પછી તેણે મહમુદ ગીઝની કથાથી લઈ નીકળ્યો, તે કથે રસ્તેથી હિંદમાં દાખલ થયો, રસ્તામાં પંજાબ પ્રાંતમાંથી તે કેવી રીતે પસાર થયો અને રજપુતાનામાં થઈ પાટણુ આગળ કથે માર્ગે આવ્યો અને પછી કેવી રીતે ગુજરાતના રજપુત રાજ સાથે લડતો લડતો સોમનાથ આવી પહોંચ્યો-આ બધું વર્ણન તેણે નકશાના જોખામાં લીટીવતી પ્રતિગોપાલ માર્ગ બતાવીને રસપૂર્વક કર્યું. કાઈ કાઈ વાર તે વિદ્યાર્થીની જિજ્ઞાસા સતેજ થાય તે માટે સવાલ પૂછતો. પછી સોમનાથના ઘેરાનો ખ્યાલ તેણે પાટીઆ પર આકૃતિ કાઢી વિદ્યાર્થીને આપ્યો અને સોમનાથનું ચિત્ર બતાવી તે બાબતની છાપ દઢ કરી. આખા પાઠ દરમિયાન શિક્ષક ઉભા ઉભા રહી કા. પા. નો ઉપયોગ તેટલા કરતા અને તે ચકાઈનો અહેવાલ બરાબર આકર્ષક બને માટે તેણે પ્રયત્ન કર્યો. છેવટે પુનરાવર્તન કરી કા. પા. પસંદી તેમને દુકાની નોંધ લખવાનું કહ્યું.

આ પ્રમાણે ચોથા ધોરણની ઝ અને ચ દુકાનીને ઝ અને ચ નામના શિક્ષકોએ ઉપર જણાવેલી રીતથી પાઠ આપ્યા પછી બંને દુકાનીના વિદ્યાર્થીની પરીક્ષા કરવાને તે સંબંધી પાઠ્ય સવાલ કા. પા. ઉપર લખ્યા અને તેના જવાબ લખી લાવવા કહ્યું. થોડા વખત પછી તેમના જવાબ તપાસવામાં આવ્યા, પણ ચ દુકાનીના વિદ્યાર્થીઓએ જાના કરતા વધારે વિગતવાળા અને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપે તેવા સંતોષકારક જવાબ આપ્યા હતા. આનું કારણ સમજી શકાય એમ છે. આપણા મગજમાં જે વસ્તુની છાપ આખા દ્વારા પડે છે તે વધારે સચોટ અને લાંબા વખત ટકે એવી હોય છે, તેથી ચ શિક્ષકે કા. પા. ઉપરના નકશાની મદદથી જુદી જુદી બાબતો આકૃતિદ્વારા સારી રીતે સ્પષ્ટ કરી, તેથી તેના સંસ્કાર બાળકોના મગજમાં વધારે સચોટ અને દઢ રીતે પડવામાં આવ્યા. આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે ઇતિહાસ બુગોળ જેવા વિષયમાં જ્યાં કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ ડગલે ડગલે કરવો પડે છે ત્યાં આકૃતિ, ચિત્ર, નમુના વગેરે સાધનનો ઉપયોગ અવશ્ય કરવો જોઈએ, કારણકે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે છાપ મગજમાં આખા દ્વારા પડે છે તે વધારે સચોટ અને સ્થાયી હોય છે એટલે સાંભળવા કરતાં જોવાથી આપણને જે જ્ઞાન મળે છે તેની છાપ મનમાં વધારે સચોટ અને જાડી પડે છે એ સિદ્ધ થાય છે.

બાળકની તાલીમ

જે પ્રમાણે બાળકે વર્તવું જોઈએ તેવી તાલીમ તેને આપવી જોઈએ, પછી તે આગળ ઉપર તે માર્ગ ત્યજ દેશે નહિ એવું એક પ્રાચીન વચન છે. આનો ખાસ મુદ્દો એ છે કે નાનપણથી જોવી દેવ બાળકને પડી હોય છે તે પ્રમાણે મોટું થાય છે ત્યારે તે વર્તે છે. બાળકની બચપણની અવસ્થા તેનું ચારિત્ર ધડવામાં આટલી અગત્યની છે તેના બે કારણ છે: એક તો નાના બાળકનું મગજ ઘણું કામળ હોય છે, તેમાં જાણે અજાણ્યે જે મંસ્કાર પડ્યા હોય છે તેની અસર લાંબા વખત સુધી રહે છે. તેના મગજની કામળતાને લીધે તેના ઉપર મંસ્કાર લાગ પડ્યાથી તે વધારે સ્થાયી બને છે. આ કારણને લીધે તેની બચપણની તાલીમ ઉપર તેની આગળની અવસ્થાનો મુખ્ય આધાર રહેશે હોય છે. બીજું કારણ બાળકની નિરાધાર સ્થિતિ છે. બીજા પ્રાણીના કરતા તેનું બચપણ વધારે લાંબુ છે અને તેથી તેને માત્રાપ ઉપર બહુ આધાર રાખવો પડે છે. આ કારણને લીધે માત્રાપ તેમજ શિક્ષક ઉપર તેની અતુલ શ્રદ્ધા હોવાથી તેને જે કંઈ શીખવવામાં આવે છે તે બાબત તે તરત ગ્રહણ કરી લે છે એટલે તેની છાપ તેના મગજ ઉપર દઢ રીતે પડે છે. આ બે કારણને લીધે તેની બચપણની કેળવણી ઘણી અગત્યની છે. વળી તેથીજ કહેવામાં આવે છે એક સારી મા સો શિક્ષકની ગરજ સારે છે. આવું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બાપ કરતાં માના સંસર્ગમાં બાળક ઘણો વધારે વખત રહે છે તેથી તેના બોલવાની, ચાલવાની, વગેરે જુદી જુદી ક્રિયાની અસર પરાક્ષ કે અપરાક્ષ રીતે તેના મગજ ઉપર થયે જાય છે અને તે વખત તેનું મગજ કામળ હોવાથી તે અસર વધારે દઢ રીતે પડે છે. વળી આપણે સાંભળીએ છીએ કે કુમળું ઝાડ જેમ વાળાએ તેમ વળે છે, આવું કહેવાનો અર્થ એ છે કે બાળપણમાં જે અમુક પ્રકારની દેવ પડે છે તેને લીધે તેનું લવિષ્યનું ચારિત્ર ધડાય છે. પાછળથી જે સંસ્કાર પડે છે તેની છાપ જોઈએ તેટલી મજબુત અને વધારે વખત ચાલે તેવી ટકાવિ હોતી નથી; તેથીજ "પાકી કોડીએ કાના ચડતા નથી." બાળકની તાલીમ એ શું છે તે હવે આપણે જોઈએ.

મનુષ્ય જે જે પ્રાણીનો ઉપયોગ તેનાં સુખ કે સગવડ ખાતર કરે છે તેને અમુક પ્રકારની દેવ પાડે છે, એટલે તે પ્રાણી તે પ્રમાણે આપોઆપ કામ કર્યું જાય છે. ઘોડો, બળદ, જાંટ વગેરે પ્રાણીઓને તાલીમ આપી

હોય છે તેથી તે ગ્રાણી તેનું કામ વિચાર કર્યા વગર કર્યા જાય છે. આ ઉપરથી તાલીમ તેના અર્થ યાય છે. તાલીમ સારી કે નકારી પણ હોય, પણ આપણે તો બાળકની સારી ટેવનો વિચાર કરવાનો છે. કેળવણીકારનું જે ધ્યેય હોય તે પ્રમાણે તેણે બાળકને ટેવ પાડવી જોઈએ. નાનાં છોકરાંને અમુક કામ શા માટે કરવાનું છે તેનાં કારણ આપવાની જરૂર નથી. જે જરૂર પડે તો તેનો ટુંકો મુદ્દાસર ખુલાસો કરવો, પણ તે મંમંથી જાડા ઉતરી તેનાં કારણ દર્શાવવાની જરૂર નથી. જ્યારે બાળકનું ચિત્ત તર્કવિતર્ક-માં પડી જાય છે ત્યારે ક્રિયા કરવાનું રહી જાય છે.

માઆપ તેમજ શિક્ષકે પ્રથમ નાનાં છોકરાને તેમનું કલ્પું કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તેને તેઓ અમુક કામ કરવાનું અને અમુક ન કરવાનું કહે છે. તેઓ તેનું હિત લક્ષમાં રાખી આ પ્રમાણે કામ કરવાની ટેવ પાડે છે. શિક્ષક તથા માઆપમા વધારે ડડાપણ અને અનુભવ છે અને તે તેના હિતરથી છે એવી સમજણને આધારે પરાપૂર્વથી બાળકને આચારીન રહેવાની ટેવ પાડવામાં આવે છે. જે છોકરૂં પહેલેથી કલાગર્હ હોતું નથી તેનું મન શંકાશીલ અને છે એટલુંજ નહિ પણ તેને અમુક નિયમ કે હુકમને તાબે ચલાવું ગમતું નથી. આ પ્રમાણે સ્વચ્છંદ આચારને ઉત્તેજન આપવામાં આવે તો સમાજની જુદી જુદી વ્યક્તિઓ વચ્ચે ભારે અયગમણ થાય અને તેથી જે દરેક માણસ પોતાની મરજી માફક વર્તે તો આખરે સમાજનો મામલો ચારાજક થઈ જાય. બીજા બધા સહયુષ્ઠ કે સારી ટેવોનો આધાર આચારીનતા ઉપર હોવાથી નાના છોકરાને કલાગરસ થવાની ખાસ તાલીમ આપવી જોઈએ. મોટેસાને માન તથા વિવેક અને વિનયના ઉપયોગી ગુણનો આધાર ઉપર જણાવ્યા મુજબ આચારીનતા ઉપર રહે છે, કારણકે જે મોટા માણસ તરફ સન્માનની વૃત્તિ હોય તોજ તેમને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય અને શ્રદ્ધા હોય તોજ મોટા માણસનું કલ્પું કરવાનું તેમની હચ્છા થશે. જે બાળક કલાગર્હ નહિ હોય તેનામાં વિવેક કે વિનય જેવામાં આવશે નહિ. વિવેક અને વિનય આ બંને ગુણોમાં સન્માનની વૃત્તિ રહેલી છે. જે માણસ ઉદ્દત અને ધૂષ્ટ હોય છે તે સામા માણસની લાગણીને માન આપતો નથી. તેના સ્વચ્છંદી વર્તનથી તેમનું મન નારાજ થાય છે.

આચારીનતા જેવી રીતે બીજા ગુણના મુખ્ય આધારરૂપ છે તેવી રીતે સર્વ નીતિનું મૂળ બાળકને સત્ય તરફ પ્રીતિ અને અધર્મ તરફ તિરસ્કાર થાય તેવી ટેવ ઉપર રહેલું છે. બાળકનામાં જે નાનપણથીજ સાચી બાળન ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે અને

ખોટી-અનીતિની બાબત ઉપર તેના હૃદયમાં કોઈ કે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય તો તે અવશ્ય લવિષ્યમાં ન્યાય અને સત્યપ્રિય વ્યક્તિ યશો અને આ કંઈ નાનોસુનો લાલ નથી, કારણકે આ જગતમાં સારા ચારિત્ર કરતા ખીટ કોઈ વસ્તુ ઉત્તમ નથી. શિક્ષકને આવું ચારિત્ર ધકચાના ઘણા પ્રસંગે શાળામાં મળી આવે છે. તે વખતે તેણે પોતાના વર્તનથી, તથા બોધથી બાળકના મનનું વલણ સુધરે અને તેની જાડી જાપ તેના હૃદયમાં પડે તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. કોઈપણ વિષય સસિક્ષ રીતે શીખવવા કરતા આવું કામ હજાર દરબજે ઉત્તમ છે, કારણકે ‘જાણવું’ કે ‘જ્ઞાન’ એ કોઈપણ કામ કરવાને માટે ખસ નથી. ઉત્તમ બોધ ઉપરથી ઉત્તમ ચારિત્રની ખાતરી થતી નથી, કારણકે લાલચ કે કટોકટીના પ્રસંગે જ્ઞાન કામમાં આવતું નથી. ‘પડિતાઈ પગમાં ચાલી જાય છે’ એટલે જો બાળકને સાચું બોલવાની કે ન્યાયી થવાની ટેવ પાડી હોય છે તોજ પ્રયોજનના પ્રસંગે તેની સંકલ્પવૃત્તિનું બળ નીતિનાં પક્ષ કરે છે અને અનીતિને ત્યજ દે છે. આ કારણને લીધે નાના બાળકની તાલીમમાં સુનીતિની ટેવનો ખાસ સમાવેશ થાય છે.

બાળકની તાલીમમાં ધ્યાન રાખવાની ત્રીજી બાબત “ચોક્કસાઈ” છે. તેના વિચારમાં, બોધવામાં તથા લખવામાં તથા દરકોઈ કામમાં આ ગુણ જણાવવો જોઈએ. તેને સુરેખ વિચાર કરતા શીખવવું જોઈએ. આપણા વિચારમાં ઘણી ગુંચવણ અને ગરબઝાટ જોવામાં આવે છે. આપણા મનમાં વિચારની સ્પષ્ટતાની ખામીને લીધે વહેવારમાં ઘણા દોષ જોવામાં આવે છે. જો વિચાર ચોક્કસ હોય તો લાપતામાં પણ ચોક્કસાઈનો ગુણ જોવામાં આવશે. માણસનામાં અમુક વિચાર હોય તે ન્યાયુધી શુદ્ધ ચોક્કસ શબ્દમાં તે જણાવી શકે નહિ ત્યાંસુધી તે કેળવાએલો છે એમ કહી શકાય નહિ. વળી વિચારના ગુંચવાડાને લીધે બોલવામાં પણ તેવો ગરબઝાટ જોવામાં આવે છે. શબ્દના અર્થ બરાબર શીખવવા જોઈએ. જ્યાં એક શબ્દથી ચાલે ત્યાં નકામાં વધારે શબ્દ વાપરવા જોઈએ નહિ. વિચાર પ્રદર્શિત કરવાને જેવો શબ્દ જોઈએ તેવો તે વાપરવો જોઈએ એકજ જાતના શબ્દોમાં જે ભેદ જોવામાં આવે છે તે વિચારના સૂક્ષ્મ તફાવતને લીધે છે. વિચાર અને લાપતાની ચોક્કસાઈ હશે તો વિદ્યાર્થીના લખાણમાં તે ગુણ એની મેજે જણાઈ આવશે. જો બાળકને નાનપણથી આવી ટેવ પડી હશે તો જ્યારે તે મોટો થશે ત્યારે તેના કામમાં પદ્ધતિ, અવસ્થા અને નિયમ સ્વતઃ જણાઈ આવશે. આવા ગુણવાળો માણસ કોઈપણ કામ સંતોષકાંક્ષ રીતે કરી શકશે.

બાળકની તાલીમમાં ચોથી બાબત એ છે કે દરેક બાળકને કુટુંબ કે શાળામાં તેના સ્વહિતમાં તસ્લીન રહેવા દેવું નહિ, પણ તેના જેવી બીજી વ્યક્તિઓ છે અને તેમનું હિત તેના જેટલું જ જરૂરનું છે એવી ભાવના તેના હૃદયમાં દૃઢ કરવી જોઈએ. બીજાં બાળકના દુઃખ કે અંડગુણ વખતે તેને તટસ્થ રહેવા દેવાને બદલે તેમના તરફ દીક્ષાઓ બતાવવાની તેમજ યોગ્ય મદદ કરવાની તેમને એવ પાડવી જોઈએ. આવી રીતે સ્વહિત દાખી દઈ કુટુંબ કે શાળાનું હિત પ્રધાન ગણી તે પ્રમાણે વર્તવાની એવ પાડવાથી આગળ ઉપર તે માતિ કે દેશનું હિત હૈંડે ધરશે અને તેને માટે પોતાના સુખનું બલિદાન આપશે, પણ તેને માટે તેનામાં બીજાને મદદ કરવાની જે બીજરૂપ લાગણી હોય તેનું પોષણ કરી તેની સંકલ્પશક્તિ યા ધમ્માશક્તિ ધણી દૃઢ કરવી જોઈએ. આવી રીતે અગત લાભનો ભોગ આપવાના ધણા પ્રસંગો કુટુંબ કે શાળામાં ઉપસ્થિત થાય છે. તે વખતે માબાપ કે શિક્ષકે તેનો સદુપયોગ કરી બાળકની સદ્વૃત્તિ કેળવવી જોઈએ. જે આવી રીતે પરહિતના કામ કરવાની એવ પડી હશે તો તે ઘોટપણે દેશની ખાતર ભારે ભોગ આપી તે એક ખરા નાગરિક તરીકેનો પોતાનો ધર્મ બજાવશે.

આ ઉપરાંત બાળકનામાં દરેક જાતની ચોક્ખાઈનો શુભ હોવો જોઈએ. બાળકે શાળામાં આવે છે ત્યારે તેમની આખ, દાંત, નખ, વગેરે શરીરના ભાગ ચોક્ખા હોતા નથી. તેમના લુગડા સ્વચ્છ હોતા નથી. તેમની ચોપડી વગેરે ધણા ગંદા હોય છે. તેમના લખાણમાં પણ ગાંધા હોય છે. તે જે કંઈ લખે છે તેમાં તે વારંવાર છેડે છે. આ બધા દોષ ટાળવાને તેને વારંવાર ઉપદેશ કરવો તેમજ તેની ચોક્ખાઈની એવ પાડવી. જ્યારે જ્યારે તેનામાં કંઈ ગંદું માલમ પડે કે તરત તે તેની પાસે 'સુધરાવવું' જોઈએ. આવી રીતે ચોક્ખા રહેવાનું કામ તેમની પાસે વારંવાર કરાવવાથી તેમને તેવી એવ પડશે. વળી છોકરાને વિદ્યા ઉપર પ્રીતિ થાય તેવી રીતે તેમના મનનું વજણ કેળવવું જોઈએ. સારી કવિતા કે પાઠ કે સાહિત્યના ફક્ત તેમના આગળ યોગ્ય અવાજ અને અભિનયથી ગાવાથી કે વાચવાથી તેમને તેમાં રસ ઉત્પન્ન કરાવી શકાશે. બધા છોકરામાં વિદ્યા-તુરાગ સરખી રીતે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, પણ શિક્ષકે તથા માબાપે તેમની પ્રીતિ સાહિત્ય ઉપર થાય તેની કાળજી રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે દેશમાં નવું નવું જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિ લોકોમાં જોવામાં આવતી નથી તેનો દુન્નર-ઉલ્લેખ આખાદ થતો જોવામાં આવતો નથી. જ્ઞાનેની વૃદ્ધિ અને લોકોમાં તેનો પ્રચાર, એ પ્રજાની ઉન્નતિનું અગત્યનું કારણ છે. આ કારણ-

ને લીધે બાળકના જ્ઞાન તરફ અભિરચિ યાચ તેને માટે ઉપર મુજબ તેની જિજ્ઞાસા ઉદ્દીપ્ત કરવી જોઈએ.

૧.

કેળવણીપર્યાટન

હાલમાં પર્યાટન—બહાર ફરવા જવાનો રિવાજ વધતો જાય છે; તેથી તેનો ખરો હેતુ શો છે તથા તે કેવી રીતે ખરાબર યર્ષ શકે તે જાણવાની જરૂર છે. ઘણી વખત સહેલગાદ કે મોજમજાહની ખાતર પર્યાટન કરવામાં

વે છે. આ તેનો યથાર્થ હેતુ નથી. હાલમાં ચોપડીઓદ્વારા એટલું જથ્થું જ્ઞાન મળે છે કે તેને લીધે જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અવલોકનદ્વારા મેળવવું જોઈએ તેને જોણુ મેળવવામાં આવ્યું અને તેથી કરીને વિદ્યાર્થીને શબ્દજ્ઞાન વધારે મળવા લાગ્યું. આવી વસ્તુસ્થિતિનું એ પરિણામ આવ્યું કે ખરાબર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને બદલે આવા પરોક્ષ જ્ઞાનને લીધે વિદ્યાર્થીની વિચારશક્તિ ખીલવવાને બદલે તેની યાદશક્તિની એટલે તેને ગોખવાની જરૂર પડી, તેમજ તેનું જ્ઞાન સચોટ થવાને બદલે ઝાખું અને જૂવણરેલું થવા લાગ્યું. આ સ્થિતિ સુધારવાને જેમ અને તેમ બાળકને વસ્તુજ્ઞાન અવલોકનદ્વારા વધારે મળવું જોઈએ એવું કેળવણીકારોએ નક્કી કર્યું અને તેથી તેમને ગામ કે શહેરમાં અથવા તેની બહાર જે કંઈ જોવા જેવું હોય તે વાસ્તે પર્યાટન માટે મોકલવા જોઈએ એવો નિર્ણય થયો. આવી રીતે પર્યાટનનો હેતુ કેળવણીની દૃષ્ટિથી વિદ્યાર્થીની અવલોકનશક્તિનો વિકાસ કરવાનો છે અને તેમના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો લંડાર વધારવાનો છે કે જેથી તેની કલ્પના અથવા વિચારશક્તિ યોગ્ય રીતે કામ કરી શકે, અલબત્ત પર્યાટનમાં વિદ્યાર્થીને તેના નિત્યના કામમાથી ફારગ થવાથી તેમજ નવીન ફેરફારો અનુભવવાથી આનંદ યાચ છે, પણ તેનો ખરો હેતુ તો જાતે વસ્તુ નિહાળીને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો છે.

કેટલીક બાબતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વર્ગમાં આપી શકાતો નથી તેથી તેમને ગામમાં કે બીજે ઠેકાણે તે વસ્તુઓ બતાવી તેનું ખરૂં જ્ઞાન આપવું પડે છે. વાચન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સૃષ્ટિજ્ઞાન જેવા વિષયમાં કેટલીક બાબતનો તાદ્દશ ચિતાર આપવા માટે તેમને અમુક સ્થળે લઈ જવાની જરૂર છે. પ્રથમ જો તે બાબત તેમણે નિહાળી હોય છે તો પછીથી તેમને તેનું સારું જ્ઞાન મળે છે.

પર્થકન બે જાતના છે: (૧) નાનાં અને (૨) મોટાં. નાનાં પર્થકન વર્ગમાં ચાલતા વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ માટે ગોઠવવામાં આવે છે. જે પાઠ ચાલવાનો હોય તેના સચોટ ખ્યાલ માટે અગાઉથી શિક્ષકે તેની વિચારપૂર્વક યાદી કરવી જોઈએ. ધારો કે શેરડી કે કપાસનો પાક હોય તો પ્રથમ છોકરાને શેરડી કે કપાસ 'થયો' હોય તે ખેતરમાં લઈ જવા અને તેના જુદા જુદા ભાગનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેનું પૃથક્કરણ કરી આપવું જોઈએ. નદી, ખેટ કે ટેકરીના ખ્યાલ માટે તો શિક્ષકે પ્રથમ ગામ બહાર છોકરાને લઈ જઈ તેનું જ્ઞાન આપવું અને પછીથી તેનો આકાર વર્ગમાં કરાવવો જોઈએ. આવી રીતે જુદા જુદા વિષયના સચોટ ખ્યાલ માટે તેનું પ્રથમ નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ અને પછી શિક્ષકે વર્ગમાં તેનું વિવેચન કરવું જોઈએ. શિક્ષણની આવી શૈલીથી બાળકને જે ફક્ત ચમ્પોદ્ધાર અસ્પષ્ટ અને ખોટો ખ્યાલ આવતો હતો તેને બદલે તેનું હવે યથાર્થ જ્ઞાન તેમને મળે છે. એક શિક્ષક કાપડની મિલનો પાક ફક્ત ચોપડીમાંથી છોકરા પાસે તેનું વાચન કરાવી તેના ચમ્પદના અર્થ પૂછી અને છેવટે તેની મતલબ મંબંધી સવારો પૂછી પુરો કરે છે. ખીજે શિક્ષક પ્રથમ તેમને કાપડની મિલ બતાવે છે અને પછી તે પાકનું વાચન કરે છે તથા તે સમજાવે છે. ખીજી રીતે શીખનાર વિદ્યાર્થીને જે જ્ઞાન મળશે તે સચોટ અને સ્પષ્ટ હશે અને પ્રથમની રીતે શીખેલા જ્ઞાનની છાપ આછી અને ખામીવાળી માલમ પડશે. થોડા ફેરફાર સાથે ઉપરોક્ત દાખલો ખીજા વિષયોના મેંબંધમાં લાગુ પડે છે. જે આ હેતુ લક્ષમાં રાખી પર્થકનો કરવામાં આવે તો અવશ્ય તે સારા ફળદાયી થવાં જોઈએ.

કોઈ કોઈ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પગે ચાલી અથવા રેલ્વેમાં આશુ, પાવાગઢ વગેરે ઉપયોગી સ્થળોએ જાય છે અને તેને લગતું જ્ઞાન મેળવે છે. બેચાક આવાં પર્થકનથી વિદ્યાર્થીને અનેક રીતે લાભ થાય છે, પણ જે કેળવણીની દૃષ્ટિથી તેમને ગંભીર લાભ આપેલા હોય તો પ્રથમ શિક્ષકે તેની યોજના વિચારપૂર્વકે ઘડવી જોઈએ. ન્યાં પર્થકન કરવાનું હોય ત્યાં શું શું જોવાનું છે તેની બધી દૃઢકૃત શિક્ષકે પ્રથમ એકઠી કરવી જોઈએ. ન્યાં ન્યાં રસ્તામાં મુકામ કરવાનો હોય ત્યાં જે ખાસ અવલોકન કરવાનું હોય તેની યાદી તેની પાસે હોવી જોઈએ. જે ઠેકાણે અમુક ખાસ બતાવવાનું હોય તે શિક્ષકે બરાબર રીતે બતાવવું અને તેનું વિવેચન કરવું જોઈએ. ઉપર જણાવ્યું છે કે મોજમજાદ કે સહેલગાદ એ શિક્ષકના પર્થકનનો હેતુ નથી. જે પર્થકનથી કેવળ 'હરિજન વડોદરા જેવું' થાય તે વિદ્યાર્થીને કંઈ પણ લાભક્તા નથી અને ખરી રીતે ઉપર જણાવ્યા

મુજબ પ્રથમથી તૈયારી નથી હોતી તો તેનું તેવુંજ પરિણામ આવે છે. વળી શિક્ષકે ચિત્રકામનો પણ પર્યટન વખતે ઉપયોગ કરવો કે જે કંઈ જોવામાં આવ્યું હોય તેની રૂપરેખા કે ચિત્ર તે વખતે કાઢી શકાય. વળી પર્યટનમાં જતા પહેલા શિક્ષકે વિદ્યાર્થીનિ શુ શુ જોવાનું છે તેનો કંઈક ખ્યાલ તેમને આપવો જોઈએ, એટલે તેઓ અમુક દૃષ્ટિથી તેનું નિરીક્ષણ કરી શકશે. જ્યારે પર્યટનમાં આ પ્રમાણે રપટ હેતુ વિદ્યાર્થીને કલ્પા હોય છે ત્યારે તેઓ બરાબર નિરીક્ષણ કરી શકશે અને તેથી તેઓ અમુક બાબત વધારે યાદ રાખી શકશે.

પર્યટન કરી આવ્યા પછી શિક્ષકે વર્ગની અંદર તે સંબંધી વાતચીત કે ચર્ચા કરવી જોઈએ. લુદા લુદા વિદ્યાર્થીઓએ જે કંઈ જોયું હોય તેનો સમગ્ર ખ્યાલ તેમની આગળ આવી રીતે મૂકી શકાય છે. વળી તેનો સંબંધપૂર્વક ખ્યાલ તેમને મળે છે અને જે છાપ મગજમાં પડી હોય તે દઢ થાય છે. બનતા સુધી અમુક દૃષ્ય કે અમુક બાગનું ચિત્ર વિદ્યાર્થી પાસે કદાવવું જોઈએ કે જેથી તેમના મગજ ઉપર સચોટ છાપ પડે. આ ઉપરાંત તે સંબંધી નિબંધ વિદ્યાર્થી પાસે લખાવના કે જેથી તેમની બાષા-શક્તિ પણ વધે.

જ્યારે ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રથમથી તૈયારી કર્યા સિવાય પર્યટન કરવામાં આવે છે ત્યારે ધારેલો લાભ વિદ્યાર્થીને થતો નથી. તેઓને અલ-બત્ત આનંદ તો થાય છે પણ કેળવણીની દૃષ્ટિથી આ હેતુ ગૌણ ગણવામાં આવ્યો છે.

પુરુષો માટેની વર્નાક્યુલર ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેના ધારા

૧. પુરુષો માટેની સરકારી વર્નાક્યુલર ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને તાલીમ આપવા માટે ચલાવવામાં આવે છે.

૨. ડોઈપણ સરકારી ટ્રેનિંગ સંસ્થામાં, ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરી સિવાય ડોઈપણ વિદ્યાર્થીને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ, અને સરકાર તરફથી તે સંબંધી વખતોવખત જે બધેના મુકવામાં આવશે તેને અનુસરી દાખલ કરવાની રીત અખત્યાર કરવામાં આવશે.

૩. ડિરેક્ટ લોકલ બોર્ડ (જે મ્યુનિસિપાલિટીઓ રથાનિક સત્તાવાળી નહિ હોય તેવી મ્યુનિસિપાલિટીઓ સહિત) તરફથી મોકલવામાં આવેલા ઉમેદ-

મારોને મરકાર તરફથી શિષ્યવૃત્તિ (સ્ટાઇપેન્ડ) આપવામા આવે છે. આવી શિષ્યવૃત્તિની સંખ્યા તેમજ જે સરતોએ તે આપવામા આવે છે તે સરકાર તરફથી વખતોવખત નક્કી કરવામા આવશે. તળ ધલાકામા દરેક શિષ્યવૃત્તિ માસિક રૂ. ૧૨-૮-૦ની અને સિંધમા તે રૂ. ૧૫ ની રાખવામા આવી છે સામાન્ય રીતે દરેક શિષ્યવૃત્તિ વરસના અગિયાર માસ સુધી આપવામા આવે છે.

૪. સ્થાનિક સત્તાની બલામણુ ઉપરથી ઇન્સ્પેક્ટર ટ્રેનિંગ મંસ્થાઓમા દાખલ કરવા માટે ઉમેદવારોની પસંદગી કરે છે. દાખલ કરવા માટે પસંદ થએલા ઉમેદવારને ઇન્સ્પેક્ટરે તેને માટે જે ટ્રેનિંગ સરથા પસંદ કરી હોય તેમા દાખલ થવુ જોઇશે જે ઉમેદવારોએ ઉંમર, લાયકાત વગેરે શ્રતોમા સતોષ આપ્યો હશે તેમનેજ માત્ર પસંદ કરવામા આવશે.

૫. પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે દાખલ થનાર ઉમેદવારની ઉંમર, ટ્રેનિંગ સંસ્થાનુ પહેલુ સત્ર જે માસમા શરૂ થાપ તે માસની પહેલી તારીખે, ૧૬ વરસ ઉપરની અને ૨૨ વસની અદર હોવી જોઈએ. તેણે વર્નાક્યુલર દ્વાષ-નય પરીક્ષા અથવા તો રૂઝ ટીવિંગ પરીક્ષા અથવા તેટલીજ યોગ્યતાવાળા ખીજ કોઈ પરીક્ષા અથવા તેથી અધિઆતી પરીક્ષા પાસ કરેલી હોવી જોઈએ. શારીરિક યોગ્યતાનું પ્રમાણપત્ર તેણે રજુ કરવુ પડશે. જે ઉમેદવારો સ્થાનિક સત્તાની કાયમની નોકરીમા શિક્ષક તરીકે હશે તેમને આણુ પ્રમાણપત્ર રજુ કરવાની જરૂર રહેશે નહિ તોપણ તાલીમ લેવા માટે તેઓ શારીરિક યોગ્યતા ધરાવતા હોવા જોઈએ તેમની ખામતમા વધારેમા વધારે ઉંમરનો ખાધ ૩૦ વરસના પગી છે (એટલે કે તેમની ત્રીસ વરસ ઉપરની ઉંમર ન હોવી જોઈએ)

૧

૬. ટ્રેનિંગ મંસ્થામા દાખલ થએલા ઉમેદવારોએ સામાન્ય રીતે તે સરથા ની હોરટેલ-જાત્રાલયમા રહેવુ પડશે.

૭. શિષ્યવૃત્તિ મળતી હોય તેવા ઉમેદવારોએ દાખલ થતા જાપેના ફોર્મમા કણુવાતનામુ લખી આપણુ પડશે

૮. ટ્રેનિંગ કોલેજનો અભ્યાસક્રમ પહેલા વર્ષનો અને ખીજ વર્ષનો એમ બે જાગમા વહેચી નાખવામા આવ્યો છે સંસ્થામા પ્રાતની લાપાદારા શિક્ષણ આપવામા આવે છે, પણ ઉર્દુ સરથામા ઉર્દુદારા શિક્ષણ આપવામા આવે છે, દરેક ટ્રેનિંગ સરથામા અવાવવાનો અભ્યાસક્રમ જુદો હાપવામા આવ્યો છે. ટ્રેનિંગ શાળામા માત્ર પહેલા વર્ષનો અભ્યાસક્રમ લીખવવામા આવે છે.

૬. ટ્રેનિંગ સંસ્થાનું વરસ એ સત્રમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે. જે તારીખોએ સામાન્ય રીતે ટ્રેનિંગ સંસ્થાનું સત્ર શરૂ થશે અને પૂરું થશે તે તારીખો સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે છે:—

પહેલું સત્ર

તળ ઇલાકો—જુન ૧૫ મીથી ઓક્ટોબર ૨૧ મી સુધી

સિંધ—ઓગસ્ટ ૧ લીથી ડિસેમ્બર ૧૪ મી સુધી

બીજું સત્ર

તળ ઇલાકો—નવેમ્બર ૧૫ મીથી, એપ્રિલ ૩૦ મી સુધી

સિંધ—જાન્યુઆરી ૧૫ મીથી, મે ૩૧ મી સુધી

૧૦ જે વિદ્યાર્થીઓની હાજરી, ચાલતલગત અથવા તો અભ્યાસ, પહેલા સત્ર દરમિયાન અસતોષકારક માલમ પડશે, તેમને કાઢી મૂકવામાં આવશે, અથવા તો તેમની શિષ્યવૃત્તિ લઈ લેવામાં આવશે અથવા તો તે ઘટાડી દેવામાં આવશે, અથવા સંસ્થાના ઉપરીની લગામણુ ઉપરથી ઇન્સ્પેક્ટર બીજા જે કોઈ શિક્ષા કરાવે તે શિક્ષાને તે પાત્ર થશે.

૧૧. ટ્રેનિંગ સંસ્થાના ઉપરીઓ અથવા ખાતાના બીજા જે કોઈ અમલદારને ઇન્સ્પેક્ટર નીમે તેમની મદદ લઈ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ સર્ટિફિકેટ માટેની પરીક્ષા બીજા સત્રને અંતે લેશે, અને માર્ક પ્રમાણે નિર્ણયાર કરેલ મંદ થએલા ઉમેદવારોના નામ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી મુખર્જી ગવર્નમેન્ટ જેઝેટમાં (અથવા સિંધમાં સિંધ ઓફિસર જેઝેટમાં) પ્રગટ કરવામાં આવશે.

૧૨. જેણે પહેલા અથવા બીજા વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટેના પુરેપુરા સમય સુધી તાલીમ નાહિ લીધી હોય એવા કોઈપણ વિદ્યાર્થીને કોઈ સર્ટિફિકેટ માટેની પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

૧૩. પરીક્ષા પાસ થવા માટે ઉમેદવારે કુલ માર્કના ઓછામાં ઓછા ૪૦ ટકા માર્ક મેળવવા જોઈશે. દરેક વિષયને માટે વધારેમાં વધારે માર્ક જે આપવામાં આવ્યા હોય તેના કુલ ઓછા નહિ, અને શિક્ષણ-શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અને અધ્યાપનકળાના મુખ્ય વિષયના દરેક પેટા વિષય માટે ૪૦ ટકાથી ઓછા નહિ, એવી રીતના માર્ક તેણે મેળવવા પડશે.

૧૪. પહેલા વર્ષને અંતે લેવામાં આવતી પરીક્ષામાં જે વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ થશે તેમને સામાન્ય રીતે ટ્રેનિંગ સંસ્થામાં રાખવામાં આવશે નહિ. બીજા વર્ષની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ થશે તો તેમને પહેલા વર્ષનું સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે પણ તેમને ટ્રેનિંગ સંસ્થામાં રાખવામાં આવશે નહિ.

૧૫. કોઈ પરીક્ષામાં જે વિદ્યાર્થી નાપાસ થાય તો તે આ નિયમમાં નીચે જણાવેલી શરતો પ્રમાણે ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરીથી તે પરીક્ષામાં ફરીથી બેસી શકશે.

કોઈપણ ઉમેદવાર તેજ પરીક્ષામાં બેથી વધારે વખત બેસી શકશે નહિ એટલે કે પહેલી વાર નાપાસ થયા પછી ફરીથી તેજ પરીક્ષામાં એકજ વાર તે બેસી શકશે. જે પરીક્ષામાં તે નાપાસ થયો હશે તે પછીની તરતજ લેવામાં આવતી પરીક્ષામાં તેણે બેસવું નોંધશે; પણ જે માંદગીના સમયે કે બીજા કોઈ સમય કારણસર તે પરીક્ષામાં બેસી ન શકે તો ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરી મેળવી તે એક વારસ પછી પરીક્ષામાં બેસી શકશે.

જે ઉમેદવાર એકજ વિષયમાં નાપાસ થયો હોય અને જે તેણે એક-દર ૫૦ ટકા માર્ક્સ મેળવ્યા હોય તો તેણે બીજી વખતે લેવામાં આવતી પરીક્ષામાં એકલા તેજ વિષયની પરીક્ષા આપવી પડશે.

ઉપર પ્રમાણેની હકીકત નહિ હોય તો તેણે બધા વિષયમાં પરીક્ષા આપવી પડશે.

૧૬. જે વિદ્યાર્થીઓએ પહેલા વર્ષની પરીક્ષા પાસ કરી હોય તેમને, સ્થાનિક સત્તાની બલામણુ ઉપરથી ઇન્સ્પેક્ટર બીજા વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે દાખલ કરશે; તેમને પણ સરકાર તરફથી વખતો વખત જે બંધનો મૂકવામાં આવે તેને અનુસરીને દાખલ કરવામાં આવશે.

૧૭. જે વિદ્યાર્થીઓએ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા પાસ કરી હશે તેમને ઇન્સ્પેક્ટરની સહીવાળું પાઠજી જણાવેલા ફોર્મ પ્રમાણેનું સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે. (લુઓ પરિશિષ્ટ અ).

પરિશિષ્ટ અ

સરકારી કેળવણીખાતું, મુંબઈ

ટ્રેન્ડ શિક્ષકનું સર્ટિફિકેટ

વર્ગ પ્રાયમિક

હું સર્ટિફિકેટ આપું છું કે

રચણે શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ પુરો કરીને અને કુલ ટોકડામાંથી

ટકા ટોકડા મેળવીને

હાકરાઓની સાળાઓમાં
છાતરીઓ

શિક્ષક માટેની

વંસની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા જે

૧૯ ના

માસમાં લેવામાં આવી હતી તે પાસ કરી છે.

સંજીત
તે મરાઠી
ગુજરાતી મા પાસ થયા છે.
કાનડી

સ્થળ
તારીખ

૧૯

એનથુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર,
ભા.પ.

પુરુષો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સ સ્થાપ્તો માટેનો અભ્યાસક્રમ
પહેલું વર્ષ

૧ શિક્ષણશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અને અધ્યાપનકળા. —

(અ) શિક્ષણશાસ્ત્રના સામાન્ય સિદ્ધાંતો અને પ્રાથમિક શાળામાં (એટલે કે ચોથા ધોરણ સુધીનું શિક્ષણ આપતી શાળાઓમાં) અપાતા શિક્ષણ અને વ્યવસ્થાના કાર્ય પરત્વે તેમનો વિગતવાર ઉપયોગ

પ્રાથમિક શિક્ષકો માટે કરેલો ધારાસંગ્રહ અને સરકારી દફતરી નમુના અને પત્રો.

(બ) અધ્યાપન કે શિક્ષણકામ

દરેક વિદ્યાર્થીએ ઓછામાં ઓછા ૧૫ પાઠો દેખરેખ નીચે આપવા જોઈશે. વધાગમાં તેણે મર્યાદાના શિક્ષકવર્ગ તરફથી અપાએના ઓછામાં ઓછા ૩૦ નમુનાના પાઠોમાં હાજર રહેવું જોઈશે.

નીચેની બાબતો પર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવશે —

(અ) બાળવર્ગમાં નાના બાળકોનું શિક્ષણ, અને

(બ) બાળવર્ગના શિક્ષણ માટે ઉપયોગી યર્ધ પડે એવા સાદા ઉપકરણ કે સાહિત્યોની યોજના કરી તે બનાવવાનું કાર્ય.

ધ્યાની એટલે કે શિક્ષણની તેમજ જ્ઞાનની દૃષ્ટિથી નીચેના વિષયોના અભ્યાસ. અર્થાત્ પ્રાથમિક ધોરણો સુધી શુ શુ શીખવવું અને તે કેવી રીતે શીખવવું તે સબધી શિક્ષણ. —

૨. ભાષા. —

(અ) સામાન્ય પાઠો, (ગદ્ય અને પદ્ય પાઠો) અર્થાત્ કેળવણીખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાના ૧ થી ૭ સુધીના પુસ્તકોનો ભાગ ૧નો તેમાં અર્થેવા વિષયોનું જ્ઞાન અને શબ્દો અને શબ્દસમૂહોના અર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ.

પુરુષો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૨૨૧

કવિતાની ૨૦૦ લીટીઓનો મુખપાઠ.

(બી) કોઈ સહેલા શિષ્ટ ગ્રંથકર્તાના ગદ્યગ્રંથના ૫૦ પૃષ્ઠ.

(ક) વ્યાકરણના મૂળતત્ત્વો.

(ડ) નિબંધ (હસ્તાક્ષર ધ્યાનમાં લેવાશે) મરાઠી ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં નિબંધ મોડી લિપિમાં લખવા.

વિશેષ સૂચના:—ભાષાના વાડમય પરત્વે વર્ગમાં અપાતા વ્યાખ્યાનોમાં વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ અને છદ્દશાસ્ત્ર, ભાષાનો સંસ્કૃત કે ક્ષારસી ભાષા સાથેનો સબ્ધ, એ બધી હકીકત પરત્વે યોગ્ય લક્ષ આપવું. પણ પાઠ્ય-પુસ્તકમાં ચર્ચેલા વિષયની સ્પષ્ટ સમજાવતી અર્થે જરૂર પુરતીજ માહિતી આપવી, તેથી અધિક વિગતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી.

૩. ગણિત. —

વર્નાક્યુલર ક્ષામનલ પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલો ગણિતનો ભાગ, સિદ્ધાંત સાથે. ડ્યુરેલ અને પામરના બીજગણિતના ૧ થી ૫૩ પૃષ્ઠ પર્યંત સૂચવેલા બીજગણિતનો ઉપયોગ

૪. ઇતિહાસ. —

પ્રાન્તનો ઇતિહાસ

વર્નાક્યુલર ક્ષામનલ પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલો હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ

ટીપ —કેળવણીખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળામાંના ઇતિહાસના વિષયને લગતા પાઠોનો અભ્યાસ

૫. ભૂગોળ. —

(અ) એશિયા અને યુરોપની સામાન્ય ભૂગોળ.

(બ) હિન્દુસ્તાનની ભૂગોળનું વિશેષ જ્ઞાન, અને તેનો નકશો દોરવો

(ક) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ પૃથ્વી અને તેની ગતિઓ. હિન્દુસ્તાનને લગતી પ્રાકૃતિક ભૂગોળના મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન.

ટીપ:—કેળવણીખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાના પુસ્તકોમાંથી ભૂગોળના વિષયને લગતા પાઠોનો અભ્યાસ.

૬. વિજ્ઞાન કે વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો, આરોગ્યશાસ્ત્ર અને

તાત્કાલિક સારવાર. —

કેળવણીખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાના પુસ્તક ૫, ૬,

• શિષ્ટ ગદ્યગ્રંથના પૃષ્ઠોનો જે સંખ્યાક નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તે જોગમાં જોછો છે એમ સમજવું નક્કી કરેલા શિષ્ટ ગ્રંથના વિષયની ચર્ચાની સહેલાઈ પ્રમાણે તેમાં વધારો કરવાની ટ્રેનિંગ સંસ્થાના અધ્યક્ષને ફટ છે

અને ૭ મા ચર્ચેના નીચે જણાવેના વિદ્યાના વિષયોનો અભ્યાસ —

(અ) (૧) પદાર્થ અને તેના રૂપ; પદાર્થના ધર્મ કે લક્ષણ.

હવા, વાયુ, વરાળ.

વાતાવરણનું દમાણ.

પાણી જે ચવાનો પંપ

વાયુભાર માપક યંત્ર

ગરમી અને ઠંડી.

પારો અને ગરમીમાપક યંત્ર (થર્મોમિટર)

ઉષ્ણતાવહન, ઉષ્ણતાનયન, અને પ્રસરણ

ઉષ્ણતાનું કિરણરૂપે ફેલાવું

શુભગરમી.

હવાની આદર્શતા કે બેજ

ગરમી અને તેના સિદ્ધાંતો

વાયુ (ગેસ) નું વિસ્તરણ

પ્રવાહી પદાર્થોનું દબાણ અને કુવારો.

આર્કિમિડીઝનો સિદ્ધાંત

કેશાકર્ષણ

ન્યુટનનો ગુરુત્વાકર્ષણનો સિદ્ધાંત

ગુરુત્વમધ્યમિન્દુ

(૨) મૂળતત્ત્વો અને સંયુક્ત પદાર્થો

હવાના તત્ત્વો (તે ચાની બનેલી છે)

હવાના તત્ત્વોના ગુણ

પાણીની વટના

(૩) દ્રાવણ

પહેલદાર પદાર્થો

તેજબ, અસ્કલી (બેકાઇ) અને ક્ષાર

કાર્બન અને કાર્બન કાયોક્સાઇડ.

જલધન અને સ્વાસોન્દ્રીસ

જાનગો અને કાવરાળો વાયુ

ફાસ્ફરસ અને દીરાસગી

(૪) મનુષ્ય જાતિના સોથી પાસેના સજા અને માનવજાતિ

(બ) આરોગ્યશાસ્ત્ર અને તાત્કાલિક સારવાર. —

(૧) શરીરની સામાન્ય રચના. અસ્થિ, સોંધા, સ્નાયુઓ, હૃદય અને લોહીનું ફરવું (રુધિરસિસ્ટરણ). શરીર માટેની 'વિદ્ય' નામની રક્તવાહિનીઓનો સમૂહ. શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરનારાં અવયવોનો સમૂહ. પાચનક્રિયાની નળીઓનો સમૂહ; મળોત્સર્ગ ક્રિયાના અવયવોનો સમૂહ. જ્ઞાનતંતુનો સમૂહ. ત્વચા કાન. આંખ. દાંત.

(૨) આરોગ્ય અને વ્યાયામ કે અંગકસરત. આરોગ્યના લક્ષણ. આરોગ્ય, કામ, આરામ, બેધ અને વ્યાયામના મૌલિક સિદ્ધાન્તો. ફેફસા, લોહીપ્રમણ, સ્નાયુઓ અને જ્ઞાનતંતુ ઉપર વ્યાયામ કે અંગકસરતની અસર. અંગકસરત કેટલી કરવી તેનું પ્રમાણ.

(૩) ખોરાક. આહારના સામાન્ય સિદ્ધાન્તો. વિવિધ પ્રકારનો ખોરાક અને તેનું ન્યૂનાધિક મહત્ત્વ. શાકાહાર, માસાહાર, દૂધ અને દૂધ ગારફત ફેલાતા રોગ. દૂધ ઉકાળવાના પરિણામ અને લાભાલાભ. દૂધમાં બેજસેજ અને તે પારખવાના સાધન. ખોરાક રાંધવાના ઉદ્દેશો. રાંધેલા (ઉકાળાને, તળાને, સેફીને વગેરે પ્રકારે રાંધેલા) અન્નની પાચનક્રિયા પર થતી અસર. પુરુષ, સ્ત્રી અને છોકરું-ઝે દરેકને રોજ લેવાના ખોરાકનું પ્રમાણ એકો અથવા વધારે પડતો ખોરાક લીધાથી તન્દુરસ્તી ઉપર થતી અસર. ખોરાક લેવાનો સમય અને નિયમિતપણું. ધરમા ઢાકેલા ખોરાકનું માખી, કચરો વગેરેથી મંરદાણું. અયોગ્ય અને અપ્રધ્ય ખોરાકથી થતા રોગો. મિશ્ર ખોરાક.

(૪) પીણું—પાણી પાણીના મૂળ (નરસાદ, ઝરા, સરોવરો, કુંવા, તળાવો.) ભારે અને હલકું પાણી. પાણીનો ઉપયોગ. પાણીમાં રહેલા મિનિ તત્ત્વો. મિનિ તત્ત્વોની અસર. પીવાનું પાણી અને તેની શુદ્ધિ. રોજ પીવા માટે જરૂરના પાણીનું પ્રમાણ. પાણી મારફત ફેલાતા રોગ. સ્થિર પાણીની માધી અસર. પાણીને ભરી રાખવાની રીત. ટાંચી કે માટલીને રોજ ફેલાવવાના મારણ

રૂપ થતા કેવી રીતે અટકાવવા (ટાકી કે માટલી તથા તેમાનું પાણી દૂધિત ન થાય તેને માટે માટે શુ કરવું). પાણીની અછત-થી થતી અસર. શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ માટે પીવાના પાણીની ખાસ સમસ્યા.

બીજી પીવાની ચીજો: ચા, કેફી, કેકેડા, આલ્ફોલ્ડાલ કે દારૂ.

- (૫) અંગત આરોગ્ય — સ્વચ્છતા. ત્વચા અને આંતરડાના કાર્ય પરત્વે આપણું નોંધવું લક્ષ્ય. મોઢું અને દાંત. સાંધાનો હેતુ અને ઉપયોગ. વસ્ત્રો દ્વારા અને નદાવું. રહેવાનું સ્થળ, વધો, મનની વૃત્તિ, અંગત ટેવો, બીડી પીવી, પાન ચાવવા.

- (૬) લોહી નીકળવું: શિરા અને ધોરી નસો.

(અ) ગ્રન્થિઓ અને ઘા પર દવાથી કરવા ઉપયોગમાં આવે તેવા ગાદીવાળા દાખ.

(બ) ભાગેલા હાડકા, સાદો કે સંયુક્ત અરિયભંગ, ઉત્તરેલું હાડકું બેસાડવા પછી રાખવાના પારીઆ (સ્પીન્ડલ્સ).

(ક) સર્પદંશ, કોપ મૂકી દવા મૂકવી અને ડામ દેવો. પરમેન્-ગેનેટનો ઉપયોગ.

(ડ) વિષ ચામડીને બાળે તેવા અને ન બાળે તેવા. ઉલટી ચાચ તેવા ઓસડ.

(ઈ) દૂધી જવું. કૃત્રિમ સ્વાસોચ્છ્વાસ.

(ફ) દાઝવું. પાટા બાધવા.

૭. ચિત્રકામ. —

(અ) પ્રસંગની કલ્પના દર્શક (ચિતાર બાપે તેવું) અને વર્ગ શિક્ષણ માટે કાળા પાત્રીઆનો કે ભીતનો ઉપયોગ કરી સાદું રૂપરેખા ચિત્ર દોરવું.

(બ) પ્રાથમિક ધોરણો માટે તેષાર કરેલા ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમમાં ગળેલા વિષયોનો મદાવરો, (પદાર્થચિત્ર, કુદરતી અથવા નૈસર્ગિક વસ્તુનું ચિત્ર, રંગનું ચિત્રકામ, સ્મૃતિચિત્ર વગેરે).

૮. સૃષ્ટિનિરીક્ષણ અને ગાળાનું બાગકામ. —

અભ્યાસક્રમનું સ્પષ્ટીકરણ થઈ શકે તેટલે અણે જરૂરનું અને પ્રાથમિક શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે શાળાના બાગ નિભાવવો માટે સંગીન તાલીમ આપના પુરવઠા આ વિષયનું શિક્ષણ અને તે સંગીન વર્ગનું બાગકામ.

પુરુષો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૨૨૫

- (૧) વનસ્પતિનો અભ્યાસ: (અ) તેમના ભાગો અને ઉપયોગ. મૂળ: તેમના વિવિધ આકાર અને કાર્ય. પાન: સાદા અને સંયુક્ત. સાદા પાનના આકાર અને નસોની રચના અને પાનના કાર્ય. થડ: તેમના વિવિધ આકાર અને કાર્ય. (બ) પુષ્પ: ભાગો અને કાર્ય. ફલોદ્ભવ. ફળની વૃદ્ધિ. (ક) બીજરચના અને બીજોદ્ભવ.
- (૨) પ્રાણીનો અભ્યાસ: પ્રાથમિક શાળાના ચોથા ધોરણ સુધીના વર્ગોના અભ્યાસક્રમ શીખવવા પુરતો.
- (૩) આકાશ, સૂર્ય ચન્દ્ર, તારા, વરસાદ, ખડકો, જમીનના પ્રકાર, વગેરેનો અભ્યાસ શીખવા જરૂર પુરતો અભ્યાસક્રમ

સૂચના:—ટ્રેનિંગ સંસ્થાનો વિદ્યાર્થી-શિક્ષક પોતાના શિષ્યોને જે જ્ઞાન આપે તેનાથી તેમના ભવિષ્યના જીવનકાળમા તે અવગે માર્ગે ન ચઢી જાય એટલા માટે વિદ્યાર્થી-શિક્ષકને નિશ્ચિત અને યથાર્થ જ્ઞાન આપવું આવશ્યક છે, તથાપિ આ અભ્યાસક્રમ એ વિષયના શિક્ષણના માત્ર પાયારૂપજ છે એમ સમજવું. ટ્રેનિંગ કોલેજમા સૃષ્ટિનિરીક્ષણના શિક્ષકનું મુખ્ય કામ તો પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ શીખવવામા અને તે વિષયના શિક્ષણનો અને બીજા વિષયોના શિક્ષણનો પરસ્પર સંબંધ જોડવામા જે પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે પદ્ધતિઓનું શિક્ષણ આપવું એ છે. પ્રત્યક્ષ કામ કરી દેખાડતા પુષ્કળ પાઠો સહિત આ અભ્યાસક્રમનો ખાસ અભ્યાસ આવશ્યક રહેશે, અને આખો અભ્યાસક્રમ બે વર્ષમા પુરો કરવો જોઈશે.

વિશેષ સૂચના—આ વિષયની વિદ્યાર્થીની પ્રત્યક્ષ કામ સંબંધી મોટાની પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને પરીક્ષાનું પરિણામ નક્કી કરતી વખતે વિદ્યાર્થીએ વર્ષ દરમિયાન કરેલા કામનું પત્રક પણ ધ્યાનમા લેવામા આવશે.

૯. શારીરિક કેળવણી. —

સાદી કસરતો, દોડવું, ફૂટવું અને દેશી અને બીજી રમતો; અને શાળાની ડ્રિલ જેમાં (૧) હુકમ આપવો (૨) સહાધ્યાયીઓને કવાયત શીખવવી અને (૩) શાળાના બાળકોના કોઈએક વર્ગને ડ્રિલ અને રમતો શીખવવી, એનો સમાવેશ થશે

વિશેષ સૂચના—વિદ્યાર્થીઓ બીજી અંગકસરતોને મરજી હશે તો વધારાના વિષય તરીકે લઈ શકશે. કુસ્તી અને મક્કઅમ્મના દાવોની તાલીમને ઉત્તેજન આપવામા આવશે, પણ 'પેરેલેલ બાર્સ' અને 'ક્લારિજોન્ટલ બાર્સ' એ વિષય પડતા મૂકવા અથવા અગ્નિક રાખવા.

૧૦. હસ્તઉદ્યોગ.

માટીકામ:—અભ્યાસક્રમમાં અધિગ્ન, ભૂગોળ, ઇતિહાસ અને ખીજાં વિષયો પરત્વે પ્રાથમિક શાળામાં ચાલતા પાઠોના સ્પષ્ટીકરણાર્થે વાસ્તવિક જરૂર પડતી હોય તેવા કુદરતી અથવા તો કૃત્રિમ પદાર્થો માટીથી બનાવવા. દાખલા તરીકે:—

વનસ્પતિ, ફળ પુષ્પ, પાન.

પર્વત, નદી, સરોવર, દ્વીપકલ્પ, દ્વીપ-ટાપુ, જ્વાળામુખી, જે પ્રદેશ શીખી ગયા હોય તેનો રૂપરેખાત્મક અને ભૂપૃષ્ઠ દર્શક (રિલીફ) નકશા, કટિબદ્ધ સહિત પૃથ્વીનો ગોળો, દીવાદાહી, પુષ્પ, નહેર, રેલ્વે, પર્વતોમાથી રેલ્વે મારે કાતરી કાઢેલા રસ્તા (ટનલો)

લગાઈની બૃહદ્વચના, દાલ, ત્રિલ્લો અથવા ગદ.

દીપ —બંને ત્યામુધી કુદરતી પદાર્થો ઉપયોગમાં લેવા. બંને ત્યામુધી નમુનાઓ પદાર્થના સ્વાભાવિક કદ પ્રમાણે તૈયાર કરાવવા. બંને ત્યામુધી હથિયારની મદદ વિના કામ કરવું જોઈએ, પણ જે સાધનો-હથિયાર, જોઈએ તે વિદ્યાર્થીએ જાતે બનાવી લેવા.

ખીજી વસ્તુઓની મદદથી નમુના બનાવવા.

શાળાના ખીજા પાઠો સંબંધી અથવા વિદ્યાર્થીઓના દરરોજના જીવન સાથે તથા સ્થાનિક હુન્નરઉદ્યોગો સાથે સંબંધ ધરાવે એવા નમુના અથવા ખીજી કોઈ ચીજો બનાવવી, અને તે બનાવવામાં શાળાની પાસેનાજ પ્રદેશમાંથી મળી આવે તેવા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો. જેમકે, ખીચ્ચા, મણુકા, દોરા, તાર, સળીકડા, ઘાસ, વાસ, નેતર, કાચલી, કાથો, જાંઠી, શણ, દોરડા, કલકની પતરા, વર્તમાનપત્રના કાગળ, દીવાસળીની પેટી, સિગારના ખોખા, પાર્સલની ખાલી પેગીઓ વગેરે. દાખલા તરીકે —

(૧) ખીચ્ચા ગોઠવીને, મણુકા ગોઠવીને અને સળીઓ ગોઠવીને બાળકોને ચાલતા પાઠોમાં લુદા લુદા આકારો, ઘાટો અને પદાર્થોનો ખ્યાન આપી શકાય.

(૨) ખીચ્ચા અને મણુકા વગેરે દોરામાં પૂરેલીને ગણિતના પાઠોમાં દશકં અને શતકનો ખ્યાલ આપી શકાય.

(૩) કાગળ વાળીને, કાગળ ફાડીને, કાગળ કાપીને, કાગળના નમુના બનાવીને સ્પષ્ટિગ્ન, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ગણિત વગેરે વિષયોનું સ્પષ્ટીકરણ થઈ શકે. જેમકે, ઘડિઆળનો ચંદો, સૂર્યઘટિકા યંત્ર, દિશા જણાવાનારી તકતી, પવનની દિશા જતાવે તેવા કાગળના નમુના, ગળ-

કુટુંબ માપ, વારસુ માપ, મેટરિક્સવેર (કાણુ માપક ત્રિકોણુ), અપૂર્ણાં-
કનુ તેમજ તેના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારના સ્પષ્ટી-
કરણાર્થે નમુના.

ઔદ્યોગિક કળા —

વિદ્યાર્થીના દરરોજના હુપન અને સ્થાનિક હુતરઉદ્યોગો સાથે સંબંધ
ધરાવી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપે એવા હેતુથી સાદહી ગુંથવાનુ કામ, ટોપલી
ગુંથવાનુ કામ, નેતરનુ ગુથણકામ, દોરડા બનાવવાનુ કામ વગેરે કામ
કરાવણુ. લાકડાનુ કામ, નેતર કામ અને બાસનુ ગુંથણકામ, મણકા અને
ખીઆનુ કામ, સોયકામ.

શિક્ષણને ઉપયોગી સાહિત્ય—

આ વિષયમા ઉપર જણાવેલા નમુનામાર્થી કોઈપણ નમુનો જે
શિક્ષકને વિષય શીખવવામા કાયમનો મદદરૂપ થઈ પડે તેમ હોય તેનો
સમાવેશ થઈ શકે. વળી શિક્ષકને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા સાહિત્યો બના-
વવાનુ કામ પણ આ વિષયમા આવી શકે. જેમકે,—

શિબેકની બક્ષીસો, મોન્ટેસોરી સાહિત્યો, મૂળાક્ષરો, સ્વગ અથવા સ્વર
ચિહ્નોના નકશા, વાચન માટેના તકતા, સખ્યાના તકતા, આકાર અને
રંગનો તકતો.

નકશા —બુદ્ધ દર્શક (રિલીફ) અને રેખાચિત્ર (કોન્ટુઅર) નકશા,
હવાના, વરસાદના, પેદાશના, રેલ્વેના, નિકાસના, આયાતના, ભાષાના,
મનુષ્યની જાતોના, ધર્મના, ઐતિહાસિક જનાવોના નકશા ઐતિહાસિક
કાળદર્શક તકતા, સાહિત્ય વિષયક તકતા

સૂચકટિકા યંત્ર, વરસાદ માપવાનુ સાધન, પવનની દિશા જણાવનાર
સાહિત્ય, એકવેરીઅમ, વાઈવેરીઅમ, એવીઅરી, ત્રાજવા, રંગદર્શક તકતી,
ગરેહી, પવનચક્કો, શેરહી પીલવાનો સંચો, (કાણુ) લાગેલા હાડકા ઉપર બા-
ધવાના પાટીઆ, પાટા અને ખીખે તાતકાલિક સારવારના સાહિત્ય.

૧૧. સંગીત.

સમસ્ત વર્ગને સંગીત શિક્ષણ.

બાણુ વર્ષ

૧ શિક્ષણશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત અને અર્થપ્રત્યક્ષા. —

(અ) શિક્ષણના તત્વોનું અધિક વિસ્તૃતગ્રાન અને પૂર્ણ પ્રાથમિક
શાળાના શિક્ષણ અને વ્યવસ્થાના કામમા તેમનો સવિતર ઉપયોગ.

(ખ) અધ્યાપન કે શીખવવાનું કામ.

વિશેષ સૂચના.—ઓછામાં ઓછા ૨૫ યોદ્ધા દેખરેખ નીચે આપવા જોઈશે, જેમાંના ૧૦ યોદ્ધા મંચુકત વર્ગને શીખવવા સંબંધના જોઈશે.

નીચેની બાબત પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવશે—

(અ) બાળવર્ગમાં બાળકોને શીખવવાનું કામ.

(બ) બાળવર્ગના શિક્ષણમાં ઈષ્ટોગી નીચે તેવા સાહિત્યોની યોજના કરી તે બનાવવા.

ધંધાની અને જ્ઞાનની, એમ બંને દૃષ્ટિથી નીચે જણાવેલા વિષયોના અભ્યાસ અર્થાત્ સઘળા ધોરણોને આ વિષયો કેવી રીતે શીખવવા તે સંબંધી શિક્ષણ લેવું જોઈશે.

૨ ભાષા. —

(અ) રૂઢાઈ શિષ્ટ વેષકના ગદ્યાત્મક પુસ્તકના ૧૦૦ પૃષ્ઠ અને પદ્યાત્મક પુસ્તકમાંથી ૫૦૦ લીટીઓની સમજૂતી. ૨૦૦ લીટીઓના મુખ પાઠ.

(બ) વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિના મૂળતત્ત્વો અને ઇંદ્રશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વોનું સંપૂર્ણ-પાકું જ્ઞાન.

(ક) નિબંધ (હસ્તાક્ષર-સ્વચ્છતા, મરોડ વગેરે ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે) મરાઠી ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં નિબંધ મોડી લિપિમાં લખવો. †

વિશેષ સૂચના.—ભાષાના વાડમય પરત્વે વર્ગમાં અપાતા વ્યાખ્યાનોમાં, વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, ઇંદ્રશાસ્ત્ર અને ભાષાનો સંસ્કૃત કે ફારસી ભાષા સાથેનો સંબંધ જોડવા પર યોગ્ય લક્ષ આપવું, પરંતુ તે પાઠ્યપુસ્તકમાં ચર્ચેલા વિષયના સ્પટીકગણ્યો જરૂરની માહિતી આપે તેટલા પ્રમાણમાંજ, તેથી અધિક પ્રમાણમાં નહિ.

૩ ગણિત. —

(અ) પહેલા વર્ષના ગણિતના અભ્યાસક્રમનું પુનરાવર્તન.

(બ) વર્નાક્યુલર કાલનલ પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલી ભૂમિતિ.

(ક) દેશીનામું.

૪. ઇતિહાસ. —

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના વિકાસની ઉપરેખા.

* શિષ્ટ ગ્રન્થકારના ગદ્યગ્રન્થના પાનાની સંખ્યા જણાવેલી છે તે ઓછામાં ઓછી છે એમ સમજવું. પરંતુ ગ્રન્થનો વિષય સહેલો હોય તે તે પ્રમાણે તેમાં વધારો કરવાની ટ્રેનિંગ સંસ્થાના અધ્યક્ષને છૂટ છે.

પુરૂષો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સંરચાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૨૨૯

હિંદુસ્તાનને લગતું રાજ્યબંધારણ અને રાજ્યવસ્થા અને નાગરિક કે દેશબંધના હક અને ફરજો સંબંધી પ્રાથમિક જ્ઞાન.

ટીપ — ખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાના પુસ્તકોમાંથી આ વિષયને લગતા પાઠોનો અભ્યાસ.

૫. ભૂગોળ. —

(અ) જગતની પ્રાકૃતિક ભૂગોળનો સામાન્ય ખ્યાલ ખડો અને મહાસાગરો હિંદુસ્તાનની વિશેષ માહિતી અને તે દેશનો બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સાથે વ્યાપારી અને રાજકીય સંબંધ, બ્રિટિશ ટાપુઓ સંબંધી સામાન્ય ભૌગોલિક જ્ઞાન.

(બ) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ: —

વિશેષ સૂચના:—કેળવણીખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાના પુસ્તકોમાંથી આ વિષયના પાઠોનો અભ્યાસ.

૬. વિદ્યા કે વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો, આરોગ્યશાસ્ત્ર અને

તાત્કાલિક સારવાર. —

કેળવણીખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાના પુસ્તક ૫, ૬ અને ૭ માં અર્થેલા વિદ્યા સંબંધી નીચેના વિષયો: —

(અ) (૧) પ્રકાશ અને તેનું પ્રસરણ.

પ્રકાશનું પરાવર્તન અને વક્રીભવન.

પ્રકાશના મુખ્યધર્મ.

ધ્વનિ કે અવાજ અને તેની ગતિ કે પ્રસરણ.

પ્રતિધ્વનિ કે પડથો.

દેનોગ્રાફ કે રજસંવાદક યંત્ર

વિદ્યુત અને આકાશ વિજ્ઞાન.

લોહચુંબકત્વ અને હોઝાપન્ન

તાર.

(૨) કાર્ય અને કાર્યશક્તિ.

ઉચ્ચાલન.

ગરમી, ચાક અને ધરી.

બળ અને બળનું સમતોલપણ.

દાગ, ફાયર અને રફ.

ચન્દ્રો અને તેનાથી થતા લાભ.

(૩) મૂર્ખ અને ચક્ર

આન્તર ગ્રહો.

બાહ્ય ગ્રહો.

નિહારિકા અને નિહારિકાવાદ.

(૪) પૃથ્વીનો ઇતિહાસ.

(બ) આરોગ્યશાસ્ત્ર. —

(૧) કપડા (વસ્ત્ર), કપડા માટે સંપૂર્ણ પ્રકારની ચીજોના ગુણ. રૂ, ફેબ્રેનલ, શણ, ઊન

આરોગ્યની દૃષ્ટિએ તેમાના પ્રત્યેકની ઉપયોગિતા. અયોગ્ય વસ્ત્રની હાનિકારક અસર. ગ્રમત અને કસરત વખતે પહેરવાના વસ્ત્રો. કપડાની સ્વચ્છતા. પોશાક પરત્વે સામાન્ય સંચનાઓ.

(૨) નિવાસસ્થાન. ઘર માટેની જગા (દિશાવ, હંચાઈ) જોજના કારણો અને તે મટાડવાના ઉપાય. રહેવાની જગાની પસંદગી. ઓરડા-ઓનું માપ. સુનાના ઓરડા. વરને સ્વચ્છ રાખવું, માખી અને મચ્છરથી રક્ષણ શાળાની સ્વચ્છતા. આરોગ્ય સંચવાય તેવી સંગવડ.

(૩) હવાની આવજા અને પ્રકાર હવાની ઘટના. દરેક વ્યક્તિને જોઈતી તાજી હવાનું પ્રમાણ. ધનપુટ જગા.

હવા બગાડવાના કારણો (શ્વાસોચ્છ્વાસ, જવલન કે દહન, પદાર્થોનો કેહવાટ, ધૂળ, જંતુ). અશુદ્ધ હવા શ્વાસમા લેવાથી થતી માફી અસર. હવાની પુરતી આવજા માટેના સામાન્ય નિયમો. ગીચ વસ્તીમા રહેવાના પરિણામ. ધરમા હવાની આવજા. શાળા-ઓમા હવાઉજાસની સંગવડ. ધરોમા અને શાળાઓમા ઓરડા-મા પુરતા પ્રકારની ગોઠવણ.

(૪) કચરો અને મોરીના—નીકના ગદા પાણીનો નિકાલ. નકામી ચીજો અને ગંદા પદાર્થોને દૂર કરવાની રીત.

ઘરનો કચરો એકઠો કરી તે ફેકી દેવાની ગોઠવણ.

(૫) ઝેરો, ક્ષય. વજોરે જેવા આગમ્ય. ગીરે, દેશાત્મ, ચેપી, મેળો, અટકાવવાના ઇલાજો. રોગના જંતુઓ ધરની માખી, મચ્છર, ચાચડ.

(૬) રોગ સામે ટકાવ કરવાનું ચરીરનું સામર્થ્ય. રોગથી મુક્ત રહેવાની શક્તિ સામાન્ય ચેપી અને ઊડતા રોગ. તેના કારણો અને તેને અટકાવવાના ઇલાજ. ચેપી રોગથી પીડાતા મનુષ્યને ખીજાઓથી અલગ રાખવાની ગોઠવણ. રોગની અસર દૂર કરવાના વ્યાવહારિક પગલા કે ઇલાજ.

પુરુષો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ રૂંઝે

આ મઠી પર રહેતી હવાત. જૂ, હવાતવાળા માથા, હવાતવાળાં કપડાં, મોકલ્યુ, દાદર અને ખીજ આમઠીના રોગો.

(૭) શાળાનું આરોગ્ય—શાળાની જગા, હવાઉત્તર, પાણીની ગોઠવણ, પિસાબખાના અને જાલર વગેરેની ગોઠવણ, સરસામાન, સ્વચ્છતા. આરોગ્ય માટે નમુનારૂપ (પદાર્થ પાઠની ગરજ સારનાર) નિશાળના ખંડ, વિદ્યાર્થીયાની બેસવાની રીત, વ્યાયામ કે અંગકસરત, શાળામાં થતું કામ અને ઘેર કરવાનું કામ, માનસિક ચાક ઇત્યાદિ.

૭. ચિત્રકામ. —

પહેલા વર્ષનો અભ્યાસક્રમ આખળ ચાલુ રાખવો અને પ્રાથમિક શાળાનાં ઘોરણો માટેના ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમના સઘળા વિષયોનો અભ્યાસ-મહાવરો.

૮. સૃષ્ટિનિરીક્ષણ અને શાળાનું ખાગ કામ. —

આ વિષયના અભ્યાસક્રમને સ્પષ્ટ કરે અને પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસક્રમમાં દર્શાવ્યા મુજબ શાળાનો ખાગ બનાવવાના અને તેને નિભાવવાના કામની શિક્ષકને સંગીન તાલીમ મળે એવું વિષયશિક્ષણ અને વિદ્યાર્થી-શિક્ષકનું પ્રાયોગિક-જાતે કરેલું કામ.

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ:—

(અ) એકદળ અને દ્વિદળ વનસ્પતિનાં મૂળમાં બેદ; થડ, પાંદડાં અને ફૂલ.

(બ) ખીનો ફેલાવો.

(ક) અપુષ્પ વનસ્પતિનું અવલોકન.

(ડ) વનસ્પતિના સ્વાભાવિક (જીવવાના) સ્થાન પરત્વે તેમનો અભ્યાસ.

(ધ) વનસ્પતિના વર્ગીકરણના સિદ્ધાન્તો.

૮ (૬) નીચે જણાવેલી વનસ્પતિ જે વર્ગ—કુટુંબની હોય તેવી વર્ગવાર વનસ્પતિનો અભ્યાસ. કઠોળ, કપાસ, રાધ, સૂર્યમુખી, કાકડી, વેંગણ, નારંગી, તાડ, કેળ, દાડમ, જીરું.

૨. પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ શીખવવા માટે જરૂર જેટલા પ્રાણીનો અભ્યાસ.

૩. પ્રથમ વર્ષના અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત આકાશી પદાર્થોનો અભ્યાસ. ધૂમસ, ઝાકળ, કરા, વરસાદનું માપ, ગરમીનું માપ, પ્રાથમિક શાળા માટેનો સૃષ્ટિનિરીક્ષણનો અભ્યાસક્રમ શીખવવા માટે આ વિષયની જરૂર જેટલી માહિતી.

સૂચના—ટ્રેનિંગ સંસ્થાનો વિદ્યાર્થી—શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને જે જ્ઞાન આપે તેનાથી તેઓ તેમના જીવનના ઉત્તરાર્ધમાં અવશે ભાગે ન દોરાર્ધ જાય તે માટે તેમને નિશ્ચિત અને યથાર્થ જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે; તોપણ આ વિષયનું શિક્ષણ કેવળ પાઠ્યાર્પ છે એમ સમજવું. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સ્ટિનિરીક્ષણનું શિક્ષણ આપનાર શિક્ષકનું મુખ્ય કામ તો પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ શીખવવામાં અને તે વિષયનો ખીજા વિષયો સાથે સંબંધ જોડવામાં કઈ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે શીખવવાનું છે. પ્રત્યક્ષ કામ કરી દેખાડનારા પુષ્કળ પ્રાયોગિક પાઠો સહિત આ અભ્યાસક્રમનો ખાસ અભ્યાસ આવરમક છે અને એ આખો અભ્યાસક્રમ એ વર્ષમાં પૂરો શીખી લેવો જોઈએ.

વિશેષ સૂચના—આ વિષય પરત્વે વિદ્યાર્થીઓના પ્રત્યક્ષ કરી દેખાડેલા પ્રાયોગિક કામની મોઢાની પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તે પરીક્ષાનું પરિણામ નક્કી કરતી વખતે વિદ્યાર્થીઓએ આખા વરસ દરમિયાન કરેલા કામનું પત્રક પણ ધ્યાનમાં લેવાશે.

૯. શારીરિક કેળવણી. —

શાળાની દ્વિતી, પ્રથમ વર્ષ કરતા વધારે ચડિઆતો અભ્યાસક્રમ, અને તેમાં (૧) હુકમ આપવો, (૨) સદાધ્યાયીઓને ક્વાયતનું શિક્ષણ અને (૩) બાળકોના વર્તનને ક્વાયન અને રમતનું શિક્ષણ, એ ત્રણ બાજોની કેળવણીની તાલીમનો સમાવેશ.

વિશેષ સૂચના—વિદ્યાર્થી પોતાની ઇચ્છાનુસાર અંગકસરતનો વિષય ખીજા વધારાના વિષય તરીકે લઈ શકશે; કુસ્તી અને મલખમ્બના ઉપયોગને ઉત્તેજન આપવું, પણ ‘પરેલ્લગ્રાસ’ અને ‘હોરિઝોન્ટલ બાર્સ’ મૂકી દેવા, અથવા તે વિષયોને ઔચિત્ક વિષય તરીકે ગણવા.

૧૦. હસ્ત ઉદ્યોગ. —

મણકાનું કામ, સાદી બનાવવાનું કામ, રોપલી બનાવવાનું કામ, દોરડાં વણવાનું કામ, નેનરનું કામ, સુનરના દોરા તથા તેનું વણાટકામ, રમકડાં બનાવવાનું કામ, વગેરે કળાકામ સાથે ખાસ સંબંધ ધરાવે તેવી રીતે પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમને આગળ આવું રાખવો અને ધરના ઉપયોગની ચીજોનું સમારકામ, તેમજ ઓબર, હથિયારો સુધારવા. જેવાં કે, હથોટી, ફરસી, રંધો, દળ, ખુરશી, કોઢાળી, પાવડો, દાનરડું, ઓરાટ્ટી, પાણી સીંચવાની ઝારી વગેરે.

૧૧. સંગીત.

આખા વર્ષનું સંગીતકામ

પુરુષો માટેની પ્રાયોગિક ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેના અભ્યાસક્રમ ૨૩૩

સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમની રૂપરેખા

પરીક્ષાનો વિષય	લેખી પરીક્ષા		મોહાની અથવા પ્રત્યક્ષ કામની પરીક્ષા	
ફરજિયાત વિષયો	પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ	પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ
૧. (અ) શિક્ષણ: સિદ્ધાંત અને અધ્યાપન	૧૦૦	૧૦૦		
(બ) પરીક્ષકો સમક્ષ શીખવવું			૧૦૦	૧૦૦
(ક) વરસ દરમિયાનનું અધ્યાપનકામ			૧૦૦	૧૦૦
૨. ભાષા—				
(અ) નિબંધ	૫૦	૭૫		
(બ) શ્રુતિશ્રવન	૨૫			
(ક) મોહાની પરીક્ષા	૧૦૦*	૧૦૦*	૨૫	૨૫
(ક) સામાન્ય પ્રશ્નપત્ર				
૩. ગણિત—				
(અ) અંકગણિત	૧૦૦x	૫૦		
(બ) ભૂમિતિ		૨૫	૧૦૦	
(ક) દેશીનામું		૨૫		
૪. ઇતિહાસ	૭૫	૭૫		
૫. ભૂગોળ	૭૫	૭૫		
૬. વિદ્યા				
(અ) પ્રાયોગિક શાસ્ત્ર	૫૦	૫૦		
(બ) આરોગ્યશાસ્ત્ર અને તાત્કાલિક સારવાર	૫૦	૫૦		
૭. ચિત્રકામ			૧૦૦	૧૦૦
૮. સ્ટિનિરીક્ષણ અને શાળાનું બાળકામ			૧૦૦	૧૦૦
૯. સારીરિક કેળવણી			૫૦	૫૦
૧૦. દસ્તવિધોગ			૧૦૦	૧૦૦
	૬૨૫	૬૨૫	૫૭૫	૫૭૫

* ૩૦ માર્ક વ્યાકરણના રાખવા.

* ૨૦ માર્ક મુખ્યગણિતના રાખવા.

ટીપ—

વિષય પહેલો—અધ્યાપનની પરીક્ષા વખતે આખા વર્ષ દરમિયાન શિક્ષકની દેખરેખ નીચે જે પાઠ વિદ્યાર્થીએ આપ્યા હોય તેની નોંધો અને તેની સાથે તે પાઠ પર શિક્ષકે કરેલી ટીકા પરીક્ષકની આગળ રજુ કરવી પડશે. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીએ પરીક્ષક સમક્ષ એક અથવા વધારે પાઠો આપવા જોઈશે. પાઠના વિષય અને જે ધોરણમાં તે આપવાનો હશે તે ધોરણનું નામ પાઠ આપવાના દિવસથી એક કે બે દિવસ અગાઉ વિદ્યાર્થીને કહેવામાં આવશે. પાઠ તૈયાર કરવામાં કોઈની મદદ લીધી નથી એવી મતલબનું સર્ટિફિકેટ સંસ્થાના મુખ્ય અધિકારી પાસેથી મેળવી તેણે તે રજુ કરવું પડશે. (મે. એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૩૧-૩-૧૯૩૦ ના હુકમ નંબર ૧૬૬૬૧ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

નવરોજીય

નવરોજીય પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલશિપ માટેની પરીક્ષા.

- ૧ અમદાવાદ શહેર અને તેની આજુબાજુ આવેલી સરકારે સ્વીકારેલી કોઈ પણ શાળામાં અભ્યાસ કરતી હિંદી છોકરીઓને નવરોજીય પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કોલશિપ આપવાને માટે સ્પર્ધાની પરીક્ષા. છુધવાર તા. ૨૦ મી આગસ્ટ ૧૯૩૦ ને દિવસે અને તે પછીના દિવસોએ અગ્નીઆરથી પાંચ સુધી અમદાવાદમાં મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેવામાં આવશે.
- ૨ આ પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ લેશે. આ પરીક્ષામાં બેસવાની અરજ મે. ઉત્તર વિભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૩૦ ને દિવસે અથવા તે પહેલાં પહેાંચે એવી રીતે મોકલી આપવી. તે દિવસ પછી એક પણ અરજ સ્વિકારવામાં આવશે નહિ.
- ૩ આ પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારો કેટલી ઉંમરના હોવા જોઈએ, પરીક્ષા ક્યા ક્યા વિષયોમાં લેવામાં આવશે, સ્કોલશિપ કેટલી કિંમતની છે અને કેટલો વખત ચાલશે વિગેરે બાબતની માહિતી આ પરીક્ષાના નિયમો ઉપરથી માલુમ પડશે.

તા. ૧૪ મી મે, ૧૯૩૦.

G. M. Narmawala.

ઉપમુખ્ય, અમદાવાદ યુનિવર્સિટી.

પુસ્તકોનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટકર્તા (લેખક સહિત)	કિંમત રૂ.આ.પા.	શા માટે મળુર આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧ પ્રાથમિક ભૂગોળ-નિવા ભાગ ત્રીજા	મિ. એ. એમ. દીવાનજી	મિ. એ. એમ. દીવાનજી, ગોપીપુરા, સુરત	૦-૧૨-૦	પાઠ્ય પુસ્તક	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૨ ભરતખંડોના સરળ પ્રતિહાસ અને રાજ્ય વ્યવસ્થા	મિ. વી. ડી. પટેલ અને એમ. એચ. ગોકર્ણી	મેસર્સ એસ. બી. શાહ એન્ડ કો, અમદાવાદ	૧-૦-૦	"	"
૩ ઇતિહાસના પ્રતિહાસનું પ્રથમ દર્શન	મિ. એમ. પી. આચાર્ય	ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ શુકર ઉપેષ, અમદાવાદ	૧-૦-૦	"	બીજી આશ્રિતિમા ચિત્રો સુધારવામા આવશે એ સરતે માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૪ અપારોગ્યદર્પણ	મિ. આર. સી. દીવાન	મેસર્સ બાબુભાઈ કરસન-દાસ નાણાવદ, સુરત.	૦-૧૨-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલોના સ્કોલર અને પુમા માટે.
૫ અખો	મિ. સી. સી. મહેતા	ધી ગુજરાત નાટકકળા સમાજ, મુમ્બઈ	૦-૪-૦	છાકરાઓ અને માસ્તરોની લાયજેરી શુક તરીકે	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૬ અમન	"	મિ. સી. સી. મહેતા, બીમ-રાવવાડી હોટેલકાર, મુમ્બઈ	૦-૪-૦	સ્કોલર્સ અને માસ્તરોની લાયજેરી શુક તરીકે	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૭ પાસમણીની શોધમા	મિ. ઇશ્વરલાલ વીંગાવાળા	આંકિવસાહિત્ય મંદિર, સુરત	૧-૮-૦	સ્કોલર્સ લાયજેરી	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૮ અઘાડોના બેદ	"	"	૨-૮-૦	"	"

દાનમનુગીતા	મિ. અવેશ્વરંદ મેધાણી	મિ. એ. ડી. શેઠ, સૌરાષ્ટ્ર-૦-૧૨-૦ મુદ્રણાલય, રાણપુર.	લાયબ્રેરી રેકૉલર્સ લાયબ્રેરી	શ્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે, છાત્ર- શ્રીઓની માધ્યમિક સ્કૂલ માટે.
૧૦ સોલેટિમની સફર	મિ. એફ. એલ. બ્રેથને	શ્રી ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, નીકોલ રોડ, મુંબઈ.	લાયબ્રેરી રેકૉલર્સ લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે. માધ્યમિક સ્કૂલ માટે. ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે. માધ્યમિક સ્કૂલ માટે.
૧૧ પેરાલિલ કથાકોશ તૃતીય ખંડ	મિ. ડી. પી. ટેગસરી	શ્રી ગુજરાત વર્નોક્યુલર સોસાયટી અમદાવાદ.	લાયબ્રેરી રેકૉલર્સ લાયબ્રેરી	" " "
૧૨ કવિતા અને સાહિત્ય વૈદ્યુત ૪	મિ. આર. એમ. નીયમક	"	"	" " "
૧૩ રોમનો ઇતિહાસ	મિ. એ. એમ. રીવાનજી	"	કનિયા અને લાયબ્રેરી કનિયા અને રેકૉલર્સ લાયબ્રેરી	ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે. માધ્યમિક સ્કૂલ માટે.
૧૪ શુદ્ધસંદર્ભી,	મિ. એમ. આઇ. દવે	"	કનિયા અને લાયબ્રેરી કનિયા અને રેકૉલર્સ લાયબ્રેરી	ઝાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલ અને શ્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે. ઝાકરીઓની માધ્ય- મિક સ્કૂલ માટે.
૧૫ ખેતીવાડી પાઠમાળા ભાગ ૨ ને	મિ. ડી. સી. અંબરીઆ	મિ. ડી. ડી. અંબરીઆ, કાતેલી હાઉસ, લીબ્રેરી મિ. સી. ને. પરીખ, / મહેળાવ, વાયા આલુંદ ખાલજીવન કાષાલય, વડોદરા	વંશારાના વોચન તરીકે " "	ખેતીવાડી આયસ સ્કૂલ માટે. પ્રાથમિક અને માધ્ય- મિક સ્કૂલ માટે. પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૧૬ ક્રિયાત્મક બુગેજન- માળા મુરોપખંડ	મિ. સી. ને. પરીખ			
૧૭ વસંત	આર્થમન મહેતા		કનિયા અને લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.

૧૮૦૧વીજ્ઞાપક ભાગ ૧ લો	જનકીબાઈ પ્રધાન	મિસિઝ જનકીબાઈ પ્રધાન, પ્રધાનવાડા, વડોદરા.	૦-૧૨-૦૦ (કાગળનું પુકું)	"	છોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૯૦૧૨૦૨૧ તથા કાઠિ- આવાડ દેશની વાતો ભાગ ૩ જો	...	ગુજરાત વર્નાક્યુલર ગ્રોસાઈટી, અમદાવાદ.	૧-૦-૦૦ (લિગડાનું પુકું)	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૨૦૦૧૨૦૨૧ કથામંત્રણ ભાગ ૧ લો.	લીલાબેન સી પરીખ	પ્રસ્થાન કાર્યોલય, અમદાવાદ	૦-૩-૦૦	"	"
૨૧૦૧૨૦૨૧ સાગ્રોપોગી બાવ ગીત ભાગ ૧ લો.	મિ. સી કે શાહ	મિ. હવલચુનાવ અમરસી મહેતા, પીરમઝદા રોડ, અમદાવાદ	૦-૬-૦૦	"	"
૨૨૦૧૨૦૨૧ મહિમ સમાધય ૨૩૦૧૨૦૨૧ માનવાદી (સેગ્રીની)	મિ. આર. યુ. પડ્યા એડિટર મિસિઝ લોગ	ગ્રે. રોઝમ્સ, મિરાન ગ્રેસ, સુરત.	૧-૮-૦૦ વાર્ષિક લવાજમ	"	"
૨૪૦૧૨૦૨૧ કળવલી પ્રકાશ (સેગ્રીની)	એડિટર મિસ એમ. ઇ. ન્યુટન.	"	૧-૦-૦૦ ૦-૮-૦૦	લાયબ્રેરી	"
૨૫૦૧૨૦૨૧ અગ્રિસ્તાનપર્યાટન	અંદાબેન દીવેદી	અંદાબેન દીવેદી, ગુજ- ગોામી, ઉજ્જન	૦-૩-૦૦	"	"

(અગ્રેજીમા સહી) સી. એમ. શાહ
ફોર એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.
(ઉ. ભા. તા ગે એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૨-૫-૧૯૩૦ ના પત્ર નં. ૩૩૫૩ માં કરેલી સચનાવુસાર)

છોકરાઓ માટેની વર્તિકયુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના નિયમો.

સુધારો

નોટિફિકેશન.

કેળવણીખાતું.

જાંજીરે મુંબઈ, ૧૪ મી માર્ચ ૧૯૩૦

નં. ૨૨૮૮—છોકરાઓ માટેની વર્તિકયુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના નિયમો જે ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ની સરકારી જાહેરખબર નં. ૨૨૮૮ મા પ્રસિદ્ધ થયા છે અને ૨૯ મી જુલાઈ સને ૨૯૨૯ ની સરકારી જાહેરખબર નં. ૨૨૮૮ પ્રમાણે જેમા સુધારો કરવામાં આવ્યો છે, તેમા નીચે પ્રમાણે સુધારો કરવા સરકાર તરફથી મુચના કરવામાં આવે છે.

પરિશિષ્ટ બ.

(પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ)

તેમાના પાંચમા વિષયને બદલે નીચે પ્રમાણે રાખવું:—

૧૦૦ પાંચમો વિષય—

(અ) વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીના વિદ્યાના પાઠો પ્રમાણે વિદ્યાનના મૂળતત્ત્વો.

(બ) આરોગ્યશાસ્ત્ર (હાથને માટે) કોઈ પણ મંજૂર થયેલા પુસ્તકના ધોરણ પ્રમાણે.

ઉમેશ્વારોને નીચે જણાવેલા વિષયોનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

૧. હાડપિંજર, સ્નાયુઓ, ધડ.

૨. લોહીનું ફરવું.

૩. ખોરાક અને પાચનક્રિયા.

૪. શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા.

૫. મળોત્સર્ગક્રિયા.

૬. અંગ આરોગ્ય —(૧) દાંત, વાળ, અને નખ વગેરેની સંભાળ.

(૨) નહાવું. (૩) કપડા, (૪) ટેવ.

૭. જ્ઞાનતંત્ર્યોના સમૂહ.

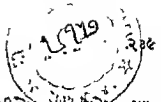
૮. જ્ઞાન, ગુણ, અવાજ, ગંધ, સ્પર્શ.

૯. આખ અને દષ્ટિ.

૧૦. શારીરિક કસરતો અને રમતો.

૧૧. અકરમાલો અને અલુધાર્યો પ્રમંજે લેવા જોઈતા ઉપાય.

૧૨. ખાળકની ડેમ સંભાળ રાખવી.

૧૩. માંદાની માવજત.

૧૪. મલેરીયા-ટાઈઓ તાવ, પ્લેગ-ગાડીઓ લેવું, કુસેરા, કાચ, શીતળા, વાળો, મરડો, ઝાડો શરદી, દાદર, વગેરે સામાન્ય રોગોનું સામાન્ય જ્ઞાન.

૧૫. ગામડાનું આરોગ્ય—દવા, પાણી ખોરાક, પીણું, મળ, મૂત્ર વગેરે, ગંદકી દૂર કરવાની વ્યવસ્થા.

મુખ્ય સરકારના હુકમથી
(ટા-૨૬૩ કિપાટમેન્ટ)

આર. બી. યુએનક.
ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરી.

સને ૧૯૪૫ ના જુલાઈની છઠ્ઠી તારીખના સરકારી દ્વારા નં. ૧૧૯૯ થી મંજૂર થયેલો વિદ્યે લેવાનો ખેતીવાડીનો અભ્યાસક્રમ, કઈ ખેસનારા છોકરાઓ માટે, છોકરા માટેની વર્તીકયુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના કામ ચલાઉ અભ્યાસક્રમના ૫ મા વિષયના (ખ) ભાગને બદલે નીચે પ્રમાણે રાખવું:—

(ખ) આરોગ્યશાસ્ત્ર (લેવાને માટે)—કોઈ પણ મંજૂર થયેલા પુસ્તકના ધોરણ પ્રમાણે:—

ઉમેદવારોને નીચે જણાવેલા વિષયોનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ:

૧. હાડપિંજર, સ્નાયુઓ ક્ષ.

૨. લોહીનું ફરવું.

૩. ખોરાક અને પાચનક્રિયા.

૪. શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા.

૫. મળોત્સર્ગ ક્રિયા.

૬. અંગ આરોગ્ય—(૧) દાંત, વાળ અને નખ વગેરેની સંભાળ,
(૨) નહાવું (૩) કપડાં (૪) ટેવ.

૭. જ્ઞાનતંત્રુઓનો સમૂહ.

૮. કાન, ગળું, અવાજ, ગંધ, સ્પર્શ.

૯. આખ અને દષ્ટિ.

૧૦. શારીરિક કસરતો અને રમતો.

૧૧. અકસ્માતો અને અણુધાર્મી પ્રસંગે લેવા જોઈતા ઉપાય.

૧૨. બાળકની સંભાળ કેમ રાખવી.

૧૩. માંદાની માવજત.

૧૪. મલેરીઆ—ટાઢીઓ તાવ, ખોગ—ગાઢીઓ તાવ, કાલરા, ક્ષય, શીતળા, વાળો, મરડો, ઝાડો, શરદી, દાદર, વગેરે સાધારણ રોગોનું સામાન્ય માન.

૧૫. ગ્રામ આરોગ્ય—હવા, પાણી, ખોરાક પીણા, મળ મૂત્ર વગેરે ગંદકી દૂર કરવાની વ્યવસ્થા.

(મે. એન્યુ ઇન્ડેક્સ સાહેબના તા. ૨૨-૪-૧૯૩૦ ના હુકમ નં. ૧૦૪૯ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

નહેરખખર

હંટર મેધલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

૧. હંટર મેધલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૫ માઈ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૦ ને શુક્રવારે અગીઆર વાગ્યે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કક્ષમ ૩૭મા જણાવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએલો ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે, પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજમાં સામાન્ય રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ. પરંતુ વેરટર્ન ઇન્ડિઆ સ્ટેટ્સ એજન્સિસની કોઈપણ સ્ટેટની કે એજન્સિસની કોઈપણ શાળામાં ઓછામાં ઓછા છેલ્લા જે વર્ષથી કામ કરતો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અભ્યાસ સંબંધી લાયકાત ઓછામાં ઓછી નીચેનામાથી એક જોઈ શે.

(અ) સરકારી કેળવણી ખાતાએ નિયન કર્યો મુજબ સાનસુ ધોરણ પાસ.

(વ) વર્નિક્યુલર ફાઇનલ પાસ

(ક) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈ શાળામાં અંગ્રેજી ચોથું ધોરણ પાસ.

૪. ઉપરની કયમ ૩ ૭ પ્રમાણેની લાયકાત અને બીજી હકીકત માટે નમુના પ્રમાણેના સર્ટિફિકેટના ફોર્મમાં ભરી અમને તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ને શુક્રવારે આ ઓફીસે મળી જાય તેવી રીતે મોકલી આપવી અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પૂરેલાં અને વખતસર નહિ પહોંચેલાં સર્ટિફિકેટ કોઈપણ સંજોગોમાં સ્વીકારવામાં આવશે નહિ. દરેક ઉમેદવાર માટે જુદું સર્ટિફિકેટ ભરી મોકલવું.

૫ મુખર્ષી સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે

માર્ક^૧

(જ) લેખી પરીક્ષા	૧ ગુજરાતી સાતમીના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠની લેખી પરીક્ષા.	૫૦
	૨ નિબંધ	૨૫
	૩ અક્ષર તથા લેખનશુદ્ધિ	૨૫
	૪ વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ ને પિંગળ	૪૦

મોઢાની પરીક્ષા માટે નીચે લખેલી ગુજરાતી સાતમી ગ્રોપીની પાઠની કવિતાઓ મુખપાઠ તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે.

૬૦

પાઠ લીઝી

૩ ૭૨

૭ ૪૦

૧૧ ૩૮

૧૫ ૨૪

(ખીજી કવિતા ધર્મ વિશે)

૩૦ ૩૮

(વ) સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં જે છે સ્ટેટસ એજન્સિના મહે એન્યુ ઓફિસર સાહેબના સરકારી નામર ૭ તા, ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ સૌરાષ્ટ્રશિક્ષકના નવેમ્બર ૧૯૨૮ ના અકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે)x

૬ છેક નાના કદના, કાનની કે આખની શક્તિમાં ખામીવાળા, બોખડા, કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાકતરી પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે

હાંટર મેન ટ્રેનિંગ કોલેજ,
રાજકોટ, તા ૧-૫-૩૦

મુ. ચ. પટેલ.
પ્રિન્સિપાલ

વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પાસ માટે 'ખાસ ઉપયોગી.

ડી. સી. ઉમરીગર સાર્વજનિક હાઈસ્કૂલ, પારડી.

૧. અહીં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ રેજિસ્ટ્રેશન ક્લાસ છે તેમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ ત્રણ વર્ષ જેટલું રેજિસ્ટ્રેશન ફક્ત એક જ વર્ષમાં શીખે છે. આ ક્લાસ જુનો અને નવો છે.
૨. અદ્યારગામના વિદ્યાર્થીઓની સગવડ સારી બોર્ડિંગ હાઉસ છે.
૩. અહીં ગ્રેજી પહેલા ધોરણથી માટી ટેક મેટ્રિક સુધીના વર્ગો છે.
૪. દવાપાણી અનુકૂળ છે તથા આમ્પથનનો લાભ છે.
૫. શિક્ષકો અનુભવી તથા ટ્રેઈનડ છે. અત્યાર સુધીમાં રિસલ્ટ પ્રજ્ઞા મેલોપકારક છે. આ વરસે તે ૯૫ પંચાલ્સ ટેકા પરિણામ આપ્યું છે.
૬. નવો કપામ જુન ૧૯૩૦ થી થર થશે તે પહેલા દાખલ થવા વિશે અરજ કરો.

છગનલાલ સુનીલાલ મહેતા, હેડમાસ્ટર.

સાળાપયોગી ફોટોસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી. ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક સાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો
(પ્રાથમિક સાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—વા. પ્રા. બુક આ. ૪ થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ યોગીના સજ્જોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સવળા નળીના બુકસેરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

૬. પાનકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડગના પાછ ૩. એ. ધ. મુ કચડવંજ.

મિશનમાં વધારે
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે
અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળશોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
કોમળ { દરેક નંબરની કિંમત એ આના } પાનાં

આમ, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, જાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદનીથી ચાલતી કોપિ એ બાળકો અને સિદ્ધિ મા સારા અને સુંદર શોધગ્રંથ
વાળા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. એની લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રભાવે
ચિનતિ કરીએ છીએ. હવેથી સરના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
ચોખ્ખી રીતે તપાસી તેના અદ્યતા વિષયો અને વ્યવસ્થાને જોઈ શોખ ઇન્સાફ આપવો.

૨૫૦ અને તે હવેની કોપિ ખરીદનારને રોઠે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે. પેકિંગ અને દરેક અર્થે પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-
નું કે રેલવેથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૩ સુધીની કટીંગ જેનો
ખાસ મગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક તખરની હજન બારની કિં. રૂ. ૧૧.

મુંબઈ-ડાહ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મહિર સામે ફકાન નં. ૩૬૭.

અમનાયાદ-પાનકોર નામ-મેસર્સ એમ. બી. શાહની કંપનિ,
ગોધરા-એમ. વડીલ બ્રધર્સ. મરાઠ્ઠ બગીચ.

દેશીનામું (કાયમ ટેક્સ્ટબુક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાશેલું છે. ચાલુ મમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુદીઓની
લખાવટનો સુધારો કર્યો છે. તદ્દઉપરાંત એ રા, ગેરો, વિમા એને ચોખ્ખા
ઓરડા વિશે પુરી માહિતી તથા જુના મનોવત્ત ઉપરાંત નવા ૧૬ મનોવત્ત
દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી જુલના કેવા ચિનતિ છે. કિં. ૦-૬ ૦
પેન્ટેન્ ૦-૨-૦ ફરમા ૧૭ કમિશન માટે પત્ર લખવો.

મુંબઈ-એન. એમ. નિયામી મુરત-ક ના. ની કંપનિ

ભરૂચ-દેસાઈ બ્રધર્સ, સુકમેસર.

ઉગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાલ્મીકી બોક્સ, પેસેસરોડ-વડોદરા.

ફેલજાદનાં બીચાં

જે શિક્ષકોને પ્રજાગના બીચાં નોઈએ તેમજે શાળાપતના એડિટર
પ્રે. રા. દેવિસ હેરેજ, અમદાવાદ, એ સરનામે અડધા આનાની
કિલ્કિ બીચીને મંગાવી લેવા. તંત્રી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વર્ણન	પૃષ્ઠ
૧ કથવત્તી એ કથા છે	૨૪૩
૨ વહેવાર કેળવતી-મનમાડની શાળા	...	૨૪૬
૩ હિંદુસ્તાનના કેટલાક પ્રાચીન શાસ્ત્રો	...	૨૪૭
૪ શૃંગિનિરીક્ષણ	...	૨૪૮
૫ તીર્થ	...	૨૪૯
૬ વાર્તાશિક્ષણ	...	૨૫૦
૭ મુગેપના જુદા જુદા ગળ્યોની રીત	...	૨૫૧
૮ પરીક્ષા	...	૨૫૨
૯ ભેસ આગળ લાગત	...	૨૫૩
૧૦ કમિતાનું નોટશન	...	૨૫૪
૧૧ વ્યાકરણની નોંધ	...	૨૫૫
૧૨ ગુહ્યપત્ર	...	૨૫૬
૧૩ ધનામપત્ર	...	૨૫૭
૧૪ ખાતરી જાહેરખબરો	...	૨૫૮

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી તમામ શુક્રેશ્વરને ખબર આપવામા આવે કે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમા ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ ગણવામા આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
છ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૯]

ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૦

[અંક ૮

કેળવણી એ કળા છે.

દરેક ધંધાદારી પુરુષને પોતાના ધંધાનો જે વિષય હોય તે જાણવો પડે છે. જેટલા પ્રમાણમાં તેને તે મંબંધી સાઈં જ્ઞાન હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે સાઈં કામ કરી શકે છે. ખેડતને ખેતી મંબંધી જાણે અજાણે કેટલુંક જ્ઞાન મેળવવું પડે છે. જાગીનની ગ્રન, ખાતરના ગુણ, ખીની જાત, આખો-દવાની અસર, જંતુ વગેરેથી પાકને થતુ નુકસાન જેવી બાબતો તેને જાણવી પડે છે. જેટલા પ્રમાણમાં તેનું જ્ઞાન શાસ્ત્રીય એટલે ખડું હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તેને લાભ થાય છે. આ પ્રમાણે મોચી, લુહાર, સુતાર વગેરે કારીગરને તેમના ધંધાને લગતા પદાર્થના ગુણદોષ જાણવાની જરૂર છે. તે પદાર્થને લગતુ જેવું તેમનું જ્ઞાન વાસ્તવિક હોય છે તેવું સાઈં કામ તેઓ કરી શકે છે. આવી રીતે દરેક કારીગરને તેના ધંધાને લગતું જ્ઞાન અને તેના અનુભવ મેળવવાની જરૂર છે. શિક્ષક એ સર્વ કારીગરોથી અદિ-આનો છે; કારણકે બ્યારે સુનારનો વિષય લાકડું છે, મોચીનો વિષય ચામડું છે અને લુહારનો વિષય લોહું છે ત્યારે શિક્ષકનો વિષય બાળક છે. સુનાર, મોચી વગેરેને જડ પદાર્થની સાથે મંબંધ છે પણ શિક્ષકને તો બાળક જેવા હિતમ પ્રકારના ચેતન પ્રાણી સાથે કામ લેવાનું છે. પણ તેમાં તેની શુદ્ધિનો (આત્માનો) વિકાસ કરવો અને તેનું ચારિત્ર પ્રધનું

કેવી રીતે પડે છે, ખરાબ ટેવો કેવી રીતે દૂર કરી શકાય, વગેરે બાબતના નિયમો અવશ્ય જાણવા જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં વાચન, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વગેરે વિષયો શીખવવાની પદ્ધતિ તેને જાણવાની જરૂર છે તેના કરતાંએ ટેવના બંધારણ અને તે પાડવાના નિયમો જાણવાની વધારે આવશ્યકતા છે. કેટલાક બાહ્યોશ શિક્ષકને આ બાબતનું કુદરતી જ્ઞાન હોય છે, પણ તે સચોટ અને સંપૂર્ણ કરવાને માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ ટેવના નિયમોનો તેણે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આવા જ્ઞાનથી તે તેના તેમજ વિદ્યાર્થીના જીવનમાં અગત્યનો ફેરફાર કરી શકશે અને કેળવણીની જે મુખ્ય ભાવના છે તે સિદ્ધ કરી શકશે.

વિદ્યાર્થીમાં કેવી જાતની ટેવ પડે છે તેનો અભ્યાસ શિક્ષકે કરવો જોઈએ, તેની સાથે તેના હૃદયમાં અમુક પ્રકારની જે અભિલાષા કે ભાવના ખીજરૂપ હોય તેનું ચુક્તિસર તેણે પોષણ કરવું જોઈએ. જેવા પ્રકારની ભાવના વિદ્યાર્થીનામાં હોય છે તેવા પ્રકારનું જીવન ધડાય છે; કારણકે જે મુખ્ય વિચાર તેના હૃદયમાં હોય તેનો અનુભવ તે આચારમાં અનુભવે છે, આ કારણને લીધે બાળકનું માનસ ધડવાની ઘણી કાળજી રાખવી જોઈએ. તેના મનજ ઉપર જે મંસ્કારની છાપ પડે છે તે અમુક કાળે ક્રિયારૂપે જણાય છે; તેથી વિદ્યાર્થીની ભાવના ધડવાના કામની ભારે જવાબદારી શિક્ષકને માથે આવી પડે છે. તેને માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ બાળકના માનસનો અભ્યાસ, તેના શરીર અને મનનો વિકાસ અમુક અસંસ્થાએ કેવા પ્રકારનો થાય છે અને તેથી તેને અનુકૂળ પડે તેવા શિક્ષણની યોજના, પોતાના ધંધામાં સુધારો કરવાની જવાબદારીનું જ્ઞાન, તેના ચારિત્રની ખીલવટ માટે ટેવનો અભ્યાસ, અને તેના જીવનની ભાવના ધડવાને માટે તેની અભિલાષાનું પોષણ—આ બાબતો દરેક શિક્ષકે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે, કારણકે કેળવણી એ કળા છે અને ખરી રીતે તે આત્માના વિકાસની કળા છે.

વહેવાર કેળવણી-મનમાડની* શાળા

સને ૧૯૧૯-૨૦માં આપણા દેશનાં ગાંધાંતી કેળવણી કેવી રીતની હોવી જોઈએ તે સંજમી તપાસ કરવા નિમાએલા કમિશનના રિપોર્ટમાં

* તાસિક જિલ્લામાં.

કેળવણી સંબંધી જે સામાન્ય સિદ્ધાંતો ચર્ચવામાં આવ્યા છે તેને અનુસરી આ મનમાડની શાળા ઉઘાડવામાં આવી છે, અને તે શાળા મોગા (પંચજ) ની શાળાના ગામડાની કેળવણીના સિદ્ધાંતો મુજબ ચલાવવામાં આવે છે, અને કેળવણીને વહેવાર સ્વરૂપ આપી શકાય તેવા હેતુથી તે ચલાવવામાં આવે છે. શાળાની કેળવણીના ઉદ્દેશો નીચે પ્રમાણે છે:—

- (૧) કેળવણીનો હેતુ કેવળ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ નહિ પણ ચારિત્ર ખીલનવાનો છે. જ્ઞાન તો માત્ર તેના સાધનરૂપ છે.
- (૨) આ દુનિયાના વહેવારમાં દરેક વ્યક્તિને સમાજ પરત્વે એક ખાસ ફરજ બજાવવાની છે અને તેથી લોકો પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તવું તે શીખવવાનો કેળવણીનો ખીન્નો ઉદ્દેશ છે;
- (૩) એટલા માટે બાળકના કર્તવ્યનો સરાવ શાળાના સમયમાજ વિચારવાનો રહે છે.
- (૪) દરેક વ્યક્તિનું કર્તવ્ય કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ તે દરેક વ્યક્તિના અભ્યાસ ઉપરથીજ નક્કી થઈ શકે.
- (૫) બની શકે ત્યાં જ્ઞાનનો ખીજ કોઈ વહેવાર કામ સાથે સંબંધ જોડી તે મેળવવું; આથી જ્ઞાન હેતુપૂર્વક મેળવાય છે અને અભ્યાસને સાફ ઉત્તેજન મળે છે.
- (૬) શાળામાં મળતી કેળવણીમાં જાતમહેનતનું કામ અગત્યની બાબત છે, અને આવું જરૂરી જ્ઞાન એવી રીતે આપવું કે ક્રિયાના સ્થાનનો ઉપયોગ કરવાથી તે મગજમાં સચોટ રીતે દઢ થાય અને ખીજ જાતમહેનતમાં નાનમ નહિ પણ મોટપ છે, એવી દઢ માન્યતા તેવા કામથી તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થાય.
- (૭) આત્મોન્નતિની સાથે જીવનનો આર્થિક પ્રશ્ન પણ જોડાએવો છે. આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી એ એક ફરજ છે, અને એ ફરજ સ્વમાનને ખાતર તેમજ સામાજિક સેવાને માટે જરૂરની છે એવી ભાવના ઉત્પન્ન કરી જોઈએ.
- (૮) ગામડાની આર્થિક સ્થિતિ ખેતીદારા તેમજ તેને લગતા ખીજ ધંધાદારાંજ સુધરે તેમ છે, તેથી શાળાના સમયમાજ બાળકોને ખેતી પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન થાય તેવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

શાળાનું કામકાજ:—આ શાળામાં કઈ કોમના કેવા છાત્ર-રાઓ ભણવા આવે છે અને ત્યાં કેવી રીતનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે

૧. આ શાળામાં ગામડાંની ઢેક, બંગી અને ખીજ અસ્પૃશ્ય જાતોના છોકરાઓ ભણવા આવે છે. પહેલાં તો આ છોકરાઓને ઘણું ભાગે કેવળ સાહિત્યવિષયક શિક્ષણ આપવામાં આવતું. આવી જાતનું શિક્ષણ દેખીતી રીતે કેટલેક અંશે નિરુપયોગી જણાય છે. જે જાતોના આ છોકરાઓ છે તે જાતમાં કેળવણીનું નામનિશાન હોતું નથી. તેમાંના કેટલાંક માણસોની શુદ્ધિ અજ્ઞયખી પમાડે તેવી ઉંચા પ્રકારની હોય છે, પણ આ લોકો અનાદિકાળથી જાતમહેનતના કામમાંજ ઉજ્યા છે તેથી તે લોકોને સાહિત્ય-વિષયક કેળવણી આપવા કરતા આ જાતમહેનતના કામને લગતી કેળવણી આપવી એ વધારે ઇષ્ટ છે, કારણકે તેઓ તેને માટે વધારે લાયક છે. તેથી આ શાળામાં આવતા છોકરાઓમાંથી ઘણા છોકરાઓને માટે ઔદ્યોગિક કે ખેતીકામ સંબંધી કેળવણી આપવી એ ઇચ્છવા જોગ છે. વળી એવું પણ માન્ય પડી આવ્યું છે કે તેમાંના કેટલાક તો ધંધામાં ઘણા પ્રવીણ થઈ જાય છે અને તેમની શુદ્ધિને અનુકૂળ કાર્ષવધારે ઉંચા કામમાં તેમને રોકવાની જરૂર પડે છે. આ શાળાનું કર્તવ્ય વિદ્યાર્થીઓને તેમની શક્તિ પ્રમાણે પસંદ કરી આપવામાં આવે છે. સાહિત્યવિષયક તેમજ ઉદ્યોગ સંબંધી કેળવણી એમ જાને પ્રકારની કેળવણી આ શાળામાં આપવામાં આવે છે અને શિક્ષકવર્ગનું કામ વિદ્યાર્થીઓનું બારીક અવલોકન અને અભ્યાસ કરી તેમની શુદ્ધિનો વિકાસ અને માનસિક વલણ નિહાળવાનું છે.

૨. શાળાનું કામકાજ

સરસ્વતીમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ઉપત્રાં ત્રણ ધોરણો એટલે કે ધો. ૫-૬-૭ થી સરસ્વતી કરવામાં આવી હતી. આ ધોરણોમાં ભણતા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને ખાસ ઔદ્યોગિક તાલીમ આપવા માટે જુદા પાઠશાળામાં આવ્યા અને એ પ્રમાણે ઉદ્યોગશાળા ચાલુ થઈ. પછીથી ઔદ્યોગિક શિક્ષણ ન લેવું હોય તેમને માટે ખેતીવાડીનાં અભ્યાસક્રમનો એક વર્ગ કાઢવામાં આવ્યો; પણ આ વર્ગમાં ગામડાંને લગતા કેટલાક દુનનરઉદ્યોગ પણ શીખવવામાં આવે છે. પછીથી શાળામાં પ્રાથમિક નીચલા ધોરણો પણ કાઢવામાં આવ્યાં, તે એવા હેતુથી કે, આસપાસનાં રથજોમાં રહેલાં બાળકોને ભણવાની સગવડ મળે, તેમજ જે બાળકો જિલ્લાની શાળાઓમાં ચોથા ધોરણમાં નાપાસ થયાં હોય તેઓ પણ અહીં આવી અભ્યાસ કરી શકે. વળી કેળવણીને આજીવનરો એક ઉપયોગી બનાવતું છે એમ ધારી આ વર્ગો ઉઘાડવામાં આવ્યા હતા.

૩. અભ્યાસક્રમ

(અ) નીચલા વર્ગોના અભ્યાસક્રમ—સામાન્ય રીતે સરકારી ધોરણે પ્રમાણે આ વર્ગોમાં અભ્યાસક્રમ ચલાવવામાં આવે છે; પણ વધારામાં ત્રીજા ધોરણમાં અંગ્રેજી શીખવવામાં આવે છે અને દરતઉદ્દોગની પણ પુષ્કળ તાલીમ આપવામાં આવે છે. બાળકો ચોકડા ઉપર સાદી ગુંથવાનું અને સાળનું કામ તેમજ માટીના નમુના વગેરે કામો કરે છે. યોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે કામ ચલાવવાના અખતરા પણ ચાલુ છે. શાળાનું આખું વખતપત્રક આ યોજનાપદ્ધતિ અનુસાર ઘડવામાં આવ્યું નથી, પણ દરરોજના શાળાના કામકાજનો છેલ્લો પિરિયડ તેને માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો છે, અને શાળાના બીજા સામાન્ય વિષયોના શિક્ષણ વખતે આ પદ્ધતિનો બને તેટલો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. છેલ્લા બે વર્ષમાં નીચે પ્રમાણે કામ કરવામાં આવ્યા છે: એક નાનું ઘર તેમજ ગામડાની એક નાની દુકાન બાંધવામાં આવ્યાં છે. વળા બે માછલ દૂર આવેલા એક ગામડાનો આબેદુબ નમુનો પ્રમાણુ લઈ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે, અને સાથે સાથે એક આશ્ચર્ય ગામડું ફેવું હોવું જોઈએ તેનો ખ્યાલ આપવા માટે તેનો બીજો નમુનો તેવુંજ પ્રમાણુ લઈ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે (બંનેમાં મોટો તફાવત જોવામાં આવે છે). પછી મોટી ઉંમરના ઉપલાં ધોરણના વિદ્યાર્થીઓએ ૨૦'x૧૦' એવો મનમાડ અને તેની આસપાસનો પ્રદેશનો જમીનમાં એક નકશો કાઢ્યો હતો. કેટલાક મહીનાઓ સુધી આ કામ તેઓને કરવું પડ્યું હતું, પણ આમાં તેમને તેમજ શિક્ષકોને ઘણુંજ શીખવાનું મળ્યું હતું. પછીથી નાસિક જિલ્લાનો નાના મોપનો એક માટીનો નમુનો બનાવવામાં આવ્યો હતો. તેવીજ યોજનાપદ્ધતિનો બીજાં કેટલાંક કામો, જેવાં કે શાળાના આગલો ભાગમાં સાદી પત્થરોની દિવાલ ચણવાનું કામ, બાગરચના, હાથાવંત વગેરે કામો યોજવામાં આવ્યાં હતાં. એકંદરે આ કામ ઉપયોગી છે એમ અમારું માનવું છે, પણ આ પદ્ધતિએ કામ યોજવામાં કિંચિત્તમક શિક્ષણ અને શાળાના બીજા વિષયો સાથેનો તેનો સંબંધ સાધવા વારંવાર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે, નહિતો સંબંધ વિનાનું આવી જતનું કામ વિદ્યાર્થીઓને માત્ર એક જાતની રમતરૂપ થઈ પડવા સંભવ છે.

(બ) ઉપલાં ધોરણોના અભ્યાસક્રમ:—ગયા વર્ષથી અમે મુખર્ષ સરકાર તરફથી નક્કી થયેલો ખેતીવાડીનો અભ્યાસક્રમ શીખવવાનું શરૂ કર્યું છે, અને આ અભ્યાસક્રમમાં કૃતિદાસ સિવાય સામાન્ય અભ્યાસ.

ક્રમના બીજા બધા વિષયો શીખવવામાં આવે છે. ઇતિહાસને બદલે આરોગ્ય, નાગરિક કે દેશજનના ધર્મ, સહકારી પદ્ધતિઓ, વગેરે વિષયો શીખવવામાં આવે છે. શિક્ષણમાં દર વખતે ખેતીકામ ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે. ગણિતના સવાલો ખેતીકામને લગતા પૃષ્ઠનામાં આવે છે, અને એમાંથી શાળાના ખેતર સંબંધી જે પ્રશ્નો ઉપરિચિત થતા હોય તેજ પ્રશ્નો હાથ ઉપર ધરવામાં આવે છે. ભાષાનું વાચન તથા લેખન-એનો સંબંધ ગામડાની અને ખેતીકામને લગતી બાબતો સાથે જોડવામાં આવે છે. દરેક ધોરણના દરેક વિદ્યાર્થીને બાગકામ અને ખેતરનું કામ કરવુંજ પડે છે; છટ્ટા અને સાતમા ધોરણમાં સુતારી કામ, અને સાતમા ધોરણમાં ગામડાને ઉપયોગી લુહારીકામ યાચ છે. આ અભ્યાસક્રમ દાખલ કરવામાં સરકારનો હેતુ ગામડાના બાળકોને તેમના ભાવિ જીવનને ઉપયોગી તાલીમ પહેલેથી મળે એ છે. આથી કરીને ખેડૂતનાં બાળકો ભવિષ્યમાં ધૃષ્ટિપૂર્વક ચોખ્ખાએલી પદ્ધતિઓ પ્રમાણે ખેતી કરી શકશે. અમારી શાળાનો હેતુ એવો છે: એક તો કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ખેતીનો ધંધો કરી શકે તેને માટે તેમને તૈયાર કરવાનો હેતુ છે. હાલમાં આવા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઓછી રહેવા મંભવ છે, કારણકે શાળા છોડ્યા પછી તેમને ખેતીનો ધંધો કરવાનું મળી શકતું નથી. બીજે તેટલોજ અગત્યનો હેતુ એ છે કે સામાન્ય ખ્રિસ્તિ લોકોમાં ખેતી પ્રત્યે તેમજ ગામડાના જીવન પ્રત્યે ભાવ ઉત્પન્ન કરવો. અમારી માન્યતા એવી છે કે આવો અભ્યાસક્રમ બાળકોને જે વખતે તેમનું મન કોમળ હોય છે તે વખતે શીખવવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં તેનું કૃણ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. જન્મસિધ્ધ મંજોગોમાંથી છુટા થવું એવી પછાત વર્ગના બાળકોની તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે, પણ અને આશા રાખીએ છીએ કે એજ બાળકો તેમનાં પોતાનાં ગામડામાં પાછા જઈ તેજ ગામડાને સુધારી તેમને સારી રિચતિમાં મૂકશે.

(૬) ઔદ્યોગિક શાળા:—આ શાળામાં કામકાજના ચાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે: સુતારીકામ, લુહારી કામ, વણાટકામ અને દરજીનું કામ. પહેલાં ત્રણ કામનો અભ્યાસક્રમ ત્રણ વરસનો છે અને સરકારી ઔદ્યોગિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે છે, અને તેમાં દર સાત્ત પરીક્ષા આપવી પડે છે. અત્યારસુધી આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ ઠીક કામ કરી બતાવ્યું છે. આ અભ્યાસક્રમમાં જોડાએલા વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર બુદ્ધી બુદ્ધી હોય છે, પણ ૧૩-૧૪ વરસની ઉંમરે વિદ્યાર્થીઓની શક્તિઓ કેવા પ્રકારની હોય છે તેનો આપણને સારો ખ્યાલ આવી શકે છે, અને પછીના

તથા વરસમાં સમજપૂર્વક કામ કરવા જેટલી તેની ઉંમર થાય છે. નીચલા અને ઉપલાં ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓ બપોરના સમયમાં દરરોજ રફે કલાક ઔદ્યોગિક શાળામાં કામ કરે છે અને તેમાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ જેઓ અર્ધો દિવસ ઔદ્યોગિક કામ કરે છે તેઓ સરકારી પરીક્ષા પાસ કરી શકે છે. દરજી કામને અભ્યાસક્રમ બે વરસનો છે, અને તેમાં જે વિદ્યાર્થીને સામાન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તેને માટે વધારે સારો રસ્તો એ છે કે બજાર-માં દરજીની દુકાને બેસી વધારે પ્રમાણમાં અને વિવિધ જાતનું કામ કરવું જોઈએ એમ માનીએ છીએ, કારણકે ત્યાં તેને શાળાના કરતાં જુદી જુદી જાતનું કામ કરવાથી વધારે સારો અનુભવ થશે.

આ ચારે ખાતામાં વિદ્યાર્થી પોતાના નમુના બજારમાં વેચી શકે એવા બનાવે ત્યારે તે નમુના બજારમાં વેચવામાં આવે છે અને વેચાણથી પૈસા ઉત્પન્ન થાય તેમાંથી તેની મજુરીના પૈસા તેને ખાતે જમે કરવામાં આવે છે, પણ જ્યારે માસિક રૂ. છતી તેની આવક થાય છે ત્યારે તેને 'ઉમેદવાર' તરીકે ગણવામાં આવે છે એટલે તેની પાસેથી શ્રી લેવામાં આવતી નથી અને ખોરાક અને કપડાંલતાનું ખર્ચ કાઢતાં જેટલું તે વધારે કમાય તેટલું તેનું ગણાય છે. આ યોજના સારી ચાલે છે, અને કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ શાળા છોડતી વખતે ૪૦ રૂ. જેટલી રકમ તેમના ખાતામાં જમા પણ કરાવી હતી.

(૬) ખેતીવાડીના વર્ગ:-ખાસ ખેતીકામને માટે કેટલાક બાળકને કેળવણી આપવાના પણ અખતરો કરીએ છીએ, અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓને ખાસ કાળજી રાખી પસંદ કરવામાં આવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓનું શરીર મજબુત હોવું જોઈએ અને તેની સાથે તેમનું તેવું વલણ પણ હોવું જોઈએ. જે વિદ્યાર્થીઓના વડીલો જમીનના માલીક હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓને અમે પહેલાં પસંદ કરીએ છીએ, પણ આવી પસંદગી ખાસ આવશ્યક નથી, કારણકે જેમની જમીન ભાડે લીધેલી હોય તેમને ખેતરની જે કાંઈ પેદાશ આવે તેમાંથી કેટલીક જમીનના ભાડા તરીકે માલીકને વળતર તરીકે આપી શકાય છે. આ વર્ગનો અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે છે:-

૧. જમીનના પ્રકાર, ખાતર, ખીઆ, છોડ, અને ખેતી કરવાની પદ્ધતિઓ વગેરેના સામાન્ય સિધ્ધાંતોનું જ્ઞાન.

૨. ખેતરમાં જઈ કરવાનું કામ.

૩. ખેતીકામને ઉપયોગી ઘર્ષ પડે તેવું એક ઔદ્યોગિક કામ-સુતારી

કે હુદારી કામ શીખવું. આ અભ્યાસક્રમ માટે ઓછામાં ઓછાં ત્રણ વરસ તો જોઈએજ, અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે જે બાળકો આ અભ્યાસક્રમ શીખ્યાં હશે તેઓ 'લીઝ' સામાન્ય ખેડૂતનાં બાળકો કરતાં, વધારે સારી રીતે તૈયાર થઈ ખેતીકામ કરવા તત્પર થશે.

૪. ચારિત્રની કેળવણી

અભ્યાસક્રમ ગમે તેટલો સારો હોય પણ એકલા તેનાથીજ ચારિત્ર કેળવાતું નથી. જે શાળામાં ચારિત્ર પરત્વે લક્ષ આપવામાં આવતું નથી તે શાળા કેળવણીની દૃષ્ટિએ નિરર્થક છે. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓના સામાન્ય વ્યવહારમાં સખત વ્યવસ્થા તથા બંદોબસ્તની ખાસ જરૂર છે, તોપણ સાથે સાથે ચારિત્રની ખીલવટ માટે સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું એ પણ જરૂરનું છે. ઘણી સખત બંદોબસ્તવાળી વ્યવસ્થાથી વિદ્યાર્થીના આચારમાં જડતા આવે છે.

ઉપક્રા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓમાંથી જ કે સાત વિદ્યાર્થીઓને 'ઓનિટર' તરીકે ચુંટી કાઢવામા આવે છે, અને એ ચુંટેલા વિદ્યાર્થીઓ દરેક ખાતાના પ્રતિનિધિ તરીકે હોય છે. આમ જોખમદારી એટલે શું તેનો અર્થ, તેમજ તે જોખમદારીનું કામ કેવી રીતે બજાવવું તે શીખવવામાં આવે છે. છોકરા-ઓને શાળામાં લાવવા, જમતી વખતે તેમને પીરસવું, સાંજે રમતગમત વખતે દેખરેખ રાખવી, દરેક છોકરા માટે સુવાની સગવડ કરી આપવી, વગેરે કામોની જવાબદારી તેમને માથે નાખવામાં આવી છે; છતાં શિક્ષકો પણ આ બધી બાબતોથી હંમેશાં વાકેફજ રહે છે.

કસરત કેમ કરવી અને દેવાદાર થતા કેમ બચી શકાય તે વિષે પણ તેમને શિક્ષણ આપવામા આવે છે. ખાસ કરી આ જાતની તાલીમ ઉમેદવાર વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને આપવામા આવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓએ જે કંઈ બચાવ્યું હોય છે તે તેઓ ખાસ કરી નવા કપડાં ખરીદવામાં ખર્ચે છે. જ્યારે તેઓ આમ પૈસા ખરચવાની મંજૂરી માગે છે ત્યારે તેમના ખાતાનો હિસાબ તપાસવામા આવે છે અને જો પુરાંન બરાબર હોય તો તેમને તેવું ખરચ કરવા દેવામાં આવે છે; છતાં કેટલાક અગાઉથી ઉછીના પૈસા માગે છે અને કહે છે કે તે પૈસા અમે યાછા ભરી દઈશું. આવી જાતની માગણી રદ કરવામાં આવે છે અને એમ કરીને તેમનાં મનમાં એવી ચોકસ છાપ પાડવામાં આવે છે કે પૈસા ખરચ્યા પહેલાં આપણે પૈસા બચાવતાં શીખવું જોઈએ.

“જનસેવા એજ પ્રભુ સેવા” એ અમારી શાળાનો મુદ્રાલેખ છે. આ મુદ્રાલેખ પરત્વે વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચી, તેનું મનન કરાવી, સમાજ સેવા એ આ શાળાનું ધ્યેય છે એવો નેદર ખ્યાલ તેમના હૃદયમાં ઉતારીએ છીએ.

હિંદુસ્તાનનાં કેટલાંક પ્રાચીન શહેરો

૨

રોમહિંદ (ઉત્ખંડ):—આ શહેર સિંધુ નદીના ઉત્તર કિનારે અટકની ઉત્તરે ૧૫ માઇલ ઉપર આવેલું છે. એક વખતે તે ગાધાર પ્રદેશની રાજધાનીનું શહેર હતું. વળી કાશ્યપમા બ્રાહ્મણવંશના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા તેમની પણ એ એક વખત રાજધાની હતી. આ રાજાઓનું રાજ્ય મહમુદ ગીઝનીએ ઇ. સ. ૧૦૨૬ માં લઈ લીધું; પણ બ્યારે અટક શહેર બંધાવવામાં આવ્યું અને પ્રજાઓનો રાજમાર્ગ એ-રસ્તે વળ્યો ત્યારે, તેમજ સિંધુના પાણીના ધસારાને લઈને એ શહેર અકબુ નાશ પામી ગયું. એક વખતે તે શહેર આગાદીમાં આવ્યું હશે એમ ત્યાનાં ખંડિઓના પરથી માલમ પડી આવે છે. એમ પણ માનવામાં આવે છે કે આ શહેર મહાન સિકંદરે વસાવ્યું હતું.

લાહોર (સાલાતુર):—ઓર્હિંદની ઇશાનમાં ૩૬ માઇલ છેટે આ શહેર વસેલું છે. અહીં પાણિનિ વૈષાકરણ્યનો જન્મ થયો હતો.

પેશાવર (પરશાવર):—ઇ. સ. ૪૦૦ માં ફાલ્ગુન આ શહેરને ફે-લીયુ-શ તરીકે ઓળખાવે છે. અહીં આગળ કનિષ્કનો મહાન સ્તૂપ ઉભો હતો. હાલમાં તેનાં અવશેષો પણ જોવામાં આવેલાં નથી.

સ્વાત (ઉઘાન):—સુવાસ્તુ એ તેનો સંસ્કૃત પર્યાય છે. આત્યારે સ્વાત નદીનો તે પ્રદેશ છે. આ પ્રદેશ ધણેજ ફળદ્રુપ છે અને ખેતી ધણી સારી થાય છે. દાસ્મીરની ખીણોના જેવી આ પ્રદેશની ફળદ્રુપતા છે. તેનો વિસ્તાર ૮૩૩ ચો. મા જેટલો છે. આ પ્રદેશમાં પંજેર, ખીજવર, સ્વાત અને જુનીર નિવસાઓનો સમાવેશ થાય છે. જુદા ભગવાને કશુતરને બચાવવા બાળને પોતાનું મામ આપ્યું એ બનાવ આ નિવસામાં બન્યો હતો એમ ફા-લ્ગુનના વર્ણન ઉપરથી જણાય છે. મંગળ ઉઘાનની રાજધાનીનું શહેર હતું. આ શહેરથી ૧૨૫ માઇલ ઇશાનમાં દારેઝ શહેર આવેલું છે. તે ઉઘાનની જુની રાજધાની હતી. હાલમાં ત્યાં દાર્દ લોકો અને તેમની પેટા જતો વસે છે. આ પ્રદેશમાં મેત્રેય ભગવાનનું લાકડાનું

શીટ જેટલી લંબાઈનાં તે માલમ પડે છે. સામાન્ય રીતે તે સાપના જેવા દેખાય છે, પણ તેમની અને સાપની શરીર રચનામાં ઘણો ફેર હોય છે. બહારથી તેનું શરીર પોલી નળીના આકારનું લાગે છે. તેના મોઢાનો ભાગ ચીકટની અણીના જેવો હોય છે અને પુછડી તરફનો ભાગ ગોળ માલમ પડે છે. માથું, ડોક, ઘંઙ અને પેટના ભાગો ખાસ જુદા જણાતા નથી. આખું શરીર ગોળ કઠીઓ જેવા ખંડોનું બનેલું લાગે છે.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને તેના અંદરના ભાગો તપાસતાં જણાયું છે કે આવા ખંડાત્મક શરીરમાં તેને ખોરાકની નળી, લોહીગ્રમણની નળીઓ, જાનતંતુઓ, હૃદય, જનનેન્દ્રિયો અને ઉત્સર્ગક્રિયાની ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેના શરીર પરના ખંડોની મંખ્યા લગભગ ૧૨૦ થી ૧૪૦ ની હોય છે. પહેલા ત્રણ ખંડોમાં મ્હોની પોલી નળી, ચોથા ખંડમાં મગજ, અને દસથી તેર સુધીના ખંડોમાં હૃદય હોય છે. ચૌદમા ખંડથી આંતરડાં શરૂ થાય છે. બાકીના ખંડો તદ્દન સાદી રચનાના અને લગભગ સરખાજ સ્વરૂપના હોય છે.

ચાલવાની રીત:—અળશીયાને ઉપરના ભાગમાં કઠીઓના આકારમાં અને તેની નીચે લાંબા સ્નાયુઓ આવેલા હોય છે. ઉપરના સ્નાયુઓ મંકેડાની જેમ તે તેનું શરીર લંબાવે છે, અને નીચેના સ્નાયુઓ મંકેડાની જેમ તે પોતાનું શરીર ટુંક કરે છે.

ચાલતી વખત શરીરના આગળના ભાગને તે લંબાવે છે અને પછી પાછળના ભાગને આગળ ખેંચી લે છે. ચાલતી વખત તે સરી ન પડે એ માટે કુરરતે તેને દરેક ખંડમાં ચાર ચાર જોડી કાંટાઓ આવેલા હોય છે. આ કાંટાઓ પુછડી તરફ વળેલા હોય છે અને ચાલતી વખત કેટલેક અંશે તે પગનું કામ કરે છે.

નિવાસસ્થાન:—અળશીયાના શરીર પર વાળ, ફેંવાં કે પીંછાં જેવું કંઈ હોતું નથી એટલે સૂકી હવામાં તે રહી શકતું નથી. સૂકી હવામાં તે રહે તો તેના શરીરનું પાણી શોષણદ્વારા નીકળી જાય અને તે મરણ પામે.

શોષણ જલદી થાય નહિ એ હેતુથી કુદરતે તેની ચામડી પર ચિકટ પ્રવાહીનું આગ્રહન કરેલું હોય છે. આજ કારણથી, જમીનની અંદરના ભાગમાં જ્યાં બેજ હોય છે ત્યાં તે રહે છે. કકત વરસાદના વખતમાં અથવા રાત્રે ઝાકળ પડે ત્યારેજ તે બહાર આવે છે. જમીનમાં ઉતરતી વખતે પોચી માટી હોય તો મ્હોં તરફના અળીવાળા ભાગ વડે તે માટીને દૂર

કરીને તે અંદર ઉતરી જાય છે. જમીન સખત હોય તો તે માટી ખાતું જાય છે અને પેટમાં ગચ્છેલી માટી ગુદા વાટે બહાર કાઢતું જમીનમાં ઉંડે ઉતરતું જાય છે.

આવી રીતે બહાર કાઢેલી માટી ખાગમાં કે ફળીઆમાં ઘણી વખત આપણને દેખાય છે. આ પ્રમાણે જમીનની અંદર રહેલી માટી બહાર કાઢીને તે ખેડુતને મદદ કરે છે. ખેતરમાંથી સારો પક લેવાને ખેડુતને જમીન ખેડવાની જરૂર પડે છે. ખેતરની માટી ઉચર નીચે કરીને અગ્રણીયું તેને ઘણી મદદ કરે છે.

ઝાર્વિન નામના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી કહે છે કે અગ્રણીયાએ કાઢેલી માટીથી પાંચ વર્ષમાં જમીન પર એક ઈંચ ઉંચો થર થઈ જાય.

ખોરાક:—અગ્રણીયાનો મુખ્ય ખોરાક માટી છે. આ ઉચરાત સડેલી વનસ્પતિ અને કહોવાઈ ગયેલા પદાર્થો પણ તે ખાય છે. આવા ખોરાક તેને જમીનમાંથીજ મળી આવે છે. કોઈ વખત તે જમીનની ઉપર આવીને પણ આવા પદાર્થો પોતાના દરમાં ઘસડી જાય છે.

અગ્રણીયાનું લોહી લાલ રંગનું હોય છે. આ રતાશ કરોડવાળા ગ્રાણીઓમાં હોય છે તેમ રક્તકણોને લીધે હોતી નથી, પણ લોહીની અંદર આવેલા હેમોગ્લોબીન નામના પદાર્થના મિશ્રણને લીધે હોય છે. લોહીનું ભ્રમણ ચોક્કસ નળીઓ અને શિરાઓ મારફત થાય છે અને હૃદય આ લોહીને પ્રસારવાનું કામ કરે છે.

જ્ઞાનેન્દ્રિયો:—અગ્રણીયાને આંખો હોતી નથી, છતાં અંધકાર અને પ્રકાશની તેને ખબર પડે છે. તેને કાન હોતા નથી પણ ત્રીણામા ત્રીણા અવાજની તેના પર અસર થાય છે. અવાજના મોજાં દવામાં પ્રસરે છે અને તે તેના શરીર સાથે અથડાય છે, તેથી તેને અવાજનું જ્ઞાન થાય છે, અગ્રણીયા જેવા કોઈપણ જંતુને સાંભળવાથી અવાજનું જ્ઞાન થતું નથી, પણ અવાજના મોજાંઓના પ્રસરણની તેમના પર અસર થાય છે.

અગ્રણીયાની સ્પર્શશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોય છે. કોઈપણ પ્રકારના સ્પર્શની અસર તેને તરત થાય છે.

આ ઉપરાંત ધ્રાણુશક્તિ અને સ્વાદશક્તિ પણ તેનામાં હોવાનો સંભવ છે કુંગળીની વાસ તેને બહુ ગમે છે અને સ્વાદિષ્ટ વનસ્પતિ તેને ભાવતી હોય એમ જણાય છે.

ઉત્પત્તિ:—અળશીયાના શરીર પર ૧૩ થી ૧૮ સુધીના ખંડોમાં નર અને માદા બન્નેની જનનેન્દ્રિયોના ચિહ્નરૂપ છિદ્રો હોય છે, એટલે તેમનામાં નર અને માદાની જુદી જુદી વ્યક્તિઓ હોતી નથી. આમ હોવા છતાં એકજ વ્યક્તિથી સંતતિ ચર્ધ શકતી નથી.

ગર્ભમાં અળશીયાને ઘણું ઈંડા થાય છે, પણ તેમાંથી એકજ ઈંડુ બચ્યા માટે પરિપક્વ થાય છે. દૂધના જેવા પ્રવાહીથી અંદર તેનું સેવન થાય છે અને યોગ્ય સમયે તેમાંથી ઘણું ભાગે બે અગ્ન્યાનો જન્મ થાય છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ

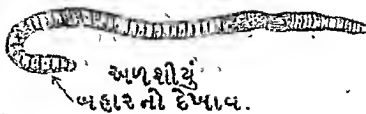
} મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

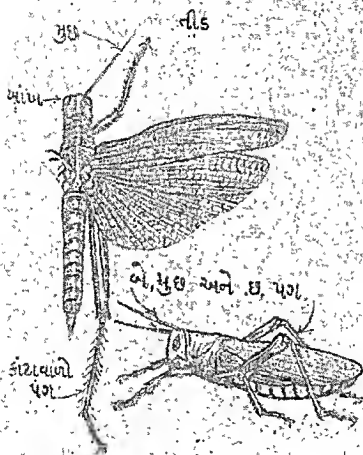
તીડ

-૦-

ગદ સાલ તીડનો ઘણો ઉપદ્રવ હતો, જેમાં કેટલાક પ્રસંગોએ રેલ્વે-ટ્રેન (સિન્ધ મેઇય) ને પણ સાત આઠ કલાક એક જગોએ પડી રહેલું પડ્યું હતું. આનું કારણ એ હતું કે ગાડીનાં પૈડા તજે કચરાઈ અએલા તીડોને લીધે પાટા સાથે પૈડા ચોટી ગયા હતા. આનો નાશ કરવાને પણ ઘણા ઉપાયો કરવામાં આવ્યા હતા અને અસંખ્ય માણસોને પુષ્કળ જરૂરી સાહિત્યો સાથે રોકવા પડેલા હતા.

તીડ ધરમાં બોલતા તમગ જેવડા રૂંડે " લાખા હોય છે. આ શ્રવણ જેમનો ધર્મ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે રસ્તો માપવાનો હોય છે તેનો તમરા યા તો ઘાસ પર રહેનાર માકડીની માફક સીધી પાંખવાળાં જંતુઓની જાતમાં સમાવેશ થાય છે; એટલે કે 'ઝોરથોપ્ટેરા' કુટુંબના શ્રવણોની માફક તીડ પણ જ્યારે સ્થિર બેઠા હોય ત્યારે તેમની પાખો પાંખાની માફક બંધ હોય છે ને તેમના શરીરની જાણુઓ નંજીક સીધી આવી રહેલી હોય છે, પણ તીડની મૂછ માકડીની મૂછ કરતા ટુંકી હોય છે અને શારીરિક અવયવો પણ વધારે મજબૂત હોય છે. પાછળના પગ મોટા હોવાથી કૂદવાની શક્તિ તેનામાં વધારે હોય છે. તેના જડમાં બહુજ મજબૂત હોય છે, જેના પરિણામે ખાઉધરાની માફક તે પુષ્કળ ઘોરાક ખાય છે. 'ઝોરથોપ્ટેરા' શ્રવણના બે વર્ગ છે. એકનું નામ 'એકીગાઇડી'ને બીજાનું 'બોક્સટાઇડી'. તીડનો સમાવેશ પહેલા વર્ગમાં થાય છે. પહેલા વર્ગના શ્રવણને તીડની મજબૂતરીમાં મૂકવામાં આવતું નથી, પણ જ્યારે તેની વંશવૃદ્ધિ અનિશ્ચય

હોય છે અને સમૂહમાં વિદેશગમન કરે છે ત્યારે તેને તીડ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

તીડના ઝુંડોનાં, તેમજ તેમણે કરેલી પાયમાલીના અહેવાલો નહિ માની શકાય તેવા લાગે છે. ત્યારે એક ખેતરનો પાક તદ્દન ખસાસ થઈ જાય ત્યારે તે ઝુંડ આખું જાણે નિશાની થઈ હોય તેમ એકા સાથે બડવા માંડે છે અને વાદળની માફક બીજા ખેતરે ચાલ્યું જાય છે. આવું એક ઝુંડ જે રાતા સમુદ્ર પરથી એક વખત પસાર થયું હતું તેનું ક્ષેત્રફળ ૨૦૦૦ ચો. માઇલ જેટલું હતું. આ બનાવ ૧૮૮૯ ના નવેમ્બરમાં બનેલા ને તેના પાછળજ બીજે દિવસે બીજા ટોળાએ દેખાવ આપ્યો હતો મિ. કેમ્પર જણાવે છે કે “શરૂઆતમાં યા તો પાછળથી આ પાયમાલી કરનાર ટોળાં એક પ્રદેશનાં પાકવાળા ખેતરો પરથી એક અવંત તોફાનની માફક પસાર થાય છે જે અને એ વખતમાં પાન, મણા, દાંડીઓ સર્વે તેઓ ખાઈ જાય છે અને ખેતરોનો દેખાવ જાણે મોટી આગથી નાશ થયો હોય તેવા કરી મૂકે છે.”

આ પાયમાલીના અલૌકિક અને કાવ્યમય વર્ણનની ઇચ્છાવાળાએ બાઈબલનો ઉપયોગ કરવો. પ્રોફેસર મોસ્ટન જેએક્સના આખા પુસ્તકને ‘તીડની મરફીના તટક લાપચું’ તરીકે વર્ણવે છે. બાઈબલની સૂચના જે દરેક નિશાળાઆને યાદ આવશે તે એટલીજ છે કે જ્નેન ધી બેપીસ્ટે તીડ અને જંગલી મધ પર કેવી રીતે પોતાનો ગુનરો ચલાવ્યો. ખોરાક તરીકે બાઈલાં માતો થીમાં તળેલાં તીડનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કેટલીક વખત તડકામાં તેને મૂકી ગાયવા મીઠામાં આથીને તેનો મંત્રદ કરવામાં આવે છે. ૧૯૨૪ની સાલમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેનો એવો સખત હલ્તો થયેલો કે આખો પ્રદેશ ઉજ્જડ થઈ ગયો અને ત્યાં દુકાળ વર્ત્યો. આથી યુનિયન સરકારે આફ્રિકા અને દુકાળથી બચવા માટે પ્રાર્થનાનો એક દિવસ મુકર કર્યો, ઉપરાંત ઢગલાઈથી તીડ હોલડ મોકલવામાં આવ્યાં. ત્યાં તેનો દોર તેમજ મરથી વગેરેના ખોરાક તરીકે ઉપયોગ થયો એટલુંજ નહિ પણ તેને ઘાણીમાં પીલી તેનું તેજ કાઢવામાં આવ્યું. આ તેજ અતિશય ઠંડીમાં પણ પ્રવાહી સ્વરૂપમાં રહી શકે છે અને તે કારણે જે વિમાનોને બહુ ઉંચાઈએ જવું પડે છે તેમજ બહુ ઠંડી વેલી પડે છે તેમાં તેનો સારી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે છે.

ડૉ. ક્રાન્સીઆના અહેવાલ પરથી તીડના ટોળાએ કૃષિકર્મમાં કેવો મુધારો કર્યો તે વિશે કાલોઇડ આ પ્રમાણે લખે છે: દક્ષિણ અમેરિકામાં

પારાગ્યાઈ પ્રદેશમાં બધા પાકનો નાશ થયો હતો; સર્વત્ર દુકાળનો અંતુલ્લંઘ્ય થયો, પણ ત્યાંના પ્રેસિડેન્ટે કાયદો ચાલ કે ન ચાલ તોપણ તરતજ ફરી વાવણી કરવા સખત ફરમાન કર્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે પારાગ્યાઈમાં દર વર્ષે બે પાક ઉતરવા લાગ્યા.

૧૮૮૩ માં સામ્રાજ્યમાં તીડનાં ટોળાંનો નાશ કરવા મેટીએ પહેલ-વહેલો ફતેહમંદ અખતરો કર્યો હતો. એ વર્ષે તે બેટમાં ૨૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ તીડનો નાશ કરવામાં આવ્યો. ન્યારે ટોળાં મુસાફરી કરતાં ત્યારે તેઓ દિવાલો ચા તો મકાનો પર ચઢી ગ્રીધાંજ નર્તા એમ મેટીને જણાવ્યું. તીડ સીધાં ચાલ્યાંજ નહય છે અને વચમાં દિવાલ કે મકાન આવે તો તેના ઉપર ચઢી આગળ ચાલે છે પણ તેઓ છેક લીગી સપાટી પર ચઢી શકતા નથી એવું માનુષ પડ્યું. તેથી તેણે કેનવાસનો પડો ઉમેર્યો અને તેના ઉપર લાગમાં એક રોગાનવાળા ચામડાનો એક પડો લગાવ્યો. આવો કેનવાસનો પડો તીડની સામે જોડો રાખ્યો. જે દિશામાંથી ટોળું આવતું હોય તેની સામેની બાજુમાં ઊંડા ખાડા ખોદવામાં આવ્યા. જેમાં તીડ પડે નહકે આવ્યાં કે તરત તેઓએ ઉપર ચઢવા માંડ્યું, પણ લીસા ચામડા નહકે પહોંચતાંજ ખાડામાં પડ્યાં. ખાડાઓમાં પણ મથાળા આગળથી થોડા લાગ મુઠી ચારે બાજુ લીસાં જસતનાં પતરાં ગોઠવવામાં આવ્યાં. સામ્રાજ્યમાં આ રીત ફતેહમંદ નીવડી, પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં નિબ્જળ ગઈ. દક્ષિણ આફ્રિકામાં લીગોતરી પર સોમલનો દ્વાર 'સોલીયમ આરસેનાઈટ'નું ટ્રાવણ છાંટવામાં આવે છે ને તીડના આવવાના માર્ગમાં ઝેરી ભુસાના ઢગલા કરવામાં આવે છે. હમણા હમણા ઝેરી ગળનો ઘણો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને વચમાં વચમાં યોગ્ય સ્થળોએ તેમને ફસાવવા માટે જસતનાં પતરાં ગોઠવવામાં આવે છે; પણ ન્યારે તીડનો જુથો પહોળાઈમાં બે ત્રણ માઇલ જેટલો ફેલાયો હોય અને તેવી રીતે તેઓ આગળ ધપતાં હોય ત્યારે તે એક આફતરૂપી છે. ન્યારે તે ઉડતાં હોય ત્યારે બે પવન બેસથી વાતો હોય તો તેઓઘણે દૂર ઘસડાઈ જાય છે અને આફ્રિકા ઉપરથી ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપરથી પસાર થઈ દાન્સમાં પણ જઈ પહોંચે છે. આમ છે ત્યારે તેના ઈંડાંનો નાશ કરવો એ કદાપણભરેલું છે. આ ઈંડાં જમીનમાં બે ત્રણ ઈંચની ઊંડાઈએ ભુગંગા આકારના ઢરમાં મૂકવામાં આવે છે અને તે સ્થળે સખત ચર્ચ જાય તેવા પ્રવાહીમાં એક વર્ષ ચા તો તેથી પણ વધારે વખત સુધી પડ્યાં રહે છે. મિ. ફેયર જણાવે છે કે ૧૮૩૨ માં આરબીમાં

ચોકડાએ ૮૦૦૦ રતલ ધડા એકઠા કરી નાશ કર્યો હતો. આથી લગભગ ૩૨૮,૦૮૦,૦૦૦ તીડોના ઉછેરનો અટકાવ કરવામા આવ્યો હતો.

(અગ્રેજ લેખ પરથી)

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, } (સહી) એમ. એમ. પરીખ.
અમદાવાદ.

વાર્તાશિક્ષણ

વાર્તા નાના મોટા દરેકને માલજરી મળે છે. ખાસ કરીને નાના બાળકોને વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે. વાર્તા સાંભળતી વખતે મન તરલીન થાય છે. તરલીનતા એટલે એકજ જાતના વિચાર. એકજ વિચારથી ચિત્ત એકાગ્ર થાય છે અને તેથીજ તેને રસ પડે છે. રસ પડે તો વખત ટુંકા લાગે છે. શિક્ષણશાસ્ત્રમા કહે છે કે રસ એજ શિક્ષણનો આત્મા છે. રસ ન પડે તો કંટાળો આવે ને તેથી વખત વણો લાગે છે. બાળકને જિજ્ઞાસા કુદરતી રીતે હોય છે. જો તે વૃત્તિને પોષણ મળે તો બાળકને રસ પડે છે. વળી નાનપણમા બાળકની કલ્પનાશક્તિ ધણી તીવ્ર હોય છે, તેથી જો અદ્ભુત વાર્તા તેને મંભળાવવામા આવે તો તેથી આનંદ થાય છે. વાર્તાનો મુખ્ય હેતુ બાળકને આનંદ આપવો તે છે વાર્તાથી બાળકની બાંધાશક્તિ વધે છે.

વાર્તા કેવી હોવી જોઈએ. —નાનું બાળક બચારથી જન્મે છે ત્યારથી આ કલ્પનામય સૃષ્ટિમા પિહાર કરે છે, અને તેને લીધે બાળકને નવું જાણવાની, નવું જોવાની, અને કલ્પના કરવાની પ્રેરણા થાય છે. આ કલ્પનામય સૃષ્ટિમા બાળકને રમકંડાનાર શિક્ષકજ છે, માટે શિક્ષકે વાર્તા કલ્પનાપોષક હોય તેવી પસંદ કરી જોઈએ વળી આશ્ચર્યજનક કે અમરકાન્ત બરેલી વાર્તા પણ વધારે ઇચ્છવા જોઈએ નાના બાળકોને માટે વાર્તા સરળ, અને રમુજ હોવી જોઈએ. વાર્તાનો ખરો હેતુ બાળકને આનંદ આપવાનો છે જો ધ્યાનમા રાખી બાળકને અદ્ભુત તથા અમરકાન્તવાળી વાર્તા મંભળાવવી. આથી બાળકની કલ્પનાશક્તિ સનેજ થાય છે. બાળકમા અને પહેલા ધોરણમા વાર્તા ઘણુકરીને કહેવામા આવે છે. માટે આ ધોરણમા બાળકને, રસ પડે તેવી વાર્તા કહેવી જોઈએ. વાર્તા સાદી, સરળ, ટુંકી અને મરકારી હોવી જોઈએ. વાર્તા ઘણી ટુંકી તેમજ ઘણી લાંબી પણ ન જોઈએ.

વાર્તા બાળકનું મન આકર્ષાય, અને સાબળવામાં તે તત્ક્ષીન થઈ જાય તેવી હોવી જોઈએ. શુષ્ક અને બોધપ્રધાન વાર્તા પસંદ કરવી નહિ; પરંતુ નાના બાળકોને માટે વાર્તામાં ટંક અદ્ભુતતા હોય તેવી પસંદ કરવી. આકાશની પરીઓની, પશુપક્ષીની, એવી એવી વાર્તાઓ બાળકને બહુ ગમે છે. વાર્તાના વાક્યો ટુંકા હોવા જોઈએ અને તેમાં આવતા શબ્દો સહેલા અને સરળ વાપરવા.

વાર્તા કહેવાની રીત:—બાળકોને બહુ મોટી વાર્તા કહેવી નહિ, પરંતુ પૂર્ણ રસ જામે તેવી વાર્તા કહેવી શિક્ષકે વાર્તામાં અદ્ભુતતા લાવવા માટે યોગ્ય ફેરફાર કરવો જોઈએ. વાર્તા કહેતી વખતે શિક્ષકનું મન વાર્તા કહેવામાં તત્ક્ષીન થવું જોઈએ. કોઈ દિવસ શિક્ષકે ચોપડીમાથી વાર્તા વાંચી સંભળાવવી નહિ, કારણકે વાર્તા કહેવાથી બાળકોને જે અસર થાય છે તે અસર વાંચી સંભળાવવાથી થતી નથી. જેવી રીતે ઇતિહાસનો વિષય શીખવતા પહેલા શિક્ષકને જુદા જુદા દરેક જાતના ઇતિહાસ વાંચવા પડે છે તે વિષયનું પુરૂ જ્ઞાન મેળવવું પડે છે, તેવી રીતે વાર્તા કહેનાર શિક્ષકે વાર્તાને લગતી બરાબર પુરૂ પુરી તૈયારી કરેલી હોવી જોઈએ. શિક્ષક અટકી અટકીને બોલે, કહેવાની અમત્યની બાબત બૂલી જાય, તેમજ વાર્તા કટકટ બોલી જાય તો વાતોનો ખરો હેતુ ક્ષીભૂત થવો મુશ્કેલ છે. શિક્ષકે યોગ્ય ફેરફાર સાથે એટાથી અભિનય સાથે લાવપૂર્વક વાર્તા કહેવી જોઈએ. શિક્ષકની ભાષા બાળકો સમજી શકે તેવી સાદી અને સરળ હોવી જોઈએ. વાર્તા સાંભળનાર બાળકને કોઈપણ જાતનો કંટાળો ન ઉપજવો જોઈએ. બાળકોમાં ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થાય તેને માટે શિક્ષકનો અવાજ મીઠો અને મધુર હોવો જોઈએ. આથી બાળકનું મન આકર્ષાય છે. વાર્તા કહેતા કહેતા શિક્ષકે બાળકના ચહેરા તરફ નજર રાખવી. વાર્તા કોઈ વખત અધુરી કહેવી નહિ. વાર્તામાં આવતા પ્રમુખોને અનુસરીને અવાજમાં શિક્ષકે ફેરફાર કરવો, તેમજ શિક્ષકે આનંદી ચહેરા રાખી વાર્તા કહેવી. સાદી અને સરળ રીતે વાર્તા કહેવાથી બાળકો તરત સમજી શકે છે. શિક્ષકની ભાષા કિચક, આડંબરવાળા અને અરપણ ન હોવી જોઈએ. વાર્તા સરળ અને સળગ કહેવી જોઈએ. વાર્તા કહકે કહકે કહેવાથી રસની ક્ષતિ થાય છે. આખી વાર્તા એક સાથે કહેવાથી સારો રસ જામે છે, આથી બાળકો ઉમંગથી સાંભળે છે.

વાર્તાથી થતા ફાયદા:—વાર્તાથી બાળકનું હૃદય વિકાસ પામે છે અને તેના મનમાં અદ્ભુત ચિત્રો ખસી જાય છે, તેમાં તત્ક્ષીન રહેવાથી

જાળકોને આનંદ થાય છે. વાર્તાથી જાળકને નવીન આનંદ અને પ્રેરણા મળે છે. તેમજ જાળકનું અધરા વિષયોમાં મન કંટાળી ગયું હોય તે વખતે વાર્તા કહેવાથી મગજ તાજાં થાય છે. તાજા મગજથી જાળકને ઉત્સાહ વધે છે, તેથી જાળક સારું કામ કરી શકે છે. વાર્તાને લીધે જાળકને બીજા વિષયોમાં રસ પડે છે તેમના ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે, અને તેથી તેઓ ધ્યાન આપે છે. આવી રીતે ધ્યાનને લીધે સ્મરણશક્તિ પણ કેળવાય છે.

જાળકને કલ્પિત તથા અદ્ભુત વાર્તા કહેવાનું કારણ એ કે જાળકની જુદી જુદી શક્તિઓને પે.પણુ મળી તેને એક જાતનો આનંદ થાય છે. તેને લીધે તેના જીવનને નવીન પ્રેરણા મળે છે. ઐતિહાસિક વાર્તા પણ કહેવી જોઈએ. તેથી પ્રાચીન કાળનો જમાવ આવે છે. જાળકમાં વીરપૂજની લાગણી તીવ્ર હોય છે, તેથી પ્રતાપ, શિવાજી વગેરે વીર પુરુષોનાં જીવન-ચરિત્રો કહેવાથી તેના મગજમાં બહાદુરીની છાપ પડે છે અને તેથી પોતાના દેશને માટે તેમને અભિમાન આવે છે, એટલે તેના તરફ ભક્તિ-ભાવ ઉત્કેષાવાંથી જાળકમાં સ્વદેશભક્તિના બીજ રોપાય છે.

જાળકને નવું નવું જાણવાની વિશેષ ઇચ્છા હોય છે. એક નાની ચીજ જોઈને તેમાં શું રહસ્ય રહેલું છે, તે જોવાની તેને પ્રેરણા થાય છે અને તેની ભાંગતોડ ક્યાં સિવાય તે જાણવું નથી. જાળકનું મન ધણું ચંચળ છે. તે જાણીતી વસ્તુ કરતાં અજાણી વસ્તુ સમજવાને માટે હંમેશાં પ્રેરાઈ રહ્યું હોય છે. શિશુશાસ્ત્રનો નિયમ છે કે તદ્દન જાણીતી તેમજ તદ્દન અજાણી બાબતથી કંઈ રસ કે ધ્યાન ઉત્પન્ન થઈ શકતાં નથી. આથી જ જાળકને અદ્ભુત ને અમતકારી એટલે થોડી અજાણી બાબત વિશેષ ગમે છે. આ આનંદથી જાળકને રસ પડે છે અને રસને લીધે ધ્યાનશક્તિ વધે છે. ઉત્સાહપૂર્વક એટલુકત વાર્તા કહેવાથી જાળકને રસ પડે છે અને રસને લીધે આનંદ થાય છે. આથી આનંદ ઉપજાવવો એ વાર્તાનો ખરા હેતુ સફળ થયો કહેવાય.

વાર્તા કહેનાર શિક્ષકે માયાજુપણે, ધીમે તથા અસરકારક રીતે કહેવી જોઈએ. વાર્તા કહેતા શિક્ષકે જાળકની સાથે જાળક બની જઈને ખુલ્લી જગામાં એસાંડીને અભિનય સાથે ભાવપૂર્વક વાર્તા કહેવી.

વાર્તાના ૨૫૪ અપારકને માટે, ધ. ગ્રી. નાર ચિત્રના ઉપયોગની જરૂર છે. વાર્તા કહેતી વખતે વચ્ચે ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો. ચિત્રોના ઉપયોગ માટે વિદ્યાર્થીઓને મત છે: (૧) કોઈ કહે છે કે ચિત્રો બતાવ્યા વગર વાર્તા કહેતી,

(૨) કોઈ કહે છે કે ચિત્રો ખતાવીને વાર્તા કહેવી; પરંતુ (૧) ચિત્રો ખતાવ્યા વગર વાર્તા કહેવાથી વાર્તામાં જોઈ એ તેવો રસ પડતો નથી તે વાર્તા શુષ્ક થઈ જાય છે. (૨) ચિત્રો શરૂઆતમાં ખતાવીને વાર્તા કહેવાથી વાર્તા સાંભળવામાં બાળકો બોલું ધ્યાન આપે છે અને બાળકો ચિત્રો તરફ જ નજર રાખે છે, માટે શરૂઆતમાં ચિત્રો ખતાવવાં જ નહિ. આ અભિપ્રાયોમાં મધ્યમ માર્ગ તો એ છે કે ચિત્રોનો ઉપયોગ કરવો ખરો, પરંતુ તે વધારે કરવો નહિ. ચિત્રો વધારે ઉપયોગ કરવાથી બાળકની કલ્પનાશક્તિ કમી થાય છે, માટે થોડો ઉપયોગ કરવો. વાર્તાની શરૂઆતમાં ચિત્રો ખતાવવાં નહિ, પરંતુ વચ્ચે વચ્ચે ચિત્રો ખતાવવાં ચિત્રો રંગીન અને આકર્ષક વધારે જરૂરી છે. વાર્તા રસિક કરવાને માટે શિક્ષક બુદ્ધિ બુદ્ધિ ચિત્રો રાખવાં અને વાર્તા કહેતી વખતે જ ઉપયોગ કરવો.

વાર્તા કહેતી વખતે વર્ગવ્યવસ્થા ઉપર ધ્યાન આપવું. બાળકોને વાર્તા સારી પેઠે સંભળાય તેને માટે, અને વાર્તા સાંભળવાથી બાળકોના મનમાં સારી અસર થાય તેને માટે બાળકોને અર્ધચંદ્રાકારમાં ગોળ બેસાડવા જોઈએ, જેથી તેઓ ધ્યાનપૂર્વક આગુરતાથી સાંભળી શકે. શિક્ષકે વાર્તા કહી રહ્યા પછી બાળકની પાસે બાળકને વાર્તા કહેવરાવવાની ફરજ પાડવી નહિ, તેમજ બનતાં સુધી વચ્ચે સવાલ પૂછવા નહિ. બાળકને વાર્તા કહેવાનો ઉમંગ થઈ આવે અથવા તેને કહેવાની પ્રેરણા થઈ દોષ તો જ તેને વાર્તા કહેવા દેવી. ફરજ પાડીને વાર્તા નહિ કહેવરાવવાથી તેણે સાંભળેલી વાર્તાના વિચારો તેના મગજમાં સુસ્મૃતિ ગ્રાહવાય છે, તેથી તેમાંથી કહેવાનો બોધ તે જાતે ગ્રહણ કરે છે. વાર્તા બાળકો પાસે ભજવી ખતાવવાની જરૂર છે. તેથી બાળકોને ધણો આનંદ પડે છે.

વાર્તામાં આવતા કોઈપણ ભાગનું દર્શન બાળકો પાસે સ્પેટમાં પડાવવું જોઈએ. આથી બાળકો કેટલું સમજ્યા છે, તે ચિત્રદ્વારા તેના અવાકમાં આવશે. સારા શિક્ષકે બાલમિત્ર, બાલશૂવન, બાળક, વગેરે બાળકોને વ્રગતાં માસિકો, મંગાવવાની, વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

મુ. પાલનપુર શિક્ષક સુનિલાલ નરભેરામ માટે

યુરોપનાં જુદાં જુદાં રાજ્યોની વસ્તી

૧ રશિયા ૧૦ કરોડ	૧૮ બલ્ગેરિયા ૫૦ લાખ
૨ જર્મની ૬ કરોડ ૧૦ લાખ	૧૯ સ્વીટ્ઝરલેન્ડ ૪૦ લાખ
૩ બ્રિટન ૪ કરોડ ૩૦ લાખ	૨૦ ફ્રાન્સ ૩૫ લાખ
૪ ઇટલી ૪ કરોડ	૨૧ ડેનમાર્ક ૩૩ લાખ
૫ ફ્રાન્સ ૩ કરોડ ૬૦ લાખ	૨૨ નોર્વે ૨૭ લાખ
૬ પોલાન્ડ ૨ કરોડ ૭૦ લાખ	૨૩ લેટ્વિયા ૨૦ લાખ
૭ રુસ ૨ કરોડ ૨૦ લાખ	૨૪ લિથુઆનિયા ૨૦ લાખ
૮ રુમાનિયા ૧ કરોડ ૭૦ લાખ	૨૫ તુર્કી ૧૫ લાખ
૯ ગ્રેકલેન્ડ ૧ કરોડ ૪૦ લાખ	૨૬ ઇરિયોનિયા ૧૨ લાખ
૧૦ યુગોસ્લોવિયા ૧ કરોડ ૮૦ લાખ	૨૭ આલ્બેનિયા ૮ લાખ
૧૧ હંગેરી ૮૦ લાખ	૨૮ સેલાવિયા ૨ લાખ ૬૦ હજાર
૧૨ બેલ્ગિયમ ૮૦ લાખ	૨૯ ડેનમાર્ક ૨ લાખ
૧૩ ઓસ્ટ્રિયા ૭૦ લાખ	૩૦ આઇસલેન્ડ ૧ લાખ
૧૪ હોલાન્ડ ૭૦ લાખ	૩૧ મોનકો ૨૩ હજાર
૧૫ આસ્ટ્રિયા ૭૦ લાખ	૩૨ સેનમરિનો ૧૨ હજાર
૧૬ પોર્ટુગલ ૬૦ લાખ	૩૩ લિચ્ટેનસ્ટીન ૧૧ હજાર
૧૭ સ્પેઇન ૫૮ લાખ	

આખા યુરોપની આ પ્રમાણે કુલ વસ્તી ૪૫ કરોડ અને ૩૦ લાખની છે.

(સુદ્ધિમકાચ ઉપરથી)

પરીક્ષા

(વસંતલિલકા છેલ્લે)

આપી આપતી વૃત્તને અરધી સદી મેં,
આનંદદાયી બલુધા ન દીધી સદી મેં;
ચિંતા નિમજ્જન વૃત્તને વૃત્ત દર્શાવે છે,
હા આપતી ઉપરના ઉદ્યોગને વૃત્ત.

(૨)

તું જ્ઞાન માપ કરતી ફરતી બધે રે,
નાપાસ પાસ કરતા સુ ઘટે વવે રે ?
નાપાસ ખિન્ન વળી પાસ બને હુલાસી,
લેતી ન દેતી તદ્દપિ તુજ રીત આ રી ?

(૩)

તું બાળની રમરણુ શક્તિ તપાસતી રે,
તેથી કરીજી બુદ્ધિ દૂર લાસતી રે,
બુદ્ધિ વિકાસ કરવા નહિ યત્ન નારો,
તેથી થએલ તુજ બુંડપમા વધારો.

(૪)

શૈલી પ્રમાણુ ગણી સર્વ પરીક્ષકોની,
આલે પ્રવૃત્તિ તદ્દનુસરી શિક્ષકોની,
તારે ચીલે મમન સર્વ કરી રહ્યા છે,
ના આલનાર ઉલટા નબળા કહ્યા તે.

(૫)

કર્તવ્યનિષ્ઠ બનવા કર્તવ્ય બાણી,
આહે ધણાક પણુ રાખતી નિત્ય તાણી,
સાહસ્ય ના કઈ ચતુ તુજ તાણુ એણુ,
આયે સદાય ફરતુ ઘટમાળ જેણું.

(૬)

તું દૈન્યભાવ સદા ગોખણુ દાવનારી,
સ્વાર્ત્ર્ય ને સ્વય સ્ફૂર્તિ દબાવનારી,
ભુરું સ્વમાન બનતું તુજ સેવનાથી,
વિશુદ્ધ પ્રેમ સંદયાર રહે ન આથી.

(૭)

સુજો ધણાવ તુજને નહિ ધમ્મતા રે,
તારી પ્રણામ વદતી ગ્હી છે છતાએ,
ઉધા પ્રમાદ ઝટ ફેરવજે તું બાઈ,
છોટી બુની ઘરડની બધી નિપુરાર્થ.

(૮)

ટાળી દીએ મનસ સૌ તુજ લાવનામાં,
ગાળી દીએ સંરીર સૌ તુજ સેવનામાં;
સેવે સમાધિ સહુ એ તુજ ધ્યાન ધારી,
તું યન્ન તુલ્ય બની પાડતી છાપ તારી.

(૯)

જોડે સ્વરૂપ ઝટ જોઈ લઈ જમાનો,
તો તોજ દીક શુભ રંગ ચડે સમાનો;
તારા સ્વરૂપ પર શિક્ષણ ચાલતું રે,
તે જોઈ સુઘ જનનું દીલ દાઝતું રે.

(૧૦)

ધચ્છે ઘણાક તુજ માપ વિષે મપાવા,
ચાહે ઘણાક તુજ છાપ વિષે છપાવા;
વિજ્ઞાનની સડકને તજીને તમામ,
ચાલે ચીલે અટવીને તુજથીજ આમ.

(૧૧)

છે બ્યેય પ્રાપ્ત કરવા તુજ “વાહ વાહ,”
ચાલ્યો જતો સતત ગાડરીયો પ્રવાહ;
જાવું પડે ઉદર કારણથી દબાઈ,
છે સ્વાચ્છતા પ્રજાગ નાટ્ય પ્રયોગ આઈ.

(૧૨)

અન્દ્રેન્ડ શિક્ષક કંઈ જુજ જ્ઞાન ધારે,
તેઓ જુની ઘરડમાં પગલું સ્વીકારે;
અજ્ઞાન છાદન કરે તુજ પ્રશ્નમાળા,
તેથી વખાણ કરતા બની ભાટ તારા.

(૧૩)

“શું રે યરો” સ્મરિય જોજ બહુ સહે રે,
ચિન્તા નિમજ્જ બની દીલ બહુ દહે રે;
આમાં યતાં નિરૂજ એક બહુ કરાવે,
કો મૂર્ખ તો જીવનનો ઝટ અંત લાવે.

(૧૪)

તું જ્ઞાન પ્રેક્ષણ કરે કરીને કહારો,
પ્રજો કરે પ્રતિદિને પરિકાસ ત્હારો;
આવું છતાં તું ક્યમ ફેરવતી ન પામું,
આ તો દીમે અદ્દલ હાથ સદિન હાંમું !

(૧૫)

લગ્યત થઈ વિચરે તું થઈ જાનતેતા,
થા યત્નશાળી બહુધા બનવા વિજેતા;
વિમેશ્વાર જન જીવન દિત સાર,
જાતી રહે અમર ફેરવે રૂપ તારું.

(૧૬)

છૂટો પડું અનુભવી વચનો વટી હું,
રે નામ તારું નહિ લેઉં દવે કદી હું;
છેલ્લે સલામ કરું ખિન્ન થના મને હું,
દિધા, ત્રિધા, ચતુરધા, શતધા તને હું.

ખાખરા
તા. ૨૬લ.

}

ખીતાખર નારાયણ ભેરી

*ભેંસ આગળ ભાગવત

મનહર છંદ

એક ગામમાં પુરાણી, મર્જના કરે કથાની,
શ્રોતાને રીઝવવાને, ગડતા ગમનમાં;
ગોટી ગોટી જુઓ પાઠી, ફાલમાં માથું ધુણાવી,
ફેરફાર બિન્નબિન્ન, કરતા વદનમાં.
શ્રોતા સૌ નિમગ્ન થાય, આંખમાંથી આંસુ નીપ,
એક ડોસી તરબોળ, આંસુના વદનમાં;
કથા પરિપૂર્ણ થતાં, લોક જોડી પેર જતાં, ।
ડોમી અટવાય અતિ, શોકના વમળમાં.

કથાની અસર જાણી, ઢમંઢોલ છે પુરાણી,
 ધન્ય ! માછ રસમેદુ, લીન છે કરુણમાં;
 ડોસી કહે જાણું નહિ, કરુણ જરુણ કંઈ,
 દુઃખ જોઈને તમારું, જળું છું અગનમાં.
 મરવા પડેલી પાડી, મારે ઘેર તે બિચારી,
 ખરાડી ખરાડી ગઈ, યમના સદનમાં;
 એવા રોગ કેરા ભોગ, તમે થઈ પડ્યા ભાઈ,
 જુરી દશા જોઈ આખ્યા, આત્મ તો નયનમાં.
 મુણી વાણી જૂઝ જાણી, ઠંડાગાર તે પુરાણી,
 નિશ્વાસ સર્થો ને વ્યાપી, ખિન્નતા હૃદયમાં;
 વિનવે સાકરલાલ, કદી ન કથશે ભાઈ,
 ભેંસ પાસે લાગવત, અગમનિગમના.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ

નોટશનની નિશાનીઓ નીચે પ્રમાણે:—

દાખલો —

ખરજ સમક	•	/	ત્રી	
કોમલ સ્વર		~	ધે	
અંદ્રાકાર જોટલા સ્વર નીચે		~	પધ નીધ	એકંદર માત્રા
હોય તે દરેકની અડધી				બેમાં ચાર સ્વર
માત્રા ગણવી.				વગાડવા.
સ્વર લંબાવવા સાર નિશાની	—	ગ—		માત્રા
				૨

જે સ્વર હોય તેની એક માત્રા
 સમજવી ને તે પંચી જોટલી
 સ્વરની લાઘનમાં આડી લીટી
 કરી હોય તેટલી માત્રા વધારે
 લંબાવવી.

સ્વરની નીચે આડી લીટી — મ
 મૂકી હોય તે તાલની નિશાની છે.
 ઉપરની નિશાનીઓ સમજી વગાડવું.

સંગીત

ત્રીજી ચોપડી, પાઠ ૧૬.

રાગ ભૈરવી, તાલ અતુશ્ચલતિ એકતાલ, માત્રા ૪

૧	૨	૩	૪
---	---	---	---

 તાલનું
માપ

ધૃ નૌ	સ-રૌ ળ	રૌ-સ નૌ	ળ-રી રી
સ ત	નું-ચિ ત	ચિ-ત ન	રે-ક ર
ળ-મ પ	ળમ પમ ળ રૌ	સ રૌ ળ મ	સરૌ ળમ ળ રૌ
ધું-સ ત	વા-—-ચ ક	નિ-—-ચ ય	ઉ-—-ચ ર
સ સ	ધ-ધ ધ	પ-પ પ	પધ નૌ ધ પ
ન દિ	કા-મ અ	સ-સ ક	દી-—-ક ર
મ-મ પ	ળમ પમ ળ રૌ	સ રૌ ળ મ	સરૌ ળમ ળ રૌ
ધું-જ શ	ધી-—-ઝ ળ	ધી-ત જ	ગે-—-ક ર

પાઠ ૮

અહો "દિવ"ની કવિતા—

રાગ અમાત્યમાં
પિતાની કુહારીના ઢાળના નોટશન
પ્રમાણે ગાવી.

પાઠ ૩૬

“ઈશ્વરનો મહિમાય”—

ત્રીજી ચોપડીમાંની કવિતા “રે ખેડુતનું
ખરે જગતનો તાલ ગણાયો” એ નોટે-
શન આપેલું છે તે પ્રમાણે ગાવું.

“લુઓ રૂપેરી બાગ”—

બાળમોથીમાંની કવિતા “હુડું જગેહુડું,
વને”ના નોટશન પ્રમાણે ગાવી.

“વનમાં તરૂમાં”—

“સતનું ચિત્ત ચિત્તન”ના નોટશન
પ્રમાણે ગાવી.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ }

પી. એ. દવે.
સંગીતશિક્ષક.

વિષય:—વ્યાકરણ

સામાન્ય હેતુ:—તર્કશક્તિ દેખાવવી.

વિશેષ હેતુ:—વાક્યના પ્રકાર-સાદું અને સંયુક્ત.

સાધન:—ખાસ નહિ.

શિક્ષક:— ()

સમય:— ૪૦ મિનિટ

તા. ૧-૭-૧૯૩૦

પાઠના મુદ્દા

શિક્ષણસેવી

કા. પા. ની નોંધ

અ. આરંભ:—

(૧) પૂર્વગાનનો ઉપયોગ

(૨) ક્રિયાપદની જરૂર

(૧) વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી વાક્યો લેવાં અને તે કા.

પા. પર નોંધવાં.

(૨) તેમાંથી કર્તા-ક્રિયાપદ ઓળખાવવાં.

(૩) ક્રિયાપદની વાક્યમાં રી જરૂર છે ? વિચાર પુરો
જણાવે છે.

અ. મુખ્ય વિષય:—

અ (૧) છૂટક શબ્દોની નોંધ

(૨) વાક્યો બનાવવાવા

(૩) એકજ ક્રિયાપદ-

વાળાં વાક્યો

(૧) શિક્ષકે કા. પા. પર કેટલાએક શબ્દો લખાવા.

જેમકે:—

(૨) પછી તે શબ્દોનો ઉપયોગ કરી દુકામાં દુકાં

વાક્યો બનાવવાવાં.

(૩) દરેક વાક્યમાં કેટલી જાતના વિચાર છે ?

(૪) કેટલાં ક્રિયાપદ દરેક વાક્યમાં છે ? એકજ

ક્રિયાપદ શા માટે ?

(૧) વિદ્યાર્થીઓનાં વાક્યો નોંધી તેમાંથી

કર્તા અને ક્રિયાપદનાં પહેા નીચે

સીટી દોરાવવી.

(૨) છૂટક શબ્દોની નોંધ:—

(૧) વરસાદ (૨) તાપ (૩) વર્ગ

(૪) શિક્ષક (૫) ચોપટી વગેરે.

૪) સાદા વાક્યની સમજ

૫ (૧) મનોમન માટે ક્રિયાપદો મૂકવાં.

૬ સંયુક્ત વાક્યને માટે પૂર્વ પગથી ૩

૭ ૧ સાદાં વાક્યોનું નોંધણું

આવી રીતે જ્યારે વાક્યમાં એકજ ક્રિયાપદ (અને તેનાથી અર્થ પુરો થતો હોય તો) હોય ત્યારે તે વાક્ય સાદું વાક્ય કહેવાય. બાળકોની વ્યાખ્યા સુધરાવવી.

ક્રિયાપદો કા. પા. મા તોધવા અને તેના ઉપ-યોગ કરી સાદાં વાક્યો બનાવવાનાં બનાવેલાં વાક્યોમાં જુઓ હોય તે સુધરાવવી.

શિક્ષકે બાળકોનાં ૩ પોતાના લખેલા સાદાં વાક્યોને મંમંથપૂર્વક નોંડવા માટે બાળકોને કહેવું. શિક્ષકનાં સાદાં વાક્યોનાં નોંડકાં:—

{ ૧. મગન દિસાળ સમજે છે. { ૧. સતિલાલ વહેલા જો છે.
{ ૨. તે દિસાળ ગજો છે. { ૨. તે નલાય છે.

{ ૧. છગન રોજ નિશાળે આવે છે.
{ ૨. તે આખો દિવસ લાજો છે.

{ ૧. દેદા પારીય { ૧. લિખારી આંધળા છે.
{ ૨. કામ સાંધીય { ૨. તે રસ્તા ઉપર ચાલે છે.

(૩) સાદા વાક્યની વ્યાખ્યા (બાળકો પાસેથી લીધેલી) નોંધવી.

(૪) જોડે છે, કહે છે, રમે છે, પડે, પૂછીશ.

નોંડકાં વાક્યોની નોંધ:—

(૧) શેઢીના ખાનામાંના વાક્યોની નોંધ લેવી તેમજ

(૨) બાળકોનાં નોંડેલાં વાક્યો નોંધવાં.

આવી રીતે વાક્યોનાં જોડકાંને મંબધપૂર્વક જોડવાનાં (યોગ્ય ઉદાહરણોની અભ્યોની મદદથી) અને તેમાં કેટલા વિચાર કયાં કયાં ક્રિયાપદોથી જણાવવામાં આવ્યા છે તે કદાવળું.

ઉપરનાં જોડકાં વાક્યો પરત્વે ધ્યાન ખેંચી દરેક વાક્યને ખીજા વાક્ય વિના ચાલે તેમ છે, કારણ દરેક પોતાની મેળે વિચાર સંપૂર્ણ જણાવે છે. આનાં વાક્યો સ્વતન્ત્ર વાક્યો કહેવાય, પણ તે વાક્યો જ્યારે જોડાય ત્યારે સંયુક્ત કહેવાય. બ્યાખ્યા કદાવળી.

નુદાં નુદાં મનોમતો આપી સાદા અને મંયુક્ત વાક્યની સમજણ દદ કરવી.

(૩) સંયુક્ત વાક્યની બ્યાખ્યા (કદાવળી) સખવી.

૨ કેટલાં આપદ વાપરવામાં આવ્યાં છે ?

૩ સ્વતન્ત્ર વાક્યોની સમજ

૪ સંયુક્ત વાક્યની બ્યાખ્યા—
ક. પુનરાવર્તન—

શુદ્ધિપત્રક

પૃ. ૬૯,	અંક ૭,	પૃષ્ઠ ૨૩૮	ગ્રીન્હ લીટી	અમુદ્ધ	મુદ્ધ
"	"	" ૨૩૯	અગ્રીઆરખી લીટી	૨૯૨૯	૧૯૨૯
"	"	" ૨૪૨	"	૧૯૩૫	૧૯૨૫
				મંબુદાસ	મંબુદાસ

ઈતારમપત્રક

અમદાવાદ-જિલ્લો.

ગામ તાલુકો.	નામ.	કિંમત.	હેતુ.
વાધરાડા	ગામ લોકોએ	૧૪-૩-૦	સ્કૂલ જમાડી.
શીઆળ	ગાંગડના વાઘેલા ધીરશંકરજીએ	૨-૦-૦	સાકર બેઠેચી.
વાસણાકેળીઆ	ગિ. મહીપતભાઈ ભાવસંગ- ભાઈના ચિ. પટેલ કાળુ- ભાઈએ	૨૫-૦-૦	ઇનામ તથા પતાસાં બેઠેચ્યાં.
રામપુર	પા. પરસોત્તમ રેવાભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. ઉમેદભાઈ છગનભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	પા. ગોપાળ કાલાભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	પા. કાનજી ભવાનભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	રઘુના પા. ખોડાભાઈ નયુ- ભાઈએ	૧૨-૦-૦	રકાખી પ્યાલા તથા પતાસાં બેઠેચ્યાં.
	પીજના પા. મણિલાલ લલ્લુ- ભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસાં બેઠેચ્યાં.
	કમોલિના પા. ઉમેદભાઈ ગી- રધરભાઈએ	૧૬-૦-૦	રકાખી પ્યાલા તથા પતાસાં બેઠેચ્યાં.
	કીર્તિભાઈના પા. ત્રીકમભાઈ ગોઠજીભાઈએ	૧૨-૦-૦	રકાખી પ્યાલા તથા ખારેકા બેઠેચી.
નૂનાનપુર	પટેલ નયુદાસ વીરચંદ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	" નયુદાસ કેવળદાસ		
	" અમીચંદ		
	" રણછોડ દરિયાઈ		
	" ઉગરાભાઈ અમયાલ ધર્મી	૩૦-૦-૦	"
	" મૂળચંદ બેઠતાભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
ગામડી	પા. નાથાભાઈ મોતીભાઈએ	૪૦-૦-૦	ખેતે સ્કૂલ જમાડી.
ઓગણુજ	ગામલોકોએ શેઠસાહેબ સર ગીરજપ્રસાદ ચીનુભાઈને ત્યાં પુત્રપ્રસવની ખુરાલીમા	૪-૦-૦	સાકર બેઠેચી.
કોઠ	ગામલોકોએ	૧૫-૦-૦	મિદાઈ બેઠેચી.
સાલજડા	પા. ગીરધર કાળિદાએ	૧૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
જુવાલ રૂપાવટી	ખેત જડીયાએ	૧૫-૦-૦	"
ધરોડા	શાહે ગીરધરલાલ દાણીચંદેતથા શાહે જુઝાખીદાસ ચુઝાખચંદે	૩૫-૦-૦	અત્રેની સ્કૂલના તથા ઘોળાકુવાની સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ જમાડ્યા.
	પા. સામળદાસ પીતાંબરે	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.

તાજપુર	પા. મોહનદાસ ભગવાન	૧૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી
	વરસોડાના સાદ નગીનદાસ	૧૪—૮—૦	"
	મગનલાલે		
	પા. મગનદાસ ચતુરદાસે	૮—૫—૦	"
	વાળંદ જોઈતા વહાલજીએ	૧૦—૦—૦	"
	વાળંદ અમયા બહેચરે	૧૧—૦—૦	"
ઝીઝર	યુ. પ્રતાપસિંહ કેસરિસિંહજીએ	૧૦—૦—૦	"
પાણવી	શેઠ નાનચંદ પદમસી ગાધીએ	૧૦—૦—૦	"
	જીજીધરાના પા. ગોપાળ પ્રાગ	૩—૦—૦	પતાસા બહેચ્યા.
	તથા ભગવાન દેવજી તથા		
	મુખી મોના રખડ વગેરેએ		
પાટડી	નામદાર સગીર દરબાર સાહબ	૩૫—૦—૦	"
	રઘુવરસિંહજી દોલતસિંહજી		
	સાહેબ તરફથી		
	"	૨૫૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
વાસણા કેલીઆ	પટેલ કાળિદાસ મહીપતદામે	૫૦—૦—૦	મને સ્કૂલો જમાડી.
	તથા પટેલ કેવળભાઈ રજુ		
	છોડભાઈ એ		
રૂઢાતલ	હેડમાસ્તર વિઠ્ઠલભાઈ મનસુ-	૫—૦—૦	રૂઢ પાયુ.
	ખભાઈ રાવળે		
બગોદરા	મિ. ડી. વી. પંચાલ મીકેની-	૩—૦—૦	સાકર બહેચ્યા.
	કલ એન્જનીયરે		
	ગબી લાખુભાઈ હનુભાઈ એ	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી તથા
			સાકર બહેચ્યા.
પલાયર	ગામલોકોએ	૮૦—૦—૦	વંદરાડ, પોગલુ તથા
			પલાયર એ ત્રણે
			સ્કૂલો જમાડી.
	બાઈ સુરજ પા. અમયા મો-	૩—૭—૬	દેશીહિસાબ બહેચ્યા.
	તીની વિધવાએ		
	પટેલ સાકાભાઈ ભગવાનદાસે	૧—૦—૦	પેનો બહેચ્યા.
	રા. કોદરલાલ મગનલાલે	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
કુખડચલ	પા. જખાભાઈ હરિભાઈએ	૫૦—૦—૦	મને સ્કૂલો જમાડી.
અવાણીઆ	રા. બ. નરસિંહપ્રસાદ ધરણી-	૨—૦—૦	મિદાંધ બહેચ્યા.
	ધરદાસે સ્કૂલની પીઝીટ કરી		
	તે પ્રસંગે ગામલોકોએ		
ટેકાવાડા	પુનમપરાવાળા પુનમચંદ વા-	૧૦—૦—૦	ચોપરીઓ તથા મિ-
	લચંદે		દાઈ બહેચ્યા.
એણાસણ	બીવાસીયાના ગરાસીયા ઉમે-	૩—૦—૦	રૂઢ પાયુ.
	દજી જીજીભાઈ એ		

કુળકથલ	ડૉ. શંકરસવ અનંતરાવ	૩-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસા ઠહેચ્યા.
ભંડાડ	મહેતાજી મોહનલાલ જોષી	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતાસા ઠહેચ્યા.
અધાર	ગામલોકાએ	૨૫-૦-૦	માળ લાયબ્રેરી માટે બેટ આપ્યા.
	પટેલ હરીસંગ જગનલાલે	...	સ્કૂલ રટાડ સાથે જમાડી
	પટેલ જેમજીદાસ ભગવાનદાસે	...	
આવળા	જીવરામ લક્ષ્મીભાઈ પટેલના	૨૦૦-૦-૦	બધી શાળાઓ જમાડ
	કુટુંબીઓએ		
	પટેલ તરભોવન કુંજભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	"
	પટેલ મગનલાલ તાપીદાસે	૨૦-૦-૦	"
વાચ	પાવડીના શાહ સકરવાલ	૧૨-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા
	હરિભાઈએ		ઠહેચ્યા.
	"	૨-૦-૦	ફંડમાં આપ્યા.
ધાવી	વિરમગામના શાહ ટાકરગી	૬-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસા
	જગનવાલે		ઠહેચ્યા.
	નારણપુગના પા. બોધાભાઈ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ગીરધરભાઈએ		
પરદોલ	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ વડાલાભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
	પટેલ ડોલાભાઈ મલાભાઈએ	૪૦-૦-૦	
અવાણીઆ	તાલુકદાર જીતુભા રતનસિંહે	૪-૦-૦	મિઠાઈ ઠહેચી.
વિસલપુર	ગામલોકા તરફથી	૧૧-૦-૦	ધનામ ઠહેચ્યા.
ધનાળા	ગોની મોહનલાલ ત્રીભોવને	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	વેંચ પ્રભુરામ રામભટે	૧૫-૦-૦	પ્રડિઆળ આપવા ક-
			ણુલ કર્યું.
		૧-૦-૦	સાકર ઠહેચી.
	હકર નાનજી નંદુએ	૧૨-૦-૦	માર માસની શ્રી માફ
			કરાવી.
	ગામલોકાએ	૪૦-૦-૦	સ્કૂલમાં કાયમ ફંડ
			કરી આપ્યું.
ધરી	મહેતા ડાલાલાલ જગનલાલે	૧૦-૦-૦	પતાસા ઠહેચ્યા.
	તથા હિરાલાલ જગનલાલે		
અડવાળ	ભાઈ સાહેબ ભા મહેતાએ	૧૦-૦-૦	ફંડમાં આપ્યા તથા
			મિઠાઈ ઠહેચી.
	મિ. ગોપાળ વજવાલે	૧૦-૦-૦	"
	મિ. અગરસંગ દેસાજીએ	૪-૦-૦	"
	મિ. અમરસંગ શીવસંગજીએ	૧૦-૦-૦	"
	મિ. જીતુભા અખાભાઈએ	૬-૦-૦	"

પાણુવી	રોડે નાનચંદ્ર પદમરસી ગાંધીએ	૧૦-૦-૦	પિત્તાળના ખાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
નાગડકા	અમદાવાદના શા. નગીનદાસ શીવચાલે	૧૦-૦-૦	હડિઆળ સફલને બેટ કર્યું.
દંતાલી	પા આત્મારામ છગનભાઈએ	૧૫-૦-૦	સફલ જમાડી.
કુબકચલ	પા. જોષિતારામ વકતનદામે પુરાણી મણીલાલ મગનલાલે	૧૨-૧૦-૦	"
		૧-૦-૦	બંને સફલોમા પતાસા વહેંચ્યા.
દેકાવાડા	ગામના મૃદરચાએ	૩૫-૦-૦	સફલ જમાડી.
કુમાણા	મુખી મોતીભાઈ જશભાઈએ	૨૫-૦-૦	સફલતા ફંડમા આપ્યા.
	અરજણભાઈ જીવાભાઈ આવડાએ	૨૧-૦-૦	"
	મોતીભાઈ કમાભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	"
	શંકરભાઈ અરજણભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	"
	માનમંગભાઈ નયુભાઈ ખારડે	૧૧-૦-૦	"
	ભાઈ રાઈજેન પટેલ વિઠ્ઠલભાઈ ગોરધનભાઈની વિધવાએ	૧૦-૦-૦	"
	પટેલ આધવજી નારણભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
	વીંકુલાડાના નયુભાઈ કલ્યાણભાઈ પટેલ	૧-૦-૦	"
	ગામલોકોએ	૧૮-૦-૦	ઈનામ તથા મિઠાઈ વહેંચી.
વિસલપુર	અમદાવાદના શા. પ્રેમચંદ હરિલાલે	૧૦-૦-૦	ઈનામ વહેંચ્યું.
ગેમડી	પા લવજી ગીરધરે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
મુળધરાઈ	મિ. ગગુલા રામભાઈ તથા ગૌરીચંદ્ર કરાણજીવન જોશીએ	૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
વાગડ	મુળધરના રા નારણદાસ મયુરદાસ નાળિયેરવાળાએ	૧૪-૧૪-૦	હડિઆળ કન્યાસાળા-મા બેટ આપ્યું.
	"	૫-૧-૬	પુરતકો તથા સ્નેટો વહેંચી.
	"	૩૬-૦-૦	પરજી બેમાડી.
	મેરાઈ વેલશા નાગજી	૭-૦-૦	પરજી માટે ત્રાંખાનું બેડ આપ્યું.
	"	૧-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	નાનુદાસ બાપુલા વરસાલાઈએ	૧-૦-૦	"
ધનાળા	પાયમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓએ	૧-૦-૦	પાયમા ધોરણ બોલવાથી સાકર વહેંચી.

વિસલપુર	શા. ઉકાભાઈ તરબોલનદાસે	૪-૦-૦	લાકડસી તથા ચનાણુ ઠહેચ્યું.
સીતાપુર	દલકારા કમા મધા ભરવાડે	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ધનાળા	વૈદ્ય પ્રભુરામ રામભાઈ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
વાદજ	પા. ધનાભાઈ ગોપાળદાસ	૬-૦-૦	દર મહિને પરજમા આપવાના કરી બાર મહિના સુધી પરજ બેસાડી.
	પા. નારણભાઈ ગોપાળદાસ		
	પા. ભૂદર બહેચરદાસ		
	પા. હીરદાસ નરોત્તમદાસ		
	પા. લલ્લુભાઈ અમયાદાસ		
	પા. સેંધાભાઈ બાણદાસે		
	પા. મોદનલાલ કરસનદાસે	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. રાયચંદ પુરષોત્તમદાસની વિધવા બાઈ સોનાએ	૩૦-૦-૦	"
હાથીજળ્યુ	મહેમદાવાદના ડા. છોટાલાલ ભુલાભાઈ ભટે	૧૨-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેં- ચ્યા.
ત્રેન્ટ	કુમાણના પટેલ ગોતીભાઈ	૨-૦-૦	પનાસાં ઠહેચ્યા.
વાલુકડ	કમાભાઈ અને અન્ય ગૃહસ્થોએ		
	શેઠ પ્રેમચંદ રતનજીએ	૧૦-૦-૦	સ્લેટો તથા
	શેઠ ગોવિંદજી વિહલે	૫-૦-૦	ચોપડીઓ વહેંચી.
	માળીની નાતના ફંડ તરફથી	૧૦-૦-૦	
	ગામલોકી તરફથી	૧૩-૦-૦	સાકર તથા મિકાઈ ઠહેચી.
	મિ. એમલજી કાશીરામે	૨૫-૦-૦	અને સ્કૂલો જમાડી.
	મિ. અનુપરામ હાવજીએ	૨૫-૦-૦	
	મિ. માણસંકર મહાદેવે	૨૫-૦-૦	
	દક્કર કુબેર બાણાએ	૨૫-૦-૦	
	ગામલોકીએ	૨૫-૦-૦	"
રીઝડી	મુખી ભગવાનદાસ રામદાસે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	પા. હરજી ભેમદાસે	૧૨-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
સુધડ	પંચાયત શીવલાલ દવારામે	૧૨-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	જમાલ ઉમરે	૧-૮-૦	પંતાસા ઠહેચ્યાં.
હાથીજળ્યુ	શાહ શકરચંદ ભાઈચંદે	૧-૦-૦	રેવડી ઠહેચી.
પીપળી	ખંભાતના શેઠ સાકળચંદ લક્ષ્મીચંદ પટવાએ	૧૧-૦-૦	વાગતું, ધડિઆળ ફોટ આપ્યું.
રામપુર	સોની ખુશાલ મોતીચંદે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	શાહ ચમનલાલ જગનલાલે	૭-૦-૦	મિકાઈ ઠહેચી
કુબડચલ	મિ. રમણલાલ મગનલાલ ભટે	૫૦-૦-૦	અને સ્કૂલો જમાડી.
તગડી	શેઠ નાગરદાસ રત્નભાઈએ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
બાવળા	પટેલ જોષ્ઠાભાઈ મધુરભા- મજી	૧૮૦-૦-૦	વણે સ્કૂલો જમાડી.

વાંચો

ભરપુર કમિશન

વાંચો

અમારા

શાળાપયોગી

પુસ્તકો

મુંબઈ ઇલાકો ગોકળદાસ કુબેરદાસ કૃત કિં. ૦-૫-૦

(પ્રાથમિક શાળાના ૪ થા ધોરણ માટે)

ગુજરાતનો ઇતિહાસ વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ કૃ. ૦-૪-૦

આરોગ્યશિક્ષણ હરરાય અમ્બુલકરાય દેસાઈ કૃત કિં. ૦-૮-૦

,, શિક્ષિકા

,,

૦-૭-૦

આ ઉપરાંત હમારે ત્યાં દરેક જાતના પુસ્તકો જેવા કે અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી સ્કૂલમાં આવતા ધણાજ કીકાયત લાવે અને વધુમા વધુ કમિશનથી આપવામા આવે છે. હરિકાષ્ઠિને લઈને કમિશનમાં ધણાજ વધારો કરવામા આવેલો છે તો એક વખત પધારી ખાત્રી કરવા વિનંતી છે.

સી. એમ. પરીખ

ખડાયતા બુકડીપો,

રીઝીરોડ બાલાહનુમાન પાસે—અમદાવાદ.

બહાર પડી ચુક્યું છે

ગુજરાતમાં આ પહેલાંજ પુસ્તકો છે કે જેની તમો કાગને ડાળે રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

(૧) કસરત અને ફિલ

(૨) રમતો ઘરમાં અને બહાર રમવાની. (બીજી આવૃત્તિ)

લેખક:—હરરાય અમ્બુલકરાય દેસાઈ બી. એ.

(બાળવીર, આરોગ્ય-શિક્ષણ, શિક્ષિકા વગેરેના લેખક.)

શિક્ષક બંધુઓને આ લેખકના પુસ્તકોની મંગીનતા અને ઉપયોગીતા વિશે લખવાની જરૂર નથી તેમને આ પુસ્તકોની દરેકજ જરૂર છે. તમારા વિદ્યાર્થીઓના શરીરવિકાસ માટે ખુબજ ઉપયોગી છે. તેમજ તમારી જાતને પણ નિરાગી રાખવામા મદદગાર થઈ પડે તેવા આ પુસ્તકો છે. જેઓની અંદર (૧) ૭૦ (૨) ૩૪ ચિત્રો છે સાથે (૧) ૧૨૮ અને (૨) ૧૪૦ પાનાનો સમાવેશ થાય છે. કિંમત (દરેકની) ૦-૧૨-૦

આજેજ ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરવા વિનંતી છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—સી. એમ. પરીખ

ખડાયતા બુકડીપો, રીઝીરોડ, બાલાહનુમાન પાસે—અમદાવાદ.

—કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપયોગી પાઠ્ય પુસ્તકો—

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ ચોથા ધોરણના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ

(હિંદુસ્તાનના સામાન્ય વર્ણન સાથે) કિંમત ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ
મુજબ.

(એશિયા ખંડના સામાન્ય વર્ણન સાથે) કિંમત ૦-૫-૦

કર્તા:—પ્રીતમરાય ત્રજરાય દેસાઈ, બી. એ; એસ. ડી. ગી. ડી.

[હાલની ભૂગોળોમા નકશાની ખામી કેટલે દરજ્જે હોય છે, તે માટે જુઓ:—શાળાપત્ર, ડિસેમ્બર, ૧૯૨૯, પૃષ્ઠ ૪૬૪. પરંતુ ઉપરની ભૂગોળોમાં એ ખામીઓ દૂર કરવાના હેતુથી નવીન ઢબના અતિ ઉપયોગી નકશા પુરતી સંખ્યામા મૂકવામા આવેલા છે.]

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ (રાજ્ય બંધારણ સાથે)
કિં. ૦-૧૪-૦

કર્તા:—મગનલાલ માણેકલાલ ધોળાદીઆ, બી. એ; બી. ડી.

[પ્રાથમિક શાળાના ઉપલા વર્ગો માટે; વર્તમાનકાલ દાખલ પરીક્ષાના તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજના અભ્યાસક્રમ માટે, અને એ. વી. સ્કૂલોના નીચલા ત્રણ વર્ગો માટે આ પુસ્તક અતિ ઉપયોગી છે. તેમાંનાં રાજ્યબંધારણના પ્રકરણો વિદ્યાર્થીઓ માટે અનેક રીતે માર્ગદર્શક છે. કેટલાક સમયમાં તેની ચાર આવૃત્તિઓ થઈ છે, એ તેની લોકપ્રિયતાની સાબીતી છે. પૃષ્ઠ ૩૩૫]

વ્યાપાર વિજ્ઞાન અને દેશીનામું કિંમત ૦-૬-૦

કર્તા:—દુર્ગાશંકર શિવશંકર યાજ્ઞિક, પ્રિન્સિપાલ, યાજ્ઞિક કોલેજ,
ઝાંઘ કામસા.

[આધુનિક સમયમાં માત્ર દેશીનામું જાણવું એટલું જ પુરતું નથી. એથી કરીને દેશીનામાનાં મૂળનસ્તોની સાથે બેન્કિંગ, વિમો, ઇન્કમેટેક્સ, દુડીપત્રી આદિ ઉપયોગી વિષયોને આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતના દરેક નાગરિકને ખાસ જાણવા જેવી અત્યંત જાણતો આ પુસ્તકમાંથી મળી આવે એમ છે.]

રતનપોળને તાકે, } પ્રકાશક,
અમદાવાદ. } ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો

ગુજરાતી એટલાસ

સુંદર રંગીન ૨૪ નકશા

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઝાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

ફેન્કારો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર

ફાઇનલ પરીક્ષાના બધાં

વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ

પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ

સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

જુની ધરેડથી લખાએલાં અશુદ્ધ

પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ

પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ

વર્ષે પાસ કરી શકશો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું.

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલાઈ છે.

તે પદ્ધતિ પ્રમાણે ફાઇનલ પરી-

ક્ષામાં બેઝનાર છાકરા તેમજ

કન્યાઓને ઉપયોગી થઈ શકે,

તેવો ઇતિહાસ આ એકજ છે.

આમાં છાકરા તેમજ કન્યાઓના

સવાલો આપવામાં આવ્યા છે.

આ જાતનું કોઈપણ જુની ધરે-

ડથી લખાએલું પુસ્તક ખરીદી

પેલા જગાડવા કરતાં આજ

પુસ્તક ખરીદવું એ પાસ થવા,

માટે ઉત્તમ છે. કિં. ૦-૧૧-૦.

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

ફાઇનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આની પડોંગી ખરું ને !

કહેા ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને મુંઝવે છે ?

✧

શ્યુચનના પેસા બચાવવા છે ?

✧

કેવા સવાલો આવશે તે જાણવું છે ?

✧

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે જાણવું છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બધાની 'હા' કહેતી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દગદાર પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

કિં. રૂ. ૧-૧૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ માટે ખાસ ઉપયાગી.

ડી. સી. ઉમરીગર સાર્વજનિક હાઈસ્કૂલ, પારડી.

- ૧ અહીં વર્નાક્યુલર ફાઇનલ સ્પેશિઅલ ઇંગ્લિશ ક્લાસ છે. તેમા વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ ત્રણ વખ જેટલું ઇંગ્લિશ ફક્ત એકજ વર્ષમા શીખે છે. આ ક્લાસ જુનો અને નવોતો છે.
- ૨ બહારગામના વિદ્યાર્થીઓની સગવડ સાર બોર્ડિંગહાઉસ છે.
- ૩ અહીં અગ્રેજ પહેલા ધોરણથી માડી ઠેક મેટ્રિક સુધીના વર્ગો છે.
- ૪ હવાપાણી અનુકૂળ છે તથા ગ્રામ્યજીવનનો લાભ છે.
- ૫ શિક્ષકો અનુભવી તથા ટ્રેઇન્ડ છે. અત્યાર સુધીમા રિઅલ્ટ ધણા મંતોષકારક છે આ વરસે તો દેખ પંચાણુ ટકા પરિણામ આવ્યું છે.
- ૬ નવો ક્લાસ જુન ૧૯૩૦ થી શરૂ થશે. તે પહેલાં દાખલ થવા વિશે અરજ કરો.

છગનલાલ સુનીલાલ મહેતા. હેડમાસ્ટર.

શાળાપયોગી #ટેક્સ્ટ બુક તરફે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાયમિક શાળાના ભા. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—પા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ થોપડીના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સંદિત)

૬. નવું સરળ સુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૪-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સમગ્રના નળીના જુકસેસરોને ત્યાંથી મળશે.

સુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

૬. પાનકાર નંકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, જોડગના માણ ૬. એ. ૪ મુ. કપડરજ

જોઈએ છીએ.

મોરબી તાલુકા સ્કૂલ માટે બહોળા અનુભવવાળો ચાઈલ્ડર ટ્રેઇન્ડ હેડમાસ્ટર એડ રા. ૫૦ થી ૬૦. ઉમર, સાતિ, વતન તથા ગર્વિશિક્ષે સાથે અરજ કરો. મોરબીના નામદાર મહારાજ સાહેબની હજુરમાં.

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુખર્જી ધલાકાની ફરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબૂકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળમોઘ છ નબરમાં } ચોરીમ
કાગળ { ફરેક નબરની પ્રિન્ટ થી આના } પાના

આમ્ય મ્યુનિસિપલ હો બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પ્રસન્નગીથી ચાલતી કેપિબૂકો બાળકો ઓ શિક્ષકે મા સારા અને સુદર મોઘપ્રદ
વાળી મટે પ્રસિદ્ધ થએલી છે, એવી લેખનકળા કેપિબૂકો વાપરવા અમો નમ્રતાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપની ચલના વિધાના ઉપામકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી વસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
ચોખ્ખી રીતે તપાસી તેના અદરના વિવશે અને પદ્ધતિને જોઈ ચોખ્ખા ધન્યાર આપશો.

રૂપ ૦ અને તે ઉપરાંત કેપિબૂકો ખરી નારને એ કડે ૩૦ ટકા કમિશન આપ
વામાં આવશે. પેકિંગ અને રહેવે ખર્ચ પણ આ જગ્યામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત
પુ કે સ્ટેશનથી આવડતું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબૂકોને બાળકોને લી નબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીવ પેને
ખાનગી મળતી છે તેની ફરેક બોક્સમાં જોકે નબરની ડઝન શરૂની કિં. રૂ. ૧૫

મુખર્જી-ડાહ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ

કાલકાદેની માતાના મંદિર સામે કુંકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ખાનગી નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ,
ચાપરા-એમ. વડીવ જીવર્મ. સુગંધ બજાર.

દેશીનામું (કાયમ ટેક્સ્ટબુક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે આનુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુડીઓની
લખાવટનો સુધારો કરીએ છે તદ્દઉપરાંત મે કો, ગેરો, વિમા અને પોમવ
ઝોરડર વિશે પુગી માહિતી તથા જુના મનોચલ ઉપરાંત નવા ૧૮ મનોચલ
દાખલ કર્યા છે એક વાર વાંચી જુનના કરવા વિનંતિ છે કિ ૦-૬-૦
પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ ફરમા ૧૭ કમિશન માટે પત્ર વખતે

મુખર્જી-એન. એમ. ત્રિપાઠી મુરત-ક ના ની કંપનિ

લકઝ-ટેસાઈ જીવર્મ, જુકમેનર

જગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયુમુખા ઓફિસ, પેનેસરોડ-વડોદરા

ફેલોશીપની ખીચાં

જે શિક્ષકોને ફેલોશીપની ખીચાં જો તેમણે માગાપત્રના ઓફિસ
પે રા ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ, એ મરનામે અડધા આનાની
રિફ્ટ ખીચીને મળતી લેવા તરી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	વ્યાકરણ શીખવવાની પદ્ધતિ	૨૭૫
૨	શુન્યોપનની ઝોઠ રીત	૨૭૮
૩	આમકાની કેળવણી-ટુએટીની ફરતી શાળા	૨૮૦
૪	વધી મિશન સ્કૂલ	૨૮૫
૫	શિક્ષકને	૨૮૮
૬	નિર્ધારિતીક્ષણ	૨૮૯
૭	નવની બાળનો	૨૯૫
૮	વાચનની નોધ-ધોરણ છટું	૩૦૧
૯	ઓઝો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ મરઘાઓ માટેના અભ્યાસક્રમ	૩૦૫
૧૦	સંગ્રહારી જાહેરખબરો	૪૮
૧૧	ઈનામ પત્રક	૫૧
૧૨	ખાનગી જાહેરખબરો	૫૨

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી તમામ જુકમેયરને અમર આપવામા આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમા ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ મળવામા આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધુ પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	૩. ૮૦	૩. ૬૦	૩ ૪૦
૭ માસ	૩ ૪૦	૩. ૩૦	૩ ૨૦
ત્રણ માસ	૩. ૨૫	૩. ૨૦	૩ ૧૫
એક માસ	૩. ૧૨	૩. ૧૦	૩. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૯]

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૦

[અંક ૯

વ્યાકરણ શીખવવાની પદ્ધતિ

વ્યાખ્યાશિક્ષણનો હેતુ ભાષાનુદિ છે આપણા વિચાર અને લાગણી આપણે બોલીને તથા લખીને જણાવીએ છીએ તે બોલી અને લેખન માટે કંઈ નિયમો હોય નહિ તો તેમાં દિનસે દિનસે ઘણો ખગાડ થઈ જાય અને છેવટે તે દરેક વ્યક્તિ પોતાની મરજી માફક બોલે અને લખે તો ભાષામાં ઘણી અવ્યવસ્થા થાય, એટલે તેને લીધે એક ખીજના નિયમ સમજી શકાય નહિ. બ્યારે વિચાર સમજી શકાય નહિ ત્યારે અસ્પષ્ટ વહેવાર પણ થઈ શકે નહિ આ પ્રમાણે સમાજમાં અરાજક મામલો થતો અટકાવવાને ડાહ્યા પુરુષોએ ભાષાના વ્યવહારના અનુભવ અને ચિંતનના પરિણામે કેટલાક નિયમો શોધી નાંખ્યા છે. ભાષાના આવા સુવ્યવસ્થિત નિયમો વ્યાકરણમાં આવે છે.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ ભાષા શુદ્ધ બોલવામાં તથા લખવામાં આવે તેને, માટે વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. વ્યાકરણશિક્ષણ યોગ્ય રીતે ન આપવાથી વિદ્યાર્થીઓનું ભાષાગ્રાન અપૂર્ણ અને ભૂલભરેલુ માન્ય પડે છે. હાલમાં શાળામાં વ્યાકરણ નેઈએ તેવી રીતે કાળજી-પૂર્વક નહિ શીખવવાથી, વિદ્યાર્થીના ભાષા ઉપરનો કાણ ખામી ભરેલો જોવામાં આવે છે. વ્યાકરણશિક્ષણની ક્યાસના બે મુખ્ય કારણ છે (૧) આ વિષયમાં અમૂર્ત ખામતો હોવાથી વિદ્યાર્થીના મગજમાં

તેની છાપ બીજા વિષયની માફક જ પડતી નથી; કારણકે જે વસ્તુ છાપ્યગમ્ય નથી તેનો ખ્યાલ લાવવો એ દરેક મનુષ્યને મારે કાજ બાબત છે. (૨) બીજી બાબત આ વિષય શીખવવાની યોજના કે પદ્ધતિ સંબંધીની છે. જે શિક્ષકવર્ગ જરા ઉત્સાહ લઈ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ જે પદ શીખવવાનું હોય તેની જરાજર પદ્ધતિપૂર્વક તૈયારી કરે તો જાણી તે બાબત પ્રથમ પ્રયાસે થોડી ઘણી સમજશે એમાં સંદેહ નથી. પ્રથમ બાબત કુદરતી વ્યવસ્થાને આધારે હોવાથી એમાં આપણે ફેરફાર કરી શકીએ નહિ; પણ જે વ્યાકરણ શીખવવાની શૈલી કુદરતી નિયમ મુજબ ઘડવામાં આવે તો અવશ્ય એમાં આપણને ઘણી ફતેહ મળવાની વાી છે. આ ઉપરથી વ્યાકરણશિક્ષણની કઈ પદ્ધતિ તે વિષય સરળ અને સસ્ત કરવાને મારે છે તેનો આપણે હવે વિચાર કરીશું.

પ્રથમ જણાવ્યા મુજબ જે વ્યાકરણનો વિષય અમૂર્ત એટલે તરે જેઈ શકાય નહિ એવી બાબતનો છે તો આપણે તે વિષય બાળકને મળે ઉતરે તેને મારે સરળ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો જેઈએ. વ્યાકરણનું જે પદ શીખવવાનું હોય તેને મારે પહેલાં તો તેના પાંચ સાતેક દાખલા વિદ્યાર્થીને સૂચક પ્રશ્નો પૂછી તેની પાસેથી કઢાવવા. દા. જે ક્રિયાવિશેષણ શીખવવાનું હોય તો પ્રથમ શિક્ષકે જુદી જુદી ક્રિયા કરી કે જનારી તેને લગતાં જુદાં જુદાં દાખલા વિદ્યાર્થી પાસે કઢાવવા અને તે કા. પા. પર લખવા.

(અ)

- ૧ કલમ પડી.
- ૨ પક્ષી ઉડે છે.
- ૩ મગન બોલે છે.
- ૪ કાચ લાગ્યો.
- ૫ શાંતિ જતો રહ્યો.

(વ)

- ૧ કલમ નીચે પડી.
- ૨ પક્ષી ઉંચે ઉડે છે.
- ૩ મગન ધીમે બોલે છે.
- ૪ કાચ હમણાં લાગ્યો.
- શાંતિ તરત જતો રહ્યો.

ઉપર મુજબ (અ) અને (વ) ખાતાંનો વાક્યો કા. પા. પર શિક્ષકે લખ્યાં છે. (અ) ખાતામાંનાં વાક્યોમાં ફક્ત કર્તા અને ક્રિયાપદ આપેલાં છે. તેમાં 'પડવાની' 'જડવાની' 'બોલવાની' 'લાગવાની' અને 'જવાની' ક્રિયા 'પડી', 'ઉડે છે', 'બોલે છે', 'લાગ્યા' અને 'જતો રહ્યો' એ ક્રિયાપદોથી બતાવવામાં આવી છે; પણ તે કેવી જાતની ક્રિયા થાય છે તે જણાવવામાં આવ્યું નથી. તેને મારે (વ) ખાતાંનો વાક્યોમાં અનુક્રમે 'નીચે', 'ઉંચે', 'ધીમે', 'હમણાં' તથા 'તરત' શબ્દો મૂકેલા છે. કલમ પડવાની ક્રિયા ક્યાં થઈ? 'નીચે', પક્ષી ક્યાં ઉડે છે? ઉંચે; મગન કેવું બોલે છે?

‘ધીમે’; કાચ ક્યારે ભાંગ્યો? ‘દમણા’; સાંતિ ક્યારે જતો રહ્યો? ‘તરત’ આ પ્રમાણે કેવી જ્ઞાતની ક્રિયા થાય છે તે બતાવવા માટે વધારાના શબ્દો (વ) ખાનામાં મૂકવામાં આવ્યા છે. ‘નીચે’ ‘ઉંચે’, વગેરે શબ્દોથી ‘પડી’ ‘ઉડે’ ‘હં’, વગેરે ક્રિયાપદો સંબંધી હવે આપણે વિશેષ શું જાણીએ છીએ? તે શબ્દોથી આપણે ક્રિયાપદનો વધારે (વિશેષ) અર્થ જાણીએ છીએ. ત્યારે જે શબ્દ (પદ) ક્રિયાપદનો વિશેષ અર્થ બતાવે તે ક્રિયા-વિશેષણ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે લખવા ઉપરથી ક્રિયાવિશેષણની વ્યાખ્યા દેવાયતી. દોકરાંઓને તે રહેટયા કખાવરાયતી અને મોટો બોલાતી પાકી કરાવતી.

ક્રિયાવિશેષણની સમજણની આ રીત વ્યાકરણશિક્ષણનો એક ભાગ છે. બીજો ભાગ વિદ્યાર્થીઓને તેની બરાબર સમજણ પડી છે કે કેમ તેની ખાતરી કરવાનો અને તેનું જ્ઞાન લખવાના ઉપયોગથી દદ કરવાનો છે. હવે આપણે બીજી રીતનો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય તે જોઈશું.

પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓને ક્રિયાવિશેષણ શું છે તે સમજાવું. હવે આપણે તેના જ્ઞાનની કસોટી કાઢવી જોઈએ. પહેલાં તો શિક્ષકે કેટલાંક વાક્યો કા. પા. લખાયાં અને તેમાંથી જે પદ ક્રિયાવિશેષણ હોય તેનું ઓળખાણ તેમની પાસે કરાવવું. તેઓ અમુક પદ ક્રિયાવિશેષણ છે એમ કહે તેટલાથી સતોષ માનવો નહિ, પણ તે ક્રિયાનો શો વિશેષ અર્થ બતાવે છે તે પણ સાથે સાથે પૂછવું. કાલી વખત જેમ જાળકો પ્રથમ પદને કતાં ગણે છે અને છેલ્લા પદને ક્રિયાપદ તરીકે ઓળખે છે, તેમ ક્રિયાપદની પહેલાંનું પદ ક્રિયાવિશેષણ હોય એમ તેઓ ધારી લે છે. આ કારણને લીધે જે પદનું પદસ્થાન કરવાનું હોય તેનું કારણ પણ સરળતામાં પૂછવું જોઈએ. ‘આ કુતરો એકદમ નાંદા.’ ‘તમે કાલે ગેરદાબર દના.’ આ વાક્યોમાં ક્રિયાવિશેષણનું ઓળખાણ સહેલાઈથી થઈ શકે છે. “છેક ઘોઘ ઘુધી પનાઈ વર્ષ જવી જોખમકારક છે, તેથી જરાક દૂરથી કાંડે ઉતરવું પડે છે.” આ વાક્યોમાંથી ક્રિયાવિશેષણ શોધવાનું કાણુ છે.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રથમ શિક્ષકે સહેલાં વાક્યો લઈ તે કા. પા. પર લખાયાં. પછીથી વાચનમાળાનાં વાક્યોમાંથી ક્રિયાવિશેષણ શોધી લાવવા વિદ્યાર્થીને કહેવું; પછી વાક્યોની ખાલી જગ્યામાં ક્રિયાવિશેષણ મૂકવા કહેવું. કા. ‘કોકરો—આપ્યો’ આ વાક્યમાં ‘ગોડો’ ‘વડેડો’, ‘તરત’, ‘દમણા’, જેવાં જુદાં જુદાં ક્રિયાવિશેષણો મૂકી સકાય છે. આવી રીતનાં મનોમન કરવાથી વિદ્યાર્થીની લાપાશકિત વધે છે. આ પ્રમાણે ક્રિયાવિશેષણનું

જ્ઞાન દદ થયા પછી અમુક ક્રિયાવિશેષણ, જેવાં કે 'વારંવાર,' 'અહીં,' 'અંદર,' 'ખરેખર,' 'હાં' કા. પા. પર લખી વિદ્યાર્થીને તેને વાક્યોમાં વાપરવા કહેવું અને તેનો ઉપયોગ ખરાખર કર્યો છે કે કેમ તે કાળજીપૂર્વક જોવું. આવી રીતે વ્યાકરણશિક્ષણની પદ્ધતિનો ખીન્ને ભાગ અમુક પદનું જ્ઞાન દદ કરવાને માટે છે. વળી તેને વાસ્તે ખીજી એક રીતનો પણ ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે. શિક્ષકે પ્રથમ કાગળની નાની કાપલીઓ કરી તેમાં નામ, સર્વનામ, વગેરે પદોવાળાં શબ્દો લખવા. જુદાં જુદાં પદની એવી ઘણી કાપલીઓ પ્રથમ તૈયાર કરવી અને પછી મનોમતન કરવાની વખતે વિદ્યાર્થીને થોડી થોડી કાપલીઓ આપવી. પછી જમીન ઉપર કાઢેલાં જુદાં જુદાં પદના ખાનામાં અમુક અમુક વિદ્યાર્થી પાસે તે મૂકાવવી. દા. મુસાફર, લોખી, માનું છું. અબ્યાસ, ત્રાસી ગઈ, આવીને, જ્યારે, તરતજ, જેવા શબ્દો લખેલી કાપલીઓમાંની કોઈ એક ગમે તે ખાનામાં મૂકવા વિદ્યાર્થીને કહેવું. 'આવીને, એ કુંદનના ખાનામાં મૂકવાને બદલે જો ક્રિયાપદના ખાનામાં મૂકે તો તેનું કારણ પૂછી ખીજા વિદ્યાર્થીને તે બૂલ સુધારવા કહેવું' અને જરૂર પડે તો તે શિક્ષકે સમજાવવું. આવી રીતે ક્રિયા કરીને વ્યાકરણ શીખવવાથી બાળકોને મજા પડશે અને તેની સાથે તેમનું જ્ઞાન પણ દદ થશે.

જે શિક્ષકો ઉપર જણાવેલી પદ્ધતિ મુજબ વ્યાકરણ ન શીખવતા હોય તેમને તે પ્રમાણે શીખવવાની લક્ષ્યામણ કરવામાં આવે છે, અને વિદ્યાર્થીના મન ઉપર તેની કેવી અસર થાય છે તેનું અવલોકન કરવાનું મત્તવવામાં આવે છે.

શ્રુતલેખનની એક રીત

વિદ્યાર્થીઓનું લખાણ શુદ્ધ થાય તે માટે વર્ગમાં શ્રુતલેખન કરાવવામાં આવે છે. સાધારણ રીતે જે પાઠનું વાચન થઈ ગયું હોય છે તેનું શ્રુતલેખન કરાવવામાં આવે છે. જેમ બને તેમ છોકરાંઓ ઓછી ભૂલ કરે અને શુદ્ધ લખતાં શીખે તેને માટે શીખી ગયેલા પાઠનું શ્રુતલેખન થાય છે. વળી તેમના મગજમાં અધરા શબ્દની છાપ શુદ્ધ પડે એટલા માટે પ્રથમ છોકરાંઓને પાઠ વાંચવાનું કહેવામાં આવે છે. આવી રીતે પહેલેથી પાઠ વંચાવવાનો હેતુ એ છે કે તેઓ બનતાં સુધી ઓછામાં

ઓછી જૂલો કરે. જૂલ પડવા પછી તે સુધરાવવી તેના કરતાં તે ન પડે તે વધારે સારું છે.

સાધારણ રીતે શ્રુતલેખન પહેલાં અમુક શબ્દો કે લીટીઓ બાળકો મનમાં વાંચે છે અને તે ઉપરજ તેઓ ધ્યાન આપે છે. પછીથી શિક્ષક તેનું શ્રુતલેખન કરાવે છે. આ પ્રમાણે કામ કરવાથી વિદ્યાર્થી અમુક શબ્દો કે લીટીઓ શુદ્ધ રીતે લખી શકે છે, પણ તેજ પાઠમાં આવેલા બીજા અથવા શબ્દો તે બરાબર લખી શકતો નથી. આ કારણને લીધે શિક્ષકે છોકરાંને પ્રથમ આખો પાઠ મનમાં વાંચી જવા કહેવું અને જે શબ્દો તેમને અથવા લાગે તે ઉપર તેમણે ખાસ ધ્યાન આપવું એમ કહેવું જોઈએ. વળી શિક્ષકે પણ કા. પા. પર અથવા શબ્દો લખી તેની છાપ બરાબર તેમના મગજ ઉપર પાડવી જોઈએ. પછી તેણે સ્પષ્ટ રીતે ધીમેથી શબ્દસમૂહ પ્રમાણે અમુક ફરો લખાવવો. આ ઉપરાંત આખા પાઠમાં આવતા પાંચ કે સાત શબ્દો પણ ઉંચટે લખાવવા. આ પ્રમાણે શ્રુતલેખન કરાવવાથી છોકરાઓને આખા પાઠનું શ્રુતલેખન આવડશે. શ્રુતલેખન કરાવતાં પહેલાં બધા અથવા શબ્દોની જોડણી કા. પા. પર મોંઢેથી કરાવવી જોઈએ નહિ, પણ જે એકાદ અટપટો શબ્દ હોય તેની જોડણી બોલાવરાવવી, કારણકે લખેલા શબ્દોને જે આકાર મગજમાં પડ્યો હોય છે તે બાળકો ઝટ યાદ ધાવી શકે છે. આવી રીતે આંખની સાથે કાનનો ઉપયોગ કરવાથી મગજ ઉપરની છાપ સચોટ થાય છે.

જેમ ફક્ત કોપી લખવાના વખતમાં સારા અક્ષર લેખવાથી બાળકોનું લખાણ મરોડદાર અને સફાર્થિય થતું નથી, તેમ એકલા વાચનપાઠનું શ્રુતલેખન થવાથી તેઓ શુદ્ધ લખી શકતા નથી. વાચનના પાઠ ઉપરાંત બીજા વિષયોમાં આવતા અથવા શબ્દો લખવાનો મદાવરો વિદ્યાર્થીને થવો જોઈએ. જૂઓળ, ઇતિહાસ, ગણિત, પદાર્થપાઠ, સૃષ્ટિગત, વગેરે વિષયોમાં જ્યારે જ્યારે કોઈ અથવા કે પરિણામિક શબ્દ આવે ત્યારે શિક્ષકે તેની નોંધપોથીમાં તે લખી રાખવો જોઈએ, અને પંદરેક દિવસે એક વખતે બધા શબ્દો તેણે વિદ્યાર્થી પાસે લખાવવા જોઈએ. આવી રીતે તે શબ્દો નહિ લખાવાથી તેઓ તે શબ્દો લખવામાં ઘણી જૂલો કરે છે. તેના કેટલાક શબ્દો નમુનારૂપે નીચે પ્રમાણે બતાવ્યા છે. હીપકલ્પ, જુશિર, હીપસમૂહ, દિમજેન, ઉચ્ચ પ્રદેશ, પ્રાકૃતિક, મહારાષ્ટ્ર, અક્ષાંશ, વિષુવટત; દિવન, વજ્રપત્ર, પરામકોશ, અપારદર્શક, કામોનિકએસિડ,

અમનગી, મનનતંતુ, વનસ્પતિ, વાપક ગતિ, શ્રીદેવી, મૌર્યવંશ, બૌદ્ધ ધર્મ, સિદ્ધરાજ.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ અધરા શબ્દોની નોંધનો ઉપયોગ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓનું લખાણ શુદ્ધ થશે એમાં કંઈ સંદેહ નથી.

આ ઉપરાંત કોઈ કોઈ વખત શિક્ષક કા. પા. પર પાચેક શબ્દો લખી રાખે અને બાળકોને તે બેએક મિનિટ જેવા દર્ષ પાટીકું ફેરવી નાખે, અને પછી તેમને જે શબ્દો યાદ રહ્યા હોય તે લખી લાવવા કહેવું. પછી શિક્ષકે સ્નેહો તપાસી શેવી. વિદ્યાર્થીના શબ્દ જોટલા ખરા હોય તેની નોંધ રાખવી. પછી તેણે ૭, ૯, ૧૧, ૧૩ એમ વધરા પ્રમાણમાં ઉપર મુજબ શબ્દો થોડીક વાર જોઈ લખી લાવવા કહેવું. આ પ્રમાણે શાત શ્રુતશેખનનો મહાવરો થવાથી બળકતી શુદ્ધ વેખનની શક્તિ સુધરશે એટલુંજ નહિ, પણ તેમની નેત્રશક્તિનું માપ પણ તે ઉપરથી જાણી શકાશે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ લખેયુ જોઈને વધારે યાદ રાખી શકે છે, ત્યારે કેટલાક સાંભળીને તથા જાને લખીને સાદુ યાદ રાખી શકે છે. આ પ્રમાણે શ્રુતશેખનની રીત અજમાવ્યાથી બાળકોને આનંદ મળે છે અને તે સાથે તેમની યાદ-શક્તિમાં પણ સુધારો થાય છે, કારણકે તે પ્રમંથે તેમને ખાસ ધ્યાન આપવું પડે છે. વળી જો વર્ગની બે ટુકડી પાડી તેમની વચ્ચે ઉપર જણાવ્યા મુજબ શબ્દો લખવાની હરિફાઈ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો તેથી પણ તેમને સારો કામદો થશે.

ગામડાંની કેળવણી—ટસ્કેગીની ફરતી શાળા

દબરલી લોકોની રિયતિ વિષે બેલતા છુકર ટી. વૉશિંગ્ટને કહ્યું છે કે " જેટલા પ્રમાણમાં આપણે મલુરી—ગતમહેનનના કામને ઉચું રચાવ આપીશું અને તેની કીર્તિ ગાઈશું, તેમજ જેટલા પ્રમાણમાં જીવનની સામાન્ય પ્રગતિમાં પ્રુદ્ધિ અને ચાતુર્ય વાપરીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણે આપણી પ્રગતિ સાધી શકશું." આજ ધ્યેય આગળ રાખી તેણે ૩૦ વર્ષ પહેલાં સીધી લોકો વસતા હતા તેમ, એક પ્રદેશમાં શાળા સ્થાપી હતી. સીધી બેટુતોના અને તેમના કુટુંબોના સદવાસમાં આવી બેટી સંબંધી તેમને વધારે સારી રીત પસંદ કરવા તેમને સમજાવવા એ એમનો હેતુ હતો. વળી

તેઓ વધારે કમાઈ શકે એવી રીતે તેમને મદદ આપવી અને તેમનું જીવન સુધારવું, તેમજ તેમનાં છોકરાં અને છોકરીઓ ખેતીના કામમાં રસ લેવાય તથા ખેતી અને ઘરકામ વધારે સારી થોજના પ્રમાણે થાય એ તેમને તાલીમ આપવી એ તે શાળાનો હિદેશ હતો. લોકો તેમની જાતે તેમની સ્થિતિ સુધારી શકે એ જાગૃતની તેમને ખાતરી કરી આપવા માં આજ સૌથી સરસ ઉપાય હાલમાં શાંથી કાઢેલો છે.

આ બોયને વહેવાર ૨૫૩૫ આપવાને માટે અમેરિકામાં ૩૦ વર પહેલાં “ચાલતી શાળા” સ્થાપવામાં આવી હતી. એ વખતે જુકર વૉશિંગ્ટન તે શાળાના પ્રિન્સિપલ હતા. જે પ્રદેશમાં આ શાળા ઉઘાડવા આવી હતી તે પ્રદેશમાં એક વખત ઘણી ખેતી થતી હતી, અને ત્યાં ઘણું દુખડી લોકો વસતા હતા. તેઓ જેમ તેવી ખેતી કરી ગમે તેવાં ખર્ચ બાંધી કંગાલ જીવન ગાળી નિર્વાંદ ફરતા હતા. વૉશિંગ્ટને આ લોકોને પરિચય બેળથી તેમની સ્થિતિ સુધારવાનું તેમને મન થયું. એથી તે ખેડુતો મંડળ બેગાં કરતા. વળી ટરકેગી આવવાનું પણ તેમને વારંવાર કહેવા આવતું, અને ખેડુતો બધારે ત્યાં આવવાના હોય ત્યારે ખેતીની પેદાશ સાદા પણ ઉત્તમ નમુના તેમને જોવા માટે ગોઠવી રાખવામાં આવતા જેથી અભણ ખેડુતોને સારો પાક કેવી રીતે ઉગાડવો તે શીખવાનું મન થાય.

ટરકેગીની શાળાના કામની અસર જેમ વધારે થવા લાગી, તેમ વૉશિંગ્ટનની ઇચ્છા પણ આખા પરગણામાં તેમજ બીજા આસપાસના ભાગોમાં આવી જાતની ડેંગવણીનો પ્રચાર કરવાની થઈ, તેથી તેમણે જોઈતાં સાધને ખરીદવા માટે પૈસાની જોગવાઈ કરી, અને સાહિત્યો, ઓળખરા વગેરે જો જગાએથી બીજા જગાએ ખતાવવા માટે લઈ જવા સાર એકે મોટી ગાંઠ ખરીદ કરી અને તેમાં ખેતીનાં ઓળખરા, માખણ બનાવવાનાં સાહિત્યો, બગીચાના ઉપયોગી ઓળખરા લઈ અને બીજા ખુલ્લી-ઢાંકણા વિનાની ગાંઠીઓ લઈ તેમાં અનાજ અને દોર વગેરે અડાઅડાં. આ બધો સરંજામ લઈ ખેતીખાતા તરફનો એક પ્રયોગ બનાવનાર જુદા જુદા ગામડામાં જતા અને ખેડુતોને તેમજ સ્ત્રીઓને, તેમને સંસારનું સુખ કેમ વધારે મળી શકે, ખેતી કેમ વધારે સારી થઈ શકે અને ઘર અને ઘરની આસપાસની સ્થિતિ કેમ વધારે શોભાયમાન કરી શકાય તે બતાવતો હતો.

આ કામ એટલું બધું સફળ થયું કે બધારે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ તરફથી આ શાળાને સરકારી થોજનાના અંગ્રજીત ગણવામાં આવી, ત્યારે ગાડાને

બદલે ભાર ભરવાની મોટી મોટર ખરીદવામાં આવી, અને તેને લીધે તેમાં વધારે ભાર ભરવાનું સુલભ થયું અને આથેનાં ગામડાંમાં ફરવાનું બની શક્યું.

૪. સ. ૧૯૨૭માં ટરકેગીની સંસ્થા 'ખેડુતોનો દિન' એ નામે ઉત્સવ ઉજવતી હતી તે વખતે ૩૦,૦૦૦ સીધી ખેડુતોએ તેમજ તેમના મિત્રોએ તેમાં ભાગ લીધો હતો. પછી છુકર દી. યોશિગટનની 'ચાલતી' શાળા ખરીદી લીધી અને તેથી ખેતીની નવી પદ્ધતિમાં, તેમજ ઘરવાસ વધારે સારા બનાવવાના શિક્ષણ પ્રત્યે તેમનામાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો અને તે સંસ્થાના મૂળ રચાયકની યાદગીરી તેના નામને લીધે કાયમ રહી.

સમાજના છેક હલકા વર્ગના માણસો જેઓ અલગ, વહેમી, અને આરોગ્યના નિયમોથી, તેમ હાલની ખેતીની પદ્ધતિઓથી કેવળ બીનવકેફ હોય છે તેઓમાં ઉચ્ચ અભિલાષ, કે નવું કામ ફરવાનું સાહસ હોતું નથી અને જેઓ ગલીય ઘરમાં રહે છે તેમનો વહેવાર શિક્ષણદારા ઉદ્ધાર કરવો એ આ 'ફરતી શાળાનો' ઉદ્દેશ છે. આ શાળા તરફથી ખેડુતો સમક્ષ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, અને તેથી રીતે સંબંધ કરી આપવામાં આવે છે કે તેઓ પણ વધારે સાફ કામ કરી શકે અને થોડા એકર જમીનમાં પણ ઓછા ખર્ચે વધારે પાક નીપજવી શકાય, અને સાથે સાથે આકર્ષક મુંદર ધર બનાવી તેમાં તેઓ મુખેથી રહી શકે એમ છે. આવા સુધારા કેટલા અમલ્યના છે તે પણ તેમને પ્રત્યક્ષ અનુભવથી મળે ઉતારવામાં આવે છે. ઉંચા પ્રકારની ખેતી કેવી રીતે કરવી તે ખેડુતોને પ્રત્યક્ષ નમુનાથી બતાવવું એ આ શાળાનો ઉદ્દેશ છે. મોટર ગાડીથી ખાસ લાલ એ થયો છે કે જે લોકો બહુ દૂરના ગામમાં વસતા હોય અને ત્યાં ખેતી સંબંધી કે બીજા કોઈ જાતની કેળવણી મળી શકતી નહોતી. ત્યાં આવી ગાડીના સાધનથી શિક્ષણ આપવાનું બની શક્યું છે.

આવી શાળાઓમાં લાપલુ ધણું ઓછું કરવામાં આવે છે, અને પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો કે પાઠો આપવામાં ધણો વખત જાય છે. કામ કેવી રીતે કરવું તે સંબંધી ખેડુતોને માત્ર કહેવામાં આવતું નથી, પણ તેમને શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે જાતે કામ કરવું પડે છે. દેવગામાં કે શાળાનાં મકાનોમાં સજાઓ ભરવાને બદલે આ શાળાઓ લોકોને ઘેર જઈ વહેવાર શિક્ષણ આપે છે. વળી શાળાને માટે મુંદર જગા પસંદ કરવામાં આવતી નથી; એથી ઉપર આવી શાળાઓ ખરીબ લોકોનું રચાન પસંદ કરે છે અને ત્યાં આટલે દિવસ સુધી તે ગામ કે તેની આસપાસની જગા જાણે એક નિયમિત શાળા હોય તેમ કામ

કરવામાં આવે છે અને ત્યાંના પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને છોકરાંઓને વિદ્યાર્થી-ઓ ગણી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

શાળાની મોટર ગાડીમાં સામાન્ય ખેડુનો જે જાતનાં ઓળરો વાપરવાનાં હોય તે બધા લેવામાં આવે છે. સાથે એક ફોનોગ્રાફ, દીવા કરવાની ગોડવણ માટે સરંજામ, અને એક આગનાં ચિત્રો બનાવવાની પેટી વગેરે પણ લેવામાં આવે છે. એક માણસ જેનરને માટે નેર્સ એ એટલો સરસામાન હોય તે લઈ તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે બતાવે છે, અને ખેતીની સુધરેલી રીતો તેમને શીખવે છે. એક સ્ત્રી શિક્ષિકા હોય છે તે ઘરની જરૂરિયાત કેમ પુરી પાડવી અથવા જે તે હોય તો તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, તેમજ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અને કરકસરથી ઘર કેમ ચલાવવું તે શીખવે છે. એક નર્સ હોય છે તે તંદુરસ્તી સાચવવાની માદ્રી રીત, ઘરમાં હવાઅજવાળાની સગવડ કેમ કરી તે, અને માદાની સંભાળ કેમ રાખવી તે બાબતો પાઠરૂપે સમજાવે છે.

આ 'ફરતી શાળા'નો કાર્યક્રમ પહેલેથી ઘડી રાખવામાં આવે છે અને વખતપત્રક પ્રમાણે આખું વરસ દેશના લુદા લુદા ભાગમાં-ખાસ કરી ત્યાં રેલ્વે માર્ગ ન નીકળ્યો હોય ત્યાં-જઈ શિક્ષણ આપે છે. તેમને માટે પરગણાનો જે કોઈ સીધી એજન્ટ હોય તે પહેલેથી સંપર્ગ જાતની તૈયારી-ગોડવણ કરી રાખે છે. આ એજન્ટ શાળાના ઉપયોગ માટે એક ખેતરની ગોડવણ પહેલેથી કરે છે. વળી જે પ્રયોગો કરવાના હોય તેને માટે ચારે બાજુથી તપાસ કરી જે જે સરસામાન નેર્સ એ તે પણ તે માની રાખે છે. ખેડુનો આ પ્રયોગો નેલા હિત્યુક બનાવવાનું કામ પણ તેનુંજ હોય છે. જે જગાએ અને જે વખતે આ 'ફરતી શાળા' જવાની હોય તેની બજાર અગાઉથી ચોપાનીયાં, જાહેરખજારો વગેરેથી આપવામાં આવે છે.

પહેલેથી કરેલી વ્યવસ્થા મુજબ આ શાળાના પ્રયોગો ખેડુનાજ ખેતર પર કરવામાં આવે છે, એટલે કે શાળાનું કામ ત્યાંજ શરૂ થાય છે. પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને છોકરાંઓના વર્ગ પાડવામાં આવે છે અને પછી પ્રત્યક્ષ પ્રાયોગિક પાઠો અને વ્યાખ્યાનો શરૂ થાય છે અને તેમાં આરોગ્ય, જાહેર સુખાકારી, ખેતર અને ઘરકામ સંજોગોનો સુધારો, મર્યાબતકાંની સંભાળ અને દેરની હિંદર-એવા વિષયોનો સમાવેશ થાય છે.

જે આડતીઓ હોય છે તે પુરુષો અને છોકરાંઓને પોતાની સંભાળ નીચે લઈ લે છે. આ આડતીઓની દેખરેખ નીચે, તે જગાના ખેડુનો જાતેજ ખેતરમાં કરેલા ઘરની અને તેની આસપાસની સ્થિતિની ફરીથી રચના

કરે છે અને જે ભાંગ્યું તૂટ્યું હોય તે સુધારી લે છે અને બીજે જે કાંઈ સુધારો કરવો હોય તે પણ કરે છે. ઘર ઉપર અગામીઓ બનાવવામાં આવે છે. મરઘાં જતકાં માટે રહેવાનાં ઘર તેમજ નાહવા ધોવાની આરોગ્યકારક સગવડ તૈયાર કરવામાં આવે છે. ઘરમાં પડદા નાખવામાં આવે છે અને તેમને ધોળા નાખવામાં આવે છે. વળી તેનાં પગથીયાં પણ તૈયાર કરવામાં આવે છે. મોસમ ચાલતી હોય તો બટાટાને કેમ સુધારવા, બગીચામાં ઝાડોને કાપી કેમ ધારીલાં બનાવવાં તથા નકામા રોપા કાઢી નાખવા વગેરેનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આવી રીતે આ લોકોને જે જે જાણવું હોય તે સંબંધી અને તેટલી માહિતી આપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

અંદરના ભાગમાં બેરાં છોકરાંઓના વર્ગ પાટી નાખેલા હોય છે અને તેઓ પણ તમામ જગ્યા સ્વચ્છ બનાવે છે અને તમામ વસ્તુઓની પુનઃ વ્યવસ્થા કરે છે, એટલે જ્યારે શાળા ત્યાંથી બિડી જાય છે ત્યારે ઘર બધું નવુંજ થઈ ગએલું જણાય છે. નાખી દીધેલા હુગડાંના ગાલાને ધોઈ નાખી એકવાના હુસા અને પાથરવાની શેત્રંજીઓ બનાવે છે. નાજિએરી જેવા પદાર્થની ચોટલી અને કાચકાની ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવતાં તેઓ શીખે છે. વળી હુગડાં વેનગી શરીરને બંધ બેસતાં કપડાં તૈયાર કરવાનું, પોશાક બનાવવાનું, પડદા અને સાદરીઓ બનાવવાનું પણ તેમને શીખવવામાં આવે છે.

તે શાળા સાથે જે નર્સ હોય છે તે લોકોનાં ઘરની બારીક તપાસ કરે છે અને ગૃહઆરોગ્ય સંબંધી જે હકીકત જોઈએ તે રાખ્યના ખાતાને પુરી પાડે છે. વળી બાળસંભાળ કેમ રાખવી અને શુચિતાનો કેમ નાશ કરવો તે સંબંધી ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. વધારે માદગી બોગવતા દરદીઓને તે જગ્યાના દાકતરોની પાસે સારવાર માટે મોકલવામાં આવે છે અને માદાની સંભાળ કેમ રખાય, આરોગ્ય કેમ સચવાય, અકસ્માત વખતે, માદગી અને બીજી પીડાઓ વખતે, શા હક્કાજ લેવા તે સંબંધી તે શિક્ષણ આપે છે.

આ શાળાના દરરોજના કાર્યક્રમમાં વળી બપોર પછી રમતગમત અને આનંદ મેળવવાની યોજના પણ કરેલી હોય છે. બધા 'વિદ્યાર્થીઓ'ને એકત્ર કરી તેમને રમત રમતાં શીખવવામાં આવે છે. ગામડાંમાં આ લોકોને રમતદ્વારા આનંદ કેમ મેળવવો તેનું કયું ભાન હોવું નથી, એટલે તેમનામાં એવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવા સારું એવવાનું દોરકું, વોલીબોલ અને એવાં બીજાં રમતનાં સાહિત્યો શાળાના સરંજામ સાથે રાખવામાં આવે છે. આ હેતુથી

શાળા તરફથી એક વ્યાયામ મંડળા સ્થાપિત કરવામાં આવી છે અને તેનું ખરચ પણ શાળાને આપવું પડે છે. દરરોજ ૪ થી ૫ સુધી રમતનો કાર્યક્રમ રાખેલો હોય છે. તે વખતે જુની જુની રમતો રમવામાં આવે છે અને તેમાં એટલો રસ જામે છે કે પાછળથી ઘરડાં માણસો પણ ત્યાં રમવા આવે છે. ગામડાંના લોકોને માટે આવી રમતો શિક્ષણનું અતિ અગત્યનું અંગ છે. વળી આથી તેમનું આરોગ્ય સચવાય છે અને નવરાશના વખતનો સહકાર થાય છે.

આ ઉપર જણાવ્યા મુજબ ‘દ્વરતી શાળા’ના પ્રયોગોથી સ્ત્રીધી બેકુનોને ખેતીના કામમાં રસ પડે છે. તેઓ તેમનાં ઘર સાકસુદ્ધ રાખે છે. તેમની સ્ત્રીઓ ઘરનો વહીવટ કરકસરથી ચલાવે છે. વળી તેમનામાં જમીન ખરીદી તેના માલિક થવાની પણ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમનાં વહેમો જતા રહે છે. તેઓ એકંદર મુખી છવન ગાળે છે, અને વિશેષમાં ગોરી અને કાળી પ્રત્ન વચ્ચે પ્રેમભાવ ઉપજાય છે, અને વળી તેથી દેશને સુશિક્ષિત નાગરિકો મળે છે.

(ભાવા જર્નલ ઉપરથી)

વલી મિશન સ્કૂલ

સુદ્ધિની અદ્ભુત રચના નિહાળતાં ખરેખર પરમેશ્વર તરફ પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. એવા એક સ્થળમાં “વલી મિશન સ્કૂલ” આવી રહી છે. પાસે નાનાં નાનાં કોતરડાં વહી રહ્યાં છે. ડુંગરાળ જમીન, મહુડીનું વન, ન સાંભળેલાં એવાં કેટલાક વૃક્ષો, જેવાં કે—કડુ, ખરડી, દુધલી, આલ, ગરખાવળ, સાદળ, ટીમરી, બેડ, આંકોલ, તરતડાં, લોખાન, સાગ, સીસમ, વગેરે પુષ્કળ વૃક્ષો જોવામાં આવે છે. ટેકરા ઉપર ટેકરા હોવાથી ડુંગર નાટકશાળાની માફક ગોઠવાએલા લાગતા હતા. ડુંગર ઉપર ક્ષીલી લીલી અનેક જાતની વનસ્પતિ ઉગી હતી. કેટલાંક દરણાં, રોઝ, વાઘ, જરખાં, કોદલાં, શાહુડી, વગેરે રાત્રી પશુઓ. જંગલમાં પોતાનું રાખ ચલાવી રહ્યાં હોય છે, અને કવચિત ગામમાં આવી લોકોમાં ભય પેસાડી દે છે. એવા એક સ્થળે રાજપીપળામાં એક શાળા આવી રહી છે. આ શાળાનું નામ “વલી મિશન સ્કૂલ” છે. તે ઉપર જણાવી ગયો છું. આજુબાજુ કેટલાંક ન સાંભળેલાં ગામો વચ્ચેનાં છે—જેવાં કે, વલી,

ડબાલ, કેલીઆપાડા, ખારેદ, વળા, શિર કપાટ, પાડા વગેરે. તેવા ગામો-
 માનું એક વલી. મિશન હો તમા કેટલીક શાળા કરતા કંઈક અંશે અધિઆતી
 છે, કારણ નીચેની કેટલીએક ખીનાઓ વાચવાથી વાચકદંદને સમજણ
 પડશે તેમા ખાસ સૃષ્ટિનિરીક્ષણની મારફતે વિદ્યાર્થીઓને દોરવામા આવે છે.
 દા. તરીકે “કપાસની યોજના”—એ વિષયદ્વારા વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષય
 સંબંધી શિક્ષણ આપવાની યોજના અમલમા મૂકી છે. આ યોજનાનું ખેતર
 શા ઉપરથી થયું તે જણાવવાની ખાસ જરૂર છે. એક વખત કેટલાક છોક-
 રાઓ એક અરજી લઈ મેનેજર સાહેબની ઓફિસમા ગયા હતા. આ અરજી-
 મા જણાવેલું હતું કે અમને એક ખેતર આપો, અમે ખેડવા માગીએ છીએ.
 આથી મેનેજર સાહેબે બાળવર્ગથી ઉપલા ધોરણો માટે એક ખાસ ખેતર આપ્યું
 જેને હાલ ત્રણ વર્ષ થાય છે. ગઈ સાલ તેમાથી ૩૦ મણ કપાસ થયો હતો. ધોરણ
 પ્રમાણે ૨૫, ૨૫, ૫૦, ૭૫, ૯૦, ૧૦૦, ૧૧૦ ટુટ જમીન મળેલી છે. આ દરેકના
 જમીનના દુકડામા માત્ર કપાસજ કરવો એવો નિયમ નથી. દરેક ધોરણને
 છૂટ છે કે ગમે તે તેમા વાવી શકે, પરંતુ શિક્ષકની મરજીથી નહિ, પરંતુ
 વિદ્યાર્થીઓની મરજીથીજ તેમા બી નાખવામા આવે છે. ઓણ સાલ પણ
 દરેક ધોરણે કપાસનુંજ બી પર્મદ કર્યું છે. આ ખેતર રમત માટે કે પૈમા
 કમાવા માટે નથી પરંતુ તેમાથી સારું શિક્ષણ લેવા માટેજ છે. દાખલા
 તરીકે, ગણિત અગર આરોગ્યશિક્ષણ આપવું હોય તો પ્રથમ પૂછવું કે
 આપાત્ર યોજનાનું ખેતર કરીએ તે પહેલા શાની જરૂર છે. છોકરાઓ કહેશે કે
 બીની અને જમીન સાફ કરવાની કોઈ કહેશે માપવાની, વગેરે વગેરે બધા જવાબ
 સીકારવા. પંજી પછડું કે વાડ, ખેતર રૂક કર્યું, બી લાવ્યા, પણ બી મફત
 મળ્યું છે ? અને તે પૈસા આપવા પડ્યા તો ગા લાવે ? આપણે ધારો કે મોટા
 ખેતરમા વાવેતર કરવું છે અને તેમા એક મણ કપાસીઆ જાય તો કેટલા
 રૂા. આપવા પડે. છોકરાઓ કહેશે—અઠી રૂપીઆ. પરોક્ષ કરતા પ્રત્યક્ષ
 જ્ઞાનથી જતાવવાથી છોકરાઓના મગજ ઉપર જાંડી છાપ પડે છે. છોકરા-
 ઓ કામ કરે તે વખતે શી સાવચેતી રાખવી જોઈએ ? છોકરાઓ કહેશે—
 મેલાળથી કામ કરવું, છોડ છુંદાઈ જાય નહિ તેની કાળજી રાખવી, પગ,
 હાથ, કપડા મેલા ન ચાપ માટે સ્વચ્છ રહેતા રીખવું વગેરે. આથી આરો-
 ગ્યશિક્ષણનો આરંભ થઈ શકે છે. આ ઉપરાંત ડ્રોઇંગ—છોડનું, જોષ દફી-
 કત લખી હોય તેનો નિર્બંધ, જાતમહેનત, સૃષ્ટિનિરીક્ષણ, બૂમિતિ વગેરે
 બાબતનું અવલોકન કરવાથી વ્યાવહારિક જ્ઞાન હવે પ્રકારનું મળે છે. એ
 આ “યોજનાના ખેતરનો” મુખ્ય હેતુ છે. તેઓ વર્ષ આખરે નક્ક-

તોટાનો હિસાબ કાઢશે, પાક સારો થા નબળો આવ્યો તેનો વિચાર કરશે, અને શા કારણથી પાક નબળો થા સારો આવ્યો તેની તુલના કરશે અને તેથી તેઓની તોલનશક્તિની વૃદ્ધિ થશે. દરેક ધોરણ આઠવાડીઆમાં બે વખત થા એક વખત બેતરની મુલાકાત લઈ તેની તપાસ કરી નોંધ કરશે, ને વખતોવખત સર્વની સેવામાં વિદ્યાર્થીઓ મોકલતા રહેશે. આશા છે કે દરેક શિક્ષક શાળાના બાગકામની સાથે થા ખાનગી જગ્યામાં ગમે તે યોજના ચલાવી વિદ્યાર્થીઓની રસવૃત્તિ ચપલ બનાવી, કામ કરવાની તીવ્ર ધરજા દદ કરશે; વળી તેમને સ્વાસ્થ્ય બનાવી વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવા માટે પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરાવશે તો ખરેખર બલિષ્ઠની પ્રગ્ન ઉચી કેળવણીમાં આગળ વધશે.

વળી અહીં એક “બોર્ડિંગ હાઉસ” હોવાથી છોકરાઓને રહેવાની સારી સગવડ છે. માખાપ વગરના વિદ્યાર્થીઓની પાસેથી શ્રી લેવામાં આવતી નથી, છતાં માખાપવાળા પાસેથી નહીં શ્રી માત્ર રૂ. ૧) ખાધાખર્ચ પેટે લેવામાં આવે છે. ગરીબ છોકરાઓનાં માખાપ પાસેથી કંઈ પણ શ્રી લેવામાં આવતી નથી. ઉપલાં ધોરણોમાં અંગ્રેજી શીખવવા માટે ખાસ બહારનો વખત રાખી તેમને અંગ્રેજી અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. હુન્નરઉદ્યોગ માટે એક સુધારી વર્ગ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં ગામડાંની રિયતિને લાયક સુધારી કામ શીખવવામાં આવે છે. થોડા વખત ઉપર એક વાદવિવાદ મંડળ હતું જેનું નામ “સત્યશોધક મંડળ” રાખવામાં આવ્યું હતું. હાલ કેટલાંએક કારણોને લઈને તે બંધ થયું છે; પરંતુ આશા છે કે તે પણ ચાલશે. દર શુધવારે શિક્ષકોને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને શ્રી રીતે સહેલી પદ્ધતિથી કામ થાય તે સંબંધી ખાસ તાલીમ આપવામાં આવે છે. વળી દર શુધવારે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો સાથે સાથે હળીમળીને પુટબોલ, ક્રિકેટ, બેડમીન્ટ, વગેરે રમત રમે છે અને આ બંને બાબતમાં મેનેજર સાહેબ ધમ્મી મહેનત લે છે. જો કે આ જંગલ-વાળો પદાડી મુશ્કેલ છે અને વાઘ, દીપડાં, જરખ વગેરેની વરતી વચ્ચે ચી શાળા છે, છતાં પણ તે પાછળ પડે તેવી નથી, પરંતુ જંગલમાં મંગલ-કારી થઈ પડી છે, અને ઉલટીને જંગલને સોલા આપે છે.

માસ્તર જોસફ એ. બલસારીઆ

શિક્ષિકાને

[“ આવોને નંદલાલ રમવા આવોને રે ” એ રાહ]

શિક્ષિકા યદ્ય સાવધાન આટલી વાત વિચારે,

દર્ધ જાળાઓને જ્ઞાન દેશનું ભાવી મુધારે.

આ સઘળા છે ભવિષ્યની માતા,

પ્રથમનો ગુરુ કરો જ્ઞાન દાતા;

શીખવે હાથરમ આતાં,

દેશનું

બહેમ આળસના તખાવશે હેવા,

નીતિ રીતિની શિખાડજે સેવા;

સહુની શુભાશિષ્ય હેવા,

દેશનું

સાદી સરસ રીતભાન શિખાડે,

મારા નકારાની સમજણ પાડે;

કદીને કરી દેખાડે,

દેશનું

શેખાર્ધ કૃધલી નિદા તખવે,

દંભનો ડોળ ગધો અળસાવે;

કર્તવ્ય ભાન કરાવે,

દેશનું

ગૃહઅવસ્થા બધી સમજવી,

ગૃહ કાર્યોની બતાવશે ચાવી;

સારી રીતે સમજવી,

દેશનું

આરોગ્ય શિક્ષણ આપશે સાફ,

મજાજ નજી સહે વહેવાર;

કૌટુંબિક મુખને સાર,

દેશનું

ચેતનવંતી બનાવે સદી રે,

“ખર્ચાળ પુતળા” કરશે નરિ રે;

કર્તવ્ય જ્ઞાન દર્ધ રે,

દેશનું

દેશના ઉદ્યોગની મુંદર ચાવી,

મળે તમારા હાથમાં આવી;

આદરે ઉચ્ચ લાવી,

દેશનું

આખર
તા. રૂઝ.

}

પીતાંબર નારાયણ લેશી

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

દેડકું

કુદરતમાં આપણને જે જે પ્રાણીઓ નજરે પડે છે તેમને યોગ્યપ્રમાણે માટે તેમના શરીરોમાં જણાતા સામાન્ય ગુણધર્મોને ધ્યાનમાં લઈને વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓએ નીચે મુજબના તેમના સાત મુખ્ય વર્ગો પાડેલા છે:—

(૧) કરોડવાળાં પ્રાણીઓ, (૨) સાધાવાળા શરીરનાં પ્રાણીઓ, (૩) માંસમય શરીરવાળાં પ્રાણીઓ, (૪) પેટે ચાલનારા કીડાઓ કે જંતુઓ, (૫) કાંટાવાળા ચામડીવાળાં પ્રાણીઓ, (૬) કોરાવાસી છવ્વાં, અને (૭) એક પિંડવાળાં જંતુઓ.

ઉપરના સાત વર્ગોમાં કરોડવાળાં પ્રાણીઓનો વર્ગ ઘણો મોટો છે અને તેમનાં શરીરોની વિવિધતાને ધ્યાનમાં લઈને તેમને પાંચ પેટા વિભાગોમાં પહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. પેટા વિભાગો નીચે દર્શાવ્યા મુજબ પાડવામાં આવ્યા છે:—

(૧) આંચળવાળાં પ્રાણીઓ

(૨) પક્ષીઓ

(૩) પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓ

(૪) પાણીમાં રહેનારાં પ્રાણીઓ

(૫) પાણી અને જમીન બન્ને સ્થળે રહેનારાં પ્રાણીઓ

આ દરેક પેટા વિભાગમાં શરીરના લિંગ લિંગ આકારો મુજબ ખીન્ન ધણી વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે જે યથારથાને જોવામાં આવશે. આજે આપણે દેડકાનું અવલોકન કરીશું. દેડકું કરોડવાળાં પ્રાણીઓના વર્ગમાં આવે છે. જમીન અને પાણી બન્ને સ્થળે તે રહી શકે છે, તેથી તેને પાંચમા નંબરના પેટા વિભાગમાં મૂકવામાં આવે છે. હવે આપણે તેની કેટલીક વિશિષ્ટ લક્ષીકત જાણીએ.

નિવાસસ્થાન:—વરસાદની સરખાત થાય ત્યારે પાણીનાં ખાળો-ચાંચાં ભરાઈ રહે છે, ત્યાં અને નદી તળાવ વગેરે સ્થળોએ ડરાંડ ડરાંડ કરતાં તે આપણને જણાય છે. વરસાદ પડેલાં તેમનો અવાજ સંભળાતો નથી અને તેઓ દેખાતાં પણ નથી; છતાં વરસાદ જાહે તેઓ એકદમ નજરે પડે છે અને રાત્રીના વખતે તેમનો જોખરો અવાજ અવિરત આપણા કાને

અથકાયા કરે છે. આમ એકદમ આટલાં બધાં દેડકાં ક્યાંથી આવતાં હશે તે સામાન્ય દષ્ટિએ નવાઈ ઉપજાવે તેવું લાગે છે. આપણે દેડકાનું શરીર બાહ્ય રીતે તપાસીએ તો આનો જવાબ આપણને તરત મળી આવે છે.

તેની ચામડી ઉપર વાળ કે ફંચ જેવું કંઈ ન હોવાથી તેને ખુલ્લી અને સૂકી જગ્યાએ રહે તો તેના શરીરમાં રહેલું પાણી તરત સુકાઈ જાય અને તે મરણ પામે. આથી ખાજોચીઆનું પાણી જેમ જેમ સુકાવા માંડે તેમ તેમ પોતે જે અવસ્થામાં હોય તેજ અવસ્થામાં તે જમીનની અંદરના ભાગમાં ઉતરવું જાય છે અને ભ્યારે પાણી તદ્દન સુકાઈ જાય ત્યારે સુકાએલી માટીનાં ઢેકાઓની નીચે તે સંતાઈ રહે છે. જેમ જેમ બેજ ઓછો થતો જાય તેમ તેમ તે ઊંડાણવાળા જગ્યાએ ઉતરવું જાય છે, જ્યાં તેને બોઈતા પ્રમાણમાં બેજ મળી રહે છે. વાળ કે ફંચના અભાવે શરીરની ચામડી પર કુદરતે તેને રહેજ ચિકાશવાળું પડ આપેલું હોય છે જે આનાં સ્થળોમાં શોષણ થવા દેવું નથી. આ તેની સુગુપ્તિ અવસ્થા ગણાય છે. ઉનાળામાં તે આ મુજબ રહે છે અને તે સમયે તેની ખાવાપીવાની અને શરીરની ખીટ ક્રિયાઓ મંદ પડી જાય છે.

ભ્યારે વરસાદ આવે છે અને જમીન પપ્તળીને બેજવાળી બને છે, સારે તે એકદમ બહાર આવે છે. બહાર આવ્યા પછી દેડકો ડરાંડે ડરાંડે બોલવા માંડે છે. આવી રીતે બોલવાની ક્રિયા અર્થહીન હોતી નથી, પણ તે દેડકાને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરવાનો સંવનન ધ્વનિ છે. દેડકી આ મધુર ગાન સાંભળીને પોતાના કેમળ અવાજથી જવાબ વાળે છે અને દેડકાની તરફ આકર્ષાય છે અને તેઓ બન્ને સુગુપ્તિ અવસ્થા પહેલાં જીવનનાં સવળાં કાર્યો જે મુજબ કરતાં હોય તે મુજબ પોતાનું પુનર્જીવન ચક્ર કરે છે.

ઉત્પત્તિ:—

દેડકાઓમાં નર કે માદા કોઈને બાહ્ય સ્વરૂપમાં જનનેન્દ્રિયો હોતી નથી, છતાં તેમના પાણીની અંદર ઈંડાંઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઈંડાંઓની નર કે માદા કોઈને પરચા હોતી નથી. આવા ઈંડાં પાણીના પ્રવાહમાં તણાઈ જાય કે ખીજાં જીવ જંતુઓ તેમને ખાઈ જાય તેની નર કે માદા કોઈને દરકાર હોતી નથી; છતાં સૂક્ષ્મમાંથી દેડકાની ભૂતિનો નાશ ન થાય એ હેતુથી કુદરત ઘણી સંભાળ રાખે છે. એક એક દેડકાને કુદરત

દેડકાનો જીવન ચક્ર .

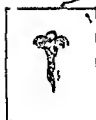
ઇંડાની ગૂઢાણની સ્થિતિ

ઇંડાની બીજ સ્થિતિ

જીવનની સ્થિતિ ઓ

શિકાર કરતો દેડકો

દેડકાનું હાડપિંજર

સેંકડો ઈંડાં મૂકવાની શક્તિ આપે છે જેથી ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં પણ થોડાંક ઈંડાં બચી જાય છે અને દેડકાનો વંશ ચાલુ રહે છે.

દેડકાંનાં ઈંડાં:—

સામાન્ય રીતે ઘાસવાળી જમીન પાસે, પડી રહેલા પાણીમાં ઈંડાંઓ મૂકવામાં આવે છે. પાણીની સપાટી પર ચિકાશવાળા પદાર્થોનું પડ તરતું હોય એમ જણાય છે. આની અંદર મોતીના દાણાઓ જેવાં ઈંડાંના ઝુમખાં નજરે પડે છે. ચિકાશવાળા, સફેદ રંગના, પારદર્શક પદાર્થમાં રહેજ કાળા ટપકાં જેવાં સેંકડો ઈંડાંઓ એક બીજાની સાથે જોડાઈ રહેલાં જણાય છે.

શરૂઆતમાં તે ઘણા નાના કદના હોય છે પણ થોડાજ વખતમાં તે મોટાં થવા માંડે છે. લગભગ પંદર દિવસમાં ઈંડાંમાંથી, પગ, મ્હોં, આંખ કે બીજા કોઈ જાતના ખાસ અવયવ વિનાનું નિરાધાર બચ્ચું બહાર આવે છે. હવામાં ગરમી વિશેષ પ્રમાણમાં હોય તો મુદતમાં કાંઈક ઘટાડો થાય છે.

ઈંડાંમાંથી તરતનું નીકળેલું બચ્ચું સુરત જણાય છે. માથા આગળ આવેલી બે ચોપણુ નળીઓ વડે, પાણી પર તરતા ચીકણા થર સાથે તે ચોટી રહે છે અને મ્હોં નહિ હોવાથી પોતાના શરીરમાં રહેલી સફેદીથી તે પોતાનું ધોપણુ કરે છે. આ પહેલી રિયતિમાં તેને માથું અને પુછડી જેવા ફક્ત બેજ ભાગો હોય છે. પાયાની બન્ને બાજુએ ચોટ્ટા કોયળી હોય છે. એક કે બે દિવસમાં તે રમતિઆળ બને છે અને માછલીની જેમ તે પાણીમાં તરવા માંડે છે.

હવે તે પોતાના શરીર ફરતું આવેલું પાતળું પડ દૂર કરી નાખે છે, કિનારા પરના છોડવાઓ સાથે બાઝી પડે છે અને વનસ્પતિ કરડવા માંડે છે.

આ રિયતિમાં તેના શરીરમાં ખાસ ફેરફારો થવા માંડે છે. જઠર, હૃદય અને રક્તવાહિનીઓનાં સ્વરૂપો બંધાવા માંડે છે અને શ્વાસક્રિયાને માટે ગળા ફરતી આવેલી બહારની કોયળીઓ અદસ્થ થઈ અંદરના ભાગમાં ખીંછ કોયળીઓ બંધાય છે. આ કોયળીઓ વડે માંછલાંઓની જેમ પાણી-માંથી ગ્રાણુવાળુને છુટો પાડીને તે પોતાના શરીરને ધોપણુ આપે છે. ધીમે ધીમે તેને પાછળના પગ આવવા લાગે છે, પુછડી ટુંટી થતી જાય છે, આંખો દેખાવા માંડે છે અને બીજાં અવયવો ખીંચવા માંડે છે. થોડા દિવસ બાદ તેને આગળના પગો આવવા માંડે છે અને ફેફસાં જેવાં બીજાં અવયવો વિકાસ પામે છે. છેવટની રિયતિમાં તેની શ્વાસની કોયળીઓ દેખાતી બંધ થાય છે અને પોતે નસકોરાં વડે શ્વાસ લેવા માંડે છે.

શરીરની વિઠ્ઠિઓની સાથે તેના ખોરાકમાં પણ ફેરફાર થતો જાય

છે. શરૂઆતમાં કેવળ વનસ્પતિ આહારી બન્યું મોટું થતાં માંસભક્ષી બને છે અને ઝીણું જીવડાંઓ ખાવા માંડે છે.

દેડકાનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે જમીન પર ફરવા માંડે છે અને તેની પુછડીનો ભાગ ધીમે ધીમે નિર્મૂળ થાય છે.

છેલ્લી સ્થિતિ:—

પૂર્ણ વિકાસ પામેલા દેડકાનું શરીર સુંદર લાગે છે. તેના શરીર પરની ચામડી મુંવાળી, નરમ અને ચીકણી હોય છે. તેને ગરદન હોતી નથી અને માથા ઉપર મોટી ચકચકતી આંખો હોય છે. આ આંખોને રનાયુઓના જેવાણુથી સ્વેચ્છાએ તે બંધ કરી શકે છે.

આંખોની પાછળ કાનને માટે બે કાણાંઓ હોય છે. દેડકાના આગળના પગ પ્રમાણમાં ટુંકા હોય છે. આ પગને ચાર આંગળાં હોય છે અને તે ચારે આંગળાં છુટાં છુટાં દેખી શકાય છે.

પાછળના પગ વધારે લાંબા હોય છે. તેમના છેડે પાંચ પાંચ આંગળાં આવેલાં હોય છે અને બનકની જેમ તે પાતળા ચામડીના પડથી જોડા-એલાં હોય છે. આથી તે પાણીમાં સહેલાઈથી તરી શકે છે. કરોડનાં હાડકાં સીધાં હોવા છતાં તેના પાછળના પગના હાડકાં વાંકાં હોવાથી તેની પીઠ પર ખુંધ જણાય છે. આવી જતની રચનાથી તેને ઠેકવાની બહુ સરળતા થાય છે.

શ્વાસ લેવાની રીત:—

દેડકાનું મોં પહોળું હોય છે અને શિકાર કરતી વખતજ તેને ખુલ્લું કરવામાં આવે છે. ભારીક અવલોકન કરવાથી જણાશે કે તેના મોંની નીચેનો ભાગ નિરંતર ઉપરનીચે હાથ્યા કરે છે અને તેનાં નસકોરાં ખુલ્લી જતાં અને બંધ થતાં જણાય છે. આનું કારણ એ છે કે દેડકાનાં ફેફસાં બીજાં પ્રાણીઓની જેમ શરીરના બીજા ભાગોથી નિરાળાં હોતાં નથી, એટલે ફેફસાંમાં દાખલ થએલી હવા, નસકોરાં બંધ કરવામાં ન આવે તો બહાર નીકળી જાય.

શ્વાસ લેવા હોય ત્યારે મોંની ઉપર આવેલાં નસકોરાં ખુલ્લાં થાય છે અને મોંની નીચેનો ભાગ મોટો થાય છે. હવા ફેફસાંમાં ધકેલાયા બાદ મોંનો ભાગ સંકોચાય છે અને નસકોરાં બંધ થઈ જાય છે. હવામાંથી પ્રાણવાયુ લઈ લીધા બાદ ફેફસાં સ્વમંકોચથી અંદરની હવા બહાર કાઢી નાખે છે.

દેડકાના લોહીની ગરમી પાણી અથવા હવાની ગરમીથી સહેજ વધારે

ગરમ હોય છે તેથી તેને ઠંડા લોહીવાળું ગ્રાણી કહેવામાં આવે છે. તદ્દન સૂકી અથવા વધારે ગરમ હવામાં તેને રાખવામાં આવે તો થોડા વખતમાં તે મરી જાય. પાણી અથવા બેજવાળી જમીનમાં પોતાનું નિવાસસ્થાન પસંદ કરવાનું કારણ આજ છે.

દાંત અને તેની રચના:—

દેડકાના ઉપરના જડામાં તથા તાળવામાં બે વાંકી હારોમાં, અંદરના ભાગમાં વળેલા, કરવનના કાપાઓ જેવા તીણા દાંત હોય છે. નીચેના જડામાં દાંત હોતા નથી પણ ત્યાં સખત દાડકું ગ્રાહેલું હોય છે. તેની જીભ ઉંધી રીતે વળેલી હોય છે. મોંના આગળના ભાગમાં તે નોડાએલી હોય છે અને બે ભાગમાં કપાએલે તેના અગ્ર ભાગ મોંમાં પાછળ વળેલો હોય છે.

શિકારને પકડવો હોય ત્યારે દેડકું પોતાની જીભ ધણે લાંબે સુધી ફેંકી શકે છે, કારણકે તે લંબાવી શકાય તેવા તંતુઓની બનાવેલી હોય છે. જીભ ઉપર ચિકારવાળો પદાર્થ હોવાથી, પકડવા ધાતું જંતુ સપડાઈ જાય છે અને જીભથીજ તેને મોંમાં ખેંચી લેવામાં આવે છે.

મોંમાં દાખલ થએલા જંતુને આગળાળા, વાંકા દાંત કદી છટકવા દેતાં નથી. શિકારને મૃતપ્રાય કરીને દેડકા તેને આખોનેઆખો ગળી જાય છે. દાંત હોવા છતાં ચાવવાની ક્રિયામાં તે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતા નથી.

દેડકા પાણીમાં રહેલા નુકસાનકારક જંતુઓને ખાઈ જાય છે તેથી તેઓ મતુષ્યના મિત્ર ગણી શકાય. આથી તેમને કાઈપણ જાતની હરકત કરવી તે આપણને નુકસાન કરવા જેવું ગણાય.

ચાવવાની રીત:—

ફરતે દેડકાને ચાર ખગ આપેલા છે, પણ જમીન પર ચાવવામાં તે બહુ મદદ કરી શકતા નથી, તેથી તેને દેખીને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવું પડે છે. પાણીમાં તે બહુ સારી રીતે તરી શકે છે.

દેડકાનું હૃદય:—

દેડકાનું હૃદય તેના મરણુ બાદ થોડા વખત સુધી ચાલ્યા કરે છે. હૃદયની ક્રિયાનો અભ્યાસ કરવા માટે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ દેડકાને કાપીને હૃદયનો અભ્યાસ કરે છે.

જાતો:—

દેડકાની ઘણી જાતો હોય છે. દરેક જાતની શરીરરચનામાં અને ખાસિયાતોમાં સહેજ સહેજ ફરકાર માલમ પડે છે, પણ સામાન્ય દૃષ્ટિએ તેમનાં મુખ્ય લક્ષણોમાં સમાનતા જણાય છે.

સંતોગો અનુકૂળ હોય તો દેડકાં ૧૨ વર્ષ સુધીનું આયુષ્ય ભોગવી શકે છે, એમ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે તદ્દન નિરાધાર સ્થિતિમાં પડી રહેલાં ઈંડાંમાંથી પરિપૂર્ણ સ્થિતિએ બહોંચેસો દેડકો કુદરતની એક અનેરી વરતુ છે અને અભ્યાસને માટે એક વિશાળ ક્ષેત્ર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને માટે રજુ કરે છે. દેડકાની જીભનું નિરીક્ષણ કરીને આપણા દેશના યોગશાસ્ત્રીઓએ ખેચરી મુદ્રાની યોજના ઉપજાવી કાઢેલી છે. દેડકાની જેમ આપણી જીભને યોગના અભ્યાસ વડે પાછળથી ત્રાણી લેવામાં આવે તો તાળચામાંથી ટપકતા, અમૃતરસનો આસ્વાદ લઈ શકાય છે. આ શોધ દેડકાના નિરીક્ષણને આભારી છે. તેના શરીરની અંદરનો રચના અદ્ભુત સાંચાકામવાળા યંત્રના જેવી જણાય છે.

શરીરના સંપૂર્ણ વિકાસને માટે તેને જે જે સ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે તે દરેક સ્થિતિમાં કુદરત જે ભાગ ભજવે છે તે સંબંધી વિચાર કુદરતનો પોતાની વરતુઓ ઉપરનો પ્રેમ કેવો હોય છે અને દરેક સ્થિતિમાં તે કેવી સંભાળ રાખે છે તેનું જ્ઞાન કરાવે છે અને આપણને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે છે.

પ્રો. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,

અમદાવાદ.

મનરુખરામ મહિશાંકર દિવેદી

નજીવી બાબતો

શિક્ષક અને ચિત્રકાર ખંને હંચા પ્રકારના કારીગરો છે. જેમ ચિત્રકારને ઉત્તમ ચિત્ર માટે સુંદર કદપના ઉપરાંત લલકવાળો રંગ અને સારો કાગળ તથા જોઈતી પીંછીની જરૂર પડે છે, તેમ શિક્ષકને સારા આદર્શની સાથે યોગ્ય પદ્ધતિ અને જોઈતાં સાહિત્યોની પણ જરૂર લાગે છે; પણ ઘણી વખત તેમને નજીવી બાબત ગણી તેની જોઈતી સંભાળ લેવામાં આવતી નથી. જેમ ઘડિઆળના સંચામાં નાનામાં નાનો સ્કૂપ પણ તે યંત્ર ચલાવવામાં મદદગાર થઈ પડે છે, તેમ શાળાના કામમાં ઝીણી ઝીણી બાબતો વિદ્યાર્થીનું ચારિત્ર ઘડવામાં તેમજ તેને યોગ્ય જ્ઞાન આપવાને માટે જરૂરની છે; તેથી કેટલી નજીવી બાબતો ઉપર પણ શિક્ષકે જોઈતું લક્ષ આપવું જોઈએ. આ બાબત નીચેના વિવેચન ઉપરથી સમજાશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

શિક્ષક ગમે તે વિષયે ઝીંખવતો હોય પણ બાળકો જે તે વખતે બરાબર ધ્યાન આપે નહિ તો તેનું શિક્ષણ સફળ થતું નથી. આ કારણને લીધે પ્રથમ તો તેમણે બરાબર બોલવું જોઈએ. જે બાળકો ગમે તેવી સ્થિતિમાં હાય પણ રાખી મરજી માફક બેસે છે તેઓ જોઈતું ધ્યાન આપી શકતા નથી. બાળકની બેસવાની સ્થિતિ ઉપરથી તેમના ધ્યાનનું માપ કાઢી શકાય છે; તેથી શાળામાં લખતી કે વાંચતી વખતે વર્ગવ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની છે તે ઉપરથી શિક્ષણના સાદૃશ્યનું અનુમાન થઈ શકે છે.

ન્યારે છોકરાંઓ વાંકા વળાને બેસે છે ત્યારે તેમનાં ફેફસાં અને જઠર દબાઈ જાય છે અને તેથી તે અવયવની ક્રિયા મંદ થઈ જાય છે, એટલે તેમની તંદુરસ્તને તેથી ઘોડો પહોંચે છે; વળી કેટલાંકની કરોડ તથા ખભાનો ભાગ દબેશને માટે વાકો રહી જાય છે, આ ઉપરથી વિદ્યાર્થીઓ ટટાર બેસે તેની શિક્ષકે ઘણી કાળજી રાખવી.

પાણી પીવાની રજા વખતે કે વર્ગને ઘેર જવાની રજા આપવામાં આવે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ કેવી રીતે જાય છે તે ઉપરથી શાળાની વ્યવસ્થા કેવી જાતની છે તે જાણી શકાય છે. આવા પ્રસંગે તેમણે કંઈ પણ અવાજ કર્યા સિવાય ચપળતાથી સીધી દારમાં બહાર જવું જોઈએ, આપણાં બાળકોને આવી ટેવ પાડતા ઘણી વાર લાગે છે એ વાત ખરી છે; તોપણ તેની સુવ્યવસ્થાની ટેવની તાલીમ શાળામાં આપ્યા સિવાય આપણી સમાજની ઉન્નતિ થવી અશક્ય છે. વ્યવસ્થા, બંદોબસ્ત, શિસ્ત, જેની સારી ટેવની તાલીમનો આરંભ ઘર અને શાળામાંજ થવો જોઈએ. વર્ગમાં સાથે ઉભા થવાની તથા બેસી જવાની ટેવ વિદ્યાર્થીને પડવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ ગમે તેમ ઉભા થાય કે બેસી જાય, એ બતાવી આપે છે કે તેમને બંદોબસ્તનો કંઈ ખ્યાલ નથી.

કેટલાક વિદ્યાર્થી લખતી વખતે રસેટ બહુ પાસે રાખે છે તથા વાંચતી વખતે ચોપડી આખરથી જોઈતા પ્રમાણમાં દૂર રાખતા નથી. કાકરોડું એવું માનવું છે કે હાથરકૂલમાં કે કોલેજમાં ઘણા વિદ્યાર્થીની આખો બગડેલી હોય છે તેની શરૂઆત પ્રાર્થામિક શાળામાં થાય છે. ચોપડીના કાગળ, તેની ઝાખી છાપ, તેમાં છાપેલા નાના અક્ષરો, વિદ્યાર્થીનું ઝીણું ઝીણું લખાણ તથા લખતી કે વાંચતી વખતે નજરની ઘણી પાસે રાખવાની ટેવ, એ બધાં આંખ બગડવાનાં કારણો છે; તેથી શિક્ષકે વાંચવાની ચોપડી કે લખવાની નોટબુક આખથી બાર ઈંચ દૂર રાખવા વિદ્યાર્થીને કહેવું. ચોપડી પાસે રાખવાથી બાળકની નજર ટુંકી થઈ જાય છે, તેમજ શિક્ષકનું કા. પા.

પરંતુ લખાણ મોટું, સુંદર અને મરોડદાર હોવું જોઈએ. કેટલીક વખત છોકરાંની રસેટ નાની હોય છે તેથી તેઓ આંક કે શબ્દો બહુ ઝીણા લખે છે અને તેને લીધે તેમની આંખ તણાય છે, અને છેવટે તેની નેત્રશક્તિ કમી થઈ જાય છે;

નાનાં છોકરાને પેન કે કલમ ઝાલતા આવડતું નથી. તેઓ આંગળીઓના છેડા ઉપર બહુ ભાર દઈને લખે છે. આરંભમાં તો છોકરાંઓએ બહુ વસ્તુ એટલે આકથી લખવું જોઈએ. જે વસ્તુ તેઓ બરાબર ઝાલી શકે તે વડે તેમની પાસે લખાવરાવવું; વળી તેમણે આંગળાના છેડા ઉપર બહુ ભાર મૂકવો નહિ. તેમણે છુટે હાથે રસેટ કે પારીઆ ઉપર લખવું જોઈએ. કોપી લખતી વખતે કલમ, શાહી, કે પૂંદાની બરાબર સંભાળ નહિ રાખવાથી લખાણ સારું થતું નથી. આ નહી બાળતો નથી. બાળકની બેસવાની સ્થિતિ, કલમ ઝાલવાની રીત, શાહીનો રંગ તથા પુઢીપત્ર—આ બધાના ઉપર સારા લખાણનો આધાર છે.

બાળવર્ગમાં અક્ષરોનો જે મરોડ પડે છે તે હમેશાં જોવામાં આવે છે. બાળકનું લખાણ સ્વચ્છ, મરોડદાર અને સીધી લીટીમાં હોવું જોઈએ. શિક્ષકે તેનો સારો નમુનો પોતાના લખાણથી આપવો જોઈએ, અને બાળકોને તે પ્રમાણે લખવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તેઓ ગમે તેવું ગંદ કે વાંકું-ચુકું લખે તે સ્વચ્છ અને સારું લખવાનું તેમને ઉત્તેજન આપવું.

ગણિત વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓ દિસાખની રીતના બરાબર પગથીઆં મૂકતા નથી. તેમજ તે સંજોગી કંઈ લખતા પણ નથી. ત્રિરાશિ કે પંચરાશિના ચોથા કે છઠ્ઠા પદની સમજણ નહિ હોવાથી પદોનો ગમે ત્યાં ગુણાકાર કરે છે, અને જવાબ ક્યાં મૂકવો તે બરાબર જાણતા નથી. જવાબ રૂપીઆમાં કે પાંડમાં છે તે પણ લખવું જોઈએ. ગણિતના કામમાં પદ્ધતિ અને સ્વચ્છતા સારી રીતે શીખવી શકાય એમ છે. જે શિક્ષકો ગણિતના સિદ્ધાંતો બરાબર સમજાવતા હોય તોજ ઉપર જણાવ્યા મુજબ દિસાખ ગણવામાં સુવ્રતના અને રીતનો અમલ થઈ શકે. ઘણી વખત છોકરાઓના જવાબ સવાલના પ્રત્યુત્તર રૂપે હોવાને બદલે કંઈક ભુલ હોય છે. સવાલનું જેવું સ્વરૂપ હોય તે પ્રમાણેજ જવાબ વિદ્યાર્થીએ આપવો જોઈએ. અધુરા અને ખોટા જવાબ નહિ સુધારવાથી તેમનામાં વિચાર અને ભાષાની ચોક્કસાઈના ગુણ આવતા નથી; તેથી વિદ્યાર્થીના મોંએ આપેલા જવાબ તથા

આપણે ત્યાં વર્ગમાં કે શાળાના કેમ્પાઉન્ડમાં જોઈએ તેવી સ્વચ્છતા હોતી નથી. વર્ગ બરાબર સાફ કરેલો હોતો નથી. સરસામાન રીતસર ગોઠવેલો માલમ પડતો નથી, શાહીના ડાઘા આમ તેમ નજરે પડે છે, કાગળના કટકા છોકરાઓ મરજીમાં આવે તેમ ફેંકે છે. વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતાના ગુણ ખાસ કરીને આપણા વિદ્યાર્થીવર્ગમાં ડેળવવાની જરૂર છે. ખીજા દેશોમાં ઉપર જણાવેલા ગુણ વિદ્યાર્થીના ઘર અને શાળાની તાલીમને લીધે તેમનામાં સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં જ્યાં થોડી શાળાઓ છે ત્યાં તેમના શરીરની, લુગડાની કે કામની સ્વચ્છતા ઉપર કેટલું ઓછું ધ્યાન અપાય છે તે આપણે સર્વ જાણીએ છીએ. શાળામાં પેસતાંની સાથે બહારના માણસના મન ઉપર સારી વ્યવસ્થાની છાપ પડે ત્યારે તે શાળાની તાલીમ ઉંચા પ્રકારની છે એમ કહી શકાય. એક વિલાયત જઈ આવેલા શિક્ષકે એક વખત કહ્યું હતું કે હું એક શાળા જોવાને ગયો હતો. એક વર્ગની અંદર શિક્ષકો સાથે અમુક વિષય સંબંધી વાતચીત ચાલતી હતી, તેટલામાં કેમ્પાઉન્ડમાં ઘણો કોલાહોલ થયો. આવો અવાજ અસાધારણ હોવાથી શિક્ષકોનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયું અને તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે ત્યાં નારંગીનું છોતરું પડ્યું હતું. તે કોણે નાખ્યું હતું તે માટે તપાસ ચાલતી હતી. પછીથી માલમ પડ્યું કે પાસેની શાળાના એક નાના છોકરાએ ત્યાં નારંગી ખાઈ છોતરું રહેવા દીધું હતું, એટલે આખી શાળાના વિદ્યાર્થીને, પોતાના કેમ્પાઉન્ડની સ્વચ્છતાનું કેટલું બધું અભિમાન હતું તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

વિદ્યાર્થીની નોટબુકોમાં નજર કરવાથી તેમનું લખાણ કેટલું બધું અવ્યવસ્થિત અને ડાઘાડુઘીવાળું હોય છે તે આપણને મદદજ માલમ પડે છે. તેનું કારણ એ છે કે તેને નજીવી જાગત ગણી તેના ઉપર જોઈતું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. શાળામાં છોકરાંઓને સારી કે નફારી ટેવ નજીવાં કામ વારંવાર કરવાથી પડે છે. જો તેના ઉપર જોઈતું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી તો તેવી તેમને થોડા વખત પછી ટેવ પડી જાય છે.

નીચલાં ધોરણમાં છોકરાઓ અશુદ્ધ બોલે છે. વાંચતી વખતે તથા જવાબ આપતી વખતે અમુક અક્ષરના ઉચ્ચાર બરાબર કરતા નથી. તેમજ કેટલીક વખત ધીમેથી તથા સ્પષ્ટ બોલતા નથી. જે શિક્ષક તેમને શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ બોલવાનું શીખવશે નહિ, તો તેઓ નોટબુકે પણ તેવુંજ અશુદ્ધ અને ઉતાવળથી બોલ્યા કરશે. આ કારણને લીધે નાનાં છોકરાંને શુદ્ધ બોલ-

વાની ટેવ પાડવી જોઈએ. શિક્ષકે તે પ્રમાણે બોલી તેમને તેવું બોલવાનો વરંવાર મહાવરો કરાવવો. જ્યાં ભૂલ પડે કે તે તરત સુધારવી અને તે પ્રમાણે તે બોલે છે કે નહિ તેની બરાબર કાળજી રાખવી.

કેટલાક છોકરાંઓ આવો પાઠ વાંચી જાય છે, પણ તેનું તાત્પર્ય તેઓ બરાબર સમજતા નથી. ભાવાર્થના છુટાછવાયા પ્રશ્નના જવાબ તેઓ આપે છે, પણ આખા પાઠનો શો મુખ્ય વિચાર છે તે તેઓ જાણતા નથી. જ્યાંસુધી પાઠનું ખરું તાત્પર્ય તેઓ સમજે નહિ ત્યાંસુધી તેઓ પાઠ બરાબર શીખ્યા છે એમ કહેવાય નહિ. જે કંઈ નવું શીખવવામાં આવે તે પાકું કરાવવું જોઈએ. શિક્ષકે ગઈ બાબત ગમે તેટલી રસિક રીતે સારાં દૃષ્ટાંતોથી સમજાવી હોય, પણ જ્યાંસુધી તેનું બરાબર પુનરાવર્તન કરી તે બાબત ઠસાવવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી તે શિક્ષણ સફળ થતું નથી. આ કારણને લીધે જે કંઈ શીખવવામાં આવે તે જુદી જુદી રીતે પુનરાવર્તન કરી પાકું કરાવવું જોઈએ; નહિતો આગળ બહે અને પાછળ ભૂલે, એ કહેવત પ્રમાણે થાય છે. આક, જોડણી, ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરે વિષયોમાં જે અધરી બાબત હોય તે છોકરાને સમજાવી તેમની પાસે યાદ કરાવવી જોઈએ.

બાળવર્ગમાં સાધારણ રીતે વાચન ઘણું વહેલું શરૂ કરવામાં આવે છે. ખરી રીતે તો બાળક છૂટથી શિક્ષક સાથે વાત કરે અને તેની બોલવાની શક્તિ વધે તેને માટે શિક્ષકે રસિક વાર્તાઓ કહીને તથા તેમને મજા પડે તેની રીતે તેમની સાથે વાતચીત કરી તેમનો વિચાર સંપાદન કરવો, તેમજ બરાબર બોલવાથી તેની લાપાનો વિકાસ થાય તેની ગોઠવણ કરવી જોઈએ. કેટલીક વખત શિક્ષક કા. પા. પર અથવા નવા શબ્દો લખવાનું કે નકશો પાડવાનું નકારું ગણે છે. તેને તે તરદીરપ લાગે છે અને તેથી તે માટે સમજાવીને તેનું કામ પુરૂ કરે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીઓ સાંભળવા કરતાં જોડાથી વધારે યાદ રાખી શકે છે; માટે જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં અવરય કા. પા. પર નકશો કાઢવો અથવા નવા શબ્દો લખવા. આને લીધે તેમના મગજ ઉપર રમણ છાંય પડે છે. કેટલીક વખત શિક્ષક ચોપડી. માં મોં ધાલીને વાંચ્યા કરે છે. વિદ્યાર્થીના ઉપર તેના વાચનની શી અસર થાય છે તે તેથી તેના જાણવામાં આવતી નથી. શિક્ષકનું વાચન એવું સરળ હોવું જોઈએ કે તે થોડો વખત વિદ્યાર્થી ઉપર પણ નજર રાખી શકે. આને માટે વાચનની સારી તૈયારી શિક્ષકે કરવી જોઈએ. નાનાં છોકરાંને સંખ્યા

શીખવતી વખતે લખોટા કે મણકા તેમની પાસે મોટેથી બોલાવીને ગણાવવા જોઈએ. ઘણી વખત શિક્ષક લખોટા કાઢે છે અને તે કહી જાય છે. છોકરાંને જાતે ગણવાનું તથા બોલવાનું ગમે છે. વળી પાઠનાં સાધનો પણ તેમની પાસે વહેંચાવરાવવાં જોઈએ. પદાર્થપાઠમાં પદાર્થ માપવાનું, જોખવાનું તથા સ્પર્શ કરવાનું કામ છોકરાંઓએ જાતે કરવું જોઈએ. અમુક, વસ્તુ કેટલા પુટ કે યાર્ડ દૂર છે તે જાણવાની જરૂર હોય તો તે તેમની પાસે મપાવવી જોઈએ, પણ ઘણી વખત વિદ્યાર્થી પાસે આવું કામ કરાવવાને બદલે તે શિક્ષક જાતે કરી દે છે.

હાથમાં ગણિતશિક્ષણની એક મોટી ખામી એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ સરવાળા, બાદબાટી, ગુણાકાર, તથા ભાગાકાર બરાબર મોંઢે કરી શકતા નથી, અને જો તે કરે છે તો તેમને વધારે વાર લાગે છે. સાધારણ ગુણાકાર તથા ભાગાકાર કરવો હોય તો સ્લેટમાં કે નોટમાં તે કરવો પડે છે. આનું કારણ એ છે કે આપણે ત્યાં મુખગણિતનો બરાબર અર્થ સમજવામાં આવતો નથી. જે દાખલા મોટે ગણવાના હોય તે સ્લેટમાં લખાવવા જોઈએ નહિ. મુખગણિતના વિષયમાં અમુક લેખાં વિદ્યાર્થીઓ ગણે એ ખરૂં મુખગણિત નથી. ગણિતના હિસાબ સ્લેટમાં ગણતાં પહેલાં સહેલા ક્રમિક દાખલા વિદ્યાર્થીઓએ મોંઢે કરવા જોઈએ. શિક્ષકે દરરોજ આવા દાખલા ગણવાની તાલીમ વિદ્યાર્થીને દરેક મિનિટ સુધી આપવી જોઈએ. આવી ટેવને લીધે તેઓ બીજા દાખલાઓ ચપળતાથી બરાબર ગણી શકશે.

બ્યારે વિદ્યાર્થીનો હિસાબ ખોટો પડે છે, ત્યારે શિક્ષક તેને નકામી વધારે મદદ કરે છે. તેને આવી રીતે વારંવાર મદદ કરવાથી તે જાતે ખરો હિસાબ ગણી શકતો નથી. હિસાબ ખોટો પડે પણ તેની પાસેજ તે ખરો પડે ત્યાંસુધી ગણાવવો. જરૂર પડે તેને મદદ કરવી, પણ શિક્ષકે તેને ઘણી મદદ કરી જોઈએ નહિ, એટલે શિક્ષકે તેને બહુ જનાવી દેવું નહિ.

શ્રુતજ્ઞાન કે હિસાબ લખવાની વખતે તથા સવાલ પૂછવાના પ્રસંગે શિક્ષકે એકથી વધારે વાર બોલવું નહિ. વારંવાર બોલવાથી વિદ્યાર્થીઓ બેલક્ષ રહે છે. બ્યારે તેમને લાગશે કે શિક્ષક એકજ વખત બોલવાના છે ત્યારે તેમને સમજપૂર્વક સાંજળવાની જરૂર પડશે.

ઉપર જણાવેલી બાબતોને નજીવી ગણવામાં આવે છે, પણ ખરી રીતે તે નજીવી નથી એ હવે સમજાવું હશે.

ધોરણ છઠું

નિયમ:—વાચન (પાઠ ૩૫ ચો-અંગ્રેજીનેનું દિદમાં આવવું. અર્થો)
સામાન્ય હેતુ:—મનમાં વંચાતી ભાષાગ્રાન વધારવાનો.

વિનય હેતુ:—અંગ્રેજીના દિદમાં આવવા પહેલાંના વેપારી રસ્તાઓ
નેળંધી જાન આપવાનો.

સાહિત્ય:—કા. પા. નંકરી.

વર્ગશિક્ષકા:—પ્રીન્સીપાલ દેવસીંગ
શિક્ષિકા, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ, મેરીબાહિન
મેસોરિઅલ ટ્રેનિંગકોલેજ, યોરસક.
તા. ૨૮-૭-૩૦.

વખત:—૩૦ મિનિટ.

પાઠના વિભાગ	પાઠના મુદ્દા	શિક્ષણકેલી	કા. પા. ની નોંધ
અ. અપારંભ	અ. વર્ગે વ્યવસ્થા. ચ. પાછલા જાગ સાથે નેળંધી	મુચના:—કાપારેબે વર્ગને વ્યવસ્થિત કરી વાહની શરૂઆત કરીશ. બાળાઓને નીચેના પ્રશ્નો પૂછી વિષય પર આવીશ. પ્ર.—દાસમાં દિદ પર રાજકર્તા કાણ છે ? એ પહેલાં કાણ કાણ ચર્ચ ગયા ? મતારાબીના દાસમાં રાજ્ય આપ્યું એ પહેલાં હંચકાંડરી આવી કાણ રાજ કરતું હતું ? એ કંપનિ શા માટે આવી હતી ? તેમાં કયાં જાતના વેપારીઓ હતા ? ત્યારે એ અંગ્રેજોનું દિદમાં આવવું. એ મંબંધીનો આગનો આપણે પાઠ શીખીએ.	
ક. પાઠનો મુખ્ય	ક. બાળાઓનું મનમાં	— પાઠ ૩૫ ચો ઉપકારી. બાળાઓ ચોખરી કેમ પકડે છે	

ક. પરીક્ષા

જ. પાઠમાંના અધરા
શબ્દો સમજાવો છો
કે નહિ તેની
ખાતરી

નકશામાંથી તેમનાં રચણો બતાવવા કેહીશ.

જ નીચેના શબ્દો તેમના પોતાનાં વાક્યમાં વાપરવા કેહીશ.
(કા. પા. પરના શબ્દો જૂસી નાખ્યા બાદ.)—મુખ્યત્વે
કરીને, જેરથી.

ચ તૂટક વાક્યોમાં ખાલી જગ્યાએ શબ્દો મૂકાવવા. (વાક્યો
કા. પા. પર લખવા ને તે મૂકાવવા.)

૧ મિસરના મુસતાન્ની () પણ ભારે હતી.

૨ હિંદ સાથે () વેપાર ખેડવાની મુક્તિઓ
ખોળતા હતા.

ક નીચેના વાક્યોમાં લીટી દોરલા શબ્દો નીચે ઘટતા શબ્દો
મૂકાવવા.

૧ હિંદ સાથે પરભાર્યો વેપાર ખેડવાની મુક્તિઓ
ખોળતા હતા.

૨ સમૃદ્ધિ, ઠાઠગાઠ અને હુન્નરજાને માટે હિંદુસ્તાન
પ્રાચીન કાળથી પ્રખ્યાતિ પામ્યું હતું.

૧ વપત હોય તો બે શબ્દો સમૃદ્ધિ, ફેવ્ય, એ શબ્દો લખાવી
તપાસી બૂલો હોય તો સુધરાવવી.

ચ. નોંધણીમાંના અ-
ધરા શબ્દો લ-
ખાવવા

શ્રીઓ માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેનો

અભ્યાસક્રમ

બુનિયત-પહેલું વર્ષ

૧. શિક્ષણશાસ્ત્ર અને અધ્યાપનકળા

- (અ) શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શાળાની વ્યવસ્થાના સામાન્ય સિદ્ધાંતો.
- (ખ) કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાના નીચલા વર્ગો મંજૂરી સામાન્ય જ્ઞાન અને બાળવર્ગ અને ધો. ૧, ૨, ૩ માટે નક્કી કરેલા મુખ્ય વિષયોનું જ્ઞાન.
- (ક) પરીક્ષકની રૂબરૂ (વિદ્યાર્થીએ પસંદ કરેલા) પાઠ આપવો અને બાળવર્ગ અથવા પહેલા, બીજા અને ત્રીજા ધોરણનાં બાળકોને વાર્તા કહેવી.
- (ડ) વિદ્યાર્થીનું આખા વર્ષનું શિક્ષણક્રમ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. જે પુસ્તક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચલાવવું હોય તે એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલું શિષ્ટ ગ્રંથકારનું પુસ્તક હોવું જોઈએ.

૨. ભાષા (ફક્ત મધ્ય ભાગ અને મુંબઈ ભાગ માટેજ).—

- (અ) ગદ્ય—કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે દર વરસે જે પાઠો નક્કી કરવામાં આવશે તે પાઠો સિવાયના છોકરાઓ માટેની જટ્ટી ચોપડીના ભાગ ૧ ના બધા પાઠો, અને ૩, ૮, ૧૩, ૨૩, ૨૬, ૨૭, ૩૬, ૪૨, ૫૨; કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક ૧ હું, અને એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલા શિષ્ટ ગ્રંથકારના ગદ્ય ગ્રંથમાંના પાઠો.
- (ખ) વાચનમાળા—પહેલી, બીજી અને ત્રીજી ચોપડી અને કન્યાવાચનમાળા પુ. ૧-આ પુસ્તકો જે રીતે શીખવવાં જોઈએ તે રીત ધ્યાનમાં રાખીને આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.
- (ક) પદ્ય—એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલા શિષ્ટ ગ્રંથકારના પુસ્તકમાંથી પદ્યપાઠો. આસરે ૩૦૦ લીટીઓની સમજુતી અને ૨૦૦ લીટીઓનો મુખપાઠ.
- (ડ) વ્યાકરણ—‘નામ’નું પુરેપુરું પદ્મહેદ, અકર્મક અને સકર્મક ક્રિયાપદ વચ્ચેનો ભેદ, મુખ્ય કાળ; ગદ્ય ભાગમાંથી સાદાં અને સંયુક્ત વાક્યોનું પૃથકરણ.
- (ધ) મોડી વાચન—છાપેલ ભાગનું.
- (ન) શુનલેખન—વાચેલા ભાગમાંથી.
- (ત) બાળબોધ વાચન અને મુખપાઠ.
- (દ) નિબંધ—પરિચિત પદાર્થો અને દસ્તોનું વર્ણન—મોડીમા લેખન.

લાખા (ફક્ત ઉત્તર ભાગ માટે).—

- (અ) ગદ્ય:—છોકરાઓ માટેની વાચનમાળાના પુસ્તક છઠ્ઠાના પહેલા ભાગના ૧, ૪, ૧૧, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૨૦, ૩૨, ૪૧, ૪૨ અને ૫૨, એ સિવાયના તમામ પાઠો અને કન્યાવાચનમાળા પુ. ૧ હું.
- (બ) એક્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલા શિષ્ટ ગ્રંથકારના પુસ્તકમાંથી ૨૦૦ લીટીઓની સમજુતી અને તેનો મુખપાઠ.
- (ક) છોકરાઓ માટેની વચનમાળાના પુ. ૧, ૨, અને ૩-આ પુસ્તકો જે રીતે શીખવવા લેઈ એ તે રીત ધ્યાનમાં રાખી તેનો અભ્યાસ કરવો.
- (ડ) સાદું પદ્મઢેદ અને સાદાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ.
- (ધ) વાંચેલા પાઠોમાંથી શ્રુતલેખન.
- (ફ) નિબંધ, હરનાશર સાથે.
- (ગ) વાચન અને મુખપાઠ.

લાખા (ફક્ત દક્ષિણ ભાગ માટે).—

- (અ) ગદ્ય:—છોકરાઓ માટેની વાચનમાળાના પુસ્તક છઠ્ઠાના પહેલા ભાગના ૩, ૮, ૧૩, ૨૩, ૨૬, ૨૭, ૩૬, ૪૨ અને ૫૨, એ પાઠો સિવાયના તમામ પાઠો અને કન્યાવાચનમાળા પુ. ૧ હું.
- (બ) ગદ્ય:—વાચનમાળાના પુસ્તક ૧, ૨, -આ પુસ્તકો જે રીતે શીખવવાં લેઈએ તે રીત ધ્યાનમાં રાખી આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો.
- (ક) પદ્ય:—છટ્ટી ચોપડીમાંના ૮, ૧૬, ૩૪, ૪૭, ૫૪, એ પાઠોની સમજુતી તથા તેનો મુખપાઠ.
- (ડ) વ્યાકરણ:—નામનું પુરૂ પદ્મઢેદ, સકર્મક અને અકર્મક ક્રિયાપદ વચ્ચેનો ભેદ, મુખ્ય કાળ. ગત્રમાંના મિથ્ર વાક્યોનું પૃથક્કરણ.
- (ધ) હસ્તલેખોનું વાચન.
- (ફ) શ્રુતલેખન—વાંચેલા ભાગમાંથી.
- (ગ) વાચન અને મુખપાઠ.
- (હ) નિબંધ—પરિચિત પદાર્થો અને દસ્થાનું વર્ણન.

લાખા (ફક્ત સિંધ માટે).—

- (અ) વિજ્ઞાનના પાઠો સિવાયના છટ્ટી ચોપડીના તમામ પાઠો.
- (બ) વાચનમાળા-પુસ્તક ૧, ૨, ૩-આ પુસ્તકો જે રીતે શીખવવા લેઈએ તે રીત ધ્યાનમાં રાખી આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો.
- (ક) પદ્ય—છટ્ટી ચોપડીમાંથી ૧૫૦ લીટીઓની સમજુતી તથા મુખ પાઠ.

- (૩) વ્યાકરણ—‘નામ’નું પુરેપુરું પદ્યક્રેદ, સકર્મક અને અકર્મક ક્રિયાપદ વચ્ચેનો ભેદ. મુખ્ય કાળ, ગવના ગિથ વાક્યોનું પૃથક્કરણ.
- (૪) નિબંધ—પરિચિત પદાર્થો, દસ્થો વગેરેનું વર્ણન.
- (૬) વાચન અને મુખપાઠ.

૩. ગણિત

- (અ) દોરણુ ૧ થી ૬ મુધીમા થએલા અભ્યાસનુ પુનરાવર્તન. ‘સરાસરી અને દકાના સાદા દાખલા, ખુણાઓના માપ, ખુણાઓ કેમ કાઢવા, કાટખુણો, તેનાથી મોટા અને તેનાથી નાનો ખુણો—બા મંબંધી પારિભાષિક શબ્દોની સમજુતી, લીટીઓના માપ: ઓરડાની લંબાઈ અને પહોળાઈ, બારણા ચાપવા બારીની લંબાઈ અને પહોળાઈ.
- (બ) બાળવર્ગ અને ધો. ૧ થી ૪ મુધીમા ગણિતશિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિઓ.
- (ક) મુખગણિત

૪. ભૂગોળ

- (અ) હિંદુસ્તાન અને એશિયા (હિંદુસ્તાનની ભૂગોળનું વિશેષ અને એશિયાની ભૂગોળનું સામાન્ય જ્ઞાન).
- (બ) હિંદુસ્તાન અને મુખર્ષ ખંડાકાનો નકશો દોરવો.
- (ક) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ—
 - (૧) પૃથ્વી, તેનું કેદ, તેનો આકાર, ચંદ્ર અને તેની કળાઓ, વિપ્રવૃત્ત અને કટિબંધો.
 - (૨) પૃથ્વીની ગતિઓ: રાત્રિ અને દિવસ, અને ઋતુઓ.
- (૬) ધો. ૨ અને ૩ માટે ક-માચાળાના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નક્કી કરેલો વિષય. તે વિષય શીખવવાની દૃષ્ટિએ તેનું જ્ઞાન.

૫. ઇતિહાસ

હિંદુસ્તાનો સામાન્ય ઇતિહાસ—મરાઠી યુગનું પુનરાવર્તન અને ઇ. સ: ૧૫૨૬ મુધીનો પ્રાચીન ઇતિહાસ. પ્રાતના ઇતિહાસ સાથે ખાસ સંબંધ જોડી તેનો અભ્યાસ.

૬. આરોગ્યશાસ્ત્ર

૧. શરીરની સામાન્ય રચના, હાડકા, સાંધા, સ્નાયુઓ, શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા, અન્નતંત્રી, મળમૂત્રોત્સર્ગ ક્રિયાના અવયવો, ચામડીની સ્વચ્છતા, આખ, કાન અને દાંત.

૨. તંદુરસ્તી અને કસરત—તંદુરસ્તી, કામ, આરામ, ઊંઘ અને કસરતને લગતા મૂળભૂત નિયમો. કસરતથી કેટલાં ઉપર, લોહીનાં ભ્રમણ અને રનાયુઓ ઉપર થતી અસર. કસરત કેટલાં પ્રમાણમાં કરવી જોઈએ તે.
૩. ખોરાક:—આહાર મંબંધી સામાન્ય નિયમો. જુદી જુદી જાતનાં ખોરાક અને તેની અગત્ય અન્નાહાર, માસાહાર, દૂધ, દૂધમા થતી ભેજ-સેજ, તે કેમ પારખવી. દૂધને ચોકખું કેવી રીતે કરવું. આહાર લેવાનાં કારણો. ખોરાક રાધવાથી (ઉકાળવું, તળવું ભુંજવું વગેરે) પાચનક્રિયા પર થતી અસર. પુષ્પ, સ્ત્રી અને બાળકને કેટલો ખોરાક દરરોજ જોઈએ તેનું પ્રમાણ. ઓછો અથવા વધારે પડતો ખોરાક લેવાથી તંદુરસ્તી પર થતી અસર. ખોરાક લેવાનો સમય અને તે મંબંધી નિયમિતતા. માખી અને ધૂળ વગેરેથી ઘરમા ખોરાકને કેમ સાચવી રાખવો તે. મિશ્ર ખોરાક, અયોગ્ય અથવા અપૃથ્થ ખોરાકથી થતા રોગો.
૪. પીણું:—(અ) પાણી-પાણી ક્યાંથી આવે છે, (વરસાદ, ઝગ, સરોવર, કુવા, તળાવ). ભારે અને હલકું પાણી, પાણીનો ઉપયોગ. પાણીમા રહેલાં મલિન તત્ત્વો, પીવાનું પાણી અને તેની શુદ્ધિ. દરરોજ કેટલું પાણી પીવું જોઈએ. પાણીથી કેલાતા રોગ. પાણીને કેવી રીતે ભરી રાખવું. માટલી અથવા ટાંકીને કેવી રીતે ચોકખી રાખવી. પુરતું પાણી નહિ મળવાથી થતી અસર. શાળામા બાળકોને માટે ખાસ પાણીની સગવડ.
૫. હવા:—હવામાં રહેલાં તત્ત્વો. એક વ્યક્તિને માટે કેટલી હવા જોઈએ (ધનમાપ). હવાનું બગડવું (વાસોસ્થાન, દહન, પદાર્થોમા સડો ધૂળ, જંતુઓ વગેરે). ગીંચ વસ્તીની હવા ઉપર થતી અસર, હવાની આવજા માટેના સામાન્ય નિયમો. શાળામાં અને રહેવાની જગ્યાઓમાં હવાની આવજા માટે ગોઠવણ.
૬. અંગઆરોગ્ય:—સ્વચ્છતા, આંમલીની અને આંતરડાની ક્રિયા પરત્વે લક્ષ, મોં અને દાંત સાથે પાપરવાનાં કારણો અને તેનો ઉપયોગ. ધોતું અને નાહવું. ઘરની સ્વચ્છતા (પથારીનાં માંકણ), તંદુરસ્તીનાં લાભકારક ઉદ્યાગ. અંગત ટેવો (હવાતવાળા માથા અને કપડાં).
૭. બાળવર્ગ અને ધો. ૧ અને ૨ માં આરોગ્યશિક્ષણ પર ખાસ લક્ષ આપવું.

૭. સૌચકામ

- (અ) સાફ:—દોરો ભરવો, ઓટવું, બખીઆ દેવા અને યુવાનના ગાજ

ઓઝો માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સરચાઓ માટેના અભ્યાસક્રમ ૩૦૯

કરવા. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દેરા હરી, ઓટ્ટી, બખીઆ દર્ધ તૈયાર થઈ શકે એવું એક સાદું કપડું તૈયાર કરી બતાવવું. પરી-હકની રૂબરૂ એક છોકરાનો સદસો અથવા તેનું બમીસ-એને માટે કપડું વેતરનું (માપ પરીનો ઉપયોગ કરવો) ખુતાન લગાડવા, ૬૮ થી આઠઠા લગાડવા અને કમો ટાકરી (ઉપવા કામના નાના, નમુના ચોપડીઓમાં બતાવના).

- (બ) નક્કી—શુધીને અથવા સોંપાવતી હરીને તૈયાર કરેલો નમુનો; જેવો
 ૧) કે, બાળકની ટોપી, કળને અથવા બાળીટ. બાળકોના કપડા ઉપર થતા સુતરાઈ દેલી ભગ્ત કામનો નમુનો બતાવવો. ।

૮. મૃદિશાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—છોડના ભાગો અને તેના ઉપયોગ. મૂળ અને તેના ઉપયોગ અને તેનું કાર્પ, ચંદ્ર અને તેના ઉપયોગ. એકદળ અને દ્વિદળ વનસ્પતિ—જમીનપર પથરાતી અને જમીનની અંદર ફેલાતી પાદડા અને તેના ઉપયોગ. સાદા અને સંયુક્ત પાન. પાદડાના આકાર અને તેની નમોની રચના, (પીંછાકાર, પખાકાર, સમાન્તર નમોવાળા).

કૃત્ર—ભાગો અને તેના ઉપયોગ.

કૃત્ર—કૃત્રમાથી કળનો વિકાસ. ૭. ૫. ૨

૨. ઘો. ૨ને શીખવવા માટે પાંચ ગ્થાનિક છોડયાઓનું નિરીક્ષણ.
૩. ઘો. ૨ને શીખવવા માટે પશુ અને પક્ષીઓનો અભ્યાસ.
૪. આકારનું નિરીક્ષણ, વાદળા, વરસાદ, સૂર્ય (છાયો અને સ્થિતિ), ચંદ્ર અને તારા પવનની દિશા.

૯. ચિત્રકામ

- અ. સાદા રેખાચિત્રને માટે તેમજ વર્ગશિક્ષણ માટે કાળા પાતીઆનો અથવા દિવાલની સપાટીનો ઉપયોગ.
- (બ) પ્રાથમિક શાળાના ઘો ૧ થી ૪ માટે નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નક્કી કરેલા વિષયોનો મહાવરો (પદાર્થચિત્ર, કુદરતી ચિત્રકામ, રંગકામ, રમૂતિ ચિત્ર વગેરે.)

૧૦. હસ્તઉદ્યોગ

- (અ) માગીકામ

- (બ) શાળાના બીજા પાકો મળતી અથવા વિદ્યાર્થીના દરરોજના હાવન સાથે અને રચાનિક હિલોગો સાથે મંજૂ થયેલા નમુના અથવા

વસ્તુઓ ખનાવવી. (સમૃદ્ધ કામ). જિલ્લામાં મળી શકે એવાં પરચુરણ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો.

(ક) શિક્ષણમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં સાહિત્યો તૈયાર કરવાં.

૧૧. શારીરિક કેળવણી

પ્રાથમિક શાળા માટે 'ઇન્કિસ બોર્ડ' એવ 'એજ્યુકેશન'નો શારીરિક કેળવણી માટેનો અભ્યાસઅભ્યાસક્રમ છે તેમાં મુધારે કરી શારીરિક કેળવણી આપવી.

ટીપ—(અ) પહેલા અને બીજા વર્ષ માટેના અભ્યાસક્રમમાં (૧) હુકમ આપવો, (૨) સહાધ્યાયીઓને શીખવવું (૩) વર્ગને શીખવવું, એ બાબતોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

(બ) દરેક વર્ષમાં રમત કેમ શીખવવી તેનો મહાવરો કરાવવો.

(ક) વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પહેલા અને બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓની આ વિષયમાં વ્યક્તિગત પરીક્ષા થશે અને નોંધ લેવાશે.

૧૨. સંગીત

સંગીત પાઠો અને ગીતો. વિષય રમાં ભાગના વિષયમાં જણાવેલી કવિતાની તુલો ગાવી.

સિનિઅર-પહેલું વર્ષ

૧. શિક્ષણશાસ્ત્ર અને અધ્યાપનકળા

(અ) બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ—મનુષ્યની શક્તિઓની વૃદ્ધિ અને વિકાસના નિયમોનો ક્રમ.

૧. ઇન્ડ્રિયો—(મંવેદત).

૨. મન—અવલોકન, કલ્પના, તર્ક, ન્યાય.

૩. લાગણી—પ્રેમ, આદરભાવ.

૪. ઇચ્છા—ટેવનું બંધારણ.

(બ) શિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને શાળાના વહીવટનું વિશેષ જ્ઞાન—ખાસ કરી શાળાની વ્યવસ્થા અને વર્ગબંદોજસ્ત સાથે સંબંધ ધરાવે તેવું.

(ક) કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણો માટેનું સામાન્ય જ્ઞાન—એટલે ધોરણોનું અને બાળવર્ગ તથા ધો. ૧ થી ૪ માટે નક્કી કરેલા વિષયોનું અને તે વિષયો શીખવવાની ઉત્તમ પદ્ધતિનું જ્ઞાન.

(ડ) પરીક્ષકની રૂબરૂ એક પાઠ આપવો. પાઠનો વિષય અને તે કયા ધોરણમાં શીખવવાનો છે તે, પરીક્ષકે સંસ્થાના ઉપરીની સંમતિ

લઈ નહીં કરવો. જે પાઠ આપવાનો હોય તેની, અને જે ધોરણમાં તે આપવાનો હોય તે ધોરણની ખજૂર પુરા બે દિવસ અગાઉ આપવી.
વિદ્યાર્થીનું આખા વર્ષનું શિક્ષણકામ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.

જે પુસ્તક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચલાવવાનું હોય તે એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરે કુર કરેલું શિષ્ટ ગ્રંથકારનું પુસ્તક હોવું જોઈએ.

૨. ભાષા (ફક્ત મધ્ય અને મુંબઈ ભાગ માટે).—

(૧) ખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીના ભાગ ૧ ના ૨૦, ૨૨, ૩૧, ૩૭, ૪૩, ૫૨, અને ૫૪, એ પાઠો સિવાયના તમામ પાઠો, અને કન્યાવાચનમાળા પુ. ૨ જી. (આ પુસ્તક જે રીતે શીખવવું જોઈએ તે રીત ધ્યાનમાં રાખી આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો.)

(૨) સાનમી ચોપડીના વાંચેલા ભાગમાંના ૧૧, ૧૫, ૩૬, ૪૪, ૫૩ એ પાઠો અથવા એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલું શિષ્ટ ગ્રંથકારનું પુસ્તક હોય તેમાંથી પસંદ કરેલી કવિતાઓ. ૨૫૦ લીટીઓની સમજુતી અને તેનો મુખ્ય પાઠ.

(૩) વ્યાકરણ—ક્રિયાપદનાં રૂપાખ્યાન, સંધિના નિયમો, ચોપડી વાંચી હોય તેમાંથી મિશ્રવાક્યોનું જૂથકરણ.

(૪) મોટી વાચન—સરળ હસ્ત લેખો.

(૫) નિબંધ—સાદા વિષયો ઉપર મોટીમા નિબંધલેખન

(૬) વાચન અને મુખપાઠ.

ભાષા (ફક્ત ઉત્તર ભાગ માટે).—

(અ) ગદ્ય—હોકરાઓ માટેની સાતમી ચોપડીના ભાગ ૧ ના કવિતાના પાઠો સિવાયના તમામ પાઠો, અને કન્યાવાચનમાળા પુ. ૨ જી. (આ પુસ્તક જે રીતે શીખવવું જોઈએ તે રીત ધ્યાનમાં રાખી આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો.)

(બ) પદ્ય—એન્જી ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલા શિષ્ટ પુસ્તકમાંથી ૨૫૦ લીટીઓ

(ક) પદ્યજોડ—સામાન્ય, અને સંયુક્ત વાક્યોનું જૂથકરણ, સંધિના નિયમો.

(ડ) નિબંધ—હસ્તાક્ષર સહિત.

(ઈ) સાદા વિષય પર નિબંધ.

(ફ) વાચન અને મુખપાઠ

ભાષા (ફક્ત દક્ષિણ ભાગ માટે).—

(અ) ખાતા તરફથી પ્રગટ થએલી વાચનમાળાના પુસ્તક સાનમાના

ભાગ ૧ લાના ૨૦, ૨૨, ૩૧, ૩૭, ૪૩, ૫૨ અને ૫૪ એ પાઠો સિવાયના તમામ પાઠો. છોકરાઓ માટેની વાચનમાળા પુ. ૧ થી ૩, અને કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક ૧૬. આ પુસ્તકો જે રીતે શીખવવાં જોઈએ તે રીત ધ્યાનમાં રાખી આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો.

- (બ) પદ્ય—સાતમી ચોપડીના ભાગ ૧વાના વાચેલા ભાગમાના ૧૧, ૧૫, ૩૧, ૪૪ અને ૫૩. એ પાઠોની સમજુતી તથા મુખપાઠ
- (ક) વ્યાકરણ—ક્રિયાપદના રૂપાખ્યાન, મંથિના નિયમો.
- (ડ) હરનલેખોનું વાચન.
- (ઘ) સાદા વિષય પર નિબંધ
- (ઙ) વાચન અને મુખપાઠ

ભાષા (દ્વિતીય સિંધ માટે).—

- (અ) ગદ્ય—સાતમી ચોપડીના વિજ્ઞાનના પાઠો સિવાયના તમામ પાઠો.
- (બ) ચોથી ચોપડી અને બાળપોથી—એ પુસ્તકો જે રીતે શીખવવાં જોઈએ તે રીત ધ્યાનમાં રાખી આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ
- (ક) પદ્ય—પ્રમદ કરેલી કવિતાઓમાંથી ૨૦૦ લીટીઓની સમજુતી અને તેનો મુખપાઠ
- (ડ) વ્યાકરણ—ક્રિયાપદના રૂપાખ્યાન. સંધિના નિયમો.
- (ઘ) સરળ હસ્તલેખોનું વાચન, અને મુખપાઠ
- (ઙ) સાદા વિષય પર નિબંધ.

૩. ગણિત

- (અ) પહેલા વર્ષના જુનિઅર વર્ગમાં ચએલા કામનું પુનરાવર્તન, અને
 ૧. ગુણોત્તર અને પ્રમાણ
 ૨. નકશોટાના સાદા દાખલા.
 ૩. કાટખુણાઓખુણુ, બોયતગાઈ, ઓગડાની દિવાલો અને રોવ'ગ-એનું ક્ષેત્રફળ.
 ૪. પેરીની અંદરનું અને ઓગડાની અંદરની દવાનું ધનમાપ.
- (બ) બાળવર્ગ અને ધો. ૧ થી ૪ સુધીમાં ગણિતશિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિઓ.
- (ક) ઘરનો હિસાબ અને મુખગણિત—જે કામ વર્ગમાં વાગ્તવિક રીતે થયું હોય તેને લગતુ પ્રેમજ સામાન્ય દરરોજના વહેવાર મંગવી સાદું હિસાબી કામ, વિદ્યાર્થીઓ કઠી શકે તેવું.

૪. ભૂગોળ

- (અ) પહેલા વર્ગના બુનિયત વર્ગમાં યજ્ઞેશ્વર અભ્યાસક્રમનું પુનરાવર્તન.
- (બ) બ્રિટિશ ટાપુઓના ખાસ જ્ઞાન સહિત યુરોપની સામાન્ય રૂપરેખાત્મક ભૂગોળ. યુરોપના અગત્યના દેશો. તેમની રાજધાનીનાં શહેરો, લોકો, પેદાશ, રાજ્યવહીવટ અને તેમનો હિંદુસ્તાન સાથેનો વેપારી મેનંધ.
- (ક) બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સામાન્ય ભૂગોળ.
- (ડ) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ—
 ૧. પવનો—જમીન અને સમુદ્રની લહેરો.
 ૨. મોન્સુન, ગ્રહણો.
 ૩. અક્ષાંશ અને રેખાંશ.
 ૪. ગરમ, રૂઝીમ.

૫. ઇતિહાસ

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનું સામાન્ય જ્ઞાન. હિંદુસ્તાનના રાજવહીવટ મેનંધી ખાસ લક્ષ સાથે મોગલ અને બ્રિટિશ સમયનો ઇતિહાસ.

૬. આરોગ્ય

- (૧) શરીરશાસ્ત્ર—હૃદય અને લોહીનું લમણ-લોહી અને તેમાં રહેલાં તત્ત્વો. મગજ અને જ્ઞાનતંત્રનો વ્યાપાર. મજબૂતોત્સર્ગક્રિયાનું (અવયવોનું) વિગતવાર જ્ઞાન, આખ અને કાનની રચના.
- (૨) કપડાં—કપડાંની જાતો. આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જુદી જુદી ઝાલુઓ માટે યોગ્ય કપડાં પહેરવા. જુદી જુદી જાતનાં કપડાં ધોવાની રીત-પોશાક પરત્વે સામાન્ય સૂચનાઓ.
- (૩) રહેવાનાં સ્થળ—ઘરની સ્થિતિ—(દેખાવ, જમીનતળથી ઉંચાઈ), ઘરની પસંદગી, ખેજનાં કારણો અને તેને દેવી રીતે અટકાવવો. ઘરની સાફસુક, માખી અને મચ્છરથી રક્ષણ. શાળાની રચના. આરોગ્યકારક સગવડ. મજ અને ગંદા પાણીનો નિકાલ.
- (૪) તાત્કાલિક સારવાર—
 - (અ) લોહી નીડળનું—નસો અને શિશ્યો.
 - (બ) ભાગેશ્વર દાડકા—આદુ ભાગેશ્વર દાડકું અને ભાગી દુધો યજ્ઞ મચ્છર દાડકું. પારીઆં બાંધવાં.
 - (ક) સર્પદંશ—કાપ મૂકવો અને ડામ દેવો-પરમેજેનેટ.
 - (ડ) ઝેર—દાહક અને અદાહક, ઉત્તરીનાં ઓસડ.

(ઈ) ફળવું—કૃત્રિમ આસોન્દ્રીસ.

(ક) દાઝવું—પાટા આધવા.

- (૫) ચેપીરોગો—સામાન્ય રોગોનાં કારણો, તેના અટકાવવાના ઉપાયો, અને તેના ઇલાજ. (અ) મેક્સેરિઆ-ટાઢીઓતાવ, (ખ) ઈન્કલુએન્ડા, (ક) ક્ષય, (ડ) મરડો, (ઈ) અઠમડાં, અને શીતળા, (ફ) ખસ, ચેપી રોગવાળા દરદીઓને અલગ રાખવા.

૯. સોયકામ

- (અ) સાદું—૭ કકડાનું પોલકું-તેમાં દોરો ભરવો, ઓટવું, અને ચીણુ ભરવાનું અને ગાજરું કામ બતાવવું. તૂળીને કે ચીંગડાં મારીને કપડાં સુધારવાં; ઉપલા કામના નમુના, એટલે કે તૂણવાનું કામ અને ચીંગડા મારવાનું કામ. પોલકામા પટો તૈયાર કરવા માટે ચતુર્થ ઓટણુ કામ ચોપડીઓમા બતાવવું.

- (ખ) નકશી—આગલા વર્ષના કામમા વધારે નિપુણતા. સાડીની કેર ઉપર અથવા મોળાંઆં ઉપર દેશી રેશમી અથવા સુતરાઉ ભરતકામનો નમુનો. જે વિદ્યાર્થીઓને ખેંચેલા તારનું કામ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હોય તેમને તે શીખવવું.

૯. સૂઈજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—પહેલા વર્ષના જુનિઅર વર્ગમાં થઈ ગએલા કામનું વિશેષ વિગત સાથે પુનરાવર્તન.

(અ) થડ—ઊંઘાં, વેલા, ઉપર ચડતાં, અને જમીનની અંદર ફેલાતાં.

(ખ) મૂળ—પુંજમૂળ, સોટીમૂળ, હવામૂળ, શાખામૂળ.

(ક) પાંદડાં—અજવાળું અને પાણીના સંબંધમા. છોડ ઉપર તેની ગોઠવણી વગેરે.

પ્રયોગો—

(ક) ફૂલ—રજવહન (પવન અને જંતુઓથી), અને ફળાકરણ.

(ખ) ફળની વૃદ્ધિ.

(ક) બીજનું વેરાતું અને ફણગો ફટવો.

૨. ધ્યાનિક બીજ પાત્ર વધારે છોડનું નિરીક્ષણ (પહેલા વર્ષના જુનિઅર વર્ગમા થઈ ગએલા રોપા સિવાયના).

૩. પક્ષીઓનો અભ્યાસ—પક્ષીઓનું વર્ગીકરણ—(અ) નિવાસ, (ખ) ખો-

સ્ત્રીઓ માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેનો અવ્યાસક્રમ ૩૧૫

રાક, (ક) ચાંચ, અને (ક) પંજા પ્રમાણે, પક્ષીઓની સામાન્ય ટેવો અને લક્ષણો.

૪. ચંદ્ર અને તેની કળાઓનું નિરીક્ષણ વાદળો-અંધારણ અને જ્વનો (ભારે અને આછા). વરસાદનાં વદળા, ગાશ્યાં જેનાં અને ચિત્રરૂપ. ખડકો અને જમીન—પાણી, ગરમી, ઠંડી અને પવનની જમીન પર ચલી અસર. જમીનની જલતો.

૯. ચિત્રકામ

- (અ) સાદા રેખાચિત્ર અને વર્ણશિક્ષણ માટે કાળા પાટીઆનો અથવા દિવાલનો ઉપયોગ.
(બ) પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૧-૪ માટે નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણેના વિષયનો મદાવરો. (પદાર્થચિત્ર, કુદરતી ચિત્રકામ, રંગકામ, સ્મૃતિચિત્ર વગેરે).

૧૦. હસ્તકલા

- (અ) માટીકામ.
(બ) શાળાના બીજા પાઠો ગંભીરી અથવા વિદ્યાર્થીના દરેકજના હવન સાથે અને સ્થાનિક હથોળ, સાથે સંબંધ ધરાવતા નમુના અથવા વસ્તુઓ બતાવવી (સમૂહકામ). જિજ્ઞાસાથી મળી આવે એવાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો.
(ક) શિક્ષણમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા સાહિત્ય વગેરે તૈયાર કરવાં.

૧૧. શારીરિક કેળવણી—

- પ્રાથમિક શાળા માટે 'ઇંગ્લિશ બોર્ડ' ઓફ એજ્યુકેશનની શારીરિક કેળવણી માટેનો અવ્યાસક્રમ છે તેમાં સુધારો કરી શારીરિક કેળવણી આપવી.
ટીપ્સ:—(અ) પહેલા અને બીજા વર્ષના અભ્યાસક્રમમાં (૧) હુકમ આપવો, (૨) સાથેના વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપવી અને (૩) વર્ગને શીખવવું, એ બાબતોનો સમાવેશ થવો જોઈ એ.
(બ) દરેક વર્ષમાં સ્થિત શીખવવાનો મદાવરો કરાવવો.
(ક) વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પહેલા અને બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓની આ વિષયમાં વ્યક્તિગત પરીક્ષા થશે અને નોંધ લેવાશે.

૧૨. સંગીત—

સંગીત પાઠો અને ગીતો—કુલ ૨ માં જણાવેલા લાવાનો વિષયમાં જણાવ્યા પ્રમાણેની કવિતાઓ ગાવી.

બીજું વર્ષ

૧. શિક્ષણશાસ્ત્ર અને અધ્યાપનકળા

- (અ) પહેલા વર્ષના (અ) માં જણાવેલા વિષયોનું પુનરાવર્તન. બાળકની સ્વાભાવિક ચપળતાનો ઉત્તમ લાભ મળે તેવી રીતે. ખાસ કરી, વાર્તા, સૃષ્ટિજ્ઞાન, હસ્તકલાઓ અને રમતોદ્વારા, તે ચપળ રીતે વિકાસ કરવો.
- (બ) કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાના ધોરણોના સામાન્ય મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન, એટલે કે બાળવર્ગ અને ધો. ૧ થી ૬ સુધીના નક્કી કરેલા વિષયોનું જ્ઞાન અને તે વિષયો સીખવવાના ઉત્તમ પદ્ધતિઓનું જ્ઞાન. સરકારી પત્રવ્યવહાર.
- (ક) પરીક્ષકની રૂબરૂ પાઠ આપવો. પાઠનો વિષય અને તે કયા ધોરણમાં આપવાનો છે તે, પરીક્ષકે સંરચના ઉપરીની સંમતિ લઈ નક્કી કરવો. જે પાઠ આપવાનો હોય તેની અને, જે ધોરણમાં તે આપવાનો હોય તે ધોરણ વિશેની ખગર પુરા જે દિવસ અગાઉ આપવી.
- (ડ) વિદ્યાર્થીનું આખા વર્ષનું શિક્ષણકામ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે જે પુસ્તક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચલાવવાનું હોય તે એન્સ. ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલું શિષ્ટ ગ્રંથકારનું પુસ્તક હોવું જોઈએ.

૨. ભાષા (ફક્ત મધ્ય અને મુખર્ષ ભાગ માટે).—

- (અ) ગદ્ય—વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીમાંથી ૧૦ ઇતિહાસના પાઠો, અને એક અથવા વધારે શિષ્ટ ગ્રંથકારના પુસ્તક કે પુસ્તકોમાંથી ૧૨૫ પાના.
- (બ) પદ્ય—‘નવનીત’ અથવા ‘સતતરંગિણી’માંથી અથવા તેની અતની બીજા કોઈ ચોપડીમાંથી ૪૦૦ લીટીઓ.
- (ક) વ્યાકરણ—મમાસ અને પ્રયોગો. સામાન્ય ૫૪૨૭૬. હંદસાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો.
- (ડ) નિબંધ—ગ્રાહી હસ્તાક્ષરે સાદા વિષયપર નિર્મલેખન.
- (ઈ) ગ્રાહીવાચન.
- (ફ) નોટનું—વાચન અને મુખપાઠ.

ભાષા (ફક્ત દક્ષિણ ભાગ માટે).—

- (અ) ગદ્ય—સાતમી ચોપડી (હાકરોએ માટેની વાચનમાળાની) માંથી ૧૦ ઇતિહાસના પાઠો અને એન્સ. ઇન્સ્પેક્ટરે મંજૂર કરેલા શિષ્ટ ગ્રંથકારના પુસ્તકમાંથી આસરે ૧૨૫ પાના.

- ૧) પદ્ય—એલ્યુ. ઇન્સપેક્ટરે મંજુર કરેલા શિષ્ટ ગ્રંથકારના પુસ્તકમાંથી ૪૦૦ લીગીઓ.
- ૨) વ્યાકરણ—સમાસ અને પ્રયોગો સામાન્ય પદ્મઢેદ.
- ૩) નિર્મધ—સાદા વિષયપર
- ૪) દંતલેખોનું વાચન.
- ૫) મોઢાનું વાચન અને મુખપાઠ.

ભાષા (કંકત ઉત્તર ભાગ માટે).—

- અ) ગદ્ય—(છોકરાઓ માટેની વાચનમાળાની) સાતમી ચોપડીમાંથી ૧૦ ઇતિહાસના પાકો અને એલ્યુ. ઇન્સપેક્ટરે મંજુર કરેલા એક અથવા વધારે શિષ્ટગ્રંથકારના પુસ્તક કે પુતકોમાંથી ૧૦૦ પાના, અને કન્યાવાચનમાળા પુ ૩. (આ પુતક જે રીતે શીખવતુ જોઈએ તે રીત ધ્યાનમાં ગણી આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો)
- બ) પદ્ય—એલ્યુ. ઇન્સપેક્ટરે મંજુર કરેલા એક અથવા વધારે શિષ્ટ ગ્રંથકારના પુતક કે પુસ્તકોમાંથી ૨૦૦ લીગીઓ, અને કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક ૩માંથી ૨૦૦ લીગીઓ.
- ક) વ્યાકરણ—સમાસ અને પ્રયોગો સામાન્ય પદ્મઢેદ હઢશાસ્ત્રના મૂળનરવો.
- ક) નિર્મધ—સાદા વિષયપર
- ઈ) કાર્ષ્ય—દંતલેખોનું વાચન
- ક) વાચન અને મુખપાઠ.

ભાષા (કંકત સિધ માટે).—

- અ) ગદ્ય—પસદ કરેલા ગ્રંથકારના પુસ્તકમાંથી ૨૦૦ પાના
- બ) વાચની અને હઢી ચોપડી જે રીતે નીખવતી જોઈએ તે રીત ધ્યાનમાં ગણી આ પુસ્તકોના અભ્યાસનું પુનરાવર્તન
- ક) પર્મદ કરેલી કવિતાઓની ૨૦૦ લીગીઓની સમજુતી અને તેનું મુખપાઠ.
- ક) વ્યાકરણ—સમાસ અને પ્રયોગ, સામાન્ય પદ્મઢેદ
- ઈ) નિર્મધ—સાદા વિષયપર.
- ક) વાચન અને મુખપાઠ

૩ ગણિત

- અ) પહેલા વર્ષના અભ્યાસનું પુનરાવર્તન. સાદા અને ચક્રદિ વ્યાજના અને નફોતોટાના વધારે દાખવા. મુજોત્તર અને ગમાલુ પત્રાજો

વેપાર ચલાવતી કંપનિના જરૂર, લડાઈનાં જોન્ડ અને લોન, પોસ્ટનાં સર્ટિફિકેટ, વિમાનકંપનિ અને સડકકારી મંડળાઓ, એ વિષેનો સાદો ખ્યાલ.

- (બ) બાળવર્ગ અને ધો. ૧ થી ૬ સુધીના ગણિતશિક્ષણના પુસ્તકો.
(ક) ધરનો હિસાબ અને મુખગણિત.

૪. ભૂગોળ

- (અ) દુનીઆની ભૂગોળનું સામાન્ય જ્ઞાન. (કુદરતી વિભાગ પ્રમાણે શિક્ષણ).
(બ) બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અને સંસ્થાનોનો વિકાસ.
(ક) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ—પ્રાથમિક શાળાઓમાં આ વિષય શીખવવો છે એ બાબત ધ્યાનમાં રાખી પહેલા વર્ષના જુનિઅર અને સિનિઅર વર્ગોના અભ્યાસક્રમમાં જણાવેલી પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું પુનરાવર્તન.

૫. ઇતિહાસ

૧. ઇસિઝાએથના સમયથી મોંઢી હાલના સમય સુધીના બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના વિકાસનો દુંકો અહેવાલ.
૨. આપણા દેશના (હિંદુસ્તાનના) નાગરિક ધર્મ સંબંધી એટલે કે નાગરિક તરીકેના ધર્મ અને સભ્યવહીવટનું સ્વરૂપ.

૬. આરોગ્યશાસ્ત્ર

૧. પહેલા વર્ષના જુનિઅર અને સિનિઅર વર્ગોમાં થએલા કામનું પુનરાવર્તન.
૨. ધરતી સારવાર—દરદીનો એરડો અને માંદાની માવજત. અસાફ માણસને અનુકૂળ જોરાક.
૩. બાળકની સંભાળ.
૪. ચેપી રોગો—(અ) આંખ દુઃખવા આવરી, (બ) વાળો, (ક) પ્લેગ—(ઉદર-આંચડ), (ક) કોલેરા—(ઉદર માખી), (ઈ) દરબ. ચેપી રોગવાળા માણસોને અલગ રાખવા. રોગના જંતુઓ દૂર કરવાની વહેવાર પદ્ધતિઓ.
૫. શાળાનું આરોગ્ય—શાળા માટે યોગ્ય જગા, અજવાળું અને દવાની આવજમ. પાણીની સમવડ અને આરોગ્ય અર્થે ગોઠવણ. વર્ગના એરડાની સ્વચ્છતા, અને વર્ગો બેસાડવાની વ્યવસ્થા.
૬. શારીરિક કસરત—શારીરની રિયતિ રાખવાથી તંદુરસ્તી કેવી રીતે જળવાય તેને લગતા પાકો, શારીરિક કસરતો, શાળાનું કામ અને ઘરનું કામ. માનસિક શાક વગેરે.

૭. સોયકામ

- (અ) પ્રાથમિક શાળામાં તૈયાર કરેલા કપડાંના નમુના સહિત સધળા પ્રકારના દોરણા મીવણના નમુના બતાવવા, એટલે કે કોયળાઓ, જગલાં, પારકર, મીલી અને પોલકું. (કોયળા અથવા જગલાને બદલે બીજા અને કોઈ બનાવી શકાય.) માપસર વેતરવું.
- (બ) ઘરમાં સામાન્ય ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવાં, એટલે કે ચોળી, નકશીટ, સદરો અને જગલાં-કપડાં દોરવવા.
- (ક) નકશી—દેશી ભરતકામમાં વિશેષ નિપુણતા. ટોપી, સાડી અથવા ચોળામાં માટે સોનેરી ઝીકતું કામ અથવા બીજા દેશી ભરતકામનો નમુનો. જેએલા તારનું કામ જે વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હોય તેમને તે કામ શીખવવું.

૮. રૂઢિજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—

(અ) જમીનના અને પાણીના છોડ વચ્ચેનો તફાવત.

(બ) સપુષ્પ અને અપુષ્પ છોડ વચ્ચેનો ભેદ—(૧) કન (હંસરાજ)
(૨) લીલ, અને (૩) ગિવાડીનો ટાપ.

(ક) પરોપજીવી વનસ્પતિઓ.

૨. જંતુજીવનનો અભ્યાસ—

૩. દેડકું, રેરામનો કીડો, અથવા પતંગીઆનો છવનવિકાસનો ઇતિહાસ.

૪. (અ) વરસાદ અને ઉષ્ણતામાનનું માપ.

(બ) ધ્રુમસ, ઝાટળા અને કરાનું બનવું.

(ક) નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે આકાશના સદાયોર્ગનિક નિરીક્ષણ—

(૧) નક્ષત્રો —

(અ) સપ્તર્ષિ.

(બ) મૃગશીર્ષ (હરણ).

(ક) ગર્ભિણી.

(ડ) બ્રહ્મહત્ય.

(ઈ) પશુચર.

(ફ) સ્વસ્તિક.

(૨) નક્ષત્રો. (ચાંદ્ર)

(અ) કૃતિકા.

(બ) આર્દ્રો.

(ક) પુનર્વસુ.

(ડ) સ્વાતિ.

(ઈ) શ્રવણ.

(ફ) ભાદ્રપદ.

૯. ચિત્રકામ

પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમનો આગળ અભ્યાસ અને પ્રાથમિક શાળાના ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમમાંના તમામ વિષયોનો મહાવરો.

૧૦. હસ્તઉદ્યોગ

મણુકાકામ, ટોપલી બનાવવાનું કામ, અને વણવાનું કામ, એ કામ સાથે ખાસ સંબંધ ધરાવે તેની રીતે પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમનો આગળ અભ્યાસ.

૧૧. શારીરિક કેળવણી

પ્રાથમિક શાળા માટે ‘ઇન્ડિયન બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશન’નો શારીરિક કેળવણી માટેનો અભ્યાસક્રમ છે તેમાં મુધારો કરી શારીરિક કેળવણી આપવી.

ટીપ્—(અ) પહેલા અને બીજા વર્ષના અભ્યાસક્રમમાં (૧) હુકમ આપવો, (૨) સાથેના વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપવી, અને (૩) વર્ગને શીખવવું, એ બાબતોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

(બ) દરેક વર્ષમાં રમત કેમ શીખવવી તેનો મહાવરો.

(ક) વાપક પરીક્ષા વખતે પહેલા અને બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓના આ વિષયમાં વ્યક્તિગત પરીક્ષા થએ અને નોંધ લેવાશે.

૧૨. સંગીત

સંગીત પાઠો અને ગીતો—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ૨ મા-લાપાના વિષયમાં—કવિતાની તુકો ગાવી.

૭. સોયકામ (૩ કલાક)				૧૦૦x	૧૦૦x	૧૦૦x
૮. અષ્ટિજ્ઞાન (૨ કલાક)	૭૫	૭૫	૭૫	૨/૧	૨૫	૨૫
૯. ચિત્રકામ (૩ કલાક)				૧૦	૧૦૦	૧૦૦
૧૦. હસ્તઉદ્યોગ.....				૧૦	૧૦૦	૧૦૦
૧૧. શારીરિક કેળવણી (બ્યક્તિગત કામ અને વર્ગશિક્ષણ).....				૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦

* મુખર્ષ અને મધ્ય ભાગ માટે—વાચનમા મોટી વાચનનો પણ સમાવેશ થશે અને તેના ૪૦ માધી ૨૦ માર્ક ગણાશે.

+ મુખર્ષ અને મધ્ય ભાગ માટે—વાચનમા મોટી વાચનનો પણ સમાવેશ થશે અને તેના ૨૦ માધી ૫ માર્ક ગણાશે.

x નીચે પ્રમાણે માર્કની વહેંચણી કરવામા આવશે:—

(૧) નકશી-૩૦ માર્ક, (૨) સાદું-૩૦ માર્ક, (૩) વેતરબું-૨૦ માર્ક, અને (૪) નમુનાની ચોપડીઓ-૨૦ માર્ક. બીજા વર્ષમા બે બે કપડા વેતરવાના હોય તો નીચે પ્રમાણે માર્ક વહેંચવામા આવશે —

(૧) નકશી-૨૫ માર્ક, (૨) સાદું-૨૫ માર્ક, (૩) વેતરબું-૩૦ માર્ક, અને (૪) નમુનાની ચોપડીઓ-૨૦ માર્ક.

વિષય પહેલો:—

ટીપ્પ:—(૧) પાઠ અને વાર્તાની તૈયારી કરવામા કોઈપણ જાતની સીધી મદદ આપવી નહિ તેમજ તે મંબધી પહેલો મદાવશે કે શિક્ષકની ટીકા થવી ન જોઈએ.

(૨) (અ, બ, ક, ડ,) વિષયોમા પાસ થવા માટે ૪૦ ટકા માર્ક જોઈશે. ઉમેદવારે દરેક વિષયમા પાસ થવું જોઈએ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના પત્ર નં. ૬૧૦૬ તા. ૧૦-૭-૧૯૩૦ મા કરેલી સૂચના અનુસાર)

છોકરીઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નં. ૫૪૭૫— ભા. મા સને ૧૯૩૦ મા લેવાએલી છોકરીઓ માટેની
વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી.

અમદાવાદ જિલ્લો

ક્રમ	નામ	માર્ક	ક્રમ	નામ	માર્ક
૧	સવિતા પ્રેમચંદ પટેલ	૩૮૫	૩૨	મણી નમદાશંકર રાવળ	૨૯૭
૨	શાંતા અંબાશંકર ઠાકર	૩૭૩	૩૩	છદીરા ધનજીભાઈ પટેલ	૨૯૭
૩	શારદા પ્રેમચંદ આલીશદનર	૩૧૩	૩૪	ગાંધીબેન લકિતરામ વ્યાસ	૨૯૫
૪	શારદા નારાયણલાલ શાહ	૩૪૨	૩૫	શાન્તા લક્ષ્મીશંકર રાવળ	૨૯૫
૫	મણી ડાહ્યાભાઈ મચ્છર	૩૪૧	૩૬	મેરી શીવલાલ ખિરતી	૨૮૯
૬	મવિતા ગોપાળરામ શાસ્ત્રી	૩૩૫	૩૭	ગોદાવરી મગનલાલ આચાર્ય	૨૮૫
૭	મંગળા કીશ્વરશંકર ગુક્લ	૩૩૨	૩૮	એટીય ગોપાળદાસ ખિરતી	૨૮૪
૮	સવિતા ભાઈશંકર દવે	૩૩૦	૩૯	ચંદ્રલાલ મણીશંકર આચાર્ય	૨૮૩
૯	મદાલદમી પુરશોત્તમ પટેલ	૩૨૯	૪૦	જીવી લાણી સોની	૨૮૨
૧૦	સવિતા અમયાભાઈ ખાનપુરા	૩૨૮	૪૧	વનલદમી મુળજીભાઈ પટેલ	૨૮૧
૧૧	ચંપા મોહનલાલ ટ્રુ	૩૨૪	૪૨	સવિતા મગનલાલ ભગત	૨૮૧
૧૨	કાલી લાલદાસ પટેલ	૩૨૧	૪૩	શારદા બેચરદાસ ખાનપુરા	૨૮૦
૧૩	કાંતા ગીરજાશંકર દવે	૩૧૬	૪૪	મુષકાન્તા નરસિંહદાસ પટેલ	૨૮૦
૧૪	મુલદ્રા જોડાભાઈ પારેખ	૩૧૬	૪૫	કાશી મોહનલાલ પટેલ	૨૭૬
૧૫	સરસ્વતી ત્રીભોવનદાસ પટેલ	૩૧૫	૪૬	મધુકાન્તા જોશંકર રાવળ	૨૭૮
૧૬	કાંતા પુરશોત્તમ રાવળ	૩૧૪	૪૭	ગંગીબેન મંગળદાસ શાહ	૨૭૨
૧૭	જ્યેષ્ઠવર મજલાલ શાહ	૩૧૧	૪૮	વિદ્યાગૌરી કાળીદાસ ખિરતી	૨૭૧
૧૮	કરજીર મોહનલાલ આચાર્ય	૩૧૧	૪૯	ગુડીલા સીવલાલ શાહ	૨૬૮
૧૯	શારદા અમરતલાલ પટેલ	૩૧૦	૫૦	સરદકાન્તા ગંગારામ મહેતા	૨૬૫
૨૦	અનમુયા મોહનલાલ દહર	૩૦૯	૫૧	મદાલદમી ત્રીભોવન ભટ્ટ	૨૫૪
૨૧	નારાગૌરી દુતેચંદ શાહ	૩૦૯	૫૨	પોદના મુળભાઈ પરમાર	૨૩૬
૨૨	લલીતા મોહનલાલ કાઠીયા	૩૦૯	ઉદ્		
૨૩	સરસ્વતી રણજીદલાલ લારીયા	૩૦૭			
૨૪	ચતુરલક્ષ્મી નરેશંકર પંડ્યા	૩૦૭	૧		
૨૫	આનંદી રત્ના ખિરતી	૩૦૨			
૨૬	કાન્તા નાથલાલ શાહ	૩૦૨	અનુબીબી નુરમદમદ		
૨૭	સોમી ભાઈશંકર જોશી	૩૦૨			
૨૮	અનુ તુળમીદાસ શાહ	૩૦૧	જેલ જિલ્લો		
૨૯	કાન્તા ગોપટલાલ રાસભરા	૩૦૧			
૩૦	મંગળાગૌરી મણીશંકર રાવળ	૩૦૦	૧	સરસ્વતી ભુરા ખિરતી	૪૦૭
૩૧	કળાવતી મણેકલાલ શાહ	૨૯૭	૨	કુનીસ બેનગમીન	૪૦૨
			૩	જ્યેષ્ઠવર આગીવાદ	૩૯૩
			૪	કરજીર અમરદાસ	૩૯૧

પંચિયગેખા હરસદરાય ખિસ્તી	૩૮૦
૬ શીવગંગાબેન ચોચવલાલ ગોર	૩૭૪
૭ ડાહી માના ખિસ્તી	૩૬૯
૮ એલીસાબેન ભુર	૩૬૮
૯ અગાયા યાદાન	૩૬૫
૧૦ ધીરજ હીમત	૩૬૦
૧૧ એચ વ નાનજી	૩૫૭
૧૨ રીખકાલ માધવ	૩૫૨
૧૩ તુષસ વીરામ	૩૫૨
૧૪ અગનાસ લીલા	૩૪૦
૧૫ મણી લાલાજી	૩૪૦
૧૬ હનુદ ગાંગજીભાઈ	૩૩૪
૧૭ મંભુલા ચુચુક	૩૩૮
૧૮ રાદા કરસન	૩૨૭
૧૯ અગનેશ દેનીઆલ દેસાઈ	૩૨૭
૨૦ આનંદગૌરી મગનલાલ મુથાર	૩૨૭
૨૧ સુચુધીદોરા ગમરીલ ખિસ્તી	૩૨૭
૨૨ રાહેલ મુળજી	૩૨૨
૨૩ આનંદી લવા	૩૧૯
૨૪ ડાહીબેન ત્રીકમભાઈ દલવાડી	૩૧૪
૨૫ કલોરા મોગીસ ખિસ્તી	૩૧૮
૨૬ સુમિત્રા ભગવાન	૩૧૨
૨૭ સુરજ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૧૨
૨૮ નાઓમી દાઉદ ખિસ્તી	૩૧૧
૨૯ તલીયા હીરાલાલ	૩૦૮
૩૦ પ્રમોદાબેન વીરપ્રસાદ	૩૦૮
કંચારીઆ	
૩૧ મરીઆમ દેવજી ખિસ્તી	૩૦૬
૩૨ અબલીબેન લાહજી રાવળ	૩૦૫
૩૩ ચંદન મોહનલાલ શાહ	૩૦૩
૩૪ ગુલીઆ ગુલામ ખિસ્તી	૩૦૩
૩૫ ધીરપા ભગવાન	૩૦૦
૩૬ સવિતાબેન કાનજીભાઈ મનજી	૨૮૧
૩૭ રામઆબેન ભામાજી આંચા	૨૮૧
૩૮ પદ્માવતિબેન માણેકલાલ	૨૭૩
ત્રિવેદી	
૩૯ કમળાબેન કૃષ્ણરાવ પટેલ	૨૬૦
ઉર્દુ	
૧ શનમ નાયા દાહના	૨૬૫

પંચમહાલ જિલ્લો

૧ કીરાલદમી મોહનજી લ ભગત	૩૭૩
૨ વિન્યા સોમચંદ દેવસ્તી	૩૭૩
૩ એમી ભગવાનદાસ	૩૫૮
૪ જસોદાબેન મોતીભાઈ ગીલવડ	૩૫૩
૫ સરસ્વતી કચરાજી ચોદાણ	૩૫૨
૬ કાલા દીરાચંદ ખિસ્તી	૩૪૬
૭ માણેક જીવણ	૩૪૧
૮ દીવાળી ઈશ્વારીમ	૩૪૧
૯ હજીર હજીવન	૩૪૦
૧૦ નારામણી ઉકાલાખ	૩૩૯
૧૧ નલિતા નાનજી	૩૩૧
૧૨ મુમતી ગાંક	૩૩૦
૧૩ ધીરપા દયાળ	૩૨૮
૧૪ કીજી હામેલભાઈ	૩૨૭
૧૫ મુમન મુળજી	૩૨૩
૧૬ મુસીયા અમરંગ	૩૨૨
૧૭ રાહેલ ગણુપન	૩૨૧
તાન ખેગાર	૩૨૧
૧૮ તારામણી મોહનલાલ શાહ	૩૨૦
૧૯ દીનમણી ભાણજી ખિસ્તી	૩૦૭
૨૦ જયકુંવર અમરસીંગ	૩૦૬
૨૧ રાહેલ મોતીભાઈ	૩૦૨
૨૨ પુરપાવતી રામજીદાસ ત્રિવેદી	૩૦૦
ઉદમાણી પુરપોતમ પારેખ	૩૦૦
મણીબેન મંગળદાસ પારેખ	૩૦૦
૨૬ જયાગૌરી શંકરલાલ ત્રિવેદી	૨૯૬
૨૭ જુડીઆ જેસીંગભાઈ ખિસ્તી	૨૮૫
શાન્તાગૌરી ભાઈશંકર પંડ્યા	૨૮૫
૨૯ નિર્મળકાન્તા શંકરલાલ ત્રિવેદી	૨૮૪
પુમ્પાવતી ચંદુલાલ ત્રિવેદી	૨૮૪

ભરૂચ જિલ્લો

૧ ગુણવંતી રણજીજી ખિસ્તી	૩૮૮
૨ મરીઆમ આશીર્ગદ	૩૮૬
૩ ત્રિસીક માંડીક શ્રીગુણલાલ	૩૬૧
દીવાન	

ધીઆળ	જેઠ ડવરાળ ત્રીભોવનદાસે	૧૨-૦-૦	રૂપ જમાડી.
બગોદરા	કાળી પટેલ પીસાભાઈ નથુ- ભાઈ	૨૫-૦-૦	"
વરમોર	પટેલ ખોડીદાસ પીનામરે	૧૫-૨-૦	"
કુખડથલ	પટેલ મોમાભાઈ મથુરભાઈ એ	૫૦-૦-૦	મને રૂંસો જમાડી.
નરોડા	પેન્શનર રામાભાઈ પરમેતમ- દાસે	૩-૦-૦	મને મૂંસોમાં પતાસાં ઠહેંચ્યા.
હાથીજળુ	શાહ રાકરાભાઈ ભાઈચંદે	૩-૦-૦	કળીના લાકુ તથા ચ- વાણું ઠહેંચ્યું.
	ચંદુલાલ અરજનલાલ ભટે	૧-૦-૦	પતાસાં ઠહેંચ્યાં.
	મુરચંદ છગનલાલ શાહે	૧-૦-૦	શેરડીના કકડા ઠહેંચ્યા.
	સકરચંદ ભાઈચંદ શાહે	૩-૦-૦	પુરતકો તથા છોટના કકડા ઠહેંચ્યા.
	"	૧-૦-૦	સાકરીયા ચણા ઠહેંચ્યા.
	કેશવલાલ છગનલાલ શાહે	૧-૦-૦	મેવમમરા ઠહેંચ્યા.
અનરોડા	ગયાડના શા. પુરખોત્તમદાસ દામોદરદામે	...	કન્માશાળામાં જર્મન- સિસ્વરના ખાસા તથા બંને રૂંસોમાં લાકડસી ઠહેંચ્યા.
	વરધાનું મુવાડાના શા. ડુલ- ચંદ રણગોડદામે	...	"
ચક્ષોડા	પા. ઘોરીભાઈ દરિઆઈ એ	૨૦-૦-૦	વાગતું ધડિઆળ ભેટે આપ્યું.
પાટડી	નામદાર ગવર્નર સાહેબ પધા- રેયા તે પ્રસંગે	૨૫-૦-૦	નમામ રૂંસોમાં પતા- સાં ઠહેંચ્યાં.
	એબ્નિસ વિભાગના મેનેજર સાહેબ તરફથી		
	કુમારશ્રી રધુવીરસિંહજીના જ- ન્મ દિવસની ખુશાલીમા		
	દેશાઈ ભલમમિહજી કલ્યાણ- સિંહજીએ	૬-૪-૦	પતાસાં ઠહેંચ્યાં.
	"	૫-૦-૦	રૂંદની બાળ લાયબ્રે- રીના ફંડમા આપ્યા.
	ગુફત સત્યનારાયણ જીભાઈએ	૧-૮-૦	પેનાસા ઠહેંચ્યાં.
	ગરાસીયા કરસનજી નારસિ- ંહજીએ	૩-૦-૦	"
	"	૧-૦-૦	સામથેરી ફંડમાં આપ્યો
	દેશી ડુલચંદ દશળચંદે	૨-૦-૦	
બોજવા	પાટડી કુંવરસાહેબ શ્રી રધુ- વીરસિંહજીના જન્મ દિવસે	૫-૦-૦	પતામાં ઠહેંચ્યાં.
	તેમના તરફથી		

રીખડી	પટેલ શંકરભાઈ મોતીદામે	૧૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
દાસોઈ	પા. રામચંદ લવજભાઈએ	૪૦—૦—૦	"
	પા. ભવાનભાઈ રધુભાઈએ	૩—૦—૦	દૂધ પાણું.
ગોરચંદ	શોરડીના શેઠ ચતુર્ભુજ મો	૫—૦—૦	મિઠાઈ બહેંચી
	તીચંદ		
ધનાભો	કોતેળીયાનાના હરેર નાનજી ઝવેરે	૩—૮—૦	રફલના ધર્મદા કંડમા
	"	૧—૧—૦	આખ્યા.
	મામભોડાએ	૧—૦—૦	સાકર બહેંચી.
અમીચેર	ભાવસાર સનાભાઈ અમીચંદ	૪—૦—૦	મિઠાઈ બહેંચી.
	ભાવસાર હરિભાઈ મોમચંદ	૨૫—૦—૦	પરીક્ષા વખતે રફલ
			જમાડી.
કુળકચય	મિ. આદરભાઈ માધવદામે	૩—૦—૦	પતાસા બહેંચ્યા.
	ભુવાલડીના છોટાવાલ હરગો-	૨—૮—૦	"
	વિદે		
	હારોલીના વ્યાસ ભગવાન	૨—૦—૦	"
	રામચંકરે		
ગાહવાડી	મિ. ચતુરભાઈ મોમાભાઈએ	૩—૦—૦	દૂધ પાણું.
	મુખી પા. આદરભાઈ છળા-	૬—૮—૦	રફલ જમાડી.
	ભાઈએ		

શાળોપયોગી સ્ટેકસ્ટ બુક તરાકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
*૨. સરળ કન્યાનાયું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—વા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ યોગીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સવળા જાણીતા બુદ્ધિવેરોને ત્યાથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેમ્બર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

૯. પાનદાર નાદિ—મુ. અમદાવાદ.
પ્રમચંદ કરચંદ ગાહી, શેઠના માણ કે. એ. ઇ. મુ. કપડવંજ.

—કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં સાજાપયોગી પાઠ્ય પુસ્તકો—

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ યાત્રા ધોરણના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ
(હિંદુસ્તાનના સામાન્ય વર્ણન સાથે) કિંમત. ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ
મુજબ,
(એશિયા ખંડના સામાન્ય વર્ણન સાથે) કિંમત ૦-૫-૦

કર્તા:—પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ, બી. એ; એસ. ટી. સી. ડી.

[દાકની ભૂગોળમાં નક્શાની ખામી કેટલે દરજ્જે હોય છે, તે માટે
જુઓ:—સાજાપત્ર, ડિસેમ્બર, ૧૯૨૯. પૃષ્ઠ ૪૬૪. પરંતુ ઉપરની ભૂગોળમાં
એ ખામીઓ દૂર કરવાના હેતુથી નવીન દખના અતિ ઉપયોગી નક્શા
પુરતી મેખ્યામાં મુકવામાં આવેલા છે.]

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ (રાજ્ય બંધારણ સાથે)
કિં. ૦-૧૪-૦

કર્તા:—મગનલાલ માણેકલાલ ઘોઝડીઆ, બી. એ; બી. ડી.

[પ્રાથમિક સાજાના ઉપલ્લ વર્ગો માટે, વર્નાકુલર શાળાના પરીક્ષાના
તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજના અભ્યાસક્રમ માટે, અને એ. લી. સ્કૂલોના નીચલા
ગણ વર્ગો માટે આ પુસ્તક અતિ ઉપયોગી છે. તેમાંનાં રાજ્યબંધારણનાં
પ્રકરણો વિદ્યાર્થીઓ માટે અનેક રીતે માર્ગદર્શક છે. હુંક સમયમાં તેની
ચાર આવૃત્તિઓ થઈ છે, એ તેની લોકપ્રિયતાની સાબીતી છે. પૃષ્ઠ ૩૩૫.]

વ્યાપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું કિંમત ૦-૬-૦

કર્તા:—દુર્ગાશંકર શિવજીકર યાચિક, પ્રિન્સિપાલ, યાચિક કોલેજ
ઓફ કૅમર્સ.

[આધુનિક સમયમાં માત્ર દેશીનામું જાણવું એટલુંજ પુરતું નથી.
એથી કરીને દેશીનામનાં મૂળનસ્તોની સાથે બેન્કિંગ, વિગે, ઇન્કમટેક્સ,
ટૂંકીપત્રી આદિ ઉપયોગી વિષયોને આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું
છે. ગુજરાતના દરેક નાગરિકને ખાસ જાણવું જેવી અનેક બાબતો આ
પુસ્તકમાંથી મળી આવે એમ છે.]

રતનપોળને નાકે, } પ્રકાશક,
અમદાવાદ. } ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો

કેળવણીખાતાએ મુળમુદ્રા ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે
અલાવવાને મંજુર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કોપણ { મુળરેખા અને પાછળનાં છ નંબરમાં } ચોપીસ
દરેક નંબરનો કિંમત બે આના પાનાં

શ્રાવ્ય, મુનિશિષ્ય શ્રીચમોદ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
સહગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ
વાંચ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમે નમ્રતાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. હવેલી સુખના વિદ્યાના ઉપામકો, આશાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રમ્યપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
શોધ્ય રીતે તપાસી તેના અદરના વિષયો અને પદ્ધતિને તેમજ ધ્યાન ઇન્સાફ આપશે.

રૂપ૦ અને તે હવેરાત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે. પેટિંગ અને રેલરે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ ચાર્જ ત-
લુ કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બે ધોરેની નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
ખામ મળાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ૩૮૫ ખારની કિં. રૂ. ૧૫
મુખર્ષ-ડાહ્યાભાઈ જમજીવનદાસ એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ,
ગાંધરા-એમ. વકીલ બચસ. મરાઠે બજાર

દેશીનામું (કાયમ ટેક્સ્ટબુક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે આતુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને ટૂંકીઓની
લખાવટનો સુધારો કરીએ છે તદ્દઉપરાંત બે ઠા, શેરા, વિમા અને પોળલ
ઓરડર વિશે પુરી માહિતી તથા જુના મનોધાન ઉપગત નવા ૧૯ મનોધાન
પ્રાપ્ય થયાં છે એક વાગ વાગી છુનના કરવા વિનંતિ છે કિં. ૦-૬-૦
પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ દરમાં ૧૭ કમિશન માટે પત્ર નખવો.

મુખર્ષ-એન. એમ. ત્રિપાથી સુરેત-૬ ના ની કંપનિ

લાલચ-ટેસાઈ બચસ, બુકસેનર

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાણમુકતા ગોદિસ, પેપેસોરાડ-વડોદરા

પુ. ૬૯] ઑક્ટોબર-નવેમ્બર, સને ૧૯૩૦ [અંક ૧૦-૧

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય				
૧	આપૂર્ણિકની સરળ સમજણ
૨	એક શિક્ષકની નોંધપોથી
૩	બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ
૪	અણપડ શિક્ષકના દોષો
૫	આપણા દેશની કેળવણી-ઐતિહાસિક સમજોચના
૬	હિંદુસ્તાનના ગ્રામીન શહેર
૭	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ
૮	વાર્તા સાથી ગમે છે.
૯	મિસ એમી જોનસન
૧૦	શિક્ષકને વિરુદ્ધિ
૧૧	સરકારી જાહેરખબરો
૧૨	છનામપત્રક
૧૩	ખાનગી જાહેરખબરો

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી તમામ છુકસેવરોને ખબર આપવામા આવે છે કે સને ૧૯ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમા ઘટાડો કરી તે નીચે મુ ગણવામા આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધુ પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] ઑક્ટોબર-નવેમ્બર ૧૯૩૦ [અંક ૧૦-૧૧

અપૂર્ણાકની સરળ સમજણ

સાધારણ રીતે છોકરાને ગણિતનો વિષય અધરો લાગે છે. ગણિતમાં અમૂર્ત બાબતો આવે છે, એટલે તેની મૂર્તિ અથવા ચિત્ર મગજમાં આવી શકતું નથી, આ કારણને લીધે હિસાબની રીતો સમજાવતી વખતે વગ્નુ અથવા આકૃતિનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો. જ્યારે બાળકો તેમની સમજૂ વસ્તુઓ જુએ છે ત્યારે મંખ્યાનો તેમને ગ્રપ્ટ ખ્યાલ આવે છે. બાળ-વર્ગમાં મંખ્યા શીખવતી વખતે 'પાચમાં ત્રણ નાખીએ તો કેટલા થાય' એમ કહેવું જોઈએ નહિ, પણ 'પાચ લખોટામાં ત્રણ લખોટા નાખીએ તો કેટલા થાય,' એમ કહેવાથી તે તરત સમજી શકે છે. તેવી રીતે ગણિતની પદ્ધતિઓ શીખવતી વખતે જો આકૃતિનો વિશેષ ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે બાબત તેઓ સરળ રીતે સમજી શકે છે. તેના દાખલા-રૂપ 'અપૂર્ણાક'નો વિષય નીચે પ્રમાણે લેવામાં આવ્યો છે.—

કેઈ પણ નવી રીત શીખવવાની હોય તે વખતે વસ્તુજ્ઞાન અથવા આકૃતિનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. ધણા વિદ્યાર્થીઓ 'અપૂર્ણાક' નો અર્થ બરાબર સમજતા નથી. અપૂર્ણાક એટલે (અ+પૂર્ણ+અંક) જે મંખ્યા પૂર્ણ નથી તે. આ તેનો શબ્દાર્થ છે; પણ ખરી રીતે કેઈ વસ્તુનો ગમે

તેવો ભાગ અપૂર્ણાંક કહેવાય નહિ, પણ આખી લીટી (પૂર્ણઅંક) પૂર્ણાંક છે. એક લીટીના ગમે તેવા ત્રણ ભાગ કયાં હોય તો તેમાંનો એક ભાગ અપૂર્ણાંક નથી, પણ બે તેજ લીટીના સરખા ત્રણ ભાગ કરીએ તો તેમનો દરકોઈ સરખો ભાગ અપૂર્ણાંક છે. આવી રીતે આરંભમાં અપૂર્ણાંકનો ખરો અર્થ કા. પા. પર ઉપર મુજબ બનાવ્યા પ્રમાણે લીટીઓના ભાગ કરવાથી સમજી શકાશે. અપૂર્ણાંકનો ખ્યાલ દૃઢ કરવા બીજા કેટલાક દાખલા લેવાની જરૂર છે.

આગળની આકૃતિ તપાસવાથી માલમ પડે છે કે તેમાં છ લાંબચોરસ (કાગળની પટ્ટી બતાવનાર) દોરવામાં આવેલાં છે. તેમાંનો દરેક એકમ પૂર્ણાંક છે. તેના જુદા જુદા સરખા ભાગ કરવામાં આવ્યા છે. છેક નીચેની પટ્ટીના બે, તેની ઉપરના ત્રણ, ચાર, છ, આઠ અને દસ સરખા ભાગ કરેલા છે. તે ઉપરથી $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ એમ જુદા જુદા અપૂર્ણાંક બાળકો બનાવી શકશે. હવે તે કેવી રીતે બોલાય છે તે જોઈએ. છેક નીચેની પટ્ટીના બે ભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેનો એક ભાગ તેથી બે દ્વિતીયાંશ કહેવાય છે. તેવી રીતે ઉપરની પટ્ટીઓના ત્રણ, ચાર, છ, વગેરે ભાગ કરવાથી તેમાંનો એક તૃતીયાંશ, એક ચતુર્થાંશ, એક પચાશ બોલાય છે. પછી બે ભાગ લેવાથી બે તૃતીયાંશ, બે ચતુર્થાંશ વગેરે તેઓ કહી શકશે.

$\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ એમ પટ્ટીઓના ભાગ લખવાથી સમજાય છે કે કોઈ પટ્ટીના જેટલા સરખા ભાગ કરવામાં આવ્યા હોય તે ભાગ લીટી નીચે લખાય છે, અને જેટલા ભાગ લીટી હોય છે તે લીટી ઉપર લખાય છે. $\frac{1}{2}$ એટલે એક પટ્ટીના બે સરખા ભાગ કયાં છે અને તેમાંનો એક ભાગ લેવામાં આવ્યો છે. તેવી રીતે $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$ વગેરે અપૂર્ણાંકની સમજણ આપવી. વસ્તુના જે સરખા ભાગ કરવામાં આવે છે તેને છેદ કહેવામાં આવે છે અને જેટલા ભાગ લેવામાં આવ્યા હોય છે તેને અંશ કહેવામાં આવે છે. ઉપર જણાવેલા અપૂર્ણાંકમાં ૨, ૪, ૬, અને ૮ એ છેદ છે; પણ ૧, ૨, એ અંશ છે. આવી રીતે $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ એમ આકૃતિ ઉપર પુટપટ્ટી મૂકી, અંશ અને છેદનું જ્ઞાન પાકું કરાવવું; તેમજ મોઢેથી તેવા બીજા અપૂર્ણાંક બોલીને તેમને તે પ્રમાણે લખવાનો મદાવરો કરાવવો.

$\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ અને $\frac{1}{6}$ ઉપર પુટપટ્ટી મૂકી બતાવી શકાય કે $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ વગેરે પટ્ટીની લંબાઈ સરખી છે અને તેથી તે બધા અપૂર્ણાંકની કિંમત સરખી છે, એટલે તે ઉપરથી નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટ માલમ પડે છે.

$$\frac{1}{2} = \frac{2}{4} = \frac{1 \times 2}{2 \times 2}$$

$$\frac{1}{2} = \frac{3}{6} = \frac{1 \times 3}{2 \times 3}$$

$$\frac{1}{2} = \frac{4}{8} = \frac{1 \times 4}{2 \times 4}$$

$$\frac{1}{2} = \frac{5}{10} = \frac{1 \times 5}{2 \times 5}$$

૩ અપૂર્ણાકના અંશ અને છેદને ૨, ૩, ૪ અને ૫, મંજ્યાએ ગુણવાથી તેની કિંમતમાં કંઈ ફેરફાર થતો નથી એમ ખતારી શકાય છે.

આ ઉપરથી એ નિયમ નીકળે છે કે કોઈ પણ અપૂર્ણાકના અંશ અને છેદને સરખી સંખ્યાએ ગુણવામાં આવે તો તેની કિંમતમાં કંઈ ફેર પડતો નથી.

તેવીજ રીતે અંશ અને છેદને સરખી મંજ્યાએ ભાગવાથી શુ થાય છે તે ખતારી શકાય.

$$\frac{1}{2} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{2}{4} = \frac{2 \div 2}{4 \div 2} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{3}{6} = \frac{3 \div 3}{6 \div 3} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{4}{8} = \frac{4 \div 4}{8 \div 4} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{5}{10} = \frac{5 \div 5}{10 \div 5} = \frac{1}{2}$$

આ પ્રમાણે $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{6}$, $\frac{4}{8}$ અને $\frac{5}{10}$ ના અંશ અને છેદને ૨, ૩, ૪, અને ૫ ની મંજ્યાએ ભાગવાથી અપૂર્ણાકની કિંમતમાં ફેર પડતો નથી. (આકૃતિ ઉપર પુટપટી મૂકવાથી આ જણાઈ આવે છે.)

હવે એ ઉપરથી એ નિયમ નીકળે છે કે કોઈ પણ અપૂર્ણાકના અંશ અને છેદને સરખી સંખ્યાએ ભાગવાથી તેની કિંમતમાં ફેર પડતો નથી.

જો આપણે આકૃતિમાંના $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{6}$ ઉપર બાળકોનું ધ્યાન ખેંચીશું તો સહજ માલમ પડશે કે જ્યારે છેદ સરખો હોય ત્યારે જેમ અંશ વધે છે તેમ તેની કિંમત પણ વધે છે અને જે અપૂર્ણાકમાં વધારેમાં વધારે અંશ હોય તે સૌથી મોટો હોય છે. દા. $\frac{2}{4}$ એ $\frac{1}{2}$ કરતાં મોટો છે અને બધાના કરતાં $\frac{3}{6}$ મોટો છે.

જો આપણે પુટપટી $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{6}$ અને $\frac{4}{8}$ આકૃતિ ઉપર મૂકીએ અને અપૂર્ણાકો જોઈએ તો આપણને માલમ પડશે કે અંશ સરખા રહે છે, પણ છેદની સંખ્યા બદલાય છે. જ્યારે અંશ સરખા હોય અને છેદ ઓછાવતા હોય ત્યારે જે અપૂર્ણાકનો છેદ ઓછો હોય છે તેની કિંમત વધારે હોય છે, અને જેનો છેદ સૌથી નાનો હોય તે સૌથી મોટો હોય છે. દા. $\frac{1}{2}$ એ $\frac{2}{4}$ કરતાં મોટો છે પણ $\frac{1}{2}$ એ સર્વથી મોટો છે.

આકૃતિના $\frac{2}{4}$ અને $\frac{3}{6}$ ઉપર પુટપટી મૂકવાથી જણાય છે કે જો અપૂર્ણાક સરખા છે, કારણકે તેમના ઉપર સરખી પુટપટી આવી રહે છે. તેવી રીતે $\frac{1}{2}$ અને $\frac{2}{4}$; $\frac{2}{4}$ અને $\frac{3}{6}$; $\frac{3}{6}$ અને $\frac{4}{8}$ સરખી કિંમતના અપૂર્ણાક છે.

[illegible]

હવે $\frac{1}{2}$ અને $\frac{1}{3}$ નો સરવાળો ($\frac{1}{2} + \frac{1}{3}$) કરવો હોય તો $\frac{1}{2}$ એ $\frac{1}{2}$ ની ખરોખર છે અને $\frac{1}{3}$ એ $\frac{1}{3}$ ની ખરોખર છે, તેથી $\frac{1}{2} + \frac{1}{3} = \frac{2}{6} + \frac{2}{6} = \frac{4}{6}$ પડી ઉપર પુટપડી આવી શકશે. તેવીજ રીતે $\frac{1}{2} + \frac{1}{4} = \frac{2}{4} + \frac{1}{4} = \frac{3}{4}$ છે; એટલે $\frac{1}{2}$ પડી ઉપર પુટપડી આવે છે. આવા ઘખલા ઉપરથી રપષ્ટ સમજાય છે કે બ્યારે અપૂર્ણાકનો હેદ સરખો હોય ત્યારે તેના જુદા જુદા અંશનો સરવાળો કરીને તેની નીચે સરખો હેદ (સમન્હેદ) મૂકવાથી તેનો સરવાળો યથા શકે છે. આ ઉપરથી વિદ્યાર્થીઓને સમજાશે કે અપૂર્ણાકના સરવાળા માટે સમન્હેદ કાઢવાની જરૂર છે. તેવીજ રીતે $\frac{1}{2} - \frac{1}{3} = \frac{2}{6} - \frac{1}{6} = \frac{1}{6}$ પડી આવે છે. $\frac{1}{2} - \frac{1}{4} = \frac{2}{4} - \frac{1}{4} = \frac{1}{4}$ પડી આવે છે. $\frac{1}{2} - \frac{1}{6} = \frac{3}{6} - \frac{1}{6} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}$ પડી આવે છે. અપૂર્ણાકના સરવાળાની માફક તેની બાદબાકી કરવા માટે પણ તેને સરખા હેદમાં લાવવાની જરૂર છે. જો અપૂર્ણાકનો સમન્હેદ હોય તો એક અંગની બીજા અંશમાંથી બાદબાકી થઈ શકે છે.

હવે $\frac{1}{2} \times \frac{1}{3}$ એ હિસાબ ગણવાને $\frac{1}{2}$ ઉપર પ્રથમ પુટપડી મૂકીયું તો $\frac{1}{2}$ ના અર્ધો ભાગ કરેલા નથી $\frac{1}{2}$ ને બદલે $\frac{1}{4}$ પડી લઈએ તો તેની કિંમતમાં કંઈ ફેર પડતો નથી; પણ $\frac{1}{2}$ નો અરવો ભાગ $\frac{1}{2}$ એ તે પડી ઉપરથી જણાઈ આવે છે; એટલે $\frac{1}{2} \times \frac{1}{3} = \frac{1}{6}$ થાય છે; કારણ કે $\frac{1}{2} \times \frac{1}{3} = \frac{1}{6}$ અને તેનો અરવો ભાગ એટલે $\frac{1}{2} \times \frac{1}{3}$ ($\frac{1}{2} = 1 \times \frac{1}{2}$ છે). આવી રીતે અપૂર્ણાકના ગુણાકારમાં અંશ અને અંશનો અને હેદ અને હેદનો ગુણાકાર કરવાથી જવાબ આવે છે.

એક અ વ ફ હ નામનો ચોરસ દોરો. તેમાંનો અ વ ફ એ તેનો

અ	ફ	હ
મ		ગ
ચ		ક

$\frac{1}{2}$ ભાગ છે. હવે તેનો અરવો ભાગ શોધી કાઢવાનો છે, અને તે અ મ ગ ફ આકૃતિ છે; એટલે તે ચોરસનો $\frac{1}{2}$ થાય છે. તેવી રીતે $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2}$ એ પણ આકૃતિદ્વારા બતાવી શકાશે અને તે $\frac{1}{4}$ થાય છે તે રપષ્ટ રીતે વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકશે.

$\frac{1}{2} \div \frac{1}{3}$ એ હિસાબ ગણવાને માટે પ્રથમ આપણે પુટપડી $\frac{1}{2}$ ઉપર લાવવી પડશે. હવે $\frac{1}{2}$ પડીમા $\frac{1}{2}$ પડી એ વખત આવી શકે છે તે મદજ જણાઈ આવે છે. તેવીજ રીતે $\frac{1}{2} \div \frac{1}{4}$ એ $\frac{2}{4} \div \frac{1}{4}$ ખરોખર છે; એટલે $\frac{2}{4}$ પડીમા $\frac{1}{2}$ પડી ૪ વખત આવી શકે છે; તેથી કોઈ પણ અપૂર્ણાકનો

ભાગાકાર કરવો હોય તો તેને ભાજકના અંશ અને છેદને ઉલટાવીને ગુણવા નોંધો.

$$\text{દા. } \frac{3}{4} \div \frac{2}{5} = \frac{3}{4} \times \frac{5}{2} = \frac{15}{8}$$

હવે જો $\frac{3}{4}$ ને ૧ પૂર્ણાંકથી ભાગીએ તો $\frac{3}{4} \div \frac{4}{4} = \frac{3}{4} \times \frac{4}{4} = \frac{3}{4}$ જવાબ આવે છે; પણ આપણે $\frac{3}{4}$ ને આઠગણી મંખ્યાથી ભાગ્યા છે; તેથી ભાગાકાર આઠમા ભાગનો આવવાથી તેને ૮ વડે ગુણવાની જરૂર છે; માટે $\frac{3}{4} \times \frac{8}{4} = 3$. આવી રીતે ભાજક અપૂર્ણાંકના અંશ અને છેદને ઉલટાવવા પડે છે.

એક શિક્ષકની નોંધપોથી

પહેલાં આપણે ગાડામાં મુસાફરી કરતા હતા. પછી બળદગાડી વધારે અનુકૂળ થઈ પડી. ત્યારપછી જવાઆવવા માટે ઘોડાગાડી વધારે સુખરૂપ લાગી. હાલમાં તેના કરતાંએ વધારે ઝડપવાળું અને સુખમય સાધન મોટર થઈ પડ્યું છે. તેનાથી ઘણી ત્વરાથી અને કંઈ પણ હેલાહેલી સિવાય શાંતિથી મુસાફરી થઈ શકે છે. જ્યારે જવાઆવવા માટે હેઠ્ઠામાં હેઠ્ઠી ઢખતો સાધનનો ઉપયોગ આપણે કરીએ છીએ ત્યારે 'કેળવણી' ના વિષયમાં શા માટે ઓછી ખર્ચાળ અને વધારે કાર્ય-સાધક પદ્ધતિનો ઉપયોગ થવો જોઈએ નહિ? દરેકાઈ માણસ જાણે છે કે વિજ્ઞાનની શોધોને લીધે આપણા સુખના સાધનમાં અત્યંતેથી પમાડે તેવો ફેરફાર થાય છે. વળા ખેતી, વેદક, ઇજનેરી વગેરે ખાતામાં થોડા વખતમાં ઓછા ખર્ચે વધારે સાકં કામ કેવી રીતે થઈ શકે તેવી રીતો અખિત્યાર કરવામાં આવે છે. જો આસપાસ આપણી સ્થિતિ આવી રીતે પ્રગતિશીલ માલમ પડે તો કેળવણીનો વિષય તેવા નિયમના અવવાદરૂપ રહી શકે નહિ. શિક્ષકને બાળકના આત્માનો વિકાસ કરવાનો છે અને જગતમાં આત્મા એ અમૂલ્ય વસ્તુ છે; તો તેની કેળવણીની રીત શાસ્ત્રી અને સારી કાર્યસાધક હોવી તો જોઈએ એ નિઃમંશય બાબત છે.

x

x

x

x

આપણે ત્યાં ચાલતી કેળવણીની રીતમાં ક્યારે ફેરફાર થઈ શકે એ સવાલ સડેજ વિચાર કરવા લાયક છે. અમુક ગરડમાં કામ કરવાની જે ટેવ શિક્ષકને પડી હોય છે તેની મારાસારતા વિશે વિચાર કરવાનું વલણ

પ્રથમ શિક્ષકનામાં હોયું જોઈએ. ત્યાંસુધી કેઈ પણ કારીગીર એમ ધારે કે તે સાગ્રમાં સારી રીતે કામ કરે છે ત્યાંસુધી તે તેના કામમાં સુધારો કરી શકશે નહિ. જુનું એ બધું બહેજ છે અને નવું એ બધું ધતિગજ છે એવી માન્યતાને પ્રથમ તિલાંજલિ આપવાની જરૂર છે. બધું જુનું સાઈએ નથી તેમજ બધું નવું ધતિગજ નથી. જુની રીતમાં જે સાઈ હોય તે રાખીને તેમાં સુધારો કરવાની ખાસ જરૂર છે, કારણકે દુનિયાની જડ તેમજ ચેતન સૃષ્ટિમાં અદર્શિય ફેરફાર થયે જાય છે. જે આપણે શિક્ષણપદ્ધતિમાં જમાનાને અનુસરી ફેરફાર નહિ કરીશું તો તેમાં જડતા આવી જશે અને તે કેળવણીનું ધ્યેય સિદ્ધ કરવાને અનુકૂળ થઈ પડશે નહિ. આ કારણને લીધે પ્રથમ તો શિક્ષકનું માનસ બદલાવું જોઈએ. તેની મનોવૃત્તિમાં 'જડતાને બદલે પ્રયોગ અને પ્રગતિનું તત્ત્વ વિશેષ હોવું જોઈએ. હાલમાં વિજ્ઞાનને અનુસરી જે જુદા જુદા સુધારા થાય છે તેમાં થોડા વખતમાં વધારે સાઈ કામ કરવાનો સિદ્ધાંત જોવામાં આવે છે. આ નિયમાનુસાર કેળવણીમાં પણ થોડા ફેરફાર થવો જોઈએ, અને બાળકનો મનોવિકાસ તથા તેના ચારિત્રનું ધડતર ઉત્તમ પ્રકારનું બનાવવું જોઈએ.

x

x

x

x

હાલમાં મનુષ્યજાતિને સુધારવાના ઉદ્દેશ પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે. હાલના દરતાં જીવિષ્યની ઓલાદ શરીર, શુદ્ધિ અને હૃદયવિકાસ પરત્વે વધારે સારી શી રીતે થઈ શકે તેને માટે શારીર શાસ્ત્ર, માનસ શાસ્ત્ર અને જીવનશાસ્ત્ર, વગેરે ઉપયોગી શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને અનુસરી કેળવણીની પ્રણાલિ-કામાં ફેરફાર કરવામાં આવે છે. પ્રથમ વિદ્યાર્થીનું શરીર દુરસ્ત, દૃઢ અને સદનશીલતાવાળું હોવું જોઈએ. તેની શુદ્ધિ તીવ્ર અને તર્કસિદ્ધ હોવી જોઈએ. તેનું માનસ વૈજ્ઞાનિક હોવું જોઈએ. તેનું હૃદય હૃદયશું અને વિશાળ હોવું જોઈએ. તેની વૃત્તિ પારમાર્થિક હોવી જોઈએ; તેમજ તે ધાર્મિક હોવી જોઈએ. તેનામાં નાગરિકતાની લાગણી હોવા ઉપરાંત મનુષ્ય બાવ પણ હોવો જોઈએ. તેની કલ્પના પવિત્ર હોવી જોઈએ. વળી તેની મર્ગશક્તિનો વિકાસ થવો જોઈએ; કારણકે નૈસર્ગિક વૃત્તિ + વિના કેઈ પણ નવું ઉત્પાદન થઈ શકે નહિ. આ ઉપરાંત તેનામાં પોતાનું સ્વનંત્ર સુચારુ દરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. આ આદર્શને અનુસરી આપણે આગણાં બાળકો માટે શું કરીએ છીએ ? તેમનું શરીર સુધારીએ છીએ ? તેને વિચાર કરવાની ટેવ પાડીએ છીએ ? તેની કલ્પનાનું પોષણ કરીએ

છીએ ? તેની બર્મિનો યોગ્ય વિકાસ કરીએ છીએ ? તેના વહેમનો નાશ કરી તેની બુદ્ધિને વિદ્યાનનો આપ આપીએ છીએ ? તેના ચારિત્રને દૃઢ કરીએ છીએ ? તેનામાં સ્વચ્છતા, સામાજિક સેવા, સ્વનંત્ર ચંતન, અહિંસા, જેવા ગુણ આવે એવી તાલીમ આપીએ છીએ ?

x

x

x

x

એક સાધારણ ફરિયાદ એવી છે કે શિક્ષક બાળકને બહુ શીખવી દે છે. તેના અર્થ એવો નથી કે તે શીખવવા માટે ઘણી મહેનત કરે છે. તેવું કહેવાની મતલબ એ છે કે શિક્ષક બાળક જાતે શીખે તેનાં કરતાં તે પોતે બહુ બોલીને તેને બતાવી દે છે. જેમ બીજાના આધેસા ખોરાકનું સત્વ આપણા શરીરને શક્તિ આપતું નથી, તેમ બીજાના કહેવા મુજબ કામ કરવાથી આપણી વિચારશક્તિનો વિકાસ થતો નથી. દરેક શિક્ષકે બાળકની જરૂર છે કે જ્ઞાન એ સ્વપ્રયાસ વગર પ્રાપ્ત થતું નથી. આપણા મગજમાં જે કંઈ મંડકાર પડે તેની સામે પ્રતિક્રિયા કરી જો તેનું એકાકરણ કરવામાં આવે નહિ તો તે બાબત નકામી નીવડે છે. જ્યારે વિદ્યાર્થી પોતે વિચાર કરે છે, એટલે અમુક બાબત શીખવાને માટે જાતે મહેનત કરે છે ત્યારે તે શીખે છે એમ કહી શકાય. શિક્ષક અમુક બાબત કહે તેથી તે વિદ્યાર્થીને આવડતી નથી; પણ તેની સાથે જો તે વિચાર કરી મદદ કરે તો તે તેને ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ શિક્ષક બહુ બોલે અને તે ઉપરથી તે સાફ શીખવે છે એમ કહી કહી શકાય નહિ. તેણે તો ઘણું ચોટું બોલવાનું છે અને વિદ્યાર્થીના સાચા માર્ગદર્શક બોમીઆ તરીકે કામ કરવાનું છે. આ કારણને લીધે હાલમાં વિદ્યાર્થીઓ જાતે અભ્યાસ કરે એવી ટેવને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે.

x

x

x

x

આપણા દેશની કેળવણીનો એક મોટો દોષ એ ગણાય છે કે તેમાં ઘણી જોખણપટ્ટી જોવામાં આવે છે. જેટલી પરીક્ષાઓ આપણે ત્યાં ચાલે છે તેટલી બધી બીજા દેશમાં જોવામાં આવતી નથી. અમુક પરીક્ષા પાસ કરવાને માટે શાળામાં વિદ્યાર્થીને તૈયાર કરવાના છે એ ભાવના શિક્ષકવર્ગની હોય છે, તેથી નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ ગમે તે રીતે વિદ્યાર્થીઓ શીખીને પરીક્ષા પાસ કરે છે. જો પરીક્ષા પાસ કરતી એજ શિક્ષણનું ધ્યેય હોય તો તેથી અગાઉ જણાવ્યા મુજબ વિદ્યાર્થીની શરીર, બુદ્ધિ તથા હૃદયની ઠાઈ પણ શક્તિની ખીણવણી થતી નથી;

કારણકે આ બાબતની પરીક્ષા થતી નથી, તેમજ પરીક્ષા વખતે તે બાબતો કેવા પ્રકારની છે તે ઉપર લક્ષ પાણુ અપાતું નથી. વળી વિદ્યાર્થીની કેળવણીમાં કેટલીક બાબતો એવી છે કે જે પરીક્ષાની મર્યાદામાં આવી શકતી નથી. અમુક વિદ્યાર્થીનામાં યોજના કે તર્ક કરવાની શક્તિનો વિકાસ યોગ્ય પ્રમાણમાં છે તે જાણવાનું સાધન પરીક્ષક પાસે નથી. તેમજ તેનામાં દિવસો, દયા, સેવા-ભાવ, આગ્રહ વગેરે નીતિના મુલ્યો કેટલા પ્રમાણમાં છે તે પરીક્ષક જાણી શકતો નથી. બુદ્ધિવિકાસના ક્ષેત્રમાં પણ તેની કલ્પના કે વિવેકશક્તિ કેવા પ્રકારની છે તે પરીક્ષકની દષ્ટિમર્યાદામાં આવી શકતી નથી. કેવળ યાદદાસ્તની કસોટીના પ્રશ્નના ઉત્તર વિદ્યાર્થીને આપવાના હોય છે; તેથી તે પરીક્ષા વખતે ઘણી તરતી લઈને ગોખી કાઢે છે. પરીક્ષા પુરતીજ તૈયારી હોવાથી તે બાબતો તે થોડોક વખત યાદ રાખી શકે છે; પણ પરીક્ષા પછી તે તરત ભૂલી જાય છે, એટલે શિક્ષણના સંસ્કાર તેના મનમાં જાય રહેતા નથી. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેની વિચારશક્તિનો કંઈ વિકાસ થતો નથી. વળી આવી ગોખખણપટ્ટીને લીધે તેને બહુતર ઉપર કંટાળો આવે છે અને પછી તે ચોપડીનો કટો દુરમન થાય છે. આવી વસ્તુ સ્થિતિ હોય તો નૈસર્ગિક લેખ કે પુસ્તકોની રી રીતે આશા રાખી શકાય ? હુંકામાં આપણા દેશની જ્ઞાનરૂપી દોલત કમી થતી જાય છે.

x

x

x

x

પરીક્ષાની અનેક ખદીઓ છે. તેને લીધે ગોખખણપટ્ટી વધે છે. વિદ્યાર્થીનાં શરીર નિર્મોલ્ય થઈ જાય છે. તેમનો જીરસો તથા બળ કમી થાય છે. તેમની સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિનો હાસ થાય છે. તેમની કલ્પનાશક્તિ કુદિત થાય છે. તેમની લાગણીનો સદુપયોગ થતો નથી. તેમનું હૃદય સંકુચિત બને છે અને તેમના ચારિત્રમાં નીકરના, ત્યાગવૃત્તિ કે ઉદારતા જોવામાં આવતી નથી. આવી વસ્તુસ્થિતિ સુધારવાનો મુખ્ય ઉપાય સુવ્યવસ્થિત સંગીન શિક્ષણ છે. બચાસુધી શિક્ષકો ખરાખર તૈયારી કરી વિદ્યાર્થીને સારી રીતે બજાવે નહિ ત્યાસુધી હાલની પરીક્ષાપદ્ધતિ રહેવાનું સમજ કારણ મળી આવે છે. વિદ્યાર્થીઓએ આખા વરસમાં શું જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેની કસોટી પરીક્ષા વડેજ થઈ શકે, પણ પરીક્ષાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી ? શા માટે મોઢે યાદ કર્યું હોય તેની જ ખાતરી કરવાની હોય તેવા સવાલ પૂછવામાં આવે છે. તેમને બુદ્ધિની કસોટી થાય તેવા પ્રશ્નો મૂકી શકાય એવ છે આવી રીતે પરીક્ષાની રીતમાં સુધારો કરવાને માટે વધારે મહેનત અને જ્ઞાનની જરૂર છે. ઘણી

વખત પરીક્ષક એવા સવાલ પૂછે છે કે શિક્ષકની તેમજ વિદ્યાર્થીની મહેનત સફળ થતી નથી. કહેવાની મતલબ એ છે કે નો પરીક્ષાના પ્રશ્નો વિચારપૂર્વક બાહોશ વ્યક્તિએ કાઢેલા હોય છે તો તે શિક્ષકને ઉપયોગી થઈ પડે છે. બીજે વરસે તે મુજબ તેની કામની યોજના તૃપ્તિ છે અને ઉંચા પ્રકારનું કામ તે કરી શકે છે.

x

x

x

x

એક વખતે મારે એક શાળામાં જવાનું થયું હતું. તે પ્રસંગે શિક્ષક વિદ્યાર્થીને પૂછતો હતો કે પાઠ ૧૩ માં તમે વાંચી લાવ્યા છોને? મેં તમને તે ઘેરથી તૈયાર કરવા આપ્યો છે એટલે તમે તે તૈયાર કર્યા હશે. આ ઉપરથી મને વિચાર આવ્યો કે શિક્ષક વિદ્યાર્થીને અમુક પાઠ વાંચી લાવજો, અમુક હિસાબ ગણી લાવજો, ભૂમિતિનો અમુક આકાર તૈયાર કરજો, વગેરે બાબતો કહે તે સર્વાંશ જોઈ નથી, કારણકે મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓએ જાતે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જાતે મહેનત અને વિચાર કરી પાઠ તૈયાર કરવાની ટેવ તેમને અવશ્ય પડવી જોઈએ. હું આ મતનો તો છું, પણ સાથે સાથે મારે સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે ઉપર મુજબ ગમે તેમ રીતે મોઢમ સૂચના કે હુકમ આપવો એ ઇચ્છવા જોગ નથી. વિદ્યાર્થીને જે કંઈ શીખવાનું હોય તેનું માર્ગદર્શન પ્રથમ થવું જોઈએ. તે સંબંધીની સૂચના અગાઉથી આપેલી હોવી જોઈએ; નહિતો વિદ્યાર્થીએને બહુ અધરા પાડ તૈયાર કરવાના હોય તો તેઓ કંટાળી જશે. બદ્ધે તે નિરાશ થઈ બીજા હોશિયાર વિદ્યાર્થીના લખાણમાંથી કોપિ કરશે અથવા નિરુત્સાહ થઈ ગમગીન બેસી રહેશે. આપણે વિદ્યાર્થીને જાતે અભ્યાસ કરવાની ટેવ તો પાડવાની છે, પણ તેને માટે તેને અમુક સૂચક પ્રશ્નોના સવાલના જવાબ તૈયાર કરવા કહેવું. અમુક પાઠ વાંચી લાવવા કહેવું તેના કરતાં તેમાં ચાર પાંચ મુદ્દાના સવાલના જવાબ શોધી લાવવા કહેવું. તેવીજ રીતે ઇતિહાસ, ભૂગોળ, કવિતા, આરોગ્યવિજ્ઞાન, ગણિત વગેરે વિષયના પાઠ તૈયાર કરવા માટે શિક્ષકે અમુક નિશ્ચિત પ્રશ્ન પ્રથમથી લખાવવા અને તેને અનુસરી તેમણે અભ્યાસ કરવો જોઈએ પણ આને માટે શિક્ષકની સારી તૈયારી જોઈએ. ચોથી ચોપડી પાઠ ૨૧ ના પ્રશ્નો નીચે મુજબ પૂછી શકાય:—

વિક્રમાશ્વતે તેના પટાવનોએએ શા માટે મારી નાખ્યે

મારનારની પાછળ કોણ વારસ હતું ?

ત્યારમ હોવા છતાં પટાવતોએ ગાદી કેને આપી ?

રાજ્યભોજથી વનવીરે શું કરવાનો નિશ્ચય કર્યો ?

પત્તાએ બાળકુંવરને શી રીતે બચાવ્યો ?

કોમળગેરના શેડે કુંવરને રાખવાની આનાકાની કેમ કરી ?

એનું મન કાણે ફેરવ્યું ?

તમે પન્નાને કેવી કહેશો ?

x

x

x

x

શિક્ષક ભારથી વર્ગમાં ચેસે છે ત્યારથી તેને બોલ બોલ કરવું પડે છે, એટલે તેનો વહેવાર શબ્દ અને શબ્દ સાથેજ હોય છે; તેને શબ્દના ઉપયોગ સિવાય જરાએ ચાલતું નથી. પાઠ વંચાવવો હોય કે છોકરાને હુકમ આપવો હોય તો બોલ્યા સિવાય એટલે શબ્દના ઉપયોગ સિવાય તે થઈ શકે નહિ. આ કાનુને લીધે શિક્ષકે શબ્દ શું છે, તેનો ચોખ્ખો ઉપયોગ કેવી રીતે થઈ શકે, શબ્દના અર્થ કેવી રીતે આપવા જોઈએ, શબ્દનો ચોક્કસ અર્થ નહિ જાણવાથી શો અનર્થ થાય છે, વગેરે બાબતો ખાસ જાણવાની જરૂર છે.

આપણા જ્ઞાનનો સર્વ આધાર—તેનું મૂળ ઇન્દ્રિયગાન છે. જો તે ચોક્કસ અને બરાબર હોય તો બાળકનો બુદ્ધિવિકાસ સારો થાય છે. આપણા મનમાં જે લાગણી કે વિચાર થાય છે તે બતાવવા માટે અમુક સંજ્ઞા વાપરવામાં આવે છે. આવી રીતે જે ચિહ્નદ્વારા આપણી મનોવૃત્તિ બીજાને દર્શાવીએ છીએ તેને શબ્દ કહે છે. આવી રીતે દરેક શબ્દનો અર્થ હોય છે. જેમ જેમ આપણો મનોવિકાસ વધે છે તેમ તેમ શબ્દોની સંખ્યા તેમજ તેના અર્થમાં વધારો થાય છે. જંગલી અને સુધરેલા મનુષ્યનો શબ્દકોષ કેટલો હોય છે તે ઉપરથી આ બાબત સિદ્ધ થાય છે. શિક્ષકે શબ્દના ચોક્કસ અર્થ જાણવા જોઈએ. તેણે અર્થસૂચક શબ્દનો ઉપયોગ કરવો, સંદિગ્ધ શબ્દનો ઉપયોગ થતા દેવો જોઈએ નહિ. જ્યાં એક શબ્દથી ચાલે સાં વધારે શબ્દ વાપરવા નહિ. ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ પુનરુક્તિ કરી શબ્દો નકામો ઉપયોગ કરે છે. વિદ્યાર્થી જે કંઈ બોલે તથા લખે તેમાં દોષરહિત ચોક્કસ અર્થવાળા શબ્દોનો ઉપયોગ ચલે જોઈએ. પ્રસંગ પડે એકજ અર્થવાળા જુદા જુદા શબ્દોનો ચોક્કસ અર્થ સમજાવવો જોઈએ, કારણ કે ઘણી વખત દેખીતી રીતે શબ્દના અર્થ મળતા હોય છે.

વળી શિક્ષકે પદ્યમાં શબ્દો જોઈએ કે શબ્દ એ વસ્તુગાનના ચિહ્ન તરીકે છે. જો અમુક જાતનું વસ્તુગાન હોય નહિ અને જો તેને લગતા શબ્દો વાપરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓ તે બરાબર સમજતા નથી. આ

કારણને લીધે નીચલાં ધોરણમાં બરાબર પ્રમાણમાં વસ્તુગ્ન થાય તે માટે પદાર્થપાઠ તથા સૃષ્ટિગ્ન જેવા વિષયો રાખેલા છે. દુન્ધમાં શુદ્ધ એ વસ્તુગ્ન બતાવનાર સંગ્રહ છે, એટલે તેને આધારે તેનું અસ્તિત્વ છે. જે શબ્દો-દ્વારા અનિશ્ચિત અને અપૂર્ણ છાપ બાળકના મગજમાં પડે છે તે અર્થ-હીન શબ્દો છે.

જિજ્ઞાસુ

બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ .

૧. બાળકના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવાનાં કારણો નીચે મુજબ છે:—

તેઓ પુખ્ત મનુષ્ય કરતાં રૂપદ અને ખરેખરી રીતે જુદી તરેહનાં છે. આપણામાંથી ઘણાં નાના બાળકો પ્રત્યે બરાબર દિવસોજ ધરાવતાં નથી અને પુખ્ત ઉંમરનાં માણસો જેવાંજ ધારીને આપણે તેમની પરીક્ષા કરીએ છીએ.

સાળાની વ્યવસ્થા અને શિક્ષણને લીધે બાળકોની અને આપણી વચ્ચે અમુક પ્રકારનું અંતર પડી જાય છે તેથી તેમનો પરિચય આપણને બરાબર થતો નથી.

બાળક વિશે ખોટો મત બાંધીને તેમને વ્યવસ્થામાં આણતી વખતે અને શીખવતી વખતે આપણે ઘણી ભૂલો કેટલીકવાર કરીએ છીએ. બાળકો પોતપોતાનું વ્યક્તિત્વ, સ્વભાવ, વર્તન, જુદી જુદી રીતે દેખાડે છે. તેમનાં પ્રત્યેકનાં કૃત્યો સમજવાની આપણામાં શુદ્ધિ હોવી જોઈએ.

બાળકનાં મનની પરીક્ષા એકલીજ જરૂરની નથી, પણ તેમના શરીરની સ્થિતિ, ખોડખાપણ, લાગણીઓ, ઊર્મિઓ, અને રસવૃત્તિઓ, એ સર્વે તેમની વ્યક્તિત્વના અભ્યાસમાં હોવી જોઈએ અને તે પ્રત્યે આપણે માન બતાવવું જોઈએ. આપણે સારી પેઢે માદ રાખવું કે બાળકની આત્મિક શક્તિઓના કાર્ય માટે તેને જેથી સ્વનિર્વર્તા મળી શકે તેવા પ્રકારનીજ વ્યવસ્થા-બંદોબસ્ત નીચે તેને રાખવાથી તેનું વ્યક્તિત્વ વિકાસ પામશે.

૨. બાળકને જ્ઞાન મળે એવો એક હેતુ હોય છે અથવા બીજો એ છે કે તેના ચારિત્ર્યનો અને સારી વૃત્તિનો વિકાસ થાય અને તે લવિષ્યના બ્યવહાર માટે તૈયાર થાય. આમનો ગમે તે હેતુ લક્ષમાં રાખીને

નવી યોજના મુજબ ચાલતી શાળાઓમાં અપાતું દરેક નતનું શિક્ષણ એવું હોવું જોઈએ, કે જેથી તેની આન્તર ભિન્નિઓના ઉછાળાઓને પ્રોત્સાહન મળે. જે ભિન્નિઓ બાળકના મનમાંથી આપોઆપ બહાર નીકળે, જે બુદ્ધિવિપયક કે સુંદરતાપ્રેરક હોય તા સામાજિક તત્ત્વવાળી હોય તા મુખ્યવરિયત કમિક હસ્તઉદ્દોગોમાં જોવામાં આવતી હોય તેને ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. એ ત્રણે પ્રકારોનો સમન્વય થાય તેમ જુલિઓના ઉછાળાને બહાર પ્રગટ થવાના વેગમાં સહાયતા મળી શકે તેવા પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ શાળાઓમાં રાખવો જોઈએ.

૩ શિક્ષકની મદદ લઈને બાળકોએ શાળાના સામાજિક ભાવનાવાળું સ્વરાજ્ય ચલાવવું, કે જેથી તેઓ સ્વનિર્ણિત વ્યવસ્થાની જવાબદારીનો અનુભવ કરી શકે.

૪ શિક્ષણની પદ્ધતિની દરેક યોજના એવી હોવી જોઈએ કે જેથી દરેક પ્રકારે સ્વાર્થાન્ધ સ્પર્ધાનો ભાવ નાશ પામે અને તેને બદલે સહકારની ભાવના તેના મનમાં આવે. આવી રીતે આખી સમાજની સમષ્ટિની સેવા માટે સદા તત્પર થઈ રહેનાં તેઓ શીખે.

૫ વર્ગની અંદર તેમજ બહાર ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ પરસ્પર સહકારની ભાવનાથી વર્તે એવો સહકાર કેળવાય એમ લાઈઆરનો આશય છે છે કે જેથી બધી વ્યક્તિઓ પરસ્પર લાભ કર્તા નીવડે ને સારી અસર કરે.

૬ બાળક ભવિષ્યમાં પોતાના પ્રત્યેની, પાડોશી તરફની, દેશ તરફની, અને જગતના મનુષ્યના લાભને લગતી પોતાની ફરજો બરાબર અદા કરશે. આવી રીતે એ સંપૂર્ણ શહેરીના કર્તવ્ય માટે લાયક નીવડશે અને મનુષ્ય તરીકે સ્વમાન બળવશે.

અણુધડ શિક્ષકના દોષો

૧ જેવિયો પાઠ્ય પુસ્તકોની મદદ વિના મોંઢેથી શીખવવાના હોય છે—ખાસ કરીને તે નવો વિષય હોય—ત્યારે તેના શિક્ષણની પદ્ધતિ યોજવામાં તેઓ સ્વાભાવિક રીતે કાચા હોય છે. આ દોષ પ્રથમ તો મુખ્ય મુદ્દાઓ ઉપજવી કાદવામાં જણાઈ આવે છે, અને પછી તે રજુ કરતી વખતે અને ચર્ચાતી વખતે જણાય છે. આનું કારણ

મુદ્દાઓનો તાર્કિક કે શાસ્ત્રીયક્રમનું તેમને જ્ઞાન નથી તે છે. ખીજું કારણ ઉપયોગી અને બિનઉપયોગી બાબતો અને મુદ્દાઓનો તફાવત તેઓ સમજી શકતા નથી.

૨ આખા પાઠમાં જે મુખ્ય વિચાર સ્વરૂપ રહ્યો હોય છે તે સમજવામાં તેઓ કાચા હોય છે. ગણિત કે ભાષાના અભ્યાસક્રમમાં અમુક સિદ્ધાંતો ગોઠવેલા હોય છે. પાઠ્ય પુસ્તકોમાં તે સમજાવેલા નહિ હોવાથી તે જાણી લેવાનું કામ શિક્ષકને સિર છે.

૩ બિનઅનુભવી શિક્ષકો પાઠ્ય પુસ્તકોની મુખ્ય બાબતો બહુ ઝડપથી શીખવે જાય છે, પણ ગણિતમાં મોંઢાના દાખલા, મનોબત્તો વગેરે કરવાની કેટલી બધી જરૂર છે તે સદજ જણાઈ આવે છે.

૪ વર્ગ ઉપર રિથર દેખરેખ કે નજર રાખતા કેટલાક શિક્ષકને આવડતું નથી. અમુક વ્યક્તિપર બધું જ લક્ષ આપી દે છે અને વર્ગનું જ્ઞાન તેઓ વીસરી જાય છે. તેમણે પ્રથમ વર્ગપર લક્ષ રાખવું અને પછી પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી પર એમ જેવડા પ્રકારનું ધ્યાન આપવાનો મહાવરો પાડવો.

૫ મોઢે કરવાના કામમાં કેટલાક નવા શિક્ષકો વિષયના વિકાસ કરવાની પદ્ધતિપર ચઢી જાય છે, એટલે બધું બાળકો પાસે કઢાવવા પ્રયત્ન કરે છે; પણ તેમને થોડીક અગત્યની બાબતો કહેવાની જરૂર છે તે તેઓ ભૂલી જાય છે. બાળકો પોતેજ વિચાર કરી લે એવા સિદ્ધાંતનું તેઓ હદપાર અવલંબન કરે છે.

૬ કેટલીકવાર શિક્ષકો બાળકોને ઘણાજ સહેલા પ્રશ્નો પૂછીને તેમને મદદ બહુ કરે છે. તેમજ તેઓ છૂટાછવાયા ક્રમ વગરના સવાલ પૂછે છે તે વખત નકામો જાય છે. આ ઉપરથી એટલુંજ સમજાય છે કે બાળકને ખપ ન હોય ત્યારે મદદ આપવી ને ખરી મદદની જરૂર પડે ત્યારે ન આપવી એવું તેઓ કરે છે. બાળકને સ્વાત્ત્રયી કરવાની અને મદદ કરવાની ક્યારે જરૂર છે તે શિક્ષકે બરાબર સમજવું જોઈએ.

૭ પાઠના મુખ્ય મુદ્દાઓ અને અગત્યનો ભાગ બાળકના મનમાં ચોક્કસ રીતે ઠસાવવો અને તેની બરાબર સમજ કેમ પાડવી તે ઘણા શિક્ષકને આવડતું નથી. મુખપાઠને અંતે સમજૂતી કે અર્થો કહેવામાં આવતા નથી. કે ભાવાર્થ સમજાવવામાં આવતોજ નથી. વર્ગ લક્ષ આપતો હોય

તેવો ભાસ થાય, પણ શુદ્ધિનો વિકાસ થઈ શકે નહિ એવું, અને છે. કેટલીકવાર અમુક બાબતોની બરાબર સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યા કે સમજાવી શીખવવામાં આવતી નથી, અને નકામા શબ્દના અર્થની ઝીણવટમાં ઘણો વખત તેઓ ગાળે છે.

૮ વર્ગમાં કેટલીકવાર રસિક અર્થ થાય છે; તોપણ બાળકો તેનો સાર કહી શકતા નથી અથવા તેનું સ્પષ્ટ અને પુરતી રીતે પુનરાવર્તન કરી શકતા નથી.

ઘણા પાઠો શીખવ્યા પછી વિષયનો મુખ્ય ભાગ બરાબર સમજ્યા છે કે નહિ તેની શિક્ષકે ખાતરી કરી લેવી જોઈએ.

૯ નાની વયના શિક્ષકો વાણીના હિચ્ચારની સ્પષ્ટતા અને સાદાઈમાં ખામીવાળા હોય છે. બાળકને જરૂરની હોય તેટલી બાબતો તેમણે સ્વરાથી સંપાદન કરી લેવી જોઈએ. કેટલાક જુવાન શિક્ષકો તેમના પડાનું અનુકરણ કરી બહુજોક્ષા, વાચાળ અને છે.

૧૦ ઘેર પાઠ તૈયાર કરવા આપતી વખતે બહુ કામ આપવું સહેલું છે, પણ તેમાં શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો. કેટલાક સોપેના પાઠ અપૂર્ણ, અચોક્કસ અને સંદિગ્ધ રૂપના હોય છે.

નજીવું કામ સોંપવાથી વર્ગ નબળો પડી જાય છે. ચોપડીમાંથી વાંચીને શીખી લેવાનું કામ ચોક્કસ રીતે સોંપાએલું જોઈએ, જેમકે અમુક પ્રકરણ ને અમુક પાનાં.

૧૧ ચિત્રો કે ઉદાહરણનાં દર્શો, અને પાઠનાં અન્ય સાધનો નમુના વગેરે ઉપજાવવામાં શિક્ષક ખામીવાળા હોય છે. ચિત્ર કે દસ્ત દોરવામાં ધીમે ધીમે આવડત વધતી જોઈએ અને ચોક્કસ વિચારો દર્શાવતાં આવડતું જોઈએ, એ દરેક શિક્ષકને શિર તેના ધંધા ને અંગે મળેલી જવાબદારી છે.

આપણા દેશની કેળવણી-ઐતિહાસિક સમાલોચના*

આપની સમક્ષ હું જે પાંચ બાબતો આપવાનો મરાદો રાખું છું તે

* મુંબઈ ઇલાહી લોકલ સેલ્ફ ગવર્નમેન્ટ ઈન્સ્ટિટ્યુટ તરફથી લોકલોર્ડો તથા યુનિવર્સિટીઓના નોકરોને તાલીમ આપવા અમદાવાદમાં કાઢેલા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ “ બહેર કેળવણી ” એ વિષય ઉપર ગયા મે તથા વ્હન માસમાં આપેલા પાંચ અંગ્રેજી બાબતો પૈકી પહેલા બાબત આદે તૈયાર કરેલી નોંધ ઉપરથી.

આપણોમાં કેળવણીની પારિભાષિક બાબતોનો હું સમાવેશ કરવા માગતો નથી, કારણ કે એવી પારિભાષિક બાબતો સાથે તમારે કંઈ લેવાદેવા નથી. એ બાબતો તો શિક્ષકો અને જેઓનું કામ શિક્ષકોના કામ સંબંધી તપાસ કરવાનું અને તે કામ ઉપર દેખરેખ રાખવાનું છે તેમને અગત્યની છે. તમારે માટે તો કેળવણીના વલીવટ સંબંધીની માહિતી ખાસ આવશ્યક છે.

કેળવણીનો વલીવટ એ એક આધુનિક પ્રશ્ન છે. શાળાઓની શી, શિક્ષકોની યોગ્યતા, તેમના પગારો, તેમની નીમણૂકો, તેમની ફેરવદલીઓ, સુપરવાઇઝરો, ઇન્સ્પેક્ટરો, એડ્મિસ્ટ્રો, સ્ટુડન્ટો, તેમની સ્ટુડન્ટીઓ, તેમની સત્તા, દિસાબ, ઍડિટ, વગેરે આ જગાનામાં નવા ઉપરિચિત થએલા પ્રશ્નો છે; પરંતુ આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે આપણા દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં કેળવણી જેવું કંઈ હતુંજ નહિ. દિંદની જમિ ઉપર કેળવણીનો છાંડવો તો આપણા દેશમાં પ્રાચીન કાળથી જાણીતો છે. આપણા દેશમાં તે સારી રીતે ફૂલી, ફળો ને ફાલેયો છે. પ્રાચીન સમયમાં આપણા દેશમાં શંખ્યાશંક ગામડી શાળાઓ હતી. એ શાળાઓ તો દુનીઆની જૂનામાં જૂની શાળાઓ કહી શકાય. એ શાળાઓમાં બાળકોને લખતાં, વાંચતાં તથા ધરમથુ સાદું ગણિત શીખવવામાં આવતું હતું. ઉચી કેળવણી આપવા માટે મોટી પાઠશાળાઓ પણ હતી. આ પાઠશાળાઓમાં સંસ્કૃત ભાષાનું, વિજ્ઞાનનું, લક્ષિત કળાઓનું તથા ધર્મશાસ્ત્રનું ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું. મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યોની રાજધાનીઓના નગરો રાજ્યોનાં નિવાસસ્થાનો ઉપરાંત સરસ્વતી દેવીનાં ધામો હતાં. ઉજ્જૈન, પાટલીપુત્ર, તક્ષશિલા એ નગરો જેટલાં રાજધાનીનાં નગરો તરીકે જાણીતાં છે તેટલાંજ સરસ્વતી દેવીનાં ધામો તરીકે પણ જાણીતાં છે. તક્ષશિલા તો એક રાજધાનીના નગર કરતાં ત્યાંની સુપ્રસિદ્ધ વિશ્વવિદ્યાલય માટે વધારે નામાંકિત છે. રાજધાનીનાં નગરો ઉપરાંત નાલંદ, કાશી જેવાં અસંખ્ય નગરો સરસ્વતી દેવીના ખાસ ધામો તરીકે આપણા દેશમાં જાણીતાં થએલાં છે. નાલંદ અને તક્ષશિલાના વિશ્વવિદ્યાલયો એ તો આપણા દેશની સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં અનુપમ સ્થાન ગ્રાપ્ત કર્યું છે. મુસલમાન બાળકોને ભણાવવા માટે પણ દરેક મુસલમાને લગતી મકતબ અને મદ્રેસાઓ હતી, આ મકતબ અને મદ્રેસાઓમાં બાળકોને અરબી ભાષાના જ્ઞાન ઉપરાંત કુરાને શરીફ વાંચતા શીખવવામાં આવતું હતું, તેમ જીઝું કેટલુંક ધાર્મિક જ્ઞાન આપવામાં આવતું.

પરંતુ આ જમી કેળવણી આપનારી સંસ્થાઓ સાથે સંકળને એક

રાજ્ય તરીકે કાંઈ સંબંધ નહોતો. કોઈ કોઈ વખેતે ઉદાર રાજ્યો તરફથી આ સંસ્થાઓને નાણાઓની તેમ જમીન જમીનની મદદ મળતી હતી ખરી; પરંતુ આવી જાતની મદદ આપવાનું રાજ્યને માથે કાંઈ કાયદાનું બંધન નહોતું; તેમ આ સંસ્થાઓ હક કરીને રાજ્ય પાસે કોઈ પણ જાતની મદદ માગી શકે એમ નહોતું. આની કેળવણીની સંસ્થાઓના વહીવટમાં પણ રાજ્ય કદી વચ્ચે પડતું નહિ. પ્રજાને કેળવણી આપવી એ રાજ્યની અતિ મહત્વની ફરજ છે એ વિચાર તદ્દન આધુનિક વિચાર છે.

હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ સરકારનો અમલ શરૂ થયો ત્યાંમુઘી દેશમાં કેળવણીની રીતિ આવા પ્રકારની ચાલ્યા કરતી હતી. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના અમલની શરૂઆતમાં અંગ્રેજોએ પણ જુના સમયથી ચાલતી આવેલી પ્રથા મુજબ કેળવણીની જાળતની તેમની રાજ્યનીતિ અડધું રાખી અને પ્રજાની કેળવણી તરફ ધ્યાનકેન્દ્ર લઈ આપ્યું નહિ.

સને ૧૭૮૧ માં વૉર્નર હેરિસ્ટએ આરમ્બી ભાપાનું શિક્ષણ આપવાને હક્કતામાં એક મદ્રેસા ઉઘાડી. સને ૧૭૮૨ માં દારીના પોલિટિકલ એજન્ટ શ્રી. ડંકને તે વખતના ગવર્નર જનરલ લોડ કોનવૉલિસની સંમતિ મેળવી સંસ્કૃત ભાષાનું શિક્ષણ આપવાને દારીમાં એક પાઠશાળા ઉઘાડી. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના અમલની શરૂઆતમાં રાજ્યના પ્રતિનિધિઓ તરફથી કેળવણીની જાળતમાં આ બેજ પ્રથાસો હતા અને તે માત્ર નહિ જેવા કદી શકાય.

હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ લોકોના અમલની શરૂઆત થયા પછી દેશમાં આધુનિક કેળવણીનો પાયો નાખવાનો તેમ તે દિશા તરફ તનતોડ મહેનત કરવાનો ખરેખરો યથ તો ખ્રિસ્તી પાઠરીઓને ઘટે છે. આપણા દેશની કેળવણીનો ત્યારે વિગતવાર ઇતિહાસ લખાયો ત્યારે ખ્રિસ્તી પાઠરીઓના દેશમાં કેળવણીનો ફેલાવો કરવાના પ્રયાસોને ઘણું મહત્વનું સ્થાન આપવામાં આવશે. કેળવણીના પ્રદેશમાં જે જે ખ્રિસ્તી પાઠરીઓએ આપણા દેશની અગ્રદ્ય સેવા કરી છે તેઓમાં એલેક્ઝાંડર ડકનું સ્થાન અગ્રસ્થાને છે. એલેક્ઝાંડર ડકની એવી ૬૮ માન્યતા હતી કે હિંદુસ્તાનના વતનીઓને ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યા કરતાં તેમને કેળવણી આપ્યાથી ખ્રિસ્તી ધર્મની વચ્ચે સારી સેવા થઈ શકે છે. એલેક્ઝાંડર ડક અને બીજા ખ્રિસ્તી પાઠરીઓની અગ્રવળના પ્રનાયે સને ૧૮૧૩ ની સાલમાં ત્યારે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સનંદ જાહેરવાનો અને તેમને નવેસરથી સનંદ આપવાનો સમય

આઓ ત્યારે પાલાંમેંટ તરફથી એ સનંદમાં એક નવી કક્ષમ એવી મન-લગની ઉમેરવામાં આવી કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિએ પોતાની ઉપજમાંથી દર વર્ષે કમીમાં કમી એક લાખ રૂપીઆ દિંદુસ્તાનના વનનીઓને કેળવણી આપવામાં ખર્ચવા. રાજ્યની ઉપજમાંથી કેળવણી પણ હક કરીને પોતાનો ફિરસો માગી શકે એવો સ્વીકાર કાયદાએ આ પહેલી વારજ કર્યો હતો.

આ સમયે કેળવણીના પ્રદેશમાં એક તરફથી ખ્રિસ્તી પાંદરીઓ પ્રદર્શાપાત્ર પ્રયાસો કરી રહ્યા હતા, ત્યારે બીજી તરફથી પણ આ પ્રદેશમાં તેમની સાથે સહકાર કરી પ્રયાસ કરવા માટે એક નવીન વર્ગ ઉત્પન્ન થયો હતો.

એ વર્ગના આગેવાન તરીકે પ્રથમ સ્થાન આપણા દેશની અર્ધાચીન સમયની પ્રગતિનો ઇતિહાસ ધડનાર મદાન મુધારક અને દેશગત રાજ્ય રામમોહનરાયને ધરે છે. તેને મદદ કરનાર તરીકે બીજું સ્થાન કક્ષકતાના એક અંગ્રેજ ઇન્ડિયાના ડેપીટી હેરનુ છે. આ બે પરમાર્થી પુરુષોએ કેળવણીને માટે મંડળો સ્થાપ્યા, તેને માટે નાણાં ઉચ્ચગાળ્યાં, અને સંખ્યાબંધ શાળાઓની સ્થાપના કરી.

સને ૧૮૩૩ ની સાલમાં ફરી એક વાર ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિની સનંદ બાદથી તેને નવેસરથી સનંદ આપવાનો સમય આઓ ત્યારે પાલાંમેંટ ખાસ કાયદો કરી કેળવણીના પ્રદેશમાં વધારે ખર્ચ કરવાની અને વધારે ગંભીર કાર્યો કરવાની ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિના ઉપર ફરજ નાખી. આને પરિણામે ગવર્નર જનરલની કારોબારી કાઉન્સિલના કાયદાના સમાસદ લોર્ડ મેકેલેને કેળવણીનું દફતર પણ સોંપવામાં આવ્યું અને સરકાર તરફથી નિમાએલા કેળવણીના મંડળના પ્રત્યેક તરીકે તેમની નીમણુક કરવામાં આવી.

દિંદુસ્તાનના રોકાને પાશ્ચાત્ય કેળવણી આપવી કે તેમને તેમની પ્રાચીન ભાષાઓ અને પ્રાચીન મંસ્કૃતિની કેળવણી આપવી, એ પ્રશ્ન હવે ઉપસ્થિત થયો. રાજ્ય રામમોહનરાય તેમ લોર્ડ મેકેલે બંને પાશ્ચાત્ય કેળવણીના દિમાયતીઓ હતા. પાશ્ચાત્ય કેળવણીની દિમાયત કરવાને માટે આ બંને તર્કન લુદ્ધાં લુદ્ધાં કારણોથી પ્રેરાયા હતા. રાજ્ય રામમોહનરાય આપણા દેશની પ્રાચીન વિદ્યા તથા પ્રાચીન મંસ્કૃતિમાં પુરેપુરા પાસંગત હતા. તેમના સમયમાં મંસ્કૃત તથા અરબી ભાષાના અભ્યાસી તરીકે તેમની બરોબરી કરી શકે એવું બીજું કોઈ નહોતું. આપણા દેશની પ્રાચીન વિદ્યા તથા

પ્રાચીન સંસ્કૃતિ પ્રત્યે સંપૂર્ણ માન હોવા છતાં, પણ રાજા રામમોહન-રાયની પ્રમાણિક માન્યતા એવી હતી કે આપણા દેશના ઉદારને માટે પાશ્ચાત્ય વિદ્યા તથા પાશ્ચાત્ય મંદિરોની ખાસ આવશ્યક છે. લોર્ડ મેકાલેને દિંદુઓની તથા મુસલમાનોની સંસ્કૃતિ માટે ખિલકુલ માન નહોતું, ઉલ્ટેા ત્રિસરકાર હતો. આ પ્રશ્નના સંબંધમાં તેણે જે ઐતિહાસિક નોંધ લખી છે તે નોંધમાં તે અતિ અભિમાનથી જણાવે છે કે મંદિર, દારસી અને ચરખાની ભાપાનાં બધાં પુસ્તકોમાં જેટલું જ્ઞાન છે તેના કરતાં એક હજાર અંગ્રેજી પુસ્તકો વધારે જ્ઞાનથી ભરેલાં છે !! ગોટા મોટા દિંદુ પંડિતો અને મુસલમાન મોલવીઓ કરતાં છગ્ગંડની એક ગ્રેડિંગ સ્કૂલમાં ભણતી છોકરી જ્ઞાનમાં વધારે ચઢિઆતી છે !!! લોર્ડ મેકાલે અને રાજા રામમોહનરાયે બંનેના એકત્ર પ્રયાસથી એવો નિર્ણય થયો કે હિંદુસ્તાનના લોકોને પાશ્ચાત્ય કેળવણી આપવી. આપણા દેશને માટે આ નિર્ણય એક યુગપ્રવર્તક નિર્ણય છે એમ આપણે કહી શકીએ. આપણા દેશની કેળવણી અને પ્રગતિના ઇતિહાસમાં આ નિર્ણયનું સ્થાન ઘણું અગત્યનું અને મહત્વનું છે એમ આપણે કહી શકીએ.

અત્યારસુધી રાજ્ય દરબાર અને સરકારી અદાલતોમાં બધું કામ-કાજ દારસી ભાષાદ્વારા ચાલતું હતું. પરંતુ આ નિર્ણયને પરિણામે સને ૧૮૩૫ ની સાલમાં એમાં ફેરફાર થયો. રાજ્યદરબાર અને સરકારી અદાલતોમાંથી દારસી ભાષાનો ઉપયોગ કાઢી નાંખવામાં આવ્યો અને તેને બદલે અંગ્રેજી ભાષા દાખલ કરવામાં આવી. આથી અંગ્રેજી ભાષાના અભ્યાસને ઘણું ઉત્તેજન મળ્યું, અંગ્રેજી ભાષા જાણનારાઓને સરકારી નોકરી બહુ સહેલાઈથી મળવા લાગી; એટલે લોકોએ મંદિર, દારસી અને ચરખાની ભાષાનો અભ્યાસ છોડી દઈ અંગ્રેજી શીખવા માંડ્યું.

અત્યારસુધી પ્રાથમિક કેળવણી માટે સરકાર તરફથી તેમ પ્રજાના આગેવાનો તરફથી કંઈ પણ કરવામાં આવ્યું નહોતું. લોર્ડ મેકાલેની તેમ તે સગવળના પ્રજાના આગેવાનોની એવી માન્યતા હતી કે જ્ઞાન આપો-આપ ઉપરથી નીચે ઉતરશે. એકવાર આપણે દેશમાં પુરતી મંજૂઆમાં વિદ્વાનો ઉત્પન્ન કરી દઈશું તો તેમની મારફતે સામાન્ય જનસમુદયમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો એની મેળેજ થશે.

સને ૧૮૫૩ માં કરી પાછો છસ્ટ ઈડિઆ કંપનિની સનંદ બદલી તેને નવેસરથી સનંદ આપવાનો સમય આવ્યો. આ વખતે કેળવણીની

પ્રગતિમાં એક અતિ મહત્વનું પગલું હરવામાં આવ્યું. હિંદુસ્તાનની કેળવણીના આખા પ્રશ્નની નવેસરથી તપાસ કરવાનું કામ પાર્લામેન્ટે શરૂ કર્યું. આ તપાસમાં ખ્રિસ્તી પાઠરી એલેક્ઝાંડર ડે પાર્લામેન્ટને ઘણીજ ઉપયોગી મદદ આપી. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિના કામકાજ ઉપર દેખરેખ તેમ કાણુ રાખવાને પાર્લામેન્ટ તરફથી જે બોર્ડ ઓફ કોટ્રોલની નીમણૂક કરવામાં આવી તે બોર્ડ ઓફ કોટ્રોલના પ્રમુખ સર ચાર્લ્સ વુડે આ તપાસ શરૂ કરી અને એ તપાસના પરિણામ તરીકે તેમણે એક અતિ અગત્યનો ઐતિહાસિક ખલીતો બહાર પાડ્યો. આ ખલીતો મોટે ભાગે ખ્રિસ્તી પાઠરી એલેક્ઝાંડર ડેની જુમાની ઉપરથી તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. હિંદુસ્તાનની કેળવણીની ખાખતમાં ભવિષ્યમાં કેવી રીતે કામ લેવું એનું સ્પષ્ટ સૂચન સર ચાર્લ્સ વુડેના આ ખલીતામાં કરવામાં આવ્યું હતું. જ્ઞાન ઉપરથી નીચે ઉતરશે એવી જે લોર્ડ મેટ્રોલેની માન્યતા હતી તે માન્યતાને આ ખલીતાએ સખત ફટકો લગાવ્યો. આ ખલીતામાં સરકાર ઉપર ફરજ નાખવામાં આવી હતી કે તેમણે પદ્ધતિસર કેળવણીખાતાની ચોજના કરવી અને છેક પ્રાથમિક કેળવણીથી શરૂઆત કરવી.

યુનિવર્સિટી સુધીની બધીજ કેળવણીની વ્યવસ્થા કેળવણીખાતા પાસે કરાવવી. જે પ્રાથમિક કેળવણીનો અત્યારસુધી તદ્દન અનાદર કરવામાં આવ્યો હતો તે પ્રાથમિક કેળવણીને સર ચાર્લ્સ વુડે પોતાના આ ખલીતામાં ઘણું મહત્વનું સ્થાન આપ્યું. આ ખલીતામાં સૂચના કરવામાં આવી કે દરેક પ્રાંતવાર કેળવણીખાતું નવેસરથી રચવું. દરેક જાતના શિક્ષકોને ટ્રેનિંગ આપવા લુદે લુદે સ્થળોએ ટ્રેનિંગ કોલેજોની સ્થાપના કરવી, કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવા ઇન્સ્પેક્ટરોની નીમણૂકો કરવી, અને મોટા પ્રમાણમાં પ્રાથમિક શાળાઓ ઉઘાડવી તેમ કેળવણીની જાળનો માં જે ખાનગી પ્રયામો કરી રહ્યા છે તેમને નાણાની તેમ સલાહની મદદ આપવી.

આ ખલીતામાં કરવામાં આવેલી સૂચના પ્રમાણે થોડા વર્ષોમાં કેળવણીખાતાની તેમ યુનિવર્સિટીઓની દરેક પ્રાંતમાં સ્થાપના કરવામાં આવી અને હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય તરફથી પ્રજાને પદ્ધતિસર કેળવણી આપવાના કાર્યની શરૂઆત થઈ. સર ચાર્લ્સ વુડેને આપણે આપણા હાલના કેળવણી ખાતાના પિતા કહીએ તો તેમાં કાંઈ ખોટું નથી.

સને ૧૮૮૨ ની સાલમાં તે સમયના વાઇસરોય અને ગવર્નર જનરલ જનરલ લોર્ડ રીપને સરવિલિયમ હંટરના પ્રમુખપણા નીચે કેળવણીના

પ્રશ્નની નવેસરથી ફરી તપાસ કરવા માટે એક કમીશનની નીમણુક કરી. પ્રાથમિક કેળવણી સંબંધી તપાસ કરવાને આ કમીશનને ખાસ મૂલ્યના કરવામાં આવી હતી. હિંદુસ્તાનમાં જુદે જુદે સ્થળોએ કરી આ કમીશને ધ્યાનપૂર્વક વિગતવાર સંપૂર્ણ તપાસ કરીને એક મહત્વનો રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો. સર ચાર્લ્સ વુડના ખલીતામાં કેળવણી સંબંધી સરકારને માટે જે રાજનીતિ નક્કી કરવામાં આવી હતી તે રાજનીતિને આ કમીશને પણ પોતાના રિપોર્ટમાં પ્રુષ્ટિ આપી, અને તે મુજબ વધારે વિસ્તાર અને ઝડપથી કામ લેવાની સરકારને બક્ષામણુ કરી. આજ સમયે લોર્ડ રીપને હિંદુસ્તાનને સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો હક આપ્યો હતો, અને તેની રૂએ લોકલ-બોર્ડો અને મ્યુનિસિપાલિટિઓ તાત્કાલ અસ્તિત્વમાં આવ્યા હતાં. આ લોકલબોર્ડો અને મ્યુનિસિપાલિટીઓને હરનક પ્રાથમિક કેળવણીનો વહીવટ મૂકવો એવી બક્ષામણુ આ કમીશને પોતાના રિપોર્ટમાં સરકારને કરી હતી. સરકારે ખાસ ઠરાવ બહાર પાડી મોટે ભાગે આ કમીશનની બક્ષા-મણુ સ્વીકારી અને આ રીતે પ્રાથમિક કેળવણી લોકલબોર્ડો તથા મ્યુનિ-સિપાલિટિઓને સોંપવામાં આવી.

લોકલબોર્ડો તથા મ્યુનિસિપાલિટિઓની આર્થિક સમૃદ્ધિ પ્રણી મર્યા-ન્નિ હોવાથી, પ્રાથમિક કેળવણીનો વેગ જોઈએ તેવો ઝડપથી વધી શક્યો નહિ. દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણીની પ્રગતિ સતોપધારક થતી નથી એવો ખવનિ પ્રજા તરફથી વડી ધારાસભામાં મુખાર્ઠ ઇલાકાના પ્રતિનિધિ-આપણા સ્વર્ગસ્થ નેતા ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેએ સને ૧૯૧૦ની સાલમાં ફરજિઆત કેળવણી સંબંધી ઠરાવ આણીને અને ૧૯૧૧ની સાલમાં ફરજિઆત કેળવણી સંબંધમાં બીજા આણીને બહાર પાડ્યો. તે સમયની વડી ધારાસભામાં સર-કારની બહુમતી હોવાથી ગોખલેનો ઠરાવ તેમ તેમણે રજુ કરેલું બીજા પસાર થઈ શક્યું નહિ; પરંતુ સ્વર્ગસ્થ ગોખલેના આ ગ્રયાસો છેકજ નિષ્ફળ ગયા નહોતા. સને ૧૯૧૧ના ડિસેમ્બર માસમાં દિલ્હીમાં જે મહાન દરબાર લાગવામાં આવ્યો હતો તેમાં નામદાર શહેનશાહે પોતે પ્રાથમિક કેળવણી માટે દર વર્ષે પચાસ લાખ રૂપીઆની બાદશાહી ગ્રાંટ જાહેર કરી. આ પચાસ લાખ રૂપીઆની બાદશાહી ગ્રાંટ માટે આપણે આડકતરી રીતે સ્વર્ગસ્થ ગોખલેની લડતના આભારી છીએ એવી તે વખતે સામાન્ય માન્યતા હતી અને એ માન્યતા ખોટી નહોતી. આ ગ્રાંટના પ્રતાપે પ્રાથમિક કેળવણીનો વેગ ઝડપથી વધવા લાગ્યો. સને ૧૯૧૨થી સને ૧૯૨૦ એ વર્ષોમાં આપણા દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણીની પ્રગતિ જેટલી ઝડપથી થઈ છે તેવી પ્રગતિ

ત્યાર પહેલાં કે ત્યારપછી અત્યાર સુધીમાં ચર્ચ નથી.

સને ૧૯૧૬ની સાલમાં શ્રીયુત વિઠ્ઠલભાઈ પટેલે મુંબાઈ ઇલાકાની ધારાસભામાં એવી મનઘબનું બીજ રજુ કર્યું કે જે મ્યુનિસિપાલિટિઓ પોતાની દફમાં ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણી દાખલ કરવા માગતી હોય તેમને તે દાખલ કરવા દેવી અને પ્રાથમિક કેળવણી પાછળ મ્યુનિસિપાલિટિઓને જે ખર્ચ થાય તેનો અર્ધો ભાગ સરકારે ગ્રાંટ તરીકે મ્યુનિસિપાલિટિઓને આપવો. શ્રીયુત વિઠ્ઠલભાઈ પટેલનું આ બીજ પસાર થયું અને આપણા ઇલાકાની કેટલીક મ્યુનિસિપાલિટિઓએ આ બીજનો લાભ લઈ પોતાની દફમાં ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણી દાખલ કરી છે.

સને ૧૯૨૧ની સાલમાં મોટેમ્યુ-એગસ્ટડ મુધારાઓ અમલમાં મુકાયા; અને તેની રૂએ કેળવણીખાતું પ્રજા તરફથી ચુંટાએલા પ્રધાનને સોંપવામાં આવ્યું. ડૉ. પ્રાજપેની કેળવણીખાતાના પહેલા પ્રધાન તરીકે નીમણુક કરવામાં આવી.

ઇલાકામાં ફરજિયાત કેળવણી એકદમ દાખલ કરી શકાય એમ છે કે કેમ તેની તપાસ કરી રિપોર્ટ કરવા માટે સર નારાયણ ચંદાવરકરના પ્રમુખપણા નીચે ડૉ. પ્રાજપેએ એક કમીટીની નીમણુક કરી. આ કમીટીએ ઇલાકાની પ્રાથમિક કેળવણીનો પ્રશ્ન તપાસી એક રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો. આ રિપોર્ટને આધારે સને ૧૯૨૩નો પ્રાથમિક કેળવણીનો કાયદો કરવામાં આવ્યો.

અત્યારસુધી લોકલબોર્ડોની દફમાં પ્રાથમિક કેળવણીનો વહીવટ લોકલબોર્ડો તરફથી સરકારી કેળવણીખાતું કરતું હતું. આ કાયદાથી એ વહીવટ સરકારે લોકલબોર્ડોને સોંપી દીધો છે. અત્યારે આપણા ઇલાકામાં પ્રાથમિક કેળવણીનો વહીવટ સને ૧૯૨૩ના પ્રાથમિક કેળવણીના કાયદા પ્રમાણે ચાલે છે.

પ્રાણુલાલ કીરપારામ દેસાઈ

હિંદુસ્તાનનાં પ્રાચીન શહેર

(૩)

તક્ષશિલા—(તેક્ષીલા) આ શહેર સિંધુ નદીથી પૂર્વે ૭૩ માઇલ દૂર આવેલું છે. પહેલાં આ શહેર ધણું સમૃદ્ધ અને આબાદ હતું, તેમજ તેની આસપાસનો પ્રદેશ ઘણોજ ફળદ્રુપ હતો. અત્યારે પણ આ

શહેરનાં ખંડિએરા મોટા વિસ્તારમાં જોવામાં આવે છે. મહાન સિદ્ધરની ચર્ચા ધણી વૈશ્વકોના લોકોએ મગધરાજ બિંદુસાર સામે બળવો કર્યો અને તે રાજ્યએ પોતાના નાના દીકરા અશોકને તે બળવો સમાવી દેવા ત્યાં મોકલ્યો, પણ લોકોએ આવી અશોકનું શરણ માગ્યું. અશોક ન્યારે ગાદીએ બેઠો ત્યારે તે શહેર ઘણું આજાદ હતું અને તેની દેવલ અખુટ હતી. બિંદુસારના વખતમાં અશોક આદીનો મુખો હતો. ઇ.પૂ. ચોથા સૈકામાં આ પ્રદેશ ગ્રીક રાજા સુક્રેટાઈસના કબજામાં હતો. ત્યારપછી ઇ.પૂ. બીજા સૈકામાં સૂક્ષ્મ નામના ઇન્ડો-સિથિયન લોકોના કબજામાં તે પ્રદેશ આવ્યો હતો, અને ત્યારપછી ઇ.પૂ. પહેલા સૈકામાં કુશાન ગતના મહાન કનિષ્કે તે પ્રદેશ પોતાના સત્તા નીચે આણ્યો હતો. એ વખતે આ શહેરની બાંધણી ધણીજ મુંદર હતી અને શેરીઓની રચના ઘણી વ્યવસ્થિત હતી. શહેરને ફરતો કોટ હતો તેની બાબુમા એક સૂર્યમંદિર હતું. પછીનાં ૪૦૦ વરસ સુધીનો તેનો ઇતિહાસ દ્રષ્ટિગોચર થતો નથી. ઇ. સ. ૪૦૦ માં ફાલ્ગુન નામનો ચીની મુસાફર ત્યાં આવ્યો. આ મુસાફર આ શહેર સુ-સા-શી-સો તરીકે ઓળખાવે છે અને તેનો અર્થ એવો નીકળે છે કે અહીં ભગવાન શુદ્ધે તેનું માથું ઘનમાં અર્પણ કર્યું હતું. ત્યારપછી ઇ.સ. ૫૦૨ માં ઝુગ-યાને અને ઇ.સ. ૬૩૦ માં અને ફરીથી ઇ.સ. ૬૪૩ માં હુએનસાંગે ત્યાં મુસાફરી કરી હતી. આ વખતે ત્યાં કોઈ સ્વતંત્ર રાજ્ય નહોતો અને પ્રદેશ કાશ્મીરની સત્તા નીચે આવ્યો હતો. આસપાસના પ્રદેશમાંથી વહેતાં ઝરણાંઓથી અને નદીઓના પ્રવાહથી પ્રદેશ ધણેજ રસાળ બનેલો હતો. મોટા ઘણા હતા પણ તેમાંના ઘણા ભાગી તૂટી ગયેલા હતા. આ શહેરથી ઉત્તરે ૨ માઇલ પર અશોકે સ્તૂપ બંધાવ્યો હતો અને એ સ્થળે શુદ્ધ ભગવાને પૂર્વાવતારમાં તેનું માથું ઘન તરીકે આપ્યું હતું એમ માનતા આવતી હતી. શુદ્ધભગવાનના આત્મભોગને લીધે આ પ્રદેશ દરેક બૌદ્ધ મનાનુયાયીને મારે ઘણો પવિત્ર ગણાતો હતો. 'તક્ષશિલા' નું ખર્ડ નામ તક્ષશિલા છે પણ તે પણ તક્ષશિર ઉપરથી પડેલું ગણાય છે, અને આ નગરનો સંસ્કૃત શુદ્ધભગવાને પોતાનું માથું જૂખ્યા વાળને આપી તેનાં સાત બચ્ચાંને છવતાં રાખવાની સાથે છે.

આ શહેરનાં ખંડિએરા મોટા વિસ્તારમાં આવેલાં છે. મૂળ ખંડિએરા ઉત્તરથી દક્ષિણ ૩ માઇલ સુધીમાં અને પૂર્વથી પશ્ચિમ ૨ માઇલ સુધીમાં આવેલાં છે, પણ સ્તૂપો અને મંદિરનાં ખંડિએરા જેવાં તે વિસ્તાર ઘણા માઇલમાં જોવામાં આવે છે.

જાલંધર—જાલંધરનું પ્રાચીન રાજ્ય પહાડી પ્રદેશમાં આવેલું હતું. મંડૂતમાં તેને ત્રિગર્ત તરીકે ઓળખવામાં આવેલું છે. ૧૬૫ માઇલ પૂર્વ પશ્ચિમ અને ૧૨૩ માઇલ ઉત્તર દક્ષિણ તેનો વિસ્તાર હતો. એ વિસ્તારમાં ઉત્તરમાં ચંબા, પૂર્વમાં મંદી અને સુખેટ અને અમિરકોણમાં શતદ્રુના પ્રદેશનો સમાવેશ થએલો હોવો જોઈએ. પદ્મપુરાણ પ્રમાણે આ શહેરનો દેવ રાજા જલંધર હતો. તે પોતાના તપના પ્રભાવથી અજીત થયો હતો. શિવે તેને પર્વતો નાખી પછીથી માર્યો હતો. જાલંધરના રાજકર્તાઓની પેઢી ઘણી જુની છે. આ વંશથી ઉતરી આવેલા કુર્બુખીઓ સોમવંશી કહેવાય છે અને તેઓ કહે છે કે મુઘલાન પ્રદેશ પણ તેમના કળમમાં હતો અને તેઓ મહાભારતના સુદ વખતે કૌરવોની પક્ષના હતા. મહાભારત પછી તેઓ મુશમાંચંદ્ર નામના નોમવંશી સરદારની સાથે રણસેત્રમાંથી પાછા હાથા અને જાલંધર દેશમાં તેમણે રાજ્ય સ્થાપ્યું. ગિર્યાસ નદીના કાંઠે સિકંદરની સવારીનો અંત આવ્યો હતો પણ આ પ્રદેશના રાજાઓએ તેનું ઉપરીપણું તે વખતે સ્વીકાર્યું હતું. પાંચમા સૈકાના અંતમાં કાશ્મીરના રાજાએ પ્રવરેશને ત્રિગર્તનું રાજ્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું. સાતમા સૈકામાં ત્યાંનો ઉદિત નામનો રાજા થઈ ગયો. આઠમા સૈકામાં જયચંદ્ર થઈ ગયો. કાશ્મીરના અવંત રાજાએ (ખ. સ. ૧૦૨૮-૧૦૮૧) જાલંધરના ઈન્દુચંદ્ર રાજાની બે કુવરીઓ વેડે લગ્ન કર્યાં. આમ હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન હુમલાઓ શરૂ થયા તે પહેલાં તે એક સ્વતંત્ર રાજ્ય હતું એમ માલમ પડી આવે છે. પણ મોગલ સમયમાં આ પ્રદેશ તે બાદશાહોની સત્તા નીચે આવ્યો હતો.

ચમ્પા—રાવી નદીનો તમામ મૂળ પ્રદેશ અને ચિનાખનો ઉપરો પ્રદેશ, આ પ્રદેશમાં આવેલો છે. કાશ્મીરનાં તવારીખી પુસ્તકોમાં તે ચમ્પા તરીકે જણાવેલ છે. ખ. સ. ૧૦૨૮, સને ૧૦૩૧ માં કાશ્મીરના અવંત રાજાએ તે પ્રદેશ ઉપર હુમલો કર્યો હતો અને ત્યાંના રાજા સાથે દરારી મારી નાખ્યો. તેના પુત્રે ચંપાપુર નામનું નવું રાજધાનીનું શહેર વસાવ્યું અને હાલ તે ચંબા નામથી જાણીતું છે. પછીથી તેની સ્વતંત્રતા જુદી ગઈ.

સરહિંદ—આ શહેર શતદ્રુ એટલે સતલજ નદીની સરહદ પર આવેલું છે. હાલમાં તે શહેર પાસે આવેલાં ખંડિએરા જોવામાં આવે છે તે મુસલમાની રાકાનોને લગતાં જણાય છે પણ તે પહેલાં એ શહેરની અગત્ય હતી એમ મદમદ ધોરીના દુમલા ઉપરથી જાણી આવે છે. સરહિંદનો અર્થ એ રાજ્યની વચ્ચેનું સરહદ ઉપરનું શહેર એવો થાય છે; એટલે કે મુસલમાની અને હિંદુ રાજ્યોની સરહદ પર તે શહેર આવેલું હશે.

પંજાબ—હુએન-સાંગ જે પ્રદેશને 'તાકી' તરીકે ઓળખાવે છે તે હાલનો પંજાબ પ્રદેશ છે એમ મુસલમાન તવારીખો ઉપરથી પણ માલમ પડી આવે છે, અને એ પ્રદેશનું મુખ્ય શહેર પણ તાકી હશે. આ નામ પણ 'તાક' નામની ત્યાં રાજ્ય કરતી કોઈ જાત ઉપરથી પડ્યું હશે. તેઓ તો વખતે પંજાબના ધણી હશે એમ માનવામાં આવે છે; અને હાલમાં પણ જેલમ અને રાવી વચ્ચે ખેતી કરનારી તે જાતની મોટી સંખ્યા જોવામાં આવે છે. આ જાત પહેલાં ધણી સૈન્યકારી હશે એમ 'નાગરી' અક્ષર ઉપરથી માલમ પડે છે. તાકની લિપિ નાગરી લિપિ તરીકે એ પ્રદેશમાં ઓળખાય છે, અને કાશ્મીરમાં, કાંગરા પ્રદેશમાં તેમજ સિંધુની પશ્ચિમના પ્રદેશમાં, સતલજ નદીની પૂર્વના પ્રદેશમાં કેટલાક લોકો તે લિપિમાં લખે છે. કાશ્મીરની 'રાજતરંગિની' પણ તેજ લિપિમાં છે.

સાતમા સૈદમાં આ રાજ્ય ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. ઉત્તરમાં અને પશ્ચિમમાં તાકી, પૂર્વમાં શેરકેટ, દક્ષિણમાં મુલતાન. તાકી પ્રદેશમાં સિંધુ અને બિઆસ વચ્ચેના પ્રદેશનો સમાવેશ થયો હતો.

લાહોર—પંજાબનું મુખ્ય શહેર. હેન્ગ નવમો ઉપરાંત વરસથી તે પંજાબના મુખ્ય શહેર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. રામચંદ્રના પુત્ર લગ્ને તે શહેર રચાયું હતું અને એના નામ ઉપરથી લાહોરનું નામ પડ્યું છે, એમ કહેવાય છે. મહમદ ગિઝનીએ જ્યારે કાબુલના આઠાણુ રાજાને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો ત્યારે તે આઠાણુ રાજાએ જેલમ ઉપર 'ભીર' શહેરમાં રાજધાની કરી અને પછી તેણે લાહોરમાં રાજધાની કરી. જયપાલ અને અનંતપાળ લાહોરના રાજાઓ હતા. ઇ. સ. ૧૦૩૧ માં મહમદ ગિઝનીનો મુખે ત્યાં રાજ્ય ચલાવતો હતો.

મુલતાન—આ શહેર રાવી નદી પર આવેલું છે. તેની આસપાસ કોટ ચણેલો છે અને તે કિલ્લેબંદી શહેર છે. રણજતસિંહના વખતમાં સાવનમદ્ને ત્યાં મુઆગીરી કરી હતી અને તે વખતે તેણે તેની આસપાસ ખાઈ ખોદાવી હતી. શાદજહાંનના દીકરા મુરાદખાને તેની આસપાસ દિવાલ ચણાવી હતી. જુના વખતમાં મુલતાનનાં જુદાં જુદાં નામ હતાં એમ જણાય છે; પણ તે બધાં વિષય અથવા સૂચન લગતાં નામ છે.

કિશ્તિ પર એક ચાપનું મંદિર હતું અને સાં લોકો પૂજન કરવા માટે જતા હતા. લોકકથા પ્રમાણે ત્યાં કસ્યપપુત્ર વસેલું હતું, અને તે કસ્યપ મુનિએ પસાવેલું હતું. આ કસ્યપને આદિત્યી ખાર ચાપપુત્રો.

હતા અને દિતિથી દૈત્ય પુત્રો હતા. કસ્યપ પછી તેનો સૌથી મોટો પુત્ર હિરણ્યકસ્યપ ગાદીએ આવ્યો. વિષ્ણુએ નરસિંહ રૂપ ધારણ કરી તેનો નાશ કર્યો એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. ત્યારપછી પ્રહલાદ ગાદીએ આવ્યા, અને તેના નામ ઉપરથી તેનું નામ પ્રહલાદપુર પડ્યું. ત્યારપછી તેનો પ્રપૌત્ર બાણાસુર ગાદીએ આવ્યો. આ રથને કૃષ્ણપુત્ર સામ્રાજ્યે મિત્ર-સૂર્યની ઉપાસના કરી પત્નનો રોગ મટાડ્યો હતો એવી કથા છે. ત્યારપછી તેણે સૂર્યની સોનાની મૂર્તિ સ્થાપી અને તે દેવળનું નામ આર્દ્રસ્થાન પાડ્યું. ત્યારથી સૂર્યની પૂજન ચાલુ થઈ છે. સાતમા સૈકામાં હ્યુઆનસાંગે પણ સોનાની મૂર્તિવાળું દેવળ ત્યાં બેસું હતું અને પ્રતિમાને ખૂબ દાટથી શણગારેલી તેના જોવામાં આવી હતી. આ મંદિરને આખા હિંદુસ્તાનના રાજાઓ જુદી જુદી જાતની સામગ્રીઓ મોકલતા. મુલતાનનો અર્થ સોનાનું રથળ. ત્યાંના લોકો તે રથળને મૂલસ્થાન કહેતા. મૂળ એટલે પહેલાંનું અને રથાનક એટલે રથળ ગયેલા મંદિર. મૂળસ્થાનનો અર્થ સૂર્યમંદિર એવો પણ નીકળે છે. ભાગ અને હંસ, એ બંને સૂર્યના અર્થવાચક શબ્દો છે એટલે મુલતાન ભાગસ્થાન કે હંસસ્થાન તરીકે પણ જુના વખતમાં ઓળખાતું હતું. ઔરંગઝેબના સમયમાં આ મંદિરનો નાશ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેને બદલે ત્યાં મસીદ બાંધવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં આ મસીદમાં સીખોએ દારૂગોળો રાખ્યો હતો તેનાથી તેનો નાશ થયો હતો.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

માછલી

માછલી એ કરોડવાળાં પ્રાણીઓના વર્ગનું પ્રાણીમાં રહેનારું પ્રાણી છે. સામાની રીતે તપાસીએ તો માછલીના બે પેટાવર્ગો પાડી શકાય છે:—

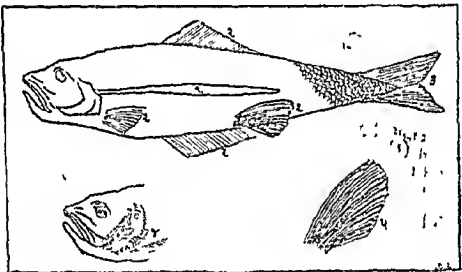
(૧) હાડપિંજર હાડકાંથી બનેલું હોય; આસ લેવાની કોષણાઓ લાંકણવાળી હોય અને શરીર પર બનતાં મુઠી લાંબાં હોય.

(૨) હાડપિંજર હાડકાંથી બનેલું નહિ પણ નરમ કૂચાં કે કાર્ટિલેજ નામના પદાર્થનું બનેલું હોય; આસ લેવાની કોષણાઓ લાંકણ વિનાની ખુલી હોય. આ બન્ને જાતોમાં બીજા બન્ને જાતોનો સમાવેશ થાય છે. દરેકની શરીરરચના, રહેઠાણકરણ અને જીવનમાનમાં કાંઈક કાંઈક ફેરફાર હોય છે.

આકાર:--માછલીના આકાર સામાન્ય રીતે હોડીના જેવા હોય છે. ટોરપીડોની જેમ આગળ અને પાછળના ભાગમાં આપી જેવું હોય છે અને વચ્ચેનો ભાગ ગોળ ફૂલેલો જણાય છે. મરુન જેવું કાંઈ હોતું નથી.

ચામડી લીમી હોય છે. બીજાં પ્રાણીઓની જેમ વાળ, ફંદા કે પીંછા જેવું કાંઈ હોતું નથી; તેથી પાણીમાં ફરવાની સરળતા થાય છે અને પોતાને હંમેશા પાણીમાં રહેવાનું હોવાથી બહારની મરમીથી શરીરની અંદર રહેલા પાણીનું ગોળુ ચર્ચ જાણી તેને ધારતી હોતી નથી, એટલે વાળ કે ફંદા જેવી કાંઈ વસ્તુની તેને જરૂર પડતી નથી.

માછલી

૧. દવા ભરવાની કોથળી.
૨. પંખા.
૩. પુઝડી.

૪. શ્વાસ લેવાની કોથળી.
૫. અસ્થિતંતુઓ.

ચામડી ઉપર નાના મોટા ભીંગડા આવેલા હોય છે અને ઊંચ ઉપરના ભાગમાં ચિકાચાવાળા પદાર્થનું પડ આવેલું હોય છે. પોતાના આવી રીતના આકારથી પાણીમાં તરવાની તેને ધારી સરળતા પડે છે. માછલીના શરીરમાં કોરોડની નીચે એક પોલી કોથળી હોય છે. તેની અંદર દવા ભરવામાં આવે છે. પાણીના દમાણના પ્રમાણમાં દવા ઓછી વધતી ભરી માછલી સહેનાઈથી કોઈ પણ જાતના પ્રયામ વગર ધમ્ધા મુજબ પાણીમાં રહી શકે છે. પાણીમાં તરતી વખતે પોતાના શરીરનું જેટલું વજન થાય તેટલા વજનનું પાણી પોતાના શરીરના વિસ્તારથી તે શકે છે અને એટલા વજન-

ના પાણીને દૂર કરી તે જગ્યા રોકે છે, તેથી તે ગમે તેટલી ઉંડાઈએ તરી શકે છે વહાણમાં પણ આજ નિષમથી કામ લેવામાં આવે છે. પોતાના કંઈથી જોટલા ટન પાની દૂર કરી શકાય તેટલા ટનનો ભાર તેમાં ભરી શકાય અને તેને તેટલા ટનનું વહાણ હેરામાં આવે છે વધારે ભાર ભરવામાં આવે તો વહાણ ડૂબી જાય. આ અને એવાજ ખીલ નારણોથી અતુમાન કરી શકાય કે વહાણ જનાવવાની ગોધ માછલીના અવરોકનને આભારી હોવાનો મંતવ છે

૫ ખા:—પાણીમાં રિથર ગ્રહેવાને, પાણી કાપવાને અને દિશા બદલવામાં મદદ કરે એ હેતુથી કુદરતે માછલીના શરીર પર ૫ ખા ગોઠવેના હોય છે આવા ૫ ખાની નખ્યા જુદી જુદી જાનની માછલીઓમાં ઓછી વધતી હોય છે. સામાન્ય રીતે નીચેના ૫ ખા ઘણી જાનોમાં નજરે પડે છે —

(૧) છાતીના ભાગમાં અને પેટ પાસે બન્ને બાજુએ ૫ ખા પાણી કાપવા અને શરીર ચિથર ગમવા-પ્રાણીઓના હાથ અને પગની જેમ-આવેના હોય છે.

(૨) પુઠડી આગળ એક મોટા ૫ ખો દિશા બદલવા અને પાણી કાપવા આવેલો હોય છે. આ ઉપરાંત—

(૩) પીઠ ઉપર એક નાનો ૫ ખો અને નીચેના ભાગમાં એક ૫ ખો શરીરને સમતોલ રાખવાને આપેના હોય છે

ઝાલર:—માછલીને મોઢાની પાછળ, હાડકાની ફેમમાં શ્વાસ લેવાના પડદાવાળા કેથળા હોય છે આને ઝાલર અથવા ઝંત કહેવામાં આવે છે આ કેથળા વડે તે વારંવાર અદગના ખાડામાં પાણી ભરે છે અને પાણીમાં ગ્રેને પ્રાણવાયુ ઝાલરના પડદાઓમાં ચર્મને લોહીમાં મળે છે. કુદરતી પાણીમાં તવામાં ગ્રેના વાયુઓ ઓગળેલા હોય છે આ વાયુઓમાં પ્રાણનાયુ પણ હોય અને તે પાણીના બુટકાઓ ભરીને માછલી પોતાનું લોહી સાફ કરવાના કામમાં વાપરે છે ઝાલરના પડદાઓ બીના હોય તોજ આ ક્રિયા ચર્મ શકે છે માછલીને પાણીની જદા કાદવામાં આવે તો આ પડદાઓ નુકર્ષી જાય છે અને તેની અમનક્રિયા મધ થાય છે તેથી તે મરી જાય છે આની રીતે લીપેલો પ્રાણવાયુ બ, પ્રમાણમાં મળી શકે નહિ તેથી માછલીના લોહીમાં ઘણી જગ્યા રહી શક્તી નથી પાણીની ચરનીથી ગ્રેજ વધારે ગરમીનું તેનું ટોળું હોય છે, તેથી તેને ટંકા લોહીવાળું પ્રાણી કહેવામાં આવે છે

હૃદય:—ઝાલરની ખરાબર પાછળના ભાગમાં માછલીનું હૃદય આવેલું હોય છે. તેને બે ખાનાંઓ હોય છે. એક ખાનામાં ગંદું લોહી એકરું થાય છે. ત્યાંથી તે ખીજા ખાનામાં જાય છે. ત્યાં ઝાલરના પડદાઓદ્વારા પ્રાણ-વાયુથી તે શુદ્ધ થને છે. પછી હૃદયનું તે ખાનું સ્વગંધકાયથી શુદ્ધ થએલા લોહીને શરીરમાં ફરવા મોકલે છે.

મોંઠાં:—માછલીના મોંઠાંના આગળના ભાગમાં નાળયા જેવું હોય છે. તેમાંથી તે વખતોવખત પાણીના કોગળા કરતી માલમ પડે છે. ખરી રીતે ઝાલરમાંથી પ્રાણવાયુ લઈ લીધા પછીનું નકામું પાણી આ કોગળાઓદ્વારા બહાર આવે છે. પાણી શરીરમાં દાખલ કરતી વખત પણ આ કોગળા પેટમાં જતા નથી પણ ઝાલરમાં જાય છે. મોંઠાંનું નીચેનું જડણ નીચેના ભાગમાં આગળપાછળ ફરી શકે છે. માછલીની છલ ઘણી નાની હોય છે અને કેટલીક જાતોમાં તો તે સુદૃઢ હોતી જ નથી. માછલી પોતાનો ખોરાક પાણીના ધુંટકા સાથે આખો ને આખો ગળી જાય છે. જે પ્રાણીઓ પોતાનો ખોરાક ગળી જાય તેને સ્વાદશક્તિની જરૂર ન હોય અને તેથીજ કદાચ તેને છલ હશે નહિ અથવા હોય તો તે ટુંકી હોય છે. માછલીને જડખામાં તીણા દાંત હોય છે. કેટલીક જાતોમાં તો છલ અને તાળવામાં પણ તીણા દાંત હોય છે. સામાન્ય રીતે આ દાંતો એટલા નાના હોય છે કે તે દેખી શકાતા નથી, પણ આંગળી ફેરવવાથી તે જણાય છે. દાંતનો ઉપયોગ ચાવવામાં કરવામાં આવતો નથી પણ શિકારને પકડવામાં કરવામાં આવે છે.

જ્ઞાનેન્દ્રિયો:—માથાના ઉપરના ભાગમાં બે મોટી ચક્રચક્રીત આંખો હોય છે. માછલીનું નિવાસસ્થાન પાણીમાં હોવાથી આંખોમાં ધૂળનાં રજકણો પડવાની ધારતી હોતી નથી તેથી આંખોને ઢાંકણ હોતાં નથી. કીડીઓ ઘણી મોટી અને પહોળા હોવાથી પ્રકાશનાં પુષ્કળ ફિરણો આંખમાં પ્રવેશ કરી શકે છે તેથી માછલી પાણીના ઉંડાણમાં પણ દેખી શકે છે.

• માથાના આગળના ભાગમાં ઉપર બે નસકોરાં આવેલાં હોય છે. શ્વાસ લેવાના કામમાં નસકોરાંનો ઉપયોગ થતો નથી અને તેની અંદર પાણી દાખલ થઈ જાય તેથી માછલી યુગળાતી નથી. નસકોરાંઓથી માછલીને ગંધનું જ્ઞાન થાય છે.

સ્પર્શનું જ્ઞાન તેને હોઠના આગળના ભાગથી થાય છે. માછલીને કાન કે કાનનાં કાણાં હોતાં નથી. કાન અવાજ સાંભળવા માટે હોય, અને

અવાજનાં મોઝાં હવા વિના જઈ શકે નહિ. પાણીમાં હવા હોય નહિ એટલે કાન હોત તોપણ માછલીને તે નકામા પડન. પાણીમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ખડખડાટ થાય તો સ્પર્શશક્તિથી તેનું તેને જ્ઞાન થાય છે. માછલીની ઘણીખરી જાતોમાં કરોડ ઉપર કાળા રંગની લીટી દેખાય છે. તેની ઉપર લીંગડાઓ આવેલાં હોય છે. દરેક લીંગડામાં નળી જેવું હોય છે અને તેની સાથે જ્ઞાનતંતુઓનું જોડાણ હોય છે. આ રચનાથી માછલીને પાણીની ઉંડાઈ, દૂર વગેરે સ્થિતિનું જ્ઞાન થાય છે. માછલીની આ છટ્ટી રાત્રિન્દ્રિય ગણાય છે. આવી ઇન્દ્રિય બીજાં પ્રાણીઓમાં હોતી નથી.

જુદી જુદી જાતના રંગ:—જુદી જુદી જાતની માછલીઓનાં શરીર પર જુદી જુદી જાતના રંગો માલમ પડે છે. આસપાસની જમીન અને પાણીની ઉંડાઈના પ્રમાણમા પાણીમા જુદા જુદા રંગો નજરે પડે છે. પાણી જે રંગનું દેખાતું હોય તેવી જાતનો રંગ તે સ્થળે રહેનારી માછલીઓનો હોય છે. કુદરતની આવી જાતની યોજનાનાં બે કારણો હોય છે:

કિનારા પર ફરતાં દરિયાઈ પક્ષીઓ અને પાણીમાં રહેનારાં મોટાં જળચરો માછલીને દેખી ન શકે એ હેતુથી માછલીના રક્ષણાર્થે તેના શરીરના ઉપરના ભાગનો રંગ પાણીના રંગને મળતો બનાવવામાં આવે છે.

તેના શરીરનો નીચેનો ભાગ રૂપેરી રંગનો હોય છે; કારણકે પાણીની સપાટી પરથી આવના પ્રકાશમાં આ રૂપેરી રંગથી માછલી નીચે ફરતાં જળચરોથી દેખી શકાતી નથી. આવા રંગનું બીજું કારણ એ હોય છે કે શિકાર પકડવા જતી વખતે માછલી છુપી રીતે જઈ શકે છે અને શિકારનું પ્રાણી તેને દેખી શકતું નથી.

ઉત્પત્તિ:—માછલીની ઉત્પત્તિ ઈડાંમાંથી થાય છે. જુદી જુદી માછલીઓ ઈડાં મૂકવાનું પોતાને અનુકૂલ સ્થળ પસંદ કરે છે અને ત્યાં ઈડા મૂકે છે. અકેટી માછલી ૩૦ થી ૪૦ હજાર ઈડાં મૂકી શકે છે અને કોઈ કોઈ જાતની માછલીઓ ૧૦ લાખથી વધારે ઈડાં મૂકે છે. આટલી બધી સંખ્યામાં ઈડાં મૂકવાનું કારણ એ હોય છે કે તેમાંનાં હજારો ઈડાંને બીજાં જળચરો ખાઈ જાય છે અને તેમનો નાશ થઈ જાય છે. ઈડાંમાંથી બચ્યાં આવ્યા બાદ પણ હજારોની સંખ્યામાં તેમનો નાશ થાય છે. માછલી ઈડાંની કે બચ્યાંની સંભાળ રાખતી નથી, એટલે સૃષ્ટિમાંથી માછલીનો નાશ ન થાય એ હેતુથી કુદરત તેને આટલાં બધાં ઈડાં મૂકવાની શક્તિ આપે છે. ઈડાં દસથી વાળીસ દિવસમાં દવાની ગરમીના પ્રમાણમાં પાકે છે અને તેમાંથી નાની માછલીઓ બહાર આવે છે.

કોઈ કોઈ જાતની માછલીઓ એકલી ફરે છે અને કોઈકોઈ જાતની માછલીઓ લાખોની સંખ્યામાં ટોળાબંધ ફરે છે. અર્ધા ઈંડાને પાકવાની અતુલ્યતા મળે અને બધી માછલીઓ જીવતી રહે તો દરીયામાં તેમને માટે પૂરતી જગ્યા મળે કે કેમ તે વિચારવા જેવી જાગૃત છે.

ઉપયોગ:—માછલી પાણીમાંથી ગંદા પદાર્થો અને જીવજંતુઓનો નાશ કરી પાણીને સાફ રાખે છે. કોડ જેવી માછલીઓમાંથી ઉપયોગી તેલ કઢવામાં આવે છે અને ઘણી જાતની માછલીઓમાંથી ખાવાને માટે માંસ ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. દરીયા કિનારાના ઘણાં માણસો માછલીઓ પકડવાનો ધંધો કરે છે.

માછલીને જીવતી પકડી રાખવાની રીત:—

નિરીક્ષણ અર્થે કે આનંદ માટે કેટલાક લોકો સોનેરી માછલીને કાચનાં વાસણમાં રાખે છે. આવી રીતે રાખવી માછલીઓને સહીસલામત અને જીવતી રાખવા માટે કેટલીક અગત્યની જાગૃતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે:—

(૧) વાસણમાં કુદરતી પાણી નાખવું જોઈએ. વરસાદ પડે અથવા જમીન પર પાણીનું વહન થાય ત્યારે પાણીમાં કેટલાક વાયુઓ ઓગળી જાય છે. આવા પાણીમાં પ્રાણુવાયુ પણ હોય છે. માછલી આ પ્રાણુવાયુને શ્વસનક્રિયામાં લે છે. પાણીનું પૃથક્કરણ કરીને તેમાંથી તે પ્રાણુવાયુ લેતી નથી. આ કારણથી વાસણમાંનું પાણી વખતોવખત બદલાવવું જોઈએ.

પાણી બદલાવતી વખતે સાવચેતી રાખવી પડે છે. કાં તો પીચકારીથી પાણી ખેંચીને અથવા સાઈફોનની નળાળી પાણી બદલાવવું. ઉપરથી પાણી રેડવામાં આવે તો આઘાતથી માછલી મરી જાય છે.

(૨) પાણી બદલાવવું ન હોય તો કૃત્રિમ રીતે પ્રાણુવાયુનું પાણીમાં મિશ્રણ કરવું જોઈએ. આ પદ્ધતિ સામાન્ય મનુષ્યોને અપરિ જણાય છે.

(૩) વાસણના ઉપરના ભાગમાં કુવારા જેવું કરી રાકાય. આથી વાસણનું પાણી ઉંચે ઉછળી દવામાંથી વાયુઓને લઈને પાછું અંદર જાય તેથી તેમાં જોઈતા પ્રમાણમાં પ્રાણુવાયુ પણ આવે છે. કુવારાના મંડાણમાં રહેલી માછલીઓ આ કારણથી જીવી શકે છે.

(૪) સૌથી સહેલાણા સડેલી અને વાસ્તવિક રીતે જો છે કે વાસણમાં પાણીમાં ઉગતી થોડી વનસ્પતિ નાખવી. આ વનસ્પતિ એવી હોવી જોઈએ કે જેનાં મૂળ, યડ અને પાન એ પાણીની જંદગી રહી શકે.

પાંદડાં બહાર રહેતાં હોય તેવી વનસ્પતિ અનુકૂલ આવતી નથી. આવી વનસ્પતિ પ્રાણુવાયુનું નિઃશ્વસન કરે છે અને માછલીઓ નિઃશ્વસિત કાર્બોનિક એસિડ ગેસનું શ્વસન કરે છે, એટલે આ પ્રમાણે થએલા વાયુઓના વિનિમયથી માછલી અને વનસ્પતિ બન્ને જીવી શકે છે. વાસણમાં રાખેલી માછલીને જોઈતા પ્રમાણમાં વાયુ ન ગળે તો તે ઉપર આવવા મથે છે અને હવામાંથી પ્રાણુવાયુ લઈ શકાય એવી રિયતિ ન હોવાથી તે મરણ પામે છે.

માછલીના નામથી ઓળખાતાં જીવનં પ્રાણીઓ:—

દરીઆમાં વહેલ નામનું માછલીને ઘણી રીતે મળતું એક પ્રાણી થાય છે. આ પ્રાણીની મોટી જતોની લંબાઈ ૯૦ ફુટની અને વજન ૧૫૦ ટન જેટલું હોય છે. માછલીની જેમ વહેલ પંખાની મદદથી ચાલે છે અને આકારમાં બધી રીતે માછલીને મળતી આવે છે, પણ તે માછલીના વર્ગનું પ્રાણી નથી. વહેલ નાક વાટે હવામાંથી શ્વાસ લેવા દર સાડા ત્રણ મિનિટ પ્રાણીનો સપાટી ઉપર નાક બહાર કાઢે છે. તે વખતે સખત સુસુવાટા કરતો અવાજ થાય છે અને નાકમાંથી પાણીનો ડુવારો છુટે છે. વહેલ ઈંડાં મૂકતી નથી, પણ જમ્યાંને જન્મ આપે છે અને આંચળવાળાં પ્રાણીઓની જેમ તેમને ધવરાવે છે. તેને એકી સાથે એકજ જમ્યું આવે છે. વોક્સ (દરિયાઈ સિંહ), રીલ, અને મરમેડ નામનાં પ્રાણીઓ પણ માછલીના આકારનાં હોવા છતાં માછલીના વર્ગના નથી. દરિયાઈ ઘોડાના નામથી ઓળખાતું પ્રાણી આકારમાં માછલીને મળતું આવતું નથી, છતાં તે માછલીના વર્ગનું પ્રાણી છે. ટુંકામાં દરીઆમાં જુદા જુદા આકારની અનેક જાતની માછલીઓ નજરે પડે છે. દરેક જાતમાં કાંઈક કાંઈક વિશિષ્ટતા જણાય છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ

} મનસુખરામ મણિરાંકર દિવેદી

વાર્તા સાથી ગમે છે.

સર્વ કોઈને વાર્તા સાંભળવી ગમે છે; પછી તે જુવાન હોય કે ધરડો, બુજાક હોય કે મોટો; ગરીબ હોય કે પૈસાદાર, આવી રીતે વાર્તા સાંભળવીને

બધાને પ્રિય લાગે છે તેનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ. જ્યારે આપણે આપણી દરહંમેશની જુનિયા ભૂલી જઈ કોઈ અસૌકસિ જગતનો પરિચય કરીએ છીએ, ત્યારે આપણને ઘણો આનંદ થાય છે. તે બાળત નવીન છે તેને લીધેજ આપણને આનંદ થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તે પ્રસંગે આપણા હૃદયમાં શુભ રહેલા આદર્શની ઝાંખી કે તેનો અનુભવ થતો હોય એમ લાગવાથી આપણને આનંદ થાય છે. કોઈ વ્યક્તિ ગમે તેવું ચોક્કસ વર્તુળ કાઢશે, તોપણ તેમાં આપણને કંઈ ખામી જણાઈ આવશે. તેવીજ રીતે માણસનું ગમે તેવું સારું કામ હોય તેમાં પણ આપણને દોષ જણાઈ આવે છે, અને તેથી તે સંબંધી ટીકા કરીએ છીએ. નિંદા કરવાની, ખોડ-ખાંપણ કાઢવાની અને ટીકા કરવાની જે દેવ આપણામાં વાતચીતના પ્રસંગે સર્વસાધારણ જોવામાં આવે છે તેનું કારણ આપણા હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ યા પરોક્ષ રહેલી ભાવના છે. તેને લીધે 'પારકે ભાણે મોટા લાકુ'. એ કહેવત પ્રમાણે જીન માણસના કામની આપણે કસોટી કરી તેની ટીકા કરીએ છીએ.

મનુષ્યમાનના હૃદયમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઉંચો આદર્શ રહેલો છે. અમુક બાળત ઉંચામાં ઉંચી પણ કેવી હોવી જોઈએ તેનું જ્ઞાન ઓછાવતા પ્રમાણમાં આપણને દરેકને હોય છે. જ્યારે તે ભાવનાના અમુક અંશનો અનુભવ આપણને થાય છે ત્યારે આપણો આત્મા સંતુષ્ટ થાય છે અને તેથી ઘણો આનંદ થાય છે. ચિત્ર, કાવ્ય, નાટક, શિલ્પ, વાર્તા, વગેરે કલ્પનામય વિષયો આપણને ગમે છે. તેનું કારણ આપણી ભાવનાનો અનુભવ છે. જો કોઈ પણ જાતના આદર્શની ઝાંખી ઉપર જણાવેલા વિષયમાં માલમ પડે નહિ તો તે શુષ્ક અને કંટાળાભરેલા લાગે છે. જ્યારે ચિત્રકાર કે લેખકની કલ્પનાના પ્રભાવથી આપણે તેની અસૌકસિ દૃષ્ટિમાં આકર્ષિત વિહાર કરીએ છીએ. ત્યારે આપણને અસાધારણ આનંદ થાય છે. આપણે આપણું નિત્યજીવન ભૂલી જઈ ભાવનામય જગતમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ તે વખતે આપણા આત્માનો વિસ્તાર થાય છે, અને તેથી વિશેષ આનંદ થાય છે. દરેક વ્યક્તિને પોતાનું બાળક ઘણું વહાલું લાગે છે, કારણકે તે તેનું પ્રતિબિંબ છે. તેજ કારણથી જ્યારે આપણા હૃદયની લાગણી, વિચાર કે ભાવનાનું પ્રતિબિંબ, વાર્તા, નવલકથા કે નાટકમાં અનુભવવામાં આવે છે ત્યારે આપણને અપૂર્વ આનંદ થાય છે અને તેને લીધે જેટલા પ્રમાણમાં કલ્પના સંતુષ્ટ થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં આપણને મુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

બાળકમાં જિજ્ઞાસા વિશેષ હોય છે. તેને નવું નવું જાણવાનું મન થાય છે. રસ અને અદ્ભુતતા અનુભવ કરવાની તેની આત્મર ઇચ્છા કુદરતી હોય છે. જ્યારે અદ્ભુત વાર્તા કે વર્ણનથી તેની આ વૃત્તિ પોષાય છે ત્યારે તેને ઘણો આનંદ થાય છે. આ કારણને લીધે નાના બાળકને અદ્ભુત વાર્તા બહુ રમે છે. તેમાં આવેલા અસાધારણ બનાવના વર્ણનથી તેની કલ્પના શક્તિ સનેજ થાય છે અને તેને લીધે તે અલૌકિક જગતમાં વિહાર કરે છે. આવી રીતે તેની સદ્ગત્વૃત્તિ મંતુષ્ટ થવાથી તેને ઘણો આનંદ મળે છે, તેથી શિક્ષકે અદ્ભુત વાર્તાઓ પસંદ કરી. જ્યારે વાર્તા લુપ્તી હોય છે ત્યારે તેમને તે ગમતી નથી. તેમની કલ્પનાશક્તિ તીવ્ર હોવાથી તેમને કલ્પનામય-ભાવનામય વસ્તુનો અનુભવ કરવાનું બહુ મન થાય છે. જ્યારે અદ્ભુત વાર્તાથી તેમની આવી વૃત્તિનું પોષણ થાય છે; ત્યારે તેમને આનંદ થાય છે એટલું જ નહિ, પણ તે ચિત્રો તેના મગજમાં ભરાઈ રહે છે. બધાના કરતાં બાળકને વાર્તા સાંભળી વધારે ગમે છે, તેનું કારણ તેની કલ્પના-શક્તિ છે. તે વધારે તીવ્ર હોવાથી તેને મનોરથ રચવા ગમે છે. જ્યારે તેની મનોમય સૃષ્ટિ જેવી તે વાર્તા સાંભળે છે ત્યારે તેની કલ્પના મંતુષ્ટ થાય છે. બાળકમાં વધારે તીવ્ર કલ્પના છે તેનું કારણ એ છે કે તેઓ સ્વર્ગ છોટી આ દુનિયા પર તરતનાં આવેલા છે. સ્વર્ગમય જગતનું ભાન તાત્કાલ હોવાથી તેમને તેની સૃષ્ટિનો અનુભવ કરવો પ્રિય લાગે છે અને તેથી તેઓ કાલ્પનિક સૃષ્ટિમાં વિહાર કરી તેમની સ્વાભાવિક વૃત્તિને પોષે છે.

મિસ એમી જોનસન

આજ મુખી કદી કોઈએ નહિ કરેલી તેવી લંડનથી આસ્ટ્રેલિઆ મુખીની લગભગ ૧૦,૦૦૦ હજાર માઇલની સાદસિક દવાઈ સફર કરનાર એ માર્ક્ટાપરની ૨૪ વરસની પ્રિન્ટિસ મુખી મિસ એમી જોનસનનાં પરા-ક્રમેની પરંપરા-એ બનાફર આજ્ઞાની રિંગન, ધીરજ, સદિષ્ટતા, વિમાની જાનમાં પ્રતીષ્ઠા ને સમયસૂચકતા વગેરે ગુણો આજ્ઞા મણાતી સ્ત્રી-જાતિ માટે ગૌરવ ઉપમનવે તેજા છે.

લંડનથી આસ્ટ્રેલિઆની આજ મુખીમાં દુકામાં દુકા ૧૬ દિવસની પદેવરદેવી મુસાફરી કરનાર જગમગિદ્ધ વિમાની વીર દિલ્લસની મીતિને જાણી પાડનાર એ મુખીએ ને માસની ૫ મી તારીએ એક

નાનકડા સેકંડ હેન્ડ 'લેનસન' નામના વિમાનમાં એમી લંડનના કૉલેજન નામના વિગ્નની મથેકથી સફર માટે રેલીજનોની રંગ લીધી, અને ૭૮૦ માઇલની મજલ એટી એજ દિવસે તે વીએના આવી. વીએનાથી ઉપડી એક ટશે ૭૬૦ માઇલનો રસ્તો કાપી તેણે કૉન્ટેન્ટનોપલ મુકામ કર્યો; અને ત્યાંથી ત્રીજે દિવસે ૫૫૦ માઇલને અંતરે એલેપો હોમકુશન પહોંચી. આટલી સફર તો નિર્વિધે પસાર થઈ, પણ ચોથે દિવસ એલેપોથી બગદાદ જતાં વચ્ચે પડેલું રેતીનું રણ ઓળંગના રેતીના વટોળમાં તેનું નાનું વિમાન સપડાયું અને એ અફાટ રેતીના રણમાં તેને નીચે ઉતરવું પડ્યું. ત્યાં તેને દિમન દેનાર કે મદદગાર કોઈ સાથીદાર નહોતો. એને આધાર હતો માત્ર એરાધેનનો, અને વટોળ એટલો સખત હતો કે એક માત્ર આધારરૂપ વિમાનને પણ ધસડાઈ જતું અચાવતું અશક્ય હતું, પણ આવે સંકટને સમયે, કોઈને ન મૂકે એવી એક અજબ યુક્તિ એમીને સૂઝી. આવા તોફાની પવનમાં ચાલન ધસડાઈ ન જાય તે માટે તેણે હતો તેટલો સામાન બાર વિમાનના પૈડાં પર લાદી દીધો, અને ટ્રાઇ-ક્ષિપ્ત નામના ત્યાંના જંગલીઓના ભયે ભરેલી રિવોલ્વરથી ખડેપગે ચોટી કરવા માંડી. આખરે તોફાન શમતાં ૪૭૦ માઇલની કોરી સફર પછી તેણે બગદાદમાં પ્રવેશ કર્યો.

બગદાદથી પાંચમે દિવસે સંધ્યા સમયે ૭૩૦ માઇલનો રંજ એડીને મરાનમાં બંદર અજબારો તે ઉતરી ને ત્યાં રાતવાસો કર્યો, અને છઠ્ઠે દિવસે હરખાતે હોગે હિંદુસ્તાનનાં દર્શન કર્યાં ને કરાંચી બંદરે મુકામ કર્યો. હૈયું હરખાતું હતું કારણકે કદી પણ કોઇએ નદિ કરલી તેવી લાંગી સફર કે દિવસની ટુંકે મુદતમાં કરનાર તે પ્રથમ જ હતી; હિંદક્ષત્રને પણ ઇંગ્લેન્ડથી દિંદ આવતાં ૮ દિવસ લાગેલા. પણ આટલેથી જ એમીનાં સાહસોનો અંત નથી આવેનો. તેણે પાંચું ઉડપન શરૂ કર્યું અને કલકત્તા સુધીની ૧૪૦૦ માઇલની મજલ તેણે બે દિવસમાં પુરી કરી, પણ આ પછી કપરી વિપત્તિનાં વાદળ તેને માથે ઘેરાયાં.

દવાનાં સખત તોફાન અને ધુમસને લીધે તેનું નાનું વાહન ચગડોળે ચડ્યું. મુકાન કાણમાં નદિ રહેવાથી આટલો સફર પછી નવમે દિવસે તે રસ્તો બૂઝી અને રંગુનને બદલે બૂલથી બાર માઇલ દૂર મન્સીન ગામ આમળ ઉતરી પડી. અહીંયાં એરાધેન જમીન પર ઉતારતાં એક નદિ રેખાના ખાડા માથે અફળાયું. આ અકસ્માતથી વિમાનનાં પૈડાં, એક જાણુની

પાંખ અને પંખાના ચૂરેચૂરા ચર્મગથા, પણ મધ્વરૂપાથી એમી બમી ગઈ. સમારકામ માટે તેને ત્રણ દિવસ રંગુનમાં ગાળવા પડ્યા, અને હિંદથી આસ્ટ્રેલિયા પહોંચવામાં હિંકલસને દરાવવાની ઉમેદ તેના મનમાંજ રહી ગઈ.

રંગુન છોડીને આગળ વધતાં વળી પાછી ધુમસના વાદળમાં તે ઘેરાઈ. આ વખતે તે માત્ર પોતાના આસાધારણ બાહુબળ અને હિંમતથીજ આગળ વધી શકી. ગુમાવેલો વખત ભરપાઈ કરવા તેણે જવાના સાગર ઉપર ચર્મને બેગકોકથી સીંગાપોરનો ટુંકો દવાઈ રતો લીધો, પણ કિસ્મત તેની કસોટી કરતું હોય તેમ આ વેળા તેને ચોમાસુ નડ્યું. એકએક ધોધમાર વરસાદ તૂટી પડ્યો. નીચે ધૂ ધૂ ગર્જતો મહાસાગર અને ચોમેરથી ઘેરી વળેલું વરસાદનું તોફાન, એ ત્રણ વચ્ચે ફસાએલી એમી સ્ત્રી છતાં કોઈ વીરને શોભાવે એવી દૃઢતાથી આગળ વધ્યે જતી હતી. વરસાદને લીધે તેને એટલા તો નીચા ઉતરતું પડ્યું હતું કે દરીયાનાં મોઝાંની ઝાલકો તેને નવકાવતી. જાણે મોતના મોંઘાથી પસાર થતી હોય તેવી દૃષ્ટિ દ્વલુ તેની જતી હતી. એમીને તો એમજ લાગેલું કે હમણાં દરિયો ઝડપી લેશે અને જલચરો ગળા જશે. પરંતુ અંતે-અખૂટ હિંમત, નિશ્ચય, બળ અને પ્રવીણતાથી આ આક્રમકમાંથી પણ તે ઉગરી જવા પામી. તેણે ઈશ્વરનો પાડ માન્યો. પણ આટલું બસ ન હોય તેમ વળી પાછો જવામાં એક અણધાર્યો અકસ્માત થયો. ધારેલા મુકામ 'સરખાયા' કરતાં ૨૫૦ માઇલ દૂર તન્મેમલ ગામે તેને રોકાવું પડ્યું. અહીંથી પસાર થતાં એક ઉંચા અબ્બીદાર વાંસ સાથે તેનું એરોપ્લેન અફળાયું અને પાંખોનાં પટમાં બાર ઈંચનું મોટું બાકાઈ પડ્યું. પ્લારટર તૈયાર કરી એ સાંધવામાં તેનો ઘણો વખત ગયો.

હવે તો તેનું ધારેલું રથજ આટામ્બુઆ દૂરથી દેખાતું હતું. પણ હજી તે ત્યાં પહોંચી શકી નહિ અને તેને તીમોરના ટાપુમાં હેલીકોપ્ટીક ગામે અંધારામાં ઉતરવું પડ્યું. હાથમાં છરા અને લાલાવાળા આ પ્રદેશના વિક-રાજ, દીગણા, જંગલી લોહાનાં ટોળેટોળાં તેને નેત્રને ધસી આવ્યાં. એમી ગભરાઈ, પણ સારા નસીબે તેઓએ કંઈ નુકસાન ન કરતાં તેને ત્યાંના પાદરીને ત્યાં પહોંચાડી. પણ આ રથજ મુધરેલી દુનિયાથી દૂર હોવાથી તારની કે એવી કોઈ ત્યાં સગવડ નહોતી, એટલે ૨૪ કલાક સુધી બહારની દુનિયા-ને એમીના કંઈ સમાચાર ન મળવાથી સૌને તેની ચિંતા થવા લાગી. છેવટે તે આટામ્બુઆ પહોંચી, ને છેવટનો કુદકો ભરી ૫૦૦ માઇલનો શાક માઇલીઓથી ઉભરાતો દરિયો એળંગ્યો. અહીં વાયુયાનશાસ્ત્રી તરફથી

તોફાની દવાના સમાચાર મળતાં એમીને ૩૬ ટલાક રોકાવું પડ્યું. પછી પક્ષીની જેમ નેત્રે જોડી અને ધારેલે સ્થળે ઉત્તર આસ્ટ્રેલિઆના પોર્ટ ડારવિને ૧૯૧૧ દિવસની સાહસિક સફર પછી ‘એમ્પાયર ૩’ ને દિવસે પહોંચી.

(કુમાર પરથી)

શિક્ષકને વિજ્ઞાપિ

મનહર છંદ

નિયત તાલીમ લીધી પ્રવીણતા પ્રાપ્ત થીધી,
શિક્ષક એ માન્યતાથી જૂઠ્ઠામાં ભગાય છે;
શિક્ષકને શીખવાનું પૂર્ણ ન કદાપિ થાય,
નિત્ય અભ્યાસકે ખતો પ્રવીણ થવાય છે;
વેદકનો ગ્રંથ વાંચી વેદ ન થવાય કીક,
પાકશાસ્ત્ર વાંચી કરે રસોઈ દગાય છે;
તેવી રીતે શિક્ષણનું શાસ્ત્ર ને કળા છે ભિન્ન,
સતત પ્રયાસ વિણ કળા ન દગાય છે.
સોંપી બાળવાટિકા તે જ્ઞેષ્ઠ ન જ્ઞેવું તેવું,
ખંતથી સંભાળી સાચા માણી તો ખતાય છે;
રસધારનું સિંચન રસભેદુ યદ્ય કરે,
વાડીનો પ્રત્યેક છોડ પ્રદુષિત થાય છે.
‘મોટું નામ મોટું કામ શિક્ષકનું’ સત્ય વાત,
બોલ્યા છે નવલરામ યુત્ર તે મનાય છે;
દેવામાં લાવીને લાભ પાર પાડે મોટું કામ,
શિદ્ધ કરે મોટું નામ થઈ મેળવાય છે.
શિક્ષણ સંબંધી લેખ શાળાપત્રમાં અનેક,
શિક્ષકને ઉપગોગી નિવિધ લખાય છે;
વાંચવા પ્રત્યેક માસ ખારીકે દષ્ટિથી ખાસ,
શિક્ષણકળાનો સાર સાચો સમજાય છે;
સમગ્ર મનન થાય અનુભવમાં મૂકાય,
શુદ્ધ બને શુંચવણ ગાંઠ ઉઠેલાય છે;

અનુભવ જે દરાય નોંધ ખંતથી લેવાય,
 પ્રયોગ સફળ થાય કર્નજ સધાય છે.
 બાળકને પાળક લે હંમેશ તેડીને ફરે,
 આલનાં ગીણે ન બાળ પાળક નિંદાય છે;
 દષ્ટાંત સમજી આલો ચેતીને શિક્ષક નિત્ય,
 સ્વાશ્રયી બનાવો શિષ્ય દાર્પ વખણાય છે.
 બાળક વિચાર કરી જાને શોધી દાટે સત્ય,
 ટેવ પાડવી જરૂર શુદ્ધિ કેળવાય છે;
 પત્ર પર ઉભા રહે આધાર પોનાનો લઈ,
 કેળવણી સાચી એજ શાસ્ત્રમાં ગણાય છે.
 શ્રમ વિના પ્રાપ્ત થાય તેમા લલીવાર નદિ,
 રત્ન પ્રપાત્રે મેળવેલું ચિરરથાથી થાય છે;
 ચર્ધ માર્ગદર્શક ને શિષ્યને જગ્યા દો જાતે,
 લવિષ્યના છવનનો પાગો દદ થાય છે.
 દાર્પારંભે ગોચ્ય પ્રશ્ને જિજ્ઞાસા સતેજ કરો,
 બાળકોનાં મનક્ષેત્ર તૈયાર કરાય છે;
 પછી મુખ્ય વિષયની રજુઆત કરો રૂઝી,
 મૂલક પ્રશ્નોથી નવું શિક્ષણ આપાય છે.
 શિક્ષણ રસિક થાય એવી મોજના અનેક,
 વિચાર કરવા ચકી સારી મોહવાય છે;
 વિષય પરત્વે ગોચ્ય સાધનો અગત્યનાં તે,
 વિવેકથી વાપરવાં સફળ થવાય છે.
 વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની વ્યક્તિત્ત્વ નોંધ રાખો,
 કોણ કયા વિષયમાં જિજ્ઞાસો તે જણાય છે;
 પ્રયત્નથી કોનો કોનો કેટલો સુધારો થયો,
 નોંધ લેવી તેનો લાભ છેવટે મળાય છે.
 બહારના વાચનની અભિરુચિ થાય એવી,
 મોજના કરવી રૂઝી, લાયા કેળવાય છે;
 વાચનમાળા સિવાય બિન્નભિન્ન સારાં કાવ્ય,
 શીખવવાં, સાહિત્યમાં રસિક કરાય છે;
 વાચન કવિતા અને ઇતિહાસ જીજ્ઞાસના,
 નાટ્યપ્રયોગો, અંકદો સરસ મોજાય છે;

પાત્રની યોજના કરી ચેષ્ટા યુક્ત શીખવવા,
 * બાવ સમજે છે સાચો વક્તા બનાવાય છે.
 વિધવિધ વિષયના હસ્તકામના નમુના,
 * કરાવવા, ભિન્ન ભિન્ન શક્તિ ખીલવાય છે;
 બાગકામ સૃષ્ટિગાન શીખવો નિઃશ્ચય,
 નિરીક્ષણ કરવામાં બાળક ટેવાય છે.
 પર્યટનતથા સ્થાન ભ્રમણ ભ્રમણ નક્કી કરી,
 * વર્ગને ત્યાં લઈ જઈ સ્થાન બતાવાય છે;
 રચનનું મંપૂર્ણ જ્ઞાન આગળથી મેળવીને,
 કહો હકીકત ત્યાંજ હેતુ સમજાય છે.
 ગણિતના વિષયનો પાયો મજબુત કરો,
 તેના પર ધર્મભારત નિર્ભય ચલાય છે;
 કારણ સહિત કૃતિ સમજવો કમસર,
 ચોકસાઈ શીખવવી ઉત્તમ ગણાય છે.
 માનસિક ટેજવણી ચોકસીજ બસ નથી,
 શારીરિક ટેજવણી સાથે સ્વીકારાય છે;
 દૂર અને રમતથી વિવેકે વ્યાયામ આપો,
 શારીરિક ખીલવટ સારી ખીલવાય છે.
 શિક્ષકના વર્તનની અસર અજબ થાય,
 સારી માઠી જાપ શિષ્યહૃદયે છપાય છે;
 માટે રહેણીકહેણી અનુકરણો વધે,
 સાચા નીતિમાન ચાચો નીતિ શીખવાય છે;
 સ્વીકારેલું શુભ કામ શોભાવવું તેને માટે,
 ઉદ્દેશ, ઉર્મિ, ખર્ચ ઉત્તમ ઉપાય છે;
 વિનવે સાકરલાલ વિદ્યથી ડગે ન કદી,
 વિદ્યને વિદારો શીઘ્ર આગળ વધાય છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
 અમદાવાદ.

} સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ

પાઠ્ય પુસ્તક, ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટકર્તા (હેતુભાગ મહિત)	નકલ દીઠ કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામા આવી છે	રિમાર્ક્
૧	વિશ્વિદ્યા લોકાના	મિ. કે. એચ. કામદારકરસનદાસ	નારણદાસ	૧-૮-૦	પાઠ્ય પુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૨	મૂળોળનિવાનું પ્રથમ દર્શન ભા. ૧, ૨ અને ૩	મિ. બી. એલ. કાઝી	એન્ડ સન્સ, સુરત. બી. ગુજરાત ઓરિએન્ટલ સુક ડીપો અમદાવાદ	૦-૫-૦ દરેક ભાગના	"	"
૩	કૃષિક નામું	મિ. આર. પી. અમરજી	મિ. આર. પી. અમરજી, સેરિ બ્રાઉન મેગેરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૩-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૪	મધ્યપ્રેર	"	માડિવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત.	૦-૧૨-૦	અનામ અને વાચકોગી	"
૫	કોવસા કાકા	મિ. હર્ષિરલાલ વીમાવાળા	"	૦-૫-૦	"	"
૬	વિશ્વમિલકત સુરપાળ	મિ. એમ. બી. દલ્લિક	આલબુવન કાર્પોલય, વડોદરા.	૦-૨-૦	"	"
૭	ખાતાને બોલે	મિ. જે. સી. ત્રોધરી	કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત.	૦-૧-૩	"	"
૮	આઈનું અલિદાન	"	"	૦-૧-૦	"	"
૯	દોદેશને ખાતર	"	"	૦-૧-૩	"	"
૧૦	વાક્યકોનો પોપટ	મિ. યુ. જે હાશર	મી. એમ. દવે એન્ડ કો., આણંદ.	૦-૧-૦	"	"
૧૧	મોગીડીનાં મૂલ્ય	"	"	૦-૨-૬	"	"

૧૨ માંદશની વાતો	...	નર. રોહસ, મિસન પ્રેમ,	૦-૧-૦	"	"
૧૩ નેપાળ અને આસામ	મિ. એમ. નર. દિવેલી	સુરત.	૦-૧૨-૦	લાયજેરી	"
૧૪ નવાં અને ભુના બાળન	મિ. કે. કે. નેશી	કે. કે. નેશી એન્ડ અર્ધે	૦-૫-૦	ઈનામ અને લાયજેરી	"
૧૫ અર્જુનગાળા	મિ. ડી. ડી. શાહ	મુબઈ.	૦-૧-૩	"	"
૧૬ ચક્રવર્તિ સનતકુમાર	"	માદામચાવલી કાર્યાલય,	દરેકના અમલો	"	"
૧૭ મયુધર શ્રી ગૌતમસ્વામિ	મિ. એન. મકાતી	અમદાવાદ.	૧-૮-૦	"	"
૧૮ અરત બાહુભળી	મિ. એન. મકાતી	"	વીસે ગોપરીઓના	"	"
૧૯ આપ્રકુમાર	મિ. ડી. ડી. શાહ	બાબ અંચાવલી કાર્યાલય,	ના મેટના	ઈનામ અને લાયજેરી પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.	"
૨૦ મહારાજા ઐયુધ	"	લપ, અમદાવાદ.	૦-૧-૦	"	"
૨૧ વીર ભાભાશા	મિ. એન. મકાતી	"	૦-૧-૦	"	"
૨૨ મહામંત્રી ઉદયન	"	"	૦-૧-૦	"	"
૨૩ મહાસતી અંબના	મિ. ડી. ડી. શાહ	"	૦-૧-૦	"	"
૨૪ રાજા પ્રસન્નચંદ્ર	"	"	૦-૧-૦	"	"
૨૫ મયલ રેલા	"	"	૦-૧-૦	"	"
૨૬ ચંદન મલયાગિરિ	"	"	૦-૧-૦	"	"
૨૭ કાન કલિઆરો	"	"	૦-૧-૦	"	"
૨૮ ભુનીશી હરિકેશ	"	"	૦-૧-૦	"	"
૨૯ કલિલ સુનિ	"	"	૦-૧-૦	"	"

૩૬૩

૩૦ સેવાશ્રી નંદીશેન	"	"	...	"	"	"
૩૧ શ્રી સુદીભદ્ર	"	"	...	"	"	"
૩૨ મહારાજ સંપ્રતિ	"	"	...	"	"	"
૩૩ પ્રભુ મહાવીરના દસ શ્રાવકો	"	"	...	"	"	"
૩૪ સ્વાધ્યાય	"	"	...	"	"	"
૩૫ બેગ જિલ્લાની બુરોજા	મિ. યુ. જે. હાકાર	સી. એચ. દવે એન્ડ કો., આણંદ	૦-૨-૬	વાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.	"
૩૬ વિચારસ્વાતંત્ર્યનો	મિ. કે. સી. હાકાર	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ	૦-૧૨-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.	"
૩૭ દેવી ચોધરાણી	મિ. બંકીમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય	મોડિવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત	૧-૮-૦	લાયજેરી સ્કોલર્સ લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.	"
૩૮ પ્રાથમિક શિક્ષણનાં મૂળતત્ત્વો	મિ. ને. એ. રીચે	મિ. મોહનલાલ દામોદર મહેતા, રાજકોટ	૧-૦-૦ (કાગળનું પુરું)	લાયજેરી અને ટીચર્સ લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.	"
૩૯ રાખજીની વાતો	મિ. ચંદ્રવર્તિ રાજ-ગોપાળાચાર્ય	પ્રસ્થાન કાર્યલય, અમદાવાદ	૦-૩-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.	"
૪૦ મોતીનાં તોરણ	મિ. કે. જે. મોતીવાળા	મિ. કે. જે. મોતીવાળા, ટીકવાચોક્ષી અમદાવાદ	૦-૧૦-૦	ઈનામ અને લાયજેરી	ઠાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.	"
૪૧ કુમારચિત્ર ભા. જ.	મિ. આર. પી. અનંદ	મિ. ડી. ડી. મોગલ્લી, અને મિ. ડી. ડી. દેવજીપેળ, અમદાવાદ.	૦-૬-૦	ટીચર્સ ગેન્યુઅલ	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.	"

(અંગ્રેજીમાં સહી) સી. એમ. શાહ,
ફાર એડ્યુ. ઇન્સ. ઉ. લા.

(૨)

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નં. ૬૫૯૭—સને ૧૯૩૦ માં લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં
પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી.

નંબર	નામ	માર્ક	નં	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ સેન્ટર		૨૮	છનાભાઈ ગોતીભાઈ	૨૯૯
૧	શુવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૪૦૪		લીંબાચીઆ	
૨	પુરષોત્તમદાસ મુળશંકર પંડ્યા	૩૮૩	૨૯	મહેચરભાઈ જોષીભાઈ પટેલ	૨૯૮
૩	લાલશંકર દલસુખરામ ભંડારી	૪૪૦	૨૯	મંગાજી ધુરાજી વાઘેલા	૨૯૮
૪	તદ્દમચંદ્ર શુદેભાઈ પુળરા	૩૩૭	૩૧	ભગવાનજી મગનલાલ ઠક્કર	૨૯૭
૫	મોમચંદ્ર ચીમનલાલ શાહ	૩૩૫	૩૧	મોગીલાલ ભુરાભાઈ સંઘવી	૨૯૭
૬	લીલાચંદ્ર શુક્લમચંદ્ર ભાવાવટ	૩૩૧	૩૩	મેરઘનભાઈ અમથાભાઈવાળંદ	૨૯૬
૭	મુળામરામ મુળજીભાઈ જોશી	૩૩૧	૩૪	ચીમનલાલ નાયાલાલ શાહ	૨૯૪
૮	નાયાભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૩૩૦	૩૪	મુળજીભાઈ મહીપતભાઈ પટેલ	૨૯૪
૯	ગોકળભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૩૩૦	૩૬	માધવલાલ મયારાંકર દવે	૨૯૨
૧૦	મહીપતરામ હીમતરામ ત્રિવેદી	૩૩૦	૩૭	ચીમનલાલ આશારામ ઠક્કર	૨૯૦
૧૦	જેશંકર ચુનીલાલ રાવળ	૩૨૭	૩૭	કાન્તીલાલ મગનલાલ ત્રીપાડી	૨૯૦
૧૧	ચંદનસિંહ કુબેરસિંહ ઝાલા	૩૨૪	૩૭	કેમદભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૯૦
૧૨	ચંદુલાલ વીરલદાસ જોશી	૩૨૧	૩૭	અકાન્તીલાલ વિરચંદાસ શાહ	૨૯૦
૧૩	નારણભાઈ ઉકાભાઈ વણકર	૩૧૬	૪૦	દેવદત્ત રાણાજી જોરીયા	૨૮૮
૧૪	મોહનલાલ નવાજી ખારોટ	૩૧૪	૪૦	જયંતીલાલ ગૌરીશંકર જોશી	૨૮૮
૧૪	લક્ષ્મીકાન્ત મહાસુખરામ ઠાકોર	૩૧૪	૪૦	પુરોત્તમ વાધજીભાઈ પટેલ	૨૮૮
૧૪	નટવરલાલ પુનમચંદ્ર સોની	૩૧૪	૪૩	જયંતીલાલ મણીલાલ શાહ	૨૮૭
૧૭	જયપતરામ કાળીરામ પંડ્યા	૩૧૩	૪૩	મહીજી મીઠાભાઈ પરમાર	૨૮૭
૧૮	કશવલાલ મુળશંકર વ્યાસ	૩૧૦	૪૩	નરસિંહલાલ મગનલાલ ત્રિવેદી	૨૮૭
૧૯	દાઉદ રણજીભાઈ મકવાણુ	૩૦૮	૪૩	શાંતીલાલ મણીલાલ ભટ્ટ	૨૮૭
૨૦	કલેમન્દ પુનજીભાઈ પ્રિન્સી	૩૦૭	૪૭	જાહેરઅલી શુવાભાઈ મુખી	૨૮૬
૨૧	ચીમનલાલ મગનલાલઉપાધ્યાય	૩૦૬	૪૮	દાલેદખાન ઉસ્માનખાન મહાજી	૨૮૫
૨૨	પ્રાણજીવન ખુસાલદાસ	૩૦૨	૪૮	મીરધરલાલ બાપુલાલ ઠાકોર	૨૮૫
	મણીઆર		૪૮	કર્નેવીઅસ સુલેમાન દંતાલીયા	૨૮૫
૨૨	જયંતીલાલ કાળીદાસ શાહ	૩૦૨	૪૮	મનારસાહ હીરાલાલ પટેલ	૨૮૫
૨૪	ડાલાભાઈ બાળભાઈ દેસાઈ	૩૦૧	૪૮	મોહનલાલ ગીરજાશંકર વ્યાસ	૨૮૫
૨૫	નદલાલ પોપટલાલ રાવળ	૩૦૦	૪૮	ઓનેસીમસ પ્રેમચંદભાઈ	૨૮૫
૨૫	સીરાજી શુભાઈ ખારેઆ	૩૦૦		પ્રિન્સી	
૨૫	વાહીલાલ જગનલાલ ભાવસાર	૩૦૦	૪૮	રતિલાલ ખોડીદાસ મહેતા	૨૮૫
			૫૫	ઉસમાનમીઆ. મોદામીઆ	૨૮૪
				ચૌદાણુ	

૫૬ દરિયાસાહેબ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	૨૮૩	૯૪	મારતદાન દાહ્યાભાઈ બડવા	૨૬૮
૫૬ દરિયાસાહેબ રામચંદ્ર દાહર	૨૮૩	૯૪	નાથાભાઈ કૌશાભાઈ સગર	૨૬૮
૫૬ જીગજ્ઞદાસ મગનલાલ લાવસાર	૨૮૩	૯૪	નટવરલાલ દત્તસુખરામ	૨૬૮
૫૬ કાન્તીલાલ ચીમનલાલ પરીખ	૨૮૩		અધ્યાર	
૫૬ માનસંગ દાદુભાઈ વાઘેલા	૨૮૩	૯૪	કાન્તીલાલ જગનલાલ વોહરા	૨૬૮
૬૧ ચાડીલાલ લક્ષ્મણભાઈ કાઠીઆ	૨૮૨	૯૭	જેઠાલાલ મોદનલાલ કંકર	૨૬૭
૬૨ શ્રીજલાલ કેશવલાલ અલ્લભદ	૨૮૧	૯૭	મકરાભાઈ ભીખાભાઈ જોજ	૨૬૭
૬૨ કરણાશંકર દીવેશ્વર વ્યાસ	૨૮૧	૯૯	કેશવલાલ પુંગભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૨ નટવરલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૨૮	૧૦૦	માધવલાલ દેવશંકર શુક્લ	૨૬૫
૬૨ અકચરાભાઈ ત્રીભોવનદાસ પટેલ	૨૮૧	૧૦૧	રમણલાલ મંગળદાસ ત્રિવેદી	૨૬૪
૬૫ પ્રાણુલાલ સુનીલાલ મહેતા	૨૮૦	૧૦૨	ભુપતસિંહજી અમેસિંહજી	૨૬૩
૬૬ અંબાપ્રસાદ શંકરલાલ ત્રવાડી	૨૭૯		કાંકર	
૬૬ જયશંકર અંબાશંકર શુક્લ	૨૯૯	૧૦૨	દેવીસંગ અજબસંગ પરમાર	૨૬૩
૬૬ કાલસંકર ધનેશ્વર ભટ્ટ	૨૭૯	૧૦૪	અલાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૨
૬૯ દરિક્ષિત મોતીરામ જોશી	૨૭૯	૧૦૪	કેશવલાલ મગનલાલ ગોર	૨૬૨
૬૯ મુળુભાઈ પતુભાઈ ચુડાસમા	૨૭૯	૧૦૪	શીલીપ ગોવિંદભાઈ મકવાણા	૨૬૨
૭૧ હર્ષભાઈ લગાભાઈ પટેલ	૨૭૭	૧૦૪	રામકિશ મોદનલાલ પાઠક	૨૬૨
૭૧ શીવસિંહ લાલભાઈ દેસાઈ	૨૭૭	૧૦૮	ચંદનસિંહ રામસિંહ ચુડાસમા	૨૬૧
૭૩ નાથાભાઈ ચક્રલાલ શાહ	૨૭૬	૧૦૮	જગન્નાથ અમથાલાલ બારાટ	૨૬૧
૭૩ શાંતિલાલ કુબેરદાસ શાહ	૨૭૬	૧૦૮	નારણુલાલ આશારામ પટેલ	૨૬૧
૭૫ અંબાલાલ છોટાલાલ ભટ્ટ	૨૭૫	૧૧૧	ફ્રિડ્રિક લામરસ ફ્રેન્ક	૨૬૦
૭૫ કસમખાન શીરામખાન પદાણ	૨૭૫	૧૧૧	રણુજીડલાલ પુરયોત્તમદાસ	૨૬૦
૭૫ પ્રાણુજીવન વનમાળીદાસ વ્યાસ	૨૭૫		શાહ	
૭૫ પ્રતાપસિંહ ચેલાજી ધોલેતર	૨૭૫	૧૧૧	શાંતિલાલ હર્ષિરલાલ શુક્લ	૨૬૦
૭૯ માલાશંકર વીડલભાઈ પંડ્યા	૨૭૪	૧૧૪	ચંદુલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૫૯
૭૯ દુર્ગાશંકર ઉદેરાગ શુક્લ	૨૭૪	૧૧૪	મક્તલાલ આલમચંદ શાહ	૨૫૯
૭૯ પુસુક પુરયોત્તમ પરમાર	૨૭૪	૧૧૪	રણુભાઈ પ્રણુદાસ પટેલ	૨૫૯
૮૨ દલપતરામ લાઈસંકર ભટ્ટ	૨૭૩	૧૧૪	અ મોદનલાલ સુનીલાલ શુક્લ	૨૫૯
૮૨ દાઉદ વિસરામભાઈ સોલંકી	૨૭૩	૧૧૭	શાંતીલાલ છોટાલાલ ભટ્ટ	૨૫૮
૮૨ જાઉદ સુરેમાન ખિરતી	૨૭૩	૧૧૭	સોમાભાઈ મોદનભાઈ પટેલ	૨૫૮
૮૪ ઝાહારામ કેતારામ ભટ્ટ	૨૭૨	૧૧૯	ગીરનશંકર હીરાલાલ જોશી	૨૫૭
૮૫ પુનમલાલ એમચંદ શાહ	૨૭૧	૧૧૯	રતિલાલ કેશવલાલ પંડિત	૨૫૭
૮૬ અંબાલાલ આશારામ જોશી	૨૭૦	૧૨૧	જેઠાલાલ નાથુરામ દવે	૨૫૬
૮૬ ચંદનસંગ મોહબ્બતમંગ ગોહેલ	૨૭૦	૧૨૧	જીગતરામ ગોરીશંકર ત્રવાડી	૨૫૬
૮૬ કેશવભાઈ ખાનાભાઈ પરમાર	૨૭૦	૧૨૧	કાન્તીલાલ છોટાલાલ	૨૫૬
૮૬ રામભાઈ પ્રાણુભાઈ પટેલ	૨૭૦		ઉપાધ્યાય	
૯૦ લાલશંકર કરણાશંકર જોશી	૨૬૯	૧૨૧	નાલજી રાયચંદ શાહ	૨૫૬
૯૦ મણીલાલ કાશીનાથ વ્યાસ	૨૬૯	૧૨૧	રણુજી રાયચંદ	૨૫૬
૯૦ રામશંકર માધવલાલ જોશી	૨૬૯	૧૨૧	અ રમતાજી મોદનજી મોલંકી	૨૫૬
૯૦ સામરભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૬૯	૧૨૬	પુરયોત્તમદાસ જીગનરામ કંકર	૨૫૫

૧૨૬ મહાલીકાકાલ અંબારાંકર રાવળ	૨૫૫ ૧૫૪	કાલાભાઈ ભાઈશંકર ત્રવાડી	૨૪૩
૧૨૬ અચીમનકાલ મુળજીદાસ શાહ	૨૫૫ ૧૫૪	રામાભાઈ ચામળભાઈ પટેલ	૨૪૩
૧૨૮ કાલાભાઈ બુનાભાઈ પટેલ	૨૫૪ ૧૫૭	ગુલાબસીંગ માધુસીંગ ચૌહાણ	૨૪૨
૧૨૮ કાળાજી હીરાજી કાલી	૨૫૪ ૧૫૭	અમરભાઈકર રાજીરામ ત્રવાડી	૨૪૨
૧૨૮ કાનજી મોહન દમીરાણી	૨૫૪ ૧૫૮	ગમાભાઈ ખોડીદાસ પટેલ	૨૪૨
૧૨૮ શિશુકાલ ગીરધરકાલ	૨૫૪ ૧૫૮	ચીમનકાલ ધનેશ્વર મહેતા	૨૪૧
ઉપાધ્યાય		૧૫૮ માગણુભાઈ પરસોત્તમદાસ	૨૪૧
૧૨૮ ૧૬૫ગ્રામ આત્મારામ જોશી	૨૫૪	પટેલ	
૧૨૮ ગીવત્રકાલ મગનકાલ દવે	૨૫૪ ૧૫૮	પુજાભાઈ મનાજી પટેલ	૨૪૧
૧૩૪ કાલાકાલ સોમાભાઈ	૨૫૩ ૧૫૮	અ નટવરકાલ વસુભરામ જોશી	૨૪૧
ભાવસાર		૧૬૨ ભક્તિભાઈ વેણાભાઈ પટેલ	૨૪૦
૧૩૪ કનૈયાકાલ સુનીકાલ દવે	૨૫૩ ૧૬૨	કૃષ્ણ રામજી	૨૪૦
૧૩૪ મહાલીકાલ મધુરભાઈ પટેલ	૨૫૩ ૧૬૨	કેશવકાલ ધરમદાસ	૨૪૦
૧૩૪ નારણભાઈ જ્યેષ્ઠકર ત્રવાડી	૨૫૩ ૧૬૨	મણીકાલ ગોવિંદભાઈ	૨૪૦
૧૩૪ અમજીકાલ કરસનદાસ શાહ	૨૫૩ ૧૬૬	જટારકર દેવજીકર જોશી	૨૩૬
૧૩૮ અગદેવકાલ ધર્મજીકાલ પટેલ	૨૫૨ ૧૬૬	કાકુજી માધુજી કાલા	૨૩૬
૧૩૮ કોટકાકાલ મુળજીભાઈ	૨૫૨ ૧૬૬	ત્રદગીચંદ ખોડીદાસ ડોશી	૨૩૬
અનુવાણી		૧૬૬ માલોજીકાલ નંદકાલ ત્રિવેદી	૨૩૬
૧૪૦ જમીનદાસ મોહનકાલ દવે	૨૫૧ ૧૭૦	અંબાકાલ સુનીકાલ દેસાઈ	૨૩૮
૧૪૧ રવીચંકર મગનકાલ ત્રિવેદી	૨૫૦ ૧૭૦	ચંદુલાલ અંબારામ ભટ્ટ	૨૩૮
૧૪૨ રણુજીકાલ મણીકાલ પટેલ	૨૪૯ ૧૭૦	ચીનુભાઈ દરજીવન પાટેખ	૨૩૮
૧૪૩ અગદેવભાઈ જોગરભાઈ	૨૪૮ ૧૭૦	રતિલાલ વિશ્વનાથ ઉપાધ્યાય	૨૩૮
ચોમલા		૧૭૦ મણીચંકર જોગરામ	૨૩૮
૧૪૩ ગૌરીચંકર શીવચંકર ત્રિવેદી	૨૪૮	ઉપાધ્યાય	
૧૪૩ જ્યેષ્ઠકર ગીરધરકાલ	૨૪૮ ૧૭૫	અમરતકાલ દરગોવિંદ જોશી	૨૩૭
ઉપાધ્યાય		૧૭૫ પ્રદલાદ જેશંકર પંડ્યા	૨૩૭
૧૪૬ રણુજીકાલ છોટાકાલ પડવા	૨૪૭ ૧૭૭	દસરથકાલ સુનીકાલ દવે	૨૩૫
૧૪૬ અમલગુરુગ દલમુખરામ	૨૪૭ ૧૭૭	હીરાકાલ મોહનકાલ પંચોલી	૨૩૫
ઉપાધ્યાય		૧૭૭ ચીત્રદાસ લાલાજી શાહ	૨૩૫
૧૪૭ અંબારામ નારણદાસ પટેલ	૨૪૬ ૧૮૦	મણીકાલ મોતીરામ પંડ્યા	૨૩૪
૧૪૭ રતિચંકર બીખારામ ત્રીપાઠી	૨૪૬ ૧૮૦	રામપ્રસાદ દસરથકાલ મહેતા	૨૩૪
૧૪૭ રામાભાઈ અદેચરભાઈ વળંદ	૨૪૬ ૧૮૨	ધર્મજીકાલ પ્રભાચંકર દવે	૨૩૪
૧૫૦ નારણુભાઈ દલાજી રમણુન	૨૪૫ ૧૮૨	પ્રેમચંકર જેશંકર પંડ્યા	૨૩૦
૧૫૦ કુદાસગ જ્યેષ્ઠદાસ	૨૪૫ ૧૮૨	રણુજી માધુભાઈ સાકગીઆ	૨૩૩
મહેતા		૧૮૨ રતિલાલ મોહનકાલ પાટેખ	૨૩૩
૧૫૦ અઢેવસિદજી ચતુરસિદ	૨૪૫ ૧૮૬	અગદેવકાલ નરમિલકાલ દણ્ડ	૨૩૨
ચૌહાણ		૧૮૬ જટારકર નાનાપાલ ત્રિવેદી	૨૩૦
૧૫૨ ચંદુલાલ ચંકરલાલ શાહ	૨૪૪ ૧૮૮	મોહનકાલ મગનકાલ	૨૩૧
૧૫૨ રાવવ સામગ ધંધુજીઆ	૨૪૪	ઉપાધ્યાય	
૧૫૪ સુધાખીભાઈ જગનભાઈ પટેલ	૨૪૩ ૧૮૮	રતિલાલ સોમનાથ બાસ	૨૨૧

૧૯૦	ચંદુલાલ હરિલાલ પરીખ	૨૩૦	૧૧	દાદમીઆં મેહમુદમીઆં સૈયદ	૨૮૮
૧૯૦	મગનલાલ દુલ્લદાસ સોલંકી	૨૩૦	૧૨	ગની રામભુજ ગેખ	૨૪૫
૧૯૨	આશાશંકર ધનેશ્વર આચાર્ય	૨૨૯	૧૩	દેવાગુમેન શુભાદિદીન દાદરી	૨૩૯
૧૯૩	લાલશંકર હરિલાલ ત્રવાડી	૨૨૬	૧૩	ઝીલાણીમીઆ મેહમુદમીઆ	૨૪૯
૧૯૪	હીરાલાલ સોમનાથ પટેલ	૨૨૫		સૈયદ	
૧૯૫	આશાલાલ મનોરલાલ પટેલ	૨૨૪	૧૫	વઝીરખેમ મહમદખેમ મીરઝા	૨૨૨
૧૯૫	ચંદુલાલ વાઠીલાલ મોદી	૨૨૪	૧૬	કઝીરફાન ખાંતીમીઆં દાદરી	૨૧૦
૧૯૫	નટવરલાલ મણીલાલ ભટ્ટ	૨૨૪			
૧૯૫	રવીશંકર નરભોરામ બેશી	૨૨૪			
૧૯૯	શામળગાધ ગોહળદાસ પટેલ	૨૨૨			
૨૦૦	મફતલાલ ખુશાલરામ ભટ્ટ	૨૧૮			
૨૦૦	ત્રોકમલાલ કેશવલાલ નાયક	૨૧૮			
૨૦૨	નટવરલાલ પ્રભાશંકર ભટ્ટ	૨૧૪			
૨૦૩	સીરીલ મોરારભાઈ ખ્રિસ્તી	૨૧૩			
૨૦૪	ગૌરીશંકર દેવારામ મહેતા	૨૧૧			
	ખેતીવાડી આચાર્ય કેર્મ				
૧	મધાખજી રામાજી કેળા	૩૦૮			
૨	આશાલાલ મંગળચંદ દક્કર	૨૬૯			
૩	ભાઈલાલ પરશોત્તમ પટેલ	૨૬૮			
૪	ધર્મવરભાઈ મોતીલાલ "	૨૪૭			
૫	ઉત્તમભાઈ કાળીદાસ "	૨૪૭			
	ઉર્દુ-ગુજરાતી				
૧	મોદમદઅમીન ખુશમીઆ	૨૯૭			
	ટેટીવાળા				
૨	મદમદ ઝુરુસેનખાન મદમ	૨૮૯			
	મદમસેનખાન પઢાણ				
૩	અલમુદીન દુસેનુદીન સીદ્દીકી	૨૮૨			
૪	કમરુદ્દીન નાયુખદ શેખ	૨૭૯			
૫	દુસેનમીઆં મીરસાહેબમીઆં	૨૭૧			
	દાદરી				
૬	મઝહેર કમયુમ ગોર મુહમદ	૨૬૭			
	રોખ				
૬	શાખીર દુસેનખાન જશીર	૨૬૭			
	મદમદખાન પઢાણ				
૮	મોદમદ ધરમાઇલ ધર્મામ	૨૬૧			
	લાઈ ગેખ				
૯	ગીયા ઉલ્લક ગુલામમોદમદ	૨૬૦			
	ખ્રિસ્તી				
૧૦	કેમ્બાનગની અદવારખજી છીપા	૨૪૯			
૧૧	દાદમીઆં મેહમુદમીઆં સૈયદ	૨૮૮			
૧૨	ગની રામભુજ ગેખ	૨૪૫			
૧૩	દેવાગુમેન શુભાદિદીન દાદરી	૨૩૯			
૧૩	ઝીલાણીમીઆ મેહમુદમીઆ	૨૪૯			
	સૈયદ				
૧૫	વઝીરખેમ મહમદખેમ મીરઝા	૨૨૨			
૧૬	કઝીરફાન ખાંતીમીઆં દાદરી	૨૧૦			
	ગુજરાતી-ઉર્દુ				
૧	મુહમ્મદ મોતીલાઈ મોહણ	૩૭૨			
૨	મુલામઅહમદ મુલામ મુસ્તુફા	૩૬૧			
	કાઝી				
૩	લાદજીભાઈ વાનજીભાઈ	૩૪૨			
	મુસ્તાની				
૪	ફુરુવેશભાઈ જગનભાઈ ધાંગી	૩૧૧			
૫	રસુલમીઆં મહમદમીઆં	૨૯૭			
	બેલીમ				
૬	સાખેખખાન ફેઝુદીનખાન	૨૮૮			
	પઢાણ				
૭	ધરમાઇલમીઆ ફેઝુમીઆં	૨૮૨			
	મસેક				
૮	મુલામ મહમદ રસુલભાઈ રોખ	૨૭૮			
૯	અખ્યાસમીઆ અકબરમીઆ	૨૭૫			
	બેલીમ				
૧૦	સલાલી જેહાગીરભાઈ રોખ	૨૭૪			
૧૧	અખ્યાસમીઆ રસુલમીઆં	૨૭૦			
	પટેલ				
૧૨	ફિરમાનમીઆ નાયુમીઆં શેખ	૨૬૮			
૧૩	અબ્દુલ વહાબ હુમીઆં	૨૬૫			
	સૈયદ				
૧૪	અલીમીઆં દુસેનમીઆ સૈયદ	૨૬૨			
૧૪	રસુલ પુનજીભાઈ સિપાઈ	૨૬૨			
૧૬	અબ્દુલકરીમ રજોભાઈ કુરેશી	૨૫૯			
૧૭	મીલીકખાન દલીખાન પઢાણ	૨૫૬			
૧૮	મુલામ રસુલ દુસેનભાઈ	૨૫૪			
	મનસુરી				
૧૯	આલમખાન આઝમખાન	૨૫૧			
	મસેક				
૧૯	પીરા પુનજી હાઝમ	૨૫૧			
૨૧	મદમદ મુસા માર	૨૩૯			

(૩)

તા. પૂર્વે સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ ના મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લીક હન્ડરૂકશન-
ના હુકમ નં. એસ. ૮૬ (એ)-૨૬-ની થી નીચેની ચોપડીઓ ખાતા તરફથી
જે મંજુર કરવામાં આવી હતી તેની મંજુરી આથી પાછી ખેંચી લેવામાં
આવે છે.—

૧. ત્રિવેદીકૃત લઘુ વ્યાકરણ લા. ૧.
૨. મેક્ષિલનની ગુજરાતી કોપિયુકો, લા. ૧-૭.
૩. ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તાઓ.
૪. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તાઓ.
૫. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની ગુજરાતી આરતિ.

(અંગ્રેજીમાં સહી) ડે. જી. ગીરવાણી
એ. ઇ. ઉ. બા.

(ઉ. લા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના હુકમ નં. ૬૭૫૨ તા.
૧૨-૯-૧૯૩૦ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

ઇ. સ. ૧૯૩૦ ની સાલની એન. પી. વકીલ સ્કોલર્શિપ
માટેની પરીક્ષાનું પરિણામ નીચે પ્રમાણે છે

નંબર.	નામ.	જે સ્કૂલમાં અભ્યાસ કર્યો હોય તે શાળા.	માસિક સ્કોલર્શિપની રકમ.
	કલાસ. એ.		રૂપિયા.
૧.	ઇન્દુમતી આર. શેઠ. ૧૩.	ગવર્નમેન્ટ ગર્લ્સ' હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ.	૪-૦-૦
	કલાસ. બી.		
૨.	લક્ષ્મી-તા જે. બા. ૧૪	"	૫-૦-૦
	કલાસ. સી.		
૩.	મતી એસ. તારાપોર. ૧૫	"	૬-૦-૦
	કલાસ. ડી.		
૪.	માણિક પી. ભાવનગરી. ૧૬	"	૭-૦-૦

અમદાવાદ
૧૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ }

(સહી) હરિપ્રસાદ, વી. દેસાઈ
પ્રમુખ, અમદાવાદ યુનિવર્સિટી.

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

આકર	શેઠ ભાઈચંદ રણછોડભાઈએ	૧૭-૫-૬	રૂલ જમાડી.
મોદચંદ	ગામચોકાએ	૨૫-૦-૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
ગોધાવી	રૂલ કમિટિના મેમ્બર શાહ મોહનલાલ લક્ષ્મીચંદ	૧૩-૦-૦	દેક રૂલમાં સાકર બહેંચી.
ઓગણુજ	રાત કચરા જગને	૧૫-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં બહેંચ્યાં.
નવાપુરા	રૂલકમિટિના મેમ્બર શેઠ મણીલાલ કેશવલાલે	૩-૮-૦	છાકરીએને કકડા તથા બાળપોથી બહેંચી.
દાથીજણુ	વીરમગામના સાધુ ગંગારામ-દાસજીએ	૨-૦-૦	પતાસાં બહેંચ્યાં.
સહીજપુર	નગરાસણના સાધુ રૂપરામજીએ	૧-૦-૦	શરડી વહેંચી.
	મિ. કેશવલાલ ગંગેચંદ શાહે	...	રૂલ જમાડી.
	મિ. વાડીલાલ માણેકલાલે	૧૦-૮-૦	છાકરાને પિત્તળના પ્યા-લા તથા છાકરીએને ઓઢણીઓ તથા પ-તાસાં બહેંચ્યાં.
	પોરના રહીસ પા. ડાલાભાઈ વણુરસીદાસે	૨૦-૦-૦	છાકરાએને જ. સિ. પ્યાલા તથા છાકરીએને ઓઢણીઓ બહેંચી.
	પોરના રહીશ મુંદરચે	૧૨-૦-૦	છાકરા તથા છાકરી-એને પિત્તળના રકા-બીપ્યાલા બહેંચ્યાં.
	કુવાડાના પા. ભગાભાઈ સામળદાસે	૫-૦-૦	પેંડા તથા સાકર બહેંચી.
કુળકચલ	પોધાના ધનામદાર માણેક-લાલ મનસુખભાઈ શેઠ	૩-૦-૦	બંને રૂલોમાં પનામાં બહેંચ્યાં.
પરદોલ	મી. ગા. ભારતર વહેરીભાઈ ઇશ્વરભાઈએ	૩-૦-૦	પ્યાના તથા પતાસાં બહેંચ્યાં.
	હરજીઆવના મુયાર.મોમા જેઠા	૧-૪-૦	પતાસાં બહેંચ્યાં.
	ત્રીપડીના મુયાર મણીલાલ ગોતીલાલએ	૧૫-૦-૦	રૂલ જમાડી
ઉમેડા	કુંભાર જેળા બુદ્ધે	૧૦-૦-૦	છાકરાને ટોપીઓ તથા છાકરીએને કકડા તથા પતાસાં બહેંચ્યાં.
	શાદ ગીરધરલાલ દાથીજાઈએ	૪૨-૦-૦	રૂલ જમાડી તથા પનાસાં બહેંચ્યાં.
વીસત્રપુર	વોરા શુભામીયાં ગુલાબમીયાંએ		
	ચોદાણ વાધજભાઈનયુસાઈએ		

આગીઓલ	હાકોર રામસિંહ સ્વમિદે શાહ જયચંદ નારણજીએ શાહ પરસોત્તમ દરગોવને ગામના આગેવાનોએ	૨-૦-૦ ૧૫-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨૦-૦-૦	પનાસાં વહેંચ્યાં. રકૂત જમાડી. મહાધ વહેંચી. પાંડિયાળ રકૂતમાં લા- વી આપ્યું
કણભા શિવજી	પટેલ હંશુરભાઈ ગોઠાભાઈએ મિ. પ્રદેવનાથ સ અહેચર ભાઈએ મિ. શીવાભાઈ જેસાંગભાઈએ રકૂતકમિટિના જેમરે રામ ગોર ગમાભાઈ આપાભાઈએ	૪૦-૦-૦ ૩૨-૦-૦	એ ૧ રકૂતો જમાડી. રકૂત જમાડી.
નોલી	સ મદખા મીયાજીએ ગરદોલના સુયાર આધા છગ	૩૧-૦-૦ ૫-૦-૦	પાંડિયાળ આપ્યું.
એણાસણ	પા. ડોરાભાઈ રણકોડભાઈએ વનાલીઆના દહર અંબારામ નયુભાઈએ મરોડાના દહર હંશુરલાલ મેતીભાઈએ	૨-૦-૦ ૫-૦-૦ ૧૬-૦-૦ ૧૦-૦-૦	પનાસાં વહેંચ્યાં. પનાના તથા પનાસાં વહેંચ્યાં. રકૂત જમાડી. વિદ્યાર્થીને રકાખી ખાલા સાકર સાથે વહેંચ્યાં.
વારણા	જમીનપુરાના દેશાઈભાઈ સંકરભાઈએ પરદેવના પા. જવરલ.ઈ સાગળનાઈએ	૧૦-૦-૦ ૧૬-૦-૦ ૧૬-૦-૦	રકાખી ખાલા ઓટણી તથા પનાસાં વહેંચ્યાં. "
રાયપુર			

બેરાનિહો.

બદરપુર	જીપીઆલના શનાલાલ સાંકળ ચ દશા ખડાયતા વાણીઆએ જીપીઆલના લલ્લુસાઈસાક જયંદ દશા ખડાયતા વાણીઆએ જીપડીના હરિવજ્રવ વીરચંદ દશાખડાયતા વાણીઆએ પાંડક રણકોડભાઈ દરજીવન પા. દેશ ઈ અમયાભાઈની વાલી બાઈ કેસરે મુમતોકોએ ધનામ તથા મિડાઇ વખતે	૧૦-૦-૦ ૧૦-૦-૦ ૧૦-૦-૦ ૧૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦ ૪૨-૦-૦	જમનસિંહવરના ખાલા, તથા પત સાં વહેંચ્યાં " " " રકૂત જમાડી. " ધનામ તથા મિડાઇ વહેચી
વહેરા			
વણમોલી	શા. ડોરાલાલ ખુશાલદાસે ગામતોકોએ	૧૫-૦-૦ ૧૫-૦-૦	રકૂત જમાડી. મોટું પાંડિયાળ જેવું આપ્યું.
દાગજીપુરા			

મોંધરાલી	પા. ખોડાલાઈ મટારલાઈએ દેવે મોમેશ્વર જમનલાલ ખીન રણુછોડલાઈએ	૨૫—૦—૦ ૨૨—૦—૦	રૂઢલ જમાડી. "
ચેરડા	દાકેર સાહેબ શ્રી દિનનસિંહજી તખતસિંહજીએ	૭૫—૦—૦	"
કનીજ	ગોર શીવપ્રસાદ છોટાલાલે પટેલ બળદેવ મણીલાલે	૪૦—૦—૦ ૨—૦—૦ ૪—૦—૦	" ૬૫મા આખ્યા. પતાસા વહેંચ્યાં તથા ૬૩માં આખ્યા.
નવાગામ	મુતાર આત્મારામ ઈશ્વરે	૨—૦—૦ ૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. ૬૩માં આખ્યા.
દેગામ	ડૉક્ટર વેળીશંકર નરસીરાગે	૨૫—૦—૦	રૂઢલ જમાડી.
વહેરા	મોહનલાલ દામોદર ઠક્કરે ચા. માણેકલાલ વનમાળીદાન	૨૫—૦—૦ ૧૫—૦—૦	" પિતળના પ્યાલા તા મિઠાઈ વહેંચી.
મહમદપુરા	પા. ધુરાલાઈ પ્રેમાભાઈ વગેરેએ સંપદ મિષ્ટઅલી રાબુમીયાએ રા. મંગળલાલ શીવલાલ પટેલે	૩૦—૦—૦ ૩૦—૦—૦ ૭—૦—૦	રૂઢલ જમાડી. મિઠાઈ વહેંચી.
પીપલગ	નરસિંહ ન્યુ ઈસીય રૂઢલના મેનેજર સાહેબ છોટાલાલ ત્રીભોવનદાસે	૪—૦—૦	"
વડતાલ	પા. કીશોરલાલ શંકરલાલએ પા. બીખાલાલ સોમાલાલએ	૫—૦—૦ ૫—૦—૦	"
વડતાલ	પા. નરસીલાલ દારકાંદાએ	૫૦—૦—૦	રૂઢલ જમાડી.
દેવપ્રીવણુઓલ	આર્યા લાઈજી ધુળાજીએ	૬-૧૨-૦	"
દમીદપુરા	પટેલ મંગળલાલ મયુરભાઈએ	૨૫—૦—૦	"
આસોદર	પા. વહેરીલાલ ગોવીંદલાલએ પા. મંગળલાલ તળશીલાલએ	૬૦—૦—૦ ૫૫—૦—૦	"
સુલેલ	સુરજજી રણુછોડજીતી ગોસાઈએ શાલ મોહનલાલ વરજીવને ચાંગાના ગોસાઈ આદિતગર રૂપગરે	૧૧—૦—૦ ૫—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૨—૦—૦	કળીના લાડુ વહેંચ્યા સ્ટેરા, પેનો વગેરે વહેંચ્યા કન્યાસાળામાં પિતળ તથા જર્મનના પ્યા તથા પતાસા વહેંચ્યાં મુખ્ય રૂઢલમાં પતા વહેંચ્યાં.
દેવરુડા	આર્યા દેતારસંગ	૮—૦—૦ ૨૪—૦—૦	૬૩મા આખ્યા. રૂઢલ જમાડી.

દેદરડા	આમ બરીએ	૨૨-૮-૦	રૂઝ જમાડી
	ગનાલાઇ ગોકળખાઇ પટેલે	૨૬-૮-૦	"
	દાગિદાસ ગનાલાઇ આરેયાએ	૨૧-૧૨-૦	"
નવાગામ	પા. આશાભાઈ મોતીભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
ખુટજ	રામના મુવાડાના પટેલ લીમા- ભાઈ દાડભાઈએ	૧૦-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસા હોંચ્યાં.
સાદાનાપુરા	આલુદના ખાઇ ઝવેર જમના ભારથી નારણભારથીની પિંચવાએ	૧૫-૦-૦	રૂઝ જમાડી.
મુંદરાપુર	પા કુબેરભાઈ વલ્લવભાઈએ	૫૨-૦-૦	રૂઝ જમાડી.
ઠનીજ	ત્રિવેદી ડાહ્યાભાઈ જુલશરામે	૫-૦-૦	માળાઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા છોકરા- રાઓને પનાસાં હોંચ્યાં.
	શાહ તંબકલાલ હિજમરીએ	૫-૦-૦	તણ માસ સુધી દર શુકરવારે પાયશેર ચણા હોંચ્યાં.
એડવા	ભરોડાના પા. કુલાભાઈ મરઘા- ભાઈએ	૪૦-૦-૦	છોકરાઓને પતાસા, કન્યાવર્ગમાં જમનના પ્યાલા તથા પનાસાં હોંચ્યાં તેમજ ધડી- આળ ભેટ આપ્યું.
	પા. વાધજભાઈ પહેરીભાઈએ	૫૦-૦-૦	બને રૂઝો જમાડી.
દેવાબુ	મુલાબાઈકચડાલાભાઈત્રીભોવો	૬૦-૦-૦	રૂઝ જમાડી.
ચામડી	કુંજરાવના પા. બીખાભાઈ ખાજભાઈએ	૬-૦-૦	જમનના પ્યાલા હોંચ્યાં.
	" પા. મરઘાભાઈ બહેચર- ભાઈએ	૬-૦-૦	"
	" ગોવીંદભાઈ લ'તુભાઈએ	૬-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા હોંચ્યાં
	" પા. તમશીભાઈ દરિ લાઈએ	૧૭-૦-૦	જમનના રકાબીપ્યાલા. હોંચ્યાં.
મલીક	કુંભાર ઈંજા દરિલાઈએ	૨૫-૦-૦	રૂઝ જમાડી.
મનેમેલ	કુદાના દા. પુંજભાઈ અમીચંદે	૧૫-૦-૦	માળાઓને જમન- સિંચના પ્યાલા તથા મિઠાઈ હોંચી.
	અબોદાના દાર મોમાભાઈ મીંધરે	૧૨-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ કન્યાસાળામાં હોંચી.
આમોદ	દરમમળા પટેલ જેડાભાઈ બીખાભાઈએ	૨૦-૦-૦	છોકરીઓને જમનના પ્યાવારકાબી હોંચ્યાં

—કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપચોળી પાઠ્ય પુસ્તકો—

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ

ચોથા ધોરણના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ

(હિંદુસ્તાનના સામાન્ય વર્ણન સાથે)

કિંમત ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ

પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ
મુજબ.

(એશિયા ખંડના સામાન્ય વર્ણન સાથે)

કિંમત ૦-૫-૦

કર્તા.—પ્રીતમરાય ધ્રજરાય દેસાઈ, બી. એ; એસ. ટી. સી. ડી.

[હાલની ભૂગોળના નકશાની ખામી કેટલે દરજ્જે હોય છે, તે માટે લુઓ:—ધ્યાળાપત્ર, ડિસેમ્બર, ૧૯૨૬. ૫૪ ૪૬૪. પરંતુ ઉપરની ભૂગોળોમાં એ ખામીઓ દૂર કરવાના હેતુથી નીચે દર્શાવેલી અને ઉપયોગી નકશા, પુરતી સંખ્યામાં મુકવામાં આવેલા છે.]

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્ય બંધારણ સાથે)
કિં. ૦-૧૪-૦

કર્તા:—મગનલાલ માણેકલાલ ઘોષાકીઆ, બી. એ; બી. ટી.

[પ્રાથમિક શાળાના ઉપમા વર્ગો માટે, વર્તમાનકાલે રાજ્યના પરીક્ષાના તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજના અભ્યાસક્રમ માટે, અને એ. વી. સ્કૂલોના નીચલા ત્રણ વર્ગો માટે આ પુસ્તક અને ઉપયોગી છે. તેમાંનાં રાજ્યબંધારણનાં પ્રકરણો વિદ્યાર્થીઓ માટે અનેક રીતે માર્ગદર્શક છે. હુંક સમયમાં તેની ચાર આવૃત્તિઓ થઈ છે, એ તેની લોકપ્રિયતાની સાખીતી છે. ૫૪ ૩૩૫.]

વ્યાપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું

કિંમત ૦-૬-૦

કર્તા.—દુર્ગારાંકર શિવરાંકર યાસિક, પ્રિન્સિપાલ, યાસિક કોલેજ.
ઓફ કૅમ્પસ.

[આધુનિક સમયમાં માત્ર દેશીનામું જાણવું એટલું જ પુરતું નથી. એથી કરીને દેશીનામાનાં મૂળનસ્તોત્રી સહ એનિકમ, વિભો, ઈન્કમોક્સ, હંડીપત્રી આદિ ઉપયોગી વિષયોને આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતના દરેક નાગરિકને ખામ જાણતા જેવી અનેક બાબતો આ પુસ્તકમાંથી મળી આવે એમ છે.]

સ્વનયોજને નાકે,

પ્રકાશક,

અમદાવાદ.

ધી ગુજરાત એરિયોન્ટલ બુકડીપો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે સલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { સુનરાતી અને ખાળજોધ છ નખરમાં } ચોવીસ પાનાં

મામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલમોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમા સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાંચ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. હપલી રચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને બેઠ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૧૫૦ અને તે હપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટર ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે પેકિંગ અને દેવને ખર્ચ પણ આપવામા આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામા આવશે નહિ

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેને બાબ મંગાવી છે તેની દરેક બોલકમાં એક નખરની હજન ખારની કિં. રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-કાઠિયાવાડ જંગલવનદાસ એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા-મેસર્સ એસ બી. શાહની કંપની,
ગાંધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ. સરાફ બજાર.

દેશીનામું (કાયમ ટેક્સ્ટબુક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દૂરીઓની લખાવટનો સુધારો કર્યો છે. તદ્વિપરાત બેંગ્લો, શેરો, વિમા અને પોબલ ઓરડર વિષે પુરી માહિતી તથા જુના મનોચાત્ર વિપરાત નવા ૧૯ મનોચાત્ર લખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી સુલતા કરવા વિનંતિ છે. કિં. ૦-૬-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ ફરમા ૧૭ કમિશન માટે પત્ર લખવે.

મુંબઈ-એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત-ક. ના. ની કંપની

ભરૂચ-દેસાઈ બ્રધર્સ, જુહાપેલર.

છગનલાલ લલિતભાઈ શાહ વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેસેસરાડ-વડોદરા

મુળઈ હલામના કેળવણી ખાતાએ આય
મિ શાળાઓમાં શિક્ષકોના કાર્યોજમાં
લેવા મટે તથા (વિદ્યાર્થીઓ માટેનું)
ધોરણ ૪ માંના મટિ ટેકસ્ટબુક-
તરીકે મળુર કરેલું

નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખાએડ

સરળ બાળઅકગણિત
(ચોથા ધોરણ મુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા,
બી એ એસ. ટી સી ડી
અને

નસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. પી. મી
હેડમાસ્ટર પ્રે રફ્રે પ્રે. રા ટ્રેનિંગ
કોલેજ, અમદાવાદ

મુમુક્ષુ લનામના સરકારી કેળવણી
ખાતાએ ટેક્સ્ટબુક તરીકે
મળુર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ
કર્તા

મનસુખરામ મણીશા કર દિવેદી
બી એ એસ. પી સી ડી.
કિંમત ૦-૩-૦

પરીક્ષા માટે ધરોળ ઉપયોગી

દેવો સરળ ઇતિહાસ

કેન્ડેદ માનવમાં બાપેયો મુર નકર
અને વિરો સહીત)

કર્તા

વડમભાઈ લલુભાઈ પટેલ,
અને

પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર,
કિંમત ૦-૧૨-૦

મુળઈ હલામના સરકારી કેળવણી ખાતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મળુર કરેલો
નવી સુધારેલી આવૃત્તિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખતાવનાર

વિદુલદામ વનજીભાઈ પટેલ,
સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી
એ. એ

હેડમાસ્ટર પ્રે રા ટ્રેનિંગ મેલેજ, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ ૧-૦-૦

તા. ૬-જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળા જોઈશે તે વળી તે મળશે

રા. રા. પ્રેમચંદ કન્નમચંદ
શાહુકૃત ટેક્સ્ટ બુસ્તકો.

- સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ ૦-૫-૦
- સરળ દન્યાનામું ૦-૨-૧
- સરળગુજરાતીના જાન્ય કરણ મા ૧૬૦-૨-૦
- સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ
મા. ૨ ૦-૫-૦

સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ ૦-૬-૦
નવ સરળ મુખ્યશક્તિ ૦-૮-૦
ગુજરાત પ્રાવૃત્તિ જ્ઞાન ૦-૧-૧

નવીન વ્યાકરણ

ભાગ ૧, ૨, અને ૩

આયા, પાચમો, છઠ્ઠા અને સાતમા
માટે તૈયાર છે

નવીન ભૂગોળ ભાગ ૧
ગુજરાત

નવીન રા. પી. તેમજ જુદા જુદા સત્તર નકશા
શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીને સરળ અને રસિક
ધર્મ પટે તેવી ભૂગોળ

બેખંડ, મૂ હી ચોકસી. એમ એ
હેડમાસ્ટર પ્રે રા ટ્રે કોલેજ, અમદાવાદ

એસ. બી. શાહુની કંપની-પાનકો નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ક્ર.]

[અંક ૧૨

Bhujant School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ડિસેમ્બર, સને ૧૯૩૦

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની
જરૂર પડે છે દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-
દાદાના વખતમાં જે મીતરિયાળ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી
મત્સ્યના દંડ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થયેલા લોકો
હાલના મરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (જાગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળજાભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર ગ્રે રા ટ્રેનિંગ ડેલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પા “કાયમદ મયુજિની” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસનાં પરીજ દેવીદાસ કગનલાલે છાપ્યું
સલાપેસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બાળકના ચારિત્રનું ધડતર	૩૭૫
૨	વાર્તા અને ચિત્ર	૩૮૦
૩	હટાલીની ખેડૂત સાળાઓ	૩૮૨
૪	કવિતાશિક્ષણ	૩૮૫
૫	બાપાની ખૂની	૩૮૯
૬	પ્રાચીન મગધનું ગૌરવ	૩૯૫
૭	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૩૯૮
૮	મને ૧૯૩૦ માં વ. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલી છોકરીઓના કામની સમાજોચના	૪૦૫
૯	બાળકોની કળાનું પ્રદર્શન-ભાવનગર	૪૦૬
૧૦	સરકારી જાહેરખબરો	૪૧૦
૧૧	ખાતગી જાહેરખબરો	૬૩

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર ગાપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નવ-ન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તેનીએ મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૯ મહિના	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૯] ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૦ [અંક ૧૨

બાળકના આચરણનું ધડતર

સાચું બોલવું, અર્થસક રહેવું, ચોરી તથા ચાલીચુસલી કરવી નહિ, સમાજિકપણે પોતાનું કામ કરવું, એવો જુદો જુદો જાતનો નીતિનો ઉપદેશ મનુષ્યજાતિને જાવા આદમના વખતથી આપવામાં આવે છે; તોપણ નીતિના પ્રમાણમાં જોઈએ તેવો સુધારો જોવામાં આવતો નથી. તેનું શું કારણ હશે ? વિચાર કરતાં એમ માલમ પડે છે કે કોઈપણ વસ્તુ જાણવી જોઈએ તેના અનુભવ થાય છે એમ કહી શકાય નહિ. તેથીજ રીતે નીતિનિયમો જાણવાથી તેનો અમલ થાય છે એ સમજણ જૂઠઠી છે. આવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો એક સ્વરૂપમાં રાખવાથી નીતિની શિથિલતાનું કારણ સમજાય છે. યોગ્ય વસ્તુ જાણવી એ અધુરું જ્ઞાન છે, પણ જ્યારે ક્રિયાશીલ તેનો અનુભવ થાય છે ત્યારે તેના જ્ઞાનનું વર્તણ પુરું થાય છે. આ કારણ- ને લીધે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં “ ક્રિયા કરીને શીખવો ” એ નિયમ ઘણો ઉપ- યોગી મળાય છે. કેળવણીના કરનાં એ નીતિવ્યવહાર માટે તેની ઉપયોગિતા વિશેષ છે. જો ફક્ત જાણવાથીજ મનુષ્યના વર્તનમાં ફેરફાર થઈ જતો હોય તો સાક્ષમા આપણે જે ગુન્હાઓ અને પાપી કર્મો જોઈએ છીએ તે આપણા જાણવામાં આવત નહિ. અમુક જાણત સારી છે અને તે પ્રમાણે થવું જોઈએ એવો આદેશ સાંભળવાથી તેનો અમલ થઈ શકતો નથી.

ને આવા ઉપદેશની સાથે તેનો અમલ વારંવાર થાય અને તેથી તેવું કામ કરવાની ટેવ પડે તોજ સાબળેલો કે જાણેલો ઉપદેશ ક્ષણે થઈ શકે છે; નહિતો એવી જાતનું જ્ઞાન એક સાધારણ માણીતી માદક મગજના એક ખુણામાં પડી રહે છે.

જો બાળકના ચારિત્રમાં શિક્ષકને ફેરફાર કરવો હોય તો ઉપર જણાવેલું સત્ય ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે; કારણકે ત્યાંસુધી ટોઈ પણ બાળક ટેવનું રૂપ ધારણ કરતી નથી, ત્યાંસુધી તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. આ કારણથી કેળવણીકારોએ જ્ઞાન કે માણીતી કરતા ચારિત્રની કિંમત વિશેષ આપી છે. વિદ્યાર્થીનું ચારિત્ર સાફ ઘડવામાં આવ્યું હોય છે, તો આગળ ઉપર સંસારના ટોઈપણ કામ ઉપર તેની ઊપ જોવામાં આવે છે. ગરીબ પણ પ્રમાણિક મનુષ્ય એ તાવેવંત પણ દુષ્ટ માણસના કરતાં હજાર દરજ્જે ચડીઆતો છે, કારણકે તેની નિષ્ઠા નીતિસર કામ કરી તેનું ગુજરાત કરવાની છે; પણ જેની છુદ્ધિ બ્રહ્મ હોય છે તે તેની જાતને અધોગતિએ પડેઆડે છે એટલુંજ નહિ, પણ તે સમાજને પણ બગાડે છે.

બાળકના મગજમાં જે મંસ્કાર પડ્યા હોય છે તેને અનુસરી તેને જો કામ કરવાની ટેવ પાડી હોય છે, તો મોટપણે પણ તેના વર્તનમાં ઝાઝો ફેરફાર થઈ શકતો નથી. તેની ઇચ્છાશક્તિ વારંવાર કામ કરવાથી અમુક જાતનું વલણ પકડે છે. ન્યારે વિદ્યાર્થીની સંદેશપ્રવૃત્તિ દૃઢ થાય છે, ત્યારે તે અમુક કામ સહેલાઈથી કરી શકે છે. હવે ચારિત્ર એ શું છે તેનો અર્થ સ્પષ્ટ થવો જોઈએ. ટોઈ ભાવના યા વિચાર સિદ્ધ કરવાને ઇચ્છાશક્તિનું જે સ્થાયી સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તેને ચારિત્ર કહે છે. આવી રીતે તેમાં જ્ઞાન કરતા ક્રિયાનું વિશેષ મહત્ત્વ છે અને તે ક્રિયા અમુક વિચાર કૃણીશ્રુત કરવાને માટે હોય છે. ચારિત્રનો અર્થ સમજ્યા પછીથી હવે આપણે તેના ઘડતરને માટે શું કરવું તેનો વિચાર કરીશું.

વિદ્યાર્થીના ચારિત્રના ઘડતરમાં ત્રણ બાબતનો સમાવેશ થાય છે: (૧) તેનો સ્વભાવ, (૨) ટેવ અને (૩) ભાવના. બાળક જન્મે છે ત્યારથી તેનામાં અમુક પ્રકારનું કુદરતી વલણ હોય છે; તેથી તે પ્રમાણે તે પ્રેરાય છે અને અમુક પ્રકારની ક્રિયા કરે છે. જેવા સંજોગમાં તે રહે છે તે પ્રમાણે તેનો સ્વભાવ ઘડાય છે; કારણકે બાલ્ય જગતની ક્રિયાની તેના ઉપર અસર થાય છે. તેમાં કુદરતના જુદા જુદા દેખાવો અને માનવ સહવાસની અસર આવે છે. આવી પરિસ્થિતિની જે અસર તેના મન ઉપર

ધાય છે તે પ્રમાણે તેને પ્રતિક્રિયા કરવી પડે છે. આ પ્રમાણે ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના ફળ રૂપ તેનું માનસ ધડાય છે. વળી બાળ અવસ્થામાં તેના હૃદય ઉપર જે સંસ્કાર પડે છે તે દૃઢ હોય છે, એટલી તેની અસર લાંબા વખત સુધી ટકે છે. માઆપ તેમજ શિક્ષકે બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ કરી તેને અનુકૂળ પ્રેરણા સંજોગોમાં બાળકને મૂકવું જોઈએ. પ્રથમ તો તેનામાં ક્યાં ક્યાં કુદરતી વલણો જોવામાં આવે છે તે તેમણે જાણવાં જોઈએ. પછીથી તેને જે જાતનો સહવાસ હોય તેમા જરૂર પડતો ફેરફાર કરવો જોઈએ. જ્યારે બાળક અમુક સંજોગોમાં ઘણા વખત સુધી રહે છે, ત્યારે તેનું માનસ તે પ્રમાણે ધડાય છે; કારણકે વારંવાર અમુક પ્રકારની ક્રિયા તેને કરવી પડે છે તે ઉપરથી તેને તે પ્રમાણે કરવાની ટેવ પડે છે. જ્યારે આપણને કોઈપણ કામ કરવાની ટેવ પડે છે ત્યારે તે તરત આપોઆપ કરવામાં આવે છે.

જે પ્રકારનું તેના મનનું વલણ ઉત્પન્ન કરવાનું હોય તે પ્રમાણે વારંવાર તેનું કામ તેની પાસે કરાવવું જોઈએ; એટલે તેને તે કામ ટેવના બળને અનુસરી કરતાં આવડતું જોઈએ. જ્યારે બાળકનામાં અમુક પ્રકારની ટેવો બંધાય છે ત્યારે તે વિચાર કર્યા વગર સરજતાથી કામ કરે છે. તેના મનમાં તે સંબંધી કંઈ ગડગાંજ કે આત્મકાલી ધની નથી. આ કારણને લીધે શિક્ષકે બાળકને જે કંઈ નવું શીખવવાનું હોય તે તેણે વારંવાર તે સંબંધી મહાવરો કરાવી ટેવના રૂપમાં શીખવવું જોઈએ. જુદી જુદી આવી ટેવો મોટા સમૂહ દરેક વ્યક્તિમાં હોય છે અને તે પ્રમાણે તેના ચારિત્રનું સ્વરૂપ ધરાવેલું હોય છે. આ નિયમને અનુસરી માઆપે તેમજ શિક્ષકે બાળકને દર્શાવતી ટેવ પડે છે તેની ઘણી સંજ્ઞા રાખવાની છે. કોઈ પણ વ્યક્તિમાં જુદી જુદી ટેવો પડેલી હોય છે તે ઉપરથી આપણે તેને ચારિત્રવાન કહેતા નથી. જ્યારે અમુક બાલતા કે મુખ્ય વિચારને સિદ્ધ કરવાને માટે જે ટેવો પડેલી હોય છે તેને ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. અમુક બાલતા તેરી ટેવોને સ્વરૂપે એકત્રિત કરે છે, તેથી તેવા મનુષ્યમાં ચારિત્રનું બળ વિશેષ જોવામાં આવે છે. જેમ છુટુંછવાયું જ્ઞાન ઉપયોગી નીપડતું નથી, તેમ જુદી નિરાળા ટેવોથી જોઈતો લાભ મળતો નથી. જ્યારે જ્ઞાનને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે ઘણાં કામમાં આવે છે. તેથીજ રીતે અમુક વિચાર કળીબૂન કરવાને માટે વ્યવસ્થિત ટેવનું બળ વધારે ફળદાયી નીવડે છે; તેથી બાળકની તાલીમમાં—સારી ટેવની કેળવણીમાં તેમો ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખેલો જોઈએ અને તેને અનુસરી તેના જીવનનું લક્ષ્ય

ધડવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીના ચારિત્રના ઘડતરમાં તેનો સ્વભાવ, ટેવ અને ભાવના એ અગત્યનાં તત્ત્વો છે. ભાવના કુટુંબ, ન્યાત, દેશ કે સમસ્ત જાતના પ્રત્યે પણ હોઈ શકે. હવે ચરિત્ર ઘડવાને માટે શું કરવું જોઈએ તે જોઈએ.

સાળામા કે ઘરમા બાળક જે કંઈ જુએ છે તથા અનુભવે છે તેની આસર તેના મન ઉપર થાય છે; તેથી તેને તે પ્રમાણે ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે. જો તેની રીતભાત, વર્તન તથા બોલવા ચાલવામાં અમુક જાતની ઇચ્છેલી ક્રિયા જોવામા આવતી નથી, તો તેનો નિગેષ કરી તે નહિ કરવાનું તેને કહેવામા કે દરમાવવામા આવે છે; જોટલે તેથી તે તેવું કામ કરતું અટકી જાય છે. જ્યારે વારંવાર તે પ્રમાણે તે કામ કરે છે ત્યારે તેને તેવી ટેવ પડે છે. આવી રીતે બાળકનું વર્તન અમુક કરવાને કે નહિ કરવાને માટે ઘડાય છે. તેને અમુક બાજત કરવાનું કહેવાથી યા તે નહિ કરવાનું કહેવાથી તે અમુક રીતે કામ કર્યું જાય છે. જ્યારે બાળક તેના સ્વભાવથી પ્રેરાઈ આજુઘટતું કામ કરે છે ત્યારે તેને દુષ્ટો કે સિદ્ધા કરવામા આવે છે. જો તે સારું કામ કરે છે તો તેને સાળાશી કે ઇનામ આપવામા આવે છે, આવી રીતે કુટુંબ, સાળા કે સમાજમાં સુખ તથા દુઃખની લાગણીનો ઉપયોગ કરી તેની પામે અમુક પ્રકારનું કામ કરાવવામા આવે છે. વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કે ઇનામ આપી તેની પાસે અમુક પ્રકારનું કામ કરાવવામાં આવે છે તેમા પણ તેજ જાતની લાગણીનો ઉપયોગ થાય છે. મનુષ્યજાતિને પ્રથમ બીક કે લાય તથા લાલચથી અમુક જાતનું કામ કરવાનું મન થાય છે.

પાપની શિક્ષા માટે નર્કનો ત્રાસ તથા સારા કામ માટે સ્વર્ગની લાલચ જુદા જુદા ધર્મમાં આસરકારક રીતે વર્ણવેલો છે. ચારિત્ર ઘડવાને માટે આ ઉત્તમ ઉપાય નથી; પણ જ્યારે મનુષ્યના વિકાર ઘણા પ્રબળ હોય છે ત્યારે તેમને વશ રાખવાને માટે નર્કના દુઃખની બીક અને સ્વર્ગના સુખની લાલચ ઉપયોગીની વડે છે; તેથી જ રીતે સાળામાં પણ તે રીતનો ઉપયોગ થાય છે. ખરી રીતે તે હંચા પ્રકારની તાલીમ આપવાની રીત નથી. જ્યાં-સુધી વિદ્યાર્થી પોતે સમજીને કામ કરે નહિ ત્યાંસુધી બાળ દગાણ કે શિક્ષાનો લાય તેનું સારું ચારિત્ર ઘડવામા ફળદાયી નીવડતો નથી. કુટુંબમા કે સાળામા બાળકો બીક કે લાલચને લીધે અમુક કામ કરે તો એક રીતે કીક છે; 'પણ તેથી તેનું ચારિત્ર સુધરતું નથી, જોટલે તેમને તે કામ હમેશા રાજીખુસીથી કરવાનું મન થાય એવું તેમનું માનસ ઘડાતું' નથી આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે ચારિત્રમા દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ હોવી જોઈએ અને

તે સ્વતઃ રીતે કામ કરવાને પ્રેરાય તેવી તેને ટેવ પડવી જોઈએ. જે રીતે હાલમાં બાળકો પાસે કામ કરવામાં આવે છે તેમાં ઘટિત ફેરફાર કરવાની જરૂર છે.

બાળકોને કેવળ હુકમને તાબે રહેવાની ટેવ પાડવી અથવા બાલ્ય દળાણુ-થીજ તેમની પાસે કામ કરાવવું એ ઇચ્છવાજોગ નથી. ભય, શિક્ષા, લાલચ, હુકમ કે આપખુદી એ વિદ્યાર્થીનું ચારિત્ર ઘડવાને માટે યોગ્ય સાધન નથી. ખરી રીતે તો તેની અસ્મિતા (હુંપદ્મણું) ઉપર પ્રેરણા રીતે કાણુ મેળવવો જોઈએ, એટલે તેને કામ કરતી વખતે એમ લાગવું જોઈએ નહિ કે હું અમુક માણસના કહેવાથી કે દળાણુથી તે કામ કરું છું. જ્યાંસુધી કોઈ વ્યક્તિ પોતે સ્વતઃ રીતે કામ કરે નહિ ત્યાંસુધી તેનું કામ સાફ થતું નથી. વિધિ અને નિયેધની રીત અમુક સંજોગમાં કામ આવે છે, પણ તેનાથી વિદ્યાર્થીના છવનનો વિકાસ થતો નથી. વાસ્તવિક રીતે તેના વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે વિદ્યાર્થી જાણે પોતે કામ કરતો હોય એવી જાતના સંસ્કાર તેના મન ઉપર પડવા જોઈએ. કામ કરાવવાની આ રીતને સૂચન કહે છે. હુકમ કરવાથી વ્યક્તિના આત્માને આઘાત થાય છે, તેની અસ્મિતા જાણે હણાતી હોય એવી લાગણી તેને થાય છે. આ કારણોને લીધે બાહ્ય શિક્ષકે ભય કે હુકમ વડે કામ કરાવવાને બદલે શાંતિથી સૂચન વડે કામ લેવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીના મનને આઘાત પહોંચે નહિ અને તે જાણે કે હું પોતે તે કામ મારી મેળે કરું છું એવી જાતની છાપ તેના મગજ ઉપર પડવી જોઈએ. વળી આડકતરી રીતે આત્મા સંસ્કાર પાડવા ઉપરાંત તેની કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ થાય અને સારા સંસ્કાર તેના કોમળ મગજમાં વસાઈ રહે એવી જાતના સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે તેના હૃદયમાં જે સંસ્કાર પડવા હોય છે તે વહેલા કે મોડા ક્રિયારૂપે અવિ-ભાવ પામે છે.

વિદ્યાર્થીનું ચારિત્ર ઘડવાની જે રીત ભય કે લાલચ તથા હુકમ અને બાલ્ય દળાણુની છે તેને જાહેર સૂચન, શુભ સંસ્કાર અને કલ્પનાનો ઇલાખ, વાર્તા, કે સાહિત્યદ્વારા વિકાસ કરી તેને પવિત્ર જનાવવાની રીત અખનિયાર કરવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીનામાં પણ સ્વમાન છે અને તેનો આત્મ-વિકાસ તેના વ્યક્તિત્વને માન આપીને કરવાનો છે એ વિચાર સુઘ શિક્ષકે ભૂલી જવો જોઈએ નહિ.

વાર્તા અને ચિત્ર

વાર્તાનો હેતુ આનંદ આપવાનો છે; પણ તેની સાથે જીજ્ઞાસુ બાળકનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. વાર્તા, સાંભળનાર રસમાં તત્કીન થઈ તેનો ભાવાર્થ પરોક્ષ રીતે અદ્યક્ષ કરે એટલાથી શિક્ષકોને તૃપ્તિ થતી નથી; તેથી ભાષાના વધારવાની, નીતિબોધ આપવાની અને યાદશક્તિ પણ કેળવવાની વિશેષ અભિલાષા તેમનામાં જોવામાં આવે છે. જે વાર્તાનો વિષય રસિક હોય અને ગરામર રસ જાગે એવી રીતીથી તે કહેવામાં આવે તો વાર્તા કહેનારે શા માટે ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, એવા વાંચક કેટલાક શિક્ષક તરફથી ઉદાવવામાં આવે છે. તેમનું કહેવું એવું છે કે શબ્દ એ એક ચિત્ર છે, અને જે જીભ ચિત્રોદ્ધાર વાર્તાની હકીકત કહેવામાં આવે તો બાળકને કલ્પનાવ્યાપારનો કંઈ અવકાશ રહેતો નથી. જો ફક્ત શબ્દોથીજ વાર્તા કહેવામાં આવે તો તેમને તે ખ્યાલ લાવવા માટે કલ્પનાનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. આની રીતે કલ્પનાશક્તિથી શબ્દોની મદદ વડે જોઈતા ચિત્રો તેઓ મનમાં ઉપજાવે છે અને તે વડે તેઓ રસાસ્વાદનું સુખ જોગવે છે. જે ચિત્રનો ખીનજરૂરી ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તેમની કલ્પનાશક્તિ કુંદિત થઈ જાય છે અને બાળ અવસ્થામાં તેના વ્યાપારથી તેમને જે આનંદ મળવો જોઈએ, તે મળતો નથી એટલુંજ નહિ, પણ તેમની સમજશક્તિ પણ ખીસતી નથી. આ દલીલને અનુસરી વાર્તા કહેનાર શિક્ષકે ચિત્રોનો ઉપયોગ કરવાને બદલે, રસિક રીતે સરળ અને શુદ્ધ ભાષામાં વાર્તા કહેવી જોઈએ અને બાળકોએ પોતે તેમાંથી તેના ખ્યાલ મગજમાં ઉપજાવવો જોઈએ આ ઉપરાંત ચિત્રો વચ્ચે વચ્ચે બતાવવાથી વાર્તા સાંભળવાથી જે રસપ્રસાદ અરખાંત્રિત રીત વહે છે તેમાં પણ ખતેશ પડે છે. આ કારણને લીધે વાર્તામાં ચિત્રનો ઉપયોગ નહિ કરવો એવો કેટલાક શિક્ષકોના અભિપ્રાય છે.

આ પક્ષની સામે જીભ શિક્ષકોનું એવું કહેવું છે કે જે ચિત્રદ્વારા વાર્તામાં આવતી બાળકો સ્પષ્ટ કરનારા આવની નથી, તો બાળકોને તેનો ઘણો આજો અને અપૂર્ણ ખ્યાલ આવે છે. કેટલીક બાળકો શબ્દ વર્ણનથી સ્પષ્ટ થઈ શકતી નથી તે વાર્તાના જુદા જુદા પ્રસંગોના ચિત્રની મદદથી સચોટ રીતે સમજતી શકાય છે. આ કારણને લીધે વાર્તામાં ચિત્રનો ઉપયોગ થાય તો બાળકને તેથી ફાયદો થાય છે. વળી કેટલાક શિક્ષકોની વર્ણનશૈલી તેમની કલ્પનાને સનેજ કરે એવી રસિક હોતી નથી, તેથી

તે ઉણપ પૂરવાને માટે ચિત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો બાળકોને તેમાં મજા પડે છે.

આવી રીતે જંતે પક્ષોની દલીલમાં સત્ય છે, પણ આવી તકરારી બાબતોમાં એક પક્ષમાં દબેશની માફક પૂર્ણ સત્ય હોતું નથી. અમુક બાબત સત્ય છે અસત્ય છે, તેનો આધાર મુખ્ય તો જે દૃષ્ટિથી તે વિચારવામાં આવે તેના ઉપર હોય છે. દરેક વ્યક્તિની દૃષ્ટિ જુદી જુદી હોય છે એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવામાં આવતી નથી, ત્યારે તકરારનું કારણ મળી આવે છે, આ પ્રસંગે અમારો એવો મત છે કે બાળકની કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ થાય એવી વર્ણનશૈલી શિક્ષકનામાં હોવી જોઈએ, એટલે શબ્દવર્ણન વડે બાળકને અમુક જાનનાં ચિત્રો ઉપજાવવાનો અવકાશ મળવો જોઈએ. ત્યારે બાલ મદદ વિશેષ મળે છે, ત્યારે કોઈ પણ શક્તિનો વિકાસ યોગ્ય રીતે થઈ શકતો નથી એ જાણીતી બાબત છે. જે ચિત્રોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તેને લીધે બાળકને જાતે અમુક ખ્યાલ ઉપજાવવાની તરફી થેલી પડે નહિ, પણ તે ઉપરથી ચિત્રનો સમૂળગો ઉપયોગ કરવો નહિ એ સિદ્ધ થતું નથી. જે બાળકને વાર્તા કહેતી વખત ચિત્રના ઉપયોગથી તેના કલ્પનાવ્યાપારમાં ખલેલ પડતું હોય, તો તે વખતે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ, પણ વાર્તા કહી રહ્યા પછી તો અમુક અમુક ચિત્રો બનાવવામાં આવે તો તેથી બાળકને કંઈ નુકસાન થવાનો સંભવ રહેતો નથી, કારણકે વાર્તા સાંભળતી વખતે જે ચિત્રો મનમાં ઉપજાવવાનાં હશે તે તેણે ઉપજાવ્યાં હશે અને વાર્તા પુરી થયા પછી ચિત્રો જોવાથી તેનો ખ્યાલ જરાબર હતો કે કેમ તેની તેને ખાતરી થશે અથવા તેમાં જે ખામી હશે તે તે વડે દૂર કરવામાં આવશે. વળી મંદ કલ્પનાવાળા બાળકોને તેથી વધારે લાભ થશે; કારણકે આપણામાં એકજ જાતની કલ્પનાશક્તિ નથી; પણ તે જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે. કેટલાંક બાળકો અમુક બાબત જોઈને વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજે છે અને યાદ રાખી શકે છે, ત્યારે બીજાં તે સાંભળીને અથવા તે મંજાંથી લખીને વધારે સારી રીતે સમજે છે. આ દૃષ્ટિથી પણ ચિત્રોની કેટલીક જરૂર છે એમ જણાઈ આવે છે, પણ વાર્તા કહી રહ્યા પછી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય તો તેમાં કંઈ હરકત નથી.

જે ચિત્રો બેડોળ, અચાર્ય અને ગંદાં હોય તો તેનો ખીલકુલ ઉપયોગ કરવો નહિ એ ઇચ્છવાજોગ છે; કારણકે તેથી બાળકોને અસત્ય વસ્તુનો ભ્રમ થવાનો અને તેમની સૌંદર્યની લાગણીને આઘાત થવાનો સંભવ રહે છે.

ઘટાલીની ખેડુત શાળાઓ

આપણા દેશના ખેડુતોની સ્થિતિ જોઈએ તેવી સંતોષકારક નથી એ વાત જાણીતી છે. તેઓ મોટે ભાગે અભણ હોય છે, તેમને તેમના આરોગ્ય સંબંધીનું પણ જ્ઞાન હોતું નથી. તેમનાં ઘર પણ આરોગ્યકારક પરિસ્થિતિમાં બાંધેલાં હોતાં નથી.

દેશનાં મોટા મોટા શહેરોથી દૂર આવેલાં ગામડાંઓમાં આવી સ્થિતિ સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે, અને એનું કારણ એ છે કે શહેરોની અનેકવિધ સુધારણાની યોજનાઓથી ગામડાંના લોકો જેઓ ખેડુત હોય છે તેઓ અગાત હોય છે. આવી સ્થિતિ ઘટાલીના ખેડુત લોકોની હતી, પણ હાલમાં તેમને સુધારવાને ઘટાલીમાં સારો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા છે, અને એ સુધારણાના પાયારૂપ તેમને શિક્ષણ મળે એવી શાળાઓ ઘટાલીમાં ઠેર ઠેર ખોલવામાં આવી છે. આવી શાળાઓ ઘટાલીમાં હાલમાં ૫,૩૦૦ જેટલી છે, અને એ શાળાઓમાં ખેડુત વર્ગની સ્થિતિ કેમ સુધરે તેના અખતરારૂપે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

આજથી ૨૫ વરસ પહેલાં એન્જિલો સેલી નામના એક દાકતર અને જીઓવેની સેના નામના એક કવિ, એ બંનેના એકત્ર પ્રયાસથી એક સંસ્થા ઉભી કરવામાં આવી અને ગરીબ અને અભણ ખેડુતોને શિક્ષણ આપવા મળે આ સંસ્થાએ ફંડ ભેરું કર્યું એ ફંડદારા ખેડુતોની સ્થિતિ સુધારવાના પ્રયાસો શરૂ કર્યા. ત્યારપછી થોડાં વરસ બાદ મરકયુસી નામના બીજા ખંતીલા ગૃહસ્થ એ ઉમદા કામમાં જોડાયા. હાલમાં સેલી અને સેના બંને હૈયાત નથી પણ મરકયુસી આ પ્રવૃત્તિના આત્મા છે.

આવી શાળાઓના વાતાવરણમાં સાદાઈ, ગંભીરતા અને સૌંદર્ય જવાઈ રહેલાં જણાય છે. આ હીલચાલને અંગે ચાલતી દરેક શાળા એક બીજાની સ્થિતિ જોઈ છે, જ્યાં તે દરેક શાળાનો સામાન્ય હિતેશ એકજ છે અને તે એ કે બાળકની પરિસ્થિતિ એવી જાતની ઉત્પન્ન કરવી કે તે આનંદદાયક, સુંદર તેમજ શિક્ષણદાયક હોય. શાળાની માલીકીની જમીનમાં જ શાળા બાંધેલી હોય છે. આ જમીનમાં સુંદર પથરના સ્તંભો અને ટુવારાઓ બાંધેલા હોય છે, તેમજ સુંદર ફૂલગાડની ગોઠવણી પણ જુદા જુદા ભાગમાં કરેલી હોય છે. વખતો વખત બહાર ખુદ્ધા મેદાનમાં વર્ગો લેવામાં આવે છે. એક શાળામાં કાળા પાટીઆં શાળાની બહારની દિવાલ

ઉપર ગોઠવવામાં આવેલાં છે. આથી શાળાના ઓરડામાં કામ કરવાને બદલે બાળકોને બહાર ખુલ્લી હવામાં કામ કરવાની તક મળે છે.

શાળાનો બગીચો એ આવી શાળાઓનો ધણો અંગતનો વિષય છે. દરેક બાળકને ખેતની કયારો હોય છે. એમાં તે તેની મરજીમાં આવે તે ઉગારે છે. આ ઉપરાંત મોટા મોટા બીજ કયારાઓ ખાસ અસાધ્ય રાખવામાં આવ્યા હોય છે, અને તેમાં સમૃદ્ધકામ થાય છે. કેટલીક વખત આવું સમૃદ્ધકામ એક અખતર તરીકે બાગકામના રૂપમાં કરવામાં આવે છે. દરેક બાળક પાસે એક નોટબુક હોય છે તેમાં તે બાગકામની હકીકતની જાતે નોંધ કરે છે. તેમાં તેને સ્વતંત્રપણે લખવા દેવામાં આવે છે. આવી કેટલીક નોંધપોથી ઘણી સારી રીતે લખેલી હોય છે. બાગકામ ઉપરાંત બાળકો મધમાખી, મરઘીઓ, રેશમના કીડા વગેરેનો ઉછેર કરે છે અને તેમની કેવી રીતે સંભાળ રાખવી તેનું પણ તેમને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

આવી શાળાઓ બે પ્રકારની છે: મોટા ભાગ જે છોકરાંઓ છ વરસની ઉંમરે શાળામાં દાખલ થાય છે અને જેઓ ત્રણ ચાર વરસ પછી શાળા છોડી દે છે તેમને માટે છે. બાકીના થોડા ભાગ નાનાં બાળકોને માટે એટલે ત્રણથી છ વરસની ઉંમરનાં બાળકો વાસ્તે છે, અને ત્યાં તેમને મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

મરકયુસી કહે છે કે આ શાળામાં કુટુંબભાવના ઉત્પન્ન કરવાનો અને બાળકોનું વ્યક્તિત્વવાર્ત્ત બીલવવાનો મુખ્ય હેતુ છે; અને એ હેતુથીજ બાળકોને ઘણી સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે. વાચન, લેખન, ગણિત અને ભૂગોળ જેવા શાળાના સામાન્ય વિષયો શીખવવામાં આવે છે, પણ તે ઉપરાંત છુટા હાથનું દરેક પ્રકારનું ચિત્રકામ તથા કુદરતી રંગકામ માટે ઘણો વખત આપવામાં આવે છે. ઘટાલીના લોકોને પણ ફૂલોના સૌંદર્ય પર પ્રેમ હોય છે. બાળકો નિશાળે આવે છે, ત્યારે રસ્તામાં જે પુષ્કળ ફૂલો જાગ્યાં હોય તે તેઓ ચૂંટી લે છે અને પછી તેવાં ચિત્રકામને માટે ખાસ રાખેલી નોટ બુકમાં તેઓ તેનાં ચિત્ર પાડી રંગ પુરે છે. આવી રીતે છુટા હાથથી કરેલા ચિત્રકામનું પરિણામ, ખાસકરી બીજા વરસમાં ઘણું અદ્ભુત આવે છે. દરેક શાળામાં લખાણકામ જે થાય છે તે મોટા અક્ષરવાળું અને મરોડદાર હોય છે, અને તેનો સર્વથા તેઓ જે જાતનું ચિત્રકામ તથા ડિઝાઈન કામ કરે છે તેની સાથે હોય છે. ભૂગોળનું શિક્ષણ પહેલવહેલું ધરના કે શાળાના

ભૂગોળના શિક્ષણથી શરૂ થાય છે. બાળકો પોતાના નાના બગીચાના નકશા-
પ્રકાશ કાઢી ક્યાં ક્યાં જુદી જુદી જાતનાં બીજાં વાવેલાં છે તેની નોંધ
તેમાં કરે છે. પછીથી શાળાના ઔરડા, મકાન, જમીન અને શાળાની
આસપાસનાં મકાનો સાથેના સંબંધવાળું ભૂગોળશિક્ષણ આપે છે. ઘણી
શાળાઓમાં ટ્રામોફોનની મદદથી સંબંધિત શીખવવામાં આવે છે.

શાળાઓમાં પણ બાળકો માટે જેમ અને તેમ સુંદર પરિસ્થિતિ ઉભી
કરવામાં આવે છે. બધી શાળાઓમાં ફૂલોનું સુંદર ભાતવાળું નકશી કામ હોય
છે. કેટલીક શાળાઓમાં ભૂમિ ઉપર રંગ પુરેલાં ચિત્રો હોય છે. બધી શાળા-
ઓમાં મેજ અને છાજલીઓ ઉપર ફૂલોની ટોપલીઓ ગોઠવી રાખેલી હોય છે.
આ ટોપલીઓ કેટલાંક બાળકો પણ બનાવે છે. ઘણા પ્રાચીન નમુનાઓ
ઉપરથી આવાં ફૂલો રાખવાનાં પાલા ધાટનાં કુડાં માટીનાં બનાવવામાં
આવે છે અને તેને ઓપ આપેલા હોય છે, અને તેના ઉપર લીટીઓથી
શોભિતા આકાર પાડવામાં આવેલા હોય છે. એક મિનારા આકારનું ચણતર
હોય છે, ત્યાં ઘંટ ટાંગવાની વ્યવસ્થા કરેલી છે. ઘંટ વાગે ત્યારે બાળકો
વર્ગમાં દાખલ થઈ જાય છે.

ઘણી ખરી શાળાઓમાં એકજ શિક્ષક હોય છે અને એકજ ઔરડા-
માં પહેલા, બીજા અથવા ત્રીજા વર્ગનાં બાળકો બેસે છે. આખા દિવસમાં
જે વિષયો શીખવાના હોય છે તેમાં કયો વિષય કયે વખતે લેવો એટલે કે
કયું કામ કરવું તેને માટે ઘણે ભાગે બાળકોની મરજી પ્રમાણે કામ લેવામાં
આવે છે.

શાળાનાં બાળકોના ચહેરા ઉત્સાહી અને આનંદી બોવામાં
આવે છે. બાળકો બહુ સુખી અને સંતોષી અને શરીરે તેમજ દેખાવમાં
બહુ સ્વચ્છ રહે છે. દરેક શાળામાં સંપૂર્ણ આરોગ્ય સચવાય તેવી
ચુરેચુરી સગવડ હોય છે. શાળાના સમયમાં બાળકો સફેદ સદરો પહેરી રાખે
છે. આપણે તેમને જોઈએ તો એમ પણ ખબર ન પડે કે આ બાળકોનાં
માળાપો ઘણાં ગરીબ અને અભણ હશે. બધારે બહાર જવું હોય ત્યારે
તેઓ સફેદ સદરા ઉતારી નાખે છે, અને તે જ વખતે તેમનાં ધીંગડાં દીધેલાં
કપડાં અને ફાટલા બેડા બોર્ડ તેઓ કેટલા ગરીબ હશે તેના આપણને પ્રયાસ
આવે છે. શાળાઓ પણ નાણાની તંગ સ્થિતિ ભોગવે છે. હાલમાં ઇટાલીની
સરકાર તરફથી નાણાની થોડીક મદદ મળે છે. દર વરસે સરકાર તરફથી ૭૩
પાઉન્ડ શાળાને આપવામાં આવે છે. શિક્ષકના પગારનું તેમજ શાળાને માટે

ખાનગી ચોપડીઓ, પેન્સિલો અને બીજું પરચુરણ રાચરચીલું તેમજ બીજું વહીવટને લગતું ખર્ચ તેમાંથી કાઢવામાં આવે છે. શાળાનાં અર્થ કેટલીક ખાનગી મદદથી અને કેટલીકમાં ખાનગી ઉપજથી નભાવવામાં આવે છે. દરેક શાળામાં બે ત્રણ ઓરડીઓ શિક્ષક પોતાના ઉપયોગ માટે રાખે છે. એકમાં રસોડું અને બીજીમાં સુવાગેસવાનું હોય છે. શિક્ષકને શાળામાંજ સુવાનું હોય છે અને માત્ર દર અઠવાડીયાને અંતે મોટા સદરમાં તેને જવું હોય તો તે જાય છે. આમ તેને ગ્રામ્ય પરિસ્થિતિમાંજ રહેવું પડે છે.

જે સંસ્થા તરફથી આ શાળાઓમાં ગત્તાવવામાં આવે છે તે સંસ્થા કેટલાક દાકતરોને પણ રોકે છે. તેઓ તેમનો આખો વખત વરાફરતી શાળાઓ તપાસવામાં ગાળે છે. દરેક શિક્ષકને તાલીમના એક વિષય તરીકે આરોગ્ય-વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો અને તાત્કાલિક સારવારનો વિષય લેવો પડે છે. દરેક શાળામાં રેડ ક્રોસ સોસાયેટી તરફથી એક દવાની પેટી મોકલવામાં આવે છે.

છટાલીની આ જાતની કેળવણીનો પ્રચાર વીસમા સદીની કેળવણીના દિનિદાસનું એક યાદગાર અને પ્રોત્સાહક પ્રકરણ છે એમ નક્કી કંઠી શકાય.

કવિતાશિક્ષણ

નાનું બાળક જન્મે ત્યારથી તેને સાંભળવાની પ્રેરણા થાય છે. તેમાં વળી ખાસ કરીને ગાયન થતું હોય કે વાજાંતરદારમેનિયમવાગતું હોય તો તે એક ચિત્તથી સાંભળે છે. આવી રીતે ગાયન સાંભળવાની પ્રેરણા થાય છે, તેમાં તેને અનેરો આનંદ થાય છે. બાળક જે ક્રિયાઓ કરે છે તે તેના અંતરાત્મામાં લાગણીના ઉમરાઓ ઉત્પન્ન થવાથી થાય છે. આ પ્રમાણે લાગણી એ બાળકના જીવનમાં જન્મની સાથે સરળજોડી છે. બાળક કંઈપણના પ્રદેશમાં વિહાર કરતું હોય તેવા સમયે કાગ્યો, નાટકો, સંગીતાદિ લલિતકળાઓમાં તે પ્રવેશ કરે છે. વળી લાગણીઓને અનુકૂળ વિષયોદ્ધારા બાળક આગળ વધે છે. મનુષ્ય જાતિ પાસે અટકાક ધનભંડાર હોય, તેથી અહીં બળ તેની લવિષ્યની પ્રજામાં આવવાનું નથી. બળનો બધો આધાર તન અને ધન કરતાં મન પર રહેલો છે. આ મનને સમૃદ્ધ કરનાર અને જીવનને રસમય બનાવનાર બધાં સાધનોમાં પદ્ય એ મહા મૂલ્યવાન

સાહિત્ય છે. પણ શીખવવાનું અને જીવન રસમય બનાવવાનું કામ શાળાના શિક્ષકોના હાથમાં છે.

કવિતા એ માનવ જીવનને જીવનામય કરી દેનાર એક અજબ તરેહની મોહીની છે. કવિતા માનવ હૃદયને ઘડે છે, બનાવે છે, તેને ઉચ્ચ-તર બનાવે છે અને વિશુદ્ધ કરે છે. માનવતાનું કોમળમાં કોમળ રવરૂપ તે કવિતા છે; મારે શિક્ષકે સાહિત્ય, ગાયન, નૃત્યકળાનો શોખ વધારવો જોઈએ. કવિતાના વાચન મારે ઝાડની રૂપાળી છાયા, નિર્જન બગીચો અથવા તો નદીકિનારો વધારે અનુકૂળ છે. સાંજ ખીટી હોય, ફૂલોની મધુરી સુવાસ આવતી હોય, નદીનું જળ મીન સાથે સંગીત રેલાવતું ઉછળતું ચાલતું હોય, ત્યારે કવિતાનું વાચન ધણું મધુરું અને પ્રિય લાગે છે. ચંદ્રનો પ્રકાશ, તાજી હવા, સૂર્યસૌન્દર્યવાળી જગા, એ કાવ્યના વાચનમાં પ્રેરણા આપનાર ઉત્તમ મિત્ર છે. શાળામાં અથવા વિષયો ચાલી રહ્યા પછી શિક્ષકને એવી વિશ્રાંતિ મળે છે. કાવ્યમાં રસ હોય તોજ આપણને તે વાંચવાનું મન થાય છે. રસ વગરના કાવ્યને ખરું કાવ્ય કહી શકાય નહિ, કારણ કે જે તેમાં રસ અને માધુર્ય હોય અને પ્રાસ મળના હોય તો તે પ્રિય લાગે છે. કાવ્યના રસ ૯ છે:—(૧) વીર, (૨) કરુણ, (૩) રૌદ્ર, (૪) હાયાનક, (૫) બિભત્સ, (૬) શૃંગાર, (૭) આદ્ભુત, (૮) હાસ્ય અને (૯) શાંત રસ.

ઉપરના નવ રસ પૈકી 'સૌ ચક્ષો જીતયા જંગમ યુગમે વાગે' એ કાવ્યમાં કવિ થી નર્મદાશંકરે સાદસ કરવાની ભલામણ કરી અને ઉત્સાહ પ્રેરીને વીર રસનો સ્ત્રાવ આપણને ચખાડ્યો છે. વળી વાચનમાળા પાંચમા પુસ્તકમાં 'તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દીધો' આ કાવ્યથી કલાપીએ કરુણ રસ ઉત્પન્ન કરી વિદ્યાર્થીઓના જીવનમાં દયા ઉત્પન્ન કરી છે. શિક્ષકે આદ્ભુત રસ, અને શાંત રસવાળી કવિતાઓ વિશેષ વાચનમાં વિદ્યાર્થીઓ પાસે વંચાવવી અને તેનો રસાસ્વાદ તેમને અભ્યાસમાં મળે એવી ગોઠવણ કરવી. તેમજ તેમના મનમાં વધારો થાય તેવી કવિતાઓ શોધવી.

કવિતા કેવી હોવી જોઈએ?—કવિતા પાત્ર અનુસાર રસવાળી, સાદી અને સરળ હોવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓની શક્તિ પ્રમાણે તે પસંદ કરવી. નીચલાં ધોરણોમાં કવિતા સાદી પણ રસવાળી હોવી જોઈએ. કેવળ બોધ આપવા જેવી કવિતાઓ કરતાં રસ પડે તેવી કવિતાઓ પસંદ કરવી. વીર રસ હોય તેવી કવિતાઓ પણ જાળકેને ગવરાવવી. ઉપનાં ધોરણોમાં અર્થ-જ્ઞાવ અને અર્થકારવાળી પણ કવિતા હોવી જોઈએ.

કવિતા શા માટે હોવી જોઈએ?—કવિતાથી સૌંદર્યની લાગણી કેળવાય છે અને વિદ્યાર્થીના હૃદયનો વિકાસ થાય છે. કવિના એટલે રસ તથા સૌંદર્ય અને સૃષ્ટિની લીલા. ૧ ‘સુંદર સરિતા જુઓ ભરેલી નિર્મળ નીરે’ ૨ ‘ધ્રુવરો મહિમાય ગ્રીષ્મમાં લીધો નીરખી’ આ કાવ્યો વાંચતાં કુદરત તરફ આપણને પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાં શા શા અવનવા ફેરફારો થયા કરે છે, તેનું જ્ઞાન થાય છે.

કવિતા શીખવવાનો હેતુ—કવિતાના યોગ્ય શિક્ષણથી શિષ્યોની લાગણી કામળ અને વૃત્તિ સંસ્કારી થાય છે. ખરો હેતુ રસવૃત્તિ કેળવી કવિતાની મગ્ન માણવાનો હોવો જોઈએ. રસવૃત્તિ એટલે આનંદ, સૌંદર્યની લાગણી. કવિતામાં જે ભાવ હોય તે ખરી રીતે વાચતી વખતે આપણા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થવો જોઈએ.

કવિતા શીખવનાર શિક્ષક આખા કાવ્યથી માહિતગાર હોવો જોઈએ. વળી કાવ્ય એટલે શું તે પણ તેણે જાણવું જોઈએ. કાવ્યનો ભાવ અને અર્થ પોતે સમજી શકે, અને અનુભવી શકે, અને પોતે કાવ્યરૂપી રસ-સાગરમાં સ્નાન કરતો હોય, તોજ વિદ્યાર્થીઓમાં કવિતા માટે અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરી શકે. મધુરા રાગથી શિક્ષકે કવિતા ગાવી જોઈએ, કે જેથી વિદ્યાર્થીઓની લાગણી ઉત્કેરાય અને તેમને પ્રેરણા મળે. વળી કવિતાશિક્ષણ આપી રહ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓ રસ્તામાં ચાલતા ચાલતા કવિતામાં રસ પડેલી લીડીઓ ગાતા માલમ પડે, તોજ કવિતાનો ખરો હેતુ ફળામૂલ થયો છે એમ કહી શકાય.

પ્રાયશઃ શાળાઓમાં કાવ્યશિક્ષણ શીખવવાના મુદ્દાઓ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) પૂર્વાપર સંબંધ પ્રશ્નોદ્વારા જોડી મથાળાનો ખ્યાલ આપવો.
- (૨) કવિનું જોગખાણ કરાવવું, કવિની છાંયી ગાયવા તો ચિત્ર વર્ગ સમક્ષ બાળકોને ખતાવવું. કવિ ક્યાંના રહીશ હતા તથા વાચનમાળામાં આવતી કઈ કઈ કવિનાઓ આ કવિએ બનાવી છે, તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય બેસવું. કવિની કાવ્યો લખવાની શક્તિને લગતી માહિતી રસપૂર્વક આપવી.
- (૩) કવિતા સારા રાગથી ગાઈ બતાવવી. ત્યારબાદ શિક્ષકે વર્ગ સમક્ષ ભાવપૂર્વક પોતે એટલા સાથે તે ગાઈ બતાવવી. એટલા નાટકી ન થઈ જાય તે ખાસ લક્ષમાં રાખવું શિક્ષકે પોતે ગાતી વખતે આખો વર્ગ પોતાની સાથે ગાવા માટે તો તેમને રોકવા નહિ. કાવ્યની થોડી

લીટી શીખવવાની હોય તોપણ એક વિચાર પુરો થાય ત્યાંસુધીનું કાવ્ય ગાવું, જની શકે તો હુંકું કાવ્ય આપું ગાવું.

(૪) બાળકો પાસે કાવ્ય ગવરાવવું, અને શિક્ષકે સાથે સાથે બે નણ વખત ગાવું.

(૫) વિદ્યાર્થીઓને મનમાં વાચવા કહેવું, એટલે કે કવિનાના શાન્ત વાચન વખતે અભ્યાસના બીજા વિચારો અને ક્રિયાઓને રથાન ન હોવું જોઈએ. એકાગ્ર ચિત્તથી દરેક લીટીમાં હંડા ઉતરી અધ્યયન કરવા વિદ્યાર્થીઓને કહેવું, ને કાવ્યમાં આવતા અધરા શબ્દોની નોંધ કરવા કહેવું.

(૬) મધ્યસ્થ વિચારના પ્રશ્નો પૃષ્ઠી કાવ્ય સંબંધી વાતચીત કરવી. આથી વિદ્યાર્થીઓને કાવ્ય મોઢે કરવામાં મદદરૂપ થઈ પડશે. કેટલીક કઠીના ઉણટામુઠટા પ્રશ્ન પુરતકની કાપાને અનુસરી પૂછવા કે જોઈ તેનો અર્થ સ્પષ્ટ થાય.

(૭) વિદ્યાર્થીઓએ કરેલા અધરા શબ્દોની નોંધ ઉપરથી તે શબ્દોના અર્થ વાક્યના સંબંધમાં સ્પષ્ટ કરવા. સહેલા અર્થ શીખવવાની ઝીણવટમાં પડવું નહિ.

(૮) છુની પદ્ધતિ મુજબ લીટી લીટીના અર્થ કરાવે છે, એ બીજકુલ ધમ્મવા-જ્ઞેય નથી. આથી વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન બહોળું થવાને બદલે સંકુચિત થઈ જાય છે; માટે વિદ્યાર્થીઓ કવિતાની પંક્તિઓનું વિવરણ પોતાની ભાષામાં કરે તેવો રસ ઉત્પન્ન કરવો, અને સમગ્ર વિચારના પ્રશ્નો પૂછવા તથા કવિતાનો સાર વિદ્યાર્થી પાસે સંબંધપૂર્વક કહેવરાવવો.

(૯) જ શિક્ષકે કવિનાને લગતાં જો અને તો વિદ્યાર્થી પાસે ચિત્રો કઢાવવાં અથવા શિક્ષકે તેવાં ચિત્રો કાઢી તેને લગતી અમુક લીટીઓ લખવાની વિદ્યાર્થીઓને દ્રશ્ય પડે તેમ કરવું. આમ કરવાથી કાવ્યનો ખ્યાલ બાળકોના મગજમાં કેટલો આવ્યો છે તેની ખાતરી થશે.

જ કવિતામાં આવતા ભાગોનું દ્રશ્ય સ્લેટમાં પાઠી લાવવા વિદ્યાર્થી-ઓને કહેવું. દા. તરીકે—'પેલું બકરી કેડે બાળ વિખુટું ભાડીથી . આ કાળ' આ દ્રશ્યમાંથી અમુક અમુક ભાગ બાળકો સ્લેટમાં પાઠી શકશે.

પાલનપુર
તાલુકા સ્કૂલ.

}

શિક્ષક યુનિલાલ નરસેરામ મોદ

ભાષાની ખૂબી

અનેક અર્થવાળા શબ્દો

ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાક શબ્દો એવા છે, કે તે એક કરતાં વધારે અર્થમાં વપરાય છે. આવા અનેક અર્થવાળા શબ્દો અતિ અગત્યના છે, કારણકે તેનાથી ભાષાની ખરી ખૂબી સમજાય છે. ઉપરનાં ધોરણમાં વાચનના વિષયમાં આવા જે શબ્દો આવે તેના ભિન્ન ભિન્ન અર્થ વિદ્યાર્થીઓને પદ્ધતિસર શીખવવાથી તેમની વિચારશક્તિ કેળવાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમને ગમત સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને શબ્દ-અર્થનું ખારીક રહસ્ય સમજાય છે. વળી તેમને પોતાની માતૃભાષા ઉપર પ્રેમ ઉપજાય છે, તેથી સ્વભાષાને ઊંડો અભ્યાસ કરવાનું મન થાય છે. આવા અનેક લાભ થના હોવાથી એવા ખૂબીદાર શબ્દો સંબંધી કંઈક વિચાર કરીએ.

ગુજરાતી વાચનભાષા પાંચમી ચોપડી પાઠ ૧૭ માં લીટી બીજી.

ગામની ગરીબ વસ્તી પોતાના પ્રિય પ્રધાનની મુલ્કીઆત પત્નીની ખાતર કરવા ઉપર નીચે યઈ રહી હતી.

(૧) ખાતર—

ખાતર શબ્દનો પ્રયોગ નીચેનાં ચાર વાક્યોમાં કર્યો છે. તે ઉપરથી તે શબ્દના જુદા જુદા ચાર અર્થ સ્પષ્ટ સમજી શકાશે.

અ પરોણાની ખાતર કરવી એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે.

ખાતર—ખરદાસ, પરોણાચાકરી.

ચ શરણાગત હોવાની ખાતર શિખિ સખએ પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો.

ખાતર—ચાટ.

ક ખેડુન પોતાના ખેતરમાં ખાતર નાખે છે.

ખાતર—ખેતરને ફળદ્રુપ કરનાર પદાર્થ, ટોરનું ઝાણ વાતીદું વર્ગરે.

હ તેના ઘરમાં ખાતર પડ્યું.

ખાતર પડ્યું—ગેરેરી ઘર્ષ.

હવે ખાતર શબ્દનો પત્રમાં પ્રયોગ કરી, તેના વિધિવિધ અર્થનું પુનરાવર્તન કરીએ.

અ—

દોહરો

શરણાગત સન્માનતા,

ખાતર કરતાં ખાસ;

શરણાગત ખાતર મુખ્યા,

પોકારે ઇતિહાસ

પ્રત્યેન સમયમાં ક્ષત્રિયો વગેરે શરણે આવેલાને સન્માન આપના અને તેમની ખાસ ખાતર કરતા. વળી શરણાગતની ખાતર ધણાએ પોતાના પ્રાણ આપ્યા છે, એમ ઇતિહાસ કહે છે.

ઘ—

દોહરો

ખેડુત જડ્યો રાતમાં,

ખાતર ભરવા જાય;

પણુ ધરમાં ખાતર પડ્યું,

ધાર્યું ધણીનું થાય.

ખેડુત રાતમાં વહેલો ઉઠીને ખાતર ભરવા ગયો, પણ તે બિયાના ધરમાં ખાતર પડ્યું. હંમેશાં પ્રભુનુંજ ધાર્યું થાય છે. ઇશ્વરેજી બળવાન છે.

ગુજરાતી વાચનમાળા ૭૮૫ ચોપડી પાઠ ૩૭ મો શૈર્ષ, પ્રેશાગ્રાફ પાંચમો.

એનાજ જેવું સ્વાર્પણ સંવત ૧૯૪૫ ના ચૈત્ર મહીનામાં ખંભાતથી જળમાર્ગે જતી જનમાં સૌભાગ્યવતી ધનલક્ષ્મી નામની એક બાઈએ ખતાવ્યું હતું. તે જે હોડીમાં બેઠી હતી તે હોડી ખંભાતના અખાતમાં ઉંડી વળી, અને જનમાંનાં ધણાંખણાં માણસોના જનન ગયા.

(૨) જનન—

જનન શબ્દના વિવિધ અર્થ નીચેનાં વાક્યોથી સ્પષ્ટ થશે:—

(અ) જનન અમદાવાદથી સુરત ગઈ.

જનન-વર અને તેની સાથેનું સંજ્ઞ.

(બ) હોડી ઉધી વળવાથી ધણા માણસોના જનન ગયા.

જનન-જવ.

(ક) તેનું ધર બળી ગયું, તેથી તેને ધણું જનન થયું.

જનન-નુકસાન.

(દ) ગોદરજનનનું ગાણું ઉત્તમ ગણાય છે.

જાન-મુસવમાન ગાનારીના નામ પછી વપરાતો શબ્દ.

(૬) હવજાન દોસ્ત સંકટ સમયે પણ સાથે રહે છે.

હવજાન-સાચો, ખરો.

જાન શબ્દનો કવિતામાં વપરાશ:-

દોહરો

જળમાર્ગે ગઈ જાન તે,

થયું પવન તોફાન;

હોડી તે ઉધી વળા,

ગયા ધણાના જાન.

તે જાન જળમાર્ગે ગઈ રસ્તામાં પવનનું તોફાન થયું. તે હોડી ઉધી વળા, તેથી ધણાં માણસોના જાન ગયા.

દોહરો

અગ્નિ કાપ્યો કારમો,

ભરમ ક્યુંજ મકાન;

માલિકને મૂઝાં થઈ,

નેઈ અનિશય જાન.

અગ્નિએ ઘણો કાપ કર્યો. તેણે મકાન બાળી નાખ્યું. અનિશય જાન નેઈને મકાનના માલિકને મૂઝાં આવી.

દોહરો

આમોદોન સુણાવતું,

સુંદર વિધ વિધ ગાન;

પણ તેમાં ઉત્તમ અર્નિ,

ગાયે ગોદરજાન.

આમોદોન જુદા જુદા સુંદર ગાયન સંભળાવે છે, પણ તેમાં ગોદર-જાન અતિ ઉત્તમ ગાય છે.

દોહરો.

સુખ સમયે મિત્રો બધા,

આપે છે ઘણું માન;

મંકટમાં સાથે રહે,

તેજ દોસ્ત હવજાન.

સુખના વખતમાં બધા મિત્રો સ્વાર્થને લીધે ઘણું માન આપે છે; પણ દુઃખના વખતમાં જે સાથે રહે છે, તેજ હવજાન દોસ્ત કહેવાય છે.

ગુજરાતી વાચનમાળા છઠ્ઠી ચોપડી, પાઠ ૨૭ મો, સ્ત્રીની ચોથી—

અરુણ સારથી આવ્યો એટલે તેની પાછળ સર્વનારાયણ રથમાં બેસીને જલદીથી આવશે એવું જાણીને રસ્તામાં રમતા છોકરા મહેતાજીને આવતા જોઈ નાસી જાય છે તેમ તારાઓ એક પછી એક પોતાનું મોઢું સંતાડવા લાગ્યા.

(૩) તારા—

તારા શબ્દના લિન્ન લિન્ન અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

અ અંધારી રાતે આકાશમાં તારા ઉજલસ આપે છે.

તારા-આકાશમાં રાતે નાની મોટી હીરાકણીઓ જેવા ચળકે છે તે.

ચ તારા તેને સાસરે ગઈ.

તારાં-છોકરીનું નામ.

ક 'લગ્નના ભૂએ અને તારા ફૂલે,' એ કહેવત ખોટી નથી.

તારા-કુશળ તરતારા.

ઢ બાઈ! તું તારા મનમાં જે હોય તે કહી દે.

તારા-‘તું’ સર્વનામનું છઠ્ઠી વિકલ્પિતનું એકવચનનું રૂપ.

તારા શબ્દનો પદમાં પ્રયોગ:—

દોહરો

તારા ખીલ્યા ગજનમાં,

અંધારી હતી રાત;

તારા જોઈ અમાસમાં,

જોઈ થતી રમિયાત.

અ દાસમાં તારા ખીલ્યા હતા. અંધારી રાત હતી. તાર.

અગતીમાં જોઈ હતી, તે આશામાંનું દરમ જોઈને ખુશ થત

દોહરો

મૂર્ખ! જરા તરતાં શીખ્યો,

શું કર રૂઝ અપાર !

જાણ લજા તારા ડેખ્યા,

તારા તે શા બાર !

હે મૂર્ખ! તું જરા તરતાં શીખ્યો, તેમાં અતિશય

કરે છે! લજા લજા તારા ફૂળી ગયા છે, તો તારા તે બિચારાના શા બાર-દિસાળ છે!

ગુજરાતી વાચનમાળા છઠ્ઠી ચોપડી, પાઠ ૨૭ મો, પેરમાઈ નીચે, સ્ત્રીની પહેલી—

ગંગા ઉપર ઘણા ઘાટ છે. -

(૪) ઘાટ—

ઘાટ રાજદાના લિન્ન લિન્ન અર્થઃ—

૧. તેણે મધિકર્ણિકાના ઘાટ ઉપર ગંગાના નદી.
- ઘાટ-પથરનો ખાધેલો-ઓવારો.
૨. આપણે મનમાં જે ઘાટ ઘડીએ, તે પ્રભુ જાણે છે.
- ઘાટ-વિચાર.
૩. તમારા જેવા સારા માણસનો આ ઘાટ ન કહેવાય.
- ઘાટ-દંગ, રીત.
૪. આર્યો ખેતર ઘાટને રૂસ્તે હિંદમાં આવ્યા.
- ઘાટ-પર્વતમાંથી આવતા જવાનો રસ્તો.
૫. ગોદાવરી નદી પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળે છે.
- ઘાટ-પર્વતનું નામ. પૂર્વઘાટ, પશ્ચિમઘાટ.
૬. તેના મિત્રે તેને માટે નોકરીનો ઘાટ ગોઠવી આપ્યો.
- ઘાટ-ગોઠવણ.
૭. તેણે વિદ્યોને રાજવા માટે અનેક ઘાટ અજમાવ્યા.
- ઘાટ-યુક્તિ, ઉપાય.
૮. તે સોનીને ત્યાં ખેતીને ઘાટ ઘડાવે છે.
- ઘાટ-ધરણી.
૯. પાટણના કુંભાર ગણુ સાથે ઘાટ જનાવે છે.
- ઘાટ-માટીનાં વાસણ.
૧૦. કેટલાંક કળનો ઘાટ ગોળ હોય છે.
- ઘાટ-આકાર.
૧૧. પરમેશ્વરે પ્રત્યેક મનુષ્યના મોક્ષના ઘાટમાં સુક્ષ્મ લિન્નતા દર્શાવી છે, એ તેની અર્જ્ય કૃતિ છે.
- ઘાટ-આકૃતિ, ચહેરા, સિકંદર.
૧૨. દુસ્મને ઘાટ જોઈને ધા કપો.
- ઘાટ-લાગ.
૧૩. તેણે એકજ ધાએ દુસ્મનનો ઘાટ ઘડી નાખ્યો.
- ઘાટ ઘડવો-મારી નાખવું.

ઘાટ રાજદાના ઉપર જણાવેલા અર્થનું પદમાં પુનરાવર્તનઃ—

દાહરો

નાહો જંગાઘાટ પર,
નીચ ધડે મન ઘાટ
પાપપોટલું બાધનો,
દુષ્ટ તણો એ ઘાટ.

તે જંગાના ઘાટ પર સ્નાન કરે છે, પણ તેનું મન તો નીચ ઘાટ (વિચાર) ધડે છે, એટલે હિસડું પાપનું પોટલું બાધે છે, દુષ્ટ માણસનો એ ઘાટ (દંગ, રીત) છે.

દાહરો

પર્વતમા જે પથ પડ્યા,
તે કહેવાયે ઘાટ;
પર્વતકેરાં નામ છે,
પૂરવ પશ્ચિમ ઘાટ.

પર્વતમા જે રસ્તા પડ્યા છે, તે ઘાટ કહેવાય છે; અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ ઘાટ એ પર્વતના નામ છે.

દાહરો

ઘાટ ગોઠવ્યો લગ્નનો,
વિધિ વાળ્યો ઘાટ;
વિધિ દૂર કરવા મથ્યો,
ગયા વ્યર્થ સૌ ઘાટ.

તેણે લગ્નનો ઘાટ ગોઠવ્યો, પણ વિધિ બધું ધૂળધાણી કરી નાખ્યું. તે વિધિને દૂર કરવા માટે બહુ મથ્યો, પરંતુ તેના સપગા ઘાટ (ઉપાય, સુક્તિ) નિષ્ફળ ગયા.

દાહરો

સોની ઘાટ ધડે ઘણા,
કહે ધરણીનાં નામ;
ધડે પ્રજાપતિ ઘાટ તે,
કહે માટીનાં નામ.

સોની ઘાટ ધડે છે, તેને ધરણીનાં કહે છે; અને કુમાર ઘાટ ધડે છે, તેને માટીનાં વાસણ કહે છે.

દોહરો.

દાડમ, મોસંખી, લોંબુ,

ગોળ તેમના ઘાટ

કળા અકળ કર્તોત્તણી,

ભિન્ન મનુજ મુખઘાટ.

દાડમ, મોસંખી, લોંબુ એ ક્યોના ઘાટ ગોળ છે; દરેક મનુષ્યના મુખનો ઘાટ (આકૃતિ, ચહેરો, સિક્કલ) ભિન્ન છે, એ પ્રભુની અકળ કળા છે.

દોહરો.

દુશ્મને દાવ ચૂકે નહિ,

ન્યારે આવે ઘાટ;

શસ્ત્ર ચલાવે શિર પરે,

ઘડી નાખવા ઘાટ.

ન્યારે ઘાટ (લાગ) આવે ત્યારે શત્રુ દાવ ખૂલતો નથી. તે તરતજ સામા દુશ્મનનો ઘાટ ઘડી નાખવાને માટે તેના શિર પર દધિયાર ચલાવે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ખાતર, જળ, તારા અને ઘાટ રાખ્દના ભિન્ન ભિન્ન અર્થ થાય છે. તે ઉપરાંત વાર, ભાર, ધાર, હાર, આર, ભોર, મોર, ખોળ, રોળ, ફાળ, વાળ, આઘ, રાખ, પાણી, હરણુ વગેરે ધણા શબ્દો અનેક અર્થવાળા છે, તે સહેજ ખારીક વિચાર કરવાથી સમજી શકાશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ

પ્રાચીન મગધનું ગૌરવ

ગિરિધ્રજ અને પાટલીપુત્ર જેવાં પાટનગરોવાળા મગધ દેશનો ઇતિહાસ માત્ર હિંદમાંજ નહિ, પણ આખી દુનિયામાં અદિતીય છે. જમે તે દષ્ટિએ આપણે તેને તપાસીએ તોપણ એમાં કંઈ ને કંઈ અદિતીય મળી જ આવે છે. મગધનો ઇતિહાસ તપાસતાં ભગવાન વર્ધમાન મહાવીર અને ભગવાન શુદ્ધ જેવા ધર્મપ્રવર્તકોનું તે કેન્દ્રસ્થાન હતું એમ જણાય છે. ભગવાન વર્ધમાન મહાવીર મગધના રાજકુટુંબના સગા હતા અને તેમના જીવનનો મોટો ભાગ પણ મગધમાંજ વીત્યો હતો. શુદ્ધ ભગવાનને-દુનિયાના તારનારને “જ્ઞાન” પણ મગધની સ્થિતિમાંજ થયું હતું.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

જીવજંતુઓ અથવા સાંધાવાળાં પ્રાણીઓ

પ્રાણીઓના જે મહાન વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે તેમાં જીવજંતુ-ઓનાં નામથી ઓળખાતાં સાંધાવાળાં પ્રાણીઓના એક મોટા વિભાગનો સમાવેશ થાય છે. કરોડવાળાં પ્રાણીઓમાં અને સાંધાવાળાં પ્રાણીઓમાં ઘણો મોટો ફેરફાર માલમ પડે છે.

એમના શરીરમાં હાડકાં હોતાં નથી. શરીર ફરતું ચિંગડાના જેવા ચીકણા પદાર્થનું બનેલું અથવા ચામડાનું ઓખું આવેલું હોય છે અને શરીર અનેક ખંડોનું બનેલું હોય છે. આ ખંડો નરમ ચામડીના પડથી એક બીજાની સાથે જોડાએલા હોવાથી હલનચલન સહેલાઈથી થઈ શકે છે.

તેમના એક હંડા વિભાગને છ પગ હોય છે અને માથાપર સ્પર્શ અને ગંધ માટે જે મૂછો જેવાં તાંતણાં હોય છે. તેમના લોહીમાં ઠાઈ બળતેના રંગ હોતો નથી. નાની નળીના આકારનું તેમને હૃદય હોય છે. લોહીના ભ્રમણ વખતે તેમનું શુદ્ધ અને અશુદ્ધ લોહી મિશ્રિત થઈ જાય છે તેથી તેમના લોહીની ગરમી ઓછી રહે છે. આથી તેમને હંડા લોહીનાં પ્રાણીઓ કહેવામાં આવે છે.

કરોડવાળાં પ્રાણીઓના સ્વરૂપનો સંપૂર્ણ વિકાસ ગર્ભમાં અથવા ઈંડામાં જ થાય છે, પણ સાંધાવાળાં જીવજંતુઓમાંનાં ઘણાંના સ્વરૂપનો સંપૂર્ણ વિકાસ ઈંડાં, ઈયળ અને ફેરોટાની રિયતિમાંથી પસાર થયા બાદ થાય છે અને જુદી જુદી રિયતિમાં તેમના સ્વરૂપની વિવિધતા આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

પેરાવિભાગો:—સાંધાવાળાં પ્રાણીઓના ચાર વર્ગો પાડી શકાય છે.

(૧) વાંદા, ઠંસારી, ફૂદાં, પનંગીયાં, મચ્છર, માખી, તીડ, તમરાં, અને તીતીથોડા જેવાં પ્રાણીઓનો એક વર્ગ પાડવામાં આવેલો છે. આ જનનાં પ્રાણીઓના શરીરમાં જે ભાગો દેખાય છે. પ્રથમ ભાગમાં માથું અને છાતીનો ભાગ જોડાએલો હોય છે; જીન ભાગમાં પેટ આવેલું હોય છે. દરેક ભાગમાં એકજીનની સાથે જોડાએલા નાના નાના ખંડો માલમ પડે છે.

માથાવાળા ભાગમાં આંખ, મોં અને સ્પર્શ તથા ગંધ માટે જે લાંબી મૂછો આવેલી હોય છે, છાતીના ભાગની સાથે ત્રણ હકડાવાળા છ પગ

જોડાએલા હોય છે. પગ ત્રણ કકડામાં અને રહેવાની રિથિતિને અનુકૂળ થાય તેવા લાંબા અથવા ટુંકા હોય છે.

આત્મરક્ષણ માટે જે સ્થળમાં રહેવાનું હોય તે સ્થળને મળતો આવતો રંગ તેમની પાંખો પર હોય છે. શરીરની બંને બાજુએ કાંઈને જે અને કાંઈને ચાર પાંખો હોય છે. પાંખો ઉપર વિવિધ રંગની લાંબાંડાં જેવી રજકણો આવેલી હોય છે. આથી પાંખો રંગીન જણાય છે.

પેટનો ભાગ છુટો માલગ પડે છે અને તેની સાથે બીજાં અવયવો જોડાએલા હોતાં નથી.

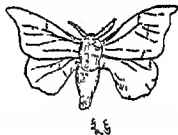
શ્વસનક્રિયા:—આ વર્જનાં જીવડાંઓને શ્વાસ લેવાને શરીરની બંને બાજુએ પર છિદ્રો હોય છે અને તેની સાથે નાની નાની નળીઓ જોડાએલી હોય છે, જે આખા શરીરમાં હવાને પહોંચાડે છે. શ્વાસ લેતી વખત શરીરને ફલાવીને આ નળીઓના છિદ્રો વાટે હવાને અંદર દાખલ કરવામાં આવે છે અને શ્વાસ બહાર કાઢતી વખત શરીરને સંકોચીને હવાને બહાર ધકેલી દેવામાં આવે છે.

આંખ:—આંખની રચના ઘણા વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. માથાના ભાગમાં જણાતી જે ચક્રચક્રીત આંખો અનેક પટ્ટોણાકાર પાસાંઓની બનેલી હોય છે. દરેક પાસાને આંખ કહેવામાં આવે છે અને તેમના સમગ્ર સમૂહની એક સંયુક્ત આંખ બને છે. આવી જે સંયુક્ત આંખો ઉપરાંત માંખી અને કેટલાંક બીજાં જીવડાંઓને માથાના આગળના ભાગમાં બીજી એકેક ખાનાવાળા કેટલીક સાદી આંખો આવેલી હોય છે.

શ્રવણેન્દ્રિય:—સામાન્ય રીતે આવા જીવડાંઓને સાંભળવાની ખાસ ઇન્દ્રિય હોતી નથી, છતાં કેટલાંક જીવડાંઓ અવાજ કરતાં જણાય છે તેથી તેઓ સાંભળી શકતાં હોય એવો સંભવ લાગે છે. તમરાં, તીનીંગોડા અને તીક જેવાં જીવડાં તેમનાં લાંબા પગવડે અવાજ કરે છે અને જીવડાંઓનાં તે ગવૈયા ગણાય છે. ગાયન કરવાની શક્તિ ફક્ત નરનેજ હોય છે. માદા ગાયન કરી શકતી નથી પણ નરના ગાયનને સાંભળવાને આનંદ તે લઈ શકે છે. અવાજ સાંભળવાની ઇન્દ્રિયનું સ્થાન તેમના પગમાં આવેલું હોય છે.

૨. બીજા વર્જનાં પ્રાણીઓમાં કાનખજુરાનાં જેનાં લાંબા શરીરવાળાં પ્રાણીઓને સમાવેશ થાય છે. એમના શરીરને જુદા જુદા છુટા વિભાગો હોતા નથી. માથાનો હલકા શરીરના બીજા ભાગથી જુદો દેખાઈ આવે છે અને ત્યાં આંખો અને મૂછો દેખી શકાય છે. આવા પ્રાણીઓનું શરીર ઘણું લાંબું હોવાથી તેમને ઘણા પગની જરૂર પડે છે.

રેશમના કીડાનું જીવન

મચ્છરનું જીવન

કે ત્રીજા વર્ગનાં પ્રાણીઓમાં કરોળીઆ, વીંછી અને ખસ ખરજના જેવા ચામડીનાં દર્દોનાં જીવડાંઓનો સમાવેશ થાય છે. આ વર્ગનાં પ્રાણીઓનો માથાનો અને છાતીનો ભાગ જોડાયેલો હોય છે. તેમને આઠ પગ હોય છે અને શિકાર પકડવા બે મોટા ચીપીઆ હોય છે. કરોળીઓ મ્હોંથી ડંખ મારીને અને વીંછી તેના પેદને છેડે આવેલા કાંટાથી ડંખ મારીને શિકારને મારી નાખે છે.

કરોળીઆને આઠ પગ અને આઠ આંખો હોય છે. જંતુ-સર્પિમાં તેના જેવું ચાકાક, ઉઘોગી અને છુદ્ધિકુશળતાવાળું બીજું ભાગ્યેજ કોઈ પ્રાણી હશે. જીવનના કાર્યનાં સધળાં સાધનો તે તેની સાથેજ રાખે છે. પોતાની આખી સર્પિ પોતાના પેટમાંથીજ ઉપભવી કાઢે છે અને જરૂર પડતાં પોતાના પેટમાંજ તેને સમેટી લે છે. તેની જાળ બનાવવાની રીત, શિકાર પકડવાની પદ્ધતિ અને શિકારને ફસાવવાની યોજનાઓ અવલોકન અને અભ્યાસને માટે એક વિશાળ ક્ષેત્ર રજુ કરે છે. જંગલી કરોળીઆ માણસોની પણ સામા થાય છે.

૪. ચોથા વર્ગનાં પ્રાણીઓમાં કરચલાં, શંખલાંમા રહેનારાં નાનાં જીવડાં અને પાણીમાં રહેનારાં બીજાં ધણાં નાના જીવડાંઓનો સમાવેશ થાય છે.

ઉપર મુજબ કરોડ વિનાનાં - સંધાવાળાં પ્રાણીઓના ચાર પેટા વિભાગો પાડી શકાય છે. દરેક વિભાગમાં જુદી જુદી જાતનાં ધણાં જંતુઓ આવે છે અને દરેકનો પૃથક્ પૃથક્ અભ્યાસ કરવામાં આવે તો આપણને ઘણું જાણવાનું મળે છે.

પ્રથમ આપણે પતંગીઆ વિષે કાંઈક જાણીએ—

પતંગીઆનું જીવન:—ચોમાસા જાદ ખેતરોમાં, બગીચાઓમાં અને જંગલોમાં અનેક રંગનાં મુન્દ પતંગીઆં આપણને નજરે પડે છે. તેમાંનાં કેટલાંક ફૂદાં (Moths) અને કેટલાંક પતંગીઆં (Butterflies) કહેવાય છે. બન્નેનો જીવનવિકાસ એકજ પ્રકારનો હોય છે. ફક્ત તેમની શરીર રચનામાં સેજ ફેરફાર જણાય છે.

પતંગીઆની મૂછોની અણી આગળ જોળીઓ જેવા ગદ્દા આવેલા હોય છે. ફૂદાની મૂછો પીછા જેની, કાંસડી જેવી અથવા દોરા જેવી સીધી હોય છે.

પતંગીકે જમીન પર બેસે ત્યારે તેની પાંખો પીઠ પર ઉભી રહે છે. ફૂદું જમીન પર બેસે ત્યારે તેની પાંખો સીધી પથરાઈ જાય છે અને એકબીજાની સાથે એવી રીતે ગોઠવાય છે કે ડગલાની માફક તેનું શરીર ઢાંકી દે છે.

પતંગીકે શરીરમાં હલકું હોવાથી નછર ખોરાક લઈ શકતું નથી પણ ફૂલમાંથી રસ પીને તે જીવે છે. જે ફૂલ પતંગીઆને પોષણ આપે છે તેને અનુરૂપ રંગ કુદરત આત્મરક્ષણ માટે તેને આપે છે.

જે વનસ્પતિએ પોતાનું પોષણ કર્ણ હોય તે વનસ્પતિના પાનની નીચેની બાજુ પર પતંગીઆની માદા ઈંડાં મૂકે છે. આ ઈંડાં એક બીજની સાથે ચોટી રહી ઝુમખાના આકારમાં જણાય છે. વાતાવરણની ગરમીના પ્રમાણમાં સાતથી વીસ દિવસમાં ઈંડાંઓ ફેડીને અંદરથી ઈંચળો બહાર નીકળે છે અને પોતાની આસપાસ આવેલાં પાંદડાંઓ ખાવા માંડે છે. આ સ્થિતિમાં તેમનું મુખ્ય કામ એકજ હોય છે અને તે ફક્ત ખાવાનું જ હોય છે. ઝાડ કે છોડ પરનાં પાન તે સપાટાબંધ ખાઈ જાય છે અને શરીરે લાંબા વધવા માંડે છે. તેમને કાતર જેવા જે મજાનુત જડખાં હોય છે અને શરીરના આગળના ભાગમાં ત્રણ જોડી અણીવાળા પગ હોય છે, તેથી તે પાનને પકડી રાખે છે. કેટલાક કીડા રેશમ બનાવે છે.

રેશમ બનાવનારા કીડા:—રેશમ બનાવનારા કીડા એરંડાના કે શેતુરનાં પાન ખાય છે. રંગે તે પીળાશ પડતા જણાય છે. આગળના ભાગમાં તેમને અણીવાળા છ પગ અને પાછળના ભાગમાં પેટ પર હાથીના પગના જેવા ચપટા દસ પગ હોય છે. પાછળના પગ શરીરને સમતોલ રાખવાના કામમાં આવે છે.

માથાની બન્ને બાજુએ તેને છ આંખો હોય છે અને પીડના પાછળના છેડા ઉપર શીંગડા જેવી એક અણી હોય છે. સંપૂર્ણ સ્થિતિમાં આવતાં સુધીમાં આ કીડાઓ ચાર પાંચ વખત સાપની જેમ શરીરની ચામડી ઉતારી નાખે છે તેથી તેના શરીરનો રંગ બદલાતો જાય છે. વિકાસ પામેલો કીડો ત્રણેક ઈંચ લાંબો થાય છે. કીડાની સ્થિતિમાં પૂર્ણ વિકાસ પામ્યા બદ તે અસાંત જણાય છે અને અગતેમ માથું ફેરવવા માંડે છે. તેનાં મોંમાંથી ચીકણો પદાર્થ નીકળવા માંડે છે અને લગભગ ત્રણ લાખ વખત માથું ફેરવીને મોંમાંથી નીકળેલો રસ પોતાનાં શરીર પર વીંટાળી દે છે. આ ક્રિયાથી તેના ફરતું સફેદ રેશમનું ઢાંકણ બંધાય જાય છે અને આ રીતે બનેલા કોશેટામાં તે પુરાર્ધ જાય છે. આ સ્થિતિમાં તેની ખાવા પીવાની ક્રિયા બંધ થાય છે.

દરેક દિવસ બાદ કોશેટો તોડીને ફૂદાનાં રૂપમાં તે બહાર નીકળે છે. બહાર નીકળેલાં ફૂદાં કેઈ ખોરાક લેતાં નથી. નર અને માદાના સમાગમ-

થી નવા ઈંડાં મૂકાય છે. નર થોડા વખતમાં મરી જાય છે અને માદા લગભગ ૨૦૦ ઈંડાં મૂક્યા બાદ મરણ પામે છે.

કોશેટામાંથી રેશમ બનાવવામાં આવે છે. શેતુરનાં પાન ખાનારા કીડા કોશેટાને કરક્યા વિના બહાર નીકળે છે એટલે કીડાને માર્યા વિના કોશેટામાંથી સળંગ તાર નીકળી શકે છે. એરંડાનાં પાન ખાનારા કીડા કોશેટાને કરડીને બહાર નીકળે છે એટલે કોશેટામાંથી સળંગ તાર નીકળી શકતા નથી. આથી આવા કીડાઓ બહાર નીકળે તે પહેલાં કોશેટાઓને ઉકળતા પાણીમાં નાખી અંદરના કીડાઓને મારી નાખવામાં આવે છે.

આ રીતે રેશમ બનાવવાની શોધ ધણું વર્ષો પહેલાં ચીના લોકોએ કરેલી કહેવાય છે. દંતકથા એવી છે કે હો-આંગ-ટી નામના ચીનના રાજાએ હજારો વર્ષ પૂર્વે સી-લીંગ-ચી નામની પોતાની રાણીને રેશમના કીડાઓનો અભ્યાસ કરી તેમના કોશેટામાંથી વસ્ત્રો બનાવવાનું કહેલું. રાણીએ મહા પ્રયત્ને રેશમ બનાવવાની રીત શોધી કાઢી અને ત્યારથી ચીનના લોકો રેશમ બનાવનારા કીડાઓને ઉછેરવા લાગ્યા અને સુંદર રેશમ બનાવવા લાગ્યા.

હાલમાં પણ રેશમના કાપડ માટે દુનીઆના ચીન અગ્રસ્થાન ભોગવે છે અને ખીન્ન દેશોને પુષ્કળ રેશમ મોકલે છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ આ ધંધો મોટા પાયા પર ચલાવી શકાય તેવી અનુકૂળતા છે અને દેટલેક સ્થળે રેશમ બનાવવાના અખતરા કરવામાં આવે છે, આપણા દેશમાં રેશમની પુષ્કળ વપરાશ છે તેથી આ અખતરાઓ સફળ થાય અને ધંધો તરિકે રેશમ બનાવવામાં આવે તો દેશની સમૃદ્ધિમાં ઘણો વધારો થાય તેમ છે.

મચ્છર:—મચ્છરને પણ પોતાના જીવનવિકાસ માટે ચાર સ્થિતિ-માંથી પસાર થવું પડે છે. પ્રથમ સાદા પાણીમાં જન્મેલી ત્રણસો ઈંડાં મૂકે છે. આ ઈંડા પાણીમાં તરવાનાં રૂપમાં જોડાઈ રહે છે. દરેક ઈંડું ઉપરના ભાગમાં અણીવાળું અને નીચેના ભાગમાં ઢાંકણવાળું હોય છે. ખીન્ને દિવસે ઢાંકણ ખોલીને જમ્બુ બહાર નીકળે છે. આ સ્થિતિમાં તેનું શરીર ખાતળું, માથું મોટું અને પુછડી બે ભાગમાં કપાએલી હોય છે. ડૂબી ન જવાય એ માટે પાણીમાં માથું નીચે અને પુછડી ઉપર રાખીને તે લટકી રહે છે. પુછડી પર આવેલી પોલી નળાદ્વારા તે શ્વાસ લે છે. દસ દિવસમાં જમ્બુ ચોંચ વિકાસ પામે છે. આ સ્થિતિમાં તે અનેક વખત શરીર પરનું ખોખું બદલી નાખે છે.

પછીની સુપુત્રિવાળી ત્રીજી અવસ્થામાં બચ્ચાં ફરતું ઢાંકણ બંધાઈ જાય છે. કોશેટમાં પુરાએલા રેશમના કીડાની જેમ આ સ્થિતિમાં તે શાંત પડી ન રહેતાં આમતેમ ફરી શકે છે પણ તેને ખાવાનું બંધ હોય છે, કારણ કે તેના શરીર ફરતું સખત ઢાંકણ હોય છે. આ સ્થિતિમાં માથું ઉંચું રાખી શ્વાસ લેવા તે પાણી પર આવે છે. ઢાંકણ પર નળી જેવા તાંતણાં હોય છે તે દ્વારા તે શ્વાસ લે છે.

છેલ્લી સ્થિતિમાં ઢાંકણમાંથી પૂર્ણ વિકાસ પામેલો મચ્છર બહાર આવે છે. તેને બે પાંખો અને છ પગ હોય છે. નરને કરડવાનું સાધન હોતું નથી. તે ફૂલમાંથી રસ ચૂસે છે અગર બીજી કંઈ ખાય છે. માદાને લોહી બહુ જાણે છે અને તે ચૂસવાનાં તેને સાધનો હોય છે.

મચ્છરની ઘણી જાતો હોય છે. જંગલના મચ્છર ડાંસ કહેવાય છે. એનોફેલીસ નામનો મચ્છર લોહી પીતી વખત ટાઢીઆ તાવના જંતુઓ આપણા શરીરમાં દાખલ કરે છે. દિવાલ પર તે ત્રાસો ખેસે છે એટલે તેને સહેલાઈથી ઓળખી શકાય છે. બીજી જાતના મચ્છરો દિવાલ પર સીધા ખેસે છે.

જુદા જુદા મચ્છરો જુદા જુદા રોગો ફેલાવે છે તેથી તે આપણા શત્રુઓ ગણાય.

ધરના ફરતું પાણી એકઠું થવા દેવામાં ન આવે તો મચ્છરની વૃદ્ધિ થતી અટકાવી શકાય. આસપાસની જમીન પર આવેલાં ખાખેડીઆમાં ઘાસતેલ રેડવામાં આવે તો મચ્છરનાં બચ્ચાં હવા લેવા પાણી પર આવે ત્યારે તેમની શ્વાસ લેવાની નળીઓ ઘાસતેલથી બરાઈ જાય અને તે મરણ પામે. આ સિવાય મચ્છરની વૃદ્ધિ અટકાવવાનો બીજો સહેલો ઉપાય એક પણ હજી મળ્યો નથી.

ટાઢીઓ તાવ અટકાવવાને કિવનાઈનના જેવું અસરકારક ઔષધ બીજું હજી મળ્યું નથી.

મચ્છર ન હોય તો ટાઢીઓ તાવ ન આવે અને દર વર્ષે હજારો લોકોનાં આ રોગથી થતાં મરણો અટકી શકે.

પ્રો. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ,
અમદાવાદ

} મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

સને ૧૯૩૦ માં વ. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલી છોકરીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા:—ગદ્ય અને પદ્ય પાઠોનો સાર કેટલીક છોકરીઓ ખરાબર સમજી નહોતી. એકનોએક વિચાર ફરીથી તેઓ જણાવતી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ વ્યાકરણના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા નહોતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ નામનું પદ્યઢેદ ક્રિયાવિશેષણ તરીકે ક્યું હતું. કવિતાની પંક્તિઓ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ગોઠે કરેલી ન હોતી, અને વાચન ઉતાવળ અને અસ્પષ્ટ હતું.

નિબંધ:—“ચોમાસાનું વર્ણન” એ વિષય પાઠ્ય પુસ્તકમાં આપેલો છે છતાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ આ વિષય પર યોગ્ય નિબંધ લખી શક્યા નહોતા, કેટલાકે વરસાદ વિષે નિબંધ લખ્યો હતો. ‘શિક્ષકનો ધંધો’ એ વિષય પરનો નિબંધ પણ સંતોષકારક નહોતો. લેખન એકંદર ચોક્કસ હતું.

શ્રુતલેખન:—વારંવાર આવતા શબ્દો જેવા કે ‘નિપુણતા’ ‘અમાલ્યો,’ ‘ફતેલમંદી,’ ‘રિયલિટી’ વગેરેમાં ભેડાણીની ભૂલો થએલી હતી.

વાચન અને મુખપાઠ:—વાચનમાં સુધારો થએલો જેવામાં આવ્યો હતો પણ વાક્યસમૂહો કે વાક્યોની સમજાવતી સંતોષકારક નહોતી.

ભૂગોળ:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓ મુદ્દાસર જવાબ આપી શક્યા નહોતા, અને ભૂમિએ તે કરતા વધારે લંબાણથી જવાબ લખ્યા હતા, અને તે પણ મુદ્દાસર નહોતા. શિયાળામાં વરસાદ પડે છે તે મંત્રંધીના પ્રશ્નનો ઉત્તર ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ આપ્યો નહોતો. એક કરતાં વધારે પ્રશ્નોના ઉત્તર એક જ પાના ઉપર આપ્યા હતા.

ઈતિહાસ:—હિંદી રાજ્યવહીવટથી તેઓ અજાત હતા, તેમજ ધારા-સલાઓ વિષે પણ તેમને માહિતી નહોતી. એકંદર આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓ નજળા માલમ પડ્યા હતા. આ વિષય તેમને સારી રીતે શીખવાની જરૂર છે, જેથી તેઓ ઈતિહાસના ખરા સ્વરૂપને સમજી શકે.

ગણિત:—મિશ્ર અપૂર્ણાંકનો દાખલો ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ કર્યો હતો, પણ તેમાંથી થોડાકજ પદ્ધતિપૂર્વક તે સમજી શક્યા હતા. અપૂર્ણાંકના દ્વિસાખમાં સિદ્ધાંતો વિષેનો ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓના મનમાં ખરાબર ઠસવો ભૂમિએ. જે દાખલાઓ વ્યવહાર હતા અને જેમાં સામાન્ય છુદ્દિનો ઉપયોગ કરવો પડે તેમ હતું તેવા દાખલાઓ તેઓએ મજબૂત નહોતા. એકંદર આ વરસનું કામ

ગયા વરસના કામ કરતા કંઈક પ્રધારે સાર હતું. દેશીનામામા વિદ્યાર્થીઓએ
ઠીક કામ કર્યું હતું.

આરોગ્ય —વિદ્યાર્થીઓને લખાણ કામના વિશેષ મહાવરની જરૂર
છે. જે જવાબો આપવામા આવે છે તે મુદ્દાસર હોતા નથી, અને ખીજી,
ખીનજરૂરી બાબતો ઉત્તરમા ઉમેરવામા આવે છે જે અગત્યના મુદ્દાઓ
હોય છે તે ટુંકમા પનાવી દેવામા આવે છે અને નકામી બાબતો ઉપર
લખાણથી વિવેચન કરવામા આવે છે. બની શકે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને નજીક-
મા ઇસ્પતાલ હોય ત્યાં લઈ જવા જોઈએ અને પ્રત્યક્ષ કામનો અનુભવ
કરાવવો જોઈએ.

સૃષ્ટિજ્ઞાન —આ વિષય જાતે નિરીક્ષા કરીને અને તેની નોંધ
નિયમિત રીતે કરીને શીખવો જોઈએ. ગોધરા, એમ. ઈ. મિશનની શાળાના
વિદ્યાર્થીઓએ એકંદરે સાર કામ કર્યું છે, બાકીના વિદ્યાર્થીઓનું કામ
મંતોપકારક નથી.

સૌચકામ —પોતપોતાના માપ પ્રમાણે કબજો વેતરવાનો હતો પણ
તે કામ તેઓ કરી શક્યા નહોતા. એકંદરે કામ સંતોષકારક નહોતું. ગાજ
કરવાનું કામ હતું તેમા કાપ નહોતા અને કિનારીઓ ખાસ સીવણ કામથી
સીવવી જોઈએ.

ચિત્રકામ —ગામડાની શાળામાથી આવના વિદ્યાર્થીઓનું કામ મંતોપ-
કારક નથી.

બાળકોની કળાનું પ્રદર્શન-ભાવનગર

કોઈ કેળવણી રસદ પુરપ પુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોમા પરિટન
કરી ત્યાંની સંસ્થાની મુનાકાત લઈ બારીક નિરીક્ષણ કરે તો તેમને તરત
જણાઈ આવે છે કે આપણી પ્રાથમિક કેળવણીનો પાયો કેટલો બધો લૂથો
છે અને તે ઉપરથી આપણા દેશના બાળકોની પ્રાથમિક કેળવણી કેટલી
બધી સુધારવાની છે તે સમજી શકાય છે. યુરોપ, અમેરિકા જેવા આગળ
વધેલા દેશોની કેળવણી બુધિને ખીંચવી, કળા વગેરેના જ્ઞાનથી બાળકોની
ભાવના વધારી, ચારિત્ર્યના અને ઉભોગી બનાવે છે.

આ રીટના કેળવણીખાતાના મે. અધિકારી સાહેબ મિ. નિઠુલરાય
મહિપતગમ મહેતા એમ. એ. એવ એવ. ખી. ગઈસાલ યુરોપની કેળવણીની

કોન્કર-સમાં ભાગ દેવાને મંચા હતા અને પોંચે છે માસ ત્યાં રહી, યુરોપના લુદા લુદા દેશની-શાળાઓની સુલાકાત લીધી હતી. સૌ કરતાં જમીનની શાળાઓમાં તેઓને ધણું જાણવાનું અને અવલોકન કરવાનું ગણ્યું હતું. ત્યાંની દરેક કેળવણીપરિપદમાં તેઓએ આગળ પડતો ભાગ ભજવી પોતાનાં પૂર્ણ વિદ્યાર્થીયો ઉમદા બાપણોથી યુરોપના સઘળા દેશોમાં નામના મેળવી હતી. ત્યાંની કેટલીક શાળાનાં ખાળકોએ પોતાના હાથનાં ખનાવેલાં રમકડાં તેમને બેટ મોકલ્યાં છતાં જે અહીં લાવનગર આવેલાં છે. પોતાના પ્રવાસ પછી તેમણે અહીંની કેળવણી-સંસ્થામાં જોઈતા સુધારા કરવા માંગ્યા છે અને ખાળકોને ગમ્મત સાંચે રાત્રે મળે તથા શુદ્ધિમાં વિકાસ થાય એ રીતે ખાળકેળવણી શરૂ કરાવી છે. આ માટે તેમણે શિક્ષકસમાજ એકઠો કરી અનેક બાપણો આપ્યાં હતાં. તેઓના ફળરૂપે અહીંની તમામ પ્રાથમિક શાળામાં ખાળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરનાર ખાળકો કે જેઓની ઉંમર ૭ થી ૧૧ વર્ષની હોય છે તેઓને દરરોજ શિક્ષક પાદાર પર્ચટન માટે હાઈ જાય છે. તે સ્થળનું અવલોકન કરાવવામાં આવે છે અને તેમની શુદ્ધિના વિકાસ માટે પ્રયત્ન થાય છે.

વળી લુદા લુદા વખતે શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે પાલીતાણાનો કુંગર તળાવની ટેકરી, દરિયાની સુખકારક હવાવાળું શ્રી મોટા ગોપનાથનું રથજી શીહોર, ગૌતમેશ્વર અને ગૌતમ કુંડની સહેલ, રૂખડીઆ હનુમાનજી તથા માળનાથ મહાદેવ વગેરે જોવા લાયક સ્થળોની સહેલ કરાવી કુદરતી દ્રશ્યો ખતાવ્યાં છે. આમાં શિક્ષકો ભૂગોળ, ઇતિહાસ વગેરેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનદારા આપે છે.

ખાળકો પાંચે ક્ષેત્ર ઉદ્યોગ કરાવવાનું કામ અહીંની શાળામાં શરૂ કર્યું છે તેમાં કૃષિરૂપે એક ક્ષેત્રપ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં એક ચોરસમાં શિક્ષણને લગતાં ખાળસાહિત્યો, વળી દેશની જમીનની ઉચ્ચાઈ નીચાઈ, દરિયાની ઉંડાઈ, પવનનાં વહનો, દરિયાઈ વહન, લુદા લુદા સ્થળે ગરમીનું પ્રમાણ, વરસાદ કેટકેટલો પડે છે તે, તથા દોરની પેદાશ, વનસ્પતિ, ખનીજ, જંગલ અને હવા ખાવાનાં સ્થળો વગેરે ખાતે ખતાવનારા લુદા લુદા નકશા ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. આ ઉપરથી વિવાદોઓને જોનારને તેના સચોટ ખ્યાલ આવી શકે.

ઇતિહાસજ્ઞાન:-આવડાં, સોઢાં અને વાઘેલા વંશના વંશવૃક્ષો તેમજ ગોંદિલ વંશ જે સ્થાનિક રાજવંશ છે તેનું વંશવૃક્ષ પણ ખતાવેલું હતું.

અંકજ્ઞાન—પારાથી, માળાથી, અણુકથી, કાઢીથી તેમજ તેને લગતાં બોર્ડો બનાવી આંક, શીખવવાની નવી નવી પદ્ધતિઓનો ખ્યાલ આપવામા આવ્યો હતો. રેતીઆ અક્ષરોથી ચરઆત કરવાની રીત આદે છે તેના નમુના હતા.

અપૂર્ણાંકજ્ઞાન—અપૂર્ણાકના ભાગ બનાવનારાં કાંડો, રખીન તાંત્રીઓ ધનના કરેલા ભાગો, વગેરે જુદા જુદાં કરેલા હતાં.

વાચનજ્ઞાન—ક્રિયાત્મક વાચન માટે નવી પદ્ધતિ પ્રમાણેનાં 'વાક્યો, શીખવવા માટે બાળ, પહેલા અને બીજા ધોરણ માટે જુદા જુદા પ્રમાણની મોટા અક્ષરની પટ્ટીઓ બનાવેલી હતી. તે પ્રમાણે અમલ કરવાથી વાચન અને સમજણ શક્તિ બાળકમા આપોઆપ ખીલે છે.

અક્ષરજ્ઞાન—ચિત્રપદ્ધતિ, મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ, વાક્યપદ્ધતિ, વગેરેના નમુના અને બનાવરી રેતીઆ અક્ષરો, અંકો, છૂટા ચિત્રો સાથે બનાવ્યા હતા. સ્વરની પણ તેરીજ પેટીઓં નજરે પડતી હતી. નાનાં મોટાં અનેક ચિત્રો તથા વાક્યો રચળે રચળે દેખાતાં હતાં અને આખો હોલ આકર્ષક દેખાતો હતો.

બાળસાહિત્યનો ચોરડો—તેમા અનેક પ્રકારના ક્રિહેન્ડ ચિત્રો રંગીત ચિત્રકામ, પેન્સિલના રંગ, વગેરેના દેખાવો હતા. વળી ક્ષતિહાસનાં ચિત્રો, શિક્ષારોના દેખાવ, ક્રિકેટનો દેખાવ, ગળીઆ, કુલકાડ, પાણી ભરતી બાળા, વનરાજ, શિવાજી, તાજમહેલ, પક્ષીઓ, પશુઓ વગેરેનાં અનેક ચિત્રો, પેન્સિલના તેમજ રંગીન ચાકથી કાટેવા હતા. કાગળ વાળીને થતા અને કાપીને થતા જુદા જુદા પાટો, સાદડી કામ, 'જુદી જુદી ભાતનું ભરત કામ (કાગળની પટ્ટીનું), પક્ષીઓ, પશુઓ, પદાર્થો, ફૂલો, હાડી, ઝુમર, ટેબલ વગેરે અનેક દેખાવો હેરત પમાડે તેવા હતા. ચિત્રોની મેખ્યા ઘણી હોવાથી છુટા ઉપરાત બાળકો ચિત્રોની ચોપડીઓ પણ ખુલ્લી મૂકી હતી.

કિન્હર ગાર્ટન પદ્ધતિ પ્રમાણે લાકડાના ધનના જુદા જુદાં વાવ કૃત્રા, ખંગલા, હજીરા મિનાગ, કિલ્લા, દિવાળે વગેરેના દેખાવો ગોઠવેલા હતા. જુદા જુદા રંગની માટીનાં વાટમા, પશુઓ, દડા, ચુસો, હોડી, અક્ષરો, રાધવાના વાસણો, ખ્યાયા રકાળી, થાળા સહિત શંકર, ગાય, કુતરો, જીંટ, મેંસ, બળદ, ગાડી વગેરે નાના મોટા અનેક નમુના હતા. વાળાની ગાડી, એરોપ્લેન, રેંકડી, રડીમર વગેરે દેખાવે જેવા જેવા હતા. વળી કાગળનું સ્ટેશન, સિમ્બલ તથા કળા સાથેનું પાટા ઉપર ગોઠવેલા એન્જનનો દેખાવ આખો

હું મળતો હોવાથી જેવા આવનાર ત્યાંથી દૂર ખસતા નહોતા. કાગળના આકારમાં, પ્યાલા, ફોર્મિંગ કપ, રકાબી, ટોપલી, ફ્લાઈરવાઝ, લોટા વગેરે જેવા જેવાં હતાં. કાગળનું પારણું, કાગળના ફૂલના હાર, સોંકા, હોડીઓ, બુખીયા, વગેરે અનેક ચીજો નજરે પડતી હતી. મીલુમાં નામદાર મહારાજ સાહેબ, પટ્ટણી સાહેબ અને મરહુમ મહારાજ સાહેબની છાત્રીઓ ગોઠવી મુંદર રીતે ચાંદવા ટુચોડી શાલાવમાન બનાવેલી હતી. કાચ ઉપર તૈયાર કરેલી સ્ટીમર, તાજમહેન વગેરેના દેખાવ ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા. એક છોકરાએ બનાવેલો તંબુ, છોકરાનું કાનેલુ મુનર, રેંટીઆ સાથે જેવામા આવડું હતું. એક ઠેકાણે કાઠિઆવાડનો જમીન ઉપર માટીનો નકશો દોરેલો હતો. તેમા પરંતો, જમીનની ડંચાઈ નીચાઈ, મુખ્ય ચાર વિભાગ, પેદાશ, જાત્રાનાં સ્થળો, ખંદેરો, શહેરો, કચ્છનું રણ, અખાત, અરબી, સમુદ્ર, શેત્રુંજો, બરડો, ચોટીયો વગેરે સ્થળો બતાવ્યા હતા. સમુદ્ર બનાવવા માટે તે જગ્યાએ પાણી ભરી તેમા સ્ટીમર, હોડીઓ વગેરે તરતી મૂકેલી હતી. ભાવનગરથી રેલ્વેવાઈન પછી ચાર યાંચેલી છે એવું નજરે પડતું હતું. આ, બધો દેખાવ ચિતાકર્ષક હતો.

આઠ દિવસ સુધી આ પ્રદર્શન ખુદનું રાખવામા આવ્યું હતું. તેમાં દરરોજ દળરો સ્ત્રી પુરુષો આવી જોવાનો લાભ મેળવનાં હતાં. નેક નામદાર મહારાજ સાહેબ, મર પટ્ટણી, લેડી પટ્ટણી, રમાબેન, ગે. કૌસિધરા, અને શહેરના અન્ય ગૃહસ્થો આ પ્રદર્શન જેવા પધારેલા હતા અને તેમણે જેવા બાદ પોતાનો મતોજા જાહેર કર્યો હતો. કાઠિઆવાડમા બાળકોનાં આ પહેલું પ્રદર્શન હોવાથી આ ગેટની બીજી શાખાઓના ઉત્સાહી શિક્ષકોને પ્રદર્શન જેવા માટે રોટ્ના અર્થે બહાર ગામથી બોલાવ્યા હતા જેથી પ્રદર્શનનો સાજા વધારે પ્રમાણમાં સૌને મળ્યો હતો.

સુખદ ઇલાકાના હડયાળાઆ માટ મલુર થયાલા પુસ્તકાનામ યાદા

પુસ્તકોનું નામ	પ્રકટ કર્તા કે છુટસેવરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા. માટે મંજૂરી આપ- વામાં આવી છે
૧ સિવાઇએડ આસાન ક્વાર્ટર-ઉર્ફુ	મિ. મોદમદ દત્તદિ અનસારો, હડ માસ્તર, મુરથી મોહસ્લાહ, મુનિ. ઉર્ફુ જાપક રફલ, મુબઈ.	૦-૪-૦	પાઠ્ય પુસ્તક
૨ ગંધન-એ-અખલાકલાગ ૧ અને ૨	રેગ્યોલાન ધાદેર, પેન્થન જમાદાર ૨/૫ રોયલ	૦-૭-૦ લા.	૧૪નામ અને લખિયેરી
૩ વકાયા-એ-આલમગીર	ગુરખા રોયલ્સ, એફ. એફ. એલ્બર્તાબાદ.	૦-૮-૦ લા.	૨
૪ હિન્દીવાઈ-હિન્દો-હીંદસ લા. ૧-૨	મીઠી નબી અહમદ, મોરીસ રોડ, અલીગઢ, યુ. પી.	—	—
૫ કાનાના નકશો	મિ. એડમે અને સીડ-સ	૧-૮-૦	—
૬ અખલાકી કદનીઆં	કાલીમા જેગમ	—	—
૭ જન્મો કે ગીત	મોદી ફતેહમહમદ, હડમાસ્તર, અંજુમને-એ- હરલાસ, ઉર્ફુ રફલ, પેન્હલ્ટ રોડ, મુબઈ.	—	—
૮ સિદીસ નકશો	મિ. શરફદીન અહમદખાન.	૦-૨-૦	—
૯ મળકને-નગત	પ્રોફ. સૈયદ નવાબઅલી, એમ. એ. એફ. બી. યુ. અને પ્રિન્સપલ, મોદમેન કોલેજ, અલીગઢ.	—	—
૧૦ તારીખ-એ-મુલુરી-એ-સમાવે	મિ. મોરજા હરિશચલી વર્ધમા,	૧-૦-૦ લા.	૨
૧૧ અંક-ખાતુન, ભાગ ૨ અને ૩	પ્રોફ. સૈયદ ફતેહદર, આમ.	૧-૮-૦ લા.	૩
૧૨ આમાન-૫ જોધમાળા આમ માહુમાત	મેસર્સ મેકમિલન એન્ડ કો.	૦-૬-૦	—
૧૩ ૧ અને ૨	યુ. ૧ અને ૨	—	—

૧૪) ખાત-એ-આલે ૬	ગિ. રાજગોદમદ આરક-ખાત. (એમ. ફીરોઝ-ઉદ્દીન એન્ડ સન્સ ટ્રી)	૨-૦-૦-૦
૧૫) મુજ-એ-કુદન	ગિ. રાજગોદમદ આરક-ખાત. (એમ. ફીરોઝ-ઉદ્દીન એન્ડ સન્સ ટ્રી)	૨-૦-૦-૦
૧૬) મુજ-એ-કુદન	ગિ. ગોળ આબુદુલ કાદર, ખાર-એટ-ગો.	૩-૦-૦-૦
૧૭) મુજ-એ-કુદન	ગિ. મુન્શી મુન્શીદાસ ખાત, બી. એ. ઉદ્દી-સુરવાઈઝ, પૂર્વ ખાત-એ.	૦-૪-૦ લા. ૧
૧૮) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૭-૦ લા. ૨
૧૯) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૬-૦ લા. ૩
૨૦) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૮-૦
૨૧) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	—
૨૨) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	—
૨૩) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૫-૦
૨૪) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	દરેક લાગના
૨૫) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૪-૦
૨૬) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૮-૦
૨૭) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૩-૦
૨૮) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૩-૦
૨૯) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૮-૦
૩૦) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	—
૩૧) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	—
૩૨) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	—
૩૩) મુજ-એ-કુદન	ગિ. આશુતોષ, બી. એ. લીટરેચર.	૦-૩-૦

૩૨ ખુરશીદે-સખા	મિ. કીયાજ-એ-દેહલીથી.	૦-૪-૦	ખનામ અને લાયઝેરી
૩૩ કૌલે-દોલત	મેસર્સ એમ. પ્રોપ્રાઇ-ઉદીન એન્ડ સન્સ.	૦-૨-૦	"
૩૪ મોઅબ્દે-એ-નખુળત	"	૦-૫-૦	"
૩૫ રાજકુંવર	મિ. ખોજા ફરીદુન-એ-આમેન મોહમદ.	૦-૬-૦	"
૩૬ વિમ્મતુય-મોઅમીનીન	મેસર્સ એમ. પ્રોપ્રાઇ-ઉદીન એન્ડ સન્સ.	૦-૬-૦	"
૩૭ હાદસ-સલીનતે-દેહલી	મિ. મુન્ન મેહમે.	—	
૩૮ કદીરહીન બાગર	મેસર્સ એમ. પ્રોપ્રાઇ-ઉદીન એન્ડ સન્સ.	૦-૪-૦	"
૩૯ અકબરે-આક્રમ	"	૦-૪-૦	"
૪૦ શાહે-જહા	"	૦-૪-૦	"
૪૧ નાદીર શાહ	"	૦-૪-૦	"
૪૨ અનોખી ફનિયા	મિ. મુન્હીયાલ અગરવાલા. (મેસર્સ એકગિલન એન્ડ કો.)	૦-૮-૦	"
૪૩ હિંદુસ્તાની હીરાયાત	—	૦-૪-૦	"
૪૪ ગુફા કવાલિ લા. ૧ અને ૨	મિ. કાદરી અખ્તુવ સત્તારખાન.	૦-૬-૦ લા. ૧	"
૪૫ હીસાબશ નયા સીલસીલા	મિ. ગુનાગઅલી બરકનઅલી, ભુકસેવર, કોરમીર બઝાર, લાહોર.	૦-૭-૦ લા. ૨	"
લા. ૧ અને ૨, ૩		૦-૭-૦ લા. ૩	"
૪૬ ગ્રિફિટલ નીડીંગલુક સીલન મોઅલમ હીરાખાઈ ઈલાહીમ, નં. ૧૧૨, લેમિગન રોડ,		૧-૦-૦	લાયઝેરિ
૪૭ જુલુમીયા કી-યાદાસ્ત મુખોમર	મિ. અદમદ હુસેન.	—	દીનમસ લાયઝેરિ
૪૮ જુલશને-મજાહીમ ખલીલ	મિ. મૌલવી અમદુલ મજીદ, માલેગાવ.	—	"

(અંગ્રેજીમાં સહી) એમ. આઈ. દોરકી

ડે. એ. પ્ર. ઉર્દુ-રફ્ફત. બી. ડી. અને
મેટ્ટરી, ઉર્દુ રફ્ફત છુક કમિટી, મુંબઈ.

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ક્ષેત્રનલ પરીક્ષા

હિતર ભાગ

(અનુસંધાન ગત્રાંક પૃષ્ઠ ૩૬૮ થી)

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	નડિઆદ સેન્ટર		૨૮	રમણલાલ મોમાલાલ શાહ	૩૨૩
૧	ડાલાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૪૦૪	૩૦	ડાલાભાઈ મોવિંદભાઈ પટેલ	૩૨૨
૨	તુળશીભાઈ પુરષોત્તભાઈ પટેલ	૪૦૧	૩૦	રમણલાલ મથુરદાસ શાહ	૩૨૨
૩	ગીરધરલાલ પુરષોત્તદાસ પટેલ	૩૯૨	૩૨	શાંતીલાલ દલપતરામ પંડ્યા	૩૨૧
૪	અંબાલાલ રાનાભાઈ પટેલ	૩૮૮	૩૩	હકીરલાલ મોહનલાલ ખારોટ	૩૨૦
૫	શાંતીલાલ રણછોડલાલ શાહ	૩૭૫	૩૪	ચીમનલાલ મણીલાલ ભટ્ટ	૩૧૯
૬	ચંદુલાલ રણછોડલાલ શાહ	૩૭૧	૩૪	ધર્મચરણ તળશીગર મોસાઈ	૩૧૯
૭	પ્રભાતભાઈ બાબરભાઈ બારૈયા	૩૭૦	૩૪	ચીમનલાલ નાથાલાલ શાહ	૩૧૯
૮	ચીમનલાલ પ્રભુચંદ બારોટ	૩૬૨	૩૭	અચરતભાઈ પ્રાણશંકર દવે	૩૧૮
૯	પુરષોત્તમ દરિદ્રસાદ દવે	૩૫૯	૩૮	રમણીકચંદ મોમચંદ શાહ	૩૧૭
૧૦	ધર્મચરભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૫૯	૩૯	અંબાપ્રસાદ શંખલાલ પંડ્યા	૩૧૬
૧૧	ગૌરધનભાઈ પ્રજાભાઈ પટેલ	૩૫૮	૩૯	ચંદુલાલ સુનીલાલ ત્રિવેદી	૩૧૬
૧૨	ભાઈલાલભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૫૨	૪૧	કેમદેભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૩૧૫
૧૩	અનંતરાય કેશવલાલ ભટ્ટ	૩૪૯	૪૨	મોમજીલાલ કેશવલાલ દવે	૩૧૩
૧૪	મોમાભાઈ દેવજીભાઈ પટેલ	૩૪૮	૪૨	ચીમનલાલ મોમાભાઈ શાહ	૩૧૩
૧૫	જીવણલાલ ગોમોવનદાસ દવે	૩૪૪	૪૪	અરજુનલાલ મુળજીરામ પંડ્યા	૩૧૦
૧૬	દેસાઈભાઈ મહીજીભાઈ	૩૪૩	૪૫	શંકરલાલ મોતીલાલ શાહ	૩૦૯
	પાટણવાડીઆ		૪૬	રસુલ સમદુ મીર	૩૦૮
૧૭	રતિલાલ જેઠાલાલ શાહ	૩૩૫	૪૬	ડાલાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૦૮
૧૮	કિશોરભાઈ મનમલાલ પરીખ	૩૩૪	૪૮	રણછોડ પનાજી બારૈયા	૩૦૬
૧૯	જશભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૩૩૩	૪૮	રતિલાલ હમનલાલ પંચાલ	૩૦૬
૨૦	અંબાલાલ કુખાભાઈ પટેલ	૩૩૨	૪૮	ડાલાભાઈ રાંકરભાઈ પટેલ	૩૦૬
૨૧	અંબાલાલ ધર્મચરભાઈ પટેલ	૩૩૦	૪૮	ગૌરધનભાઈ ગીરધરભાઈ પટેલ	૩૦૬
૨૨	ચીમનભાઈ કાશીભાઈ અગીન	૩૨૯	૫૨	પીટર આન્ડ્રેઅસ પ્રિયતી	૩૦૫
૨૨	ચંદુભાઈ અતુરભાઈ પટેલ	૩૨૯	૫૨	હાટાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૦૫
૨૪	ડાલાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૨૬	૫૪	મણીલાલ લક્ષ્મીભાઈ પંચાલ	૩૦૪
૨૫	પુરુષોત્તમ રણછોડલાલ ભટ્ટ	૩૨૫	૫૫	રણછોડલાલ સાકળચંદ દેસાઈ	૩૦૩
૨૫	મનમલાલ નરસિંભાઈ પટેલ	૩૨૫	૫૫	મંજીભાઈ પ્રભુદાસભાઈ પટેલ	૩૦૩
૨૫	ચંદુલાલ મોતીલાલ શાહ	૩૨૫	૫૫	મોહનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૩૦૩
૨૮	ડાલાભાઈ બીખાભાઈ શાહ	૩૨૩	૫૫	કાન્તીલાલ મનસુખભાઈ શાહ	૩૦૩
			૫૬	રતિલાલ સોમચર દવે	૩૦૨
			૫૬	નરેન્દ્રપ્રસાદ હમનલાલ ખેડવાળી	૩૦૨

૫૯ દીનાનાથ ડાહ્યાભાઈ પાઠક	૩૦૨	૯૯ મોગીલાલ પુનમચંદ ભટ્ટ	૨૮૫
૬૨ ગીરધરભાઈ રણુહોડભાઈ પટેલ	૩૦૧	૯૯ સુભેખાં અશ્વલદીનખાં પઠાણ	૨૮૫
૬૨ મણીલાલ શંકરલાલ ઉપાધ્યાય	૩૦૧	૯૯ અળદેવ કેશવલાલ શાહ	૨૮૫
૬૪ ચતુરભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૦૦	૯૯ ચંદુલાલ મંગળદાસ શાહ	૨૮૫
૬૪ રણુહોડલાલ ભક્ષાશંકર દવે	૨૯૮	૯૯ નવનીતલાલ ભાઈલાલ શાહ	૨૮૫
૬૫ ચીમનભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૯૮	૧૦૪ મોહાન ઈશ્વરચંદ્ર પ્રિયતી	૨૮૪
૬૫ ચીમનલાલ વલ્લભદાસ શાહ	૨૯૮	૧૦૪ શાંતીલાલ મગનલાલ ગોલા	૨૮૪
૬૮ ભાઈલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૯૭	૧૦૪ રામભાઈ દેસાઈભાઈ કણુખી	૨૮૪
૬૯ અળદેવ રામશંકર પંડ્યા	૨૯૫	૧૦૭ અરજુનલાલ હીરાલાલ જોશી	૨૮૩
૬૯ બીખાભાઈ મીઠાભાઈ પટેલ	૨૯૫	૧૦૭ અંતિલાલ કદિરલાલ જોશી	૨૮૩
૬૯ કુલાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૯૫	૧૦૭ ચંદુલાલ કાકેરલાલ મહેના	૨૮૩
૬૯ કૃતેમંગ નાથાભાઈ રાજ	૨૯૫	૧૦૭ રસિકલાલ ઇમનલાલ પંડ્યા	૨૮૩
૭૩ ગુલાજી હેમાજી પગી	૨૯૪	૧૦૭ ભાઈલાલ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૮૩
૭૩ શંકરલાલ ઝવેરીલાલ શેઠત	૨૯૪	૧૦૭ શાંતીલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૮૩
૭૫ કાલાઈ સોગાભાઈ	૨૯૩	૧૦૭ શાંતીલાલ કેશવલાલ શાહ	૨૮૩
પાટણવાડીઆ		૧૧૪ દેવદાસ પુંજ પ્રિયતી	૨૮૨
૭૫ અંબાલાલ ગીરધરભાઈ પટેલ	૨૯૩	૧૧૪ ડાહ્યાભાઈ આપુળીઆ કાઝી	૨૮૨
૭૫ પુરોત્તમ હરિભાઈ પટેલ	૨૯૩	૧૧૪ ડાહ્યાભાઈ કાઝીભાઈ પટેલ	૨૮૨
૭૮ હરિલાલ ઇમનલાલ ભટ્ટ	૨૯૨	૧૧૪ રમણલાલ હરગોવિંદ શાહ	૨૮૨
૭૮ મગનનં મણીલાલ દવે	૨૯૨	૧૧૪ મોગીલાલ નાથજીભાઈ મોની	૨૮૨
૭૮ રતિલાલ દયમુખરામ જોશી	૨૯૨	૧૧૪ નસરતરાય ભાઈલાલ વ્યાસ	૨૮૨
૭૮ કાસમબેગ દરીઆવમેગ ગીરજા	૨૯૨	૧૨૦ પુંજલાલ મોહનલાલ બારોટ	૨૮૧
૭૮ ઇમનભાઈ મોગાભાઈ	૨૯૨	૧૨૧ મનાગેદ કદાનજીભાઈ પ્રિયતી	૨૮૦
પાટણવાડીઆ		૧૨૧ ચોગસ જોન પ્રિયતી	૨૮૦
૭૮ ડાહ્યાભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૯૨	૧૨૧ મુલામરમુલ ગુમાનખી મશેક	૨૮૦
૭૮ નરસિંહભાઈ મોખાભાઈ પટેલ	૨૯૨	૧૨૧ મણીલાલ અંબાલાલ પટેલ	૨૮૦
૮૫ ચીરજલાલ સોમેશ્વર ત્રિવેદી	૨૯૧	૧૨૫ ત્રિશરખીઆ ઉમરાવગીઆ	૨૭૬
૮૬ નજાગીઆ સરદારગીઆ કાઝી	૨૮૯	ચોદાણુ	
૮૭ બાલકિશ્વ હરિલાલ જોશી	૨૮૮	૧૨૫ મેરનાથસ જેમાર ડાબી	૨૭૬
૮૮ અંબાલાલ પુરોત્તમ બારોટ	૨૮૭	૧૨૫ મણીલાલ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૬
૮૮ આપુલાલ મોહનલાલ બારોટ	૨૮૭	૧૨૬ મમચંદ દત્તસભ અલભટ્ટ	૨૭૬
૮૮ ગેરરોમ હીરાલાલ પ્રિયતી	૨૮૭	૧૨૮ ગીરધનભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૭૮
૮૮ આણુભાઈ મોહનલાલ શાહ	૨૮૭	૧૨૮ રમણલાલ પુંજલાલ શાહ	૨૭૮
૯૨ રાઈજી ધુમાજી પગી	૨૮૬	૧૨૧ રતિલાલ સુનિલાલ ગોલા	૨૭૬
૯૨ હરચ મણીલાલ પંડ્યા	૨૮૬	૧૩૧ પુરોત્તમ સુનિલાલ શાહ	૨૭૬
૯૨ અંબેશીંગ વજેશીંગ પરમાર	૨૮૬	૧૩૧ નાથાભાઈ ઇમનભાઈ શેખ	૨૭૬
૯૨ અંબાલાલ વલ્લભભાઈ પટેલ	૨૮૬	૧૩૪ હરિપ્રસાદ જોશીલાલ દવે	૨૭૬
૯૨ અંબાલાલ મોનીભાઈ પટેલ	૨૮૬	૧૩૪ કુલાભાઈ ઝવેરીભાઈ પટેલ	૨૭૬
૯૨ પુનભાઈ ઇમનલાલ પટેલ	૨૮૬	૧૩૪ પુરોત્તમભાઈ સોગાભાઈ પટેલ	૨૭૬
૯૨ નરદરખાલ પુરોત્તમદાસ સરદાર	૨૮૬	૧૩૭ શાંતીલાલ સુનિલાલ પંડ્યા	૨૭૫

સરકારી જાહેરખબર

૧૩૭ ડાહ્યાભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૭૫	૧૭૫ દરમાનભાઈ પુરયોત્તમભાઈ	૨૬૬
૧૩૭ દરમાનભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૨૭૫	પટેલ	
૧૩૭ મગનભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૭૫	૧૭૫ મનહરલાલ કેશવલાલ પુરોહિત	૨૬૬
૧૪૧ પીટર લુતીઆદ્ય પ્રિસ્તી	૨૭૭	૧૭૮ કિચન વિલીઅમ પ્રિસ્તી	૨૬૫
૧૪૧ નટવરલાલ શંકરલાલ કુધારા	૨૭૭	૧૭૮ દોઢરલાલ રવીશંકર જોશી	૨૬૫
૧૪૧ ચતુરભાઈ આરાભાઈ પટેલ	૨૭૭	૧૭૮ સીમોન એમ્બોસ મકવાણા	૨૬૫
૧૪૧ ચતુરભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ	૨૭૭	૧૭૮ ડાહ્યાભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૨૬૫
૧૪૧ દરમાનભાઈ રણજીડભાઈ પટેલ	૨૭૭	૧૭૮ ઈશ્વરલાલ અંબાલાલ પટેલ	૨૬૫
૧૪૧ છવાભાઈ મુળછભાઈ પટેલ	૨૭૭	૧૮૪ ધુળાભાઈ જોડાભાઈ પટેલ	૨૬૪
૧૪૧ અંબાલાલ સોમાભાઈ હજર	૨૭૭	૧૮૫ મણીલાલ છોટાલાલ પંડ્યા	૨૬૩
૧૪૮ મંગળભાઈ ભેચરભાઈ પગી	૨૭૨	૧૮૫ પુરયોત્તમ મગનલાલ પરીખ	૨૬૩
૧૪૮ જટાશંકર સોમેશ્વર પંડ્યા	૨૭૨	૧૮૫ મંગળભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ	૨૬૩
૧૪૮ મુળછભાઈ ત્રીકમભાઈ પટેલ	૨૭૨	૧૮૫ નરસિંહભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૬૩
૧૪૮ શંકરભાઈ કીશીભાઈ પટેલ	૨૭૨	૧૮૬ શાંતીલાલ જયશંકર ભટ્ટ	૨૬૨
૧૪૮ શંકરલાલ મગનલાલ વેપારી	૨૭૨	૧૮૬ દુર્ગાશંકર પુલશંકર મહેતા	૨૬૨
૧૫૩ ખાંડલાલ ત્રીભોવનદાસ	૨૭૧	૧૮૬ ગોવિંદભાઈ લક્ષુભાઈ વાળંદ	૨૬૨
લાવસાર	૧૯૨	ગોમેશ્વર ગોરધનદાસ ભટ્ટ	૨૬૧
૧૫૩ ઉમીઆશંકર નાયજી મહેતા	૨૭૧	૧૯૨ ગીર્ધેરેંદર શુભા મકવાણા	૨૬૧
૧૫૩ ચંદુલાલ લક્ષુભાઈ શાહ	૨૭૧	૧૯૨ ડાહ્યાભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ	૨૬૧
૧૫૬ રમણલાલ ભોગીલાલ પરીખ	૨૭૦	૧૯૨ ગોવિંદભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૬૧
૧૫૬ દરમાનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૭૦	૧૯૨ આણુભાઈ મિજલાલ શાહ	૨૬૧
૧૫૬ ઈશ્વરભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૨૭૦	૧૯૨ ગીરસાહેબ ઉમરાવમીઆ શેખ	૨૬૧
૧૫૬ અંબાલાલ શંકરભાઈ ગોલા	૨૬૯	૧૯૮ ઝોટાભાઈ મકનદાસ પટેલ	૨૬૦
૧૫૬ ગુલામનગી કાળુમીઆ મચેક	૨૬૯	૧૯૮ પ્રજુલાલ શંકરલાલ પટેલ	૨૬૦
૧૫૬ ગુલામનગી પુંજમીઆ મચેક	૨૬૯	૧૯૮ દરિદરભાઈ પુરયોત્તમભાઈ	૨૬૦
૧૫૬ પ્રજાભાઈ ભગવાન પટેલ	૨૬૯	વ્યાસ	
૧૫૬ કાશીભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૬૯	૨૦૧ દેવાભાઈ કેસરભાઈ આરિયા	૨૫૯
૧૫૬ અંબાલાલ મંગળદાસ શહ	૨૬૯	૨૦૧ મણીભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૫૯
૧૫૬ મંસીલાલ અંબાલાલ શાહ	૨૬૯	૨૦૧ નારણભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૫૯
૧૫૬ શીવશંકર અંબાલાલ નિવેદી	૨૬૯	૨૦૧ ચીમનલાલ મોતીલાલ વાળંદ	૨૫૯
૧૬૭ ચીમનલાલ માણેકલાલ પંડ્યા	૨૬૮	૨૦૧ ગોહળભાઈ રણજીડભાઈ વાળંદ	૨૫૯
૧૬૭ મણીલાલ ખોડાભાઈ પટેલ	૨૬૮	૨૦૬ નાનાજી ભુસાજી બારિયા	૨૫૮
૧૬૭ ઉમેદભાઈ ભવાનભાઈ પટેલ	૨૬૮	૨૦૬ સુમેનમીઆ અસરકમીઆ મચેક	૨૫૮
૧૬૭ ગોમ્હવલાલ છોટાલાલ નિવેદી	૨૬૮	૨૦૬ સાંતીલાલ વર્મતરામ મહેતા	૨૫૮
૧૬૭ હીરાલાલ રેવશંકર ઉપાધ્યાય	૨૬૮	૨૦૬ અંબાલાલ દરિલાઈ હજર	૨૫૮
૧૭૨ શાંતીલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૨૬૭	૨૧૦ મણીલાલ જગનલાલ જોશી	૨૫૭
૧૭૨ છોટાભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ	૨૬૭	૨૧૦ ગીરમજાંદર કશ્ણાશંકર	૨૫૭
૧૭૨ દસમુખલાલ મોહનલાલ શાહ	૨૬૭	પુરોહિત	
૧૭૫ હીરાલાલ રણજીડ ગડોડા	૨૬૬	૨૧૦ ચંપકલાલ મણીયાને મોની	૨૫૭
૧૭૫ મયુરભાઈ ધીરાજ પગી	૨૬૬	૨૧૩ ડાહ્યાજી જગનજી બારિયા	૨૫૬

૨૮૧	મીમારાત મોતીરાત વાળંદ	૨૪૦	૩૨૫	હયુખટ કદાનજ પરમાર	૨૨૭
૨૮૨	રામચંદ્ર મુખરામ દવે	૨૩૬	૩૨૫	જ્યંતીલાલ યુનિલાલ શાહ	૨૨૭
૨૮૩	રણુછોડાચેન હાથીવન ગોસાઇ	૨૩૬	૩૨૫	નટવરલાલ યુનિલાલ શાહ	૨૨૭
૨૮૪	ભાઇલાલભાઇ લલ્લુભાઇ પટેલ	૨૩૬	૩૩૦	હરિભાઇ ઝવેરભાઇ દેસાઇ	૨૨૬
૨૮૫	અમરીતલાલ કરતુરચંદ શાહ	૨૩૬	૩૩૦	મનમુખભાઇ રણુછોડાભાઇ	૨૨૬
૨૮૬	અખ્યાસેમીયા હાસમમીયા	૨૩૮		લુહાર	
	મલેક		૩૩૦	મગનભાઇ જીણાભાઇ વાળંદ	૨૨૬
૨૮૭	મગનભાઇ જગનભાઇ પટેલ	૨૩૮	૩૩૩	મહીજીભાઇ સોમાભાઇ	૨૨૫
૨૮૮	કાલાભાઇ રણુછોડાભાઇ પટેલ	૨૩૭		મકવાણા	
૨૮૯	ગોવિંદભાઇ શંકરભાઇ પટેલ	૨૩૭	૩૩૩	રાનાભાઇ ગોકળભાઇ પટેલ	૨૨૫
૨૯૦	મનુવરભાઇ હાથીભાઇ પટેલ	૨૩૭	૩૩૩	કરણાશંકર બાલકૃષ્ણ શુક્લ	૨૨૫
૨૯૧	અમરીતલાલ અખ્યાલાલ શાહ	૨૩૭	૩૩૬	હુસેનમીયા શાહમીયા રંગેરજ	૨૨૪
૨૯૨	જગતજી શુરજી ખારિયા	૨૩૬	૩૩૬	બરતલાસ બનડીલાસ સાધુ	૨૨૪
૨૯૩	પાલિજ ખેંગાર ખિસ્તી	૨૩૬	૩૩૬	જયરાત ભગરાત વાળંદ	૨૨૪
૨૯૪	સુરમંગ ખાવાજી પાટણવાડીયા	૨૩૬	૩૩૬	રામચંદ્ર કાલાભાઇ સેવક	૨૨૩
૩૦૧	હરમાનભાઇ ગોઢજીભાઇ રાણા	૨૩૫	૩૪૦	મણીલાલ શીવલાલ ખિસ્તી	૨૨૨
૩૦૨	મનુભાઇ દોકેરલાલ શાહ	૨૩૫	૩૪૦	હાસમચાલી મીરજાહુસેન	૨૨૨
૩૦૩	પરજીલાલ અખ્યાલાલ બ્યાસ	૨૩૫		મીરજન	
૩૦૪	કેચનલાલ શંકરલાલ દોશી	૨૩૪	૪૪૦	મદનલાલ નારણજી પંડ્યા	૨૨૨
૩૦૫	મગનભાઇ આશાભાઇ પટેલ	૨૩૪	૩૪૩	નરસિંહ ધુળાભાઇ ખિસ્તી	૨૨૧
૩૦૬	હરિદેવ પાર્વતીશંકર બ્યાસ	૨૩૪	૩૪૩	કાલાભાઇ તુળશીભાઇ પટેલ	૨૨૧
૩૦૭	જીજીજી રણુછોડાજી ખારિયા	૨૨૨	૩૪૩	રણુછોડાભાઇ ધુળાભાઇ પટેલ	૨૨૧
૩૦૮	મકતભાઇ રાઈજીભાઈ પગી	૨૨૦	૩૪૩	ગોવિંદલાલ છોટલાલ ત્રિવેદી	૨૨૧
૩૦૯	પુરોત્તમ પ્રકાશભાઇ પટેલ	૨૨૨	૩૪૩	શાતીલાલ ગોપાળદાસ વાળંદ	૨૨૧
૩૧૦	નારણભાઇ દેસાઇભાઈ પટેલ	૨૩૧	૩૪૮	દરમાનભાઈ લખાભાઈ ખાંટ	૨૨૦
૩૧૧	ભગગોવિંદ યુનિલાલ મેવક	૨૩૧	૩૪૮	પુરોત્તમ નેહાભાઈ પટેલ	૨૨૦
૩૧૨	સાદજીલાલ અખ્યાલાલ મેવક	૨૩૧	૩૪૮	ભરચસિંહ ખેચરસિંહ રાજ	૨૨૦
૩૧૩	મણીલાલ મોહનલાલ શાહ	૨૩૧	૩૫૧	મહીજીભાઈ હાથીભાઈ રાજ	૨૧૬
૩૧૪	મંગળભાઈ સોમાભાઈ વાળંદ	૨૩૧	૩૫૨	મોહનલાલ પ્રભુદાસ કુંભાર	૨૧૮
૩૧૫	મગનભાઈ ભુવાભાઈ વાળંદ	૨૩૦	૩૫૩	દેસાઈ સોમાજી ચૌહાણ	૨૧૭
૩૧૬	મોહનભાઈ ચતુરદાસ કાઝીયા	૨૨૬	૩૫૩	શીવાભાઈ લવાનભાઈ પટેલ	૨૧૭
૩૧૭	મીખાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૨૬	૩૫૫	નટવરલાલ આતમારામ ગોલા	૨૧૬
૩૧૮	નગદેવપ્રસાદ રેવાશંકર શેવન	૨૨૬	૩૫૫	માધાભાઈ રણુછોડ પટેલ	૨૧૬
૩૧૯	જ્યંતીલાલ સોમેશ્વર શુક્લ	૨૨૬	૩૫૭	જસવંતલાલ મણીશંકર બ્યાસ	૨૧૧
૩૨૦	કેચનલાલ ખાપુજી સુમાર	૨૨૬	૩૫૮	મણીશંકર બ્યાસ	૨૧૧
૩૨૧	દયાશંકર નર્મદાશંકર દવે	૨૨૮		મણીશંકર બ્યાસ	૨૧૧
૩૨૨	કાલાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૨૮		મણીશંકર બ્યાસ	૨૧૧
૩૨૩	પ્રભુદાસ નેહાભાઈ પટેલ	૨૨૮		મણીશંકર બ્યાસ	૨૧૧
૩૨૪	મણીશંકર મીરજાશંકર જોષી	૨૨૭		મણીશંકર બ્યાસ	૨૧૧
૩૨૫	કોટાભાઈ મગનલાઈ કુંભાર	૨૨૭		મણીશંકર બ્યાસ	૨૧૧

ખેતીવાડી ખાચસ કોર્ટ.

૧	શીવાભાઈ રણુછોડાભાઈ વાધરી	૩૪૫
૨	મંગળભાઈ જગાભાઈ વાધરી	૩૨૮
૩	રાવજીભાઈ મણીભાઈ પટેલ	૩૧૬

૭ મથુરાભાઈ નારણભાઈ વાઘરી	૨૧૯	૭ મધ્યાહ્ન ઉમ્મરભાઈ વોહરા	૨૪૧
૮ મથુરાભાઈ રામજીભાઈ વાઘરી	૩૦૭	૮ સદરફીન શાહજીફીન એમ	૨૩૬
૯ મથુરાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૩૦૪	૯ પરાસચવી સેવદસાહેબ સેવદ	૨૩૫
૧૦ મુળગંઢ દેવશંકર ઉપાધ્યાય	૨૯૧	૧૦ પીરસાહ અમીરસાહ ફકીર	૨૩૪
૧૧ માર્જીભાઈ ગલામભાઈ વાઘરી	૨૮૬	૧૧ પીરસાહેબમીઆ છુદુમીઆ	૨૩૨
૧૨ દત્તેસીંગ મોગાભાઈ આરેયા	૨૮૫	૧૨ મકાસાહેબમીઆ મુહમ્મદ-મીઆ સેવદ	૨૧૬
૧૩ ડાલા ઝીલા વાઘરી	૨૭૭	૧૩ અમીરખા હુસેનખા પઠાણ	૨૧૧
૧૪ મુળજીભાઈ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૬૯	૧૪ મુસ્તફાખા અસરફખા પઠાણ	૨૧૦
૧૫ યુનિલાલ મુળજીભાઈ આરોટ	૨૬૭	૧૫ પીરખા હવેખા પઠાણ	૨૦૭
૧૬ મેહેચરભાઈ દેશાઈભાઈ પટેલ	૨૬૬		
૧૭ પુરષોત્તમ બાપુજીભાઈ પટેલ	૨૬૨		
૧૮ અક્ષરખા નખીજી વોહરા	૨૫૯		
ઉર્દુ-ગુજરાતી		ગુજરાતી-ઉર્દુ	
૧ અબ્દુલમજીદ મકસુદમીઆ	૨૯૨	૧ રહીમખા અકબરખા પઠાણ	૨૮૬
૨ મોહમ્મદહુસેનખાન સીતાબખાન પઠાણ	૨૯૧	૨ અમનખા મેહતાબખા પઠાણ	૨૮૫
		૩ હુસેનમીઆ બીખામીઆ મયેકર	૨૭૦

નોંધ એ છે ! -

ઉદાર રોટના ગામ માટે ગુજરાતી, અંગ્રેજી તથા કોમર્સિઅલ લાઈન-નું પુરેપુરું સાફ જ્ઞાન ધરાવતો હોય એવા શિક્ષકની હેડમાસ્ટર તરીકે જરૂર છે. ઉમેદવારોએ સર્ટિફિકેટની નકલ તથા પગાર વગેરેની કપી સાથે નીચેના સરનામે આરજી કરવી.

આખ્યાસભાઈ શેખ અબ્દુલહુસેઈન દાગીનાવાળા

૧૫૦, અબ્દુલરહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૩.

(૨)

ગુજરાત શાળાપત્ર પુસ્તક ક્ર. ૧૦-૧૧ પૃષ્ઠ ૩૬૯ મે. ઉ. ભા. ના મે. એન્ડ્રુ ધન્સ. સાહેબના હુકમ નં. ૯૭૫૨ તા. ૧૨-૯-૧૯૩૦ ના આધારે પાછી ખેંચી લીધેલી ચોપડીઓની મંજૂરી એમંધીની જાહેરાત-જારી છે. ૧૫ ને ચોપડીઓ તા. ૧૮ની એગિલ, ૧૯૩૧ મુધી ખાતા નરકથી મંજૂર છે એમ જાણી.

(અંગ્રેજીમાં સતી) સી. એમ. શાહ.

ફો. એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્ડ્રુ ધન્સ. સાહેબના હુકમ નં. ૧૩૫૫૨ તા. ૧૨-૧૧-૧૯૩૦ માં ફરેલી સ્વચ્છતાસાર).

લેટ સાથે ભરપૂર કમિશન મેળવે

તમામ જાતની ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી

ટેકસ્ટ બુકો વેચનાર

અને તે પર

ભરપૂર કમિશન આપનાર

રૂઢીમાં આવતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો જેમકે ઇંગ્લિશ
 ફર્સ્ટ ૨૦-૩૬ થી મેટ્રિક સુધીની તેમજ ગુજરાતી બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ
 સુધીની તમામ જાતની ટેક્સ્ટ બુકો તેમજ તમામ જાતની કૌપિ બુકો
 જેમકે કૌપિ પોપટલાલકૃત ૧ થી ૫ નંબર, લેખનકળા કૌપિ ૧ થી ૬ નંબર,
 મગતની કૌપિ ૧ થી ૫ મિડલ, રૂઢી કૌપિ ૧ થી ૩ નંબર, મેકમિલન
 ગુજરાતી કૌપિ ૧ થી ૭ નંબર તેમજ ઇંગ્લિશ લૉન્ગ મેન્સ મોડર્ન કૌપિ
 બુક્સ ફર્સ્ટ થી હુવેલ્સ નંબર, વેરી ફોર્સ્ટર કૌપિ ફર્સ્ટ થી નાઈન નંબર
 સુધીની જુદી જુદી જાતની ડ્રોઈંગ બુકો, બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીની
 થીરેલી તેમજ મેમરી ડ્રોઈંગ બુકો નં. ૧ થી ૩ તથા ફોરી તથા રંગીન
 ડ્રોઈંગ બુકો, આફનોટ બુક, જુદી જુદી જાતની એક્સસાઈઝનો, જુદી જુદી
 જાતના કાગળના રીમો, ધોરણની નોટો ધોરણ ૧ થી ૭ સુધીની જુદા
 જુદા કર્તાઓની, નકશા ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી નકશા, કાગળ ઉપર તથા
 હુગડા ઉપર ગુજરાત, મુંબઈ ઇલાકા, હિન્દુસ્તાન, એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા,
 આફ્રિકા, પૃથ્વી દરેક નાના તથા મોટા નકશાઓ-તે સિવાય બ્લોટીંગપેપર,
 પેન્સિલ, હોલર, પત્થરપેન, ટુટપટી, વૉર્નિશવાળી તથા દબકી કંપામોક્ષ,
 કપર બોક્ષ રંગની કબ્બીઓ (કાગળની કબ્બી) પેસ્ટલ, રબ્બર પેન્સિલના
 ઝાઘો કાઢ્યા માટેનાં તથા શાહીના ઝાઘો કાઢ્યા માટેના, લાલ તથા બ્લુ
 શાહીની ટિકડીઓ, ઝીલો, ગુજરાતી કક્કાના પાનાં તથા એ. બી. મી. ડી.
 નાં પાનાં તથા બોર્ડ ઉપર તથા વણમાલનો નકરો ડ્રોઈંગ પેપર વગેરે
 વગેરે બુક્સો પર ભરપૂર કમિશન આપનાર પર તમારો ચોરસ નીચેના
 રચને મોકલશે. વંતુ ખુલાસા માટે ટેક્સ્ટ બુક્સોનું મુદ્દાપત્ર મક્કત મંગાવી લો.

ટેક્સ્ટ બુકના વ્યાપારી,

રણછોડલાલ એતીલાલ બુકસેલર

રીચીરોડ-અમદાવાદ.

તા. ક. પચાસ ઉપર્યાતના આવ ઉપર વિવેકનંદ-જીવનચરિત્ર નામનું
 ૩-૪-૦ નું પૃષ્ઠ ૫૦૬ સોતેરી બાઈબીંગનું પુસ્તક લેટ આપીશું.

શાળાપયોગી કૉટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો.

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આ. ૨-૪ જો
(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭-ચોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સવળા નેશીલા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

—૬. પાનકેર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

૨૫ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૧ શાહ, મોહનના માણ ૬. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ.

સાદી !! મહાત્માની પ્રસાદી !!

સાદી શિખામણ

ભાગ ૧ થી ૮

પ્રથમ ભાગનો રૂ. ૧ ને ત્યાર પછી દરેક ભાગના રૂ. ૨) પોસ્ટેજ
લુકું મહેતાજીએ તેમ રહેલના ઉપયોગ માટે મંગાવનારને અરથી કિંમતે
સાક્ષરોના ઉત્તમ અભિગ્રાપો મળ્યા છે.

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ

મુ. પાટણ (ઉ. ગુજરાત)

ગુજરાત શાળાપત્રના આહ્વાને સૂચના

શાળાપત્રનું વર્ષ દિસેમ્બરમાં પૂર્ણ થાય છે માટે જેમના લગભગના
નાણાં બાકી રહ્યા હોય તેમણે તાકીદે મોકલી આપવા વિનંતિ છે. સને
૧૯૩૧ ની સાલ માટે જેમને આહ્વાન રહેવાની ધમ્મજ નહોતી તેમણે આ
અંક મળેથી તે મંગળ તરત અમર આપી.

તંત્રી.

ગુજરાતી એટલાસ

સુંદર રંગીન ૨૪ નકશા

પુસ્તક ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના.

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઝાઈ પછી ભૌગોલિક થએલા
દેશો સાથે આ છેલ્લામાં
છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર
જ્ઞાનના પરીક્ષાના બધા
વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ
પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી બધા છે.
બુની ધરેડથી લખાએલાં અનુક્ર
પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ
વર્ષે પાસ કરી શકશો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

જ્ઞાનના પરીક્ષા માટે

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલાઈ છે.

તે પદ્ધતિ પ્રમાણે જ્ઞાનના પરી-
ક્ષામાં બેસનાર છોકરા તેમજ
કન્યાઓને ઉપયોગી થઈ શકે,
તેવો ઇતિહાસ આ એકજ છે.
આમાં છોકરા તેમજ કન્યાઓના
સવાલો આપવામાં આવ્યા છે.
આ નવનું કોઈપણ બુની ધરે-
ડથી લખાએલું પુસ્તક ખરીદી
પેસા બચાડવા કરતાં આજ
પુસ્તક ખરીદવું એ પાસ થવા
માટે ઉત્તમ છે. કિં. ૦-૧૧-૦.

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

જ્ઞાનના શિક્ષકો

તમારી પરીક્ષા આવી પડેલી ખરું ને ?

કહેા ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને મુશ્કે છે ?

શુચનના પેસા બચાડવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે બહુ છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે બહુ છે ?

પરીક્ષા પાસ કરી છે ?

આ બર્સની 'દા' કહેલી દેખ ને ?

૪૫૦ પાનાનું આ ૧૯૧૨-૧૩

૧૨૨ મં.પ્રવે.

કિં. ૩. ૧-૧૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીંગ, અમદાવાદ.